

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

VOLODYMYR VYNNYCHENKO CENTRAL UKRAINIAN STATE
UNIVERSITY

НАУКОВІ ЗАПИСКИ SCIENTIFIC NOTES

**Серія:
Право**

**Series:
Law**

**Випуск 15
2023
Edition 15
2023**

**Кропивницький – 2023
Kropyvnytskyi – 2023**

УДК 34 (052.552)
Н 15

Наукові записки. Серія : Право. 2023. Випуск 15. Кропивницький, 2023. 331 с.

ISSN 2522-9230 (Print)
ISSN 2522-9249 (Online)
DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-1

Рецензенти:

Армаш Надія Олексіївна – доктор юридичних наук, доцент, заступник директора Центра судової експертизи та експертних досліджень;

Гаруст Юрій Віталійович – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права;

Петков Валерій Петрович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри теорії і історії держави та права Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

У Наукових записках розкриваються окремі питання історії та теорії держави і права, цивільного, трудового, адміністративного, кримінального права та інших галузей права.

Збірник розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, здобувачів вищої освіти та усіх тих, хто цікавиться актуальними проблемами вітчизняної та зарубіжної юриспруденції.

РЕДКОЛЕГІЯ:

Голова редколегії:

Соболь Євген Юрійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності, ректор Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, заслужений діяч науки і техніки України.

Заступник голови редколегії:

Гриценко Володимир Григорович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, заслужений юрист України.

Відповідальний редактор:

Трошкіна Катерина Євгенівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Члени редколегії:

Батанов Олександр Васильович – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;

Безпалова Ольга Ігорівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ;

Берлач Анатолій Іванович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри адміністративного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Бруннер Хільмар – доктор наук з державного управління та публічного права, професор адміністративного права при Федеральному коледжі державного управління (м. Ной-Ульм, Німеччина);

Гетьман Євген Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, Головний науковий співробітник відділу координації правових досліджень Національної академії правових наук України;

Гречанюк Сергій Костянтинович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Західноукраїнського національного університету;

Гуржій Тарас Олександрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Київського національного торговельно-економічного університету;

Джафарова Олена В'ячеславівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування Харківського національного університету внутрішніх справ;

Дніпров Олексій Сергійович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник відділу

науково-правових експертиз та законопроектних робіт Науково-дослідного інституту публічного права;

Добковскі Ярослав – габілітований доктор права, професор, завідувач кафедри адміністративного права та науки про адміністрацію факультету права та адміністрації Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині (Республіка Польща);

Дрозд Олексій Юрійович – доктор юридичних наук, професор, в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ;

Журавльова Зоряна Владленівна – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права;

Манжула Андрій Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Мілова Тетяна Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Миргород-Карпова Валерія Валеріївна – кандидат юридичних наук, заступник директора Навчально-наукового інституту права з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету;

Настюк Василь Якович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Сокуренко Олена Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Стрбан Грега – доктор наук, професор, декан юридичного факультету, Університет Любляни (Словенія);

Шатрава Сергій Олександрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування Харківського національного університету внутрішніх справ.

Друкується за рішенням вченої ради Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 3 від 10.11.2023 року).

Статті подано в авторській редакції

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 599 від 27.07.2023 року.

«Наукові записки. Серія: Право» включено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії (Категорія «Б») з юридичних наук (спеціальність 081) наказом Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р.

«Наукові записки. Серія: Право» реферується у наукометричних базах даних: «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського; Index Copernicus International; Google Scholar.

ISSN 2522-9230 (Print)

ISSN 2522-9249 (Online)

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-1

© Автори статей, 2023

© Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, 2023

УДК 34 (052.552)

Н 15

Scientific notes. Series: Law. 2023. Issue 15. Kropyvnytskyi, 2023. 331 p.

ISSN 2522-9230 (Print)

ISSN 2522-9249 (Online)

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-1

Reviewers:

Nadiia Armash – Doctor of Law, Associate Professor, Deputy Director of the Center of Forensic Expertise and Expert Researches;

Yuriy Garust – Doctor of Law, Professor, Deputy Director of the Research Work of the Scientific Institute of Public Law;

Prof. Valerii Pietkov – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Research Officer of the Scientific Laboratory for the Prevention of Criminal Offenses of Faculty #3, Donetsk State University of Internal Affairs.

Research Bulletin discloses certain issues in history and theory of the state and law, civil, labor, administrative, criminal legislation and other branches of law.

The bulletin is intended for researches and instructors, post-graduate students, university students and all of those interested in topical problems of domestic and foreign law.

EDITORIAL BOARD:**Chief Editor:**

Prof. Yevhen Sobol – Doctor of Law, Professor of the Chair of Law and Law Enforcement Activity of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Merited Science and Technology Functionary of Ukraine.

Deputy Head of Editorial Board:

Prof. Volodymyr Hrytsenko – Doctor of Law, Professor, Professor of the Chair of Law and Law Enforcement Activity of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Honored Lawyer of Ukraine.

Editor-in-Charge:

Kateryna Troshkina – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer of the Chair of Law and Law Enforcement Activity of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Editorial Board:

Prof. Olexander Batanov – Doctor of Law, Professor, Leading Research Fellow of the Department of Constitutional Law and Local Self-Government of the Volodymyr Koretskyi Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine;

Prof. Olga Bezpalo – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Police Activities and Public Administration, Faculty No. 3 of the Kharkiv National University of Internal Affairs;

Prof. Anatoliy Berlach – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Service and Medical Law of Taras Shevchenko Kyiv National University;

Dr. Hilmar Brunner – Doctor of Public Administration and Public Law, Professor of Administrative Law at the Federal College of Public Administration (Noi-Ulm, Germany);

Prof. Yevhen Hetman – Doctor of Law, Professor, Chief Researcher of the Department of Coordination of Legal Research of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine;

Prof. Sergiy Grechaniuk – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional, Administrative and Financial Law of the Western Ukrainian National University;

Prof. Taras Gurzhiy – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Administrative, Financial and Information Law of the Kyiv National University of Trade and Economics;

Prof. Olena Dzhafarova – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Police Activity and Public Administration of the Kharkiv National University of Internal Affairs;

Dr. Olexiy Dnipro – Doctor of Law, Senior Researcher of the Department of Scientific and Legal Expertise and Drafting Works of the Research Institute of Public Law;

Prof. Yaroslav Dobkowski – Phd Habil in Law, Head of the Department of Administrative Law and Science on the Administration of the Faculty of Law and Administration of the University of Warmia and Mazury in Olsztyn.

Prof. Oleksiy Drozd – Doctor of Law, Professor, Acting Head of the Department of Doctoral and Adjunct Studies of the National Academy of Internal Affairs;

Zoriana Zhuravliova – Candidate of Legal Sciences, Leading Researcher of the Department of Public Law Issues of the Scientific-Research Institute of Public Law;

Prof. Andriy Manzhula – Doctor of Law, Professor of the Department of Law and Law Enforcement Activity of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University;

Tetiana Milova – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Law and Law Enforcement Activity of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University;

Valeriya Mirgorod – Candidate of Law, Deputy Director of the Educational and Scientific Institute of Law for Scientific Work, Senior Lecturer of the Department of Administrative, Commercial Law and Financial and Economic Security of the Educational and Scientific Institute of Law of Sumy State University;

Prof. Vasyl Nastiuk – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Law of Ukraine, Head of the Department of Administrative Law and Administrative Activities of the Yaroslav the Wise National Law University;

Olena Sokurenko – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Chair of Law and Law Enforcement Activity of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University;

Prof. Strban Grega – Doctor of Law, Dean of the Faculty of Law, University of Ljubljana (Slovenia)

Prof. Serhiy Shatrava – Doctor of Law, Head of Scientific-research Laboratory on Pre-trial Investigation Issues of Kharkiv National University of Internal Affairs.

It is published by the decision of the Academic Council of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University (Minutes No. 3 of 10.11.2023).

The articles are presented in the author's version

Registration of an entity in the field of print media: Decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting No. 599 dated 27.07.2023.

"Research Bulletin. Series: Law" is included in the list of scientific professional publications of Ukraine, in which the results of dissertations for obtaining scientific degrees of doctor of sciences, candidate of sciences and PhD degree (Category "B") on legal sciences (specialty 081) can be published by the Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 of 17.03.2020.

"Research Bulletin. Series: Law" is referred in the following scientific databases: "Scientific Periodicals of Ukraine", V.Vernadskyi National Library of Ukraine; Index Copernicus International; Google Scholar. Publications are assigned a digital object identifier (DOI).

ISSN 2522-9230 (print)

ISSN 2522-9249 (Online)

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-1

© Authors of articles, 2023

© Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, 2023

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 141.7; 323.21

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-6-11

Туренко Олег Станіславович,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри загальноправових дисциплін
Донецького державного університету внутрішніх справ
e-mail: turenko.oleg1@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-4635-4731

**ІНВЕРСІЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ: МІЖ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЮ ТЕОРІЄЮ ТА
КЛІЄНТАЛЬНОЮ ТРАДИЦІЄЮ**

Розкривається інверсія толерантності в технології влади і виявляється значення клієнтарної традиції на цей процес. Інверсія толерантності відбувається завдяки підміні діапазону ліберально-демократичних сенсів, де практика штучної терпимості стає засобом дисциплінарної влади, яка прагне сформувати конформізм до некомпетентних, аморальних та антигуманістичних дій можновладців. Ці практики базуються на клієнтарній традиції, яка суперечить модерним ідеям конституціоналізму, демократії, верховенства права і формує не здатного до самоствердження індивіда.

Виходячи з останнього, в юриспруденції доцільним буде використовувати термін «не дискримінація», оскільки він менш спотворює змістовні діапазони толерантності і може бути ефективним інструментом захисту прав людини і верховенства права. Термін «толєрантність» може залишатися теоретичним поняттям, і використовуватися як один із принципів нормотворчої діяльності. До цього слід юридично регламентувати межі толєрантності – це принцип не може бути повністю діяти в стані війни а також він не призупиняє право громадян виказувати свої переконання стосовно влади і механізмів прийняття політичних рішень.

Сучасна інверсія толєрантності є діалектичним процесом розвитку суспільства, яка потребує постійної верифікації сенсів цього поняття і його практичне впровадження в юридичній практиці.

Ключові слова: толєрантність, не дискримінація, влада, конформізм, клієнтарізм, демократія, верховенство право, конституціоналізм.

Turenko O. THE INVERSION OF TOLERANCE: BETWEEN POLITICAL AND LEGAL THEORY AND THE CLIENT TRADITION.

The inversion of tolerance in the technology of power is revealed and the importance of the clientelistic tradition on this process is revealed.

It should be noted that there was a need to transform the concept of «tolerance» into a legal form. The author believes that it is appropriate to use the term «non-discrimination» because it distorts the meaningful ranges of tolerance less and can be an effective tool for protecting human rights and the rule of law. As for the term «tolerance», it remains a theoretical concept and can be used as one of the principles of rule-making activity. Before that, the limits of tolerance should be legally regulated - this principle cannot suspend the right of citizens to express their beliefs about the authorities.

The key prerequisite for the democratic, constitutional reform of Ukraine is to overcome the clientelism tradition (corruption, which is a consequence of this phenomenon), which, in the conditions of falsely liberal practices of those in power, permeated all social and political spheres of power and established itself as a systemic institution. In these conditions, state power has become extremely ineffective and anti-democratic, it destroys integrity as a social principle of social solidarity. Based on the above, it should be stated that there is an urgent need for research capable of explaining modern forms of clientelism and methods of overcoming it in a transit society.

The modern inversion of tolerance is a dialectical process of social development that requires constant verification of the meaning and practices of this concept. In modern realities, thanks to the change of perceptions of meanings, tolerance has become a means of disciplinary power, which forms the passive neutrality of citizens to the incompetent, immoral practices of those in power. These practices are based on the clientelistic tradition, which is ontologically an authoritarian-utopian, traditionalist worldview. Clientelism contradicts the modern ideas of progress, freedom, constitutionalism, democracy and forms a «suffering in vain», a passive individual incapable of self-assertion.

Key words: tolerance, power, clientelism, democracy.

Постановка проблеми. З доби античності і раннього християнства, проголошення принципу любові до ближнього, через велику кількість непримиренних конфліктів, захисту західноєвропейська цивілізація модерна легітимізувала толєрантність як принцип соціально-політичного співжиття. Цю подію можна вважати одним із досягнень людства, яка і досі забезпечує впровадження в життя принципів гуманізму, прав і свобод людини, верховенства права, демократії тощо.

В українській науці термін «толєрантність» затвердився на початку 90-х років ХХ ст. Подальші наукові розвідки виявили, що толєрантність є амбівалентним явищем соціального життя. Тому кожна з гуманітарних наук, виходячи з власного поля дослідження, виробила свої трактовки цього поняття. Цей факт

робить толерантність багатозначним поняттям і ставить завдання оформити однозначну дефініцію. Втім, застосування терміну толерантність в громадському житті України має не наукові коріння, а міжнародно-правові. Мотивувальним джерелом практики застосування цього терміну є основоположні принципи толерантності в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН («Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації», «Декларація принципів терпимості» тощо), рішеннях Європейського суду з прав людини. Прийняття Конституція України, ратифікація згаданих резолюцій ООН і визнання рішень ЄСПЛ практичним джерелом права для національних судів затвердило поняття «толерантність» в публічно-правовій сфері України, надало йому статус соціальної норми. Більш того через близькі до сенсу заміники (не дискримінація, плюралізм, лояльність, політкоректність) цей термін почав отримувати в українській правовій системі юридичну форму.

Не зважаючи на військовий стан в Україні, правовими об'єктами толерування залишаються багато соціальних явищ. Втім, зовсім зійшла у «тінь» державоустановча сфера демократії – питання міри толерування політичної влади, право громадян критикувати принципи і методи управління, відстоювати свої особисті переконання. Адже від ефективності вирішення цієї сфери залежить реалізація в правовій системі країни принципів свободи і справедливості, утвердження демократичної форми держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досліджували сенси толерантності наступні зарубіжні вчені: С. Бенхабіб, Ю. Габермас, Д. Грей, О. Гьофе, Г. Дворкін, К. Маркузе, Ч. Кукатас, П. Ніколсон, Д. Ролз, Л. Свендсен, Ч. Тейлор, М. Уолцер та інші. У вітчизняній науці це питання аналізувалося Є. Бистрицьким, І. Галицьким, Ю. Іщенко, В. Мулярю, В. Разметаєвої, А. Стовбою, О. Тарасишиною, О. Тяглом та інші.

Метою статті є виявлення змістовної та практичної інверсії поняття «толерантності» в сучасних технологіях влади і розкриття впливу клієнтарної традиції на цей процес.

Викладення основного матеріалу дослідження. *Сутність влади.* М. Фуко проголошував, що владу слід розглядати як розсіяний феномен. Це людські багаторівневі відносини, які дозволяють одним індивідам впливати на інших, одним «керувати» іншими. Влада надзвичайно багатоманітне явище, яке існує не як окремий феномен, а є складні і багаторівневі соціальні відносини. Вона не являється суто державним або юридичним атрибутом, а присутні у всіх сферах суспільної взаємодії. Її механізм значно ширше, чим правовий апарат, влада здійснюється через процедури панування, які дуже багаточисельні і тому процедури влади завжди відкриті. Постмодернізм додає, що влада є «безліч впливів на можливу дію: вона працює в полі можливостей, куди вписується поведінка чинних суб'єктів: влада спонукає, стимулює, відмовляє, полегшує чи ускладнює, розширює чи обмежує, робить більш менш ймовірними; у граничному разі влада примушує або перешкоджає абсолютно; але у будь-якому разі влада є способом на одного чи кілька діючих суб'єктів – та й те, поки суб'єкт діє чи може діяти. Отже, вплив на дію» [1, р. 789]. При цьому, як спосіб впливу влада включає в собі свободу і «здійснюється тільки над «вільними» суб'єктами» [1, р. 790]. Відтак, в фукодінській теорії поширення і масштаби влади залежить від суб'єктивної самооцінки свободи.

На думку М.Фуко, в сучасну добу домінують два типи влади: дисциплінарна і біовлада. Дисципліна це міцно стягнута петлями сітки контролю, свого роду засоби управління масами, засоби підпорядкування його елементів тому чи іншому режиму розміщення, відносин координації. Завдяки виховним методам: підтримки, контролю, нагляду, управлінню і організації дисциплінарна влада виховує безліч людей і формує неформально-ієрархічну сітку підкорення, де у підлеглих створюється ілюзія постійної присутності. Головною формою виховання став принцип «розмежування», коли групу людей поділяють на елементарні складники, визначаючи кожному встановлене місце. З часом індивід самостійно починає регулювати свою поведінку, формувати «задану» ідентичність і прагнути бути корисним владі. Об'єктом біовлади є біологічні процеси життя людей: народжуваність, смертність, рівень здоров'я.

Завдяки становленню двох останніх типів влади змінюється науковий дискурс про життя, виникає права сфер взаємодії. Формується окрема форми влади – «влада-знання». Це знання про людей, які проходять соціалізацію дисциплінарними засобами. Управлінські знання накопичились в ході довготривалого спостереження можновладців за об'єктами впливу, їх реакціями і відхиленнями. З іншого боку, «влада-знання» - це знання про включення людей в існуючу сітку влади. Отак, це знання про «вірні» дії в конкретному соціальному просторі, які можуть підняти індивідам соціальний статус.

Відтак, влада є явищем, що діє без визначеної централізованої упорядкованості, це міріада локальних різномірних взаємовідносин які існують як в державно-правовому просторі, так і за його межами. Вона є нестійкою і відкритою сіткою, де кожен визначає міру своєї свободи. В сучасному суспільстві і ліберальному типі (*laissez-faire* – невтручання) держави існує асиметрична форма влади, де не останню роль грає клієнтарна традиція.

Загрози клієнтаризму українській демократії. Слід зробити застереження. Поняття «клієнтаризм», «клієнтарна традиція» близькі по своєму сенсу до сучасних ліберально-демократичних понять: «соціальний капітал», «довіра», «політична коректність». Ці практики, для покращення соціального добробуту і тіснішого зв'язку держави з соціумом, використовують публічні механізми і виходять з ідеї добросовісного співробітництва держави і суспільства. Їх не слід плутати з клієнтарними відносинами. Останні в умовах ліберальної демократії отримують більш масштабні можливості приховано впливати на політичні рішення державної влади. В українській науці тема впливу клієнтаризму на систему влади не отримала широкого розповсюдження [2, 3], а зарубіжні науковці втратили інтерес до цієї теми на початку XXI ст. Автор

сподівається, що останні події – експансія рф на Україну і міжнародний правовий порядок, за яким розкривається факт панування клієнталізму в політичній системі рф, спонукає науковців на ретельне дослідження цього феномену.

На думку А. Мончака, клієнтарні відносини являються найдавнішими і усталеними суспільними зв'язками які властиві майже всім історичним епохам. На думку польського вченого, сучасний світ пронизаний діахронічною системою клієнтарних зв'язків, які мають як традиційні, так і новітні неформальні форми розвитку в системі влади [4, с. 16]. В громадській думці України існує переконання що клієнталізм як наслідок тоталітарного минулого в ході декількох хвиль реформування переборений, і тому розвитку демократії він не загрожує. На думку автора, ця оцінка є хибною. Адже досвід країн Латинської Америки та Південно-Східної Азії, що розвивають демократію свідчить про неоднозначні наслідки боротьби з клієнталізмом. Дослідники стверджують, що період «благовісних надій» що завдяки економічному розвитку і політичній конкуренції це явище буде подолано завершилось розчаруванням. Клієнтарні відносини залишаються впливовим чинником соціально-політичного життя великої кількості країн, заважаючи розвитку, а іноді і руйнуючим фактором, в них демократичних інституцій.

Українське суспільство залишається «транзитним», його рух від патерналістичних практик до демократичних інституцій залишається не стійким. Принципи і механізми формування адміністративного апарату досі пронизана радянською номенклатурною традицією. Як стверджує Ш. Фітпатрік, радянська еліта наскрізь була пронизана клієнтарними зв'язками. А Дж. Кавата доповнює, що на початку ХХІ ст. більшість пострадянських еліт адаптували клієнтарну традицію до ліберальних форм і з успіхом для себе імітують побудову демократії в своїх країнах [3, с. 14]. Можна стверджувати, що в Україні за первесивною демократією, приватизацією державного апарату та ЗМІ приховується клієнтарна традиція, що з доби СРСР існує в модерній формі.

Відтак українська еліта успадкувала клієнтарну традицію взаємовідносин, де між різними соціальними верстами діє неформальний обмін ресурсами і послугами. Ця дисциплінарна системи влади, в якій патрон може постійно й уповноважено примушувати клієнтів до усталеної поведінки і має засоби забезпечення контролю над їх діяльністю. Клієнтарні відносини мають наступні форми: приватне заступництво, формування мережі особистих ставлеників, створення угруповань всередині державного апарату і груп, що контролюють вибори, створення «політичних машин» і локальних «босів» [2, с. 10]. Клієнтарні групи мають мету – безіменне концентрація влади у неформальному виді, при умові максимальної невідподальності. Бо природа клієнталізму знаходиться в приватній сфері суспільства, яка поглинає публічну сферу, заміняє політику дисциплінарними техніками і тим підкорює собі політичне життя суспільства.

Клієнтарна традиція формує певну ієрархічну систему: патрони-бенефіціари, різно-рангові клієнти, які «розквартировані» в державних установах, політичних партія і громадських організаціях та господарських одиницях різної форми власності і нарешті – всі, хто знаходиться за колом постійних клієнтарних відносин. Таким чином, клієнтарна традиція зберігає принципи станового суспільства, розподілу соціуму на господарів та підлеглих – вона суперечить ідеї європейської модернізації і прогресу, тому що має застиглу систему цінностей і авторитарну природу. Клієнталізм руйнує модерні конституційні принципи: суверенності народу та його право формувати законодавчу владу, рівності, розподілу влади, верховенства права, демократичну конкуренцію тощо. І нарешті ця традиція знецінює ідею української державності, її легітимність, руйнує необхідну для перемоги над рф і модернізації країни загальну консолідацію, віру в справедливе майбутнє.

В середині цих груп панує атмосфера віропідданства і переконання, що світ слід поділяти по принципу свій-чужий. Ця світоглядна установка базується на архаїчній традиції підкорення, де клієнт є нижчим індивідам, який не здатен на вільне, самостійне життя. Цей тип індивідуальності спрощує дійсність і відчужує себе від реальності. В теорії Е. Левінаса це пасивний, замкнутий на своїх марних стражданнях індивід, який займає свавільну позицію «ворожості-до-всякої-згоди» не тільки до інших, але до метафізичних ідей, до суспільства та історії, до свого життєвого призначення [5, с. 110-111]. Єдиною насолодою такої люди є насолода владою – кратофобія.

Відтак, клієнтарна традиція є загрозою європейських принципів демократії, свободи, добросовісності та існуванню громадянського суспільства в Україні.

Інверсія толерантності в сучасних технологіях влади. Толерантність є проектом Просвітництва і ліберальних мислителів XVII-XIX ст. Інтелектуали цих рухів виходили з ідеї панування секуляризованого розуму, мета якого втискувати всю складність і протиріччя життя, культур й історії у прокрустове ложе вульгарної раціоналізації. В ту добу переважала думка, що всі феномени соціальної реальності необхідно пропустити через горнило наукової верифікації і за рахунок цього виробити універсально-утілітарні принципи співробітництва людей. Ці принципи ставали суспільно-політичними нормами, однією з яких стала толерантність. Її мета, в умовах росту різноманітних антагонізмів (класового, національного тощо) зберегти соціальний мир. Доволі ясно розкрив цю мету Л. фон Мізес. Вчений проголошував, що «лібералізм вимагає терпимості, дотримуючись принципу, а не з протиріччя. Він вимагає терпимості навіть до явно безглузких вчень, абсурдних форм брехні і по-дитячому дурних забобонів. Він вимагає терпимості до доктрин і переконань, що є шкідливими та руйнівними для суспільства, і навіть до тих рухів, з якими невтомно бореться. Вимагати і виявляти терпимість лібералізм спонукають не повагу до змісту доктрини, до якої слід бути терпимим, а знання того, що тільки терпимість може створити і зберегти мир у суспільстві, без якого

людство буде відкинута у варварство та потребу давно минулих епох» [6, с. 34].

Ще раніш, обґрунтовуючи мету збереження миру, С. Пуфендорф надавав рекомендації досягнення суспільного порозуміння: «щоб перебувати у безпеці їй (людині) необхідно бути товариською, тобто об'єднуватися з подібними до неї людьми і так вести себе стосовно них, щоб не давати їм щонайменшого приводу завдавати їй шкоди і щоб, навпаки, мотивувати їх зберігати її вигоди і сприяти їм (*commoda*). Закони цієї товариськості (*socialitas*) – закони, що навчають людей, як поводитись, щоб стати корисними (*commodum*) членами людського суспільства, – називаються законами природи» [7, с. 356].

Ці два вислови можна поєднати в одне концептуальне коло. Обидва автори ставлять одну мету – дисциплінований індивід мусить своїми практиками досягати миру і співробітництва. В сучасній термінології це досягається толерантністю, яка виступає засобом більш значимої концепції – теорії «суспільного договору», який в свою чергу призупиняє стан «війни всіх проти всіх». Щоб не повернутися до жахаючого минулого і зберегти сформовану злагоду, індивіди мусять терпіти «менше зло», напрацьовувати утилітарну товариськість з іншими. Відтак, терпимість проголошувалась обов'язком – добродісна людина повинна мотивувати інших до соціальної злагоди. Цей принцип возводиться у ранг закону і стає авторитарним засобом хабітуалізації, утопічним закликком до суспільно-раціонального удосконалення.

Утопічність і авторитарність принципу толерантності являється не випадковістю, а закладеним в його сенс технологією, яка повинна утримувати нетямущих можновладців і індивіди зробити як можна менше зла. Якщо ж, на думку К. Поппера, громадянська норма не виконується і людина стає нетерпимим то слід «проголосити право не бути терпимим до нетерпимих. Ми повинні оголосити поза законом усі рухи, які сповідають нетерпимість, і визнати підбурювання до нетерпимості та гоніння таким самим злочином, як підбурювання до вбивства» [8, с. 316]. Тобто, інтолерантність втрачає легітимацію і проголошується злочином. Відтак, як мораль в макіавелізмі що є інструментом господаря, так і практика толерування в модерному дискурсі отримує амбівалентну ознаку – вона стає подвійним засобом: забезпечення миру і одночасно дисциплінарною технологією влади. Досягнення злагоди забезпечується завдяки звуженню свободи, публічної активності людини.

Дисциплінарна практика влади змінювати змістовні діапазони толерантності, веде до зміни світоглядних переконань, переформатовуванню ідентичності. В цьому ракурсі О. Гьоффе поділяє толерантність на «пасивну» і «активну». Перша є «безпринципним» терпінням, моральною байдужістю що, зі слів Гете ображає особистість. «Активна» чи «автентична» толерантність «вибудовується на усвідомленні власної цінності, самодостатності, або почутті власної гідності на особистій та колективній силі, яка відмовляється від будь-якого почуття зверхності» [9, с. 187]. Останній тип толерантності для влади є загрозовим – він мобілізує її до відповідальності і тому вона формує «пасивну толерантність».

Втім, концепт толерантності в ранньому модерні не отримав великої ефективності. Революційний фанатизм всіх забарвлень показав, що найболючішим об'єктом нетерпимості є влада. Для подолання різних видів антагонізму в західних країнах починають утверджуватися ліберальні за своїй правовій та конституційній структурі демократичні устрої. Первісно вони не подолали антагоністичні протиріччя. Ситуація змінилась після II Світової Війни, в добу формування суспільства споживачів коли відбулась переоцінка демократичних практик і утвердилась агоністична політична система. Спираючись на принцип плюралізму, агоністична демократія прагнула знизити рівень протиріч, завдяки чому толерантність в повній мірі отримує статус практичного засобу. Формально ця політична система досі діє вдало і уявляється що всі суспільні антагонізми подолані. Втім, сучасні реалії (захват Капітолія, безлади в Парижі тощо) вказують, що агоністична демократія і толерантність є шгучним прикриттям антагонізмів і тому залишається утопією, яка ставить ідею вище реальності, нехтує політичну динаміку.

Вимога до плюралізму переконань, терпимості до дій іншого, які суперечать ментальній базі суспільства формує хибні стандарти, знімають з них обмеження, розвивають двоїсті позиції й надає легітимацію суспільству всездозволеності. В будь-якій політичній дискусії плюралістична людина не може зайняти принципової позиції. Вона, як флюгер, не може визначити свого кредо до зла і тому конфлікт цінностей не може бути вирішений. Світогляд такої людини стає марно страждаючим. Отак, толерантність паралізує «незгодних», омертвляє особисту думку і тому зі слів Г. Маркузе, трансформується в «репресивну толерантність», що служить справі пригноблення [10, р. 81]. Вона веде до байдужості до проявів зла і атрофує публічний простір. Дозволяє можновладцям грати в популізм і тим формувати «міражі ідеальних образів».

Повертаючись до українських реалій, слід зазначити, що всі демократичні інституції і принципи конституціоналізму атрофовані клієнтаризмом. Практика його adeptів (відміна електронного декларування, державні закупівлі на потреби армії тощо) підтверджує існування соціального прошарку, що панує над суспільством. Цей прошарок завдяки відсутності суб'єкта відповідальності, анонімності, імітацією демократичних процедур, а також практикою купування соціальної підтримки «народних мас» виробив вірування, що будь-які види соціального антагонізму можна загасити. Тобто, adeptи клієнтаризму, сповнені віри, що всі антагонізми або контролюються ними або взагалі зникли. Це переконання приречене на провал, адже суспільний антагонізм являється не перебореною теорією марксизму, а онтологічним явищем будь-якого суспільства і, як зазначає Ш. Муфф, відмова від цього поняття є ілюзією. Ця віра, констатує дослідниця, «таїть у собі небезпеку, оскільки залишає нас неготовими до зустрічі з нерозпізнаними прояви антагонізму» [11, с. 2].

Втім, клієнтарні групи досі успішно маніпулюють громадською думкою, через локальні підзаконні акти, дисциплінарні практики, ЗМІ, нав'язують «репресивну толерантність». Ця практика ставить українське суспільство на грань «війни всіх проти всіх». Тимчасово затримує цей процес війна з РФ. Вона повернула громадянам безкомпромісне сприйняття дійсності, спонукала відмовитися від поділу зла на «мале» і «велике». Тобто широке коло громадян зреклися терпимості і по завершенні війни імовірно стануть на давню демократичну позицію – *parthesia* (вільного і відкритого слова).

В цих умовах толерантність повинна стати одним з механізмів нової «войовничої демократії». Тобто реформуватися в «автентичну толерантність», що базується на індивідуальній свободі переконань, відкритості демократичних процедур. До такої трансформації закликав ще К. Маннгайм, який писав: «лібералізм типу *laissez-faire* прийняв нейтралітет за терпимість. Ні демократична толерантність, ні наукова об'єктивність не означають, однак, що ми не повинні мати власної думки про те, що вважати істинним, або що нам не слід вступати в дискусію щодо справжніх цінностей і цілей життя. Терпимість передбачає лише те, що кожен повинен мати законну можливість викласти свої докази, і зовсім не означає, що ніхто не повинен їм вірити. Позиція нейтралітету в нашій сучасній демократії зайшла так далеко, що ми, керуючись лише справедливістю, зневірилися у своїх цілях, перестали думати про те, що потрібно мирне врегулювання, що треба врятувати свободу і зберегти демократичний контроль. Наша демократія має стати войовничою, якщо хоче вижити» [12, р. 7]. Успіх цього процесу в Україні залежить від багатьох факторів. Втім, головними з них є реакція клієнтарних груп.

Висновки. Слід зазначити, що виникла необхідність переформування поняття «толерантність» в юридичну форму. Автор вважає, що доцільним використовувати термін «не дискримінація» бо він менш спотворює змістовні діапазони толерантності і може бути ефективним інструментом захисту прав людини і верховенства права. Що ж до терміну «толерантність», то він залишається теоретичним поняттям, і може використовуватися як один із принципів нормотворчої діяльності. До цього слід юридично регламентувати межі толерантності – це принцип не може призупиняти право громадян виказувати свої переконання стосовно влади.

Ключовою передумовою демократичного, конституційного реформування України є подолання клієнтарної традиції (корупції що є слідством цього явища), яка в умовах хибно ліберальних практик можновладців пронизала всі суспільно-політичні сфери влади і затвердилась як системна інституція. У цих умовах державна влада стала вкрай не ефективною і антидемократичною, вона руйнує добросовісність як соціабельний принцип солідарності суспільства. Виходячи з означеного слід констатувати, що існує гостра потреба у дослідженнях, здатних пояснити сучасні форми клієнталізму і методи його подолання в транзитному суспільстві.

Сучасна інверсія толерантності є діалектичним процесом розвитку суспільства, яка потребує постійної верифікації сенсу цього поняття. В реаліях сьогодення, завдяки підміні сенсів, толерантність стала засобом дисциплінарної влади, яка формує пасивний нейтралітет громадян до некомпетентних, аморальних практик. Вони базуються на клієнтарній традиції, яка онтологічно є авторитарно-утопічним мисленням і яка суперечить модерним ідеям свободи, конституціоналізму, демократії і формує «марно страждаючого» не здатного до самоствердження індивіда.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Foucault, M. The Subject and Power. *Critical Inquiry*, Vol. 8, No. 4 (Summer, 1982), Pp. 777-795. <http://www2.kobe-u.ac.jp/~alexroni/IPD2018%20readings/IPD1%202018%20No.8/Foucault%20Subject%20and%20Power.pdf> (дата звернення: 14.07.2023).
2. Костецька Л. М. Патрон-клієнтелізм: теоретико-історичний підхід. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2021. Том 32 (71). № 4. С. 8-16.
3. Пояркова Т., Плотницька І. Еволюція патрон-клієнських стосунків у СРСР. *Ідеологія і політика*. №3(14). 2019. С. 11–20.
4. Мончак А. Нерівна приязнь. Клієнтарні взаємини в історичній перспективі. Київ : Темпора, 2020. 768 с.
5. Левінас Е. Між нами. Дослідження думки – про-іншого. Київ : 1999. 312 с.
6. Ludwig von Mises, *Liberalism: The Classical Tradition* / edited by Bettina Bien Greaves. Indianapolis, 2005, Liberty Fund, Inc. 171 p. [http:// Mises,Ludwig%20von%20-%20Liberalism%20\(PDF\).pdf](http://Mises,Ludwig%20von%20-%20Liberalism%20(PDF).pdf) (дата звернення: 14.07.2023)
7. Пуфендорф С. Про обов'язки людини і громадянина. Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. Київ : 2008. С. 352-359.
8. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. У полоні Платоновських чарів. Т.І. Київ : Основи, 1994. 444 с.
9. Гьофе О. Демократія в епоху глобалізації. Київ : ППС–2002, 2007. С. 222–223.
10. Robert Paul Wolff, Barrington Moore, jr., and Herbert Marcuse,. *A Critique of Pure Tolerance*. Boston: Beacon Press, 1969, Pp. 117. <https://monoskop.org/images/5/55.pdf> (дата звернення: 14.07.2023).
11. Mouffe, C. *The Return of the Political*. London, New York: 1993. Verso. Pp. vii, 156. <https://monoskop.org/images/c/cb/.pdf> (accessed 14.07.2023).

12. Mannheim, K. *Diagnosis of our time: Wartime essays of a sociologist*. London, England: Routledge & Kegan Paul. 1943. Pp. 179 <http://mek.oszk.hu/18000/18060/18060.pdf> (дата звернення: 14.07.2023).

REFERENCES:

1. Foucault, M. (1982) *The Subject and Power*. *Critical Inquiry*, Vol. 8, No. 4, Pp. 777-795. <http://www2.kobe-u.ac.jp/~alexroni/IPD2018%20readings/IPD1%202018%20No.8/Foucault%20Subject%20and%20Power.pdf>
2. Kostetska, L. M. (2021) *Patron-clientelism: a theoretical-historical approach*. *Academic notes of TNU named after V.I. Vernadskyi*. Volume 32 (71) No. 4. P. 8-16. [in Ukrainian].
3. Poyarkova, T. Plotnytska I. (2019). *Evolution of patron-client relations in the USSR*. *Ideology and politics*. No. 3(14). P. 11–20. [in Ukrainian].
4. Monchak, A. (2020). *Unequal friendship. Customer relations in historical perspective*. K.: Tempora. 768 p. [in Ukrainian].
5. Levinas, E. (1999). *Between us. The study of thought is about something else*. K.: 312 p. [in Ukrainian].
6. Ludwig von Mises, (2005). *Liberalism: The Classical Tradition* / edited by Bettina Bien Greaves. Indianapolis, Liberty Fund, Inc. 171 p. [http:// Mises,Ludwig%20von%20-%20Liberalism%20\(PDF\).pdf](http://Mises,Ludwig%20von%20-%20Liberalism%20(PDF).pdf)
7. Pufendorf, S. (2008). *About the duties of a person and a citizen*. *Anthology of liberalism: political and legal teachings and the rule of law*. K.: P. 352-359. [in Ukrainian].
8. Popper, K. (1994). *Open society and its enemies. Captivated by Plato's charms*. T.1. K.: Osnovy, 444 p. [in Ukrainian].
9. Hofe, O. (2007). *Democracy in the era of globalization*. K.: PPS–2002, P. 222–223. [in Ukrainian].
10. Robert Paul Wolff, Barrington Moore, jr., and Herbert Marcuse, (1969). *A Critique of Pure Tolerance*. Boston: Beacon Press, Pp. 117. <https://monoskop.org/images/5/55/pdf>
11. Mouffe, C. (1993). *The Return of the Political*. London, New York: Verso. Pp. vii, 156. <https://monoskop.org/images/c/cb/.pdf>
12. Mannheim, K. (1943). *Diagnosis of our time: Wartime essays of a sociologist*. London, England: Routledge & Kegan Paul. Pp. 179 <http://mek.oszk.hu/18000/18060/18060.pdf>

Стаття надійшла до редакції: 5.11.2023

УДК 340.12+340.15+341

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-11-15

Корнієнко Ольга Олександрівна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

ВНЗ «Університет економіки і права «КРОК»

e-mail: KorniyenkoOO@krok.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-2836-9585>

СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗОВНІШНІХ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ ТА УГОРЩИНІ

На сьогоднішній день в теорії держави і права України та Угорської Республіки знаходимо саме поняття «функцій держави», їхні визначення, їхню класифікацію. Як в першому, так і другому випадках існує велика кількість різних думок, припущень, що таке функція та що до неї відноситься. Є більш традиційні, є порівняно незвичні. Наприклад, традиційними є поділ на зовнішні та внутрішні. В контексті незвичних є поділ на сталі та тимчасові чи ж на змішані. Тим не менш досліджуючи питання в комплексному підході спробуємо все ж знайти відповідь, що розуміти під зовнішніми функціями держави, запропонуємо таке визначення до наукового обігу, а також спробуємо встановити класифікацію таких функцій. Загальновідомо, що сама держава є досить складним та динамічним явищем, що потребує вчасного теоретичного осмислення. Безумовно такі потуги серед учених породжує як значні зусилля, так і породжує значні розбіжності серед яких вартує ще визначити ту єдину істину. Та це визначається об'єктивними умовами і законами суспільного розвитку. Чи то функції держави чи то її складова зовнішні є як встановлено в ході дослідження порівняно сталими, хоча це не дає підстави вважати їх стабільними, а скоріше навпаки. Це говорить лише про актуальність проведення досліджень, аналізів з даної тематики для оновлення роботи апарату держави та тим самим удосконалювати сам процес державотворення. Оскільки при ближчому дослідженні цієї категорії можна встановити як зрушення в державотворення, так і його занепад, який може міститися саме в невиконанні чи не узгодженості органів влади по виконанню таких напрямків.

Ключові слова. Україна, Угорщина, зовнішні функції, порівняльно-правовий аналіз, сутність функцій держави, класифікація.

Korniyenko O. THE ESSENCE AND CLASSIFICATION OF THE EXTERNAL FUNCTIONS OF THE STATE
Випуск 15. 2023

© О.О.Корнієнко, 2023

IN UKRAINE AND HUNGARY

Today, in the theory of the state and law of both Ukraine and the Republic of Hungary, we find the very concept of "state functions", their definition, their classification. In both the first and second cases, there are many different opinions, assumptions about what the function is and what it refers to. There are more traditional ones, there are relatively unusual ones. For example, the division into external and internal is traditional. In the context of the unusual, there is a division into permanent and temporary or mixed ones. Nevertheless, investigating the issue in a comprehensive approach based on this scientific article, we will still try to find an answer to what is meant by the external functions of the state, we will offer such a definition to the scientific circulation, and we will also try to establish the classification of such functions. It is common knowledge that the state itself is a rather complex and dynamic phenomenon that requires timely theoretical understanding. Undoubtedly, such efforts among scientists generate both significant efforts and significant disagreements, among which it is still worth defining that one truth. But this is determined by the objective conditions and laws of social development. Either the functions of the state or its external component is, as established during the study, relatively stable, although this does not give reason to consider them stable, but rather the opposite. This only speaks to the relevance of conducting research and analyzes on this topic to update the work of the state apparatus and thereby improve the state-building process itself. Because upon closer examination of this category, it is possible to establish both a shift in state formation and its decline, which may be contained precisely in the non-fulfillment or inconsistency of the authorities in the implementation of such directions.

Key words: Ukraine, Hungary, external functions, comparative legal analysis, the essence of the function of the state, classification.

Постановка проблеми. Дослідження питання зовнішніх функцій держави, їхніх визначень та класифікації виступає одним із визначальних категорій державотворення, оскільки мають можливість впливати на характер діяльності апарату держави та показувати його недоліки. Відтак ця категорія посідає і провідне місце в загальній системі теорії держави і права. В науковій літературі є велика кількість підходів до визначення саме функцій держави, спробуємо їх узагальнити та надати визначення зовнішнім функціям, класифікувати їх на прикладах України та Угорщини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Для написання наукової статті стали в нагоді напрацювання таких фахівців: О. Марущака, М. Буцан, Р. Шай, П. Такача, О. Скакун, М. Дзевелюк, І. Дубинського, С. Кухтика, В. Котюка, Ю. Завгородньої та ін.

Мета статті – проаналізувати джерела та літературу, які посутньо розкривають класифікацію зовнішніх функцій держави в Україні та Угорщині.

Виклад основного матеріалу дослідження. У теорії держави і права визначення функцій держави є однією з найбільш значущих, як слушно зазначає О. Марущак [1, с.17].

Держава, на думку угорського фахівця П. Такача, це владний інститут, який має суверенітет над населенням, що проживає на даній території чи ж іншими словами держава є організацією, яка має законну монополію на законний фізичний примус. Державу можна розглядати як своєрідну спільноту людей (політична спільнота чи асоціація). Конкретний варіант цієї ідеї працює, коли ми говоримо, що держава – це інституція. Це справедливо для інституції, яка творить або забезпечує порядок соціального співіснування. Всі знають, що два чинники, які відіграють істотну роль у формуванні порядку співіснування, це – є влада і закон [2].

А, на наш погляд, держава є великим механізмом єдиної системи, а тому для уникнення збоїв, функції держави не мають бути тінювими, а навпаки точними і прозорими.

О. Марущак слушно підмітив, що перед будь-якою державою завжди стоїть ряд завдань, на вирішення яких вона спрямовує свої матеріальні ресурси, ідеологічні та політичні зусилля. Серед усього комплексу зусиль можна виокремити такі, які виражають сутність, і без яких не можна повноцінно виступати у ролі найважливішої складової політичної системи суспільства. Основні напрями діяльності держави, в яких виражено її сутність, завдання і цілі, і називають функціями держави [1, с.17].

На думку О. Скакун, саме функції виражають безпосередню сутність держави та її соціальне призначення. Вивчення функцій дає уміння визначати характер діяльності держави, її пріоритети на певному етапі розвитку, а також оцінити рівень її організації та ефективності [3, с. 133].

А, на думку М. Буцан, «Функції – це такі об'єктивно необхідні напрями предметної діяльності держави, без яких суспільство не може нормально існувати і розвиватися» [4, с. 406].

Безумовно, будучи організаційною системою, держава призначена саме для управління державними справами суспільства, діє в суспільних інтересах і здійснює владу в законний і формалізований спосіб.

При цьому, на думку В. Котюка, функції держави виступають також як основні напрями реалізації завдань і цілей, соціального призначення держави в процесі її діяльності в різних сферах суспільного життя [5, с. 294]. Про що Ю. Завгородня зазначила, що виходячи з того, що більшість науковців дають визначення поняттю «функції держави – це основні напрями діяльності», каже про те, що під функціями доцільно розуміти виконувани напрями функціонування відповідного явища, реалізацію свого призначення [6, с. 21].

А на думку М. Дзевелюк, значні перетворення зазнає сам зміст функцій держави, їхнє значення, правові форми і способи реалізації. Постанова нових завдань і зміна політичного курсу на шлях розбудови України як правової, демократичної, соціальної держави, оптимізація діяльності органів державної та правової влади інститутів у пошуках ефективної моделі регулювання життя українського суспільства визначає важливість і необхідність сучасного теоретичного узагальнення та переосмислення накопичених в юридичній науці поглядів на функції сучасної держави, їхнє сутність, зміст та основні різновиди [7, с. 171].

Зі свого боку С. Кухтик довів, що функції держави можна визначити як відносно стабільні основні напрями діяльності держави, що відображають її суть і соціальне призначення, які спрямовані на виконання завдань і досягнення цілей та визначаються рівнем розвитку держави [8, с. 55].

У продовження аналізу маємо згадати І. Дубинського, який представляє функції держави у вигляді розподілу на окремі типи, види, групи залежно від різних критеріїв (політичних, економічних, соціальних, правових), що набувають практичного значення для напрацювання стратегій і рекомендацій із трансформації, перетворення та модернізації певних напрямів діяльності держави. Чи іншими словами функції держави – це її основні напрями діяльності, що залежать від об'єктивних потреб спільних відносин людей у вирішенні загальної справи. Виконання функцій держави є складним процесом дії держави через державні органи та їхні посадові особи для певного кола суспільних відносин [9, с.8].

Досліджуючи тематику в угорському контексті, доречно навести й думку угорського фахівця Я. Кальмана, який розглядає функції держави, як частину державного управління, під якими дає тлумачення – це мета адміністративної політики, що стоїть за великим набором завдань, загальним державним інтересом, що обґрунтовує визначення та створення завдання законом. При цьому варто розрізнити поняття функції і завдання, які є різними. Свого часу під державним управлінням він розумів діяльність виконавчої влади, в результаті якої вона фактично впливає на поведінку членів та організацій суспільства, а саме застосування права (правозастосування), що здійснюється окремою державною організацією під час ухвалення рішень, вироблення, виконання та контролю здійснення державною публічною владою, через їхню організацію та участь у законодавстві [10].

Серед інших угорських дослідників існує думка про те, що функції держави виражають державний поділ праці. У цьому сенсі їх не можна порівнювати, тому виконання однієї функції не може бути мірилом чи балансом виконання іншої функції. Сам поділ праці такий, що одна функція не є незалежною від іншої, вони певною мірою побудовані одна на одній. Якщо закони не досконалі, суди не можуть ухвалювати правильні рішення. Якщо управління відірване від реальності, управління нереалістичне, то воно не може бути справді ефективним. Вочевидь функції держави певною мірою залежать одна від одної: негативні характеристики однієї впливають на іншу. Функції держави можуть бути функціональними та дисфункціональними окремо без балансу. Функції держави мають можливість самокоригування: якщо одна державна функція стає небажаною, інша її виправляє [11].

На продовження вище викладеного необхідно додати, що при тлумаченні функцій держави також допускається бачення в них основних сфер діяльності держави, тобто самої діяльності. Ця позиція знайшла відображення в працях Г. Кельзена, де він розглядає державу як суто правове явище, як виключно юридичну особу і як різновид корпорації [12, с. 180-184].

На нашу думку, важливим питанням поряд із визначенням, виступає і розгляд складових елементів феномену функцій держави. Ми розуміємо, що категорія «функція» не є повною, оскільки для її реалізації вона ще має містити різні сфери суспільного, політичного, економічного життя будь-якої держави.

Відтак, С. Кухтик справедливо зауважує, що функції держави можна визначити як відносно стабільні основні напрями діяльності держави, що відображають її суть і соціальне призначення, які спрямовані на виконання завдань і досягнення цілей та визначаються рівнем розвитку держави. І пропонує класифікувати їх за трьома категоріями: внутрішні, зовнішні та змішані:

1. до внутрішніх відносить: місцеве самоврядування, культурно-ідеологічну;
2. до зовнішніх: функцію оборони, співробітництва з міжнародним співтовариством;
3. до змішаних, тобто до таких які, з одного боку, діють на території держави, а з другого, спрямовані на забезпечення зовнішніх зв'язків: економічна, політична, екологічна, забезпечення державної безпеки [8, с. 55-56].

Хоча, на наш погляд, функція забезпечення державної безпеки є тотожною з оборонною, тому не розділяємо думку віднесення її відразу до обох категорій.

Частина угорських фахівців розділяють функції на класичні внутрішні та зовнішні. До перших, наприклад, відносять охорону громадського порядку, до других – оборонну функцію [13]. Друга частина фахівців розрізняє аж чотири категорії. Зокрема, вище згаданий П. Такач обґрунтовує такі функції:

1. внутрішнього порядку в суспільстві;
2. захисту від зовнішніх ворогів;
3. підтримки і розвитку комунікаційної інфраструктури;
4. виробничі та торговельні відносини.

На його думку, все це можна підсумувати як інтеграцію суспільства, і саме виходячи з цього, можна розуміти за державою її соціальну функцію: «державна – це інститут, завданням якого є створення інтеграції суспільства». Відповідно до однієї з найпоширеніших концепцій, держава – це передусім система органів, які виконують функції публічної влади. Це сприйняття особливо поширене в повсякденному мисленні [2].

Дослідник Р. Шай розрізняє такі категорії:

1. Залежно від тривалості дії функції держави розділяються на сталі, що зустрічаються державою на всіх етапах її застосування (наприклад, економічна), і тимчасові, поява і зникнення яких викликані специфічними умовами суспільного розвитку (наприклад, функція надання допомоги регіону, де відбулося стихійне лихо).

2. Функції держави, залежно від їхнього соціального призначення, можна класифікувати на головні і похідні (допоміжні).

Однак цей дослідник також говорить і про поділ на внутрішні та зовнішні функції, які називає розповсюдженими.

Зовнішні функції на його думку – це основні напрями діяльності держави відповідно до виконання нею зовнішніх завдань (оборона країни, підтримання порядку, співдружність з іншими державами). Вони тісно пов'язані з внутрішніми, їхня реалізація забезпечує повноцінне існування держави, особливо в сучасному світі, який дедалі більше стає взаємопов'язаним, глобалізується [14, с. 117-118].

Тож, як бачимо, є сукупність різних думок та тверджень, які, на наш погляд, можна згрупувати. Незважаючи на різні підходи до визначення суті функції, загальний його зміст є переважно спорідненим і знаходить своє відображення в частині саме основних напрямів діяльності держави, через її органи управління. І таке згрупування, як пише вище згаданий Р. Шай, є найбільш поширеним [14, с. 117].

Не менш важливо згадати, що зовнішні функції Угорщини, незалежно від різності думок експертів, є класифікованими вже давно і не змінюються, та стали вже практично офіційними. Такими функціями-напрямами є міжрегіональне добросусідство, захист і підтримка національних меншин за кордоном, робота щодо ЄС та НАТО [15, с. 57-59]. Стосовно класифікації зовнішніх функцій України, то на основі вище вказаного можемо від себе вказати на такі: політична, економічна, екологічна діяльність; а також на очевидну в умовах воєнних дій в Україні – протидія міжнародному тероризму.

Висновки. Таким чином на основі усього вище викладеного із з'ясуванням визначення функції держави та її складових елементів, можемо сказати, що зовнішні функції – це складова частина всіх функцій держави, покликана на реалізацію її цілей у співпраці з зарубіжними країнами. Поряд із тим звертаємо увагу саме на те, що визначення на рівні теорії держави і права зовнішнім функціям відсутнє. Щодо класифікації зовнішніх функцій наявна різність думок, більш верифікована й офіційно усталена в Угорщині, менш розроблена в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Марущак О. Функції держави: визначення поняття. *Держава та регіони*. Випуск № 3 (65). 2019. С. 17-21.
2. Takács Péter Az állam fogalma. URL: <http://real.mtak.hu/80661/2/Az%20C3%A1llam%20fogalma%202014%20Gy%C5%91r%20.pdf>.
3. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. 2-ге вид., доповнене і перероблене. Київ. Правова єдність, 2010. 520 с.
4. Буцан М. Функції держави: поняття, класифікація, наукові трактування. *Часопис Київського університету права*. № 2019/4. 2019. С. 406-410.
5. Котюк В. О. Загальна теорія держави і права. Навчальний посібник. Київ. Атіка, 2005. 592 с.
6. Завгородня Ю. Функції держави в сучасних умовах: пропедевтичний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. Випуск № 3/2021. 2021. С. 20-22
7. Дзевелюк М. Номенклатура функції сучасної держави. *Науковий журнал «Підприємництво, господарство і право»*. 11/2016. С. 171-176.
8. Кухтик С. Зовнішні функції держави в контексті глобалізаційних викликів. *Журнал «Економіка і право»*. Випуск 12. 2010. С. 55-60.
9. Дубинський І. Класифікаційні особливості функцій держави. *Вчені записки ТНУ імені В. Вернадського*. Том 30(69). № 4. 2019. С. 7-11.
10. A közigazgatás fogalma, feladatai és funkciói, tevékenységfajtái. URL: <https://slideplayer.hu/slide/12007050/>.
11. Államfunkciók. URL: https://penzugysziget.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=2478:51tetel&catid=292&Itemid=403.
12. Kelsen H. General theory of law and state / by Hans Kelsen; translated by Anders Wedberg. – New York : Russell & Russell, 1961. 516 p., XXXIII p. 3.
13. Az állam fogalma, funkciói. URL: https://penzugysziget.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=2600:16tatetel&catid=296&Itemid=397.
14. Шай Р. Принципи та форми реалізації функцій держави. Львівська політехніка. С. 116-123.
15. A Magyar Köztársaság nemzetközi kapcsolatainak és külpolitikai tevékenységének eseményei és dokumentumai. Magyar Külpolitikai Évkönyv. A Külügyminisztérium Dokumentációs Főosztálya. Bp.: Vadas, 1990. 337.old.

REFERENCES:

1. Marushchak, O. (2019). Funktsii derzhavy: vyznachennia poniattia. [Functions of the state: definition of the concept]. *Derzhava ta rehiony*. Vypusk № 3 (65). 17-21. [in Ukrainian].
2. Takács, Péter. (2014). Az állam fogalma. [The concept of the state]. Retrieved from: <http://real.mtak.hu/80661/2/Az%20C3%A1llam%20fogalma%202014%20Gy%C5%91r%20.pdf> [in Hungarian].
3. Skakun, O. F. (2010). Teoriia derzhavy i prava. [Theory of the state and law]. Pidruchnyk. 2-he vyd., dopovnene i pereroblene. Kyiv. Pravova yednist. 520. [in Ukrainian].

4. Butsan, M. (2019). Funktsii derzhavy: poniattia, klasyfikatsiia, naukovi traktuvannia. [Functions of the state: concepts, classification, scientific interpretations]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 2019/4. 406-410. [in Ukrainian].
5. Kotiuk, V. O. (2005). Zahalna teoriia derzhavy i prava. [General theory of the state and law]. Navchalnyi posibnyk. Kyiv. Atika. 592. [in Ukrainian].
6. Zavorodnia, Yu. (2021). Funktsii derzhavy v suchasnykh umovakh: propedeutychnyi aspekt. [Functions of the state in modern conditions: propaedeutic aspect]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. Vypusk № 3/2021. 20-22. [in Ukrainian].
7. Dzeveliuk, M. (2016). Nomenklatura funktsii suchasnoi derzhavy. [Nomenclature of the function of the modern state]. *Naukovyi zhurnal «Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo»*. 11/2016. 171-176. [in Ukrainian].
8. Kukhtyk, S. (2010). Zovnishni funktsii derzhavy v konteksti hlobalizatsiinykh vyklykiv. [External functions of the state in the context of globalization challenges]. *Zhurnal «Ekonomika i pravo»*. Vypusk 12. 55-60. [in Ukrainian].
9. Dubynskyi, I. (2019). Klasyfikatsiini osoblyvosti funktsii derzhavy. [Classification features of state functions]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. Vernadskoho*. Tom 30(69). № 4. 7-11. [in Ukrainian].
10. A közigazgatás fogalma, feladatai és funkciói, tevékenységfajtái. [The concept, tasks and functions of public administration, types of activities]. Retrieved from: <https://slideplayer.hu/slide/12007050/> [in Hungarian].
11. Államfunkciók. [State functions]. Retrieved from: https://penzugysziget.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=2478:51tetel&catid=292&Itemid=403 [in Hungarian].
12. Kelsen, N. (1961). General theory of law and state. 516. [in English].
13. Az állam fogalma, funkciói. [The concept and functions of the state]. Retrieved from: https://penzugysziget.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=2600:16tatetel&catid=296&Itemid=397 [in Hungarian].
14. Shai, R. (2014). Pryntsypy ta formy realizatsii funktsii derzhavy. [Principles and forms of implementation of state functions]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnikha"*. *Yurydychni nauky*. №810. 116-123. [in Ukrainian].
15. A Magyar Köztársaság nemzetközi kapcsolatainak és külpolitikai tevékenységének eseményei és dokumentumai. (1990). [Events and documents of the international relations and foreign policy activities of the Republic of Hungary]. *Magyar Külpolitikai Évkönyv*. A Külügyminisztérium Dokumentációs Főosztálya. 337. [in Hungarian].

Стаття надійшла до редакції 9.11.2023

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО; ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

УДК 347.121

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-16-19

Сокуренко Олена Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: olena7842@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8169-3720>

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА МІСЦЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ У ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Стаття присвячена розкриттю сутності та місця особистих немайнових прав у цивільному законодавстві. Дослідження сутності здійснюється шляхом аналізу норм цивільного права з врахування точок зору цивілістів. Зазначено, що цивільне законодавство не тільки інкорпорувало у свій зміст більшість із зазначених прав людини, перенісши їх у категорію особистих немайнових, чим надало їм характеру приватноправових, але й забезпечило їх ефективне здійснення та всебічну охорону компенсаційно-відновлювальним методом, що ґрунтується на юридичній рівності сторін.

Визначено такі найбільш характерні його ознаки, як відсутність економічного змісту, нематеріальність, належність кожній людині, належність від народження чи за законом, тісна пов'язаність із фізичною особою, належність особі довічно.

Розглядаючи місце особистих немайнових прав в цивільному законодавстві, наголошено, що дане питання належить до найбільш дискусійних у сучасній доктрині права. Зазначено, що у цивілістичній доктрині існує три основні концепції щодо їхнього місця в системі приватного права України – це радикальна, негативна і позитивна. Визначено, що особисті немайнові відносини охороняються цивільним правом та регулюються.

Ключові слова: особисті немайнові права, цивільне законодавство, абсолютні права, юридична рівність сторін, охорона, захист.

Sokurenko O. PROBLEMS OF DETERMINING THE ESSENCE AND PLACE OF PERSONAL IMMOVABLE RIGHTS IN CIVIL LEGISLATION

The article is devoted to revealing the essence and place of personal non-property rights in civil legislation. The study of the essence is carried out by analyzing the norms of civil law, taking into account the points of view of civilists. It is noted that the civil legislation not only incorporated into its content the majority of the mentioned human rights, transferring them to the category of personal non-property, thereby giving them the character of private law, but also ensured their effective implementation and comprehensive protection by the compensatory and restorative method, which is based on the legal equality of the parties.

Its most characteristic features are identified, such as lack of economic content, immateriality, belonging to every person, belonging by birth or by law, close connection with a natural person, belonging to a person for life.

Considering the place of personal non-property rights in civil legislation, it is emphasized that this issue is one of the most controversial in modern legal doctrine. It is noted that in the civilist doctrine there are three main concepts regarding their place in the system of private law of Ukraine - radical, negative and positive. It was determined that personal non-property relations are protected and regulated by civil law.

Key words: personal non-property rights, civil legislation, absolute rights, legal equality of parties, protection, protection.

Постановка проблеми. Згідно Основного Закону держави – Конституції України, людина є найвищою соціальною цінністю сучасного суспільства. Діюче законодавство ґрунтовно розширило сферу правового впливу в частині регулювання суспільних відносин щодо благ нематеріального характеру як об'єктів цивільних прав. На сьогоднішній день вагоме значення мають особисті немайнові права, адже вони є передумовою забезпечення справжньої свободи власності, свободи договору, свободи підприємництва та всіх інших прав, які існують у матеріальній сфері суспільства. Особисті немайнові права є безумовно духовною основою, цінністю, яка дає змогу повною мірою реалізувати принципи громадянського суспільства. Саме всередині такого суспільства формується самооцінка особистості, її автономія і свобода, можливість самостійно визначати свої життєві цілі та нести відповідальність за результати своєї діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання особистих немайнових прав розглядалися у наукових працях відомих українських і зарубіжних учених-цивілістів, а саме: А.С. Довгерта, В.А. Жакенова, В.Г. Жорнокуй, О.В. Кохановської, Л.В. Малюги, О.А. Підпригори, З.В. Ромовської, С.О. Сліпченко, І.В.Спасибо-Фатеева Р.О. Стефанчука, К.А. Флейшиц, Я.М. Шевченко, О.Р. Шишки та ін.

Метою статті полягає в розкритті сутності та місця особистих немайнових прав в цивільному

законодавстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема основних прав людини, їх правового забезпечення викликає жвавий науковий інтерес, а надто нині. Питання особистих немайнових прав особи (фізичної та юридичної) стає актуальним на тлі суспільних перетворень, які сьогодні відбуваються в Україні. Так, відповідно до ст. 3 Конституції України був закріплений цілком новий основоположний принцип пріоритетності людини та її внутрішніх (духовних) благ порівняно з іншими соціальними цінностями. На розвиток цього положення в Конституції України в розділі другому закріплено низку ґрунтовних прав та свобод людини і громадянина, яка за своїм змістом та обсягом є чи не найповнішим у Європі переліком основних можливостей та дозволів. Органічно увібравши в себе основні положення Загальної декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод з відповідними додатковими протоколами, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та інших міжнародних актів у сфері прав людини Конституція України вибудувала власний каталог фундаментальних та непорушних прав людини, забезпечивши їх водночас дієвими правовими гарантіями здійснення та захисту [1, с. 7].

Цивільний кодекс України забезпечив найповніший галузевий розвиток указаних конституційних положень. При чому цивільне законодавство не тільки інкорпоровало у свій зміст більшість із зазначених прав людини, перенісши їх у категорію особистих немайнових, чим надало їм характеру приватноправових, але й забезпечило їх ефективне здійснення та всебічну охорону компенсаційно-відновлювальним методом, що ґрунтується на юридичній рівності сторін

Аналізуючи ст. 269 ЦК України, можемо зазначити, що особисті немайнові права – це юридично гарантовані можливості, які довічно належать кожній фізичній особі за законом і характеризуються немайновістю й особистісністю [2].

М. П. Ходаківський у своєму науковому дослідженні виділив наступні важливі елементи для формування визначення особистих немайнових відносин:

По-перше, він зазначає, що змістом будь-яких правовідносин є права та обов'язки, які, виходячи зі ст. 1 ЦК України, мають або майновий, або особистий немайновий характер. Тому логічним має бути висновок, що особисті немайнові відносини – це ті, змістом яких є особисті немайнові права та обов'язки.

По-друге, відповідно до ч. 2 ст. 269 ЦК України особисті немайнові права фізичної особи не мають економічного змісту. Саме за цим критерієм, відповідно до сучасного концепту цивільного права України відмежовуються майнові відносини від немайнових. Тобто, якщо права, як і обов'язки, набувають економічного змісту, то такі відносини є майновими, як і навпаки. Адже, поняття «немайнове», як зазначається в науковій літературі – це щось, що позбавлене економічного чи то майново-грошового змісту, або не може бути точно оцінене, не має товарності чи економічна цінність яких є неважливою.

По-третє, відповідно до ч. 3 ст. 269 ЦК України особисті немайнові права тісно пов'язані з фізичною особою (умовно назвемо цей критерій «тіснопов'язаність»); фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав (умовно назвемо цей критерій «невідчужуваність»). Якраз ці критерії («тіснопов'язаність» та «невідчужуваність») надають можливість виявити серед немайнових відносин ті, які мають особистий характер. При цьому відсутність хоча б одного з них («тіснопов'язаність» та «невідчужуваність») позбавляє можливості говорити про особисті немайнові цивільні відносини. Принаймні в контексті правової моделі, яка закладена в ст. 269 ЦК України [3, с. 136].

Таким чином, враховуючи вище зазначене, ми можемо визначити такі їхні основні ознаки:

1) це право належить кожній особі, а це означає, що воно належить усім без винятку фізичним особам за умови, що наявність цього права в особі не суперечить вимогам законодавства (наприклад, право на опіку та піклування, будучи особистим немайновим правом, належить виключно малолітнім, неповнолітнім, недієздатним і особам, які обмежені в дієздатності (ст. 292 ЦК України)). При цьому всі особи рівні в можливості реалізації та охорони цих прав;

2) це право належить особі довічно а це означає, що воно належить фізичній особі з моменту народження або з іншого передбаченого законом моменту й аж до моменту смерті;

3) це право належить особі з народження або за законом, а це означає, що підставою його виникнення є факт народження або інший юридичний факт (подія або дія), передбачений законом. Більшість особистих немайнових прав виникає у фізичної особи з моменту народження, наприклад, право на життя, здоров'я, свободу та особисту недоторканність, ім'я тощо. Однак окремі види особистих немайнових прав можуть виникати в осіб і з іншого моменту, передбаченого законом, наприклад, право на донорство особа має лише з моменту досягнення повноліття, а право на зміну імені має особа, яка досягла 16 років, тощо;

4) це право є немайновим, а це означає, що в ньому відсутній майновий (економічний) зміст, тобто фактично неможливо визначити вартість цього права, відповідно, і блага, що є його об'єктом, у грошовому еквіваленті;

5) це право тісно пов'язане з фізичною особою, а це означає, що воно не може бути відчужене (як примусово, так і добровільно, як постійно, так і тимчасово) від особи-носія цих прав і/або передане іншим особам. Окрім того, на відміну від майнового права, від якого особа, згідно з ч. 3 ст. 12 ЦК України, може відмовитись, щодо особистого немайнового права така відмова недопустима, тобто особа може не реалізовувати особисте немайнове право, але відмовитись від нього вона не має права. Особлива увага

звертається законодавцем на неможливість позбавлення особи цих прав з боку інших осіб. Здебільшого це стосується органів державної влади та місцевого самоврядування, які, здійснюючи публічну владу, найбільш часто можуть втручатись у сферу особистих немайнових прав людини.

Варто також зазначити, що, для того щоб кваліфікувати якість цивільне право як особисте немайнове, необхідна сукупність усіх зазначених вище ознак. Наявність лише однієї з них ще не свідчить про те, що це право має природу особистого немайнового.

Зрозуміло, що передбачити повний перелік особистих немайнових прав фізичної особи в законодавчих актах є справою нереальною. Тому ЦК України встановлює можливість поширювального тлумачення норм ЦК України щодо особистих немайнових прав фізичної особи, незважаючи на те, закріплені вони в законі чи ні [2].

Щодо питання про місце особистих немайнових прав у системі права України належить до найбільш дискусійних у сучасній доктрині права. У цивілістичній доктрині існує три основні концепції щодо їхнього місця в системі приватного права України – це радикальна, негативна і позитивна. Ці концепції детально розглянуті в роботах Р. О. Стефанчука.

Негативна концепція зводиться до того, що цивільне право регулює лише ті з особистих немайнових відносин, які пов'язані з майновими; прихильники позитивної концепції відстоюють позицію, відповідно до якої особисті немайнові права (зокрема й немайнові права, не пов'язані з майновими) регулюються та охороняються нормами цивільного права; щодо радикальної концепції потрібно вказати, що її прибічники вважають, що особисті немайнові права, які не пов'язані з майновими, являють собою самостійний предмет регулювання. Зокрема, зауважують, що відносини щодо благ, які не відділені від особистості, є оригінальними та автономними, відособленими від інших правовідносин, і для їх захисту можуть використовуватись не тільки цивільно-правові способи [4].

Л. А. Ольховик, дослідивши різні підходи до особистих немайнових прав, наводить такі теорії:

1. Скептична теорія не відносить до предмета цивільного права особисті немайнові відносини, тобто вона заперечує й охорону, й регулювання останніх.

2. Консервативна теорія, положення якої також втратили актуальність, ґрунтується на тому, що її прибічники стверджують, що цивільне право не регулює, а лише охороняє особисті немайнові права, проте тільки у випадку їх порушення.

3. Класична теорія полягає в тому, що особисті немайнові відносини охороняються цивільним правом, а регулюються тільки ті, які пов'язані з майновими чи тяжіють до відносин власності.

4. Моністична теорія, яка виходить із тези про те, що правове регулювання й охорону не можна протиставляти, оскільки регулювання означає охорону прав, а їх охорона реалізується шляхом регулювання відносин.

5. Дуалістична теорія стверджує, що, з одного боку, немайнові відносини тільки охороняються цивільним правом, яке здійснює виключно функцію захисту; з іншого – не заперечується те, що з розвитком суспільних відносин можливим буде і їх правове регулювання.

6. Універсальна теорія ґрунтується на тому, що цивільне право не лише охороняє, а й регулює особисті немайнові відносини, які не пов'язані з майновими.

7. Реформаторська теорія полягає в тому, що особисті немайнові відносини охороняються та регулюються цивільним правом, є самостійним предметом цивільно-правового регулювання; крім того, інститут особистих немайнових прав завдяки розширенню норм, що їм присвячені в Цивільному кодексі, цілком може вважатися підгалуззю цивільного права [5, с. 38].

Висновок. Враховуючи викладене, можна зробити висновок, що сутність особистих немайнових прав полягає в тому, що вони є невідчужувані, абсолютні права, нерозривно пов'язані з фізичною особою – носієм цих прав і переважно їх місце відводиться саме цивільному законодавству, охороняються та регулюються ним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Юркевич Ю. М., Дутко А. О. та ін. Особисті немайнові права особи : навч. посібник / за ред. А. О. Дутко. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 444 с.

2. Цивільне право України : [навчальний посібник] [Ю.В. Білоусов, С.В. Лозінська, С.Д. Русу та ін.] ; за ред. Р.О. Стефанчука. К. : Наукова думка ; Прецедент, 2004. 448 с.

3. Ходаківський М.П. До проблеми розуміння неособистих немайнових відносин щодо конфіденційної інформації у сфері охорони здоров'я. *Юридичний вісник* . 2022. 4 (65). С. 132-139.

4. Гоголь Б. М. Право на інформацію в цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03. НАН України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2010. 19 с.

5. Ольховик Л. А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України : монографія. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2009. С. 37–39.

6. Криворучко Л. С. Захист особистих немайнових прав фізичної особи за міжнародно-правовими стандартами. *Правничий вісник університету «КроК»*. 2011. № 9_7. С. 33.

7. Малюга Л. В. Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві: теоретичні основи та проблеми правового забезпечення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне та міжнародне приватне право». К., 2004. С. 18.

REFERENCES:

1. Yurkevych, Yu. M. (Ed.) & Dutko, A. O. ta in... (2021). *Osobysti nemainovi prava osoby*. [Personal non-property rights of a person]. Navch. posibnyk. Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 444. [in Ukrainian].
2. Stefanchuk, R.O. (Ed.), & Bilousov, Yu.V., & Lozinska, S.V., & Russu, S.D., ta in... (2004). *Tsyvilne pravo Ukrainy*. [Civil law of Ukraine]. Navchalnyi posibnyk. 448. [in Ukrainian].
3. Khodakivskiy, M. P. (2022). *Do problemy rozuminnia neosobystykh nemainovykh vidnosyn shchodo konfidentsiinoi informatsii u sferi okhorony zdorovia*. [To the problem of understanding non-personal non-property relations regarding confidential information in the field of health care]. *Yurydychnyi visnyk*. 4(65). 132-139. [in Ukrainian].
4. Hohol, B. M. (2019). *Pravo na informatsiiu v tsyvilnomu pravi Ukrainy*. [The right to information in the civil law of Ukraine]. *Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk : 12.00.03*. NAN Ukrainy Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. 19. [in Ukrainian].
5. Olkhovyk, L. A. (2009). *Osobysti nemainovi prava dytyny za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy*. [Personal non-property rights of a child under the civil legislation of Ukraine]. *Monohrafiia*. 37–39. [in Ukrainian].
6. Kryvoruchko, L. S. (2011). *Zakhyst osobystykh nemainovykh prav fizychnoi osoby za mizhnarodno-pravovymy standartamy*. [Protection of personal non-property rights of an individual according to international legal standards]. *Pravnychi visnyk universytetu «KroK»*. № 9. 7. 33. [in Ukrainian].
7. Maliuha, L. V. (2004). *Osobysti nemainovi prava fizychnykh osib v tsyvilnomu pravi: teoretychni osnovy ta problemy pravovoho zabezpechennia*. [Personal non-property rights of natural persons in civil law: theoretical foundations and problems of legal protection]. *Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk. spets. 12.00.03 «Tsyvilne pravo ta tsyvilnyi protses; simeine ta mizhnarodne pryvatne pravo»*. 18. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 5.11.2023

УДК 340.137.3

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-19-25

Філіппських Марія Олександрівна,
старший викладач кафедри морського та господарського права
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
e-mail: mariia.filippskykh@nuos.edu.ua
<https://orcid.org/0009-0000-3967-2822>

ГАРМОНІЗАЦІЯ ДЖЕРЕЛ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ З ПРАВОМ ЄС

Стаття присвячена аналізу загального розуміння процесу наближення системи цивільного права України до стандартів глобалізованого світу, і передусім, країн Європейського Союзу. Означено вагомні історико-правові аспекти розвитку галузі цивільного права на теренах України. За період своєї незалежності Україна пройшла складний шлях трансформації у системі права, а однією із складніших його сфер виступають саме цивільно-правові норми та інститути. Одним із векторів розвитку національної системи права виступають сучасні міжнародні «стандарти» та інші джерела міжнародного (регіонального) права.

В умовах воєнного стану в Україні з лютого 2022 року, процес входження нашої держави до складу ЄС та НАТО є одним із пріоритетів, який зумовлює прискорення адаптації нашої системи права до відповідних норм і принципів європейського співтовариства.

За останні два десятиліття пророблено значну нормотворчу роботу. І зараз цей процес не припиняється, втім акценти ставляться на механізми реалізації норм матеріального права, що втілюється зокрема у новій кодифікації цивільно-процесуального законодавства, а отже, потребує додаткового наукового аналізу процесу наближення норм цивільного та цивільно-процесуального права до європейських «стандартів». Для виконання поставленої мети та завдань статті є потреба у застосуванні формально-юридичного підходу при оцінці системи міжнародних та національних стандартів у галузі цивільного права.

Актуальність змін у цивільно-правовій сфері пояснюється також формуванням інформаційного (цифрового) суспільства, діджиталізацією суспільних процесів, що в свою чергу потребує наукового прогнозування варіантів розвитку цивільних відносин. У юридичній науці ці питання знайшли відображення у багатьох наукових дослідженнях, різних за своїм спрямуванням. Тому ми спробуємо проаналізувати загальний процес гармонізації цивільного права України з правом Європейського Союзу, та констатувати основні зміни.

Ключові слова: цивільне право, гармонізація правових систем, асоціація України з ЄС.

Filippskikh M. HARMONIZATION OF SOURCES OF CIVIL LAW OF UKRAINE WITH EU LAW

The article is devoted to the analysis of the general understanding of the process of approximation of the civil law system of Ukraine to the standards of the globalized world, and above all, the countries of the European Union. Significant historical and legal aspects of the development of the field of civil law on the territory of Ukraine are identified. During the period of its independence, Ukraine went through a difficult path of transformation in the legal system, and one of its most difficult areas is civil law norms and institutions. Modern international "standards" and other sources of international (regional) law are one of the vectors of development of the national legal system.

In the conditions of martial law in Ukraine from February 2022, the process of our country joining the EU and NATO is one of the priorities, which requires the acceleration of the adaptation of our legal system to the relevant norms and principles of the European community.

Over the past two decades, significant regulatory work has been done. And now this process does not stop, however, emphasis is placed on the mechanisms of implementation of the norms of substantive law, which is embodied in particular in the new codification of civil procedural legislation, and therefore, the process of approximation of the norms of civil and civil procedural law to European "standards" requires additional scientific analysis. In order to fulfill the set goal and objectives of the article, there is a need to apply a formal-legal approach in assessing the system of international and national standards in the field of civil law.

The relevance of changes in the civil law sphere is also explained by the formation of the information (digital) society, the digitization of social processes, which in turn requires scientific forecasting of options for the development of civil relations. In legal science, these questions have been reflected in many scientific studies, different in their direction. Therefore, we will try to analyze the general process of harmonization of the civil law of Ukraine with the law of the European Union, and state the main changes.

Key words: civil law, harmonization of legal systems, association of Ukraine with the EU.

Постановка проблеми. Розвиток європейського співтовариства нерозривно пов'язаний із необхідністю налагодження тісної співпраці у різних сферах життя суспільства: від економічної та релігійної до правової тощо.

Наслідком Другої світової війни стало усвідомлення людством важливості врегулювання суспільних відносин на глобальному (міжнародному) рівні. З другої половини ХХ століття формування загальноєвропейської системи правових цінностей набуло відповідних правових та організаційних форм, які втілювалися у системі міжнародних (регіональних) нормативно-правових актів та інституціях, які здійснюють реалізацію цих норм.

Для цивільно-правових відносин в Україні часів незалежності саме норми європейського співтовариства стали у подальшому тим вектором згідно із яким формується складна сфера суспільних відносин. Сьогодні найбільш значимі серед зазначених нормативних актів прийнято називати «стандартами». Ефективність цих документів була підтверджена державно-правовим розвитком Європи починаючи з 1950 року – тобто майже 70-річним досвідом.

Саме їх дієвість та найвищий ступінь узагальненості створює передумови для формування інтегрованого суспільства з єдиною системою правових цінностей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За останні роки вітчизняна наука збагатилася численним доробком фахівців у галузі права у сфері європейської інтеграції України та гармонізації системи права до права ЄС. Проблематику гармонізації цивільного (цивільно-процесуального) права України до права Європейського Союзу розробляли такі науковці: С. Василів, А. Дугко, В. Кернз, Т. Комарова, К. Рагуліна, Р. Римарчук, Н. Ортинська, І. Спасибо-Фатеева тощо.

Мета статті – проаналізувати стан впровадження міжнародних стандартів у сфері цивільно-правових відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Закономірною тенденцією сучасного розвитку є переплетіння національних інтересів з інтересами інтеграційних об'єднань і міжнародного співтовариства, що зумовлює посилення взаємопроникнення національного, регіонального та міжнародного права. Як зазначає К. Рагуліна у своїй статті: «Ще зарано стверджувати, що національні правові системи зазнали ерозії й будуть замінені на міжнародну чи наднаціональні за своїм характером регіональні правові системи. Взаємовідносини держав ґрунтуються не на винятковості чи абсолютному верховенстві тієї чи іншої правової системи, а на їх взаємодії та узгодженні» [1].

Гармонізація законодавства України та ЄС означає процес зближення національної правової системи та її підсистем з правовою системою Європейського Союзу та вимогами міжнародно-правових норм і стандартів.

Незначний історико-правовий екскурс становлення Цивільного права (та й загалом системи права) на теренах України дає зрозуміти про досить глибоку, інтегровану до європейської системи цінностей, історію його розвитку. Ми притримуємося точки зору, що фактично з часу появи давньогрецьких полісів у Північному Причорномор'ї розпочався процес конвергенції правових систем України та Європи. А протягом подальших більш ніж двох тисяч років українська та «європейська» правові системи здійснювали взаємний вплив. Таким чином, ми вбачаємо, що процес гармонізації права України та ЄС є лише сучасним етапом тривалого історичного розвитку.

З точки зору процесу реалізації та охорони цивільно-правових норм важливим є також розвиток цивільно-процесуальних норм, які наразі зазнають значних трансформацій. В останні роки можна спостерігати гармонізацію національних процесуальних законодавств, яка торкнулася і сфери цивільного

процесу. У даний час не можна не констатувати існування такої галузі, як європейський цивільний процес, цілями якого є гармонізація цивільного процесуального права в країнах ЄС задля ефективної реалізації права ЄС та кооперація національних судів держав-членів між собою [2, с. 122].

Гармонізовані нормативно-правові акти мають відповідати наступним вимогам: 1) містити норми права, що відповідають положенням діючих міжнародних договорів; 2) забезпечувати одноманітне розуміння та застосування правил, які встановлені всіма учасниками правовідносин та містяться в укладених міжнародних договорах; 3) здійснювати юридичну дію, що за можливості виключає або мінімізує необхідність прийняття відомчих актів, а у випадках, коли така необхідність виникає – передбачати можливість гармонізації підзаконних актів; 4) містити реальні гарантії та механізми виконання правостановлюючих норм та положень правових актів суб'єктів гармонізації, а також заходи відповідальності протиправної та стимулюючої правомірної діяльності; 5) передбачати системність та внутрішній зв'язок національних актів та актів інших держав чи міжнародних організацій – суб'єктів інтеграції.

Аналізуючи систему права ЄС, можна по-різному розглядати її побудову. Її можна поділити на первинне та вторинне право, яке можна диференціювати як в рамках кожної держави-члена, так і в рамках ЄС в цілому. В науковій та навчальній літературі систему зазначеного права розглядають і з точки зору її галузевого поділу, виділяючи на основі цього критерію інституціональне право, економічне та торгове право, правове регулювання внутрішнього ринку, митне право, право конкуренції, податкове право, банківське право, інвестиційне право, соціальне право, право охорони навколишнього середовища тощо [3, с. 225].

Основою для гармонізації процесуального права (як господарського так і цивільного) держав – членів ЄС та кооперація їх судових органів, була Брюссельська конвенція щодо юрисдикції, визнання та виконання рішень по цивільних і комерційних справах 1968 р., яка становила основу судової кооперації в сфері цивільного процесу.

Джерелом європейського цивільного процесу є не тільки міжнародні акти, але й судова практика Суду ЄС. Його преюдиціальні рішення щодо тлумачення Брюссельської конвенції містять правові принципи європейського цивільного процесу, які складають його базу.

За часів незалежності українському суспільству довелося подолати чимало кроків на шляху реформування цивільного законодавства. Стара радянська система права, що залишилася нам у «спадок» абсолютно не відповідала потребам суспільства та вимагала заміни. Одним із найбільш оптимальних кроків щодо усунення великої кількості нормативних актів та їх розгалуженості, стала кодифікація цивільного законодавства на початку XXI сторіччя. Окрім цього слід було долати недосконалість процесуального права.

Актуалізація інтересу до питання сучасного розвитку цивільного та цивільного процесуального права зумовлюється деякими об'єктивними та суб'єктивними факторами, зокрема:

- трансформація поняття «джерело права» у сучасній юриспруденції, важливе значення для розуміння джерел права становить аналіз різних концепцій праворозуміння (інтегративної, лібертарно-легістської, комунікативної, інструментальної);

- кардинальною зміною політичної концепції та процесуальної ідеології в сфері правосуддя;

- оновленням законодавства у сфері судоустрою та судочинства в межах здійснюваної глибинної судової реформи;

- орієнтуванням на європейські стандарти якості правотворчої та правозастосовної діяльності у сфері регулювання та захисту державних, соціальних та приватних інтересів у процесі інтенсифікації зближення національної правової системи із системами інших держав;

- діджиталізація процесів як у цивільно-правовій сфері, так і у сфері вирішення спорів та інших правових питань.

Окреме питання у сучасній юридичній науці присвячене досить специфічному джерелу права – практиці Європейського суду з прав людини. Однозначності серед учених у розумінні місця рішень Суду в національній системі права не має, однак однозначним є те, що вони впливають на розвиток системи права, забезпечуючи при цьому інтеграцію правових систем України та ЄС.

На думку Т.І. Дудаш, рішення Європейського суду необхідно розглядати як правозастосовчий акт, в якому конкретизуються норми Конвенції, який має прецедентний характер власне для Суду і правотворче значення для правових систем держав-учасниць Конвенції. А оскільки вони не містять юридичних норм чи принципів права, а лише формулюють правові позиції, які створюються в результаті конкретизації Конвенції. Крім того, Суд не пов'язаний своїми попередніми рішеннями з аналогічних справ і у разі необхідності може відступити від них з належною мотивацією зміни своєї позиції, що не дозволяє розглядати рішення Європейського суду як прецедент [4, с. 285].

На нашу думку, необхідність застосування Конвенції та рішень Європейського суду у здійсненні правосуддя національними судами є очевидною за умови наявності в українському законодавстві прогалин у регулюванні прав людини та основоположних свобод, які визначені у Конвенції та протоколах до неї. На думку Р. Сабодаша, для вирішення питання щодо доцільності кваліфікації практики Європейського суду як джерела національного права необхідно, перш за все, визначити сутність поняття «джерело права» та оцінити, чи відповідає певним критеріям рішення Європейського суду [4, с. 286].

Отже, сучасний стан розвитку цивільно-правової сфери суспільних відносин в Україні характеризується стрімким розвитком під впливом суспільно-політичних та соціально-економічних процесів,

які відбуваються в нашій державі. Цей процес тісно пов'язаний з зовнішньополітичним напрямком спрямованим на євроінтеграцію. У цих умовах надзвичайної актуальності набуває питання гармонізації національного законодавства із правом ЄС. Гармонізація законодавства України та ЄС означає процес зближення національної правової системи та її підсистем з правовою системою Європейського Союзу та вимогами міжнародно-правових норм і стандартів.

У результаті проведення судової реформи національне законодавство отримало новий процесуальний інститут, який спричинив численні дискусії серед юристів-практиків, суддів, науковців та правників узагалі. Так, у новій редакції Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України, які набрали чинності 15.12.2017, впроваджено інститут врегулювання спору за участю судді. До сьогоднішнього дня залишається до кінця не дослідженою правова природа даного інституту, його принципи та значення, місце в правовій системі, особливості застосування тощо. Зазначене, своєю чергою, може призвести до труднощів у застосуванні інституту врегулювання спору за участю судді та небажання його подальшого застосування в судовій практиці [5, с. 73].

Гармонізація положень Розділу IV Угоди про асоціацію «Торгівля та пов'язані з торгівлею питання», який містить положення про створення поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС набула чинності з 1 січня 2016 року. Саме цей розділ складає значну частину норм самої Угоди, що у свою чергу потребує гармонізації законодавства й формування судової практики [6].

Таким чином, процеси уніфікації правових систем, які зараз спостерігаються в багатьох країнах світу не минули і Україну, додатковим фактором, який впливає на зміни у національній системі права – є гармонізація законодавства з правом ЄС. Окрім цього, визнання рішення Європейського Суду прецедентними для української судової системи потребують значних змін і в цивільному законодавстві.

Слід погодитися з точкою зору авторів монографії щодо внесення змін до Цивільного кодексу України статтею про перелік джерел (форм) права, оскільки відповідна стаття в Цивільному кодексі на даний момент відсутня, а стаття 4 ЦКУ України встановлює виключно перелік актів законодавства [7, с. 170-171].

Оновлений текст статті 4 ЦКУ, окрім визначених нормативно-правових актів, потребує включення до джерел права судового прецеденту, як мінімум Рішення ЄСПЛ. Відкритим питанням залишається визначення нормами цивільного законодавства доктринальних джерел права, які суддя має право використовувати в рамках судового розгляду. На нашу точку зору, доктринальні джерела права є одним із механізмів подолання прогалин у праві, тому застосування їх положень слугуватиме покращенню процесу цивільного судочинства та підвищенню рівня правової культури учасників правовідносин.

29 червня 2023 року Верховною Радою України ратифікована Угода між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, з іншого боку, щодо участі України в програмі Європейського Союзу «Єдиний ринок» (2021-2027). Це ще один нормативний договір з ЄС у галузі цивільного права, який має ті ж юридичні наслідки, що й Угода про асоціацію. Цілі Програми «Єдиний ринок» щодо покращення функціонування внутрішнього ринку, а особливо для захисту та розширення можливостей громадян, споживачів і підприємств, зокрема мікро-, малих і середніх підприємств (МСП), шляхом забезпечення дотримання законодавства Європейського Союзу, сприяння доступу до ринків, встановлення стандартів і сприяння людському здоров'ю, тварин і рослин, а також добробуту тварин, дотримуючись при цьому принципів сталого розвитку та забезпечуючи високий рівень захисту споживачів, а також розробляти, виробляти та поширювати високоякісну, порівнювану, своєчасну та надійну Європейську статистику, яка лежить в основі розробки, моніторингу та оцінки всієї політики Європейського Союзу та допомагає громадянам, політикам, органам влади, підприємствам, науковим колам і ЗМІ приймати обґрунтовані рішення та брати активну участь у демократичному процесі [8].

Останні зміни, що очікують на Цивільний кодекс України у 2024 році передбачені у зв'язку з прийняттям низки Законів України:

1) Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України від 14.12.2021 № 1953-IX [9]. Введення в дію Закону відбудеться 01.01.2024. Цим Законом здійснюється нормативне визначення цілої низки термінів, серед яких: «авторизація», «аутсорсинг», «афілійована особа», «ділова репутація», «допоміжні послуги», «дочірня компанія», «заходи раннього втручання», «значний вплив на управління або діяльність», «істотна участь», «ключовий учасник», «контроль (вирішальний вплив)», «комплаєнс», «контролер», «конфлікт інтересів», «корпоративне управління», «материнська компанія», «пов'язана особа», «професійна придатність», «професійне судження», «профіль ризику», «пруденційні вимоги», «ризик-орієнтований підхід», «система внутрішнього контролю», «споріднена особа», «супровідні послуги», «структура власності», «фінансова група», «фінансова послуга», «фінансова установа» тощо.

2) Про страхування: Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX [10]. У цьому Законі теж окрема увага присвячена формуванню понятійного апарату, втім використовується низка термінів – у значеннях, наведених у Законі України «Про фінансові послуги та фінансові компанії»

3) Про кредитні спілки: Закон України від 14.07.2023 № 3254-IX [11].

4) Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини: Закон України від 08.11.2023 № 3450-IX [12]. Зміни вносяться до статті 1221 щодо місця відкриття спадщини, а також п.19, 20, 21 у розділі «Прикінцеві та перехідні положення». Зазначені зміни є наслідком війни в Україні та запровадження воєнного стану з 24 лютого 2022 року.

5) Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення питань організації корпоративного управління в банках та інших питань функціонування [...]: Закон України від 30.06.2021 № 1587-IX [13]. Цим Законом вносяться зміни до частини 2 статті 530 та частини 1 статті 536 ЦКУ.

6) Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування діяльності відокремлених підрозділів юридичної особи, утвореної відповідно до законодавства [...]: Закон України від 14.07.2023 № 3257-IX [14]. Зміни у Цивільному кодексі набудуть чинності 03.09.2024.

З 21 липня 2023 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами» від 29 червня 2023 року №3200-IX.

Відповідно юридичним особам необхідно було створити власний кабінет в Електронному Суді до 19 жовтня 2023 року для повноцінної участі в господарських справах, і до 21 лютого 2024 року – в адміністративних та цивільних. Для реєстрації юридичної особи в Електронному Суді необхідно мати чинний кваліфікований електронний підпис керівника/представника.

Тож запровадження обов'язку створити власний електронний кабінет в підсистемі Електронний Суд дозволить юридичним особам якісно відслідковувати свою навіть потенційну участь в судових спорах, покращити і зробити більш ефективною комунікацію учасників судових процесів між собою та із судами, зберігати матеріали справ в електронному форматі та зменшити витрати на поштові відправлення й оформлення паперових документів і досье, а отже – зберегти час [15].

Висновки. Таким чином, провівши аналіз останніх змін цивільно-правового законодавства та наукового доробку вітчизняних науковців, може зробити наступні висновки:

1) В умовах сучасної України проблематика джерел права набуває все більшої значущості, що пояснюється низкою чинників. По-перше, це пов'язано із демократичними перетвореннями, що зумовлює системні зміни у ціннісному вимірі. По-друге, євроінтеграційний напрямок потребує додаткової уваги до проблематики джерел міжнародного та регіонального права.

2) Багатогранність інтерпретацій поняття «джерела права» в зарубіжній та вітчизняній науці продовжує зберігатися. Ми відзначаємо цілий спектр підходів, який обумовлювався початково формуванням правових шкіл у XIX – XX століттях. Тому у сучасних умовах в Україні зберігається потреба законодавчого закріплення поняття «джерело(форма) права» та внесення змін до ст.4 ЦКУ щодо розширення змісту джерел цивільного права судовим прецедентом та правовою доктриною.

3) Процеси уніфікації правових систем, які зараз спостерігаються в багатьох країнах світу не минули і Україну, додатковим фактором, який впливає на зміни у національній системі права – є гармонізація законодавства з правом ЄС. Окрім цього, визнання рішення Європейського Суду прецедентними для української судової системи потребують значних змін і в цивільному законодавстві.

4) Подальший розвиток цивільного законодавства свідчить про оновлення не лише нормативного матеріалу, а й понятійного апарату. З введенням у дію з січня 2024 року Законів України про «Про фінансові послуги та фінансові компанії» та «Про страхування» удосконалюється понятійний апарат у галузі цивільного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Рагуліна К.А. Угода про асоціацію як правова основа адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. вип.1, том 1. с. 50-54.

2. Комарова Т. В. Законодавство Європейського Союзу та вплив практики суду ЄС на становлення Європейського цивільного процесу. *Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства*: Матеріали Міжнар. наук.-практ. Конф, Київ, 7 липня 2017 року. Київ, 2017. С. 121-126.

3. Кернз В. Вступ до права Європейського Союзу. Київ, 2002. 381 с.

4. Андрійченко О., Чернецька О. Практика Європейського Суду з прав людини у здійсненні правосуддя. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 284-288.

5. Петренко Н. Врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 73-77.

6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої [...]: Угода від 27.06.2014 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#doc_info.

7. Цивільне право і процес: сучасний стан та шляхи удосконалення: монографія / Укладачі Дутко А. О., Римарчук Р. М., Ортинська Н. В., Василюк С. С., Зільник Н. В. Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2019. 190 с.

8. Угода між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, з іншого боку, щодо участі України в програмі Європейського Союзу «Єдиний ринок» (2021-2027): Угода, Правила від 02.02.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-23#doc_info.

9. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України від 14.12.2021 № 1953-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#doc_info.

10. Про страхування: Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#doc_info.

11. Про кредитні спілки: Закон України від 14.07.2023 № 3254-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3254-20#doc_info.

12. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини: Закон України від 08.11.2023 № 3450-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3450-20#doc_info.

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення питань організації корпоративного управління в банках та інших питань функціонування [...]: Закон України від 30.06.2021 № 1587-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1587-20#doc_info.

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування діяльності відокремлених підрозділів юридичної особи, утвореної відповідно до законодавства [...]: Закон України від 14.07.2023 № 3257-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3257-20#doc_info.

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікац [...]: Закон України від 29.06.2023 № 3200-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#doc_info.

16. НОВЕЛИ ЕЛЕКТРОННОГО СУДУ: ЯК ВОНИ ВПЛИВАЮТЬ НА ОГС. Центр демократії та верховенства права URL: <https://cedem.org.ua/analytics/elektronnyj-sud/>.

17. Спасибо-Фатєєва І. В. Концептуальні аспекти реформування цивільного законодавства. *Цивільне право: проблеми теорії та правозастосування* : матеріали XXI наук.-практ. конф., присвяч. 101-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР, ректора Харків. юрид. ін-ту (1962-1987 рр.) В. П. Маслова (Харків, 17 лют. 2023 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Нац. акад. прав. наук України, Від-ня цивільно-прав. дисциплін, Харків. Харків, 2023. С. 35–39.

REFERENCES:

1. Rahulina, K.A. (2016). Uhoda pro asotsiatsiiu yak pravova osnova adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu. [The Association Agreement as a legal basis for adapting the legislation of Ukraine to the legislation of the European Union]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Yurydychni nauky*. vyp.1, tom 1. 50-54. [in Ukrainian].

2. Komarova, T. V. (2017, July 7). Zakonodavstvo Yevropeiskoho Soiuzu ta vplyv praktyky sudu YeS na stanovlennia Yevropeiskoho tsyvilnoho protsesu. Ukraina na shliakhu do Yevropy. [The legislation of the European Union and the influence of the practice of the EU court on the formation of the European civil procedure. Ukraine is on the way to Europe]. *Reforma tsyvilnoho protsesualnoho zakonodavstv*: Materialy Mizhnar. nauk.-prakt. Konf, Kyiv. 121-126. [in Ukrainian].

3. Kernz, V. (2002). Vstup do prava Yevropeiskoho Soiuzu. [Introduction to the law of the European Union]. Kyiv. 381. [in Ukrainian].

4. Andriichenko, O., & Chernetska, O. (2019). Praktyka Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny u zdiisnenni pravosuddia. [The practice of the European Court of Human Rights in the administration of justice]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 4. 284-288. [in Ukrainian].

5. Petrenko, N. (2018). Vrehuliuvannia sporu za uchastiu suddi v hospodarskomu sudochynstvi. [Settlement of a dispute with the participation of a judge in commercial proceedings]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 9. 73-77. [in Ukrainian].

6. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi. (2014, June 27). [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#doc_info [in Ukrainian].

7. Dutko, A. O., & Rymarchuk, R. M., & Ortynska, N. V., & Vasylyv, S. S., & Zilnyk, N. V. (2019). Tsyvilne pravo i protses: suchasnyi stan ta shliakhy udoskonalennia. [Civil law and process: current state and ways of improvement]. monohrafiia. Lviv: Navchalno-naukovyi instytut prava, psykholohii ta innovatsiinoi osvity Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». 190. [in Ukrainian].

8. Uhoda mizh Ukrainoiu, z odnogo boku, ta Yevropeiskym Soiuzom, z inshoho boku, shchodo uchasti Ukrainy v prohrami Yevropeiskoho Soiuzu «Jedynyi rynek» (2021-2027). (2023, February 2). [Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, on the other hand, on Ukraines participation in the European Union program "Single Market" (2021-2027)]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-23#doc_info. [in Ukrainian].

9. Pro finansovi posluhy ta finansovi kompanii. (2021, December 14). [On financial services and financial companies]. *Zakon Ukrainy № 1953-IX* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#doc_info. [in Ukrainian].

10. Pro strakhuvannia. (2021, November 18). [On insurance]. *Zakon Ukrainy № 1909-IX* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#doc_info. [in Ukrainian].

11. Pro kredytni spilky. (2023, July 14). [On credit unions]. *Zakon Ukrainy № 3254-IX* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3254-20#doc_info [in Ukrainian].

12. Pro vnesennia zmin do Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy shchodo vdoskonalennia poriadku vidkryttia ta

oformlennia spadshchyny. (2023, November 8). [On amendments to the Civil Code of Ukraine regarding the improvement of the procedure for opening and registration of inheritance]. *Zakon Ukrainy № 3450-IX*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3450-20#doc_info [in Ukrainian].

13. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia pytan orhanizatsii korporatyvnoho upravlinnia v bankakh ta inshykh pytan funktsionuvannia. (2021, June 30). [On the introduction of amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement of the organization of corporate governance in banks and other issues of functioning]. *Zakon Ukrainy № 1587-IX*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1587-20#doc_info [in Ukrainian].

14. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vporiadkuvannia diialnosti vidokremlyenykh pidrozdiliv yurydychnoi osoby, utvorenoi vidpovidno do zakonodavstva. (2023, July 14). [On the introduction of changes to some legislative acts of Ukraine regarding the regulation of the activities of separate divisions of a legal entity formed in accordance with the legislation]. *Zakon Ukrainy № 3257-IX*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3257-20#doc_info [in Ukrainian].

15. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo oboviazkovoї reiestratsii ta vykorystannia elektronnykh kabinetiv v Yedynii sudovii informatsiino-telekomunikats. (2023, June 29). [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding mandatory registration and use of electronic offices in the Unified Judicial Information and Telecommunications]. *Zakon Ukrainy № 3200-IX*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#doc_info [in Ukrainian].

16. NOVELY ELEKTRONNOHO SUDU: YaK VONY VPLYVAJuT NA OHS. (2023). [ELECTRONIC COURT INNOVATIONS: HOW THEY AFFECT CSOs]. *Tsentr demokratii ta verkhovenstva prava*. Retrieved from: <https://cedem.org.ua/analytics/elektronnyj-sud/> [in Ukrainian].

17. Spasybo-Fatieieva, I. V. (2023, February 17). Kontseptualni aspekty reformuvannia tsyvilnoho zakonodavstva. [Conceptual aspects of reforming civil legislation]. *Tsyvilne pravo: problemy teorii ta pravozastosuvannia : materialy XXI nauk.-prakt. konf., prysviach. 101-y richnytsi z dnia narodzh. d-ra yuryd. nauk, prof., chl.-kor. AN URSR, rektora Kharkiv. yuryd. in-tu (1962-1987 rr.). Kharkiv. 35–39.* [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 5.11.2023

УДК 349.6

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-25-29

Федосєєв Петро Михайлович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри права Придунайської філії

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»»

e-mail: mega_ra1987@ukr.net

<https://orcid.org/0009-0004-9424-7430>

Бальжик Ірена Анатоліївна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри права Придунайської філії

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»»

e-mail: pravokafedrapf@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-1224-5622>

Тодорова Марія Петрівна,

магістрантка

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»»

e-mail: marypenova17@gmail.com

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ

Досліджено особливості цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства України. Визначено, що відповідальність за порушення екологічного законодавства є важливою складовою забезпечення раціонального природокористування, охорони природних об'єктів та їх відновлення після негативних наслідків, а також важливим засобом відновлення порушених прав та відшкодування завданої правопорушенням шкоди.

Встановлено, що цивільно-правова відповідальність є важливим засобом забезпечення законності в екологічній

сфері. Вона виступає різновидом юридичної відповідальності загалом, а тому їй властиві всі ознаки останньої.

Зроблено висновок, що специфіка цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення зумовлена особливостями об'єкта правопорушення, способами обчислення й доведення шкоди та деякими іншими екологічними чинниками. Сутність цієї відповідальності полягає у покладенні на правопорушника обов'язку відшкодувати шкоду за екологічне правопорушення.

Метою дослідження є з'ясування змісту цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення, встановлення її ознак, порядок відшкодування шкоди та встановлення відмінностей між цивільно-правовою відповідальністю в екологічному праві та у цивільному праві.

Ключові слова: юридична відповідальність, цивільно-правова відповідальність, екологічне законодавство, екологічні правопорушення, охорона навколишнього природного середовища.

Fedoseev P., Balzhik I., Todorova M. THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS OF APPLYING CIVIL LIABILITY FOR VIOLATION OF ENVIRONMENTAL LEGISLATION IN UKRAINE

The peculiarities of civil liability for violation of the environmental legislation of Ukraine are investigated. It is determined that responsibility for violation of environmental legislation is an important component of providing rational nature management, protection of natural objects and their restoration after negative consequences, as well as an important means of restoring violated rights and compensation for damage caused by offenses.

It is established that civil liability is an important means of ensuring legality in the environmental sphere. It acts as a kind of legal responsibility in general, and therefore it has all the signs of the latter.

It is concluded that the specificity of civil liability for environmental offenses is conditioned by the peculiarities of the object of the offense, ways of calculating and bringing harm and some other environmental factors. The essence of this liability is to impose on the offender the obligation to compensate for the damage for environmental offenses.

The purpose of the study is to find out the content of civil liability for environmental offenses, to establish its features, to compensate for damage and to establish differences between civil liability in environmental law and in civil law.

Key words: legal liability, civil liability, environmental legislation, environmental offenses, environmental protection.

Постановка проблеми. Впродовж свого існування людство постійно стикається з проблемами навколишнього природного середовища. Екологічні проблеми можна визначити як негативний вплив будь-якої діяльності людини на навколишнє середовище. Включаються як біологічні, так і фізичні особливості середовища. Серед основних екологічних проблем, які викликають велике занепокоєння, є забруднення повітря, забруднення води, забруднення природного середовища, забруднення сміттям тощо. На індивідуальному, організаційному та урядовому рівнях практикуються різноманітні програми захисту навколишнього середовища з метою встановлення балансу між людиною та навколишнім середовищем. Одним із важливих аспектів боротьби та попередження екологічних правопорушень та порушень екологічного законодавства є застосування різних видів відповідальності.

Значним кроком уперед у посиленні значення юридичної відповідальності за правопорушення у сфері екології в Україні прийняття Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 № 2697-VIII. Вказаний законодавчий акт одним із основних інструментів реалізації державної екологічної політики визначив комплексний моніторинг стану навколишнього природного середовища і нагляд (контроль) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів - забезпечать перехід до системи запобігання правопорушенням і моніторингу стану довкілля, зменшення тиску на бізнес-середовище, широке залучення громадськості до природоохоронного контролю через побудову дієвої системи нагляду за дотриманням природоохоронного законодавства з урахуванням найкращих практик організації функціонування аналогічних інституцій у країнах - членах Європейського Союзу [1]. В цілому ж чинне національне законодавство у досліджуваній сфері побудовано на принципі екологічної відповідальності, який потребує запровадження відповідальності за будь-які порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства такі українські вчені-правознавці: В. Андрейцев Г. Балюк, А. Бобкова, А. Гетьман, В. Комарницький, В. Костицький, Н. Малишева, М. Малишко, В. Мунтян, В. Попов, С. Разметаєв, Н. Титова, Ю. Шемшученко, М. Шульга та інші.

Метою статті є з'ясування змісту цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення, встановлення її ознак, порядок відшкодування шкоди та встановлення відмінностей між цивільно-правовою відповідальністю в екологічному праві та у цивільному праві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цивільно-правова відповідальність є важливим засобом забезпечення законності в сфері екології як на національному, так і на міжнародному рівні. Її можна тлумачити як один із різновидів юридичної відповідальності, саме тому вона має всі характерні їй ознаки та особливості.

Як зазначає А.Гетьман, юридична відповідальність є тим інститутом екологічного законодавства, який забезпечує механізм локалізації та блокування протиправної поведінки і стимулює суспільно корисні дії людини в правовій сфері, становить міру захисту суспільства та його членів від правопорушень, захищає інтереси особи, суспільства і держави, є формою реагування держави на порушення встановленого порядку суспільних відносин [2, с.235].

Ст. 66 Конституції України декларує: «Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі,

культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки» [3]. Відтак, можна стверджувати, що встановлення юридичної відповідальності за екологічні правопорушення є безпосередньою реалізацією приписів Основного Закону та утвердження принципів гуманізму та верховенства права в державі.

На сьогодні в Україні існує дисциплінарна, адміністративна, цивільна і кримінальна відповідальність за порушення екологічного законодавства, про що вказано у ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4]. При цьому, застосування заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від компенсації шкоди, заподіяної забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів. В межах нашого дослідження розглянемо особливості цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства.

Чинне екологічне законодавство України не містить поняття «цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення». Відсутнє єдиний підхід до його визначення та розуміння і у правовій доктрині. Розглянемо позиції окремих вчених з цього приводу.

Так, на думку В.Попова, С.Разметаєва, М.Шульги, суть цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства полягає у покладенні на особу, винну у вчиненні екологічного правопорушення, несприятливих майнових наслідків. Її суть полягає у компенсаційно-відновлювальній функції і вона передбачена, насамперед, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» [5, с. 168].

В.Андрейцев [6, с. 204] та М.Малишко [7, с. 13] стверджують, що майнова відповідальність за екологічні правопорушення – це вид юридичної відповідальності, яка передбачає виконання обов'язку фізичними чи юридичними особами щодо компенсації шкоди, заподіяної власникам чи користувачам природних ресурсів порушенням екологічного законодавства або порушенням екологічних та інших прав громадян.

Таким чином, можна зазначити, що цивільно-правова відповідальність за екологічні правопорушення – це один із видів юридичної відповідальності, яким передбачено покладання на правопорушника обов'язку відшкодування потерпілій стороні майнової, матеріальної або моральної шкоди, яка була заподіяна в результаті недотримання або порушення норм екологічного законодавства.

Варто зазначити, що у науці цивільного права цивільно-правову відповідальність розуміють як галузевий вид юридичної відповідальності, яка має ретроспективний характер, оскільки виникає як наслідок цивільного правопорушення. Її особливістю є те, що вона спрямована не на покарання правопорушника, а на відновлення (компенсацію) суб'єктивного цивільного права потерпілої особи [8, с.360-361].

Загальні принципи цивільно-правової відповідальності закріплені цивільним законодавством. Основною формою цивільної відповідальності за екологічні правопорушення є відшкодування шкоди, завданої довкіллю, яка відшкодовується у відповідності до такс і методик підрахування шкоди, а у разі відсутності таких – на підставі ст. 1166 Цивільного кодексу України [9].

Для настання деліктної відповідальності відповідно до ст. 1166 ЦКУ необхідна наявність складу правопорушення, а саме: наявність шкоди; протиправна поведінка заподіювача шкоди; причинний зв'язок між шкодою та протиправною поведінкою заподіювача.

Як зазначають дослідники, цивільно-правова відповідальність за екологічні правопорушення має свої особливості. По-перше, підставою для такої відповідальності є заподіяння майнової шкоди екологічним об'єктам. По-друге, суб'єктами цивільно-правових відносин є фізичні та юридичні особи, які вступають між собою в цивільно-правові відносини з приводу майна та особистих немайнових благ. В окремих випадках суб'єктом зазначених відносин може бути держава. По-третє, цивільно-правова відповідальність має на увазі застосування матеріальних санкцій [10].

В українському законодавстві цивільно-правова відповідальність у досліджуваній сфері полягає, в першу чергу, у покладанні на правопорушника обов'язку відшкодувати потерпілій стороні майнову чи моральну шкоду, заподіяну в результаті порушення еколого-правових вимог.

На думку М.Шульги, застосування цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення характеризується, передусім тим, що крім збитків, які виражені у грошовій формі, в результаті неправомірних дій можливе заподіяння екологічної шкоди [11, с. 180].

Специфіка цивільно-правової відповідальності в екологічній сфері обумовлюється особливостями об'єкта правопорушення, способами обчислення і доведення шкоди, а також іншими екологічними факторами й обставинами вчинення правопорушення.

У ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» зазначено, що «шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації в повному обсязі. Особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням». Потрібно підкреслити, що правопорушники повинні відшкодувати шкоду у повному обсязі незалежно від того, чи були їх дії (бездіяльність) умисними чи необережними. Виняток становлять лише особи, які зазначені в третьому абзаці даної статті «Особи, що володіють джерелами підвищеної екологічної небезпеки, зобов'язані компенсувати заподіяну шкоду громадянам та юридичним особам, якщо не доведуть,

що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих» [4].

Даною нормою визначено підставу для відшкодування шкоди – порушення законодавства про охорону навколишнього середовища. Але правопорушення є підставою кримінальної, адміністративної, дисциплінарної відповідальності, а підставою цивільно-правової відповідальності є нанесення шкоди. Особливістю екологічної шкоди є її непоправність, або лише відносна відновлюваність, оскільки відтворення компонентів природи пов'язане з тривалим періодом у часі.

Основною проблемою, з якою можна зіткнутися в процесі компенсації, є проблема визначення її розміру. Саме тому автори зазначають, що таке економічна та екологічна шкода, адже оцінка вартості не завжди збігається та має диференційований характер залежно від регіону, природно-кліматичних умов, характеру економічних відносин, які є домінуючими на певній території. По суті, потрібно відшкодувати шкоду завдану довкіллю та вартість речі.

На думку С. Разметаєва та М.Шульги, застосування цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення характеризується, передусім тим, що крім збитків, які виражені у грошовій формі, в результаті неправомірних дій можливе заподіяння екологічної шкоди [1, с. 180].

Як зазначає М.Карташов, екологічна шкода може бути відтворена такими способами: поновлення майна в натурі – відтворення знищених природних ресурсів; відшкодування збитків, завданих природним компонентам – відновлення природних ресурсів; відшкодування збитків природокористувачу; компенсація витрат, спрямованих на оздоровлення навколишнього природного середовища й покращення його якості [12].

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» шкода, заподіяна внаслідок порушення екологічного законодавства, має бути компенсована в повному обсязі. Проблема, яка виникає в процесі вирішення питання компенсації, – це визначення її розміру.

Внаслідок екологічних правопорушень потрібно відшкодувати шкоду та завдані збитки. Цей процес реалізується при застосуванні цивільно-правової (майнової) відповідальності. Така шкода зазвичай викликана порушенням чужих прав і чужих благ. Усі загальні засади застосування цивільно-правової відповідальності можна переглянути в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» («Особливості застосування цивільної відповідальності»), в якому передбачено компенсацію за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

У більшості випадків відшкодування екологічної шкоди зводиться до відшкодування заподіяних збитків. Відшкодування збитків – це встановлена законом цивільно-правова санкція.

Поняття збитків визначається в ст. 22 ЦК України, відповідно до якої «збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода)» [9]. Збитки відшкодовуються в повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування в меншому або більшому розмірах.

Цивільно-правова відповідальність за екологічні правопорушення – це обов'язок правопорушника зазнати негативні наслідки майнового характеру, які встановлюються в санкціях правових норм або договорі та застосовуються у цивільно-процесуальній формі. Підставою для настання цивільно-правової відповідальності є завдання шкоди. На відміну від кримінальної, адміністративної чи дисциплінарної відповідальності, є підставою є вчинення правопорушення. Також особливістю цивільно-правової відповідальності є те, що визначення розміру шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, здійснюється за спеціальними правилами: згідно з таксами, методиками обчислення розміру шкоди, або за їх відсутності – за фактичними витратами на відновлення порушеного стану. Саме в цьому полягає основна різниця екологічно-правової відповідальності та звичайної цивільної відповідальності.

Висновки. Отже, цивільно-правова відповідальність за екологічне правопорушення є важливим правовим інститутом забезпечення законності та правопорядку у галузі екології, дотримання екологічної безпеки, захисту прав та свобод громадян, якій властиві як загальні ознаки юридичної відповідальності, вироблені теорією, так і специфічні ознаки, зумовлені предметом регулювання. Цивільно-правова відповідальність за вчинення екологічних правопорушень регламентована значним масивом нормативно-правових актів, які належать як до екологічного, так і до інших галузей права.

Екологічна відповідальність є інструментом захисту навколишнього середовища для запобігання та відшкодування екологічної шкоди. Це сприяє особистій відповідальності (економічних) гравців. Правильно сформульоване законодавство про екологічну відповідальність створює економічні стимули для запобігання виникненню шкоди, прокладаючи шлях для виплати забруднювачем компенсації за будь-яку шкоду, яка сталася.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII URL: <http://surl.li/olcgrf>
2. Проблеми правової відповідальності: монографія. / [А. П. Гетьман та ін.]; за ред. проф. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, В. І. Борисової; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2014. 345 с.
3. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

4. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#n715>
5. Попов В. К. Екологічне право України (Загальна частина): навч. посібник / Попов В. К., Шульга М. В., Разметаєв С. В. та ін. Харків: Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 1995. 176 с.
6. Андрейцев В. І. Екологічне право: навч. посібник [для юрид. фак. вузів]. К.: Вентурі, 1996. 208 с.
7. Малишко М. І. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення. К.: УНА, 2001. 28 с.
8. Цивільне право: підручник: у 2 т./ за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Х.: Право, 2014. Т.1 656 с.
9. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
10. Мороз О. Т., Клименко В. О., Бєдунков Г. В. Специфіка цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення. *Вісник НУВГП. Серія «Сільськогосподарські науки»*. 2021. Випуск 4(96). С. 80-92.
11. Гетьман А. П. Екологічне право України: підруч. / А. П. Гетьман, М. В. Шульга, В. К. Попов та ін.; за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. Харків: Право, 2005. 382 с.
12. Карташов М. Особливості цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення. *Економіка. Фінанси. Право*. 2020. № 12/4. С. 29 – 32.

REFERENCES:

1. Pro Osnovni zasady (strategiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku. (2019, February 28). [On the Basic principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the period up to 2030]. *Zakon Ukrainy № 2697-VIII*. Retrieved from: <http://surl.li/olcgrf> [in Ukrainian].
2. Tatsii, V. Ya., & Hetman, A.P., & Borysova, V.I. (Eds.) ta in.. (2014). Problemy pravovoi vidpovidalnosti. [Problems of legal responsibility]. Monohrafiia. 345. [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. № 254k/96-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha. (1991, June 25). [On environmental protection]. *Zakon Ukrainy № 1264-XII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#n715> [in Ukrainian].
5. Popov, V. K., & Shulha, M. V., & Razmietaiev, S. V. ta in. (1995). Ekolohichne pravo Ukrainy (Zahalna chastyna). [Environmental law of Ukraine (General part)]. Navch. posibnyk. 176. [in Ukrainian].
6. Andreitsev, V. I. (1996). Ekolohichne pravo. [Environmental law]. Navch. posibnyk dlia yuryd. fak. vuziv. 208. [in Ukrainian].
7. Malysheko, M. I. (2001). Yurydychna vidpovidalnist za ekolohichni pravoporushennia. [Legal responsibility for environmental offenses]. 28. [in Ukrainian].
8. Borysova, V.I., & Spasybo-Fatieieva, I.V., & Yarotskyi, V.L. (Eds). (2014). Tsyvilne pravo. [Civil law]. Pidruchnyk: u 2 t. T.1. 656. [in Ukrainian].
9. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [The Civil Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
10. Moroz, O. T., & Klymenko, V. O., & Biedunkov, H. V. (2021). Spetsyfyka tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti za ekolohichni pravoporushennia. [Specifics of civil liability for environmental offenses]. *Visnyk NUVHP. Serii «Silskohospodarski nauky»*. Vypusk 4(96). 80-92. [in Ukrainian].
11. Hetman, A. P., & Shulha, M.V. (Eds), & Popov, V.K. ta in...(2005). Ekolohichne pravo Ukrainy. [Environmental law of Ukraine]. Pidruch. Kharkiv. Pravo. 382. [in Ukrainian].
12. Kartashov, M. (2020). Osoblyvosti tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti za ekolohichni pravoporushennia. Peculiarities of civil liability for environmental offenses. [Peculiarities of civil liability for environmental offenses]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*. № 12/4. 29 – 32. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 5.11.2023

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-30-35

Свічкарьова Ярослава Віталіївна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
e-mail: yara1972@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6245-2526>

Макарицька Анна Ігорівна,
студентка 3 курсу, факультету прокуратури,
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
e-mail: annamakaritska123@gmail.com

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У СФЕРІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Стаття присвячена висвітленню окремих питань гендерної рівності, як однієї з цілей сталого розвитку ООН. Підкреслюється необхідність забезпечення умов для здійснення рівних прав та можливостей чоловіків та жінок, зокрема для забезпечення соціально – економічного розвитку держави. Зазначаються окремі принципи гендерної рівності та недискримінації в основних міжнародно – правових актах.

Аналізується індекс глобального гендерного розриву та аналіз основних даних щодо України. Зокрема, у 2023 році зайняла 66 місце серед 146 країн, що обумовлено покращенням загальних показників порівняно з минулим роком. При цьому визначено основні сфери, де фіксується найбільша нерівність: доступ жінок до політичних, вищих керівних посад та розрив в оплаті праці. Розкрито зміст основних цілей Стратегії подолання гендерного розриву в оплаті праці, що була затверджена Кабінетом Міністрів України.

Уточнено сутність поняття «гендерна рівність» як сукупність умов для реалізації трудових прав та обов'язків повною мірою незалежно від гендерної приналежності. Відображено основні гендерні стереотипи і прояви дискримінації з якими стикаються жінки та чоловіки на ринку праці.

У висновку сформульовано напрямки вирішення проблемних аспектів з метою подолання гендерної нерівності.

Ключові слова: гендерна рівність, трудові відносини, дискримінація за ознакою статі, професійна сегрегація, гендерні стереотипи, розрив в оплаті праці.

Makarytska A., Svichkaryova Y. SOME ISSUES OF GENDER EQUALITY IN THE FIELD OF LABOR RELATIONS

The article is devoted to highlighting certain issues of gender equality, as one of the goals of the United Nations Sustainable Development Goals. The need to ensure the conditions for the exercise of equal rights and opportunities for men and women, in particular to ensure the socio-economic development of the state, is emphasized. Separate principles of gender equality and non-discrimination in the main international legal acts are noted.

The global gender gap index and analysis of basic data on Ukraine are analyzed. In particular, in 2023 it took 66th place among 146 countries, which is due to the improvement of general indicators compared to last year. At the same time, the main areas where the greatest inequality is recorded are identified: women's access to political and senior management positions and the wage gap. The content of the main goals of the Strategy to overcome the gender pay gap, which was approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine, was revealed.

The essence of the concept of "gender equality" has been clarified as a set of conditions for the full implementation of labor rights and duties, regardless of gender. The main gender stereotypes and manifestations of discrimination faced by women and men in the labor market are reflected.

The conclusion formulates directions for solving problematic aspects in order to overcome gender inequality.

Key words: gender equality, labor relations, discrimination based on the article, professional segregation, gender stereotypes, gender wage gap.

Постановка проблеми. Визначальними цінностями будь-якого демократичного суспільства є досягнення рівності прав та можливостей, забезпечення справедливості та усунення всіх форм дискримінації. Рівноправність жінок та чоловіків, як один із проявів принципу рівності, є важливою передумовою розвитку громадянського суспільства. Популяризація гендерних стереотипів щодо ролі та місця жінки у суспільстві сприяла їх глибокому вкоріненню, що значно вплинуло і на сферу трудових відносин. Питання про умовний

поділ професій на чоловічі та жіночі, упереджене ставлення до жінок при прийнятті на роботу чи звільненні, відсутність соціальних гарантій, сприятливих умов праці, розрив в оплаті праці залишаються проблемами сьогодення, сповільнюючи, важливий для країни, соціально – економічний розвиток.

Правове регулювання щодо протидії гендерній нерівності та дискримінації активно зазнає модернізації в усьому світі. Значний вплив у його реалізації становлять міжнародні нормативно – правові акти, які відіграють вагомий роль у створенні ключових гарантій рівності жінок та чоловіків у всіх сферах суспільних відносин. На шляху до членства в Європейському Союзі, Україна взяла на себе зобов'язання щодо адаптації українського законодавства до законодавства ЄС. Таким чином, на сьогодні виникла необхідність в опрацюванні рекомендацій та їх імплементації у сферу трудових правовідносин. І хоча вітчизняний законодавець робить значні кроки щодо подолання гендерної нерівності, на практиці непоодинокими є випадки порушень, упереджень щодо гендерних ролей жінок та чоловіків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми забезпечення гендерної рівності на ринку праці досліджувалися науковцями в галузі трудового права, серед яких: Л.П.Амелічева, Н.Б.Болотіна, В.М.Венедіктова, Т.В.Красюк, О.Г.Середа, Д.І.Сіроха, А.М.Юшко тощо. Значну увагу цим питанням приділяли також фахівці інших наукових галузей (філософії, журналістики, економіки, психології тощо): О.О. Жидкова, М.В. Петченко, О.О. Глазункова, І.О. Грицай, О.А. Рівчаченко, К. Левченко, І.П.Андрусяк та інші. Однак, деякі аспекти гендерної рівності все ж таки потребують подальших наукових розробок.

Мета статті полягає в аналізі чинного трудового законодавства з питань гендерної рівності, оцінці ефективності його застосування в контексті визначення основних проблем гендерної дискримінації у трудових відносинах та розробці основних напрямів її подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Утвердження гендерної рівності є однією з цілей сталого розвитку ООН, чим підкреслюється важливість формування умов для ліквідації всіх різновидів дискримінації, забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків у всіх сферах суспільного життя в кожній країні світу. Серед інших завдань, що ставляться перед людством для виконання цієї місії виділяють розширення економічних можливостей жінок, заохочування до спільного виховання дітей та ведення господарства, зниження рівня гендерно-зумовленого та домашнього насильства, забезпечення однакових можливостей представництва на вищих рівнях влади у політичному і суспільному житті та розширення доступу до послуг з планування сім'ї задля зниження підліткової народжуваності [1].

Отже, на сьогодні рівність чоловіків та жінок є ключовою засадою кожної демократичної країни. Проте, так було не завжди, лише з середини минулого століття міжнародна практика прийняття нормативно – правових актів починає ґрунтуватися на закріпленні рівності прав та свобод незалежно від статі, утвердженню прав жінок та поліпшенню їх становища. Окремі міжнародні договори у сфері забезпечення гендерної рівності та протидії насильству були підписані та ратифіковані Україною і стали частиною національного законодавства. Зокрема, Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція з подолання дискримінації в освіті, Всесвітній план дій у рамках Десятиліття жінки ООН: рівність, розвиток і мир, Пекінська декларація, прийнята на четвертій Всесвітній конференції зі становище жінок та інші.

Так, конвенцією ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації проти жінок, прийнятою 1979 року, було проголошено принцип недопущення дискримінації жінок та забезпечення однакової участі в політичному, соціальному, культурному, економічному житті своєї країни задля гарантій економічного розвитку та добробуту суспільства. Держави – учасниці зобов'язалися погодитися з умовами Конвенції та провести державну політику ліквідації дискримінації шляхом імплементації відповідних норм в національне законодавство, встановлення ефективного юридичного захисту жінок проти актів дискримінації та вживання всіх заходів щодо практичного здійснення принципу рівноправності жінок та чоловіків. Того ж року Україною була підписана Конвенція, що набула чинності з 3 вересня 1981 року [2].

Законодавче закріплення відповідних правових норм у сфері трудових відносин передбачає мінімальні гарантії для усунення дискримінації та гендерної нерівності, ключові з них передбачені у Конвенціях Міжнародної Організації Праці. Так, Конвенція про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності №100, ратифікованої 1951 року, проголосила принцип рівного винагородження незалежно від статі, лише за результатами об'єктивної оцінки виконуваної роботи [3]. Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять № 111 закріпила зобов'язання щодо проведення національної політики на заохочення рівності можливостей та поводження стосовно праці й занять з метою викорінення дискримінації з приводу них. Під «дискримінацією» слід розуміти такі розрізнення, недопущення або перевагу, що робиться за ознакою статі та призводить до зниження або порушення рівності можливостей в галузі праці [4]. Однією із важливих є Конвенція про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками № 156, що була прийнята з метою гармонізації професійних та сімейних обов'язків осіб, що бажають здійснювати своє право на виконання оплачуваної роботи, не зазнаючи дискримінації [5].

Слід зазначити, що іноді поняття «гендерної рівності» асоціюється з феміністичними закликами, які пов'язані з автоматичним пригніченням прав чоловічого населення та прагненням жінок займати першість. Насправді політика гендерної рівності, як соціокультурне явище, покликана забезпечити таку систему суспільних відносин, де жінки та чоловіки існують в рівних умовах, мають однаковий доступ до освіти та

науки, інформації, охорони здоров'я, соціально - культурного та політичного життя держави, правосуддя тощо.

У цьому напрямку вітчизняне законодавство активно зазнає змін, рухаючись в напрямках найкращих світових тенденцій. Так, ще 2005 році був прийнятий профільний Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків», який на законодавчому рівні визначив дефініцію «гендерна рівність» як «...рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства» [6].

Всесвітній економічний форум щороку оцінює ступінь гендерної рівності у 146 країнах світу. На основі досліджень рівності між жінками та чоловіками за показниками економічної участі та можливостей, здоров'я та виживання, доступу до освіти та розширення політичних прав формується індекс глобального гендерного розриву. На жаль, у 2023 році Україна посіла 66 місце з індексом 0,714 (де 1 – це повна рівність між обома статтями, 0 – абсолютна нерівність), опустившись в рейтингу на 15 позицій, порівнюючи з 81 місцем (індекс – 0,707) минулого року. Найбільша нерівність спостерігається у сфері доступу українських жінок до політичних прав та можливостей, приблизне відсоткове зіставлення чоловіків та жінок в парламенті та на міністерських посадах 80% до 20% відповідно. За останні 50 років жінки очолювали державу лише 2,83 року відносно 47,17 року, з яких це були чоловіки. Категорія економічної участі та можливостей розглядає розрив на ринку праці. Серед законодавців, вищих посадових осіб та керівників більшість у 59% займають чоловіки, орієнтовний зароблений дохід на 5,93 нижче у жінок [7, с. 355-356].

Розглядаючи поняття гендерної рівності через призму трудових правовідносин, слід вказати, що у цій сфері все ж таки що спостерігаються риси дискримінації за ознакою статі. В узагальненому вигляді гендерну рівність можна визначити як сукупність умов для реалізації трудових прав та обов'язків повною мірою незалежно від гендерної приналежності. Однією із передумов виникнення нерівності залишаються гендерні стереотипи щодо місця чоловіка та жінки в суспільстві, які впливають на поведінку осіб, формуючи відповідний стандарт. Насамперед розподіл домашньої роботи порівну лише набирає тенденцій, більшість людей вважає, що домашні обов'язки та догляд за дітьми - це обов'язки жінок.

Відомий український сайт з пошуку роботи Work.ua зробив власне дослідження, підрахувавши скільки коштує робота найманих робітників для повного забезпечення потреб родини. Так, коли один з членів сім'ї повністю перебирає на себе обов'язки кухаря, домашнього робітника та няні, то її/його послуги вартували б 117 394 грн на місяць [8].

Як правило, у більшості випадків, жінки виконують «домашню» роботу та суміщають її з трудовою діяльністю на підприємствах, установах, організаціях. Проте, на нашу думку, поєднання трудової діяльності з неоплачуваною домашньою роботою призводить до нерівності у сфері кар'єрного зросту, обмежує час для саморозвитку, навчання, відпочинку, хобі, здійснює негативний вплив на фізичне та психологічне здоров'я жінки.

Так, при прийнятті на роботу, часто жінки стикаються з упередженим ставленням: якщо це молоді неодружені дівчата або нещодавно одружені та при наявності дітей – роботодавець розуміє, що подальша трудова діяльність цих дівчат може негативно вплинути на виробничий процес (необхідність перебування на лікарняних, надання додаткових відпусток, перерв та інших пільг та гарантій, передбачених законодавством для жінок).

Крім того, однією із проявів дискримінації можуть бути сексуальні домагання та сексизм на робочому місці (недоречні жарти, телефонні дзвінки, повідомлення сексуального характеру, принизливі образи, психологічний тиск, погрози звільненням, мобінг тощо). Порушення емоційного стану, страх за власне життя, здоров'я чи статеву недоторканість, створення загрозливого ворожого середовища навколо жінки порушує її гідність негативно впливає на виробничу діяльність.

Крім того, в практиці існують такі поняття як «скляна стеля» та «скляні стіни». Як вважають розробники «Методичних рекомендацій щодо внесення до колективних договорів та угод положень, спрямованих на забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків у трудових відносинах» наслідками дискримінації за ознакою статі в умовах підприємства, установи чи організації може бути: професійна гендерна сегрегація (при вертикальній гендерній сегрегації жінки і чоловіки нерівномірно представлені на різних рівнях у межах однієї професії чи одного виду економічної діяльності ("скляна стеля"), при горизонтальній - у різних професіях, які, відповідно, отримують назви "жіночих" і "чоловічих" ("скляні стіни") [9]. Так, начебто традиційно жіночими вважаються такі професії, як: прибиральниця, продавець, касир, вихователь, бухгалтер, а до чоловічих - машиніст, інженер, пілот, рятувальник.

На нашу думку, таке становище призводить до негативних наслідків, таких як: недостатня участь жінок в політиці та інших значущих галузях, обмеження трудового потенціалу жінок, погіршення трудових прав працівників, що мають дітей, поєднують роботу з сімейними обов'язками, вагітних жінок, що у сукупності негативно впливає не лише на окрему особу, а й в цілому на суспільство, стимулюючи гендерну дискримінацію.

Правове регулювання гендерної політики є одним із пріоритетних напрямків вдосконалення українського законодавства. Конституція України передбачає забезпечення рівних прав жінок та чоловіків, що полягає в однакових можливостях щодо громадського, політичного та культурного життя, здобутті освіти, у праці та винагороді за неї, заходів щодо охорони праці та здоров'я, встановлення пенсійних пільг, правового

захисту, можливості поєднання праці з материнством, підтримка материнства і дитинства, надання відпусток та інших пільг вагітним жінкам та матерям. Стаття 43 гарантує право кожного на працю, та захищає жінок і неповнолітніх від робіт, що небезпечні для їхнього здоров'я [10]. При цьому, дискримінацією не вважається захист жінок під час вагітності, пологів та грудного вигодовування, обов'язкова строкова служба для чоловіків, вимоги щодо охорони праці жінок та чоловіків, різниці в пенсійному віці та інші дії, що позитивно впливають на забезпечення гарантій в праці жінок та чоловіків [6]. Створення нормативно – правової бази задля реалізації гендерної політики держави повинно ґрунтуватися на Конституції та відповідати їй.

При прийнятті на роботу жінкам не може бути відмовлено у працевлаштуванні з причин пов'язаних із вагітністю чи наявністю дітей. Забороняється залучати до надурочних робіт вагітних жінок та жінок, що мають дітей віком до трьох років, а жінки, що мають дітей до 14 років залучаються лише за їх згодою. Жінкам забороняється виконувати роботи з підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує граничні норми, працювати у нічний час, за винятком особливої необхідності. Вагітним жінкам за медичним висновком можуть бути знижені норми заробітку чи вони можуть бути переведені на легшу роботу, що виключає вплив несприятливих факторів. Жінки, що мають дітей до трьох років, в разі неможливості виконання попередньої роботи переводяться на іншу роботу зі збереження середнього заробітку за попередньою роботою. А відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та відпустка без збереження заробітної плати зараховується як до загального, так і до безперервного стажу роботи та до стажу роботи за спеціальністю. Жінкам повинна бути забезпечена перерва для годування дитини, що включаються в робочий час та оплачуються за середнім заробітком [11]. Варто зазначити, що Законом України «Про зайнятість населення» забороняється у вакансіях про працевлаштування вказувати бажану стать робітника, окрім специфічної роботи, що повинна виконуватися особами певної статі [12].

Отже, вказані вище норми не містять гендерної нерівності, а слугують додатковими гарантіями для забезпечення захисту материнства та дитинства, сприяють трудовій участі жінки та збереження балансу між роботою та сім'єю. Кодекс законів про працю України передбачає, що вказані гарантії поширюються і на батьків, які виховують дітей без матері, в тому числі під час тривалого перебування матері в лікувальному закладі, опікунів, одного із прийомних батьків, одного з батьків – вихователів [11].

Традиційні гендерні стереотипи впливають і на рівень оплати праці жінок та чоловіків. Так, уповноважений з прав людини Дмитро Лубінець повідомив, що розрив в оплаті праці на разі 18,6 %, проте його скорочення планується до 13,6 % вже у 2030 році. Для реалізації даної цілі Кабінетом Міністрів було затверджено Стратегію подолання гендерного розриву в оплаті праці на період до 2030 року та план заходів з її втілення на 2023 – 2025 роки. Основними стратегічними цілями якої було визначено:

- вдосконалення законодавства, а саме впровадження рекомендацій ОЕСР, розробка спеціальної методики гендерно – нейтральної оцінки робіт задля виплати рівної винагороди праці, розроблення рекомендацій щодо забезпечення прозорості праці та систематичні навчання керівників підприємств та перевірки виконання рекомендацій, перегляд нормативно – правових актів на відповідність їх міжнародним стандартам тощо.

- створення умов для подолання стереотипів та дискримінації за ознакою статі у трудовому праві. Для забезпечення цієї мети планується проведення численної кількості просвітницьких заходів щодо подолання стереотипів, створення профорієнтаційної кампанії для стимулювання жінок працювати у сферах, де вони традиційно непередставлені, проведення гендерних аудитів та забезпечення для роботодавців навчань з метою впровадження принципу гендерної рівності на робочих місцях.

- створення сприятливих умов щодо поєднання сімейних та професійних обов'язків шляхом проведення навчальних заходів, в тому числі і розробка навчальних матеріалів для роботодавців, забезпечення консультацій щодо розвитку форм догляду за дітьми та розвиток закладів дошкільної освіти [13].

Висновки. На сьогодні Україна взяла курс на впровадження принципу гендерної рівності та протидії дискримінації у сфері трудових відносин, саме тому це питання не втрачає актуальності та потребує подальшого правового дослідження. Виходячи із вказаних вище проблемних аспектів з питань дискримінації, пропонуємо наступні напрямки їх вирішення:

- Забезпечення ефективної державної політики з протидії гендерним стереотипам, яка полягала б у проведенні освітніх заходів, поширення рекламних кампаній, залучення інфлюенсерів та журналістів для поширення позитивних прикладів щодо різноманіття гендерних ролей;

- Проведення аналітичних досліджень з метою збору об'єктивних статистичних даних щодо кількості безробітного населення; кількості осіб, що стикалися з гендерною дискримінацією чи сексуальними домаганнями на робочих місцях. Вказані дані дали б змогу прозоро оцінити ситуацію в країні та виділити сфери, яким необхідно приділяти найбільшу увагу.

- Забезпечення дотримання на підприємствах, установах, організаціях антидискримінаційного законодавства, шляхом активного моніторингу порушень та заходів про їх звітування; проведення з працівниками та персоналом відповідних навчальних тренінгів. Підтримка вагітних жінок та жінок/чоловіків, що мають дітей та інших осіб, що включені в групу ризику постраждалих від дискримінації (осіб, що поєднують роботу з домашніми обов'язками) шляхом фінансової та психологічної підтримки, можливості працювати за гнучким графіком роботи, створення на підприємствах дитячих кімнат тощо.

– Забезпечення рівної оплати праці в результаті виконання Національної Стратегії, враховуючи при визначенні грошової винагороди об'єктивних критеріїв, таких як досвід роботи, кваліфікацію працівника, професійні якості, показники ефективності роботи в межах підприємств, установ та організацій.

– Впровадження відповідних норм в законодавство, враховуючи міжнародні рекомендації, та створення заходів з ефективного виконання всіх поставлених завдань щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків, а також відповідальності за грубі порушення антидискримінаційних норм.

На нашу думку, створення не лише сталої нормативної бази, що буде враховувати потреби всіх категорій працівників, а й дієвих правових механізмів реалізації політики гендерної рівності наблизить Україну до євроінтеграції, забезпечивши соціальну та економічну злагоду в державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ціль 5. Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчаток.

URL:

<https://business.diia.gov.ua/handbook/sustainable-development-goals/cil-5-zabezpecenna-gendernoi-rivnosti-rozsirenna-prav-i-mozlivostej-usih-zinok-ta-divchatok> (дата звернення: 05.11.2023).

2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 18 грудня 1979 р. № 995_207 / Організація Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 05.11.2023).

3. Конвенція про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності № 100 : Конвенція Міжнародної організації праці від 29 червня 1951 р. № 100. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_002#Text (дата звернення: 05.11.2023).

4. Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять № 111 : Конвенція Міжнародної організації праці від 25 червня 1958 р. № 111. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161#Text (дата звернення: 05.11.2023).

5. Конвенція про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками № 156 : Конвенція Міжнародної організації праці від 23 червня 1981 р. № 156. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_010#Text (дата звернення: 05.11.2023).

6. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08 вересня 2005 р. № 2866-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2866-15> (дата звернення: 05.11.2023).

7. World Economic Forum. Global Gender Gap Report. 2023. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2023.pdf

8. Кривобок Я. Неоплачувана хатня праця: скільки насправді коштує робота жінки/чоловіка, які «просто сидять вдома». URL: <https://www.work.ua/articles/analytics/3096/> (дата звернення: 05.11.2023).

9. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо внесення до колективних договорів та угод положень, спрямованих на забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків у трудових відносинах: Наказ Міністерства соціальної політики України від 29 січня 2020 р. № 56 / Міністерство соціальної політики України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0056739-20#Text> (дата звернення: 05.11.2023).

10. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96 – ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.11.2023)

11. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10 грудня 1971 р. № 322 – VIII / Верховна Рада УРСР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08/conv#n959> (дата звернення: 05.11.2023).

12. Про зайнятість населення : Закон України від 05 липня 2012 р. № 5067-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> (дата звернення: 05.11.2023).

13. Про схвалення Національної стратегії подолання гендерного розриву в оплаті праці на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2023 – 2025 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2023 р. № 815-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-2023-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.11.2023).

REFERENCES:

1. Cilj 5. Zabezpechennja ghendernoji rivnosti, rozshyrennja prav i mozhlyvostej usikh zhinok ta divchatok. (2021, November 28). [Goal 5. Ensuring gender equality, expanding the rights and opportunities of all women and girls]. Retrieved from:

<https://business.diia.gov.ua/handbook/sustainable-development-goals/cil-5-zabezpecenna-gendernoi-rivnosti-rozsirenna-prav-i-mozlivostej-usih-zinok-ta-divchatok> [in Ukrainian].

2. Konvencija Orghanizaciji Ob'jednanykh Nacij pro likvidaciju vsikh form dyskryminaciji shhodo zhinok. (1979, December 18). [United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text [in Ukrainian].

3. Konvencija pro rivne vynaghorodzhennja cholovikiv i zhinok za pracju rivnoji cinnosti № 100. (1951, June 29). [Convention on Equal Remuneration of Men and Women for Work of Equal Value No. 100]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_002#Text [in Ukrainian].

4. Konvencija pro dyskryminaciju v ghaluzi praci ta zanjatj # 11. (1958, June 25). [Convention on Discrimination in the Field of Work and Occupation No. 111]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161#Text [in Ukrainian].
5. Konvencija pro rivne stavlennja j rivni mozhlyvosti dlja trudjashhykh cholovikiv i zhinok: trudjashhi iz simejnomy obov'jazkamy # 156. (1981, June 23). [Convention on Equal Treatment and Equal Opportunities for Working Men and Women: Workers with Family Responsibilities No. 156]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_010#Text [in Ukrainian].
6. Pro zabezpechennja rivnykh prav ta mozhlyvostej zhinok i cholovikiv (2005, September 08). [About ensuring equal rights and opportunities for women and men]. Zakon Ukrajiny № 2866-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2866-15> [in Ukrainian].
7. World Economic Forum. Global Gender Gap Report. (2023). Retrieved from: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2023.pdf [in English].
8. Kryvobok Ja. Neoplachuvana khatnja pracija: skiljky naspravdi koshtuje robota zhinky/cholovika, jaki «prosto sydjatj vdoma». [Unpaid domestic work: how much the work of a woman / man who "just sits at home" is really worth]. Retrieved from: <https://www.work.ua/articles/analytics/3096/> [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennja Metodychnykh rekomendacij shhodo vnesennja do kolektyvnykh dogovoriv ta ughod polozhenj, sprjamovanykh na zabezpechennja rivnykh prav i mozhlyvostej zhinok ta cholovikiv u trudovykh vidnosynakh. (2020, January 29). [On the approval of Methodological recommendations regarding the inclusion of provisions in collective agreements and agreements aimed at ensuring equal rights and opportunities for women and men in labor relations]. Nakaz Ministerstva socialjnoji polityky № 56. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0056739-20#Text> [in Ukrainian].
10. Konstytucija Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Zakon Ukrainy No 254k/96 - VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
11. Kodeks zakoniv pro pracju Ukrainy. (1971, December 10). [Labor Code of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 322 – VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08/conv#n959> [in Ukrainian].
12. Pro zajnjatistj naselennja. (2012, July 05). [About population employment]. Zakon Ukrainy № 5067-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> [in Ukrainian].
13. Pro skhvalennja Nacionaljnoji strateghiji podolannja ghendernogho rozryvu v oplati praci na period do 2030 roku ta zatverdzhennja operacijnogho planu zakhodiv z jiji realizaciji na 2023 – 2025 roky. (2023, September 15). [On the approval of the National Strategy to overcome the gender pay gap for the period up to 2030 and the approval of the operational plan of measures for its implementation for 2023-2025]. Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy № 815 – p. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-2023-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 9.11.2023

УДК 349.222.2

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-35-41

Соловійов Олексій Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент, асистент кафедри трудового права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

e-mail: o.v.solovyov@nlu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-8589-3041>

Радковський Микита Ігорович,

курсант 3 курсу Інституту підготовки юридичних кадрів для СБ України

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

e-mail: m.i.radkovskyy@nlu.edu.ua

ТРУДОВИЙ ДОГОВІР З НЕФІКСОВАНИМ РОБОЧИМ ЧАСОМ

Стаття присвячена аналізу трудового договору з нефіксованим робочим часом. Досліджено правові аспекти цього договору, а також здійснено порівняльний аналіз трудового договору з нефіксованим робочим часом із суміжними цивільно-правовими договорами. Встановлено специфіку цього договору, визначено його переваги та недоліки. Розглянуто його практичну цінність на основі прикладів фрілансу, також було надано об'єктивну оцінку позитивних та негативних наслідків впровадження цього виду договорів у контексті фрілансінгової діяльності. Відмічено, що серед основних ознак фрілансеру, які принципово відрізняють його від традиційних форм зайнятості, можна виділити: відсутність для фрілансера таких понять як основне місце роботи; оплата праці фрілансера не є нормованою та на пряму залежить від обсягу виконаної роботи; віддалена робота для фрілансера звичайна, однак далеко не обов'язкова ознака.

Випуск 15. 2023

© О.В.Соловійов, М.І.Радковський, 2023

Зосереджено увагу на тому, що у період дії воєнного стану письмова форма трудового договору з нефіксованим робочим часом не є обов'язковою. Наведено обставини за якими працівник має право відмовитися від виконання роботи: коли роботодавець вимагає виконання роботи поза межами базових днів та годин; якщо йому було повідомлено про наявність роботи із порушенням мінімальних строків, визначених трудовим договором з нефіксованим робочим часом; коли особа є тимчасово непрацездатною; якщо особа виконує державні або громадські обов'язки. Зроблено висновок, що врегулювання відносин з нефіксованим робочим часом цивільно-правовим договором зумовлює виникнення певних проблем, а саме: проблеми викликані як наслідок реєстрації ФОП: процедура, яка займає певний час, сплата податків, отримання ліцензії, ведення обліку результатів своєї підприємницької діяльності; за наявності цивільного договору відсутність гарантій передбачених трудовим законодавством; можливість виникнення проблем самоорганізації; зловживання вільним часом; у разі нелегальної роботи можливі випадки коли роботодавець може вимагати від працівника виконання роботи, не обумовленої договором.

Ключові слова: трудовий договір, нефіксований робочий час, фріланс, механізм правового регулювання, трудові відносини.

Soloviov O., Radkovskyi M. EMPLOYMENT CONTRACT WITH UNFIXED WORKING HOURS.

The article is devoted to the analysis of an employment contract with non-fixed working hours. The legal aspects of this contract were studied, as well as a comparative analysis of the employment contract with non-fixed working hours and related civil law contracts was carried out. The specifics of this contract have been established, its advantages and disadvantages have been determined. Its practical value was considered based on examples of freelancing, and an objective assessment of the positive and negative consequences of the implementation of this type of contract in the context of freelancing was also provided. It was noted that among the main features of a freelancer, which fundamentally distinguish it from traditional forms of employment, it is possible to highlight: the absence of such concepts as the main place of work for a freelancer; the salary of a freelancer is not standardized and directly depends on the amount of work performed; remote work for a freelancer is common, but far from a mandatory feature. Attention is focused on the fact that during the period of martial law, a written form of employment contract with non-fixed working hours is not mandatory. Circumstances under which the employee has the right to refuse to perform work are given: when the employer requires the performance of work outside the basic days and hours; if he was notified of the availability of work in violation of the minimum terms defined by the employment contract with non-fixed working hours; when a person is temporarily unable to work; if the person performs state or public duties. It was concluded that the settlement of relations with non-fixed working hours by a civil law contract leads to the emergence of certain problems, namely: problems caused as a result of registration of a sole proprietorship: a procedure that takes a certain amount of time, paying taxes, obtaining a license, keeping records of the results of one's business activities; in the presence of a civil contract, the absence of guarantees provided for by labor legislation; the possibility of self-organization problems, abuse of free time; in the case of illegal work, there may be cases when the employer may demand from the employee the performance of work not stipulated by the contract.

Key words: employment contract, unfixed working hours, freelance, mechanism for legal regulation, employment relations.

Постановка проблеми. Стаття 43 Конституції України зазначає, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Відповідно до положень ст. 2 Кодексу законів про працю України (КЗпП) працівники реалізують право на працю шляхом укладення трудового договору про роботу на підприємстві, в установі, організації або з фізичною особою. Треба підкреслити, що Кодекс законів про працю України, прийнятий ще в 1971 році, був розрахований на регулювання трудових відносин, що існували в плановій системі ведення економічного господарства, де здебільшого переважали великі підприємства, установи, організації державної форми власності. Включення України в глобальні економічні інтеграційні процеси зумовило появу та суттєве збільшення сектору приватного господарства. У таких умовах виникає потреба у залученні осіб на нерегулярній основі для виконання тих чи інших робіт, які носять непостійний, але повторюваний характер. Зазвичай юридичне оформлення вищезгаданих відносин відбувається шляхом укладення цивільно-правових договорів про виконання роботи. Разом із тим, дуже часто така робота виконується відповідно до вказівок і під контролем замовника, передбачає інтеграцію виконавця робіт в організаційну структуру підприємства, установи чи організації, вимагає дотримання певного графіку або присутності на заздалегідь визначеному робочому місці, має певну тривалість і передбачає певну безперервність у виконанні робочих процесів. Відповідно до Рекомендації Міжнародної організації праці про трудове правовідношення № 198 від 31.05.2006 наявність вищезгаданих ознак може свідчити про наявність трудових відносин, що в свою чергу потребує їх оформлення відповідно до законодавства про працю. Водночас майже всі особи, чії послуги потрібні не регулярно, працюють неофіційно та без жодних соціально-трудових гарантій, передбачених чинним законодавством про працю. Зазначені процеси зумовили необхідність доповнення КЗпП новою статтею 21-1, що закріпила новий вид трудового договору – договору з нефіксованим робочим часом. Поява трудового договору з нефіксованим робочим часом у законодавстві про працю певним чином врегулювала нестандартні форми зайнятості, при яких працівник виконує роботу не регулярно, оскільки роботодавець не може забезпечити працівника такою роботою на постійній основі, але оскільки цей різновид трудового договору є новим, існує ряд питань, які виникають на практиці в процесі укладення та застосування такого договору. Це зумовлює необхідність аналізу трудового договору з нефіксованим робочим часом з позиції його укладення, змісту, зміни його умов, а також припинення його дії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання правового регулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом були і залишаються предметом дослідження багатьох науковців, серед яких Андронova В., Бондарчук О., Вапнярчук Н., Васківська К., Головіна С., Гончаренко К., Заболотная Н.,

Костюченко О., Котерлін Б., Кохан Б., Кутаманов Д., Одовічена Я., Прогонюк Л., Римар Б., Свічкарьова Я., Яковлев О., Ярошенко О. та ін.

Метою статті є ґрунтовний аналіз правової природи трудового договору з нефіксованим робочим часом, визначення відмінних ознак цього договору порівняно з цивільно-правовим аналогом та окреслення переваг та недоліків впровадження цього різновиду трудового договору, зосереджуючись на конкретних аспектах, зокрема, на прикладі дослідження фрілансінгу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Динамічний розвиток суспільних відносин зумовлює виникнення нових форми взаємодії між людьми, законодавець своєю чергою намагається надати цим формам правового закріплення.

18 липня 2022 року Верховною Радою був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом», який передбачав доповнення КЗпП новим видом трудового договору, а саме – трудовий договір з нефіксованим робочим часом, який визначається як особливий вид трудового договору, умовами якого не встановлено конкретний час виконання роботи, обов'язок працівника виконувати яку виникає виключно у разі надання роботодавцем передбаченої цим трудовим договором роботи без гарантування того, що така робота буде надаватися постійно, але з дотриманням умов оплати праці, передбачених цією статтею [1]. На відміну від звичайного трудового договору, яким встановлюється обов'язок роботодавця забезпечувати працівника роботою на постійній основі та обов'язок працівника бути постійно присутнім на робочому місці відповідно до встановленого графіку роботи, трудовий договір з нефіксованим робочим часом передбачає виконання роботи за нестандартних умов праці, тобто роботодавець надає й оплачує роботу, а працівник її виконує – лише за наявності такої роботи [2].

Для кращого розуміння самої суті цього договору звернемо увагу на декілька особливостей. По-перше, працівник виконує роботу без завчасної прив'язки до трудового розпорядку, лише коли роботодавець надає роботу. Точний час виконання роботи та момент залучення до роботи визначається роботодавцем і заздалегідь не відомий, залучення залежить від його господарських потреб. Але варто зазначити, що на дану категорію трудових договорів поширюється загальне положення про робочий час, тобто відповідно до ст. 50 КЗпП, нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень [3]. По-друге, проблемним є відсутність визначеності строків та способу повідомлення роботодавцем працівника про необхідність приступити до роботи, таке повідомлення може здійснюватися письмово, за допомогою засобів електронних комунікацій, шляхом укладення актів про виконання роботи тощо. Щодо особливостей встановлення строків, то такі строки можуть бути встановлені в тижнях, днях або годинах, в залежності від змісту та специфіки виконуваної роботи. При цьому варто враховувати, що такий строк повідомлення працівника повинен бути достатнім для своєчасного початку виконання працівником своїх обов'язків. По-третє, законодавець обмежив у кількості укладання таких договорів. Відповідно до ст. 21-1 КЗпП кількість трудових договорів з нефіксованим робочим часом в одного роботодавця не може перевищувати 10 % загальної кількості трудових договорів, стороною яких є цей роботодавець. Роботодавець (роботодавець — фізична особа), який використовує працю менше ніж 10 працівників, може укласти не більше одного трудового договору з нефіксованим робочим часом. У разі порушення даного правила на роботодавця може накладатися штраф відповідно до положень ст. 265 КЗпП: перевищення встановленої допустимої кількості трудових договорів з нефіксованим робочим часом або ведення неправдивого обліку робочого часу працівника, який працює за трудовим договором з нефіксованим робочим часом, стосовно фактично виконуваної ним роботи – у трикратному розмірі мінімальної заробітної плати, встановленої законом на момент виявлення порушення, за кожного працівника, стосовно якого скоєно порушення, а також за оформлення працівника на неповний робочий час або за трудовим договором з нефіксованим робочим часом у разі фактичного виконання роботи протягом усього робочого часу, устаненого на підприємстві, та виплати заробітної плати (винагороди) без нарахування та сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та податків – у десятикратному розмірі мінімальної заробітної плати.

Цікавим є те, що трудовий договір з нефіксованим робочим часом за своєю юридичною силою є аналогом популярного у світі договору «zero hours contract», який активно використовують у провідних країнах світу.

Одним із прикладів роботи за трудовим договором з нефіксованим робочим часом – є фріланс. В Україні, як і у більшості країн світу, також відбувається глибока трансформація зайнятості. Йдеться про зміну її основних форм, видів та змісту. Вітчизняний ринок праці поступово запозичує загальносвітові тенденції. Вже сьогодні принциповими інноваціями у сфері зайнятості можна вважати лізинг персоналу, дистанційну зайнятість, нестандартні графіки робочого часу, фріланс тощо. Фріланс визначається як робота, під час якої людина бере на себе контрактну роботу від компаній і організацій, але не є в штаті та працює не на компанію, а на себе. Тобто фрілансерів не вважають співробітниками компаній, в яких вони працюють, а скоріше підприємцями [4]. Серед основних ознак фрілансеру, які принципово відрізняють його від традиційних форм зайнятості, можна виділити: 1) відсутність для фрілансера таких понять як основне місце роботи. Фрілансер протягом певного періоду часу може як співпрацювати одразу з кількома роботодавцями або лише з одним, так і взагалі тимчасово знаходитись без роботи; 2) оплата праці фрілансера не є нормованою та напряму залежить від обсягу виконаної роботи; 3) віддалена робота для фрілансера звичайна, однак далеко не

обов'язкова ознака. Фрілансер цілком здатен працювати в офісі роботодавця, якщо цього вимагає специфіка роботи, яку він виконує, або йому просто так зручніше. Інша справа, що він не зобов'язаний знаходитись протягом усього робочого часу на робочому місці [5].

Пунктом 6-2 ст. 24 КЗпП передбачено, що додержання письмової форми є обов'язковим при укладенні трудового договору з нефіксованим робочим часом. Звернемо увагу на оформлення даного договору в умовах воєнного стану. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом» № 2421-IX від 18.07.2022 були внесені зміни і до ч. 1 ст. 24 КЗпП. Це означає, що тепер наказу про прийняття працівника на роботу на умовах нефіксованого робочого часу недостатньо. Проте у ч. 1 ст. 2 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» зазначені певні особливості укладення договору в даних умовах, а саме у період дії воєнного стану сторони за згодою визначають форму трудового договору [6]. Таким чином, у період дії воєнного стану письмова форма трудового договору з нефіксованим робочим часом не є обов'язковою. Хоча варто зазначити, що після завершення дії воєнного стану може постати питання про оформлення трудового договору в письмовому вигляді, тож краще одразу дотриматися цих правил. Для цього потрібно щоб працівник написав заяву, а роботодавець видав наказ про призначення на роботу. Окрему увагу варто приділити змісту та інформації, яка зазначається при укладенні договору. Наказом Мінекономіки від 26.10.2022 № 4179 було затверджено примірну форму трудового договору з нефіксованим робочим часом, хоча зразкова форма договору має необов'язковий та рекомендаційний характер [7]. Водночас при укладенні договору у змісті такого договору мають бути присутні умови, які є обов'язковими: 1) спосіб та мінімальний строк повідомлення працівника про початок виконання роботи, який повинен бути достатнім для своєчасного початку виконання працівником своїх обов'язків; 2) спосіб та максимальний строк повідомлення від працівника про готовність приступити до роботи або про відмову від її виконання у випадках, передбачених частиною восьмою цієї статті; 3) інтервали, під час яких від працівника можуть вимагати працювати (базові години та дні); 4) розмір оплати праці за залучення до роботи поза межами базових днів або годин; 5) додаткові підстави для припинення договору (за необхідності).

Трудовий договір обумовлює певний період часу, днів, тижнів, годин коли робота може виконуватись, такий період не має перевищувати шести днів та 40 годин на тиждень, тобто стандартні інтервали робочого часу встановлені ст. 50, 52 КЗпП. Під базовими днями та годинами слід розуміти часові інтервали, які відповідно до умов такого договору від працівника можуть вимагати працювати, при цьому робота в такі базові дні та години може надаватись тільки за наявності відповідної потреби роботодавця, варто зазначити, що сторони мають свободу у встановлених законодавством інтервалах в межах максимальних норм, наприклад, три дні на тиждень по дванадцять годин на день або п'ять днів на тиждень по вісім годин на день. Мінімальна тривалість робочого часу, яка може бути встановлена в трудовому договорі з нефіксованим робочим часом становить не менше 32 годин на місяць.

У трудовому договорі з нефіксованим робочим часом можуть встановлюватися додаткові підстави для його припинення, які повинні бути пов'язані із здібностями чи поведінкою працівника або іншими причинами економічного, технологічного, структурного чи аналогічного характеру.

Не зважаючи на широке коло прав працівників передбачених різними нормативно-правовими актами, особи, які працюють за трудовим договором з нефіксованим робочим часом мають свої «особливі» права. По-перше, працівник має право відмовитися від виконання роботи, якщо 1) роботодавець вимагає виконання роботи поза межами базових днів та годин; 2) йому було повідомлено про наявність роботи із порушенням мінімальних строків, визначених трудовим договором з нефіксованим робочим часом; 3) особа є тимчасово непрацездатною; 4) особа виконує державні або громадські обов'язки. В інших випадках відмова працівника від виконання роботи у базові дні та години є підставою для притягнення його до дисциплінарної відповідальності. По-друге, працівник має право реалізувати свої здібності шляхом укладення трудового договору на одному або одночасно на декількох підприємствах, в установах, організаціях, якщо інше не передбачено законодавством, колективним договором або угодою сторін. Роботодавець не може забороняти або перешкоджати працівникові, який виконує роботу на підставі трудового договору з нефіксованим робочим часом, виконувати роботу за трудовими договорами з іншими роботодавцями. Виконання роботи на умовах нефіксованого робочого часу не тягне за собою будь-яких обмежень обсягу трудових прав працівників, ст. 21-1 КЗпП. По-третє, працівник, який відпрацював на умовах трудового договору з нефіксованим робочим часом понад 12 місяців, має право звертатися до роботодавця з вимогою укладення строкового або безстрокового трудового договору на умовах загальноствановленого у роботодавця графіка роботи з відповідною оплатою праці. За результатами розгляду зазначеної вимоги роботодавець зобов'язаний протягом 15 календарних днів з дня звернення працівника укласти з ним такий строковий або безстроковий трудовий договір або надати йому в письмовій формі обґрунтовану відповідь про відмову укласти такий трудовий договір. У разі відмови роботодавця укласти такий строковий або безстроковий трудовий договір працівник має право повторно звертатися з відповідною вимогою протягом усього строку дії трудового договору з нефіксованим робочим часом, але не раніше ніж через 90 днів з дня отримання відповіді роботодавця на попередню його вимогу.

Говорячи про обов'язки треба зазначити, що статтею 21-1 КЗпП не передбачено певних особливостей для працівників, які працюють за трудовим договором з нефіксованим робочим часом. Тому на них

поширюється загальне положення ст. 139 КЗпП за яким працівники зобов'язані працювати чесно і сумлінно, своєчасно і точно виконувати розпорядження роботодавця, дотримуватися трудової та технологічної дисципліни, вимог нормативних актів про охорону праці, дбайливо ставитися до майна роботодавця, з яким укладено трудовий договір та ін.

Правильна організація оплати праці з умовами та результатами праці слугують важливим чинником стимулювання продуктивності праці, зацікавленість працівника в підвищенні результативності і якості роботи. Так, дослідження, проведені на предмет виявлення пріоритетів у мотивації трудової діяльності працівників на підприємствах різних форм власності, засвідчили, що основним пріоритетом у праці в сучасних умовах воєнного стану є її оплата [8, с. 19]. За свою роботу працівник отримує заробітну плату. Відповідно до ст. 94 КЗпП заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу. Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства, установи, організації та максимальним розміром не обмежується. Заробітна плата виплачується працівникові, який виконує роботу на підставі трудового договору з нефіксованим робочим часом, за фактично відпрацьований час. Особливим є те, що у разі ненадання роботодавцем роботи працівникові, заробітна плата за відрядної системи оплати праці протягом календарного місяця повинна бути виплачена працівникові у розмірі, не меншому за розмір заробітної плати працівника відповідної кваліфікації, оплата праці якого здійснюється за погодинною системою, – за 32 години робочого часу. Отже, якщо протягом місяця у роботодавця не виникло потреби залучення працівника до роботи, якщо загальний час роботи працівника не перевищує визначеної договором нормальної тривалості робочого часу, така робота має бути оплачена у розмірі, визначеному трудовим договором. У разі перевищення нормальної тривалості робочого часу, тобто в надурочний час, праця оплачується на підставі ст. 106 КЗпП в подвійному розмірі годинної ставки.

Вважаємо за необхідне також зробити порівняльний аналіз договору з нефіксованим робочим часом з його цивільно-правовим аналогом. Розглянемо дане порівняння на прикладі фрілансу. До впровадження трудового договору з нефіксованим робочим часом аналіз зібраної практики свідчить, що основною формою взаємодії на той час було виконання роботи на підставі цивільно-правової угоди або надання послуг від імені ФОП (яким і був фрілансер) на підставі договору. Л. Ю. Прогнолює зазначає, що оскільки фріланс не був передбачений чинним трудовим законодавством України, фрілансери перебувають поза правовим полем, а тому змушені були реєструватися як суб'єкти підприємницької діяльності або працювати нелегально. Нині значний сегмент самозайнятості в нашій країні є елементом неформального або тіньового ринку, оскільки більшість працюючих у ньому офіційно не зареєстрована і не сплачує податків [9, с. 159]. Наслідкову проблему даних відносин слушно зазначили І. Б. Котерлін та А. Т. Штих, праця фрілансерів має переваги для замовників. Замовник платить лише за якісну виконану роботу, тобто за результат, а не за відпрацьований робочий день. Припинити співпрацю з фрілансером можна набагато простіше, ніж звільнити штатного працівника. Разом з перевагами були й свої недоліки: по-перше, неможливість повною мірою контролювати процес виконання роботи, що могло призвести до порушення строків, а іноді ставить під загрозу виконання проекту; по-друге, відсутність трудового договору, що не дає можливості захистити свої інтереси в суді; по-третє, проблеми з оплатою або отримання неякісної послуги, короткостроковість відносин між сторонами, труднощі щодо належного захисту конфіденційної інформації та комерційної таємниці, які можуть стати відомі виконавцю під час виконання роботи, неотримання належного захисту, оподаткування відносин [10, с. 70].

Отже врегулювання даних відносин цивільно-правовим договором зумовлює виникнення певних проблем: для робітника це: 1) проблеми викликані як наслідок реєстрації ФОП: процедура, яка займає певний час, сплата податків, отримання ліцензії, ведення обліку результатів своєї підприємницької діяльності і т. ін. або взагалі нелегальна праця; 2) за наявності цивільного договору відсутність гарантій передбачених трудовим законодавством (відпустки, лікарняний листок і т. д.), відсутність взагалі гарантій у разі нелегальної роботи (звільнення на розсуд роботодавця, не оплата праці або не повна її оплата і т. д.), що мінімізує або навіть унеможливує захист своїх прав в суді; 3) відсутність належно оформлених «відносин»; 4) можливість виникнення проблем самоорганізації, зловживання вільним часом; 5) у разі нелегальної роботи можливі випадки коли роботодавець може вимагати від працівника виконання роботи, не обумовленої договором (що прямо обмежується трудовим законодавством, а саме ст. 31 КЗпП). Для роботодавця такими проблемами є: 1) неможливість мирним, належним чином контролювати виконання роботи (погрози не оплатити роботу), можливе порушення терміну виконання роботи; 2) також відсутність належно оформлених «відносин»; 3) за відсутності цивільно-правового договору існує ризик «зникнення» фрілансера після передоплати. Також доробка або переробка завдання вимагає додаткової оплати, послуги фрілансера дорожчі у короткостроковому періоді, ніж праця штатного працівника; 4) штрафи за приховування доходів та уникнення від сплати податків у випадку нелегальної діяльності; 5) авторське право на виконані роботи залишається за фрілансером; 6) правил трудового розпорядку дотримуватися фрілансер не зобов'язаний, як і часу, коли він буде виконувати роботу – це ключова відмінність з трудовими відносинами.

Позитивними особливостями, які передбачені трудовим договором з нефіксованим робочим часом є: 1) можливість займатися кількома проектами, фрілансер може вести паралельно кілька проектів, що дозволяє

розширити сферу діяльності та забезпечити більш різноманітний досвід; 2) стосовно оплати праці, якщо використовується відрядна система оплати праці, то згідно встановленим у трудовому договорі з нефіксованим робочим часом відрядними розцінками заробітна плата виплачується працівникові за фактично виконану роботу. Але, якщо працівник протягом календарного місяця виконував роботу менше 32 годин, йому повинна бути виплачена заробітна плата не менше ніж за 32 години робочого часу відповідно до умов оплати праці, визначених трудовим договором; 3) право працівника звернутись з вимогою до роботодавця укласти з ним строковий або безстроковий трудовий договір на умовах загальноновстановленого у роботодавця графіка роботи з відповідною оплатою праці; 4) гарантія захисту працівника від свавілля роботодавця, згідно ст. 21-1 КЗпП працівник має право відмовитися від виконання роботи, якщо роботодавець вимагає виконання роботи поза межами базових днів та годин або якщо йому було повідомлено про наявність роботи із порушенням мінімальних строків, визначених трудовим договором з нефіксованим робочим часом. Щодо негативної сторони, то проблемним, як ми вже зазначали раніше, залишається спосіб та мінімальний строк повідомлення працівника про початок виконання роботи, який повинен бути достатнім для своєчасного початку виконання працівником своїх обов'язків, а також спосіб та максимальний строк повідомлення від працівника про готовність приступити до роботи або про відмову від її виконання у випадках, передбачених ст. 21-1 КЗпП. Це питання повинно бути вирішене як найшвидше, оскільки невизначеність та недосконалість може призводити до появи випадків зловживання роботодавцем цим положенням.

Висновки. Проаналізувавши особливості договору з нефіксованим робочим часом та проглянувши основні недоліки його цивільно-правових аналогів та недоліків самого договору можна дійти висновку, що використання трудового договору з нефіксованим робочим часом посилює мобільність працівника, дає більшу свободу вибору у реалізації права на працю, а також створює зручний законодавчий механізм легалізації праці фрілансерів, які надають перевагу виконанню короткострокових проєктів та не обмежуються виконанням робіт у одного замовника. Договір належним чином врегулював питання нестандартних форм зайнятості для осіб, які виконують роботу на непостійній основі, урахував всю специфіку та особливості умов праці таких осіб, підвищив рівень соціальної захищеності даної категорії населення та в подальшому виведе таких осіб з тіньового сектору зайнятості.

З вище викладеного ми можемо прослідкувати тенденцію розвитку трудового законодавства від проблеми, яка полягала у відсутності нормативного закріплення даного виду договору, і до сучасного, позитивного розширення трудового законодавства. На прикладі фрілансу ми можемо дійти висновку, що змінами Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом» № 2421-IX від 18.07.2022 законодавець мав на меті законодавчо підтримати певні види професій актуальність яких набирає значних обертів на ринку праці, закріпивши за ними базові соціальні гарантії, наприклад, відпустка, заробітна плата і т. д. Дані договори є гарною альтернативною договорам цивільно характеру від яких поступово треба відмовлятися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу : Закон України від 18 липня 2022 р. № 2421-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2421-IX#Text>
2. Коментар мінекономіки до Закону України від 18 липня 2022 р. № 2421-ix «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом» від 16.08.2022. URL: <http://surl.li/okzfx>
3. Кодекс законів про працю України : Закон від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
4. Заболотная Н. Я. Фріланс як нова форма зайнятості та трудових відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 143–145. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/34>
5. Андропова В. А. Правове регулювання праці фрілансерів. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.). Одеса : Гельветика, 2020. Т. 2. С. 184–186. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12772/Андропова%20В.%20А.%20Правове%20регулювання%20праці%20фрілансерів.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
6. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 19 липня 2022 р. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
7. Про затвердження Примірної форми трудового договору з нефіксованим робочим часом : наказ Мінекономіки від 26 жовтня 2022 р. № 4179. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=75fac78e-f2a9-4c71-bbca-2d6b5ca0d67b>
8. Про колективні договори та угоди : Закон України від 1 липня 1993 р. № 3356-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text>
9. Прогнолюк Л. Ю. Проблеми правового регулювання дистанційної роботи в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 157–160. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/38>
10. Котерлін І. Б., Штих А. Т. Нормативно-правове регулювання нестандартної зайнятості населення в Україні через вплив пандемічного обмеження. *Актуальні проблеми сучасної юриспруденції*. 2021. № 1. С. 69–72. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2021/1_2021.pdf

REFERENCES:

1. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukraïny shchodo udoskonalennia pravovoho rehuliuвання dystantsiïnoï, nadomnoï roboty ta roboty iz zastosuvanniam hnuchkoho rezhymu robochoho chasu. (2022, July 18). [On the introduction of amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement of the legal regulation of remote work, home work and work with the application of flexible working hours]. *Zakon Ukraïny № 2421-IKh*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2421-IX#Text> [in Ukrainian].
2. Komentar minekonomiky do Zakonu Ukraïny vid 18 lypnia 2022 r. № 2421-ix «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv ukraïny shchodo vrehuliuвання trudovykh vidnosyn z nefiksovanym robochym chasom». (2022, August). [Commentary of the Ministry of Economy to the Law of Ukraine of July 18, 2022 No. 2421-ix "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Regulation of Labor Relations with Unfixed Working Hours"]. Retrieved from: <http://surl.li/okzfx> [in Ukrainian].
3. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukraïny. (1971, December 10). [Labor Code of Ukraine]. *Zakon № 322-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].
4. Zabolotnaia, N. Ya. (2022). Frilans yak nova forma zainiatosti ta trudovykh vidnosyn. [Freelance as a new form of employment and labor relations]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. № 1*. 143-145. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/34> [in Ukrainian].
5. Andronova, V. A. (2020). Pravove rehuliuвання pratsi frilanseriv. [Legal regulation of the work of freelancers]. *Pravove zhyttia suchasnoi Ukraïny : u 3 t. : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 15 trav. 2020 r.)*. Odesa : Helvetyka, T. 2. 184-186. Retrieved from: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12772/Andronova%20V.%20A.%20Pravove%20rehuliuвання%20pratsi%20frilanseriv.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
6. Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voïennoho stanu. (2022, July 19). [On the organization of labor relations under martial law]. *Zakon Ukraïny № 2136-IKh*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennia Prymirnoi formy trudovoho dohovoru z nefiksovanym robochym chasom. (2022, October 26). [On the approval of the Sample form of the employment contract with non-fixed working hours]. *Nakaz Minekonomiky № 4179*. Retrieved from: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=75fac78e-f2a9-4c71-bbca-2d6b5ca0d67b> [in Ukrainian].
8. Pro kolektyvni dohovory ta uhody. (1993, July 1). [On collective agreements and agreements]. *Zakon Ukraïny № 3356-KhIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text> [in Ukrainian].
9. Prohnoliuk, L. Yu. (2022). Problemy pravovoho rehuliuвання dystantsiïnoï roboty v Ukraïni. [Problems of legal regulation of remote work in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. № 1*. 157-160. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/38> [in Ukrainian].
10. Koterlin, I. B., & Shtykh, A. T. (2021). Normatyvno-pravove rehuliuвання nestandardnoï zaïniatosti naselennia v Ukraïni cherez vplyv pandemichnogo obmezhenia. [Regulatory and legal regulation of non-standard employment of the population in Ukraine due to the impact of pandemic restrictions]. *Aktualni problemy suchasnoi yurysprudentsii. № 1*. 69–72. Retrieved from: http://apnl.dnu.in.ua/1_2021/1_2021.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 9.11.2023

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ФІНАНСОВЕ ТА ПОДАТКОВЕ ПРАВО

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-42-46

Джафарова Олена В'ячеславівна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри поліцейської діяльності
та публічного адміністрування факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ
e-mail: olenadzhafarova@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4201-0218>

Шатрава Сергій Олександрович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем
досудового розслідування
Харківського національного університету внутрішніх справ
e-mail: sergshatrava@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7072-961X>

Лещенко Дмитро Олександрович,
ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки
Харківського національного університету внутрішніх справ
e-mail: sigmadl@ukr.net
<https://orcid.org/0009-0008-8669-3739>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА СЛУЖБОЮ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ

В даній статті розглянуто важливий аспект діяльності Служби безпеки України щодо гарантування прав та свобод громадян, детально проаналізовано організаційну структуру та функції Служби безпеки України у цьому контексті, висвітлюються конкретні аспекти адміністративного та правового регулювання її діяльності. Особлива увага приділяється адміністративно-правовому забезпеченню захисту прав і свобод громадян працівниками Служби безпеки України, що базується на законодавчих нормах та процедурах, спрямованих на забезпечення взаємодії служби з громадянами та дотримання принципів правової держави. Основні елементи адміністративно-правового забезпечення включають: 1) наявність уповноваженого з прав людини в Україні, до якого можуть звернутися за захистом своїх прав і свобод громадяни із скаргами на можливі порушення працівників Служби безпеки України; 2) освітні та навчальні програми, метою яких є забезпечення персоналу спецслужби знаннями та розумінням норм прав людини, процедур взаємодії з громадянами для їх сумлінного дотримання в ході службової діяльності; 3) засоби масової інформації, що виконують інформування громадськості про діяльність спецслужби та дотримання нею засад захисту прав і свобод людини; 4) механізми нагляду та парламентського контролю, що дозволяють висвітлювати питання діяльності Служби безпеки України на рівні законодавчої влади; 5) співпраця та обмін досвідом з міжнародними організаціями, взаємодія з іншими країнами та міжнародними структурами для обміну здобутими результатами та узгодження найкращих практик у сфері прав людини. Ці елементи складають комплексний адміністративно-правовий механізм, який має забезпечити дотримання прав і свобод громадян при взаємодії з Служби безпеки України. Важливо, щоб цей механізм діяв на основі високих стандартів правової держави та породжував баланс між потребами безпеки і правами людини.

Ключові слова: Служба безпеки України, сектор безпеки і оборони України, національна безпека, адміністративно-правове забезпечення, адміністративно-правовий примус, органи публічної адміністрації, права і свободи людини та громадянина, правові механізми захисту прав людини, правоохоронна діяльність.

Dzhafarova O., Shatrava S., Leshchenko D. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION OF HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS BY THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE: TODAY'S ISSUES

This article examines an important aspect of the activity of the Security Service of Ukraine in guaranteeing the rights and

freedoms of citizens, analyzes in detail the organizational structure and functions of the Security Service of Ukraine in this context, highlights specific aspects of administrative and legal regulation of its activities. Special attention is paid to the administrative and legal provision of protection of the rights and freedoms of citizens by the employees of the Security Service of Ukraine, which is based on legislative norms and procedures aimed at ensuring the interaction of the service with citizens and compliance with the principles of the rule of law. The main elements of administrative and legal support include: 1) the presence of a human rights commissioner in Ukraine, to whom citizens with complaints about possible violations by employees of the Security Service of Ukraine can turn for protection of their rights and freedoms; 2) educational and training programs, the purpose of which is to provide the personnel of the special service with knowledge and understanding of human rights norms, procedures of interaction with citizens for their conscientious observance in the course of official activities; 3) mass media informing the public about the activities of the special service and its observance of the principles of protection of human rights and freedoms; 4) mechanisms of supervision and parliamentary control, which allow to highlight the issues of the activity of the Security Service of Ukraine at the level of the legislative power; 5) cooperation and exchange of experience with international organizations, interaction with other countries and international structures to share the results achieved and coordinate best practices in the field of human rights. These elements make up a complex administrative and legal mechanism, which should ensure compliance with the rights and freedoms of citizens when interacting with the Security Service of Ukraine. It is important that this mechanism operates on the basis of high standards of the rule of law and creates a balance between security needs and human rights.

Key words: Security Service of Ukraine, security and defense sector of Ukraine, national security, administrative and legal support, administrative and legal coercion, public administration bodies, human and citizen rights and freedoms, legal mechanisms for the protection of human rights, law enforcement activities.

Постановка проблеми. Україна є суверенною та демократичною державою, що захищає права та свободи своїх громадян. В контексті сучасних викликів та змін виникає питання адміністративно-правового забезпечення Службою безпеки України основних прав та свобод людини і громадянина, оскільки діяльність останньої в основному направлена на забезпечення нейтралізації впливу зовнішніх посягань на життєдіяльність в країні. В той же час, проблемні питання щодо порушення певних прав та свобод людини й громадянина можуть виникати у зв'язку з розширенням повноважень Служби безпеки України, високим ступенем конфіденційності її діяльності, відсутністю чіткого регулювання та механізмів контролю за її діями, а також недостатньою узгодженістю з міжнародними стандартами щодо прав людини. Основною проблемою, яку необхідно ретельно розглянути є збалансованість між заходами безпеки і збереженням основних прав та свобод громадян, яка набуває особливої ваги в умовах воєнного стану. Задля вдосконалення адміністративно-правового забезпечення прав і свобод громадян у контексті діяльності Служби безпеки України необхідно провести глибокий аналіз і визначити оптимальні шляхи збалансування між заходами безпеки та важливістю гарантування основних прав і свобод людини й громадянина в умовах трансформації суспільства, глобалізації викликів та надання відсічі збройній агресії росії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На даний момент існує значний обсяг наукових робіт, присвячених діяльності Служби безпеки України та її впливу на права і свободи громадян. Проте, комплексний погляд на адміністративно-правове забезпечення цих прав і свобод в контексті сучасних викликів все ще потребує детального дослідження. Проблему формулювали і описували визначні науковці. Так, О.В. Геселев в своїй науковій праці проаналізував законодавче забезпечення конституційних прав і свобод людини під час досудового розслідування злочинів підслідних СБУ в умовах воєнного стану [1]. В.Б. Барчук досліджував особливості поглиблення співпраці уповноваженого ВРУ з прав людини з СБУ, як складової демократичного цивільного контролю [2]. В.В. Денисенко з'ясував гарантії прав людини під час розслідування злочинів підслідних СБУ [3]. Л.В. Кравченко розкрив в своїй роботі тему забезпечення прав і свобод людини під час спостереження за особою в умовах правового режиму воєнного стану [4]. В.Г. Пилипчук дослідив пріоритетні напрямки діяльності СБУ щодо захисту прав та безпеки людини в умовах війни [5]. Окремі напрямки діяльності Служби безпеки України представлено в наукових працях вчених, а саме: Колесник В.Т., Блістів Т.І., Луценко Я.В., Мельник Д.С., Метелев О.П., Падалка А.М., Бондарчук В.В. тощо.

Метою статті є аналіз основних аспектів адміністративно-правового забезпечення прав і свобод громадян Службою безпеки України, виявлення проблем, з якими ця інституція зіштовхується та напрацювання заходів для ефективного їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Служба Безпеки України відіграє ключову роль у забезпеченні національної безпеки. В процесі її діяльності службовці повинні дотримуватися принципів захисту прав та свобод громадян у відповідності до статті 5 Закону України «Про Службу безпеки України», оскільки остання регламентує, що «діяльність Служби безпеки України здійснюється на основі дотримання прав і свобод людини. Органи і співробітники Служби безпеки України повинні поважати гідність людини і виявляти до неї гуманне ставлення, не допускати розголошення відомостей про її особисте життя. У виняткових випадках з метою припинення та розкриття державних злочинів окремі права та свободи особи можуть бути тимчасово обмежені у порядку і межах, визначених Конституцією та законами України. Неправомірне обмеження законних прав та свобод людини є неприпустимим і тягне за собою відповідальність згідно з законодавством. Орган Служби безпеки України у разі порушення його співробітниками прав чи свобод людини, при виконанні службових обов'язків, повинен вжити заходів, щодо їх поновлення, відшкодування заподіяної моральної і матеріальної шкоди, притягнення винних до відповідальності. Служба безпеки України на вимогу громадян України у місячний строк зобов'язана дати їм

письмові пояснення з приводу обмеження їх прав чи свобод. Такі особи мають право оскаржити в суді неправомірні дії посадових осіб та органів Служби безпеки України» [6]. Згідно норм чинного законодавства Служба безпеки України підлягає законодавчому контролю, так, як існують механізми парламентського нагляду за її діяльністю, згідно зі статтею 31 Закону України «Про Службу безпеки України», та у відповідності до статті 32 вищевказаного закону – президентського контролю. Також стаття 34 вищевказаного закону передбачає прокурорський нагляд за дотриманням законів працівниками даної спеціальної служби, під час здійснення слідства та оперативно-розшукової діяльності, що дозволяє зменшити вірогідність зловживань та захищає права громадян від можливих порушень з боку працівників спецслужби [6].

На нашу думку, даних важелів контролю недостатньо. Було б доцільно поглибити співпрацю Служби безпеки України з уповноваженим з прав людини, створити окрему відповідну гарячу лінію для повідомлень громадян у разі порушення їх конституційних прав працівниками спецслужб, або правоохоронцями того чи іншого правоохоронного органу, що пришвидшило б реакцію на події компетентного органу і надало б можливість проведення невідкладної перевірки по таким зверненням, задля встановлення істини в кожній окремій ситуації. Оскільки закони та правові норми визначають рамки діяльності даної спецслужби, то гарантії, які надаються громадянам, включають право на оскарження, недоторканність особистого життя, на захист у суді, та інші. Служба безпеки України зобов'язана дотримуватися прозорих процедур щодо збору, зберігання та обробки інформації. Це має захищати конфіденційність та особисту інтимність громадян. Також дана спецслужба співпрацює з різними правозахисними організаціями для забезпечення нагляду за її діяльністю та реагування на можливі порушення прав громадян, що є додатковим превентивним заходом проти зловживань. До того, ж працівники Служби безпеки України регулярно проходять навчання спрямовані на дотримання прав людини, щоб забезпечити їхнє розуміння міжнародних стандартів діяльності під час виконання службових обов'язків. Водночас керівництво Служби безпеки України наголошує особовому складу на безальтернативності дотримання норм чинного законодавства в ході службової діяльності, розслідуючи порушення згідно з процесуальними нормами закону та правової системи. Задля забезпечення відповідності своєї діяльності міжнародним стандартам Служба безпеки України співпрацює з різними міжнародними організаціями, такими, як Організація Об'єднаних Націй (ООН). На нашу думку даний вид співпраці потрібно поглиблювати, наскільки це можливо, шляхом залучення працівників ООН до проведення занять зі співробітниками Служби безпеки України, а також проходження відповідних стажувань працівниками Служби безпеки України в спецслужбах розвинених країн світу задля запозичення і впровадження позитивного досвіду в українські спецслужби.

Важливо зауважити, що баланс між безпекою та правами людини завжди є складним завданням, і він вимагає уважного врахування і обережного підходу. У цьому контексті дотримання принципів правової держави та системного контролю є ключовими факторами у роботі Служби безпеки України.

Важливим елементом охорони прав та свобод людини в діяльності Служби безпеки України є робота ситуаційного центру забезпечення кібербезпеки, що є технічним комплексом, подібним до ситуаційного центру МВС України, який координує діяльність об'єктів підпорядкування МВС України таких, як Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна служба з надзвичайних ситуацій України, Державна прикордонна служба, а також є важливою складовою мережі ситуаційних центрів країни і взаємодіє з головним і урядовим ситуаційними центрами. За напрямом діяльності центр забезпечення кібербезпеки здійснює протидію кіберрозвідкам іноземних держав, займається боротьбою з кібертероризмом і кібершпигунством, здійснює контррозвідувальні та оперативно-розшукові заходи, протидіє спробам розхитати ситуацію в країні через різноманітні інформаційні «вкиди», що особливо важливо в умовах воєнного стану і чим він безпосередньо забезпечує охорону прав та свобод громадян від сторонніх неправомірних посягань [7].

Аналіз існуючих проблем у забезпеченні прав і свобод громадян Службою безпеки України дозволяє виділити недостатню прозорість та інформаційну відкритість, що на практиці виглядає як брак інформації щодо діяльності Служби безпеки України, що спричиняє недовіру громадськості та ускладнює моніторинг захисту прав і свобод. Також вже давно назріла потреба в реформах та модернізації даної спецслужби, шляхом запозичення міжнародних стандартів діяльності державних органів подібного типу, так як застарілі структури та процеси, які не відповідають сучасним стандартам та вимогам правової держави, обмежують ефективність та прозорість роботи Служби безпеки України, сприяють можливим порушенням прав громадян. Значна частина підрозділів Служби безпеки України виконує правоохоронні функції, пов'язані із боротьбою з корупцією, організованою злочинністю, контрабандою, продажем наркотиків, економічними злочинами. Зазначені повноваження фактично дублюють функції інших правоохоронних органів. Цього дуалізму треба позбавлятися, тобто позбавити Служби безпеки України повноважень щодо дізнання, слідства та інших правоохоронних функцій у вказаних вище сферах. Для цього необхідно внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України, Закону «Про Службу безпеки України [6]», Закону «Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України [8]», Закону «Про запобігання корупції [9]» та інших [10].

Ще одним фактором, на який слід звернути увагу, є роль парламенту та інших незалежних органів у контролі за діяльністю Служби безпеки України. На нашу думку, він не є достатнім. Це збільшує ризик можливих зловживань та порушень прав людей, не стимулює внутрішню реформу. Контроль має бути

посилений шляхом поглиблення взаємодії керівництва даної спецслужби з уповноваженими представниками Верховної Ради України, а здійснення оцінювання діяльності Служби безпеки України мусить спиратися на регулярні соціологічні опитування, котрі на нашу думку потрібно проводити, хоча б раз на рік.

Невідповідність окремих заходів СБУ міжнародним стандартам прав людини може породжувати конфлікти із міжнародним співтовариством, погіршувати імідж країни. Наприклад використання спеціальних заходів і санкцій без чіткого юридичного обґрунтування та контролю може призводити до порушень прав та свобод громадян, особливо при відсутності ефективного правового захисту, наприклад проведення негласних розшукових заходів без ухвали суду, тощо.

Вважаємо, що рівень участі громадян у контролі за діяльністю Служби безпеки України є фактором, який потрібно підвищувати шляхом створення відповідних наглядових органів за участі громадських осіб у відповідності до статті 10 «Громадський нагляд» Закону України «Про національну безпеку України» [11]. Такий важіль запобігання та протидії зловживанням дасть можливість виявлення, викорінення чи коригування можливих неправомірних дій співробітників спецслужби.

Висновки. Адміністративно-правове забезпечення захисту прав і свобод громадян працівниками Служби безпеки України базується на законодавчих нормах та процедурах, спрямованих на забезпечення взаємодії служби з громадянами та дотримання принципів правової держави. Основні елементи адміністративно-правового забезпечення включають: 1) наявність уповноваженого з прав людини в Україні, до якого можуть звернутися за захистом своїх прав і свобод громадяни із скаргами на можливі порушення працівників Служби безпеки України; 2) освітні та навчальні програми, метою яких є забезпечення персоналу спецслужби знаннями та розумінням норм прав людини, процедур взаємодії з громадянами для їх сумлінного дотримання в ході службової діяльності; 3) засоби масової інформації, що виконують інформування громадськості про діяльність спецслужби та дотримання нею засад захисту прав і свобод людини; 4) механізми нагляду та парламентського контролю, що дозволяють висвітлювати питання діяльності Служби безпеки України на рівні законодавчої влади; 5) співпраця та обмін досвідом з міжнародними організаціями, взаємодія з іншими країнами та міжнародними структурами для обміну здобутими результатами та узгодження найкращих практик у сфері прав людини. Ці елементи складають комплексний адміністративно-правовий механізм, який має забезпечити дотримання прав і свобод громадян при взаємодії з Служби безпеки України. Важливо, щоб цей механізм діяв на основі високих стандартів правової держави та породжував баланс між потребами безпеки і правами людини.

Не дивлячись на всі існуючі проблеми, згідно нашої точки зору, Служба безпеки України показала себе гідно та професійною в умовах надання відсічі збройній агресії росії, регулярно затримуючи коригувальників ворожого вогню, осіб, що сприяли терактам та диверсіям, брали участь в незаконному обігу зброї. Своєю ефективною роботою співробітники даної спецслужби запобігли багатьом негативним подіям, і з великою вірогідністю врятували життя багатьом українцям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Геселев О.В. Законодавче забезпечення конституційних прав і свобод людини під час досудового розслідування злочинів підслідних Служби безпеки України в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми забезпечення прав і свобод людини в діяльності Служби безпеки України* : матер. круглого столу (м. Київ, 5 жовтня 2022 р.). Київ : Національна академія Служби безпеки України, 2022. С. 14-18.
2. Барчук В.Б. Співпраця уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з СБ України, як складова демократичного цивільного контролю. *Актуальні проблеми забезпечення прав і свобод людини в діяльності Служби безпеки України* : матер. круглого столу (м. Київ, 5 жовтня 2022 р.). Київ : Національна академія Служби безпеки України, 2022. С. 7-11.
3. Денисенко В.В. Гарантії прав людини під час розслідування злочинів віднесених до підслідності слідчих Служби безпеки України. *Актуальні проблеми забезпечення прав і свобод людини в діяльності Служби безпеки України* : матер. круглого столу (м. Київ, 5 жовтня 2022 р.). Київ : Національна академія Служби безпеки України, 2022. С. 26-31.
4. Кравченко Л.В. Забезпечення прав і свобод людини під час спостереження за особою в умовах правового режиму воєнного стану. *Актуальні проблеми забезпечення прав і свобод людини в діяльності Служби безпеки України* : матер. круглого столу (м. Київ, 5 жовтня 2022 р.). Київ : Національна академія Служби безпеки України, 2022. С. 67-70.
5. Пилипчук В.Г. Пріоритетні напрямки діяльності СБ України, щодо захисту прав та безпеки людей в умовах війни та повоєнного відновлення України. *Актуальні проблеми забезпечення прав і свобод людини в діяльності Служби безпеки України* : матер. круглого столу (м. Київ, 5 жовтня 2022 р.). Київ : Національна академія Служби безпеки України, 2022. С. 101-109.
6. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.
7. Сайт Служби безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/sytuatsiinyi-tsentr-zabezpechennia-kiberbezpeky>.
8. Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України: Закон України від 20.10.2005 № 3014-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3014-15#Text>.

9. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.

10. Захаров Є. Права людини: стаття. URL: <https://www.helsinki.org.ua/sluzhba-bezpeky-ukrajiny-ta-prava-lyudyny-e-zaharov/>.

11. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2469-19#Text>.

REFERENCES:

1. Heselev, O.V. (2022). Zakonodavche zabezpechennya konstytutsiynykh prav i svobod lyudyny pid chas dosudovoho rozsliduvannya zlochniv pidslidnykh Sluzhbi bezpeky Ukrainy v umovakh voyennoho stanu [Legislative provision of constitutional human rights and freedoms during the pre-trial investigation of crimes of suspects of the Security Service of Ukraine under martial law]. *Aktual'ni problemy zabezpechennya prav i svobod lyudyny v diyal'nosti Sluzhby bezpeky Ukrainy : mater. kruhloho stolu* (m. Kyiv, 5 zhovtnya 2022 r.). Kyiv : Natsional'na akademiya Sluzhby bezpeky Ukrainy, S. 14-18.

2. Barchuk, V.B. (2022). Spivpratsya upovnovazhenoho Verkhovnoyi Rady Ukrainy z prav lyudyny z SB Ukrainy, yak skladova demokratychnoho tsyvil'noho kontrolyu [Cooperation of the Human Rights Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine with the Security Council of Ukraine as a component of democratic civil control]. *Aktual'ni problemy zabezpechennya prav i svobod lyudyny v diyal'nosti Sluzhby bezpeky Ukrainy : mater. kruhloho stolu* (m. Kyiv, 5 zhovtnya 2022 r.). Kyiv : Natsional'na akademiya Sluzhby bezpeky Ukrainy, S. 7-11.

3. Denysenko, V.V. (2022). Harantiyi prav lyudyny pid chas rozsliduvannya zlochniv vidnesenykh do pidslidnosti slidchykh Sluzhby bezpeky Ukrainy [Guarantees of human rights during the investigation of crimes assigned to the investigators of the Security Service of Ukraine]. *Aktual'ni problemy zabezpechennya prav i svobod lyudyny v diyal'nosti Sluzhby bezpeky Ukrainy : mater. kruhloho stolu* (m. Kyiv, 5 zhovtnya 2022 r.). Kyiv : Natsional'na akademiya Sluzhby bezpeky Ukrainy, S. 26-31.

4. Kravchenko, L.V. (2022). Zabezpechennya prav i svobod lyudyny pid chas sposterezhennya za osoboyu v umovakh pravovoho rezhymu voyennoho stanu [Ensuring human rights and freedoms during surveillance of a person in the conditions of the legal regime of martial law]. *Aktual'ni problemy zabezpechennya prav i svobod lyudyny v diyal'nosti Sluzhby bezpeky Ukrainy : mater. kruhloho stolu* (m. Kyiv, 5 zhovtnya 2022 r.). Kyiv : Natsional'na akademiya Sluzhby bezpeky Ukrainy, S. 67-70.

5. Pylypchuk, V.H. (2022). Prioritetni napryamky diyal'nosti SB Ukrainy, shchodo zakhystu prav ta bezpeky lyudey v umovakh viyny ta povoyennoho vidnovlennya Ukrainy [Priority areas of activity of the Security Service of Ukraine, regarding the protection of people's rights and security in the conditions of war and post-war reconstruction of Ukraine]. *Aktual'ni problemy zabezpechennya prav i svobod lyudyny v diyal'nosti Sluzhby bezpeky Ukrainy : mater. kruhloho stolu* (m. Kyiv, 5 zhovtnya 2022 r.). Kyiv : Natsional'na akademiya Sluzhby bezpeky Ukrainy, S. 101-109.

6. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy (1992, March 25). [About the Security Service of Ukraine]: Zakon Ukrainy № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.

7. Sayt Sluzhby bezpeky Ukrainy [Website of the Security Service of Ukraine]. URL: <https://ssu.gov.ua/sytuatsiyni-tsent-zabezpechennia-kiberbezpeky>.

8. Pro zahal'nu strukturu i chysel'nist' Sluzhby bezpeky Ukrainy (2005, October 20). [On the general structure and number of the Security Service of Ukraine]: Zakon Ukrainy № 3014-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3014-15#Text>.

9. Pro zapobihannya koruptsiyi (2014, October 14). [On prevention of corruption]: Zakon Ukrainy № 1700-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.

10. Zakharov Ye. Prava lyudyny [Human rights]: stattya. URL: <https://www.helsinki.org.ua/sluzhba-bezpeky-ukrajiny-ta-prava-lyudyny-e-zaharov/>.

11. Pro natsional'nu bezpeku Ukrainy (2018, June 218) [On the national security of Ukraine]: Zakon Ukrainy № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2469-19#Text>.

Стаття надійшла до редакції: 25.10.2023

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-47-51

Воронятніков Олександр Олександрович,

доктор юридичних наук,

професор кафедри публічного та міжнародного права

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

e-mail: voronyatnikov@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3761-698X>**Стріяшко Галина Миколаївна,**

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри публічного права,

методист вищої категорії відділу післядипломної освіти

Державного податкового університету

e-mail: striashko@ukr.net

orcid.org/0000-0001-6773-025X

ОПОДАТКУВАННЯ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В ІТ-СЕКТОРІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЇХ ПРАВОВОГО СТАТУСУ: ПЕРЕГЛЯД ТРЕНДІВ ТА ПЕРСПЕКТИВ

У сучасному світі інформаційні технології є невід'ємною частиною бізнесу, що працює в сфері інновацій та розвитку. Юридичні особи, що надають послуги в інформаційно-технологічному (далі - ІТ) секторі, стають не лише підприємцями, а й об'єктом уваги фіскальних органів у зв'язку з оподаткуванням їхньої діяльності. Одним з ключових аспектів є визначення природи послуг, які надаються. Зокрема, інформаційні технології можуть включати розробку програмного забезпечення, консультування з питань ІТ-безпеки, обробку даних, а також інші послуги. Кожна з цих категорій може підлягати різним ставкам оподаткування. У зв'язку з швидкими змінами в технологічному секторі, фіскальні органи також висувають нові вимоги до звітності та обліку податків. Це може становити виклик для бізнесу, оскільки вони повинні відповідати не лише за кількістю податків, а й за точністю та актуальністю податкової звітності. Загалом, оподаткування послуг, надаваних юридичними особами в ІТ-секторі, є складним та динамічним процесом, який вимагає уваги до змін у законодавстві, специфіки діяльності підприємства та світових тенденцій у сфері оподаткування. Розвиток цифрового сектору неминує призводити до значної трансформації ринку праці. Ця трансформація має комплексний характер і відбувається поступово, мірою залучення в цифрову економіку дедалі більшої кількості традиційних секторів економіки.

Багато країн регулюють оподаткування ІТ-компаній національними законодавчими актами. Ставки податків та методи розрахунку можуть варіюватися від країни до країни. Наприклад, деякі країни можуть застосовувати податок на прибуток, враховуючи доходи від ІТ-послуг, а інші можуть встановлювати спеціальні ставки або податки на додану вартість.

Помітний тренд у сучасному оподаткуванні — це спрямування на цифрову економіку. Багато країн активно розглядають питання оподаткування електронних послуг та цифрових продуктів. Це викликає потребу в уніфікованих підходах та міжнародних стандартах для податкової системи. Загалом, оподаткування послуг, які надаються юридичними особами в ІТ-секторі, є суттєвим елементом бізнес-стратегії. Розуміння національного та міжнародного законодавства, врахування технологічних змін та гнучкість в адаптації до нових вимог оподаткування стають визначальними для успішної діяльності в цьому важливому секторі економіки.

Адаптація до інновацій та технологічних змін у сфері оподаткування юридичних осіб в ІТ-секторі дозволяє компаніям не лише ефективно використовувати податкові переваги, а й активно впроваджувати та розвивати передові технологічні рішення, сприяючи своєму конкурентному розвитку та розвитку галузі в цілому. З огляду на те, що Україна обрала шлях євроінтеграції, доречно звернути увагу на європейський досвід оподаткування ІТ-сфери. Не дивлячись на те, що застосування таких інструментів значно полегшує роботу компаніям, важливим як для країн ЄС так і для України є посилення заходів адміністрування і ринкового нагляду у сфері електронної комерції.

Ключові слова: електронна комерція; правовий статус; юридична особа; платник податку; оподаткування; електронні послуги; ІТ-сфера.

Voronyatnikov O., Striyashko H. TAXATION OF LEGAL ENTITIES IN THE IT SECTOR THROUGH THE PRISM OF THEIR LEGAL STATUS: REVIEWING TRENDS AND PROSPECTS

In today's world, information technologies are an integral part of business operating in the field of innovation and development. Legal entities providing services in the information technology (hereinafter - IT) sector become not only entrepreneurs, but also the object of attention of fiscal authorities in connection with the taxation of their activities. One of the key aspects is determining the nature of the services to be provided. In particular, information technology may include software development, IT security consulting, data processing, and other services. Each of these categories may be subject to different tax rates. Due to rapid changes in the technology sector, fiscal authorities are also making new requirements for tax reporting and accounting. This can be a challenge for businesses, as they must be accountable not only for the amount of tax, but also for the

accuracy and timeliness of tax reporting. In general, taxation of services provided by legal entities in the IT sector is a complex and dynamic process that requires attention to changes in legislation, the specifics of the company's activities, and global trends in taxation. The development of the digital sector inevitably leads to a significant transformation of the labor market. This transformation has a complex nature and is happening gradually, as more and more traditional sectors of the economy are involved in the digital economy.

Many countries regulate the taxation of IT companies by national legislation. Tax rates and calculation methods may vary from country to country. For example, some countries may apply income tax on income from IT services, while others may impose special rates or value added taxes.

A noticeable trend in modern taxation is the direction towards the digital economy. Many countries are actively considering the issue of taxation of electronic services and digital products. This calls for unified approaches and international standards for the tax system. In general, taxation of services provided by legal entities in the IT sector is an essential element of business strategy. Understanding national and international legislation, taking into account technological changes and flexibility in adapting to new taxation requirements are becoming decisive for successful activity in this important sector of the economy.

Adapting to innovations and technological changes in the field of taxation of legal entities in the IT sector allows companies not only to effectively use tax advantages, but also to actively implement and develop advanced technological solutions, contributing to their competitive development and the development of the industry as a whole. Given the fact that Ukraine has chosen the path of European integration, it is appropriate to pay attention to the European experience of IT taxation. Despite the fact that the use of such tools greatly facilitates the work of companies, it is important for both EU countries and Ukraine to strengthen the measures of administration and market supervision in the field of e-commerce.

Key words: electronic commerce; Legal Status; legal entity; Taxpayer; taxation; electronic services; IT field.

Постановка проблеми. В сучасному світі, де інформаційні технології стали невідмінною частиною бізнес-середовища, законодавство, регулююче оподаткування ІТ-компаній, набуває особливої важливості. Аналіз національних та міжнародних законів стає необхідним етапом для розуміння та ефективного використання оподаткування в цьому секторі. Національні правові акти визначають правила гри для ІТ-компаній у кожній конкретній юрисдикції. Розгляд можливостей для ІТ-підприємств щодо використання стимулюючих програм та податкових кредитів. Оподаткування в ІТ-секторі піддавалося великим трансформаціям протягом останніх років, і прогнозування його майбутнього розвитку важливо для підприємств та фіскальних органів.

Оскільки податкові системи більшості країн пов'язують комерційну діяльність з певною територією, ІТдіяльність ставить під сумнів це правило, оскільки вона за своєю суттю є нетериторіальною. Ігноруючи основні територіальні зв'язки, що складають базову передумову цих правил, логіка та концепції правил оподаткування втрачають свою актуальність у сфері ІТ-діяльності. Тобто, ІТдіяльність ставить під сумнів актуальність норм правового регулювання оподаткування, створених в епоху, що передувала сьогоденню. Це транснаціональна реальність.

Основні можливості та перспективи розвитку ІТ-бізнесу в Україні ґрунтуються на наявності кадрового потенціалу, динамічному зростанні внутрішнього та зовнішнього ІТ-ринків, інвестиційній привабливості галузі, наявності податкових пільг. Рушійною силою зростання ІТ-сектору в Україні є наявність альтернативних систем оподаткування, обліку та звітності та можливість працювати в ІТ-сфері фізичним особам-підприємцям. Основні ризики та загрози подальшого розвитку ІТ-бізнесу в Україні пов'язані з збільшенням податкового навантаження на ІТ-сектор, недостатньою кількістю кадрів та їх відтоком за кордон.

Уряд повинен здійснювати уважне балансування між потребами державного бюджету та необхідністю стимулювання технологічного прогресу. Чітке визначення та управління цим балансом дозволить забезпечити ефективне використання податкових інструментів для підтримки ІТ-інновацій та досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Враховуючи постійну зміну законодавчої бази, спроби законотворців змінити систему оподаткування та стрімкий ріст ІТ-галузі в Україні, тема оптимізації обліку, оподаткування та звітності суб'єктів ІТ-сектору залишається актуальною та потребує подальшого дослідження. Зокрема, цим питанням присвячені праці Д. Гетьманцева, Ю. Кайзера, М. Кучерявенка, А.Новицького, К. Швабія.

Метою статті є визначити шляхи оподаткування юридичних осіб в ІТ галузі та позначити вектор його впровадження, вивчення правозастосовної практики в частині реалізації податкових правовідносин у галузі ІТ.

Виклад основного матеріалу дослідження. ІТ-галузь є не тільки двигуном технологічного прогресу, але і об'єктом уваги з боку податкових органів. Зростаючі можливості в цьому секторі супроводжуються складністю у сфері оподаткування. У цій статті ми розглянемо ключові аспекти, які стосуються оподаткування юридичних осіб в ІТ-галузі та розглянемо можливості стратегії оптимізації податкових зобов'язань [1].

Одна з ключових категорій для юридичних осіб в ІТ-галузі є податок на прибуток. Різноманіття ставок у різних країнах та можливості зон оподаткування для стартапів і технологічних компаній. Як вказує А.С. Аліна, представники юридичної науки не мають узгодженої точки зору стосовно визначення об'єктів ІТ-діяльності. Цифровими об'єктами в юриспруденції називають товари, що не мають матеріального вираження, а існують лише в цифровій формі, електронні об'єкти, які в силу своєї віртуальності не є речами, проте мають

риси речей і не можуть бути визначені як права або поведінка суб'єктів правовідносин. До таких об'єктів зазвичай відносять інформаційні продукти і послуги [2]. Тому принцип єдиного підходу до встановлення податків і зборів складно трактувати в сфері ІТ-діяльності. Через відсутність трактування в законодавстві чіткого визначення поняття ІТ-діяльності та об'єкту оподаткування як такого, визначити необхідність оподаткування складно. Проблемними є питання оподаткування доходів від ведення електронного бізнесу, порядку оподаткування представництв, передумов використання спрощеної системи оподаткування тощо [3, с. 115-119].

Нагадаємо, що 14 грудня 2021 року Верховна Рада прийняла законопроект № 5376 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні». Закон набирає чинності з 1 січня 2022 року. А в липні 2021 року було прийнято Закон України від 15.07.2021 р. №1667-IX «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні». Ним визначено критерії для ІТ-компаній, так званих «резидентів системи «ДіяСіті», які отримують податкові пільги, спрощення умов працевлаштування для персоналу та окремий порядок перевірок контролюючими органами.

Законом № 5376 Верховна Рада визначила, які саме пільги та особливі податкові правила отримають ІТ-компанії – резиденти «ДіяСіті».

Насамперед нагадаємо, що серед ключових вимог для резидентів «ДіяСіті» є:

- оплачувати винагороду працівникам та гіг-спеціалістам не менше, ніж еквівалент 1200 євро щомісячно;
- мати не менше 9 працівників та гіг-спеціалістів за показниками середньооблікової кількості за підсумками кожного календарного місяця;
- частка кваліфікованого доходу від ІТ-діяльності за перших три календарних місяці після реєстрації та за кожен календарний рік перебування у статусі резидента «ДіяСіті» становить не менше як 90% суми загального доходу юридичної особи за відповідний період.

Ці та інші умови для перебування у статусі резидента «ДіяСіті» визначено у згаданому Законі №1667 і їх варто уважно переглянути, щоб оцінити чи зможе ваша ІТ-компанія скористатися новоприйнятими податковими пільгами.

Отже, для резидентів «ДіяСіті» об'єкт оподаткування – це не фінансовий результат до оподаткування, тобто прибуток визначеної фінансової звітності, а загальна сума окремих виплат, здійснених резидентом «ДіяСіті», перелік яких буде визначено у ПКУ.

Мета змін очевидна: максимальне обмеження для виведення коштів з ІТ-бізнесу. Якщо плануєте стати юридичною особою-резидентом «ДіяСіті», зважайте на те, що податкова оптимізація виправдає себе лише, якщо виведення активів буде обмежено. І слід попередити, що новий особливий порядок оподаткування платників податку на прибуток резидентів «ДіяСіті» дуже далекий від спрощеної моделі. Велика кількість нових положень у ПКУ для резидентів «ДіяСіті» потребує детального вивчення, адже всі новації лише додадуть податкових ризиків ІТ-компаніям.

Серед ключових змін: базовий податковий (звітний) період для резидентів «ДіяСіті» - платників податку на прибуток, дорівнює календарному року, тобто незалежно від обсягу річного доходу.

Водночас передбачено і спеціальні податкові різниці для резидентів «ДіяСіті». Наприклад, у разі придбання майна (робіт, послуг) у платників єдиного податку в розмірі, що перевищує 20% суми витрат у звітному періоді.

Отже, перш ніж стати резидентом «ДіяСіті», юридичній особі в ІТ-галузі варто добре зважити, чи для неї буде ефективною сплата податку на прибуток за новими правилами. Між іншим, резидентом «ДіяСіті» не може бути ІТ-компанія – платник єдиного податку. Так звані привілеї передбачені лише для платників податку на прибуток. Визначення спеціальних податкових режимів для ІТ-інновацій може стати потужним інструментом для привертання інвестицій та розвитку нових технологій. Знижені ставки податків для компаній, що здійснюють дослідження та розробки, можуть стимулювати інноваційну активність та збільшити конкурентоспроможність.

ПДВ в ІТ-галузі може бути особливо складним, потім він може застосовуватися до різних видів продукції та послуг. Провівши докладний аналіз ставок та класифікацій, з'ясувалося, що більшість послуг, що надаються дочірнім підприємством для материнської компанії, не підлягатимуть оподаткуванню ПДВ на території України, оскільки місце постачання таких послуг розташовано поза межами України.

Крім того, послуги з розробки програмного забезпечення в межах території України звільняються від оподаткування ПДВ. Ця спеціальна пільга діятиме до 1 січня 2023 року. Таким чином, компанії користуються сприятливою ставкою ПДВ на більшість своїх послуг. Оподаткування ПДВ може вплинути лише на пов'язані з наданням ІТ-послуг витратами, такими як оренда офісу тощо. До останнього велися дебати з профільними комітетами Верховної Ради та міністерствами щодо залишення податкової пільги, але повномасштабна війна змусила забути податківців про будь-які пільги та максимально наповнювати казну держави. В свою чергу Міністерство фінансів внесло надходження ПДВ від ІТ-бізнесу в проект бюджету 2023 року і прибирати його звідти не планувало. погляду адміністрування ПДВ в Україні вважають одним із найскладніших податків. Як правило, він асоціюється лише з негативом, адже існують численні схеми з ухилення від його сплати [4].

Увесь цей окремих всесвіт ПДВ, в якому без спеціально підготовленого бухгалтера можна загубитися. Тому в ІТ-компаніях збільшилися витрати на податкових консультантів і підвищення кваліфікації бухгалтерів. Варто розуміти, що податкове навантаження у вигляді 20% є тягарем кінцевого споживача — користувача програмної продукції: чи то юридичної особи, чи звичайної фізичної особи.

Ми погоджуємось із думкою О. М. Гаркушенко, що доцільно в ПКУ посылитися на те, що електронна комерція регулюється Законом України «Про електронну комерцію», а Розділ V «Податок на додану вартість» доповнити статтями щодо того, як саме мають оподатковуватися операції, здійснені у сфері електронної комерції [5]. Зазначені норми необхідно гармонізувати із правовими актами ЄС, що врегульовують оподаткування електронної комерції, зважаючи на Угоду про асоціацію з ЄС.

Але запровадження та збільшення податкових обов'язків може призвести до збільшення витрат для ІТ-компаній в Україні. Це може зменшити їхню конкурентоспроможність на міжнародному ринку, де інші країни можуть мати більш лояльні податкові умови для підприємств в ІТ-сфері.

Висновки. Узагальнюючи, хочеться підкреслити, що новий пакет законопроектів виглядає привабливіше за попередні пропозиції податкових новацій для ІТ-сфери. Проте, аби ініціатива повною мірою запрацювала та охопила більшу частку української ІТ-індустрії, необхідно додати ряд поправок до чинної редакції, адже зафіксовані наразі норми не враховують потреби найбільшої частки ринку нашого ІТ – її сервісної частини. Порівняння правового регулювання оподаткування ІТдіяльності в різних правових системах дозволить визначити найбільш раціональні шляхи вдосконалення законодавства України у визначених сферах

В Україні більшість працівників сфери ІТ оформлені як ФОПи та сплачують єдиний податок. Це константа, яка залишається сталою вже понад два десятиліття років, а кількість ІТ-ФОПів в Україні сягає вже 212 тисяч. Попри стійкість конструкції, представники влади ще з нульових не дають спокою спрощенням. Чи дійсно варто було скасовувати податкову пільгу, можна буде сказати в наступному році, а саме визначити вартість надходжень у бюджет. Але в будь-якому випадку варто не забувати, що ІТ-бізнес у період війни є найбільшим платником податку в дохід бюджету.

Якщо ж компанії не реагуватимуть на вимогу сплатити податок, то мінфін звертатиметься до органів країн, де зареєстровані ці компанії. Суперечки вирішуватимуться згідно із міжнародними договорами.

Правові принципи оподаткування ІТсектору є детермінованими законами економіки керівними засадами правового регулювання оподаткування ІТсектору, що забезпечують реалізацію інтересів суб'єктів ІТдіяльності, держави та суспільства. Для забезпечення дотримання принципів нейтральності та рівності оподаткування та зважаючи на значне поширення ІТсектору в Україні, оподаткування такого виду діяльності необхідно здійснювати на основі принципу визначення податкової юрисдикції відповідно до країни призначення.

Отже, аналіз досвіду у сфері електронного податкового адміністрування показав, що сьогодні існує велика кількість країн, де цифровий податковий формат функціонує ефективно та постійно розвивається. Крім того, окремі напрацювання цих країн у сфері електронного адміністрування податків є позитивними та необхідними для впровадження на території України. Зокрема, для покращення електронного адміністрування податків у нашій державі необхідно:

- по-перше, залучити приватні організації до процесу виготовлення програмного забезпечення для системи електронного адміністрування податків. Для України цей досвід надзвичайно корисний, оскільки така модель роботи дозволяє залучати більш досвідчених спеціалістів, які можуть створювати якісне, а головне функціональне програмне забезпечення. Це, у свою чергу, значно підвищить ефективність електронного адміністрування податків загалом;

- по-друге, у процесі безпосереднього впровадження та побудови системи електронного адміністрування податків доцільно використовувати підхід, згідно з яким ключовий акцент не робиться окремо на питанні впровадження технологій у діяльність органів влади. Але основна увага приділяється державній підтримці інформаційної інфраструктури в цілому. Переважно такий підхід проявляється у стимулюванні приватного сектору у здійсненні діяльності, пов'язаної зі створенням нових технологій та впровадженням їх у життя суспільства;

- по-третє, система адміністрування податків в ІТ-сфері має бути ефективною, але водночас максимально простою для платників податків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Майбутнє ринку праці. Протиборство тенденцій, які будуть формувати робоче середовище в 2030 році. – PWC, <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2018/workforce-of-the-future-ukr.pdf>.

2. Аліна А. С. Спадкування ІТоб'єктів за сучасним цивільним законодавством : дис. д-ра філософії (081 Право). Одеса, 2020. 204 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/12560>

3. Засенко О.Ю. Інтеграція Україна у систему електронної комерції Європейського Союзу. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2019. 221 с.

4. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Узагальнюючої податкової консультації з деяких питань оподаткування податком на додану вартість» від 27.04.2021 № 238. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v023820121#Text>
5. Гаркушенко О.М. Податки на продажі в цифрову епоху: уроки для України: науковоаналітична доповідь; НАН України, Інст економіки промсті. К., 2018. 42 с. URL: https://iie.org.ua/wpcontent/uploads/2019/02/Garkushenko_gotov.pdf
6. Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» від 15.07.2021 № 1667ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/166720#Text>
7. Затонацька Т., Мельничук О. Особливості оподаткування суб'єктів ринку електронної комерції. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка. 2016. №9 (186). С. 16-22.
8. Закон України «Про віртуальні активи» № 2074ІХ від 17.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>
9. ДПС. Інформаційний лист №4 (багатостороння конвенція МЛІ – наслідки для українських платників податків) від 04.03.2020 р. URL: https://tax.gov.ua/data/material/000/320/409482/Informaciyniy_list_4.pdf
10. Яценко О.М., Грязіна А.С., Шевчик О.О. Електронна комерція як елемент глобальної торговельної системи. *Актуальні проблеми економіки*. 2019. №8 (218). С. 4–15. URL: https://eco-science.net/archive/2019/APE-08-2019/8.19_topic_Yatsenko%20O.pdf
11. Євростат: Продаж через електронну комерцію. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/isoc_ec_eseln2/default/table?lang=en.

REFERENCES:

1. Maibutnie rynku pratsi. Protyborstvo tendentsii, yaki budut formuvaty roboche seredovyshe v 2030 rotsi. (2017). [The future of the labor market. Countering the trends that will shape the work environment in 2030]. Retrieved from: <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2018/workforce-of-the-future-ukr.pdf> [in Ukrainian].
2. Alina, A. S. (2020). Spadkuvannia IT-obiektiv za suchasnym tsyvilnym zakonodavstvom. [Inheritance of IT objects according to modern civil legislation]. *dys. d-ra filosofii* (081 Pravo). Odesa. 204. Retrieved from: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/12560> [in Ukrainian].
3. Zasenka, O.Iu. (2019). Intehratsiia Ukraina u systemu elektronnoi komertsii Yevropeiskoho Soiuzu. [Integration of Ukraine into the electronic commerce system of the European Union]. *Dysertatsiia na здобuttia naukovooho stupenia kandydata ekonomichnykh nauk: 08.00.02 – svitove hospodarstvo i mizhnarodni ekonomichni vidnosyny*. Kyivskiy natsionalnyi universytet im. Tarasa Shevchenka. Kyiv. 221. [in Ukrainian].
4. «Pro zatverdzhennia Uzahalniuiuchoi podatkovoi konsultatsii z deiakykh pytan opodatkuvannia podatkom na dodanu vartist». (2021, April 27). [On the approval of the Generalized tax consultation on some issues of taxation with value added tax]. *Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy № 238*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0238201-21#Text> [in Ukrainian].
5. Harkushenko, O.M. (2018). Podatky na prodazhi v tsyfrovu epokhu: uroky dlia Ukrainy. [Sales taxes in the digital age: lessons for Ukraine]. *Naukovo-analitychna dopovid; NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti. K.* 42. Retrieved from: https://iie.org.ua/wpcontent/uploads/2019/02/Garkushenko_gotov.pdf [in Ukrainian].
6. «Pro stymuliuvannia rozvytku tsyfrovoy ekonomiky v Ukraini». (2021, July 15). [On stimulating the development of the digital economy in Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 1667-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> [in Ukrainian].
7. Zatonatska, T., & Melnychuk, O. (2016). Osoblyvosti opodatkuvannia subiektiv rynku elektronnoi komertsii. [Peculiarities of taxation of e-commerce market subjects]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka. Serii: Ekonomika*. №9(186). 16-22. [in Ukrainian].
8. «Pro virtualni aktyvy». (2022, February 17). [On virtual assets]. *Zakon Ukrainy № 2074-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> [in Ukrainian].
9. Informatsiyniy lyst №4 (bahatostoronnia konventsii MLI – naslidky dlia ukrainskykh platnykiv podatkov). (2020, March 4). [Information sheet No. 4 (Multilateral Convention MLI – consequences for Ukrainian taxpayers)]. URL: https://tax.gov.ua/data/material/000/320/409482/Informaciyniy_list_4.pdf [in Ukrainian].
10. Yatsenko, O.M., & Hriazina, A.S., & Shevchyk, O.O. (2019). Elektronna komertsiiia yak element hlobalnoi torhovelnoi systemy. [Electronic commerce as an element of the global trade system]. *Aktualni problemy ekonomiky*. №8 (218). 4–15. Retrieved from: https://eco-science.net/archive/2019/APE-08-2019/8.19_topic_Yatsenko%20O.pdf [in Ukrainian].
11. Yevrostat: Prodazh cherez elektronnu komertsiiu. [Eurostat: Sales through e-commerce]. Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/isoc_ec_eseln2/default/table?lang=en. [in English].

Стаття надійшла до редакції: 5.11.2023

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-52-56

Юрах Віталій Михайлович,

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри державно-правових дисциплін та публічного управління

Донецького державного університету внутрішніх справ,

e-mail: yuraxandko@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1705-389X>**Резуєв Євген Володимирович,**

аспірант Донецького державного університету внутрішніх справ

e-mail: Law@rezuyev.com

<https://orcid.org/0009-0006-5703-6493>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ НЕБАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ

Стаття присвячена загальному аналізу чинного законодавства у сфері фінансових послуг та стану адміністративно-правового регулювання небанківського кредитування.

Надано оцінку національному законодавству у сфері небанківського кредитування та з'ясовано, що з моменту запровадження воєнного стану затверджено ряд нормативних положень як на рівні законодавчих актів так і на рівні положень, прийнятих Національним банком України у напрямі реформування та розвитку сфери небанківського кредитування. Простежено проблеми адміністративно-правового забезпечення розвитку ринку небанківського кредитування, капіталізація якого невпинно зростає. Система адміністративно-правового забезпечення небанківського кредитування потребує змін в частині фінансового, а саме податкового та банківського законодавства щодо законодавчого стимулювання розвитку системи небанківського кредитування. Проаналізовано новели законодавства, що визначають статус небанківських фінансових установ, які надають відповідні послуги у досліджуваній сфері.

Доведено необхідність подальшого дослідження адміністративно-правової моделі функціонування фінансових установ та системи фінансових послуг, у тому числі небанківського кредитування.

Акцентовано увагу на ключових змінах адміністративно-правового регулювання відносин у сфері небанківського кредитування в частині затвердження Регулятора небанківських послуг. Висвітлено сучасний повоєнний стан правовідносин у відповідній сфері, та визначено проблеми функціонування відповідного ринку.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання; небанківське кредитування, фінансові установи; фінансові послуги; регулятор.

Yurakh V., Rezev E. ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS OF NON-BANKING LENDING.

The article is devoted to a general analysis of current legislation in the field of financial services and the state of administrative and legal regulation of non-bank lending.

The national legislation in the field of non-bank lending was evaluated and it was found that since the introduction of martial law, a number of normative provisions have been approved both at the level of legislative acts and at the level of provisions adopted by the National Bank of Ukraine in the direction of reforming and developing the field of non-bank lending.

The problems of administrative and legal support for the development of the non-bank lending market, whose capitalization is constantly growing, are traced.

The system of administrative and legal support of non-bank lending requires changes in the financial, namely tax and banking legislation regarding legislative stimulation of the development of the non-bank lending system. The amendments to the legislation determining the status of non-banking financial institutions that provide relevant services in the researched area have been analyzed.

The need for further research into the administrative-legal model of the functioning of financial institutions and the system of financial services, including non-bank lending, is proven.

Attention is focused on key changes in the administrative and legal regulation of relations in the field of non-bank lending in terms of the approval of the Regulator of non-bank services. The modern post-war state of legal relations in the relevant field is highlighted, and the problems of functioning of the relevant market are identified.

Key words: administrative and legal regulation; non-bank lending, financial institutions; financial services; regulator.

Постановка проблеми. Дослідження проблеми функціонування ринку фінансових послуг не є новелою адміністративної та фінансово-правової науки, адже з самого початку незалежності України мали місце глибокі провали публічно-правового регулювання цього елементу фінансової системи. Протягом всієї історії розбудови ринкової економіки фінансові проблеми в цілому, й кредитування зокрема, гостро поставали в країні. В цьому контексті значення та роль фінансової системи, і функціонування в ній ринку фінансових послуг обумовило довгий ряд фінансово-економічних потрясінь. Не вдаючись в детальний історико-правовий аналіз причин кризових явищ, достатньо згадати фінансово-економічну кризу кінця 2008

року, яка мала катастрофічні наслідки для економіки та фінансів України. І з кожним етапом історичного розвитку в державі поставали проблеми функціонування фінансової системи як на рівні бюджету, податкової, банківської, митної, інвестиційної та інших систем. Все це призводило до падіння соціального рівня життя населення, девальвацію гривні, нестабільність фінансово-економічної системи. Відповідно, держава в особі законодавця та Національного банку України розробляла публічні механізми удосконалення фінансових відносин, у тому числі і у сфері небанківського кредитування.

Результатом законотворчої діяльності з поліпшення моделі надання фінансових послуг стало прийняття системного законопроекту. З прийняттям 14 грудня 2021 року Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» планувалася зміна форм адміністративно-правового регулювання системи небанківського кредитування [1], що до цього розвивалася на платформі Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 року [2].

Проте, повномасштабне вторгнення РФ на територію України змінило фінансово-економічні процеси, які стали ще складнішими, адже відбувся злам економіки та переформатування її сегментів. Законодавець був змушений змінювати модель державного регулювання ринків фінансових послуг знову, адже знову змінилася й кон'юнктура ринку фінансових послуг.

Дослідження ролі і значення системи небанківського кредитування в сучасних повоєнних умовах є актуальним, адже наявні сервіси відповідних послуг небанківського кредитування суттєво розширилися, як наслідок стрімко почала зростати капіталізація цього сегменту фінансового ринку. З юридичної точки зору, вказане питання вдається малодослідженим, а тому потребує, на нашу думку, особливої уваги.

Важливо створити належний адміністративно-правовий механізм, що максимально забезпечить публічні інтереси, а також мінімізує ризики для населення при використанні відповідних послуг. Реформований механізм адміністративно-правового регулювання функціонування цього сектору фінансового ринку потребує системного аналізу також і з точки зору недопущення до ринку бенефіціарів із російськими реєстрацією та походженням капіталу.

З іншого боку, в умовах євроінтеграційних прагнень варто досліджувати й природу відповідних відносин в Європейському співтоваристві. Небанківські фінансові установи ЄС займають значну частину ринку фінансових кредитних послуг, тому дослідження відповідного законодавства ЄС має стати одним із самостійних напрямків у дослідженні заявленої проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика правового регулювання кредитування в юридичній науковій літературі системно поставала предметом наукових пошуків. Проте, небанківське кредитування за своєю природою не є класичним видом фінансової послуги, як то банківське кредитування. З іншого боку, в даному дослідженні зроблена спроба наукового аналізу саме публічних, тобто адміністративно-правових аспектів небанківського кредитування новосформованого законодавства в цій сфері.

Серед робіт, які мають дотичні предмети наукового дослідження варто виділити роботи Л.В. Андрущенко, А.С. Буткевича, В. В. Гончаренка, О. О. Гудзоватої, А. А. Довгополик, А. В. Духневича, А.В. Зеліско, Л.І. Катана, В. М. Купрієнка, Р. М. Поліщука, В. М. Прасюка, О. О. Савчук, О. В. Тихонової, А.В. Харламової, І. А. Шамрая, Н. О. Шмігельської, В. В. Чернея, С. С. Чернявського, Т. В. Яворської та інші.

Щодо досліджень адміністративно-правових засад небанківського кредитування, то в науковій літературі бракує відповідних напрацювань. Однією із останніх наукових праць в сфері небанківського кредитування стала дисертаційна робота Г.С. Буги на тему «Адміністративно-правові засади забезпечення безпеки у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні». У той же час, за останній період відбулися суттєві зміни щодо функціонування моделі небанківського кредитування, структури фінансових послуг та регулювання ринку фінансових послуг, впровадження нових форм державного регулювання ринку фінансових послуг в цілому та небанківського кредитування зокрема, а тому відповідний аналіз має наукову перспективу.

Метою статті є аналіз чинного та перспективного законодавства, що визначає та визначатиме загальну та адміністративно-правову природу інституту небанківського кредитування для виявлення проблемних механізмів правового регулювання відносин у вказаній сфері та розробку пропозицій щодо їх вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний стан адміністративно-правового регулювання небанківського кредитування обумовлений низкою факторів, ключовим з яких об'єктивно постає війна з РФ, протидією та недопущенням функціонування російського капіталу, євроінтеграцією України до ЄС. Військові події в Україні спровокували відтік з України фінансового капіталу, вихід із ринку низки міжнародних банків, фінансових установ, бенефіціарами яких були російські суб'єкти права, створення системних ризиків втрати капіталу. Як наслідок, змінилася кон'юнктура ринку та чинне законодавство у цій сфері.

11 серпня 2021 р. Указом Президента України затверджено Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року [3], якою визначено шляхи досягнення цілей і реалізації пріоритетів національних інтересів у сфері забезпечення економічної безпеки. Національним інтересам України відповідає сталий розвиток національної економіки, інтеграція України в європейський економічний простір, розвиток рівноправного взаємовигідного економічного співробітництва з іншими державами

З іншого боку, після початку повномасштабної війни Україна подала заявку на членство в

Європейське співтовариство, що покладає на країну обов'язок виконати план дій щодо членства. І хоча виконання програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС здійснюється з 2004 року [4], з 2022 року план дій щодо вступу до ЄС кардинально змінений та уніфікований.

Дослідження адміністративно-правового регулювання, на нашу думку, варто проводити з урахуванням наведених вище особливостей адміністративно-правової природи небанківського кредитування та завдань щодо реформування, окреслених чинним та перспективним законодавством. Єдиного підходу щодо аналізу адміністративно-правового регулювання відповідного об'єкту в літературі не сформовано. Г.С. Буга у своєму монографічному дослідженні зазначає, що «система адміністративно-правових відносин з надання фінансових послуг характеризується специфічним та відокремленим державним регулюванням діяльності з надання фінансових послуг, наявністю на основних фінансових ринках спеціального уповноваженого органу в сфері регулювання окремого ринку, наявністю у фінансових установ спеціальної господарської компетенції на підставі ліцензування». [5, с. 67]. Погоджуючись із вказаним судженням, зробимо спробу охарактеризувати специфічні та відокремлені форми державного регулювання діяльності з надання фінансових послуг із небанківського кредитування, та розкрити окремі аспекти управління та регулювання сферою.

Базовим нормативно-правовим актом у сфері надання небанківського кредитування виступає Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 20021 року. Проте, зауважимо, що вказаний Закон втрачає чинність з 1 січня 2024 року, у зв'язку із прийняттям Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії». Вказаний Закон прийнятий напередодні військової агресії РФ на початку 2022 року і за період війни в Україні змінено тричі. Отже, вказаним Законом передбачено реформування моделі правового регулювання системи надання фінансових послуг, зміна правової природи діяльності окремих суб'єктів (надавачів фінансових послуг), впровадження нових форм державного регулювання, у тому числі небанківського кредитування.

Сфера дії цього Закону полягає в тому, що він:

1) встановлює загальні засади функціонування ринку фінансових послуг, діяльності надавачів фінансових та/або супровідних послуг, державного регулювання та нагляду за такою діяльністю, а також захисту прав клієнтів;

2) визначає правовий статус фінансових компаній та ломбардів, організаційно-правові засади їх створення, діяльності, реорганізації та припинення діяльності з надання фінансових послуг, а також повноваження Регулятора щодо державного регулювання та нагляду за такими установами.

Публічно-правові засади діяльності та регулювання діяльності на ринку фінансових послуг регулюються Конституцією України [6], Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [7], Законом України «Про фінансові послуги та фінансові компанії», Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», Законом України «Про платіжні послуги» [8], спеціальними законами та нормативно-правовими актами Регулятора.

Пунктом 47 частини першої статті 1 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» закріплено, що Регулятор, це Національний банк України або Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку згідно з розподілом повноважень, визначеним цим Законом. Антимонопольний комітет та інші державні органи здійснюють контроль за діяльністю учасників ринку фінансових послуг та отримують від них інформацію у межах повноважень, визначених цим законом.

Статтею 22 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» передбачено, що державне регулювання та нагляд за діяльністю з надання фінансових послуг здійснюють:

1) щодо діяльності з надання фінансових послуг, визначених пунктом 9 частини першої статті 4 цього Закону, та супровідних до них послуг - Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (далі НКЗЦПтФР);

2) щодо діяльності з надання фінансових послуг, визначених пунктами 1-8 частини першої статті 4 цього Закону, та супровідних до них послуг - Національний банк України (далі - НБУ).

Відповідно до пункту 9 частини першої статті 4 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» відповідними видами фінансових послуг, є фінансові послуги, що надаються в межах професійної діяльності на ринках капіталу, передбаченої частиною другою статті 41 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» [9].

Відповідно до частини статті 41 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» На ринках капіталу здійснюються такі види професійної діяльності: 1) діяльність з торгівлі фінансовими інструментами; 2) діяльність з організації торгівлі фінансовими інструментами; 3) клірингова діяльність; 4) депозитарна діяльність; 5) діяльність з управління активами інституційних інвесторів; 6) діяльність з управління майном для фінансування об'єктів будівництва та/або здійснення операцій з нерухомістю; 7) діяльність з адміністрування недержавних пенсійних фондів.

Таким чином, НКЗЦПтФР, не є Регулятором системи небанківського кредитування в Україні.

Відповідно до пунктів 1-8 частини першої статті 4 та статті 22 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» державне регулювання та нагляд за діяльністю з надання таких фінансових послуг як:

1) страхування; 2) надання коштів та банківських металів у кредит; 3) залучення коштів та банківських металів, що підлягають поверненню; 4) фінансовий лізинг; 5) факторинг; 6) надання гарантій; 7) торгівля валютними цінностями; 8) фінансові платіжні послуги здійснює НБУ.

Таким чином, регулятором такого виду фінансової послуги як небанківське кредитування є НБУ.

Узагальнюючи аналіз державного регулювання ринку небанківського кредитування важливо відзначити системне реформування адміністративно-правового регулювання сфери як небанківського кредитування, а й всієї системи фінансових послуг.

Висновки. Таким чином, в Україні проблема регулювання споживчого кредитування (зокрема, мікро кредитування) небанківськими фінансовими компаніями полягає не лише у потребі адаптації до стандартів ЄС, визначених у відповідних директивах, а й у потребі системного впровадження концепції (моделі) правового регулювання таких відносин, так як станом на сьогодні вони належним чином не регулюються спеціальними нормами чи іншими нормативно-правовими актами, а загальні норми Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» та Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» не враховують особливостей досліджуваних відносин, відповідно, потребують уніфікації та доопрацювання, адже, з одного боку потребують від НБУ системної та довготривалої роботи над розробкою регуляторних актів, що деталізують та конкретизують механізм державного регулювання діяльності відповідних фінансових установ, а з іншого не забезпечують належної охорони та захисту прав та інтересів споживачів за такими кредитами. Відсутність у законодавстві чіткої моделі адміністративно-правового регулювання діяльності небанківських фінансових установ спричиняє зловживання ними на ринку фінансових послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закону України від 14 грудня 2021 року № 1953-IX // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text>
2. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закону України від 12 липня 2001 року № 2664-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 1. ст. 1.
3. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року : Указ Президента України від 11 серп. 2021 р. № 347/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613>
4. Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженої Законом України від 18 березня 2004 року № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629%D0%B3-15/card6#Public>
5. Буга Г.С. Забезпечення безпеки у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні: адміністративно-правові засади : монографія / Г. С. Буга. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 404 с.
6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. ст. 141,
7. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України 6 грудня 2019 року № 361-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 25. ст.171,
8. Про платіжні послуги: Закон України від 30 червня 2021 року № 1591-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>
9. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3480-IV. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 31. ст. 268.

REFERENCES:

1. Pro finansovi posluhy ta finansovi kompanii. (2021, December 14). [On financial services and financial companies]. *Zakon Ukrainy № 1953-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text> [in Ukrainian].
2. Pro finansovi posluhy ta derzhavne rehulivannia rynkiv finansovykh posluh. (2001, July 12). [On financial services and state regulation of financial services markets]. *Zakon Ukrainy № 2664-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 1. 1. [in Ukrainian].
3. Stratehiia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy na period do 2025 roku. (2021, August 11). [Strategy of economic security of Ukraine for the period until 2025]. *Ukaz Prezidenta Ukrainy № 347/2021*. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613> [in Ukrainian].
4. Zahalnodержавna prohrama adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu. (2004, March 18). [Nationwide program of adaptation of the legislation of Ukraine to the legislation of the European Union]. *Zakon Ukrainy № 1629-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629%D0%B3-15/card6#Public> [in Ukrainian].
5. Buha, H.S. (2022). *Zabezpechennia bezpeky u sferi diialnosti nebankivskykh finansovykh ustanov v Ukraini: administratyvno-pravovi zasady*. [Zabezpechennia bezpeky u sferi diialnosti nebankivskykh finansovykh ustanov v Ukraini: administratyvno-pravovi zasady]. monohrafiia. Odessa. Vydavnychiy dim «Helvetyka», 404. [in Ukrainian].
6. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 30. 141 [in Ukrainian].

7. Pro zapobihannia ta protydiu lehalizatsii (vidmyvanni) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu terorizmu ta finansuvanni rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia. (2019, December 6). [On the prevention and countermeasures against the legalization (laundering) of criminal proceeds, the financing of terrorism, and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction]. *Zakon Ukrainy № 361-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 25.* 171. [in Ukrainian].

8. Pro platizhni posluhy. (2021, June 30). [On payment services]. *Zakon Ukrainy № 1591-IX.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text> [in Ukrainian].

9. Pro rynky kapitalu ta orhanizovani tovarni rynky. (2006, February 23). [On capital markets and organized commodity markets]. *Zakon Ukrainy № 3480-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 31.*268. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 6.11.2023

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-56-60

Кікінчук Василь Юрійович,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри поліцейської діяльності

та публічного адміністрування факультету № 3

Харківського національного університету внутрішніх справ

e-mail: vasili41900@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7457-4507>

Рязанцева Ірина Миколаївна,

кандидат юридичних наук,

начальник навчально-методичного відділу

Харківського національного університету внутрішніх справ

e-mail: airin72@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-5777-7863>

Лещенко Дмитро Олександрович,

ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки

Харківського національного університету внутрішніх справ

e-mail: sigmadl@ukr.net

<https://orcid.org/0009-0008-8669-3739>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ МОБІНГУ: ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ

В науковій статті досліджено нормативно правові засади боротьби з цькуванням на роботі. Проведено порівняльну характеристику методів протидії мобінгу та домашньому насильству. Розглянуто досвід боротьби з цькування інших країн світу.

Доведено, що психологічне насильство на роботі є серйозною проблемою котра своєю небезпечністю і соціальною значущістю не поступається домашньому насильству, саме тому необхідно впровадити наступні зміни та доповнення до законодавства України спрямовані на боротьбу з ним: 1) надати офіційного статусу «мобера», особам котрі вчиняли мобінг, і вносити їх в загальнодоступний реєстр моберів. Це дало б змогу роботодавцям перевіряти кандидатів на працевлаштування на причетність до психологічного насильства. Також дана міра впливала б і превентивно, так як мобер утримувався б від вчинення цькування розуміючи, що це зіпсує його ділову репутацію і може зашкодити в побудові кар'єри; 2) зобов'язати осіб, що вчиняли мобінг систематично, в обов'язковому порядку проходити програми перевиховання; 3) запровадити кримінальну відповідальність за вчинення систематичного цькування на роботі, в разі вчинення 3 і більше разів на протязі року; 4) розширити статтю 173-5 (Мобінг) КУпАП додатковим адміністративним стягненням, а саме адміністративним арештом на строк до 7 діб за частиною першою статті і на строк до 15 діб згідно з частиною другою; 5) уповноважити окрему службу в Управлінні державної служби з питань праці, на протидію виключно мобінгу, за прикладом того, як функціонує служба протидії домашньому насильству в Національній поліції; 6) розробити та прийняти окремий закон про запобігання профілактичну роботу шляхом залучення ЗМІ

© В.Ю.Кікінчук, І.М.Рязанцева, Д.О.Лещенко, 2023

Впровадження вищевказаних пропозицій в типове законодавство вивело б Україну в лідери щодо боротьби з мобінгом в Європі та світі, і забезпечило б працівникам захищеність від свавілля під час трудової діяльності, позитивно

вплинуло б на формування корпоративної культури в трудовому середовищі.

Ключові слова: мобінг, психологічне насильство, адміністративно-правові засади, адміністративна відповідальність, мобер, цькування.

Kikinchuk V., Riazantseva I., Leshchenko D. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES FOR PREVENTING AND COMBATING MOBBING: TODAY'S ISSUE

The scientific article examines the regulatory and legal principles of combating bullying at work. A comparative description of the methods of combating mobbing and domestic violence was carried out.

The experience of combating bullying in other countries of the world is considered. It has been proven that psychological violence at work is a serious problem, which in its danger and social significance is not inferior to domestic violence, that is why it is necessary to implement the following changes and additions to the legislation of Ukraine aimed at combating it: 1) to grant the official status of "mobber" to persons who committed mobbing, and enter them into the public register of mobbers. This would allow employers to screen job candidates for involvement in psychological abuse. Also, this measure would have a preventive effect, as the mobber would refrain from committing harassment, realizing that it would spoil his business reputation and could harm his career; 2) oblige persons who systematically committed mobbing to undergo re-education programs without fail; 3) introduce criminal liability for committing systematic harassment at work, in case of committing 3 or more times during the year; 4) expand Article 173-5 (Mobbing) of the Code of Criminal Procedure with an additional administrative penalty, namely administrative arrest for a period of up to 7 days in accordance with the first part of the article and for a period of up to 15 days in accordance with the second part; 5) to authorize a separate service in the Department of the State Service on Labor Issues to combat mobbing exclusively, following the example of how the service to combat domestic violence in the National Police functions; 6) develop and adopt a separate law on preventing and countering psychological violence at work; 7) conduct active preventive work by involving mass media, radio, web resources aimed at countering bullying at work. The implementation of the above-mentioned proposals into the current legislation would make Ukraine a leader in the fight against mobbing in Europe and the world, and would provide employees with protection from arbitrariness during work activities, and would have a positive effect on the formation of corporate culture in the work environment.

Key words: mobbing, psychological violence, administrative and legal principles, administrative responsibility, mobber, harassment.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, мобінг розглядається як цькування працівника на роботі з метою звільнення, що є досить поширеним явищем, як в Україні, так і в світі та часто має негативні наслідки для працівників, такі, як проблеми зі сном, нервові зриви, депресії, неврози, розлади в роботі серцево-судинної системи, інфаркти та інсульти, а в найтяжчих випадках навіть призводить до самогубства. Аналіз доповіді підготовленої до 107-ї сесії Міжнародної конференції праці у 2018 році, що має назву: «Покласти кінець насильству й домаганням відносно жінок і чоловіків у сфері праці», показав, що через насильство на роботі стає більше прогулів і збільшуються медичні й адміністративні витрати, так як погіршується здоров'я і працездатність робітників [1]. Крім того, статтею 26 Європейської соціальної хартії, яку Україна ратифікувала Законом України від 14 вересня 2006 р., на міжнародному рівні передбачається право працівника на захист своєї гідності під час роботи [2 ст. 133].

Враховуючи вищевикладене, створення адміністративно-правових засад боротьби з мобінгом вже давно назріло, але фактично було реалізовано в вигляді прийняття змін до Кодексу законів про працю України, Закон України «Про колективні договори і угоди» та Кодексу України про адміністративні правопорушення, українською владою лише в 2022 році. Створивши необхідні правові засади, держава заклала фундамент запобігання та протидії цьому негативному явищу фактично з «нуля». Вперше за період незалежності України на законодавчому рівні з'явилося поняття мобінгу, його офіційна заборона, введено адміністративну відповідальність за вчинення даного діяння, уповноважено відповідний орган виконавчої влади на протидію психологічному насильству на роботі, надано права працівнику розривати трудовий договір в зв'язку з вчиненням відносно нього мобінгу роботодавцем або іншими працівниками, а також введено механізм відшкодування завданих цькуванням збитків.

Не дивлячись на істотний прогрес в протидії насильству на роботі, що був досягнутий українською владою на протязі 2022 року, на даний час відсутні механізми спрямовані на перевиховання моберів, спеціальні профілактичні обліки для них, а також реєстри. Особливу загрозу несуть правопорушники, котрі вчиняють цькування систематично, що робить їх не менш небезпечними, ніж кривдники, які скоюють домашнє насильство, і відповідно до яких державою вживаються більш жорсткі заходи протидії. Насильство на роботі є не менш небезпечним, ніж домашнє насильство, так, як на роботі людина в середньому проводить 8 годин на день, 5 днів на тиждень. Порівнюючи стан боротьби держави з психологічним насильством вдома й на роботі, а також вивчаючи досвід розвинених країн, бачимо, що владою, попри досягнення значного успіху в питанні боротьби з цькуванням на роботі, застосовано далеко не всі можливі інструменти задля викорінення такого соціально – шкідливого явища, як мобінг. Саме тому дане питання заслуговує детального вивчення та напрацювання додактових заходів протидії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід звернути увагу, що вченими приділялась увага зазначеному негативному явищу. Так, І.В. Лагутіна в межах своєї наукової праці проаналізувала правовий аспект боротьби з цькуванням на роботі в Україні та світі [2, с. 133]. Вона запропонувала ряд заходів спрямованих на запобігання та боротьбу з мобінгом шляхом запозичення та впровадження позитивного досвіду розвинених країн світу [2, с. 133]. Л.П. Червінська дослідила мобінг, як соціальне явище та вивчала причини його виникнення на роботі, і виділила основні та найбільш поширені серед них [3, с. 128]. Також в

рамках свого дослідження вона запропонувала впровадження низки заходів спрямованих на запобігання та протидію цькуванню на роботі, шляхом внесення змін в трудове законодавство [3, с. 128.]. О. В. Качмар розглянула різні види мобінгу, розкрила причини, механізми виникнення, здійснила короткий науковий екскурс до першоджерел проблеми, виокремила наслідки, накреслила шляхи запобігання мобінгу й методи боротьби із цим деструктивним явищем [4, с. 58]. О.О. Корабльовою досліджено вплив мобінгу на формування та соціалізацію особистості [5, с. 120]. К.М. Гірняк вивчала вплив цькування на формування системи управління персоналом [6, с. 167].

Слід зазначити, що вченими не в повному обсязі досліджено можливість розширення нормативно-правового інструментарію протидії мобінгу в Україні.

Метою статті – здійснити аналіз та вивчення норм чинного законодавства спрямованих на протидію психологічному насильству на роботі та вдома, наявних на даний час прогалин в законодавстві України, з метою проведення їх порівняльної характеристики та впровадження в чинне законодавство засобів протидії мобінгу, подібних до тих, що активно використовується державою в протидії домашньому насильству. Також доцільно розглянути, як реалізується питання протидії цькуванню на роботі в розвинених країнах світу з метою подальшої імплементації в правову систему.

Виклад основного матеріалу дослідження. У відповідності до статті 2⁻² КЗПП України мобінгом вважається «систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність» [7]. У відповідності до вищевказаної статті «мобінг виражається в створенні стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери (погрози, висміювання, наклепу, зневажливі зауваження, поведінка загрозливого, залякуючого, принизливого характеру та інші способи виведення працівника із психологічної рівноваги); безпідставного негативного виокремлення працівника з колективу або його ізоляція (не запрошення на зустрічі і наради, в яких працівник, відповідно до локальних нормативних актів та організаційно-розпорядчих актів має брати участь, перешкоджання виконанню ним своєї трудової функції, недопущення працівника на робоче місце, перенесення робочого місця в непристосовані для цього виду роботи місця); нерівність можливостей для навчання та кар'єрного росту; нерівна оплата за працю рівної цінності, яка виконується працівниками однакової кваліфікації; безпідставне позбавлення працівника частини виплат (премій, бонусів та інших заохочень); необґрунтований нерівномірний розподіл роботодавцем навантаження і завдань між працівниками з однаковою кваліфікацією та продуктивністю праці, які виконують рівноцінну роботу» [7].

Умовна класифікація різновидів цькування на роботі виглядає наступним чином: 1) авторитарний мобінг – вчиняється керівником, котрий використовує інструменти залякування, чинить постійний психологічний тиск на робітників; 2) зміщений мобінг – цькують третю особу, так як безпосереднє переслідування працівника, котрий є реальною ціллю несе з собою небажані ризики; 3) мобінг «посвяти» – досвідчені працівники тестують осіб, котрі щойно прибули на роботу; 4) дискримінаційний мобінг – коли жертвою переслідування є особа, котра не поділяє загальноприйнятій ідеї колективу, відрізняється від інших індивідуальними особливостями; 5) десигналізаційний мобінг – вчиняється по відношенню до особи, яка викрила негативні вчинки інших працівників, і доповіла про це керівництву; 6) сексуальний мобінг – сексуальне домагання до особи; 7) відбірковий мобінг – дії вчинені з метою змусити особу покинути колектив, вчиняються допоки поставлена ціль не буде досягнута [8].

У 2022 році було прийнято ряд змін в Кодекс законів про працю України та Кодекс України про адміністративні правопорушення, чим вперше за період незалежності України було встановлено на законодавчому рівні юридичну відповідальність за мобінг. Так, у листопаді 2022 року прийнято закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)». Даними доповненнями на законодавчому рівні визначено суть поняття «Мобінгу» та у відповідності до статті 2⁻² вперше в українському законодавстві з'явилася заборона цькування на роботі. У відповідності до статті 2⁻² КЗПП України законодавець уповноважив на протидію психологічному насильству управління державної праці України. Особі, що зазнала шкоди через вчинення відносно неї мобінгу надано право, отримати відшкодування в зв'язку з завданою їй шкодою. У відповідності до статті 173 КЗПП України «у разі ушкодження здоров'я працівника, причиною якого став мобінг (цькування), факт якого підтверджено судовим рішенням, що набрало законної сили, заподіяна шкода відшкодовується у розмірі понесених витрат на лікування» [7]. До того ж законодавцем покладено обов'язок вжиття заходів, щодо запобігання і протидії насильству на роботі на роботодавця. У відповідності до статті 158 КЗПП України «роботодавець зобов'язаний вживати заходів для забезпечення безпеки і захисту фізичного та психічного здоров'я працівників, здійснювати профілактику ризиків та напруги на робочому місці, проводити інформаційні, навчальні та організаційні заходи щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)» [7]. Частиною третьою статті 38 КЗПП України особі надано право розривати трудовий договір з роботодавцем в зв'язку з вчиненням ним мобінгу [7]. Аналіз вищевказаної новоствореної законодавчої бази дає розуміння, що державою

закладено фундаментальні адміністративно-правові засади боротьби з цькуванням в Україні, так, як подібні норми до цього були відсутні, чим здійснено прорив і по суті започаткована справжня боротьба з психологічним насильством на роботі.

У свою чергу, законодавцем також були внесені зміни до КУпАП, якими запроваджено адміністративну відповідальність за мобінг, а саме статтею 173⁻⁵ «Мобінг (цькування)», передбачивши покарання за дане діяння у вигляді штрафу та громадських робіт. Дослідивши види адміністративних стягнень, передбачених в статті 173-2 КУПАП (вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або не проходження корекційної програми), а саме громадські роботи на строк до 40 годин та адміністративний арешт на строк до 7 діб по першій частині даної статті та громадські роботи на строк до 60 годин та адміністративний арешт на строк до 15 діб по частині другій, вважаємо, що статтю 173⁻⁵ «Мобінг (цькування)» необхідно доповнити адміністративним стягненням у вигляді адміністративного арешту, в зв'язку з тим, що два близькі за своєю соціальною небезпечністю види психологічного насильства мусять передбачати подібний підхід в виборі покарання за їх вчинення. Наявність даного виду стягнення розширила б можливості суду винести справедливе співмірне діяння рішення по кожній справі. Інколи результатом мобінгу є втрата здоров'я, працездатності, а подекуди і життя, тому наявність додаткових, більш жорстких інструментів протидії повністю себе виправдовує.

Аналіз нормативно-правової бази розвинених країн світу може бути корисним в сенсі перейняття позитивного досвіду протидії цькуванню, так, як інститут боротьби з мобінгом в цих країнах створено набагато раніше, ніж в Україні і за роки протидії цьому негативному явищу напрацьовано багато досвіду, котрий також знаходить своє відображення в адміністративно-правових засадах. Французький уряд в 2002 році ухвалив закон «Про захист працівників від морального переслідування на роботі» [9, с. 317]. Трудовим кодексом Франції визначено покарання щодо осіб, котрі вчинили цькування у вигляді позбавлення волі терміном до 1 року, також передбачено чималий штраф у розмірі 3750 Євро [9, с. 317]. До того ж заборонено звільняти працівника, котрий став жертвою мобінгу, або вживати будь-які додаткові заходи впливу відносно нього, а роботодавець наділений обов'язком запобігати та протидіяти цькуванню, він навіть уповноважений дисциплінарно карати працівника – мопера [9, с. 317]. Окремим законом заборонено психологічне насильство на роботі в Бельгії, а саме законом «Про захист від насильства, мобінгу та сексуального домагання на роботі» від 2002 року [9, с. 318]. Особливістю котру можна виділити в цьому законі є обов'язок особи, що звинувачується в мобінгу доводити свою невинуватість [9, с. 318]. В Німеччині та Італії створені асоціації з метою боротьби з мобінгом, де є психологи, котрі допомагають потерпілим відновити своє психологічне здоров'я. На законодавчому рівні в Швеції та Норвегії мобінг заборонено ще в далекому 1977 році [9, с. 318].

На міжнародному рівні боротьба з мобінгом закріплена в Європейській соціальній хартії від 18 жовтня 1961 року та Директиві Ради Європейського Співтовариства від 27 листопада 2000 року № 2000/78/ЄС «Про загальну систему рівного поводження в сфері зайнятості й професійної діяльності».

Окремої уваги заслуговує інститут протидії домашньому насильству, що діє нині в чинному законодавстві України. Вивчення адміністративних засад його здійснення дає змогу напрацювати та впровадити нові інструменти для боротьби з цькуванням на роботі. Нині в законодавстві закріплені наступні заходи боротьби з домашнім насильством: ухвалено закон про протидію домашньому насильству, функціонує реєстр кривдників, котрі вчиняли домашнє насильство, за систематичне насильство вдома впроваджено кримінальну відповідальність, проводиться оцінка ризиків кожного випадку домашнього насильства, також впроваджено процедури заборони кривднику перебувати вдома разом з потерпілим, на період до 10 днів, на підставі заборонного припису, створено програми реабілітації жертв психологічного насильства вдома, в засобах масової інформації проводиться активна рекламна компанія спрямована на протидію домашньому насильству, також передбачена адміністративна відповідальність за вчинення даного виду психологічного терору.

Висновки. Психологічне насильство на роботі є серйозною проблемою котра своєю небезпечністю і соціальною значущістю не поступається домашньому насильству, саме тому необхідно впровадити наступні зміни та доповнення до законодавства України спрямовані на боротьбу з ним: 1) надати офіційного статусу «мопера», особам котрі вчиняли мобінг, і вносити їх в загальнодоступний реєстр моперів. Це дало б змогу роботодавцям перевіряти кандидатів на працевлаштування на причетність до психологічного насильства. Також дана міра впливала б і превентивно, так як мопер утримувався б від вчинення цькування розуміючи, що це зіпсує його ділову репутацію і може зашкодити в побудові кар'єри; 2) зобов'язати осіб, що вчиняли мобінг систематично, в обов'язковому порядку проходити програми перевиховання; 3) запровадити кримінальну відповідальність за вчинення систематичного цькування на роботі, в разі вчинення 3 і більше разів на протязі року; 4) розширити статтю 173-5 (Мобінг) КУПАП додатковим адміністративним стягненням, а саме адміністративним арештом на строк до 7 діб за частиною першою статті і на строк до 15 діб згідно з частиною другою; 5) уповноважити окрему службу в Управлінні державної служби з питань праці, на протидію виключно мобінгу, за прикладом того, як функціонує служба протидії домашньому насильству в Національній поліції; 6) розробити та прийняти окремий закон про запобігання та протидію психологічному насильству на роботі; 7) вести активну профілактичну роботу шляхом залучення ЗМІ, радіо, веб-ресурсів спрямовану на протидію цькуванню на роботі.

Впровадження вищевказаних пропозицій в чинне законодавство вивело б Україну в лідери щодо

боротьби з мобінгом в Європі та світі, і забезпечило б працівникам захищеність від свавілля під час трудової діяльності, позитивно вплинуло б на формування корпоративної культури в трудовому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Новіков Д. Мобінг поза законом: як протидіяти насильству на роботі. URL : <https://commons.com.ua/uk/mobing-pozza-zakonom-yak-protidiyati-nasilstvu-na-roboti/>.
2. Лагутіна І.В. Мобінг на робочому місці: правовий аспект. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. № 57. С. 133 -138.
3. Червінська Л. П. Мобінг персоналу як соціальне явище організації. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика* : зб. наук. пр. Київ : КНЕУ, 2018. № 1. С. 128–134.
4. Качмар А.В. Мобінг як різновид психологічного насильства в трудовому колективі. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. № 14. С. 58-61.
5. Корабльова О. О. Вплив мобінгу на формування та соціалізацію особистості. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2010. № 2. С. 120-124. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2010_2_30.
6. Гірняк К.М. Вплив мобінгу на формування системи управління персоналом *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького. Серія : Харчові технології*. 2016. Том 18. № 1 (65). Ч. 4. С. 167 -174.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню) : *Закон України* від 16.11.2022 № 2759-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/2759-20>.
8. Кириленко М. Мобінг. *Дзеркало тижня*. URL : <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/mobing.html>.
9. Щетініна Л.В., Рудакова С.Г., Дробинська К.О. Мобінг : сутність та інституційні засади захисту працівників. *Проблеми економіки*. 2018. № 1 (35). С. 315-320. URL : https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-1_0-pages-315_320.pdf.

REFERENCES:

1. Novikov D. Mobinh poza zakonom: yak protydiyaty nasyt'stvu na roboti [Mobbing is illegal: how to counter violence at work]. URL : <https://commons.com.ua/uk/mobing-pozza-zakonom-yak-protidiyati-nasilstvu-na-roboti/>. [in Ukrainian].
2. Lahutina, I.V. (2011). Mobinh na robochomu misti: pravovyy aspekt [Mobbing in the workplace: legal aspect]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*. № 57. S. 133 -138. [in Ukrainian].
3. Chervins'ka, L. P. (2018). Mobinh personalu yak sotsial'ne yavyshe orhanizatsiyi [Personnel mobbing as a social phenomenon of the organization]. *Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriya ta praktyka : zb. nauk. pr.* Kyiv : KNEU. № 1. S. 128–134. [in Ukrainian].
4. Kachmar, A.V. (2016). Mobinh yak riznovyd psykholohichnoho nasyt'stva v trudovomu kolektyvi [Mobbing as a type of psychological violence in the workforce]. *Aktual'ni problemy filosofiyi ta sotsiologiyi*. № 14. S. 58-61. [in Ukrainian].
5. Korabl'ova, O. O. (2010). Vplyv mobinhu na formuvannya ta sotsializatsiyu osobystosti [The influence of mobbing on the formation and socialization of personality]. *Zbirnyk naukovykh prats' Khmel'nyts'koho instytutu sotsial'nykh tekhnolohiy Universytetu «Ukrayina»*. № 2. S. 120-124. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2010_2_30. [in Ukrainian].
6. Hirnyak, K.M. (2016). Vplyv mobinhu na formuvannya systemy upravlinnya personalom. [The impact of mobbing on the formation of the personnel management system] *Naukovyy visnyk Lvivs'koho natsional'noho universytetu veterynaranoi medytsyny ta biotekhnolohiy imeni S. Z. Gzhyts'koho. Seriya : Kharchovi tekhnolohiyi*. Tom 18. № 1 (65). CH. 4. S. 167 -174. [in Ukrainian].
7. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo zapobihannya ta protydiy mobinhu (ts'kuvannya) (2022, November 16) [On the introduction of changes to some legislative acts of Ukraine regarding the prevention and counteraction of mobbing (harassment)] : *Zakon Ukrayiny* № 2759-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/2759-20>. [in Ukrainian].
8. Kyrylenko, M. Mobinh [Mobbing]. *Dzerkalo tyzhnya*. URL : <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/mobing.htm>. [in Ukrainian].
9. Shchetinina, L.V., Rudakova, S.H., Drobyns'ka, K.O. (2018). Mobinh : sutnist' ta instytutsiyini zasady zakhystu pratsivnykiv. [Mobbing: the essence and institutional basis of employee protection]. *Problemy ekonomiky*. № 1 (35). S. 315-320. URL : https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-1_0-pages-315_320.pdf. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 8.11.2023

УДК 342.9.03

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-61-64

Максименко Наталія Володимирівна
кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри права та правоохоронної діяльності,
 Центральноукраїнського державного
 університету імені Володимира Винниченка
 e-mail: natasha_bs@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1005-5115>

МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ СПОРУ: ПРОЦЕСУАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Проведено порівняльний аналіз сукупності норм процесуального права у сфері врегулювання конфлікту (спору) шляхом медіації. Особливо звернуто увагу на застосування медіації в адміністративному судочинстві. Виділено шляхи вдосконалення норм Кодексу адміністративного судочинства України в частині закриття провадження у справі, якщо сторони досягли примирення, у тому числі шляхом медіації.

Здійснено порівняльну характеристику змістового навантаження понять «примирення» та «медіація». У результаті наголошено, що процес примирення у більшості випадків має на меті винайдення шляхів взаємного чи одностороннього добровільного поступання сторонами, що може бути застосований на будь-якій стадії з метою недопущення розгортання конфлікту у подальшому. Медіація, відповідно до своєї юридичної природи має запобіжний характер та здійснюється фахівцем – медіатором, за допомогою якого відбувається професійне врегулювання спору з визначенням шляхів вирішення конфлікту (спору).

Ключові слова: адміністративне судочинство, медіація, примирення, врегулювання конфлікту (спору), альтернативне вирішення спору

Maksymenko N. MEDIATION AS AN ALTERNATIVE WAY TO RESOLVE THE DISPUTE: PROCEDURAL CHARACTERISTICS

A comparative analysis of the totality of procedural law in the sphere of conflict (dispute) settlement by mediation has been carried out. Particular attention is paid to the application of mediation in administrative proceedings. The ways of improving the norms of the Code of Administrative Justice of Ukraine in terms of closing the proceedings in the case, if the parties have reached reconciliation, including through mediation, have been allocated.

A comparative characterization of filling the concepts of "reconciliation" and "mediation" has been carried out. As a result, it is emphasized that the process of reconciliation in most cases is aimed at inventing ways of mutual or unilateral voluntary cede a right by the parties, which can be applied at any stage in order to prevent the outbreak of the conflict in the future. Mediation, in accordance with its legal nature, is preventive in nature and is carried out by a specialist mediator, with the help of which there is a professional settlement of the dispute with the definition of ways to resolve the conflict (dispute).

Key words: administrative proceedings, mediation, reconciliation, conflict (dispute) settlement, alternative dispute resolution

Постановка проблеми. У певних ситуаціях сторони проявляють зацікавленість у самостійному врегулюванні конфлікту, винайдення шляхів примирення та компромісу у вирішенні спору. Саме тому на сьогодні набуває актуальності інститут медіації як засіб запобігання виникненню або врегулювання всіх чи певних конфліктів (спору), що виникли між сторонами шляхом укладання договору про проведення медіації.

Ефективність медіації вже давно визнана європейським співтовариством, яке рекомендує її застосування на досудовому етапі (згідно статистичних даних, 83–85 % процедур медіації у розвинених європейських країнах є успішними, у 5–10 % випадків учасники процедури доходять повної або часткової згоди протягом короткого часу після цієї процедури). Відповідно до Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом, підписаної Україною, забезпечення верховенства права та доступу до правосуддя має включати як досудові, так і позасудові методи вирішення спорів. Усвідомлення важливості поширення альтернативних судочинству способів розв'язання правових спорів відкриває нові перспективи утвердження засад правової держави в Україні, а їх урізноманітнення є показником зрілості правової системи країни та готовності держави до співпраці, обумовлює зростання рівня правової культури її громадян [1, с. 1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню розвитку та особливостей реалізації інституту медіації у врегулюванні адміністративних спорів приділяла увагу низка вчених таких, як: В.Бевзенко, С. Білуга, Н. Боженко, В. Буряк, Г. Гаро, Л. Давиденко, Н. Загрія, З. Красіловська, Л. Кулачок-Тітова, А. Лиско, Л. Менів, П. Пилипенко, О. Сидельніков, Е. Урусова, Т. Фокіна, Т. Худякова тощо.

Метою статті є дослідження особливостей альтернативних способів вирішення спорів - врегулювання конфліктів (спорів) шляхом медіації.

Виклад основного матеріалу дослідження. 21 травня 2008 року Європейським Союзом прийнято Директиву 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради про заходи, спрямовані на сприяння мирному вирішенню спорів через стимулювання використання медіації та забезпечення збалансованих взаємовідносин між медіацією й судовим провадженням [2].

Пунктом 8 Преамбули до Директиви 2008/52/ЄС встановлено, що положення цієї Директиви мають застосовуватися лише до медіації у транскордонних спорах, але ніщо не повинно заважати державам-членам

застосовувати ці положення також до внутрішніх процесів медіації [2]. Слід наголосити, що Директива 2008/52/ЕС направлена на врегулювання спорів у цивільних та господарських правовідносинах.

Для врегулювання питань позасудового способу вирішення конфлікту (спору) на національному рівні у 2021 році прийнято Закон України «Про медіацію», який має на меті сприяння успішному розвитку інституту медіації в Україні відповідно до кращих світових практик. Вказаний акт ст. 1 визначає медіацію як: позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів. У свою чергу, ст. 3 визначено, що сфера дії Закону України «Про медіацію» поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим) [6].

Відповідно, з прийняттям Закону України «Про медіацію» відбулися зміни у низці процесуальних актів для позасудового врегулювання спору з різних юрисдикційних норм шляхом медіації.

Отже, процесуальне врегулювання особливостей застосування альтернативного способу вирішення спорів шляхом медіації відобразилися на юрисдикційних нормах процесуальних актів. У першу чергу, - Цивільного процесуального кодексу України (далі - ЦПК), Господарського процесуального кодексу України (далі - ГПК), Кодексу адміністративного судочинства України (далі - КАС) в наступних частинах: проведенні підготовчого засідання, під час якого суд з'ясує, чи бажають сторони провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації (ст.ст. 182 ГПК, 197 ЦПК, 180 КАС); закріплено право суду оголосити перерву у підготовчому засіданні у разі, якщо сторони прийняли рішення провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації (ст.ст. 183 ГПК, 198 ЦПК, 181 КАС); зобов'язання суду зупинити провадження у справі у разі звернення обох сторін із клопотанням про зупинення провадження у справі у зв'язку з проведенням медіації (ст.ст. 227 ГПК, 251 ЦПК) та право на зупинення провадження з цих підстав - 236 КАС; встановлення строку такого зупинення на час проведення медіації, але не більше дев'яноста днів з дня постановлення судом ухвали про зупинення провадження у справі (ст.ст. 229 ГПК, 253 ЦПК) та до закінчення строку, про який сторони заявили у клопотанні – ст. 236 КАС; можливість зупинити провадження у справі на стадії її розгляду по суті у зв'язку із зверненням обох сторін із клопотанням про зупинення провадження у справі у зв'язку з проведенням медіації (ст.ст. 195 ГПК, 210 ЦПК).

Із проведеного аналізу юрисдикційних змін зумовлених закріпленням на законодавчому рівні медіації, впливає, що у порівнянні з ЦПК та ГПК КАС не передбачає зупинити провадження у справі на стадії її розгляду по суті у зв'язку із зверненням обох сторін із клопотанням про зупинення провадження у справі у зв'язку з проведенням медіації. Проте, ч. 5 ст. 47 КАС передбачає, що сторони можуть досягнути примирення, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі [3].

Слід звернути увагу, що відповідно до ст. 238 КАС визначені випадки закриття провадження у справі, а ч. 1 п. 3 цієї статті зазначає, що суд закриває провадження у справі, якщо сторони досягли примирення [3], не зазначаючи факту врегулювання спору шляхом медіації.

Якщо здійснити порівняльну характеристику примирення та медіації, то більшість науковців вважають ці поняття тотожними (В. Фрич, О. Комарницька [9]), інші не погоджуються з цією точкою зору (Н. Мазаракі [5], М. Колеснікова, А. Шаповалова [4]). Ми поділяємо точку зору останньої групи науковців, оскільки ці два поняття своїм змістом наповненням різняться.

Так, п. 4 Постанови пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23.12.2005 № 12 визначає примирення винної особи з потерпілим (потерпілими) як акт прощення її ним (ними) в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором, та з яких мотивів [6]. Кодекс адміністративного судочинства України визначає примирення як вчинення сторонами взаємних поступок, з акцентом на тому, що примирення може стосуватися лише прав та обов'язків сторін [3, ст. 190].

У свою чергу, поняття «медіація» визначається ст. 1 Закону України «Про медіацію», яке ми вже наводили, а юридичний словник «медіацію» (лат. *mediatio* – посередництво) визначає як один з альтернативних (позасудових) методів вирішення конфліктів, згідно з яким незаінтересований посередник (медіатор) допомагає сторонам досягти шляхом переговорів добровільної та взаємовигідної угоди [8, с. 26].

Із вказаного вище впливає, що підходи до врегулювання спору між сторонами у примиренні та медіації відрізняються, причому смислове наповнення поняття медіації є ширшим за примирення.

Такої думки дотримується науковець Н. Мазаракі, зазначаючи, що з теоретичного погляду медіація та примирення відрізняються в підходах до вирішення спору: заснованому на правах сторін чи на інтересах сторін. Підхід, заснований на інтересах сторін, передбачає, що сторони не лише обговорюють свої юридичні права, а й ураховують важливі для них інтереси, емоції, мотивувальні чинники, щоб знайти шляхи до вирішення спору. Саме медіація заснована на такому підході, а примирення передбачає найбільшу увагу до юридичних прав, а не до інтересів сторін, саме тому мировий посередник і пропонує сторонам спору рішення, засноване на здійсненні прав і виконанні обов'язків, хоча посередник і може врахувати суб'єктивні інтереси

сторін під час формулювання своїх рекомендацій щодо вирішення спору [5, с. 228].

Із викладеного вище порівняльно-теоретичного аналізу понять, слід констатувати, що процес примирення у більшості випадків має на меті винайдення шляхів взаємного чи одностороннього добровільного поступання сторонами, що може бути застосований на будь-якій стадії з метою недопущення розгортання конфлікту. Медіація, відповідно до своєї юридичної природи має запобіжний характер та здійснюється фахівцем – медіатором, за допомогою якого відбувається професійне врегулювання спору з визначенням шляхів вирішення конфлікту (спору).

Саме тому, на нашу думку, слід доповнити ч. 1 п. 3 ст. 238 КАС, визначивши випадки закриття провадження у справі, передбачивши, що суд закриває провадження у справі, якщо сторони досягли примирення, у тому числі шляхом медіації.

Висновок. На світовій арені, медіація є однією із популярних форм врегулювання конфліктів у розвинених країнах світу. Медіація отримала значний розвиток у країнах Європейського Союзу, Австралії, США. На сьогодні в Україні цей інститут активно розвивається та вдосконалюється з урахуванням позитивного міжнародного досвіду.

Беручи до уваги, що в національній правовій площині участь у медіації є добровільним волевиявленням її учасників, даний інститут сприятиме у подальшому розвитку суспільства та формуванню культури мирного цивілізованого конфлікту на засадах взаємних інтересів та згоди сторін конфлікту. Ніхто не може бути примушений до врегулювання конфлікту (спору) шляхом проведення медіації [6, ч.1 ст. 5].

Основоположними принципами медіації визначено: добровільність, конфіденційність, нейтральність, незалежність та неупередженість медіатора, самовизначення та рівність прав сторін медіації, що закріплено ст. 4 Закону України «Про медіацію».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Боженко Н.В. Адміністративно-правове забезпечення медіації як способу вирішення адміністративних спорів: автореф. ... дис. ... канд.юрид.наук.: 12.00.07. Запоріжжя, 2018. С. 18. URL: <https://cutt.ly/6wPrkADL> (дата звернення 03.11.2023)
2. Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 р. «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах». *Офіційний вісник Європейського Союзу*. URL: <https://cutt.ly/fwPPB5wI> (дата звернення 03.11.2023).
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. Дата оновлення 04.11.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#doc_info (дата звернення 03.11.2023)
4. Колеснікова М., Шаповалова А. Актуальність впровадження інституту медіації в законодавстві України. *Правові горизонти*. 2017. Вип. 3(16). С. 41–46. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/57892> (дата звернення 03.11.2023)
5. Мазаракі Н. Співвідношення термінів «медіація» та «примирення». *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 226–229. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/11/49.pdf> (дата звернення 03.11.2023)
6. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#doc_info (дата звернення 03.11.2023)
7. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#top> (дата звернення 03.11.2023)
8. Ситько О. М., Шаповаленко Н. М. Словник юридичних термінів іншомовного походження. Одеса, 2013. 44 с.
9. Фрич В., Комарницька О. Медіація (примирення) як альтернатива судовому розгляду кримінальних проваджень. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. С. 25–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2013_3_6 (дата звернення 03.11.2023)

REFERENCES:

1. Bozhenko N.V. (2018). Administratyvno-pravove zabezpechennia mediatsii yak sposobu vyrishennia administratyvnykh sporiv [Administrative and legal provision of mediation as a way of resolving administrative disputes]/ Extended abstrakt of candidate's thesis. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
2. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and the Council of May 21, 2008 "On some aspects of mediation in civil and commercial legal relations.". *Ofitsiyni visnyk Yevropeiskoho Soiuzu - Official Journal of the European Union*. Retrieved from: <https://cutt.ly/fwPPB5wI> (Last accessed: 03.11.2023).
3. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Administrative Judicial Code of Ukraine]. (2005, July 06). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#doc_info (Last accessed: 03.11.2023). [in Ukrainian].
4. Kolesnikova M., Shapovalova A. (2017). Aktualnist vprovadzhennia instytutu mediatsii v zakonodavstvi Ukrainy [The relevance of the introduction of the institution of mediation in the legislation of Ukraine]. *Pravovi horyzonty - Legal horizons*, 3(16), 41–46. Retrieved from: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/57892> (Last accessed: 03.11.2023). [in Ukrainian].
5. Mazaraki N. (2017). Spivvidnoshennia terminiv «mediatsiia» ta «prymyrennia» [The relationship between

the terms "mediation" and "conciliation"]. *Pidpriyemnytstvo, hospodarstvo i parvo - Entrepreneurship, economy and law*, 11, 226-229. Retrieved from: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/11/49.pdf> (Last accessed: 03.11.2023). [in Ukrainian].

6. Pro mediatsiu : Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 № 1875-IX [On mediation: Law of Ukraine from November 16, 2021, № 1875-IX]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#doc_info (Last accessed: 03.11.2023). [in Ukrainian].

7. Pro praktyku zastosuvannya sudamy Ukrainy zakonodavstva pro zvilnennia osoby vid kryminalnoi vidpovidalnosti : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 23.12.2005 № 12 [On the practice of the application by the courts of Ukraine of the legislation on the release of a person from criminal liability: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of 12.23.2005 № 12]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#top> (Last accessed: 03.11.2023). [in Ukrainian].

8. Sytko O. M., Shapovalenko N. M. (2013). *Slovnnyk yurydychnykh terminiv inshomovnoho pokhodzhennia* [Dictionary of legal terms of foreign origin]. Odesa. [in Ukrainian].

9. Frych V., Komarnytska O. (2013). Mediatsiia (prymyrennia) yak alternatyva sudovomu rozghliadu kryminalnykh provadzen [Mediation (conciliation) as an alternative to criminal proceedings]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy - Bulletin of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, 3, 25-32. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2013_3_6 (Last accessed: 03.11.2023). [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 6.11.2023

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-64-68

Свічкарьова Ярослава Віталіївна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
e-mail: yara1972@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6245-2526>

СУТНІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОНЦІВ

У статті досліджено сутність інформаційної безпеки в професійній діяльності правоохоронців. Наголошено, що процес інформатизації діяльності правоохоронних органів України тягне за собою широкі можливості доступу до інформаційних ресурсів, які використовуються в їх діяльності щодо забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, тому саме підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів може бути вирішено через запровадження надійної системи інформаційної безпеки.

Підтримано думку науковців, що сутність інформаційної безпеки правоохоронних органів полягає у спроможності їхніх працівників убезпечити інформаційні ресурси від несанкціонованого доступу до них.

Зазначено, що обов'язковою умовою підвищення ефективності використання інформаційних систем у діяльності правоохоронних органів є пошук принципів нових способів організації роботи з інформаційними ресурсами, стандартизація яких спрямована на створення та гармонізацію єдиного інформаційного простору правоохоронних органів.

Акцентовано увагу, що нині є необхідність у формуванні нової, цілісної, науково обґрунтованої системи гарантування інформаційної безпеки, котра має діяти не тільки на загальнодержавному рівні, а й забезпечувати функціонування корпоративних організацій, окремих юридичних осіб та правоохоронних органів.

Ключові слова: інформаційна безпека, правоохоронні органи, інформаційна система, безпека правоохоронних органів, функції правоохоронних органів, інформаційні ресурси.

Svichkaryova Y. THE ESSENCE OF INFORMATION SECURITY IN THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF LAW OFFICERS

The article examines the essence of information security in the professional activity of law enforcement officers. It is emphasized that the process of informatization of the activities of law enforcement agencies of Ukraine entails wide opportunities for access to information resources that are used

interests of society and the state, combating crime, maintaining public safety and order, therefore increasing the efficiency of law enforcement agencies can be solved through the introduction of a reliable information security system.

The opinion of scientists is supported that the essence of information security of law enforcement agencies lies in the ability of their employees to protect information resources from unauthorized access to them.

It is noted that a mandatory condition for increasing the efficiency of the use of information systems in the activities of law

enforcement agencies is the search for fundamentally new ways of organizing work with information resources, the standardization of which is aimed at creating and harmonizing a single information space of law enforcement agencies.

Attention was drawn to the fact that there is now a need for the formation of a new, integrated, scientifically based system of guaranteeing information security, which should operate not only at the national level, but also ensure the functioning of corporate organizations, individual legal entities and law enforcement agencies.

Key words: information security, law enforcement agencies, information system, security of law enforcement agencies, functions of law enforcement agencies, information resources.

Постановка проблеми. На сьогоднішньому етапі цивілізаційного розвитку все більшу значущість має пришвидшення процесів обігу відомостей і даних у всіх сферах людської активності. Інформація як мета, засіб і результат діяльності набуває різноманітних форм і видів, і все більше виробничих процесів стають залежними від інформаційних технологій. Особливе значення має формування комплексу інформаційних знань, вмінь та навичок у представників правоохоронних професій, адже сучасних умовах для оперативного та ефективного забезпечення правоохоронної діяльності України щодо превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень; виявленню причини та умови, що сприяють учиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, та вжиттю заходів щодо їх усуненню; протидії злочинності; розкриттю і розслідуванню злочинів є комплексне застосування оперативно-технічних засобів, інформаційно-пошукових систем, інформаційно-телекомунікаційних засобів та технологій, що потребує запровадження надійної системи інформаційної безпеки. Це пов'язано зі специфікою завдань які вирішують правоохоронні органи України в рамках інформаційно-аналітичної діяльності, а саме забезпечення процесу збирання, отримання, обробки, поширення, аналізу різних видів інформаційних ресурсів, які потребують захисту на всіх етапах їх використання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням інформаційної безпеки у вітчизняній правовій науці присвячено праці: В. Авер'янова, Б. Андрушківа, О. Бандурки, О. Бойченка, М. Водька, С.Ссімова, В. Журавля, В. Захарова, Р. Калюжного, Ю. Комісарчука, В. Ліпкана, О. Логінова С.Лук'янчикова, М. Мартинова, А. Марушака, О. Пахомова, В. Пашка, Т. Писаревської, В. Середи, В.Хахановського, В. Шамрая, В. Шепітька, І. Шинкаренка та ін.

Метою статті є дослідження сутності інформаційної безпеки в професійній діяльності правоохоронців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес інформатизації діяльності правоохоронних органів України тягне за собою широкі можливості доступу до інформаційних ресурсів, які використовуються в їх діяльності щодо забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Тому підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів може бути вирішено через запровадження надійної системи інформаційної безпеки.

Інформаційна безпека є складовим компонентом загальної проблеми інформаційного забезпечення людини, держави і суспільства. Вона орієнтована на захист суб'єктів інформаційних ресурсів, законних інтересів. Зміст поняття «інформаційна безпека» розкривається у практичній діяльності, наукових дослідженнях, а також нормативно-правових документах.

На сьогодні відсутня єдність наукових поглядів щодо сутності дефініції «інформаційна безпека». Існуючі в науковій літературі поняття інформаційної безпеки класифікуються на дві групи. У першій групі понять інформаційна безпека пов'язана із захистом інформації, інформаційних ресурсів, особистості, суспільства і держави від негативного інформаційного впливу, яке може привести до спотворення інформації, зміни інформаційного мислення користувачів інформації та, як наслідок, до непередбачуваних соціальних або політичних процесів. Друга група об'єднує науково-технічні властивості інформаційної безпеки, акцентує увагу на загрозах інформаційної безпеки, що виникають внаслідок інформаційної невизначеності, коли споживач (особистість, суспільство або держава) з яких-небудь причин не може скористатися інформацією, яка циркулює в інформаційному просторі [1].

Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» визначає інформаційну безпеку як стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого запобігають завдання шкоди через: неповноту, несвоєчасність та невірогідність інформації, яку використовують; негативний інформаційний вплив; наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване поширення, використання інформації, порушення її цілісності, конфіденційності та доступності [2].

Отже, можна зазначити, що сутність поняття «інформаційна безпека», полягає у розумінні інформаційної безпеки як: стану захищеності інформаційного простору; процесу управління загрозами та небезпеками, що забезпечує інформаційний суверенітет України; стану захищеності національних інтересів України в інформаційному середовищі; суспільних відносин, пов'язаних із захистом життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави від реальних та потенційних загроз в інформаційному просторі; невід'ємної частини політичної, економічної, оборонної та інших складових національної безпеки.

Стосовно інформаційної безпеки правоохоронних органів, то з урахуванням загального розуміння, можна погодитися з точкою зору А. Суббота, який зазначає, що інформаційна безпека правоохоронних органів

полягає у спроможності їхніх працівників забезпечити інформаційні ресурси від несанкціонованого доступу до них. Обсяг прав і обов'язків правоохоронних органів щодо здійснення діяльності, спрямованої на охорону і захист життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від загроз в інформаційній сфері, встановлено Конституцією, законами та підзаконними нормативноправовими актами України [3].

Взагалом, система інформаційної безпеки будь-якої країни є невід'ємною частиною загальної національної системи безпеки. Іншими словами, у системі національної безпеки інформаційна безпека виступає як її підсистема. Інформаційну безпеку, очевидно, слід розуміти як сукупність засобів забезпечення інформаційного суверенітету України, захист інформаційної сфери від зовнішніх і внутрішніх інформаційних загроз. Із таким розумінням інформаційної безпеки можна погодитися, але з певним уточненням: ця безпека має включати і ефективну протидію сукупності інформаційних загроз, які небезпечні не лише для сфери інформаційної сфери [4].

Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» регулює відносини у сфері захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах [8]. Саме тому під захистом інформації в системі слід розуміти діяльність, спрямовану на запобігання несанкціонованим діям щодо інформації в системі, а об'єктами захисту в системі є інформація, що обробляється в ній, та програмне забезпечення, яке призначено для обробки цієї інформації.

Указом Президента України «Про єдину комп'ютерну інформаційну систему правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю» від 31.01.2006 № 80/2006 було запроваджено створення Єдиної комп'ютерної інформаційної системи правоохоронних органів із питань боротьби зі злочинністю. Єдиний інформаційний простір правоохоронних органів включає в себе такі технічні елементи, як бази та банки даних, технології їх ведення та використання, інформаційно-телекомунікаційні системи та мережі [5, с. 145].

Інформатизація правоохоронної діяльності не повинна відставати від інформатизації суспільства. Із розвитком суспільства мають удосконалюватися форми здійснення, спеціальні методи та засоби правоохоронної діяльності. Ефективна протидія високорозвиненій кримінальній діяльності неможлива без інформаційно-технологічного переозброєння правоохоронних органів.

Обов'язковою умовою підвищення ефективності використання інформаційних систем у діяльності правоохоронних органів є пошук принципово нових способів організації роботи з інформаційними ресурсами, стандартизація яких спрямована на створення та гармонізацію єдиного інформаційного простору правоохоронних органів, необхідного для отримання в режимі реального часу основними користувачами необхідних інтегрованих відомостей про кримінальні правопорушення й осіб, які їх учинили [5, с. 155].

На законодавчому рівні найбільш повно сьогодні регламентовані питання інформаційно-аналітичного забезпечення Національної поліції України. Зокрема, ст. 25 Закону України «Про Національну поліцію» визначено повноваження поліції у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення. Визначено, що поліція здійснює інформаційно-аналітичну діяльність виключно для реалізації своїх повноважень у таких напрямках: 1) формує бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України; 2) користується базами (банками) даних Міністерства внутрішніх справ України та інших органів державної влади; 3) здійснює інформаційно-пошукову та інформаційноаналітичну роботу; 4) здійснює інформаційну взаємодію з іншими органами державної влади України, органами правопорядку іноземних держав та міжнародними організаціями; 5) надає до Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів. Поліція може створювати власні бази даних, необхідні для забезпечення щоденної діяльності органів (закладів, установ) поліції у сфері трудових, фінансових, управлінських відносин, відносин документообігу, а також міжвідомчі інформаційно-аналітичні системи, необхідні для виконання покладених на неї повноважень [6]. Водночас останніми спеціальними дослідженнями встановлено, що система державних органів та їх оперативних підрозділів, до обов'язків яких належить боротьба зі злочинністю, громіздка та неефективна. Оперативно-розшукову діяльність в Україні в цей час здійснюють одинадцять державних правоохоронних органів (Національна поліція, органи СБУ, Служба зовнішньої розвідки, Державне бюро розслідування, Державна прикордонна служба, Управління державної охорони, органи доходів і зборів, органи установ виконання покарань та слідчі ізолятори, розвідувальний орган Міністерства оборони, Національне антикорупційне бюро, Бюро економічної безпеки). Слідчу ж діяльність в Україні здійснюють згідно зі ст. 216 КПК п'ять органів досудового розслідування: Національна поліція, органи безпеки, органи, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, Державне бюро розслідувань, детективи Національного антикорупційного бюро, детективи Бюро економічної безпеки. Можна б було вважати, що в країні створено потужну систему правоохоронних органів, які здійснюють оперативно-розшукову та слідчу діяльність, здатну вести активну та наступальну боротьбу зі злочинністю. Однак це не зовсім так. Створена на сьогодні система правоохоронних органів є громіздкою, їй притаманно дублювання функцій, зниження відповідальності за певні напрями боротьби з кримінальними правопорушеннями. Постійне реформування замість підвищення ефективності конституційних правоохоронних інститутів (МВС, СБУ, прокуратура, суди) знімає відповідальність кожного з них за падіння рівня професіоналізму та неефективну діяльність у протидії злочинності [7, с. 144].

Однак захист інформації не належить до основних функцій правоохоронних органів України, тому їхню діяльність не сконцентровано на забезпеченні власної інформаційної безпеки. Такий стан зумовлений

відсутністю єдиної системи служб і підрозділів, робота яких базувалася б на забезпеченні захисту інформації на різних рівнях. Адже важливість інформації, котра потребує належного убезпечення під час роботи правоохоронних органів, вимірюється за шкалою «від особи – до держави».

Висновки. Таким чином, нині є необхідність у формуванні нової, цілісної, науково обґрунтованої системи гарантування інформаційної безпеки, котра має діяти не тільки на загальнодержавному рівні, а й забезпечувати функціонування корпоративних організацій, окремих юридичних осіб та правоохоронних органів.

А отже, у сучасних умовах у системі правоохоронних органів прийняття оптимального управлінського рішення вимагає якісно нової, так званої випереджаючої інформації, що надає уявлення про тенденції та можливі зміни факторів, які впливають на стан правопорядку в перспективі. Поряд із цим у майбутньому інформаційні потоки правоохоронних органів будуть лише неухильно збільшуватися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Турчак А.В. Механізми забезпечення інформаційної безпеки як складової державної безпеки України: дис. ... канд. юрид. наук: 25.00.02. К.: 2020. 229 с
2. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр.: Закон України № 537-V від 9 січня 2007 р. Відомості Верховної Ради України. 2007. № 12. Ст. 102.
3. Суббот А. Інформаційна безпека діяльності працівників правоохоронних органів. Наукова бібліотека URL: http://old.univer.km.ua/statti/35_Subbot_A.I_informatsiyna_bezpeka_diyalnosti_pratsivnikiv_pravookhoronnikh_organiv.pdf
4. Наливайко Л. Інформаційна безпека та інформаційна політика в Україні: конституційно-правовий аспект. URL: <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/2756.pdf>
5. Петровський О. Проблемні питання формування єдиного інформаційного простору правоохоронних органів. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С. 145–148.
6. Закон України «Про Національну поліцію». Відомості Верховної Ради. 2015. № 40-41. Ст. 379.
7. Водько М.П., Подобний О.О. Правові та організаційні засади боротьби з організованою злочинністю в Україні : монографія. Одеса : Видавничий дім, «Гельветика», 2021. 208 с.
8. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-vr>.
9. Баландіна Н.М., Василенко М.Д., Слатвінська В.М., Сисоєнко С.В. Підходи до моделювання поведінкових проявів у соціальному інжинірингу в інтересах захисту інформації. *Вісник Черкаського державного технологічного університету. Серія технічні науки*. Вип. 4. 2020. С. 57–66.

REFERENCES:

1. Turchak, A.V. (2020). *Mekhanizmy zabezpechennia informatsiinoi bezpeky yak skladovoi derzhavnoi bezpeky Ukrainy*. [Mechanisms for ensuring information security as a component of the state security of Ukraine]. dys. ... kand. yuryd. nauk: 25.00.02. 229. [in Ukrainian].
2. Pro osnovni zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini na 2007–2015 rr. (2007, January 9). [On the main principles of the development of the information society in Ukraine for 2007–2015]. *Zakon Ukrainy № 537-V. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 12. 102. [in Ukrainian].
3. Subbot A. (2014). *Informatsiina bezpeka diialnosti pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv*. [Information security of law enforcement officers]. *Naukova biblioteka*. Retrieved from: http://old.univer.km.ua/statti/35_Subbot_A.I_informatsiyna_bezpeka_diyalnosti_pratsivnikiv_pravookhoronnikh_organiv.pdf [in Ukrainian].
4. Nalyvaiko, L. (2003). *Informatsiina bezpeka ta informatsiina polityka v Ukraini: konstytutsiino-pravovy aspekt*. [Information security and information policy in Ukraine: constitutional and legal aspect]. Retrieved from: <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/2756.pdf> [in Ukrainian].
5. Petrovskiy, O. (2017). *Problemni pytannia formuvannia yedynoho informatsiinoho prostoru pravookhoronnykh orhaniv*. [Problematic issues of forming a unified information space of law enforcement agencies]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 8. 145–148. [in Ukrainian].
6. "Pro Natsionalnu politsiiu" (2015, July 2). [On the National Police]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. № 40-41. 379. [in Ukrainian].
7. Vodko, M.P., & Podobnyi, O.O. (2021). *Pravovi ta orhanizatsiini zasady borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu v Ukraini*. [Legal and organizational principles of combating organized crime in Ukraine]. *Monohrafiia. Odesa. Vydavnychiy dim, «Helvetyka»*. 208. [in Ukrainian].

8. Pro zakhyst informatsii v informatsiino-telekomunikatsiinykh systemakh. (1994, July 5). On the protection of information in information and telecommunication systems. Zakon Ukrainy № 80/94-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-vr>. [in Ukrainian].

9. Balandina, N.M., & Vasylenko, M.D., & Slatvinska, V.M., & Sysoienko, S.V. (2020). Pidkhydy do modeliuvannia povedinkovykh proiaviv u sotsialnomu inzhynirynhu v interesakh zakhystu informatsii. [Approaches to modeling behavioral manifestations in social engineering in the interests of information protection]. *Visnyk Cherkaskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu. Seriya tekhnichni nauky*. Vyp. 4. 57–66. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 5.11.2023

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-68-72

Гулак Олена Василівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України
e-mail: lenagulac8118@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-9004-0185>

Позняков Спартак Петрович,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри права
Вінницького національного аграрного університету
e-mail: poznakovspartak@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3861-3710>

Попова Олена Вікторівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національний університет біоресурсів і природокористування України
e-mail: popova-olena@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-0249-6356>

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА

У статті охарактеризовано поняття та зміст адміністративної відповідальності, визначено порядок та правове регулювання притягнення до адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства. Наведені особливості настання адміністративної відповідальності, такі як притаманні тільки іноземцям та особам без громадянства, які передбачають порядок реалізації адміністративного примусу у вигляді видворення за межі України та заборону подальшого в'їзду в Україну за порушення іноземцями та особами без громадянства порядку перетину державного кордону.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права, діючого законодавства та думок на цю проблематику вчених охарактеризувати нормативне регулювання адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства.

У межах даного дослідження охарактеризовано поняття та зміст адміністративної відповідальності, визначено порядок та правове регулювання притягнення до адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства. Констатовано, що іноземці та особи без громадянства підлягають юрисдикції України і відповідають за правопорушення нарівні з громадянами України, щоправда з деякими особливостями настання адміністративної відповідальності, які притаманні тільки для таких суб'єктів.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративне правопорушення, іноземець, особа без громадянства, примусове видворення, примусове повернення.

Gulak O., Poznyakov S., Popova O. FEATURES OF ADMINISTRATIVE LIABILITY OF FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS

The article describes the concept and content of administrative responsibility, defines the procedure and legal regulation of bringing foreigners and stateless persons to administrative responsibility. The specifics of the onset of administrative

responsibility, such as are inherent only to foreigners and stateless persons, which provide for the procedure for implementing administrative coercion in the form of expulsion from the borders of Ukraine and the prohibition of further entry into Ukraine for violations by foreigners and stateless persons of the procedure for crossing the state border.

The purpose of the article is to characterize the normative regulation of administrative responsibility of foreigners and stateless persons on the basis of the theory of administrative law, current legislation and the opinions of scientists on this issue.

Within the scope of this study, the concept and content of administrative responsibility was characterized, the procedure and legal regulation of bringing foreigners and stateless persons to administrative responsibility was determined. It was established that foreigners and stateless persons are subject to the jurisdiction of Ukraine and are responsible for offenses on an equal footing with citizens of Ukraine, although with some features of the onset of administrative responsibility, which are inherent only to such subjects.

Key words: administrative responsibility, administrative offense, foreigner, stateless person, forced deportation, forced return.

Постановка проблеми. З метою забезпечення сприятливих умов проживання іноземців та осіб без громадянства в Україні для них на законодавчому рівні встановлюються права, обов'язки та заборони. Проте цим особам, як і громадянам України, притаманна така ознака як вчинення адміністративних правопорушень, наслідком таких дій є адміністративна відповідальність. Уявлення про роль адміністративної відповідальності в умовах сучасного суспільства дають три її основні концепції – управлінська, публічно-сервісна та правозахисна. Відповідно до управлінської концепції адміністративна відповідальність представляє собою специфічний засіб реалізації примусового методу державного управління. Він полягає в особливих санкціях, які застосовуються для іноземців та осіб без громадянства на відміну від громадян України про що йде мова в нашому дослідженні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Підстави притягнення до адміністративної відповідальності досліджувалися в науці адміністративного права досить широко. Так, проблематика підстав адміністративної відповідальності фізичних осіб знайшла відображення в працях А.Б. Агапова, Д.М. Бахраха, Є.В. Додіна, В.К. Колпакова, Б.М. Лазарева, О.І. Остапенка, О.П. Світличного та багатьох інших дослідників. Проте, всі вищевказані дослідники прямо не досліджували обрану нами проблематику.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права, діючого законодавства та думок на цю проблематику вчених охарактеризувати нормативне регулювання адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства.

Виклад основного матеріалу дослідження. В науці адміністративного права склалося декілька точок зору на визначення поняття і зміст адміністративної відповідальності. Так, Г.П. Бондаренко вважає, що: “Адміністративна відповідальність – це форма реагування держави на правопорушення, яке виявляється в застосуванні повноважними державними органами, службовими особами, громадськістю до винної особи адміністративних санкцій у межах і порядку, встановлених законодавством; це обов'язок правопорушника звітуватись за свою протиправну поведінку і перетерплювати за неї несприятливі наслідки, що передбачені санкцією правової норми” [1, с.84]. С.Т. Гончарук відмічає, що: “адміністративна відповідальність, як різновид правової відповідальності, - це специфічна форма негативного реагування з боку держави в особі її компетентних органів на відповідну категорію протиправних проявів (передусім адміністративних проступків), згідно з якою особи, що скоїли ці правопорушення, повинні дати відповідь перед повноважними державними органами за свої неправомірні дії і понести за це адміністративні стягнення в установленому законом порядку” [2, с. 19].

Власну дефініцію адміністративної відповідальності пропонує В.К. Колпаков, який вважає, що адміністративна відповідальність – це примусове, з додержанням встановленої процедури застосування правомочним суб'єктом передбачених законодавством за вчинення адміністративного проступку заходів впливу, які виконані правопорушником [3, с. 290].

Необхідно з'ясувати, які підходи дадуть можливість сформулювати найбільш повне уявлення про адміністративну відповідальність, дати їй вичерпну характеристику або, що може виступати концептуальними джерелами інституту адміністративної відповідальності.

Загальновизнано, що адміністративна відповідальність - це суто юридичне явище, породжене правовим регулюванням відносин.

Підстави притягнення до адміністративної відповідальності досліджувалися в науці адміністративного права досить широко. Так, проблематика підстав адміністративної відповідальності фізичних осіб знайшла відображення в працях А.Б. Агапова, Д.М. Бахраха, Є.В. Додіна, В.К. Колпакова, Б.М. Лазарева, О.І. Остапенка та багатьох інших дослідників.

Якщо взяти за основу характер шкоди, що завдається протиправним діянням, то очевидно, що вона повинна мати форму реальних істотних матеріальних або особистих втрат, або виражатись у формі потенційної можливості, загрози таких втрат. Водночас „істотність” є оціночною категорією і в залежності від різних умов вона може мати різні характеристики. Крім того певну проблему представляє оцінка того, з якою формою вини вчинене протиправне діяння, а саме чи охоплювалось умислом винної особи заподіяння зазначеної шкоди.

Досить важливим моментом, що стосується підстав адміністративної відповідальності, є різноманітність суб'єктів, які можуть притягуватись до адміністративної відповідальності. Оскільки такими

можуть бути і фізичні, і юридичні особи, а кількість їх різновидів є дуже багатою, це не може не відбиватись і на інших елементах складів правопорушень, що виступають підставами адміністративної відповідальності.

Багатоманітність відносин, що є об'єктами адміністративних правопорушень обумовлює і велику кількість різновидів суб'єктів, які є учасниками відносин адміністративної відповідальності. Серед ознак суб'єкта адміністративного правопорушення виділяють ознаки загального суб'єкта, тобто притаманні всім особам, що вчиняють адміністративні правопорушення, та ознаки спеціального суб'єкта. При цьому однією із особливостей суб'єктного складу відносин адміністративної відповідальності слід вважати велику кількість спеціальних суб'єктів [4, с. 45].

Якщо загальний суб'єкт адміністративного правопорушення досить добре описаний в літературі, то питанням спеціальних суб'єктів уваги приділялося явно недостатньо.

Традиційно, спеціальним суб'єктом вважається особа, яка може бути визнана суб'єктом конкретного адміністративного правопорушення, а відтак і притягнута до адміністративної відповідальності за умов наявності у неї, крім віку адміністративної відповідальності та стану осудності, певних додаткових ознак.

Такою ознакою, зокрема, може бути громадянство. За ознакою громадянства особливості адміністративної відповідальності мають місце для іноземних громадян та осіб без громадянства. Відповідно до статті 16 КУпАП, іноземці і особи без громадянства, які перебувають на території України, підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах з громадянами України, а питання про відповідальність за адміністративні правопорушення, вчинені на території України іноземцями, які згідно з чинними законами та міжнародними договорами України користуються імунітетом від адміністративної юрисдикції України, вирішуються дипломатичним шляхом [5].

З огляду положень ст. 16 КУпАП жоден іноземний громадянин не може уникнути відповідальності в разі порушення норм адміністративного законодавства. Ст. 24 КУпАП разом з переліком видів адміністративних стягнень зазначено спеціальний вид адміністративного стягнення щодо іноземців та осіб без громадянства – видворення за межі України. Порівняльний аналіз положень КУпАП та Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» вказує на такі обов'язкові умови застосування видворення за межі України: необхідність наявності спеціальної норми, яка передбачає адміністративне видворення; вчинення іноземцем або особою без громадянства адміністративного правопорушення, яке грубо порушує порядок [6, с. 208].

Ст. 24 КУпАП встановлює, що законами України може бути передбачено адміністративне видворення за межі України іноземців і осіб без громадянства за вчинення адміністративних правопорушень, які грубо порушують правопорядок. Відповідно до цієї статті для застосування адміністративного стягнення у вигляді адміністративного видворення необхідним є: а) наявність законів, які передбачають саме адміністративне видворення; б) вчинення адміністративного проступку, який грубо порушує правопорядок.

Законом, який необхідно використовувати для застосування ст. 24 КУпАП, є Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», що містить ст. 30 «Примусове видворення іноземців та осіб без громадянства». Ця стаття визначає, що іноземець та особа без громадянства підлягають затриманню і адміністративному видворенню у примусовому порядку, коли вони ухиляються від виїзду після прийняття рішення про видворення або коли є обґрунтовані підстави вважати, що вони ухилятимуться від виїзду. З наведеного тексту випливає, що адміністративне видворення може застосовуватися лише у двох випадках: а) якщо відповідні особи ухиляються від виїзду після прийняття рішення про видворення; б) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що вони будуть ухилятися від виїзду [7, с.28].

Іноземці та особи без громадянства є суб'єктами окремого складу адміністративного проступку, відповідальність за який передбачена ст. 203 КпАП «Порушення іноземцями та особами без громадянства правил перебування в Україні і транзитного проїзду через територію України» [8].

Відповідно до ст.203 Кодексу України про адміністративні правопорушення іноземці та особами без громадянства можуть притягуватися до відповідальності за:

порушення іноземцями та особами без громадянства правил перебування в Україні, тобто проживання без документів на право проживання в Україні, за недійсними документами або документами, термін дії яких закінчився, або працевлаштування без відповідного дозволу на це, якщо необхідність такого дозволу передбачено законодавством України, або недодержання встановленого порядку пересування і зміни місця проживання, або ухилення від виїзду з України після закінчення відповідного терміну перебування, неприбуття без поважних причин до визначеного місця навчання або працевлаштування після в'їзду в Україну у визначений строк, а так само порушення правил транзитного проїзду через територію України.

недодержання іноземцями та особами без громадянства встановленого порядку реєстрації або проживання на території України за недійсними документами чи документами, строк дії яких закінчився, або порушення встановленого терміну перебування в Україні, виявлені в пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон України або контрольних пунктах в'їзду-виїзду.

Але, відповідно до Закону України "Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту" [9], є випадки коли дія цієї статті не поширюється, а саме: коли іноземці чи особи без громадянства з наміром отримати притулок чи бути визнаними в Україні біженцями або особами, які потребують додаткового або тимчасового захисту, під час в'їзду в Україну незаконно перетнули державний кордон України і перебувають на території України протягом часу, необхідного для звернення із заявою про

надання притулку чи заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.

Для тимчасового утримання іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні та підлягають адміністративному видворенню за її межі у примусовому порядку, згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 17 липня 2003 р. № 1110 створено державну установу під назвою Пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні [10, с. 185].

Рішення Національної поліції або Служби безпеки України про видворення іноземця з України може бути оскаржено в суді. Оскарження зупиняє виконання рішення про видворення, крім випадків, коли необхідність негайного видворення зумовлена інтересами забезпечення безпеки України чи охорони громадського порядку.

Беручи до уваги статистику адміністративних правопорушень протягом останніх років, можемо зазначити, що значний відсоток адміністративних правопорушень вчинено іноземцями та особами без громадянства [11]. Зокрема, за даними Нацполіції, лише протягом 2020 року іноземці в Україні вчинили понад 92 тисячі адміністративних та майже 1700 кримінальних правопорушень, що, безумовно, не може не викликати напругу в суспільстві. Найпоширенішими адміністративними правопорушеннями, згідно офіційних статистичних даних, являються: недотримання порядку пересування і вибору місця проживання, порушення правил перебування в Україні, недотримання порядку реєстрації та ін. [12]. Водночас, статистичні дані за останні декілька років не є репрезентативними, оскільки правовий режим воєнного стану та активні воєнні дії на території України призвели до суттєвих і катастрофічних змін у багатьох сферах, у тому числі і досліджуваній у межах цього наукового доробку.

Висновки. Таким чином, у межах дослідження охарактеризовано поняття та зміст адміністративної відповідальності, визначено порядок та правове регулювання притягнення до адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства. Констатовано, що іноземці та особи без громадянства підлягають юрисдикції України і відповідають за правопорушення нарівні з громадянами України, щоправда з деякими особливостями настання адміністративної відповідальності, які притаманні тільки для таких суб'єктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бондаренко Г.П. Адміністративна відповідальність в СРСР. Львів: ЛДУ. 1975. 176 с.
2. Гончарук С.Т. Адміністративна відповідальність за законодавством України. Навчальний посібник. 1995. 78 с.
3. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен. Монографія. Юрінком Інтер. 2004. 528 с.
4. Остапенко О.І. Кваліфікація адміністративних правопорушень: Навчально-практичний посібник. Львів: Вид. Львів, ін-ту внутр. справ при Укр. акад. внутр. справ, 2000. 173 с.
5. Руденко Л.Д. Механізм притягнення до адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. №4. С. 207-210.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-Х. Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. 1984. № 51. Ст. 1122.
7. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011, № 3773-VI. Відомості Верховної Ради (ВВР)
8. Особливості адміністративної відповідальності іноземних громадян та осіб без громадянства. URL: http://www.rusnauka.com/43_DWS_2015/Pravo/2_203097.doc.htm
9. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08.07.2011. № 3671-VI. Голос України. від 03.08.2011. № 142.
10. Мальцев В.В. Адміністративно-правовий режим перебування іноземців та осіб без громадянства і його забезпечення національною поліцією. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 1(22) том 3. С. 180-187.
11. Гулак О.В., Слюсаренко С.В., Позняков С.П. Правовий статус іноземців та осіб без громадянства: теоретико-правові засади. *Наукові записки. Серія: Право*. Випуск 13. 2022. С. 191-195. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2022-13-191-195>. <https://pravo.cuspu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/232>
12. Гулак О. В., Висоцький В. М., Слободянюк Р. Л. Особливості притягнення до адміністративної відповідальності в Україні іноземців та осіб без громадянства. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Юридичні науки"*. 2023. № 1. <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-1-8545>

REFERENCES:

1. Bondarenko, H.P. (1975). *Administrativna vidpovidalnist v SRSR*. [Administrative responsibility in the USSR]. 176. [in Ukrainian].
2. Honcharuk, S.T. (1995). *Administrativna vidpovidalnist za zakonodavstvom Ukrainy*. [Administrative responsibility according to the legislation of Ukraine]. Navchalnyi posibnyk. 78. [in Ukrainian].
3. Kolpakov, V.K. (2004). *Administrativno-deliktnyi pravovy fenomen*. [Administrative-delict legal phenomenon]. Monohrafiia. 528. [in Ukrainian].
4. Ostapenko, O.I. (2000). *Kvalifikatsiia administrativnykh pravoporushen*. [Qualification of administrative offenses]. Navchalno-praktychnyi posibnyk. Lviv: Vyd. Lviv, in-tu vnutr. sprav pry Ukr. akad. vnutr. sprav. 173. [in Ukrainian].

5. Rudenko, L.D. (2020). Mekhanizm prytyahнення do administratyvnoi vidpovidalnosti inozemtsiv ta osib bez hromadianstva. [The mechanism of bringing foreigners and stateless persons to administrative responsibility]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. №4. 207-210. [in Ukrainian].
6. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. (1984, December 7). [Code of Ukraine on administrative offenses]. *Zakon Ukrainy № 8073-Kh*. [in Ukrainian].
7. Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva. (2011, September 22). [On the legal status of foreigners and stateless persons]. *Zakon Ukrainy № 3773-VI*. [in Ukrainian].
8. Klochkova, K.O. (2015). Osoblyvosti administratyvnoi vidpovidalnosti inozemnykh hromadian ta osib bez hromadianstva. [Peculiarities of administrative responsibility of foreign citizens and stateless persons]. Retrieved from: http://www.rusnauka.com/43_DWS_2015/Pravo/2_203097.doc.htm [in Ukrainian].
9. Pro bizhentsiv ta osib, yaki potrebuiut dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu. (2011, July 8). [On refugees and persons in need of additional or temporary protection]. *Zakon Ukrainy № 3671-VI. Holos Ukrainy*. № 142 [in Ukrainian].
10. Maltsev, V.V. (2018). Administratyvno-pravovyi rezhym perebuвання inozemtsiv ta osib bez hromadianstva i yoho zabezpechennia natsionalnoiu politsiieiu. [Administrative and legal regime of stay of foreigners and stateless persons and its enforcement by the national police]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vypusk 1(22) tom 3. 180-187. [in Ukrainian].
11. Hulak, O.V., & Sliusarenko, S.V., & Pozniakov S.P. (2022). Pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva: teoretyko-pravovi zasady. [Legal status of foreigners and stateless persons: theoretical and legal principles]. *Naukovi zapysky. Seriya: pravo*. Vypusk 13.191-195. Retrieved from: <https://pravo.cuspu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/232> [in Ukrainian].
12. Hulak, O. V., & Vysotskyi, V. M., & Slobodianiuk, R. L. (2023). Osoblyvosti prytyahнення do administratyvnoi vidpovidalnosti v Ukraini inozemtsiv ta osib bez hromadianstva. [Peculiarities of bringing foreigners and stateless persons to administrative responsibility in Ukraine]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriya: "Yurydychni nauky"*. № 1. Retrieved from: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-1-8545> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 4.11.2023

УДК 347.73 : 351.822

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-73-77

Овчатова-Редько Алла Олександрівна,

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри права

Придунайської філії ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»»

e-mail: pravokafedrapf@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-4473-7908>**Ніколенко Лілія Іванівна,**

старший викладач кафедри права

Придунайської філії ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»»

e-mail: nl198137@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3390-9256>**Огурцова Ганна Василівна,**

магістрантка

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»»

e-mail: pravokafedrapf@gmail.com

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ВАЛЮТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті з урахуванням наукових теорій та досліджень характеризується проблема визначення адміністративно-правової відповідальності в сфері валютних правовідносин на законодавчому рівні. Автором розглянуті наукові погляди на інституційну природу адміністративно-правової відповідальності за порушення норм валютного законодавства.

Встановлено, що в основі адміністративно-правової відповідальності за порушення валютного законодавства лежить відповідний адміністративний проступок.

Метою статті визначено дослідження особливостей адміністративної відповідальності за порушення чинного валютного законодавства, з'ясування її природи та особливостей.

Автори прийшли до висновку, що адміністративна відповідальність є одним із найбільш дієвих правових інструментаріїв у боротьбі з найбільш масовими протиправними діяннями, які є адміністративні правопорушення; одним із важливих механізмів правового регулювання суспільних відносин із метою впорядкування поведінки громадян для належного дотримання норм чинного валютного законодавства.

Ключові слова: юридична відповідальність, адміністративна відповідальність, валютні відносини, валютне законодавство, правопорушення.

Ovchatova-Red'ko A., Nikolenko L., Ohurtsova H. CONCEPT AND CONTENT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL LIABILITY FOR VIOLATIONS OF FOREIGN EXCHANGE LEGISLATION

The article, taking into account scientific theories and research, characterizes the problem of determining administrative and legal responsibility in the field of monetary legal relations at the legislative level. The author considered scientific views on the institutional nature of administrative and legal responsibility for violation of currency legislation.

It has been established that administrative liability for violation of currency legislation is based on a corresponding administrative misdemeanor.

The purpose of the article is to study the specifics of administrative liability for violation of current currency legislation, to clarify its nature and specifics.

The authors came to the conclusion that administrative responsibility is one of the most effective legal tools in the fight against the most massive illegal acts, which are administrative offenses; one of the important mechanisms of legal regulation of social relations with the aim of regulating the behavior of citizens for proper compliance with the norms of current currency legislation.

Key words: legal responsibility, administrative responsibility, currency relations, currency legislation, offenses.

Постановка проблеми. Інститут відповідальності за порушення норм валютного законодавства є важливим гарантом забезпечення законності здійснення валютних операцій, додержанням валютної дисципліни та режиму фінансової безпеки держави.

Із прийняттям у 2018 році Закону України «Про валюту і валютні операції», була замінена існуюча на той час система нормативно-правових актів. Відтак, вказаний законодавчий акт став основною правового регулювання досліджуваної сфери. Варто зазначити, що необхідність внесення змін у систему валютного регулювання на той час вже назріла і була продиктована, в першу чергу, вимогами Європейського Союзу. Підписана Угода про асоціацію між Україною та ЄС вимагала адаптації українського законодавства до Директиви Ради ЄС 88/361/ЄЕС «Щодо імплементації ст. 67 Договору» від 24.06.1988 р. (вільний рух

капіталу) та мала на меті зняття будь-яких заборон в обмеженні руху капіталу, що здійснюється між громадянами, які постійно проживають у державах-членах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемним питанням застосування відповідальності за порушення валютного законодавства були присвячені праці таких науковців: Є.Алісової, І.Андрєєва, В.Васенко, Є.Карманова, О.Костюченка, О.Орлюк, Л.Савченко, М.Старинського та ін.

Окремі аспекти адміністративної відповідальності за порушення валютного законодавства досліджували такі вчені-адміністративісти, як: В.Авер'янов, О.Бандурка, Ю.Битяк, А.Ковальчук, А.Комзюк, О.Кузьменко та інші.

Мега статті – дослідження особливостей адміністративної відповідальності за порушення чинного валютного законодавства, з'ясування її природи та особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метою юридичної відповідальності є забезпечення найбільш ефективної реалізації правових приписів. Відтак, вона стимулює правомірну поведінку учасників суспільних відносин, сприяє формуванню в населення поваги до закону і права взагалі.

Змістом юридичної відповідальності є забезпечення законності і правопорядку в державі, що здійснюється належною реалізацією діючого законодавства України. За її допомогою забезпечується правомірна поведінка громадян, формування у населення країни «поваги до закону і права, а отже, є істотним фактором побудови правової держави в Україні [1, с. 437]. На думку М.Скригонюка, феномен відповідальності об'єднує не тільки юридичний, а й моральний та політичний види покладених на особу або взятих особою обов'язків відповідальності за вчинене діяння у певній сфері суспільних відносин [2].

Теорія права виходить із існування кількох видів юридичної відповідальності, а саме – кримінальної, адміністративної, цивільної та дисциплінарної відповідальності. При цьому, вчені приходять до висновку, що такий перелік видів юридичної відповідальності, що базуються на положеннях нормативно-правових актів, є абсолютно не вичерпним, оскільки система та різноманіття видів юридичної відповідальності постійно знаходиться в динаміці, періодично з'являються нові види, яким притаманні свої, відмінні від інших видів ознаки [3].

Одним із видів юридичної відповідальності є адміністративна. Адміністративна відповідальність – це відповідальність за вчинення адміністративних правопорушень, тобто правопорушень законодавства, що зачіпають публічний інтерес, однак не є такими тяжкими як злочини (у кримінальному законодавстві). Адміністративна відповідальність – це один із видів юридичної відповідальності, якому притаманні всі ознаки останньої. Разом з тим, адміністративна відповідальність є складовою частиною адміністративного примусу і наділена всіма його ознаками [4, с.190].

Для адміністративної відповідальності, як різновиду юридичної відповідальності, характерні наступні ознаки: 1) має зовнішній характер; 2) визначена у нормах права; 3) пов'язана з державним примусом у формах каральних і правовідновлюючих заходів; 4) притягнення правопорушника до відповідальності здійснюється уповноваженими державними органами та посадовими особами; 5) притягнення правопорушника до відповідальності здійснюється в певному процесуальному порядку тощо [4, с.191].

Крім того, наукова доктрина містить такі поняття як «валютна відповідальність», «відповідальність у валютній сфері», «відповідальність за порушення в сфері валютних відносин», «відповідальність за порушення, пов'язані з обігом валюти і валютних цінностей», які, на нашу думку, варто розуміти як тотожні.

Юридичну відповідальність у сфері валютного законодавства варто розуміти як застосування до порушника передбачених санкцій, норм валютного законодавства, засобів державного впливу, що виражається у формі позбавлення організаційного чи майнового характеру; вона передбачає застосування державою певних заходів примусу до суб'єктів, що вчинили валютне правопорушення.

Передумовою застосування юридичної відповідальності за порушення валютного законодавства є скоєння певним суб'єктом валютного правопорушення. Зауважимо, що вітчизняне та зарубіжне валютне законодавство не містить поняття «валютного правопорушення», що і впливає на його неоднозначне розуміння. Проте в навчальній та науковій літературі були намагання визначити цю категорію. Можна погодитися із Є.Кармановим, який під порушенням валютного законодавства розуміє недотримання правових норм, які регулюють порядок укладення угод з валютними цінностями всередині країни, угод між юридичними та фізичними особами різних країн, а також порядок ввезення, вивезення, переказування та пересилання з-за кордону та за кордон валюти України та іноземної валюти, інших валютних цінностей [5, с. 357].

Валютне правопорушення – це акт поведінки суб'єкта валютних правовідносин, який виражається в здійсненні яких-небудь активних дій (продаж валюти фізичною особою, здійснення валютних операцій уповноваженим банком без отримання письмового дозволу) чи бездіяльності (нездійснення уповноваженим банком функцій агента валютного ринку).

Валютне правопорушення завжди соціально шкідливе. Як і будь-яке правопорушення, воно завдає шкоди особі, суспільству, державі. Чинним законодавством за порушення валютного законодавства на території України передбачено декілька різновидів юридичної відповідальності, зокрема, кримінальна та адміністративна.

На сьогодні серед вчених не існує єдності щодо правової природи юридичної відповідальності у сфері

валютного законодавства. Їх позиції розділяються на дві суперечливі між собою групи. Так наприклад, Л.Кравченко, яка вважає, що валютне правопорушення – це різновид адміністративного правопорушення (проступку), оскільки санкції, що застосовуються до суб'єктів валютного правопорушення мають адміністративно-правову природу. На її думку, валютне правопорушення – це протиправне, винне діяння (дія чи бездіяльність), яке вчинене учасником валютних правовідносин навмисно або з необережності і за яке валютним законодавством України встановлена адміністративна відповідальність [6, с. 14].

Інші вчені відстоюють позицію відокремлення юридичної відповідальності за правопорушення у сфері валютних правовідносин як окремого виду відповідальності – фінансово-правової. Дослідники зазначають, що головною проблемою визначення відповідальності за порушення норм валютного законодавства є відсутність законодавчого закріплення такої відповідальності. Законодавець не виділяє фінансово-правової відповідальності за порушення валютно-правових норм. Такий підхід законодавця відображає думки вчених щодо існування тільки адміністративної або кримінальної відповідальності за порушення фінансового законодавства, які взагалі не виділяють фінансових правопорушень та фінансово-правової відповідальності [7].

На думку вченого, основним аргументом у захист автономності фінансово-правової відповідальності за порушення валютного законодавства є об'єкт самого правопорушення. Об'єктом адміністративного правопорушення в валютній сфері – є суспільні відносини в сфері встановленого державою порядку здійснення валютних операцій, об'єктом фінансового правопорушення у валютній сфері – є суспільні відносини, пов'язані з формуванням, розподіленням та використанням централізованих та децентралізованих фондів держави та місцевого самоврядування, на які посягнув правопорушник своєю протиправною поведінкою [7].

Варто зазначити, що законодавством України не встановлено фінансово-правової відповідальності за порушення валютного законодавства, натомість притягнення до адміністративної відповідальності регламентовано як Кодексом про адміністративні правопорушення України, так і Законом України «Про валюту і валютні операції». Тому, у межах нашого дослідження ми підтримуємо думку вчених щодо віднесення фінансово-правової відповідальності до різновиду адміністративної відповідальності.

В основі адміністративно-правової відповідальності за порушення валютного законодавства лежить відповідний адміністративний проступок, під яким необхідно розуміти вчинене юридичною або фізичною особою чи особами винне, умисне, протиправне діяння, спрямоване на порушення правил у галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, у галузі фінансів і підприємницької діяльності, за яке передбачена адміністративна відповідальність.

Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X [8] містить наступні статті, що врегульовують питання застосування адміністративної відповідальності за порушення валютного законодавства, можна віднести:

порушення правил про валютні операції – незаконні скуповування, продаж, обмін, використання валютних цінностей як засобу платежу або як застави – тягнуть за собою попередження або накладення штрафу від п'ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією валютних цінностей (ст. 162);

порушення порядку здійснення валютних операцій – тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб юридичних осіб (крім уповноважених установ), громадян - суб'єктів підприємницької діяльності від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ст. 162-1);

порушення законодавства з фінансових питань – приховування в обліку валютних та інших доходів, непродуктивних витрат і збитків, відсутність бухгалтерського обліку або ведення його з порушенням встановленого порядку, внесення неправдивих даних до фінансової звітності, неподання фінансової звітності, несвоєчасне або неякісне проведення інвентаризацій грошових коштів і матеріальних цінностей, несвоєчасне подання на розгляд, погодження або затвердження річного фінансового плану підприємства державного сектору економіки та звіту про його виконання, перешкоджання працівникам органу державного фінансового контролю у проведенні ревізій та перевірок, невжиття заходів по відшкодуванню з винних осіб збитків від недостач, розтрат, крадіжок і безгосподарності – тягнуть за собою накладення штрафу від восьми до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з правопорушень, зазначених у частині першій цієї статті, тягнуть за собою накладення штрафу від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ст. 164-2);

порушення банківського законодавства, законодавства у сфері державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг, валютного законодавства, законодавства, яке регулює переказ коштів в Україні, нормативно-правових актів Національного банку України або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку – порушення вимог валютного законодавства - тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб уповноважених установ від трьох тисяч до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ст.166-5) [8].

Логічним, виходячи з нових правил, було й скасування ст. 162-2 КУпАП «Незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків». По-перше, вона не діяла з огляду на відсутність механізмів моніторингу таких рахунків, по-друге, у ст. 4 згаданого Закону прямо передбачене право

відкривати рахунки в іноземних фінансових установах та здійснювати через такі рахунки валютні операції.

Аналіз вказаних вище статей дає підстави стверджувати, що Кодекс України про адміністративні правопорушення передбачав адміністративну відповідальність у вигляді штрафів. Після скасування Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» відповідальність фізичних осіб за порушення валютного законодавства передбачена лише в Кодексі України про адміністративні правопорушення. Що стосується сум таких штрафів, то їх розміри значно зросли. Так, наприклад, за незаконну скупку, продаж, обмін, використання валютних цінностей як засобу платежу або застави (ст. 162 КУпАП) передбачено штраф від 500 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 8500 до 17000 грн.), тоді як раніше він не перевищував 44 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (748 грн.) [8].

Висновки. Відповідальність у сфері валютного законодавства – це застосування до порушника передбачених санкцій, норм валютного законодавства, засобів державного впливу, що виражається у формі позбавлення організаційного чи майнового характеру.

Адміністративна відповідальність є одним із найбільш дієвих правових інструментаріїв у боротьбі з найбільш масовими протиправними діяннями, які є адміністративні правопорушення; одним із важливих механізмів правового регулювання суспільних відносин із метою впорядкування поведінки громадян для належного дотримання норм чинного валютного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Шемшученко Ю.С. Відповідальність юридична. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1: А-Г. 672 с.
2. Скригонюк М. І. Плебсологічна філософсько-правова оцінка конституційної та інших видів юридичної відповідальності української держави перед людиною за свою діяльність. *Публічне право*. 2014. № 4. С. 190–198.
3. Шемелинець І.І. До питання класифікації видів юридичної відповідальності. *Закарпатські правові читання*. 2017. Том 1. С. 36-41.
4. Попова Л. М. Особливості притягнення до адміністративної відповідальності за здійснення протиправної підприємницької діяльності в Україні // *Фінансова система України в умовах трансформації соціально-економічних відносин / за заг.ред. В.І. Успенко*. Харків : ФОРМ Панов А.М., 2019. С.189–212.
5. Карманов Є. В. Банківське право України : навчальний посібник. Х. : Консум, 2000. 464 с.
6. Кравченко Л. М. Правові засади валютного регулювання і контролю в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : 12.00.07. Ірпінь, 2003. 19 с.
7. Єрохов В. М. Особливості та зміст фінансово-правової відповідальності за порушення валютного законодавства. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 53. С. 290-295.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7.12.1984 № 8073-X URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n1484>

REFERENCES:

1. Shemshuchenko, Yu.S. (1998). Vidpovidalnist yurydychna. [Liability is legal]. *Yurydychna entsyklopediia: V 6 t.* K.: «Ukr. entsykl.». T. 1: A-H. 672. [in Ukrainian].
2. Skryhoniuk, M. I. (2014). Plebsolohichna filosofsko-pravova otsinka konstytutsiinoi ta inshykh vydiv yurydychnoi vidpovidalnosti ukrainiskoi derzhavy pered liudynoju za svoiu diialnist. [Plebsological philosophical and legal assessment of the constitutional and other types of legal responsibility of the Ukrainian state to a person for its activities]. *Publichne pravo*. №4. 190–198. [in Ukrainian].
3. Shemelynets, I.I. (2017). Do pytannia klasyfikatsii vydiv yurydychnoi vidpovidalnosti. [To the issue of classification of types of legal responsibility]. *Zakarpatski pravovi chytannia*. Tom 1. 36-41. [in Ukrainian].
4. Popova, L. M. (2019). Osoblyvosti prytyahнення do administratyvnoi vidpovidalnosti za zdiisнення protypravnoi pidpriemnytskoi diialnosti v Ukraini. [Peculiarities of bringing to administrative responsibility for illegal business activity in Ukraine]. *Finansova systema Ukrainy v umovakh transformatsii sotsialno-ekonomichnykh vidnosyn*. 189–212. [in Ukrainian].
5. Karmanov, Ye. V. (2000). Bankivske pravo Ukrainy. [Banking law of Ukraine]. Navchalnyi posibnyk. 464. [in Ukrainian].
6. Kravchenko, L. M. (2003). Pravovi zasady valiutnoho rehuliuвання i kontroliu v Ukraini. [Legal basis of currency regulation and control in Ukraine]. Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yurydychnykh nauk: 12.00.07. Irpin. 19. [in Ukrainian].
7. Yerokhov, V. M. (2014). Osoblyvosti ta зміst finansovo-pravovoi vidpovidalnosti za porushennia valiutnoho zakonodavstva. [Peculiarities and content of financial and legal responsibility for violation of currency legislation]. *Aktualni problemy polityky*. Vyp. 53. 290-295. [in Ukrainian].
8. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. (1984, December 7). [Code of Ukraine on administrative offenses]. №8073-X Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n1484> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 1.11.2023

УДК 347:[613.83:614.216] (477)
DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-77-85

Шлапко Тетяна Вікторівна,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного,
господарського права та фінансово-економічної безпеки
Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
e-mail: t.shlapko@uabs.sumdu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1619-3831>

Даніч Сергій Анатолійович,
магістрант 2 року навчання
Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
e-mail: danichsnov@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6902-2369>

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ ДЛЯ ОСІБ, УЗАЛЕЖНЕНИХ ВІД ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН, В УКРАЇНІ

Стаття присвячена питанню діяльності реабілітаційних центрів для осіб, uzалежнених від психоактивних речовин, в Україні з метою виявлення проблем правового регулювання та напрямків їх подолання.

Проблема створення та функціонування центрів реабілітації для осіб, uzалежнених від психоактивних речовин, є доволі складною та актуальною на сучасному етапі. У статті виявлені недоліки правового регулювання діяльності реабілітаційних центрів для осіб, uzалежнених від психоактивних речовин. Авторами визначено, що діюче законодавство сьогодні виглядає непослідовним, законодавець визначає правовий статус реабілітаційних центрів поверхнево та вкрай неефективно, що призвело до появи багатьох реабілітаційних центрів, більша частина яких не відповідають розумним вимогам щодо їх функціонування, провадять свою діяльність здебільшого безконтрольно, порушуючи права та свободи людини і громадянина, незважаючи на те, що Україна в світлі європейської інтеграції приєдналась до більшості можливих програм та документів щодо подолання uzалежнення від психоактивних речовин.

Проведений у статті аналіз дає підстави стверджувати, що для реабілітаційних центрів не встановлено чітких вимог щодо освіти їх керівників, не передбачено мінімальної кількості посад у реабілітаційних центрах, не передбачено вимог щодо базового набору обладнання, виходячи з кількості ліжок, не встановлено чітких вимог щодо проведення перевірок реабілітаційних центрів на постійній основі. У статті наголошується, що законодавець не передбачає також і відповідальності реабілітаційних центрів за шкоду, завдану uzалежненим особам, та вимог щодо встановлення розміру плати за послуги реабілітаційних центрів.

Таким чином, у статті автори підіймають питання внесення змін до діючого законодавства України щодо діяльності реабілітаційних центрів для осіб, uzалежнених від психоактивних речовин, визначають необхідність встановити вимоги щодо освіти керівників реабілітаційних центрів, звертається увага на поняття «реабілітація», в якому законодавець не визначає кінцевої мети цієї діяльності, визначається необхідність встановлення вимог щодо формування плати за послуги реабілітаційних центрів та наводиться ряд інших пропозицій, які мають сприяти ефективному правовому регулюванню діяльності реабілітаційних центрів для осіб, uzалежнених від психоактивних речовин, в Україні.

Ключові слова: uzалежнення від психоактивних речовин, наркозалежність, реабілітаційний центр, особи, uzалежені від психоактивних речовин, стратегія наркополітики для осіб, uzалежнених від психоактивних речовин.

Shlapko T., Danich S. PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF REHABILITATION CENTRES FOR PEOPLE ADDICTED ON PSYCHOACTIVE SUBSTANCES IN UKRAINE.

The article is devoted to the issue of rehabilitation centers for people addicted to psychoactive substances in Ukraine with the aim of identifying the problems of legal regulation and ways to overcome them.

The problem of creation and functioning of rehabilitation centers for persons addicted to psychoactive substances is quite complex and relevant at the present stage. The article reveals the shortcomings of the legal regulation of rehabilitation centers for people addicted to psychoactive substances. The authors determined that the current legislation today looks inconsistent, the legislator defines the legal status of rehabilitation centers superficially and extremely ineffectively, which led to the emergence of many rehabilitation centers, most of which do not meet reasonable requirements for their functioning, conduct their activities mostly without control, violating rights and freedoms person and citizen, despite the fact that Ukraine, in the light of European integration, has joined most of the possible programs and documents on overcoming addiction to psychoactive substances.

The analysis carried out in the article gives grounds for asserting that no clear requirements have been established for rehabilitation centers regarding the education of their managers, no minimum number of positions in rehabilitation centers has been provided, no requirements have been provided for the basic set of equipment, based on the number of beds, no clear requirements have been established for conducting inspections rehabilitation centers on a permanent basis. The article emphasizes that the legislator also does not provide for the liability of rehabilitation centers for the damage caused to addicted persons and the requirements for establishing the amount of fees for the services of rehabilitation centers.

Thus, in the article, the authors raise the issue of making changes to the current legislation of Ukraine regarding the activities of rehabilitation centers for people addicted to psychoactive substances, determine the need to establish a requirement for the education of managers of rehabilitation centers, draw attention to the concept of "rehabilitation", in which the legislator does not define the ultimate goal of this activity, the need to establish requirements for the formation of fees for the services of rehabilitation centers is determined, and a number of other proposals are given that should contribute to the effective legal regulation of the activities of rehabilitation centers for persons addicted to psychoactive substances in Ukraine.

Key words: drug addiction, addiction to psychoactive substances, legal regulation of activities of rehabilitation centers, people addicted to psychoactive substances, drug policy strategy for people addicted to psychoactive substances.

Постановка проблеми. Відомо, що на початку XXI сторіччя зловживання психоактивними речовинами у всьому світі перетнуло всі можливі та розумні межі. Управління ООН щодо наркотичної злочинності повідомляло, що хоча б раз у своєму житті наркотичні засоби у світі вживало від 3,3 до 6,1% населення [1, с. 13]. Не кращим чином складається ситуація і в Україні. Так, ще у 2021 році Генеральний прокурор України І. Венедиктова звертала увагу, що від 1 до 1,5 мільйона населення України так чи інакше споживають наркотичні засоби, і щороку ця кількість зростає на 8–10% [2]. Водночас такі темпи зростання у світі є одними з найвищих. Безумовно, що правове регулювання, яке складається сьогодні в цій царині, призводить до необхідності визначити, яким чином в Україні правовими методами запобігають цій негативній тенденції, в тому числі завдяки діяльності реабілітаційних центрів, та чи призводить це до потрібних результатів, адже судячи зі статистичних даних, позитивних результатів не спостерігається. Проблема стає ще небезпечнішою, коли до вживання психоактивних речовин залучаються неповнолітні. За даними Міністерства охорони здоров'я України від 8 до 26% школярів у віці від 13 до 16 років хоча б один раз в своєму житті вживали наркотичні засоби [3].

Узалежнення від психоактивних речовин є найскладнішим захворюванням, яке, на жаль, неможливо виликувати класичними методами зняття абсистенції, а отже, потрібне не просто класичне лікування, а проведення реабілітаційних заходів. Але в сучасних умовах держава недостатньо опікується цим питанням. Як зазначає А. Осипян, за даними Вашингтонського університету Україна в світі посідає третє місце за рівнем смертності від наркотиків, однією з причин чого є недостатній доступ до необхідної медичної та психосоціальної допомоги, яка і має надаватися, в тому числі в реабілітаційних центрах [4]. Однак відомо, що більшість таких центрів не є державними, крім того багато з них працює за плату, що не дає змоги скористатися їх послугами людям, які не мають необхідних коштів [4]. Щодо державних послуг, то за деякими даними в Україні на одного психіатра припадає близько 650 пацієнтів на рік, а на одного нарколога – біля 8000 uzалежнених. Тож наявна кількість державних реабілітаційних центрів та відповідних спеціалістів не в змозі задовольнити великого попиту, саме тому зростає кількість реабілітаційних центрів у недержавному секторі, однак в країні на фоні закриття чергового центру реабілітації виявляються проблеми порушення прав людини [4]. Отже, необхідно провести аналіз правового регулювання цього питання в Україні для виявлення наявних проблем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В Україні на сучасному етапі розвитку науки деякі питання реабілітації осіб, uzалежнених від психоактивних речовин, вже було розкрито. Як приклад, варто вказати роботу Ю. І. Чернецької, яка досліджувала питання теорії та практики соціально-педагогічної роботи з наркозалежними та визначила, що реабілітація та ресоціалізація – це ті напрямки, які дають змогу пристосовувати наркозалежних до умов соціального середовища [5]. Комплексне дослідження динаміки мотивації адиктів у процесі соціально-психологічної реабілітації проводив Д. Ю. Старков [6].

Раніше у працях одним із співавторів цієї статті Т. В. Шлапко у співавторстві разом з А. О. Берцюх та Ю. В. Номировською було відзначено, що сьогодні є необхідність у створенні державних та комунальних закладів і надання фінансової допомоги з державного та місцевих бюджетів центрам реабілітації приватного сектору [7], а також у співавторстві з Н. В. Глушенко та Д. А. Репінім встановлено, що актуальний стан реабілітації та ресоціалізації залежних осіб не відповідає стратегії наркополітики України [8]. Однак і досі серед науковців-правників немає комплексного дослідження діяльності реабілітаційних центрів для осіб, uzалежнених від психоактивних речовин.

Метою статті є дослідження сучасного стану правового регулювання діяльності реабілітаційних центрів для осіб, uzалежнених від психоактивних речовин, в Україні та обґрунтування пропозицій щодо можливостей удосконалення національного законодавства у цій сфері.

Викладення основного матеріалу дослідження. У сфері правового регулювання щодо наркотиків в Україні на державному рівні ще у 2019 році була запроваджена система моніторингу за наркотичною ситуацією шляхом прийняття Постанови Кабінету Міністрів України від 11.07.2019 р. № 689 «Питання проведення моніторингу наркотичної та алкогольної ситуації в Україні» [9], що дало можливість Україні проводити моніторинг за стандартами Європейського моніторингового центру з наркотиків та наркотичної залежності (EMCDDA). З метою боротьби зі зловживанням наркотиками, з метою розширення співробітництва з Радою Європи був прийнятий Закон України «Про приєднання України до Часткової угоди про створення Групи зі співробітництва у боротьбі проти зловживання наркотиками та їх незаконного обігу (Група Помпиду)» від 14.07.2021 р. № 1647-IX [10], що мало метою вирішення проблем наркотиків за стандартами Ради Європи через інтеграцію прав людини у всі етапи державної політики щодо наркоситуації. З метою контролю обігу наркотичних засобів було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про

внесення змін до переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» від 10.03.2021 р. № 192 [11] та Постанову Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» від 07.04.2021 р. № 324 [12]. Україна співпрацює з проектом «EU-АСТ» щодо протидії незаконному обігу наркотичних речовин, з місією EUBAM, в рамках якої було створено спеціальну групу по роботі з незаконним переміщенням наркотиків, з Європолом, в рамках міжнародного поліцейського співтовариства тощо [13].

Водночас темпи зростання наркотизації в Україні є одними з найвищих у світі [1]. Отже, правове регулювання, яке складається сьогодні в цій царині, призводить до необхідності визначити, яким чином в Україні правовими засобами запобігають цій негативній тенденції завдяки діяльності реабілітаційних центрів та чи призводить це до потрібних результатів, адже судячи зі статистичних даних, позитивних результатів не спостерігається.

Перш за все слід визначитись з поняттям терміну «реабілітація» в діючому законодавстві. У статті 1 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» від 03.12.2020 р. № 1053-IX законодавець наводить більш широке розуміння реабілітації та пропонує наступне визначення: «комплекс заходів, яких потребує особа, що зазнає або може зазнати обмеження повсякденного функціонування внаслідок стану здоров'я або старіння у взаємодії з її середовищем» [14]. Водночас законодавець не вказує на кінцеву мету реабілітації, яка має бути досягнута для визначення її ефективності.

Розділом III Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» від 03.12.2020 р. № 1053-IX передбачені положення щодо реабілітації у сфері охорони здоров'я, тобто «комплекс заходів, що здійснюють фахівці з реабілітації, які працюють в реабілітаційних закладах, відділеннях, підрозділах, а також у територіальних громадах, у складі мультидисциплінарної реабілітаційної команди або самостійно, надають реабілітаційну допомогу особі з обмеженнями повсякденного функціонування (або такої, у якій можуть виникнути обмеження повсякденного функціонування) з метою досягнення та підтримання оптимального рівня функціонування та якості життя у її середовищі» [14].

Таким чином, на відміну від розділу III Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», в статті 1 наведеного Закону законодавець не визначає кінцевої мети реабілітації, а вказує виключного на заходи її досягнення. Вважаємо, що всі поняття, наведені в Законі мають бути вивіреними та чітко визначеними, не даючи змоги їх хибного трактування.

Так, науковець Д.Ю.Старков звертає увагу, що термін «реабілітація», який запозичений з медицини, в рамках психології та соціальної роботи має свій окремий зміст, і виділяє наступні види реабілітації:

- соціальна реабілітація, тобто заходи, які спрямовані на соціальний захист громадян;
- соціально-медична реабілітація, тобто відновлення або формування у людини навичок до повноцінного життя;
- соціально-психологічна реабілітація, тобто відновлення психічного та психологічного здоров'я особи;
- соціально-педагогічна реабілітація, тобто організація педагогічної допомоги при порушенні здатності людини до освіти;
- професійна і трудова реабілітація, тобто формування нових або відновлення втрачених трудових і професійних навичок;
- соціально-середовищна, тобто відновлення у особи почуття соціальної значущості.

Таким чином, автор робить висновок, що реабілітація – це відновлення втрачених можливостей і здібностей людини [6, с. 25] та у кожному своєму визначенні вказує на кінцеву мету кожного виду реабілітації.

Тож відсутність вказівки в діючому законодавстві на мету реабілітації в цілому нівелює необхідність її існування, а враховуючи це, слід узгодити між собою норми діючого законодавства. Так, у ст. 1 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» від 03.12.2020 р. № 1053-IX навести поняття реабілітації з чітким визначенням її остаточної мети і розуміти під *реабілітацією* комплекс заходів, яких потребує особа, що зазнає або може зазнати обмеження повсякденного функціонування внаслідок стану здоров'я або старіння у взаємодії з її середовищем з метою відновлення втрачених можливостей, здібностей людини та підтримання оптимального рівня функціонування та якості життя у її середовищі.

Завдяки такому поняттю ми вказуємо не тільки на медичну складову мети реабілітації, але і на її соціальну сутність, що в процесі реабілітації є не менш важливим.

Безумовно, що реабілітація відбувається завдяки діяльності певних суб'єктів, без яких вона була б неможливою. У Законі України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» від 03.12.2020 р. № 1053-IX визначені суб'єкти реабілітації, до яких законодавець відносить:

- 1) органи виконавчої влади, що здійснюють державне управління системою реабілітації або реалізують державну політику у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення за програмою медичних гарантій, та органи місцевого самоврядування;
- 2) уповноважені органи професійного самоврядування та громадські об'єднання фахівців з реабілітації;
- 3) суб'єкти, які здійснюють кадрове та наукове забезпечення системи реабілітації;
- 4) громадські об'єднання осіб з обмеженнями повсякденного функціонування, осіб з інвалідністю та

фахівців з реабілітації [14].

У статті 9 цього Закону зазначено, що «до суб'єктів реабілітації належать суб'єкти, що здійснюють організацію реабілітації або сприяють їй, отримувачі та надавачі реабілітаційної допомоги». Водночас у статті 11 Закону законодавець розширює цей перелік та вказує що реабілітаційні заклади – це юридична особа будь-якої форми власності та організаційно-правової форми або її відокремлений підрозділ, що надає реабілітаційну допомогу на підставі ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики, що передбачає право здійснення реабілітації у сфері охорони здоров'я [14].

У статті 18 Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ визначено, що «реабілітаційна допомога у сфері охорони здоров'я надається за рахунок бюджетних коштів у реабілітаційних закладах, закладах охорони здоров'я з реабілітаційним відділенням чи підрозділом, інших суб'єктах господарювання, які мають право на надання реабілітаційної допомоги згідно із законодавством та з якими головні розпорядники бюджетних коштів уклали договори про медичне обслуговування населення» [15].

З першого погляду може скластися враження, що в сфері реабілітації осіб, узалежнених від психоактивних речовин проблем в Україні не мало б бути, однак це далеко не так. Першим та головним недоліком, безумовно, є відсутність в країні достатньої кількості державних реабілітаційних центрів. Однак створена велика кількість недержавних установ, багато з яких не мають навіть ліцензії на надання подібних послуг. За словами самих узалежнених у цих установах здебільшого з них знуцаються, фактично вони перебувають в стані незаконного позбавлення волі. Більше того, керівниками таких установ часто є особи, які раніше самі проходили реабілітацію, але не мають належної освіти, що не заборонено законом, але викликає певні сумніви щодо ефективності роботи таких установ. Немає в Україні і якісних програм ресоціалізації для узалежнених осіб, які пройшли реабілітацію. За деякими дослідженнями після реабілітації 85% людей мають рецидив протягом року [16].

За даними дослідження, проведеного в рамках інституційного гранту «Ініціативи з розвитку аналітичних центрів України», більшість недержавних закладів не мають ліцензії, а за результатами опитування Центру психічного здоров'я і моніторингу наркотиків та алкоголю МОЗ України 30% таких закладів зареєстровані як громадські організації, ще 30% – це благодійні організації, 30% – товариства з обмеженою відповідальністю, певна частина закладів функціонує як ФОП. При цьому тільки 50% закладів мають можливість вільного відвідування, у 73% працюють соціальні працівники, тільки в 45% випадках працівники влаштовані офіційно. Таким чином, в цілому визначити ефективність таких закладів наразі складно, якщо не сказати неможливо, адже не існує необхідних досліджень, а отже і методики [16].

Постає питання: в чому є причина таких негативних тенденцій (і це в той час, як Україна приєдналась до всіх можливих інтеграційних програм Європейської спільноти в цій царині) і як подолати ці проблеми, заважаючи на їх резонансний характер?

У цьому контексті варто звернути увагу на наступне:

1. Перш за все суттєві недоліки має сам Закон «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» від 03.12.2020 р. № 1053-ІХ. Визначивши суб'єктів реабілітації, законодавець з невідомих причин не вказав чітких вимоги до них. Вказівка на те, що це можуть бути будь-які організації будь-якої організаційно-правової форми не сприяє ефективному проведенню реабілітаційних заходів. Вважаємо, що реабілітаційний заклад має бути виключно юридичною особою для якої, крім загальних вимог законодавства, слід встановити вимоги щодо розміру статутного капіталу, який зможе покрити видатки, якщо узалежненим буде завдана шкода. Крім того, мають бути чітко визначені вимоги щодо керівників таких закладів, їх освіти та досвіду роботи саме щодо реабілітації осіб, узалежнених від психоактивних речовин. Сьогодні, по суті, центр може відкрити будь-яка особа, не обов'язково з відповідною освітою та досвідом.

2. Позитивним слід зазначити те, що в ч. 2 ст. 21 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» від 03.12.2020 р. № 1053-ІХ законодавець вказав: до надання психологічної допомоги в роботі мультидисциплінарної реабілітаційної команди залучаються фахівці, які мають вищу освіту за спеціальностями «Психологія» та/або «Медична психологія», досвід практичної роботи в закладах охорони здоров'я та/або реабілітаційних закладах не менше одного року та відповідають іншим вимогам, встановленим законодавством [14].

Однак не зрозуміло, чому вимоги визначені виключено для фахівців мультидисциплінарної реабілітаційної команди, але не визначено навіть вимог щодо освіти керівника реабілітаційного центру, не знайдемо ми таких вимог і у Законі України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 р. № 222-VII [17] та у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики» від 02.03.2016 р. № 285 [18]. Таким чином, слід визначити вимоги щодо освіти керівника реабілітаційного центру для осіб, узалежнених від психоактивних речовин.

Більше того, згідно статті 17 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» від 03.12.2020 р. № 1053-ІХ зазначено, що у системі реабілітації виділяють реабілітацію у сфері охорони здоров'я, інші види реабілітації, визначені законодавством. У статті 18 цього Закону мова йде про мультидисциплінарну реабілітацію, під якою слід розуміти організаційно оформлену, функціонально виокремлену групу фахівців з реабілітації, які об'єднані спільними метою та завданнями реабілітації та

надають реабілітаційну допомогу високого та середнього обсягу в стаціонарних та амбулаторних закладах у гострому, післягострому та довготривалому реабілітаційних періодах [14]. Тобто виходить, що реабілітація uzалежнених, особливо у приватних закладах, – це тільки один з видів реабілітації, який можуть здійснювати фахівці з реабілітації як у складі мультидисциплінарної реабілітаційної команди, так і самостійно. Тож відповідно вимоги до фахівців, зазначені в ч. 2 ст. 21 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», якщо вони здійснюють реабілітацію самостійно, можуть реабілітаційними центрами для осіб, uzалежнених від психоактивних речовин, не виконуватись. Однак тут слід керуватися ст. 74 Основ законодавства України про охорону здоров'я щодо вимог до надання реабілітаційної допомоги особами, які мають відповідну спеціальну освіту і відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам, в тому числі до кваліфікації працівників реабілітаційних центрів, але в цьому випадку це прямо має слідувати з положень Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», інакше має місце розпорошеність норм у різних законодавчих актах, що не сприяє ефективності правового регулювання цієї сфери. Таким чином, є необхідність, враховуючи види реабілітації, встановити вимоги до кваліфікації працівників реабілітаційних центрів, зазначивши в ст. 17 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» від 03.12.2020 р. № 1053-IX вказівку на ст. 74 Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ.

3. Не визначає законодавець і вимог щодо приміщень, у яких можуть знаходитись реабілітаційні центри, не існує вимог щодо кількості персоналу, виходячи із кількості ліжок для реабілітації. Певні вимоги до приміщень визначені в Постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я» від 16.12.2022 р. № 1462 [19] та в Постанові Кабінету Міністрів «Питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я» від 03.11.2021 р. № 1268 [20]. Цікаво, що обидві постанови є чинними, а якою саме має керуватися реабілітаційний центр при визначенні питань вимог до приміщення в Законі України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» не зазначено. Також слід враховувати ієрархію нормативно-правових актів, а отже, посилання на Постанову має містити Закон, інакше будь-який підприємець у себе вдома спроможний відкрити реабілітаційний центр, набравши необхідних спеціалістів, та надавати послуги реабілітації.

Недоліком є і те, що в п. 32 Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики від 02.03.2016 р. № 285 визначено, що кількість посад медичних і немедичних працівників визначається керівником закладу охорони здоров'я та фізичною особою – підприємцем залежно від обсягу, нормативів надання медичної допомоги відповідного рівня та заявлених спеціальностей [18]. Тобто фактично навіть одного спеціаліста буде достатньо для того, щоб відповідати вимогам ліцензування, що ефективність діяльності реабілітаційного центру зводить нанівець.

4. У Законі України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» від 03.12.2020 р. № 1053-IX законодавець, визначивши повноваження державних органів нагляду в сфері реабілітації, з незрозумілих причин не встановлює прав та обов'язків керівників установ реабілітації. Права та обов'язки фахівців та uzалежнених осіб викладені поверхнево, крім того не беруться до уваги особливості осіб, uzалежнених від психоактивних речовин. Певні обов'язки працівників встановлені в ст. 78 Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ та в ст. 78 Закону «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» від 03.12.2020 р. № 1053-IX. Водночас в обох законодавчих актах обов'язки викладені ідентично, тобто вони просто були запозичені з одного нормативного акту в інший, але вважаємо таке правове регулювання реабілітації різними законодавчими актами неефективним та таким, що призводить до певних непорозумінь. Якщо в Основах закону України про охорону здоров'я деталізоване викладення обов'язків вочевидь допустимо, адже це акт загального застосування в сфері охорони здоров'я, то Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» є актом, який безпосередньо направлений на регулювання діяльності центрів реабілітації, а отже, має ґрунтовно визначати права та обов'язки, враховуючи особливості того чи іншого виду реабілітації.

5. У статті 24 Закону «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» від 03.12.2020 р. № 1053-ХІ законодавець вказує на державний типовий план реабілітації, при цьому не робить його обов'язковим для приватних реабілітаційних центрів, немає жодних застережень щодо внесення змін в такий план, наприклад, виключно за погодженням з Міністерством охорони здоров'я України. З іншого боку, в статті 23 цього Закону законодавець встановив, що індивідуальні плани реабілітації розробляються на підставі державного плану, що теоретично державний план робить обов'язковим. Крім того, щодо регулювання питань індивідуальних планів є посилання на Положення про індивідуальний реабілітаційний план, порядок його фінансування та реалізації [19]. У цьому випадку в ст. 24 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» від 03.12.2020 р. № 1053-ХІ було б вірним вказати на обов'язковість державного плану, інакше реабілітаційні центри на свій розсуд зможуть встановлювати власні плани реабілітації, ефективність та безпека яких може викликати певні сумніви, а вказівка законодавця на те, що це мають бути доказові методики, ясності не вносить, адже сумнівно, що керівник, не маючий необхідної освіти, в цілому розуміється на понятті доказової медицини.

6. Вказавши в Законі України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» від 03.12.2020 р. № 1053-ХІ повноваження державних органів, законодавець не встановлює обов'язкової перевірки реабілітаційного центру перед наданням йому ліцензії, не встановлено чітких вимог щодо перевірки діяльності таких центрів на періодичній основі. Більше всього питань виникає щодо відсутності в цьому

Законі розділу про відповідальність реабілітаційного центру за шкоду, завдану особам, uzалежненим від психоактивних речовин.

7. Не встановлює законодавець у Законі України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» від 03.12.2020 р. № 1053-XI чітких вимог і щодо формування плати за послуги реабілітації в приватних реабілітаційних центрах, як результат – формування ціни залишається за рамками контролю держави, держава в цілому не цікавиться цим питанням, незважаючи на те, що реабілітація uzалежнених осіб – це перш за все проблема соціальна, а отже, державна, і держава має встановлювати такі правила, коли допомога буде доступна кожному.

8. У цілому вважаємо неефективним регулювання Законом України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» від 03.12.2020 р. № 1053-XI правового статусу центрів, зокрема реабілітаційних центрів для осіб, uzалежнених від психоактивних речовин. Слід розуміти, що реабілітація, наприклад, після операції, та реабілітація щодо uzалежнених – це зовсім різні види реабілітації. Таким чином, регулювання всього спектру діяльності з реабілітації, в тому числі uzалежнених від психоактивних речовин, одним Законом, який не враховує особливостей реабілітації осіб, uzалежнених від психоактивних речовин, і призводить до їх неефективної діяльності. Вважаємо більш ефективним врегулювати діяльність таких центрів окремою Постановою Кабінету Міністрів України.

Таким чином, всі наведені вище проблеми вказують на відсутність ефективного правового регулювання перш за все правового статусу реабілітаційних центрів для осіб, uzалежнених від психоактивних речовин в Україні, їх персоналу та uzалежнених, що зрештою, з нашою точки зору, і впливає на неефективність діяльності реабілітаційних центрів.

Висновки. Вважаємо, що чинне законодавство не створило ефективної системи функціонування реабілітаційних центрів для осіб, uzалежнених від психоактивних речовин, що вимагає негайного внесення змін та доповнень до діючого законодавства, а саме:

1. Необхідно прийняти Стратегію державної політики щодо наркотиків на період до 2030 року, але однією з основних цілей визначити питання реабілітації та ресоціалізації осіб, uzалежнених від психоактивних речовин, оскільки в проекті Стратегії така мета не зазначена.

2. Вважаємо за необхідне прийняти Постанову Кабінету Міністрів України «Про реабілітацію та ресоціалізацію осіб, uzалежнених від психоактивних речовин», де перш за все визначити принципи реабілітації uzалежнених, спираючись на міжнародні стандарти лікування розладів, пов'язаних із вживанням наркотичних речовин, розроблені ВООЗ та UNODC, а саме:

- реабілітація повинна бути доступною, привабливою та відповідати потребам;
- дотримання етичних норм при проведенні реабілітації;
- сприяння лікуванню розладів, пов'язаних із вживанням наркотичних речовин, шляхом ефективної координації між системою кримінального правосуддя та системами медичної та соціальної допомоги;
- лікування повинно спиратися на доказові дані та відповідати конкретним потребам осіб з розладами, пов'язаними з вживанням наркотичних речовин;
- реагування на конкретні потреби в лікуванні та догляді груп населення;
- забезпечення належного клінічного управління послугами та програмами лікування розладів, пов'язаних із вживанням наркотичних речовин;
- комплексний підхід в реалізації послуг, тактик і процедур лікування та взаємозв'язки з допоміжними послугами вимагають постійного моніторингу та оцінки [21].

3. У Законі України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» від 03.12.2020 р. № 1053-IX виокремити окремі розділи, передбачивши чіткий правовий статус реабілітаційних центрів для осіб, uzалежнених від психоактивних речовин, фахівців та uzалежнених, а саме:

- передбачити право надавати послуги з реабілітації в приватному секторі виключно юридичним особам, встановивши чіткі вимоги щодо розміру їх статутного капіталу, який має покривати можливі випадки завдання шкоди uzалежненим, виходячи з кількості реабілітаційних ліжок;
- встановити вимоги до керівників реабілітаційних центрів для uzалежнених від психоактивних речовин щодо освіти, досвіду роботи тощо;
- передбачити окремий розділ, де чітко структурувати перелік прав, обов'язків та особливостей відповідальності керівника реабілітаційного центру, фахівців та uzалежнених;
- чітко в законі визначити вимоги щодо приміщень, де може бути розташовано реабілітаційний центр, та вимоги щодо базового набору обладнання, виходячи з кількості ліжок;
- чітко визначити мінімальну кількість посад медичних і немедичних працівників у реабілітаційному центрі для uzалежнених, виходячи з кількості ліжок та послуг, які центр надає;
- визначити в Законі України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» від 03.12.2020 р. № 1053-IX, що державний план реабілітації є обов'язковим до застосування всіма суб'єктами діяльності реабілітаційних центрів, а будь-які зміни до плану центр може вносити виключно за погодженням з Міністерством охорони здоров'я України. Крім цього, слід розробити єдиний та ефективний план реабілітації та ресоціалізації осіб, uzалежнених від психоактивних речовин, який буде взято за основу при наданні послуг реабілітації та ресоціалізації саме таких осіб;
- встановити обов'язки державних органів влади щодо перевірки реабілітаційних центрів для осіб,

узалежнених від психоактивних речовин на постійній основі, в тому числі перед наданням відповідної ліцензії;

- встановити чіткі та зрозумілі вимоги щодо формування плати за надання послуг з реабілітації осіб, узалежнених від психоактивних речовин, зважаючи, що проблема є державною, а отже, допомогу має отримувати кожний бажуючий за доступною ціною;

- створити єдиний публічний реєстр реабілітаційних центрів для осіб, узалежнених від психоактивних речовин, з вказівкою їх назви, кількості ліжок, програм реабілітації, цін на послуги, номеру ліцензії та дати її закінчення, результатів останніх перевірок центру та т. ін., що дасть можливість особам свідомо та безпечно обирати центр для реабілітації;

- виокремити розділ про відповідальність реабілітаційного центру за шкоду, завдану узалежненим особам, правила її визначення та компенсації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Всесвітній доклад щодо наркотиків за 2011 рік. Управління ООН з наркотиків та злочинності. ООН, Нью-Йорк, 2011. 110 с. *Office on Drugs and Crime*. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/WDR-2011.html>.

2. Прищепя Я. Суспільне новини. До 1,5 мільйона українців споживають наркотики – Венедіктова. *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/175098-do-15-miljona-ukrainciv-spozivaut-narkotiki-venediktova/>.

3. Онуфрив М. Панепідемія наркозалежності: причини й наслідки. Що робити? *People&Culture&Politics&Business*. 2013. Vol. 14. No. 4. *WebCite*. URL: https://webcitation.org/6IqEYr3Zt?url=http://www.eposhta.com/newsmagazine/ePOSHTA_130801_World_Ukr.html.

4. Осипян А. Реабілітаційні центри – лікування чи катування. *Дзеркало тижня*. URL: https://zn.ua/ukr/social_secutity/reabilitatsijni-tsentri-likuvannja-chi-katuvannja.html.

5. Чернецька Ю. І. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних в умовах реабілітаційних центрів: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05 – соціальна педагогіка / Міністерство освіти і науки України; Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2016. URL: http://luguniv.edu.ua/wp-content/uploads/2016/06/chernetska_d.pdf.

6. Старков Д. Ю. Динаміка мотивації адиктів у процесі соціально-психологічної реабілітації: дис. ... канд. психологічних наук: 19.00.04 – медична психологія / Національна академія психологічних наук України; Інститут психології Г. С. Костюка. К, 2021. 308 с. URL: <https://cutt.ly/5wSrExHu>

7. Шлапко Т. В., Берцюх А. О., Номировська Ю. В. Правові основи реабілітації та ресоціалізації осіб, залежних від адитивних речовин. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2020. С. 108–111. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2020/1_2020.pdf.

8. Шлапко Т. В., Глущенко Н. В., Репін Д. А. Сучасний стан правового регулювання реабілітації та ресоціалізації осіб із залежністю від психоактивних речовин. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 12. 2021. С. 194–197. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2021/48.pdf.

9. Питання проведення моніторингу наркотичної та алкогольної ситуації в Україні: Постанови Кабінету Міністрів України від 11.07.2019 р. № 689. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/689-2019-%D0%BF#Text>.

10. Про приєднання України до Часткової угоди про створення Групи зі співробітництва у боротьбі проти зловживання наркотиками та їх незаконного обігу (Група Помпіду): Закон України від 14.07.2021 р. № 1647-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1647-20#Text>.

11. Про внесення змін до переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 березня 2021 р. № 192. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-2021-%D0%BF#Text>.

12. Про внесення змін до переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2021 р. № 324. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-2021-%D0%BF#Text>.

13. Звіт щодо наркотичної та алкогольної ситуації в Україні за 2022 рік. Київ, 2022. 77 с. ДУ «ІСП МОЗ України». URL: <https://cmhmda.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/zvit-shhodo-narkotychnoyi-ta-alkogolnoyi-sytuacziyi-v-ukrayin-i-2022.pdf>.

14. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03.12.2020 р. № 1053-XI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>.

15. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII (ред. від 01.10.2023). *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

16. Біда О., Власова А. «Ти ще не готовий від нас піти». Як реабілітаційні центри для наркозалежних лікують, ламають і міцно тримають. *Hromadske*. URL: <https://hromadske.ua/posts/ti-she-ne-gotovij-vid-nas-piti-yak-reabilitacijni-centri-dlya-narkozaleznhik-likuyut-lamayut-i-micno-trimayut>

17. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 р. № 222-VII (ред. від 01.10.2023). *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>.

18. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 р. № 285 (ред. від 29.04.2023). *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF#n9>.

19. Деякі питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1462 (ред. від 16.12.2022). *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1462-2022-%D0%BF#n13>.

20. Питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2021 р. № 1268 (ред. від 05.04.2023). *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1268-2021-%D0%BF#n11>.

21. Міжнародні стандарти лікування розладів пов'язаних із вживанням наркотичних речовин. Переглянуте видання з урахуванням результатів польового дослідження. *Всесвітня організація охорони здоров'я*. URL: https://www.unodc.org/documents/drug-prevention-and-treatment/UKR_UNODC-WHO_International_Standards_Treatment_Drug_Use_Disorders_unoff_2020.pdf.

REFERENCES:

1. Vsesvitnii doklad shchodo narkotyktiv za 2011 rik. (2011). [World Drug Report 2011]. Upravlinnia OON z narkotyktiv ta zlochynnosti. OON, Niu-York. 110. *Office on Drugs and Crime*. Retrieved from: <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/WDR-2011.html> [in English].

2. Pryshchepa, Ya. (2021). Do 1,5 miliona ukraintziv spozhyvaiut narkotyky – Venediktova. [Up to 1.5 million Ukrainians use drugs - Venediktova]. *Suspilne novyny*. Retrieved from: <https://suspilne.media/175098-do-15-miljona-ukraintziv-spozivaut-narkotiki-venediktova/> [in Ukrainian].

3. Onufriv, M. (2013). Panepidemiia narkozalezhnosti: prychny y naslidky. Shcho robyty? [Panepidemic of drug addiction: causes and consequences. *What shall I do?*]. *People&Culture&Politics&Business*. Vol. 14. No. 4. *WebCite*. Retrieved from: https://webcitation.org/6IqEYr3Zt?url=http://www.eposhta.com/newsmagazine/ePOSHTA_130801_World_Ukr.html [in English].

4. Osypian, A. (2020). Reabilitatsiini tsentry – likuvannia chy katuvannia. [Rehabilitation centers - treatment or torture]. *Dzerkalo tyzhnia*. Retrieved from: https://zn.ua/ukr/social_security/reabilitatsijni-tsentri-likuvannja-chi-katuvannja.html [in Ukrainian].

5. Chernetska, Yu. I. (2016). Teoriia i praktyka sotsialno-pedahohichnoi roboty z resotsializatsii narkozaleznykh v umovakh reabilitatsiinykh tsentriv. [Theory and practice of socio-pedagogical work on the resocialization of drug addicts in the conditions of rehabilitation centers]. *dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.05 – sotsialna pedahohika*. Retrieved from: http://luguniv.edu.ua/wp-content/uploads/2016/06/chernetska_d.pdf [in Ukrainian].

6. Starkov, D. Yu. (2021). Dynamika motyvatsii adyktiv u protsesi sotsialno-psykholohichnoi reabilitatsii. [Dynamics of motivation of addicts in the process of social and psychological rehabilitation]. *dys. ... kand. psykholohichnykh nauk: 19.00.04 – medychna psykholohiia*. Natsionalna akademiia psykholohichnykh nauk Ukrainy; Instytut psykholohii H. S. Kostiuka. 308. Retrieved from: <https://cutt.ly/5wSrExHu> [in Ukrainian].

7. Shlapko, T.V., & Bertsyukh, A. O., & Nomyrovska, Yu. V. (2020). Pravovi osnovy reabilitatsii ta resotsializatsii osib, zaleznykh vid adytyvnykh rehovyn. [Legal basis of rehabilitation and resocialization of persons addicted to addictive substances]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 1. 108–111. Retrieved from: http://www.lsej.org.ua/1_2020/1_2020.pdf [in Ukrainian].

8. Shlapko, T. V., & Hlushchenko, N. V., & Riepin, D. A. (2021). Suchasnyi stan pravovoho rehuliuвання reabilitatsii ta resotsializatsii osib iz zalezhnistiu vid psykhoaktyvnykh rehovyn. [Current state of legal regulation of rehabilitation and resocialization of persons with addiction to psychoactive substances] *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 12. 194–197. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/12_2021/48.pdf [in Ukrainian].

9. Pytannia provedennia monitorynhu narkotychnoi ta alkoholnoi sytuatsii v Ukraini. (2019, July 11). [The issue of monitoring the drug and alcohol situation in Ukraine]. *Postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy № 689*. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/689-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

10. Pro pryiednannia Ukrainy do Chastkovoї uhođy pro stvorennia Hrupy zi spivrobotnytstva u borotbi proty zlovzhvannia narkotyky ta yikh nezakonnoho obihu (Hrupa Pompidu). (2021, July 14). [On the accession of Ukraine to the Partial Agreement on the establishment of the Group for cooperation in the fight against drug abuse and their illegal trafficking (Pompid Group)]. *Zakon Ukrainy № 1647-IX*. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1647-20#Text> [in Ukrainian].

11. Pro vnesennia zmin do pereliku narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn i prekursoriv. (2021, March 10). [On making changes to the list of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 192*. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

12. Pro vnesennia zmin do pereliku narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn i prekursoriv. (2021, April 7). [On making changes to the list of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 324*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

13. Zvit shchodo narkotychnoi ta alkoholnoi sytuatsii v Ukraini za 2022 rik. (2022). [Report on the drug and alcohol situation in Ukraine for 2022]. Kyiv. 77. DU «ISP MOZ Ukrainy». Retrieved from: <https://cmhmda.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/zvit-shhodo-narkotychnoyi-ta-alkogolnoyi-sytuacziyi-v-ukrayin-i-2022.pdf> [in Ukrainian].
14. Pro reabilitatsiiu u sferi okhorony zdorovia. (2020, December 3) [On rehabilitation in the field of health care]. *Zakon Ukrainy № 1053-KhI*. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> [in Ukrainian].
15. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia. (1992, November 19). [Fundamentals of Ukrainian legislation on health care]. *Zakon Ukrainy № 2801-KhII* Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> [in Ukrainian].
16. Bida, O., & Vlasova, A. (2023). «Ty shche ne hotovy vid nas pity». Yak reabilitatsiini tsentry dlia narkozaleznykh likuiut, lamaiut i mitsno trymaiut. ["Youre not ready to leave us yet." How rehabilitation centers for drug addicts treat, break and hold fast]. *Hromadske*. Retrieved from: <https://hromadske.ua/posts/ti-she-ne-gotovij-vid-nas-piti-yak-reabilitacijni-centri-dlya-narkozaleznykh-likuyut-lamaiut-i-micno-trimayut> [in Ukrainian].
17. Pro litsenzuvannia vydiv hospodarskoi diialnosti. (2015, March 2). [On licensing of economic activities]. *Zakon Ukrainy № 222-VII*. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text> [in Ukrainian].
18. Pro zatverdzhennia litsenziinykh umov provadzhennia hospodarskoi diialnosti z medychnoi praktyky. (2016, March 2). [On the approval of the Licensing conditions for carrying out business activities in medical practice]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 285*. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF#n9> [in Ukrainian].
19. Deiaki pytannia orhanizatsii reabilitatsii u sferi okhorony zdorovia. (2022, December 16). [Some issues of rehabilitation organization in the field of health care]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1462* Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1462-2022-%D0%BF#n13> [in Ukrainian].
20. Pytannia orhanizatsii reabilitatsii u sferi okhorony zdorovia. (2021, November 3). [The question of the organization of rehabilitation in the field of health care]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1268*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1268-2021-%D0%BF#n11> [in Ukrainian].
21. Mizhnarodni standarty likuvannia rozladiv poviazanykh iz vzhyvanniam narkotychnykh rechovyn. (2020). [International standards for the treatment of disorders related to the use of narcotic substances]. *Perehlianute vydannia z urakhuvanniam rezul'tativ polovoho doslidzhennia. Vsesvitnia orhanizatsiia okhorony zdorovia*. Retrieved from: https://www.unodc.org/documents/drug-prevention-and-treatment/UKR_UNODC-WHO_International_Standards_Treatment_Drug_Use_Disorders_unoff_2020.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 1.11.2023

УДК 342.922

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-85-91

Бондарь Александр Володимирович,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: obondar@cuspu.edu.ua
<https://orcid.org/0009-0002-1234-9798>

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті визначено зміст поняття «інформація», висвітлено наукові погляди трактування «публічної інформації», «інформації з обмеженим доступом». З'ясовано, що на практиці відсутня єдина дефініція досліджуваного терміну.

Запропоновано авторське розуміння поняття «публічна інформація», публічна інформація – це інформація, що стосується діяльності публічної служби або інших розпорядників такої інформації, крім тієї, що становить державну таємницю, яка заздалегідь відображена та зафіксована рукописним шляхом, у тому числі різного виду технічними пристроями, на будь-яких носіях, отримана законним шляхом або створена суб'єктами владних повноважень чи інших її розпорядників у межах повноважень, визначених законодавством.

Визначено ознаки поняття «публічна інформація»: 1) має бути відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях, отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх

обов'язків, передбачених чинним законодавством та знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, передбачених законом; 2) така інформація є відкритою, крім випадків, встановлених законом.

Вказано, що на сьогодні інформація є головним аспектом соціалізації людей, що призводить до консолідування особи з суспільством і державою. Інформація має вагомим значення та виступає гарантією розбудови демократичної, соціальної та правової країни. Вагомим чинником у такому випадку є забезпечення населення інформацією зі сторони органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Надано авторську класифікацію публічної інформації. Охарактеризовано види публічної інформації з обмеженим доступом, зокрема конфіденційної, таємної та службової. Розкрито класифікацію конфіденційної інформації за критеріями: за правом власності, за правом доступу, за галуззю застосування.

Ключові слова: інформація, публічна інформація, доступ до публічної інформації, конфіденційна інформація, таємна інформація, службова інформація.

Bondar O. CONCEPT AND CLASSIFICATION OF PUBLIC INFORMATION AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION

The article defines the meaning of the concept of "information", highlights scientific views on the interpretation of "public information", "information with limited access". It was found that in practice there is no single definition of the studied term.

The author's understanding of the concept of "public information" is proposed. Public information is information related to the activities of the public service or other managers of such information, except for that which constitutes a state secret, which is previously displayed and recorded by hand, including by various types of technical devices. on any media, obtained by legal means or created by subjects of authority or other administrators within the limits of the powers specified by law.

The signs of the concept of "public information" are defined: 1) it must be displayed and documented by any means and on any media, received or created in the process of the subjects of authority performing their duties, provided for by the current legislation, and be in the possession of sub entities of power, other managers of public information provided for by law; 2) such information is open, except for cases established by law.

It is indicated that today information is the main aspect of people's socialization, which leads to the consolidation of the individual with society and the state. Information is of great importance and acts as a guarantee for the development of a democratic, social and legal country. An important factor in such a case is providing the population with information from state authorities and local self-government bodies.

The author's classification of public information is provided. The types of public information with limited access are characterized, in particular, confidential, secret and service information. The classification of confidential information by criteria: by ownership, by right of access, by field of application is revealed.

Keywords: information, public information, access to public information, confidential information, secret information, official information.

Постановка проблеми. На сьогодні інформація є головним аспектом соціалізації людей, що призводить до консолідування особи з суспільством і державою. Інформація має вагомим значення та виступає гарантією розбудови демократичної, соціальної та правової країни. Вагомим чинником у такому випадку є забезпечення населення інформацією зі сторони органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням вивчення публічної інформації приділяли увагу наступні вчені: Е. Аблякімова, М. Антонов, О. Кошова, Л. Олексюк, В. Олійник, М. Погосян, А.Семенченко, В. Таран, Д. Чоповський, О. Яременко та інші. Проблемні питання реалізації права на доступ до публічної інформації та механізму доступу до публічної інформації досліджували такі науковці: І.Арістова, Н. Власенко, А. Грищенко, Н. Дубина, В. Колісник, О. Логінов, О. Майстренко, А. Марущак, О.Марценюк, К. Маштак, С. Погребняк, Г. Почепцов, Т. Слінько, Ю. Годика, І. Усенко та інші.

Мета статті – дослідити визначення публічної інформації як об'єкта адміністративно-правового регулювання та здійснити класифікацію публічної інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значна кількість суспільних наук приділяє увагу сутності інформації, її природі та соціальним особливостям. Зокрема, юридичні науки зазвичай зосереджують увагу на нормативно-правовому закріпленні порядку обігу інформації, а також її ролі з точки зору забезпечення реалізації прав та інтересів громадян. Тому для результативної взаємодії між державою та суспільством вбачається дослідження інформації крізь призму різноманітності підходів до її тлумачення.

У перекладі з латинської мови термін «informatio» (інформація) буквально означає роз'яснення, викладення, повідомлення [1]. У тлумачному словнику української мови інформацію визначено, як відомості про які-небудь події, чийсь діяльність і т. ін.; повідомлення про щось [2].

На сьогодні існує значна кількість визначень поняття інформації, проте різняться погляди вчених щодо сутності вказаного явища. Саме тому, незважаючи на наявні тлумачення інформації, досі відсутнє єдине визначення, з яким погодилися б вчені.

До безумовних характеристик інформації необхідно віднести її здатність до відображення сутності об'єктів суспільних відносин, їх особливостей, структурність до викладення відповідних відомостей та різноманітність. При цьому необхідною умовою обігу інформації є її матеріалізація за допомогою певного фізичного об'єкта, енергетичного субстрату або соціальних та психологічних процесів. З точки зору загальнофілософських підходів до розуміння інформації безумовною її характеристикою є забезпечення її обігу та руху серед суб'єктів суспільних відносин, в чому, власне, і полягає її користь для соціуму [3, с. 9–10].

Відповідно до Закону України «Про інформацію», інформацією є будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [4].

Розділом другим вищезгаданого закону визначено види інформації, які представлено на рисунку 1.

Рис. 1. – Види інформації за змістом

Джерело: складено автором на основі [4]

У свою чергу Є. Петров виокремлює наступні види інформації: приватноправового – публічно-правового змісту; обігвоздатна – необігвоздатна; загальнодоступна – нерозкрита (з обмеженим доступом); приватна – офіційна; для комерційного використання – для вільного, звичайного, наукового, освітянського використання [5, с. 250].

Виходячи з викладеного вище, на нашу думку, інформація – це знакові комбінації у формі різного формату смислового наповнення повідомлень про певні події та явища, які відбуваються у державі, суспільстві або навколишньому середовищі, що передаються усним, письмовим, звуковим або іншим способом у тому числі за допомогою технічних пристроїв.

Повертаючись до мети нашого дослідження, при аналізі поняття «публічна інформація», варто акцентувати увагу на тому, що воно охоплює різні види інформації.

Статтею 1 Закону України «Про доступ до публічної інформації» визначено, що публічна інформація – це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом [6].

Таким чином, характерною ознакою публічної інформації є те, що вона завчасно зафіксована будь-якими засобами, на будь-яких носіях та знаходилась у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації. Варто також відзначити, що інформацію можна вважати публічною через те, що всі інформаційні процеси фінансуються за рахунок бюджетних коштів. Такі кошти безпосередньо виділяються на забезпечення діяльності відповідних органів влади.

Варто зауважити, що попри законодавче визначення поняття «публічна інформація», на практиці відсутнє єдине тлумачення сутності досліджуваного терміну. Так, Д. Котляр та О. Нестеренко під публічною інформацією розуміють всю інформацію, яка наявна в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, органах влади Автономної Республіки Крим та інших суб'єктах владних повноважень, що включає інформацію з обмеженим доступом, яка також є «публічною» в розумінні закону [7]. Л. Олексюк трактує публічну інформацію, як інформацію, яка є у письмовій, аудіовізуальній, електронній чи будь-якій

іншій матеріальній формі, вироблена або отримана органами державної влади та/або пов'язана з будь-якою державною чи адміністративною функцією, в тому числі делегованою, що може мати суспільний інтерес [8, с. 8]. Е. Аблякімова вважає, що публічна інформація включає в себе інші види інформації, що класифікується законодавством на підставі тих або інших характеристик. Наприклад, категорія «публічна інформація» може включати будь-які види інформації за змістом. Адже будь-який із зазначених у ст. 10 Закону України «Про інформацію» видів інформації: інформація про фізичну особу; інформація довідково-енциклопедичного характеру; інформація про стан довкілля (екологічна інформація); інформація про товар (роботу, послугу); науково-технічна інформація; податкова інформація; правова інформація; статистична інформація; соціологічна інформація, тощо може надаватися за запитом зацікавлених осіб. Крім того, виходячи зі змісту ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» до публічної інформації можуть належати різні види інформації за порядком доступу: як відкрита інформація, так і інформація з обмеженим доступом (конфіденційна, таємна та службова). Нарешті, в деяких випадках, поняття публічної інформації, може включати і масову інформацію, наприклад у випадку забезпечення доступу до неї шляхом систематичного та оперативного оприлюднення, як це передбачено ст. ч 1. ст. 5 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [9, с. 53].

Також заслуговує на увагу визначення публічної інформації за сучасних умов, запропоноване В. Єжуніновим. На думку вченого, публічна інформація в сучасних умовах – це офіційна документована і в установленому порядку отримана та оприлюднена друкованими, електронними та іншими засобами інформація, яка створюється в процесі діяльності органів законодавчої, виконавчої і судової влади, органів місцевого самоврядування й місцевої адміністрації, громадських об'єднань, державних підприємств, установ та організацій [10, с. 7].

Таким чином, аналізуючи терміни, які містяться в нормативно-правових актах, та, враховуючи думки науковців щодо визначення досліджуваного аспекту, можемо дійти висновку, що публічна інформація – це інформація, що стосується діяльності публічної служби або інших розпорядників такої інформації, крім тієї, що становить державну таємницю, яка заздалегідь відображена та зафіксована рукописним шляхом, у тому числі різного виду технічними пристроями, на будь-яких носіях, отримана законним шляхом або створена суб'єктами владних повноважень чи інших її розпорядників у межах повноважень, визначених законодавством.

Аналіз законодавства та наукових праць у сфері публічної інформації, дозволяє нам стверджувати, що публічна інформація може бути зафіксована на цифрових, електронно-цифрових та інших технічних пристроях, що належать суб'єкту владних повноважень. Також до публічної інформації відносять публічно оголошені суб'єктами владних повноважень відомості, враховуючи й ті, які не містяться в жодному документі, але відомі працівникам розпорядника і безпосередньо використовується у їх роботі.

Варто констатувати, що саме чітко регламентований правовий порядок забезпечить законне отримання зацікавленими особами інформації (відкритої або з обмеженим доступом), якою володіють відповідні органи влади під час здійснення своїх повноважень. В свою чергу це унеможливить порушення інтересів країни.

У європейських державах діяльність, що пов'язана з роботою з публічною інформацією, в цілому ґрунтується на принципі максимальної відкритості, який полягає у тому, що державні органи зобов'язані розкривати інформацію, а кожний член суспільства має відповідне право отримувати її. При цьому обов'язок державних органів щодо оприлюднення інформації, що має особливе суспільне значення, здебільшого реалізується не лише як реакція на вимогу надати інформацію у відповідь на запити, але й шляхом оприлюднення та широкого розповсюдження документів, які становлять особливий суспільний інтерес, залежно від наявних ресурсів і можливостей. Це, зокрема, впливає з положень статті 10 Конвенції Ради Європи про доступ до офіційних документів, якою встановлено, що органам державної влади належить із власної ініціативи і в тих випадках, коли це виправдано, вживати всіх необхідних заходів щодо опублікування офіційних документів, які перебувають в їхньому розпорядженні, в інтересах підвищення прозорості та ефективності органів державного управління та сприяння інформованому залученню громадськості у справи, які становлять суспільний інтерес [11, с. 11].

На підставі правового аналізу Закону України «Про доступ до публічної інформації» публічну інформацію можна поділити на:

- відкриту (вся інформація, якою володіє влада, окрім випадків (визначених законодавством) коли доступ до інформації може бути обмежений);
- з обмеженим доступом (в свою чергу поділяється на конфіденційну, таємну, службову).

Публічна інформація завжди буває відкритою, крім випадків передбачених законодавством. Доступ до такої інформації забезпечується шляхом систематичного й оперативного оприлюднення її в офіційних друкованих виданнях, на офіційних веб-сайтах в мережі Інтернет, на інформаційних стендах та будь-яким іншим способом, а також шляхом надання інформації за запитом [12, с. 56].

Закон України «Про доступ до публічної інформації» не дає визначення інформації з обмеженим доступом, але ст. 6 до неї відносить: конфіденційна інформація; таємна інформація; службова інформація [6].

Так, на думку В. Баскова, інформацію з обмеженим доступом складають відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді, доступ до яких

обмежено відповідно до законодавства України її власником або добросовісним користувачем (суб'єктом владних повноважень, фізичною або юридичною особою) у зв'язку з її особливою цінністю для них на законних підставах [13, с. 49].

А. Марущак визначає інформацію з обмеженим доступом, як відомості конфіденційного або таємного характеру, правовий статус яких передбачений законодавством України і доступ до яких правомірно обмежений власником таких відомостей [14, с. 45].

Статтею 7 Закону України «Про доступ до публічної інформації» визначено, що конфіденційна інформація - інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов [6].

Предмет та зміст конфіденційної інформації відображається у чужій таємниці, яка перебуває у віданні сторонніх осіб, яким вона стала відомою внаслідок виконання ними службових або професійних обов'язків.

Конфіденційна інформація характеризується певними ознаками. Науковець С. Музика до ознак конфіденційної інформації відносить: а) її належність до інформації з обмеженим доступом; б) доступ до інформації визначається самою особою або нормами законодавства; в) суб'єктами конфіденційної інформації можуть бути фізичні або юридичні особи [15, с. 134].

Також С. Музикой запропонована класифікація конфіденційної інформації за такими критеріями: за правом власності; за правом доступу; за галуззю застосування (рис. 2).

Рис. 2. – Класифікація конфіденційної інформації

Джерело: складено автором на основі [15]

Отже, виходячи із вказаного вище, слід зазначити, що конфіденційна інформація насамперед стосується юридичних та фізичних осіб. Така інформація не підлягає розголошенню та є захищеною на законодавчому рівні. Особи, які володіють конфіденційною інформацією лише з власної волі можуть зробити її відкритою.

Рухаючись далі, ми проаналізуємо таємну інформацію та службову інформацію. Так, відповідно до статті 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації», таємна інформація – це інформація, доступ до якої обмежується, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству і державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську, розвідувальну таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю [6]. На нашу думку, той, хто володіє таємною інформацією має право самостійно розпоряджатися нею, а саме: на власний розсуд визначати час та спосіб її розголошення; обирати осіб, яким буде відкритий доступ до неї та зобов'язати їх не порушувати режиму таємності щодо наданої інформації.

Доречно зауважити, що чинним законодавством України визначено порядок доступу до таємної інформації та передбачені засоби впливу на осіб, які посягають на вказану інформацію.

Службова інформація – це інформація, яку призначено для виконання посадових обов’язків та зібрано у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці. Службовою інформацією є інформація, що міститься в: документах суб’єктів владних повноважень, які становлять внутрівідомчу службову кореспонденцію; доповідних записках; рекомендаціях якщо вони пов’язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень; інформація, що зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці [16, с. 13].

Висновки. Таким чином, на основі проведеного дослідження публічної інформації, можемо сформулювати власне визначення зазначеної категорії, отже, публічна інформація – це інформація, що стосується діяльності публічної служби або інших розпорядників такої інформації, крім тієї, що становить державну таємницю, яка заздалегідь відображена та зафіксована рукописним шляхом, у тому числі різного виду технічними пристроями, на будь-яких носіях, отримана законним шляхом або створена суб’єктами владних повноважень чи інших її розпорядників у межах повноважень, визначених законодавством.

Поняття «публічна інформація» характеризується наступними ознаками: 1) має бути відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях, отримана або створена в процесі виконання суб’єктами владних повноважень своїх обов’язків, передбачених чинним законодавством та знаходиться у володінні суб’єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, передбачених законом; 2) така інформація є відкритою, крім випадків, встановлених законом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Юридична енциклопедія : у 6 т. / гол. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2. 744 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови : уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
3. Адміністративно-правове регулювання доступу до публічної інформації про стан використання природних ресурсів : монографія / Діхтієвський В. П. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 152 с.
4. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ. Дата оновлення 31.03.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
5. Петров Є. В. Інформація як об’єкт правовідносин. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. Харків : Спецвип. 2001. С. 249–252.
6. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. Дата оновлення 31.03.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>
7. Науково-практичний коментар до Закону України «Про доступ до публічної інформації» / Д. Котляр, Р. Головенко, О. Нестеренко, Т. Шевченко; Центр суспільних медіа за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» та Програми сприяння Парламенту. Київ, 2012. 335 с.
8. Олексюк Л. В. Механізми державного регулювання електронного доступу до публічної інформації та відкритих даних : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Хмельницький, 2018. 23 с.
9. Аблякімова Е. Е. Правове і суспільне значення публічної інформації. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 50. С. 52-60.
10. Єжунінов В. В. Інформаційна складова сучасних державно-суспільних відносин: проблема дефініцій. *Публічне адміністрування: теорія та практика* : зб. наук. праць. Дніпропетровськ, 2010. Вип. 1. С. 1-10.
11. Електронне урядування та електронна демократія : навч. посіб. : у 15 ч. / за заг. ред. А. І. Семенченка, В. М. Дрешпака. Частина 11 : Доступ до публічної інформації / [Ю. Б. Пігарев, В. М. Дрешпак, І. С. Куспляк]. К. : ФОП Москаленко О.М., 2017. 60 с.
12. Правовий захист інформації : Навчальний посібник. Н.І. Логінова, Р.Р. Дробожур. Одеса : Фенікс, 2015. 264 с.
13. Баскаков В. Ю. Інформація з обмеженим доступом: поняття та ознаки. *Актуальні проблеми державотворення (Імперативи розвитку юридичної та безпекової науки ; № 9)* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 28 черв. 2011 р.). Київ, 2011. С. 47–49.
14. Марущак А. І. Слова свободи та інформація з обмеженим доступом: співвідношення понять. *Наукове фахове видання «Бюлетень міністерства юстиції України»*. Київ, 2005. № 6. С. 44–49.
15. Музика С. С. Поняття конфіденційної інформації та її ознаки. *Стан та перспективи розвитку адміністративного права України* : Матеріали VII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції. (м. Одеса, 6 листопада 2020 р.). ОДУВС, 2020. 140 с.
16. Службова інформація: порядок віднесення та доступу. Практичний посібник / За редакцією Д. М. Слизьконіс. Авторі-укладачі : О. Л. Огданська, В. В. Таран, В. В. Щербаченко. К. : Центр політичних студій та аналітики, 2014. 76 с.

REFERENCES:

1. Shemshuchenko, Yu.S. (Ed.) (1998). *Yurydychna entsyklopediia u 6 t.* [Legal encyclopedia: in 6 volumes]. T. 2. 744. [in Ukrainian].

2. Busel, V.T. (Ed.) (2005). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy*. [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Perun. 1728. [in Ukrainian].
3. Dikhtiievskiy, V.P. (2021). Administratyvno-pravove rehuliuвання доступу до publichnoi informatsii pro stan vykorystannia pryrodnykh resursiv. [Administrative and legal regulation of access to public information about the state of use of natural resources]. *Monohrafiia*. Odesa. Vydavnychi dim «Helvetyka». 152. [in Ukrainian].
4. Pro informatsiiu. (1992, October 2). [On information]. *Zakon Ukrainy № 2657-XII*. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> [in Ukrainian].
5. Petrov, Ye. V. (2001). Informatsiia yak ob'ekt pravovidnosyn. [Information as an object of legal relations]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Spetsvyp. 249–252. [in Ukrainian].
6. Pro dostup do publichnoi informatsii. (2011, January 13). [On access to public information]. *Zakon Ukrainy № 2939-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> [in Ukrainian].
7. Kotliar, D., & Holovenko, R., & Nesterenko, O., & Shevchenko, T. (2012). Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy «Pro dostup do publichnoi informatsii». [Scientific and practical commentary to the Law of Ukraine "On Access to Public Information"]. Tsentр suspilnykh media za pidtrymky Mizhnarodnoho fondu «Vidrodzhennia» ta Prohramy spriannia Parlamentu. 335. [in Ukrainian].
8. Oleksiuk, L. V. (2018). Mekhanizmy derzhavnoho rehuliuвання elektronnoho dostupу do publichnoi informatsii ta vidkrytykh danykh. [Mechanisms of state regulation of electronic access to public information and open data]. *Avto-ref. dys. ... kand. yuryd. nauk*. 23. [in Ukrainian].
9. Abliakimova, E. E. (2013). Pravove i suspilne znachennia publichnoi informatsii. [Legal and social significance of public information]. *Aktualni problemy polityky*. Vyp. 50. 52-60. [in Ukrainian].
10. Yezhuninov, V. V. (2010). Informatsiina skladova suchasnykh derzhavno-suspilnykh vidnosyn: problema definitsii. [The informational component of modern state-society relations: the problem of definitions]. *Publichne administruvannia: teoriia ta praktyka : zb. nauk. prats*. Vyp. 1. 1-10. [in Ukrainian].
11. Pihariev, Yu.B., & Dreshpak, V.M., & Kuspliak, I.S. (2017). Dostup do publichnoi informatsii. [Access to public information]. *Elektronne uriaduvannia ta elektronna demokratsiia*. [Electronic governance and electronic democracy]. 60. [in Ukrainian].
12. Lohinova, N.I., & Drobozhur, R.R. (2015). Pravovyi zakhyst informatsii. [Legal protection of information]. 264. [in Ukrainian].
13. Baskakov, V.Iu. (2011). Informatsiia z obmezhenym dostupom: poniattia ta oznaky. [Information with limited access: concepts and signs]. *Aktualni problemy derzhavotvorennia (Imperatyvy rozvytku yurydychnoi ta bezpekovoї nauky: № 9)*. Kyiv. 47–49. [in Ukrainian].
14. Marushchak, A.I. (2005). Slova svobody ta informatsiia z obmezhenym dostupom: spivvidnoshennia poniat. [Words of freedom and restricted information: the relationship between concepts]. *Naukove fakhove vydannia «Biuletен ministerstva yustytisii Ukrainy»*. № 6. 44–49. [in Ukrainian].
15. Muzyka, S. S. (2020). Poniattia konfidentsiinoї informatsii ta yii oznaky. [Concept of confidential information and its signs]. Stan ta perspektyvy rozvytku administratyvnoho prava Ukrainy. *Materialy VII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii. (m. Odesa, 6 lystopada 2020 r.)*. 140. [in Ukrainian].
16. Slyzkonis, D.M. (Ed.), Ohdanska, O.L., & Taran, V.V., & Shcherbachenko, V.V. (2014). Sluzhbova informatsiia: poriadok vidnesennia ta dostupu. [Service information: assignment and access procedure]. *Praktychnyi posibnyk*. 76. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 5.11.2023

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-92-96

Бублик Ольга Аркадіївна,
старший юрисконсульт-помічник
командира військової частини з правової роботи
при Національному університеті оборони України
e-mail: obublik99@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0000-5572-0521>

ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ ЯК ПРОВІДНИЙ СУБ'ЄКТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОРОНИ ДЕРЖАВИ

Стаття присвячена дослідженню функціональних особливостей Збройних Сил України як провідного суб'єкту забезпечення оборони держави. Автором вивчені доктринальні підходи до визначення поняття Збройних Сил України.

У статті акцентовано увагу на функціях Збройних Сил України, охоплюючи питання їх реалізації під час режиму воєнного стану. Наголошено на тому, що ЗСУ виконують комплекс функцій, які включають у себе захист країни від зовнішніх загроз, участь у миротворчих місіях, а також сприяння соціальному та технологічному розвитку країни. Серед основних функцій звернута увага, зокрема, на проведення стратегічного розгортання Збройних Сил України та створення угруповань військ (сил) для відсічі збройній агресії, відбиття нападу агресора з повітря, суші і моря та недопущення вторгнення угруповань його військ (сил) на територію держави та ін.

Автором розкрито аспект участі Збройних Сил України у забезпеченні міжнародної стабільності та миротворчості. У статті продемонстровано сьогоденню участь українських військ у миротворчих місіях.

У статті визначено інші напрямки діяльності ЗСУ, які включають підтримку соціального прогресу, участь у гуманітарних місіях під час катастроф, розробку та застосування сучасних технологій у військовій справі, що в свою чергу сприяє технічному прогресу та інноваціям в інших галузях національного господарства. Автор вивчає нормативно-правові акти, такі як Конституція України, Закони «Про Збройні Сили України» та «Про оборону», а також підзаконні акти та інструкції, що деталізують функціональний комплекс Збройних Сил України.

Автором підкреслено, що роль Збройних Сил України як провідного суб'єкта забезпечення оборони держави у сучасному світі постійно змінюється та розширюється, але їхнє завдання залишається сталим – забезпечення безпеки та захисту національних інтересів.

Ключові слова: Збройні Сили України, функції, суб'єкт оборони, забезпечення оборони, гуманітарні місії.

Bublik O. THE ARMED FORCES OF UKRAINE AS THE LEADING SUBJECT OF PROVIDING DEFENSE OF THE STATE

The article is devoted to the study of the functional features of the Armed Forces of Ukraine as the leading subject of state defense. The author studied doctrinal approaches to defining the concept of the Armed Forces of Ukraine.

The article focuses on the functions of the Armed Forces of Ukraine, covering the issue of their implementation during the martial law regime. It was emphasized that the Armed Forces perform a set of functions, which include protecting the country from external threats, participating in peacekeeping missions, as well as promoting the country's social and technological development. Among the main functions, attention is paid, in particular, to the strategic deployment of the Armed Forces of Ukraine and the creation of groups of troops (forces) to repel armed aggression, repulse the attack of an aggressor from the air, land and sea and prevent the invasion of groups of his troops (forces) into the territory of the state, etc. .

The author revealed the aspect of the participation of the Armed Forces of Ukraine in ensuring international stability and peacekeeping. The article demonstrates today's participation of Ukrainian troops in peacekeeping missions.

The article defines other areas of activity of the Armed Forces, which include support of social progress, participation in humanitarian missions during disasters, development and application of modern technologies in military affairs, which in turn contributes to technical progress and innovations in other branches of the national economy. The author studies normative legal acts, such as the Constitution of Ukraine, the Laws "On the Armed Forces of Ukraine" and "On Defense", as well as by-laws and instructions detailing the functional complex of the Armed Forces of Ukraine.

The author emphasizes that the role of the Armed Forces of Ukraine as the leading entity of state defense in the modern world is constantly changing and expanding, but their task remains constant - to ensure security and protect national interests.

Key words: Armed Forces of Ukraine, functions, defense entity, defense support, humanitarian missions.

Постановка проблеми. З початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України, питання національної безпеки та територіальної цілісності стали пріоритетними не лише для України, а й для міжнародного співтовариства. Останні військово-політичні події та реальна ситуація, цілі й мотиви місцевих та регіональних конфліктів набувають нового змісту, а методи ведення бойових дій та стратегії воєнного протистояння динамічно змінюються. Ці зміни значно впливають на організаційну структуру, функції та завдання військової організації держави та її складові частини.

Воєнна сфера України набуває аналогічних трансформацій. Однією з найактуальніших проблем утвердження державності в нашій країні є оптимізація оборонної сфери та адаптація військової організації до характеру зовнішніх та внутрішньополітичних загроз та викликів. Це вимагає переосмислення низки проблем розвитку структурних елементів української військової організації та практичного використання їх

можливостей у захисті національних інтересів. Розуміння Збройних Сил України як провідного суб'єкта забезпечення оборони держави та компонента національної військової організації є основою та системоутворюючим елементом національної безпекової політики, що і обґрунтовує актуальність тематики дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Бачення Збройних Сил України як суб'єкта забезпечення оборони держави стало предметом вивчення багатьох українських науковців та експертів. Власну наукову позицію висловлено у напрацюваннях таких вчених-юристів, як: В. М. Александров, В.Б.Авер'янов, Ю. П. Битяк, О. М. Бандурка, О. Я. Зубов, М. І. Козюбра, В. А. Ліпкан, С. Ю. Поляков, О.О.Резніков, П. П. Скиба та ін.

Мета статті полягає в узагальненні та визначенні сутності та функціональних особливостей Збройних Сил України як провідного суб'єкта забезпечення оборони держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «збройні сили» в українській науковій спільноті використовується для позначення військових формувань, які забезпечують оборону країни та виконують завдання збереження національної безпеки. До системи збройних сил України входять Збройні Сили, Національна Гвардія та інші військові формування.

У контексті тематики дослідження розглянемо доктринальні підходи вітчизняних науковців до визначення Збройних Сил України як провідного суб'єкта забезпечення оборони держави.

Так, Ю. Битяк під Збройними Силами України розуміє військову державну структуру, що призначена для збройного захисту суверенітету, незалежності, територіальної цілісності й неподільності України від військового нападу ззовні [1].

П. Скиба пропонує під Збройними Силами держави вбачати сукупність усіх наявних у державі силових структур, здатних підпорядкованими озброєними силами й засобами відвернути (локалізувати, нейтралізувати, ліквідувати) загрози безпеки держави воєнного характеру [9].

На думку В. Сокурєнко, Збройні Сили України є специфічною мілітаризованою державною структурою, яка створена з метою відстоювання національних інтересів України, забезпечення цілісності й недоторканності державних кордонів і суверенітету держави шляхом підготовки військовослужбовців до збройного захисту й здійснення захисту країни в разі збройної агресії або збройного конфлікту як усередині держави, так і зовні [10].

У загальному контексті, відповідно до норм Закону України «Про Збройні Сили України», під Збройними Силами України законодавець розуміє військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності [6].

Слід наголосити, що Збройні сили України відіграють ключову роль у забезпеченні національної безпеки, збереженні територіальної цілісності та сприянні міжнародній стабільності. Вони виконують комплекс функцій, які включають у себе захист країни від зовнішніх загроз, участь у миротворчих місіях, а також сприяння соціальному та технологічному розвитку країни.

Як зазначає С. Поляков, функції Збройних Сил є похідними від функцій держави, оскільки Збройні Сили є складовою частиною механізму держави й повинні спрямовувати свої зусилля на виконання пов'язаних з ними функцій держави. Грунтуючись на вказаному підході, функціями Збройних Сил України науковець вбачає передбачені Конституцією та законами України найважливіші напрями їх діяльності, в яких у концентрованому вигляді визначаються сутність, соціальне призначення Збройних Сил, їх місце у структурі державного апарату й сектора безпеки та оборони України, особливості проходження в їх структурних підрозділах військової служби. До того ж, як уже зазначалось, саме функції Збройних Сил України повинні бути покладені в основу доктрини забезпечення законності та правопорядку, визначення критеріїв їх забезпечення [5].

Перша і найважливіша функція Збройних Сил України полягає у захисті національної безпеки та територіальної цілісності країни. Це включає в себе захист від зовнішніх загроз, утримання обороноздатності та готовності до відстоювання своєї незалежності. Збройні сили України є головним стовпом, на якому ґрунтується здатність країни відповідати на будь-які виклики, що можуть виникнути на зовнішньому фронті.

Як слушно зазначає В. Пашинський, інституційний закон дає нам опосередковане розуміння функціональних особливостей Збройних Сил України [4].

Так, відповідно до статті 1 Закону України «Про Збройні Сили України», Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом.

Крім того, з'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України відповідно до закону можуть залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану, безпеки та захисту критичної інфраструктури, здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період, заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації у Донецькій та Луганській областях, організації та підтримання дій руху опору, проведення військових інформаційно-психологічних операцій, боротьби з тероризмом і піратством, заходів щодо здійснення захисту життя, здоров'я громадян та об'єктів (майна) державної власності за межами

України, забезпечення їх безпеки та евакуації (повернення), посилення охорони державного кордону, захисту суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі та їх правового оформлення, забезпечення безпеки національного морського судноплавства України у відкритому морі чи в будь-якому місці поза межами юрисдикції будь-якої держави, заходів щодо запобігання розповсюдженню зброї масового ураження, протидії незаконним перевезенням зброї і наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у відкритому морі, ліквідації надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, кризових ситуацій, надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у міжнародному військовому співробітництві, міжнародних антитерористичних, антипіратських та інших міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України.

Поряд з цим, збройні Сили України у сфері захисту критичної інфраструктури забезпечують організацію захисту військових об'єктів критичної інфраструктури Збройних Сил України від терористичних загроз, підготовку до застосування військ (сил) Збройних Сил України у разі вчинення терористичного акту в повітряному просторі або територіальному морі України, проведення заходів з підвищення рівня захищеності, усунення ризиків і загроз вибухопожежобезпеки арсеналів, баз та складів Збройних Сил України, виконання завдань з протиповітряного прикриття важливих об'єктів держави (критичної інфраструктури), перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України.

Також органи військового управління розвідки та військові частини розвідки Збройних Сил України, Сили спеціальних операцій Збройних Сил України відповідно до закону можуть залучатися до виконання розвідувальних завдань [6].

А. Єрмоленко, здійснивши порівняльний аналіз основних функцій та завдань силових елементів в контексті виконання основного призначення воєнної організації держави, дійшов висновку, що провідним елементом воєнної організації української держави за функціональним призначенням є Збройні Сили України. Крім того, цю тезу дослідник підтвердив наочно шляхом кількісної характеристики ЗС України та інших військових формувань [3].

Серед основних завдань Збройних Сил України в особливий період у випадку збройної агресії А. Єрмоленко виокремлює наступні:

- проведення стратегічного розгортання Збройних Сил України та створення угруповань військ (сил) для відсічі збройній агресії;
- відбиття нападу агресора з повітря, суші і моря та недопущення вторгнення угруповань його військ (сил) на територію держави;
- ведення операцій і бойових дій з метою завдання поразки військам (силам) агресора, його розгрому та створення умов для укладення миру;
- ліквідація (локалізація, нейтралізація) збройного конфлікту в разі його виникнення.

Друга важлива функція Збройних Сил України полягає у сприянні міжнародній стабільності та миротворчості. Українські війська приймають участь у миротворчих місіях під егідою ООН та інших міжнародних організацій, допомагаючи відновлювати мир у регіонах конфліктів та забезпечувати безпеку цивільного населення.

Нагадаємо, що участь України в миротворчих операціях розпочалась із затвердження Верховною Радою України постанови «Про участь батальйонів Збройних Сил України в Миротворчих Силах Організації Об'єднаних Націй у зонах конфліктів на території колишньої Югославії» від 03.07.1992 №2538-ХІІ [8].

На сьогоднішній день Збройні сили України беруть участь у кількох міжнародних миротворчих операціях та місіях безпеки. Ось деякі з них:

- Місія ООН з миротворення в Конго (MONUSCO): ЗСУ приймають участь у цій місії, яка має на меті підтримку миру та стабільності в Демократичній Республіці Конго;
- Місія ООН з миротворення на Синайському півострові (UNEF): Українські миротворці також беруть участь у цій місії ООН, спрямованій на підтримку миру та безпеки в регіоні Синайського півострова;
- Місія НАТО в Косово (KFOR): Деякі підрозділи ЗСУ долучилися до цієї місії, яка спрямована на забезпечення безпеки та стабільності в регіоні Косово [2].

Українські військові також можуть брати участь у інших міжнародних миротворчих операціях за запитом ООН, НАТО або інших міжнародних організацій.

Третя функція Збройних Сил України пов'язана з розвитком країни. Це включає підтримку соціального прогресу, участь у гуманітарних місіях під час катастроф, розробку та застосування сучасних технологій у військовій справі, що в свою чергу сприяє технічному прогресу та інноваціям в інших галузях національного господарства.

Власне, участь Збройних Сил України у гуманітарних місіях передбачена Законом України «Про оборону України». У свою чергу, участь у гуманітарних місіях може бути регульована також міжнародними договорами та угодами, до яких приєдналася Україна, такими як угоди з ООН або іншими міжнародними організаціями [7].

Невід'ємною складовою функціонування Збройних Сил України є їхня демократична легітимність, підкріплена законами та контролем цивільного суспільства. Це сприяє збереженню військової сили в межах

правового поля та захисту прав і свобод громадян.

Загалом, Збройні сили України виконують не лише оборонні функції, а й активно сприяють розвитку країни та міжнародній стабільності. Їхня роль у сучасному світі постійно змінюється та розширюється, але їхнє завдання залишається сталим – забезпечення безпеки та захисту національних інтересів.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що сучасні Збройні Сили України є ключовим елементом системи національної безпеки та оборони. Їхня роль та значення визначаються не лише військовими аспектами, але й глибоко вбудованою у політичну, економічну та соціокультурну структуру країни. Безсумнівно, Збройні Сили України виконують ряд ключових завдань у забезпеченні оборони держави. По-перше, вони здатні відповісти на будь-які виклики військового характеру, будь то зовнішні агресії чи внутрішні загрози. Відмітною рисою є активна участь у миротворчих місіях, що сприяє підтримці стабільності та розвитку в регіональному та міжнародному контексті. Другий аспект полягає в розвитку та модернізації власного військового потенціалу. Збройні Сили стають каталізатором технологічного прогресу та наукових досліджень, що відзначається впровадженням новітніх розробок у сфері озброєнь, комунікацій та військової медицини. Третім аспектом є партнерство з іншими країнами та міжнародними військовими організаціями. Участь в спільних навчаннях, обмін досвідом та взаємна підтримка роблять Збройні Сили України активним учасником міжнародного військового співтовариства. Збройні Сили України визначаються не лише військовою потужністю, але й комплексним підходом до забезпечення національної безпеки. Їх роль як провідного суб'єкта оборони держави полягає в здатності ефективно реагувати на всі аспекти загроз, забезпечуючи стабільність, розвиток та співпрацю на міжнародному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Адміністративне право України: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
2. Дрозд Д. Участь Збройних Сил України в миротворчих операціях. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. № 2 (6). 2019. С. 5-16. URL: <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/104/96>
3. Єрмоленко А. Збройні Сили України як базовий компонент воєнної організації держави. *Політичний менеджмент*. № 3. 2005. С. 16-27. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8912/2-ermolenko.pdf?sequence=1>
4. Пашинський В. Й. Збройні сили України в системі забезпечення оборони держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2018. С. 102-105. URL: http://lsej.org.ua/4_2018/28.pdf
5. Поляков С. Ю. Адміністративно-правові засади забезпечення законності та правопорядку у Збройних Силах України: монографія. Х.: Право, 2012, 256 с.
6. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 №1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>
7. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
8. Про участь батальйонів Збройних Сил України в Миротворчих Силах Організації Об'єднаних Націй у зонах конфліктів на території колишньої Югославії: постанова Верховної Ради України від 03.07.1992 № 2538-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2538-12#Text>
9. Скиба П. «Будівництво і розвиток» Збройних сил України, або як пройти шлях від воєнної організації держави до з'єднання. Славута. 2013. 268 с.
10. Сокурєнко В. В. Характеристика системи Збройних Сил України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2015. №15. С. 74-76. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc15/part_1/21.pdf

REFERENCES:

1. Administratyvne pravo Ukrainy: Pidruchnyk. (2007). [Administrative Law of Ukraine: Textbook]. K.: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
2. Drozd, D. (2019). Uchast Zbroinykh Syl Ukrainy v myrotvorchykh operatsiakh. [Participation of the Armed Forces of Ukraine in peacekeeping operations]. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii*. № 2 (6), 5-16. URL: <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/104/96> [in Ukrainian].
3. Yermolenko, A. (2005). Zbroini Syly Ukrainy yak bazovyi komponent voiennoi orhanizatsii derzhavy. [The Armed Forces of Ukraine as a basic component of the military organization of the state]. *Politychnyi menedzhment*, 3, 16-27. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8912/2-ermolenko.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
4. Pashynskiy, V. Y. (2018). Zbroini syly Ukrainy v systemi zabezpechennia oborony derzhavy. [The Armed Forces of Ukraine in the system of ensuring the defense of the state]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*, 4, 102-105. URL: http://lsej.org.ua/4_2018/28.pdf [in Ukrainian].
5. Poliakov, S. Yu. (2012). Administratyvno-pravovi zasady zabezpechennia zakonnosti ta pravoporiadku u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: monohrafiia. [Administrative and legal principles of ensuring legality and law and order in the Armed Forces of Ukraine: monograph]. Kh.: Pravo [in Ukrainian].
6. Pro Zbroini Syly Ukrainy. (1991, December 06). [On the Armed Forces of Ukraine]. Zakon Ukrainy №1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> [in Ukrainian].
7. Pro oboronu Ukrainy. (1991, December 06). [On the defense of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 1932-XII.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> [in Ukrainian].

8. Pro uchast batalioniv Zbroinykh Syl Ukrainy v Myrotvorchykh Sylakh Orhanizatsii Obiednanykh Natsii u zonakh konfliktiv na terytorii kolyshnoi Yuhoslavii. (1992, July 03). [On the participation of battalions of the Armed Forces of Ukraine in the Peacekeeping Forces of the United Nations Organization in conflict zones on the territory of the former Yugoslavia]. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy № 2538-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2538-12#Text> [in Ukrainian].

9. Skyba, P. (2013). «Budivnytstvo i rozvytok» Zbroinykh syl Ukrainy, abo yak proity shliakh vid voiennoi orhanizatsii derzhavy do ziednannia. ["Construction and development" of the Armed Forces of Ukraine, or how to go from the military organization of the state to the union]. Slavuta [in Ukrainian].

10. Sokurenko, V. V. (2015). Kharakterystyka systemy Zbroinykh Syl Ukrainy. [Characteristics of the Armed Forces of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia*, 15, 74-76. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc15/part_1/21.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 5.11.2023

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-96-99

Власов Антон Володимирович,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: anton.vlas86@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4999-5892>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена висвітленню адміністративно-правових форм діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері торговельної діяльності. Розглянуто доктринальні підходи до розуміння понять «форма» та «адміністративно-правова форма». Акцентується увага на тому, що спільним для всіх визначень є акцент на зовнішньому вираженні змісту.

На підставі аналізу думок науковців надано авторське визначення адміністративно-правової форми діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері торговельної діяльності.

Зазначено ознаки адміністративно-правових форм діяльності суб'єктів публічного адміністрування та досліджено основні адміністративно-правові форми діяльності суб'єктів публічного адміністрування.

Зауважено, що сьогодні домінуючою є класифікація адміністративно-правових форм за поділом на правові та неправові. До правових форм діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері торговельної діяльності рекомендовано відносити: 1) видання відомчих нормативних актів; 2) укладення угод; 3) вчинення юридично значущих дій. До неправових форм – проведення нарад, зборів, обговорень, перевірок, розробка планів, прогнозів, програм, здійснення бухгалтерського, статистичного, податкового обліку, проведення прес-конференцій тощо.

Ключові слова: адміністративно-правові форми, адміністративно-правове регулювання, публічне адміністрування, суб'єкти публічного адміністрування, торговельна діяльність, управлінська діяльність.

Vlasov A. ADMINISTRATIVE AND LEGAL FORMS OF ACTIVITY OF PUBLIC ADMINISTRATION ENTITIES IN THE FIELD OF COMMERCIAL ACTIVITY

The article is devoted to the coverage of administrative and legal forms of activity of public administration subjects in the field of trade. Doctrinal approaches to understanding the concepts of "form" and "administrative-legal form" are considered. Attention is focused on the fact that common to all definitions is an emphasis on the external expression of the content.

Based on the analysis of the opinions of scientists, the author's definition of the administrative and legal form of activity of public administration subjects in the field of trade activity is provided.

The signs of administrative and legal forms of activity of public administration subjects are indicated and the main administrative and legal forms of activity of public administration subjects are investigated.

It is noted that today the dominant classification of administrative-legal forms is divided into legal and non-legal ones. It is recommended to include the following legal forms of activity of public administration entities in the field of trade activity: 1) issuance of departmental regulatory acts; 2) conclusion of agreements; 3) committing legally significant actions. Non-legal forms include meetings, gatherings, discussions, inspections, development of plans, forecasts, programs, accounting, statistical, tax accounting, holding press conferences, etc.

© А.В.Власов, 2023

Key words: administrative and legal forms, public administration, subjects of public administration, trade activity, management activity.

Постановка проблеми. У сучасній українській державі відбуваються значні політичні, економічні та адміністративні зміни, спрямовані на позитивні якісні зміни та стабільний розвиток економіки. В умовах сьогодення сфера торговельної діяльності є важливою складовою частиною економіки, в якій бере участь значна кількість суб'єктів господарювання. Проте така діяльність неможлива без адміністративно-правового регулювання її діяльності, коли уповноважені суб'єкти публічного адміністрування з міжгалузєвою та спеціальною компетенцією використовують різноманітні форми управлінської діяльності для виконання покладених на них державою завдань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питання форм управлінської діяльності в науці адміністративного права завжди приділяється увага науковцями. Про це свідчать праці таких вітчизняних учених: В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, Ю.А. Ведернікова, Р.А. Калужного, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, Ю.І. Крегула, О.П. Світличного, С.Г. Стеценка та ін. Водночас відсутність наукових доробок щодо адміністративно-правові форми діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері торговельної діяльності активізує актуальність цієї статті.

Мета статті є дослідження основних адміністративно-правових форм діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері торговельної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діяльність органів публічного адміністрування виявляється у конкретних діях уповноважених посадових осіб, завдяки чому управлінська діяльність набуває специфічних форм. Такі форми можуть бути як правові, так і неправові, яким притаманні певні особливості, оскільки вони реалізуються у сфері публічного адміністрування, що пов'язано з цілеспрямованим управлінським впливом суб'єкта управління на об'єкти управління. Для створення теоретико-методологічної бази дослідження адміністративно-правових форм діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері торговельної діяльності, необхідно насамперед розглянути основне визначення поняття «форма» в етимологічному визначенні. Так, у Великому тлумачному словнику української мови за редакцією В.Т. Буселя під поняттям «форма» надаються визначення, які в цілому зводяться до розуміння цієї дефініції як: «1) способу здійснення будь-якої дії; 2) способу існування змісту, внутрішньої структури, організації і зовнішнього виразу [7, с. 1543]». У сучасній Великій українській енциклопедії з напрямку «Юридичні науки» поняття «форма» визначається як «спосіб зовнішнього вираження правових норм (загальнообов'язкових правил) регулювання суспільних відносин [6, с. 142]». Звичайно, наведені трактування поняття «форма» мають більш загальний зміст, а тому не дозволяють зрозуміти його сутність з точки зору діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері торговельної діяльності.

Зауважимо, що в адміністративно-правовій науці термін «форма» означає вид, будь-який зовнішній вияв певного змісту. Якщо функції управління розкривають основні напрями цілеспрямованого впливу суб'єктів управління, то форми управління – це шляхи здійснення такого цілеспрямованого впливу, тобто форми управління показують, як реалізується управлінська діяльність на практиці [1, с. 132].

Враховуючи це, звернемося до розгляду теоретичних підходів українських вчених-адміністративістів. Так, Ю. Битяк, І. Балакарева, І. Бойко у своїх наукових працях вказують, що форма в адміністративному праві – це зовнішній вияв конкретних дій, які здійснюються органами виконавчої влади для реалізації поставлених перед ними завдань [4, с. 96]. Цей підхід підтримує і В.В. Маліков, який вказує, що в адміністративному праві форми – це шляхи здійснення цілеспрямованого впливу суб'єкта на об'єкти в ході його діяльності. Безперечно, саме форми показують, як на практиці здійснюється діяльність суб'єкта, тому вони обов'язково містять перелік конкретних дій, порядок здійснення яких регулюється спеціальними нормативно-правовими актами та здійснюються у чіткій послідовності [8, с. 144].

І все ж таки більшість вчених-адміністративістів (В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, С.М. Гусаров, В.Я. Малиновський, В.К. Колпаков, Т.О. Коломоєць) поняття «форма» часто в своїх дослідженнях використовує, пов'язуючи її зі сферою публічного управління, вказуючи на те, що адміністративно-правові форми дуже тісно пов'язані з управлінською діяльністю публічної влади (органів виконавчої влади). Так, В.Б. Авер'янов вказував, що «про адміністративно-правові форми доцільно казати лише стосовно тієї діяльності, яка має виключно владно-організуючу спрямованість та відображає зміст основних функцій органів виконавчої влади [3, с. 276]».

На думку В.К. Колпакова та О.Г. Бондар, під формою слід розуміти зовнішньо виражену дію (волевиявлення) виконавчо-розпорядчого органу або його посадової особи, яке здійснюється в межах його компетенції та за принципом законності задля досягнення управлінської мети [5, с. 67].

У свою чергу А.В. Носач під адміністративно-правовими формами розуміє зовнішнє вираження дій суб'єктів владних повноважень, які реалізуються ними з метою виконання покладених на них завдань [9, с. 102].

Т.О. Коломоєць, П.С. Лютіков, О.Ю. Меліхова під формами діяльності суб'єктів публічної адміністрації розуміють зовнішньо виражену дію, волевиявлення суб'єкта публічної адміністрації (посадової особи), здійснене у рамках режиму законності та його компетенції для досягнення мети адміністрування – вираження у зовнішньому вигляді конкретних дій суб'єкта публічної адміністрації, які здійснюються у

процесі їхньої діяльності й спрямовані на реалізацію функцій адміністрування. Вони виділяють правові та неправові форми діяльності [2, с. 136].

Отже, зазначене вище свідчить, що спільним для всіх визначень є акцент на зовнішньому вираженні змісту. Зважаючи на це, під адміністративно-правовими формами діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері торговельної діяльності слід розуміти зовнішнє вираження адміністративних дій суб'єктів публічного адміністрування (їх посадових осіб), які визначені адміністративно-правовими нормами, здійснюються в межах наданих законом компетенції і повноважень, спрямовані на досягнення певних цілей і виконання покладених на них завдань, та які в процесі реалізації виконавчо-розпорядчої діяльності можуть як викликати юридичні наслідки, так і не спричиняти їх.

Виходячи зі змісту вказаного визначення та застосовуючи системний підхід, можна зробити певний висновок про те, що адміністративно-правовими формами діяльності суб'єктів публічного адміністрування притаманні такі основні ознаки: 1) вони є способами зовнішнього вираження діяльності органів державного управління та їх посадових осіб; 2) регламентовані нормативно-правовими актами; 3) застосовуються з метою виконання завдань та реалізації функцій, покладених на них у сфері торговельної діяльності.

Розглядаючи види адміністративно-правових форм діяльності суб'єктів публічного адміністрування, слід зазначити, що сьогодні домінуючою є класифікація адміністративно-правових форм за поділом на правові та неправові.

До правових адміністративних форм належать ті, які спричиняють появу конкретного юридичного результату. Тобто правові форми є юридичними актами, які можуть породжувати, змінювати та припиняти адміністративно-правові відносини у сфері торговельної діяльності. У цьому випадку правові форми діяльності суб'єктів публічного адміністрування передбачають: 1) видання відомчих нормативних актів; 2) укладення угод; 3) вчинення юридично значущих дій.

У свою чергу, неправовими є ті форми, які безпосередньо не мають юридичного значення. В діяльності суб'єктів публічного адміністрування до них можна віднести: проведення нарад, зборів, обговорень, перевірок, розробка планів, прогнозів, програм, здійснення бухгалтерського, статистичного, податкового обліку, проведення прес-конференцій тощо.

Висновки. Підсумовуючи все вищевикладене, можемо констатувати, що адміністративно-правові форми діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері торговельної діяльності, з одного боку, є важливим інструментом ефективного функціонування їх діяльності, а з іншого – сприяють якісному виконанню владних повноважень в сучасних умовах. У той же час чітке визначення адміністративно-правових форм діяльності суб'єктів публічного адміністрування, їх відповідне нормативно-правове закріплення забезпечить успішну реалізацію завдань і функцій, покладених на них державою у сфері торговельної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Адміністративне право : підручник / Ю.П. Битяк (кер. авт. кол.), В.М. Гаращук, В.В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. Харків : Право, 2010. 624 с.
2. Адміністративне право України : підручник. Вид. 2, змін. і доп. / За заг. ред. Т.О. Коломоєць. Київ : Істина, 2012. 528 с.
3. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч. У двох томах: Т. 1. Загальна частина/ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). Київ: Видавництво «Юридична думка». 2004. 584 с.
4. Адміністративне право України: підручник / за заг. ред. Ю.П. Битяка. Харків: Право. 2020. 392 с.
5. Адміністративно-правове регулювання публічного адміністрування в Україні: навч. посіб. для студ. юрид. ф-тів / заг. ред. О.Г. Бондар, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков та ін. Запоріжжя: ЗНУ. 2014. 204 с.
6. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напряму «Юридичні науки» / за ред. д. і. н., проф. Киридон А.М. Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво». 2017. 152 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ. Ірпінь: Перун. 2005. 1728 с.
8. Маліков В.В. Адміністративно-правові форми забезпечення громадського порядку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 28. Т. 2. С. 144–147.
9. Носач А.В. Адміністративно-правові форми діяльності Служби безпеки України з протидії тероризму: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Суми: СумДУ. 2017. 222 с.

REFERENCES:

1. Bytiak, Yu.P. (Ed.), & Harashchuk, V.M., & Bohutskyi, V.V. & Zui, V.V. (2010). *Administratyvne pravo*. [Administrative Law]. Kharkiv : Pravo. 624. [in Ukrainian].
2. Kolomoiets, T.O. (Ed.) (2012). *Administratyvne pravo Ukrainy*. [Administrative law of Ukraine]. Pidruchnyk. Vyd. 2, zmin. i dop. Kyiv : Istyna. 528. [in Ukrainian].
3. Averianov, V.B. (Ed) (2004). *Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs*. [Administrative law of Ukraine. Academic course]. pidruch. U dvokh tomakh: T. 1. Zahalna chastyna. Kyiv. Vydavnytstvo «Iurydychna dumka». 584. [in Ukrainian].
4. Bytiak, Yu.P. (Ed.) (2020). *Administratyvne pravo Ukrainy*. [Administrative law of Ukraine]. Pidruchnyk. Kharkiv: Pravo.392. [in Ukrainian].

5. Bondar, O.H., & Kolomoiets, T.O., & Kolpakov, V.K. (2014). *Administratyvno-pravove rehuliuвання publichnoho administruvannya v Ukraini*. [Administrative and legal regulation of public administration in Ukraine]. *Navch. posib. dlia stud. yuryd. f-tiv Zaporizhzhia: ZNU*. 204. [in Ukrainian].
6. Kyrydon, A.M. (Ed.) (2017). *Velyka ukrainska entsyklopediia*. [Great Ukrainian encyclopedia]. *Tematychnyi reiestr hasel z napriamu «Iurydychni nauky» Derzhavna naukova ustanova «Entsyklopedychnе vydavnytstvo»*. 152. [in Ukrainian].
7. Busel, V.T. (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy 250000*. [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language 250,000]. Kyiv. Irpin: Perun. 1728. [in Ukrainian].
8. Malikov, V.V. (2014). *Administratyvno-pravovi formy zabezpechennia hromadskoho poriadku*. [Administrative and legal forms of ensuring public order]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 28. T. 2. 144–147. [in Ukrainian].
9. Nosach, A.V. (2017). *Administratyvno-pravovi formy diialnosti Sluzhby bezpeky Ukrainy z protydiv teroryzmu*. [Administrative and legal forms of activities of the Security Service of Ukraine to counter terrorism]. *Dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07*. Sumy: SumDU. 222. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 3.11.2023

УДК 346.9 (477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-99-104

Линник Олена Анатоліївна,
аспірант 2 року навчання кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана
e-mail: spartner@gryphon.ua
<https://orcid.org/0009-0005-6527-8083>

КОМПАРАТИВІСЬКИЙ АНАЛІЗ РОЛІ ДЕРЖАВИ У СТВОРЕННІ УМОВ ДЛЯ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ

У даній статті здійснено компаративістський аналіз ролі держави у створенні умов для залучення інвестицій.

Для досягнення відповідних цілей прогнозується створення державних стимулів для інвестицій, облаштування безпечного правового середовища для ведення інвестиційної діяльності, розробка секторальних стратегій щодо залучення прямих іноземних інвестицій та інші кроки.

Вивчення публічного адміністрування інвестицій в економіку України в умовах глобалізації з метою виявлення можливих напрямів його вдосконалення та виділення результативних механізмів, зокрема у контексті повоєнної відбудови, які застосовуються як у вітчизняній, так і іноземній практиці, варто почати з безпосереднього дослідження ролі держави у створенні умов для залучення інвестицій.

Держава здійснює регулювання інвестиційно-правових відносин на основі правових норм, які, у той же час, мають відповідати світовим стандартам у площині захисту прав інвестора та створення привабливих умов. Для того, щоб покращувати інвестиційне середовище, Україні необхідно враховувати іноземний досвід успішних держав, які встановили найкращі системи нормативного регулювання інвестиційно-правових відносин. Ключовим компонентом постійного покращення правового регулювання інвестиційно-правових відносин є аналіз науковцями, уповноваженими посадовими особами та представниками бізнесу позитивних та негативних сторін чинного регулювання. При цьому предметом такого аналізу стає безпосереднє здійснення органами влади своїх повноважень. Слід визначити, як представники громадянського суспільства в різних іноземних державах визначають позитивні та негативні аспекти правового регулювання та публічного адміністрування інвестиційно-правових відносин.

В цілому, роль та обов'язки місцевої влади, пов'язані зі сприянням іноземним інвесторам, значно зросли за останні роки, особливо після вступу Польщі до ЄС у 2004 році. Регіональні та місцеві органи влади мають організаційні та фінансові можливості для створення сприятливих умов для ведення бізнесу у відповідних регіонах. Законодавство не обмежує їх лише наданням пільг, але й передбачає повноваження та процедури інвестування у інфраструктуру.

Варто наголосити, що невід'ємною складовою успіху в інвестиційному питанні є життя державою таких заходів, які б надавали змогу бізнесу почуватися комфортно та впевнено, а це, насамперед, передбачає зміни податкового та інвестиційного законодавства у площині надання податкових преференцій, субсидій тощо.

Ключові слова: інвестиції, арбітраж, спори, медіація, публічний спір, інвестиційний арбітраж, публічні закупівлі, публічне адміністрування.

Lynnyk O. COMPARATIVE ANALYSIS OF THE ROLE OF THE STATE IN CREATING CONDITIONS FOR ATTRACTING INVESTMENTS

This article provides a comparative analysis of the state's role in creating conditions for investment attraction.

© О.А.Линник, 2023

In order to achieve the relevant goals, the creation of state incentives for investments, the arrangement of a safe legal environment for conducting investment activities, the development of sectoral strategies for attracting foreign direct investments and other steps are predicted.

The study of the public administration of investments in the economy of Ukraine in the context of globalization in order to identify possible directions for its improvement and the selection of effective mechanisms, in particular in the context of post-war reconstruction, which are used in both domestic and foreign practice, should begin with a direct study of the role of the state in creating conditions for investment attraction.

The state regulates investment-legal relations on the basis of legal norms, which, at the same time, must meet world standards in terms of protecting investor rights and creating attractive conditions. In order to improve the investment environment, Ukraine needs to take into account the foreign experience of successful states that have established the best systems of regulatory regulation of investment-legal relations. A key component of continuous improvement of the legal regulation of investment-legal relations is the analysis by scientists, authorized officials and business representatives of the positive and negative sides of the current regulation. At the same time, the subject of such an analysis is the direct exercise of their powers by the authorities. It should be determined how representatives of civil society in different foreign countries determine the positive and negative aspects of legal regulation and public administration of investment-legal relations.

In general, the role and responsibilities of local authorities related to the promotion of foreign investors have grown significantly in recent years, especially after Poland's accession to the EU in 2004. Regional and local authorities have organizational and financial capabilities to create favorable conditions for doing business in their respective regions. The legislation does not limit them only to the provision of benefits, but also provides the authority and procedures for investing in infrastructure.

It is worth emphasizing that an integral component of success in the investment issue is the state taking such measures that would allow businesses to feel comfortable and confident, and this, first of all, involves changes in tax and investment legislation in the area of providing tax preferences, subsidies, etc.

Key words: investment, arbitration, disputes, mediation, public dispute, investment arbitration, public procurement, public administration.

Постановка проблеми. Роль держави у сучасному світі є ключовою у більшості суспільних відносин. Держава як універсальний регулятор суспільних відносин має виключні повноваження у сфері створення умов для залучення інвестицій. Це пояснюється тим, що потенційні інвестори звертають свою увагу, у першу чергу, на фактори, які допоможуть їм отримати прибуток у результаті інвестиційної діяльності. Виключно держава може гарантувати, що права інвесторів будуть захищені від незаконних посягань, зокрема шляхом створення ефективних судової та правоохоронної систем. Так само виключно держава може вирішувати внутрішні та зовнішні питання, які матимуть найбільший вплив на стабільність всередині держави та, відповідно, захищеність інвестицій від потенційних ризиків. Такими питаннями можуть бути питання війни та миру, дотримання прав людини, визначення облікової ставки центрального банку, легалізація провадження окремих видів господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання інвестицій та інвестиційної діяльності в Україні були предметом наукових досліджень І.Б. Юрчик, А.А. Маценко, Л.О. Чернишова, В.В. Сазонової, Т.Г. Венгуренко, В.В. Плахотнюк, Л.М. Борщ та ін.

Метою статті є здійснення компаративіського аналізу ролі держави у створенні умов для залучення інвестицій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для народу України роль держави у найближчі роки визначатиметься стратегічними цілями повоєнної відбудови, яка буде пов'язана зі значними викликами та ризиками. Уряд України неодноразово підкреслював, що рушійною силою повоєнної відбудови будуть інвестиції, які нададуть можливість реалізовувати фундаментальні для відновлення проєкти. Для створення найбільш привабливих умов для залучення інвестицій Уряд України у запропонованих до громадського обговорення матеріалах змін до Національної економічної стратегії [1], затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України № 179 від 03 березня 2021 р. "Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року" визначив відповідну роль для України як держави, яка розкривається через 3 стратегічні мети:

- 1) створити необхідні умови для залучення іноземних інвестицій;
- 2) створити привабливу екосистему для накопичення та примноження вітчизняного капіталу;
- 3) забезпечити дохідний характер державного інвестування.

Перша стратегічна мета має реалізуватися шляхом досягнення наступних цілей:

- покращення позиції України у міжнародному рейтингу OECD Country Risk Classification до п'ятої групи ризиковості у 2023 році;
- покращення позицій України в міжнародних рейтингах S&P та Fitch: до BB+ до кінця 2024 року;
- збільшення обсягу прямих іноземних інвестицій до 35-45 млрд. дол. США у 2030 році.

Для досягнення відповідних цілей прогнозується створення державних стимулів для інвестицій, облаштування безпечного правового середовища для ведення інвестиційної діяльності, розробка секторальних стратегій щодо залучення прямих іноземних інвестицій та інші кроки.

Для досягнення другої стратегічної мети Уряд України встановив наступні цілі:

- збільшити капіталізацію фондового ринку України до 40% валового внутрішнього продукту;
- збільшити обсяг активів накопичувального пенсійного забезпечення до 25% валового внутрішнього продукту;

- збільшити валове нагромадження основного капіталу до 20-30 % валового внутрішнього продукту [2].

Цілі можуть бути досягнуті шляхом впровадження амністії капіталу, введення накопичувальної пенсійної системи, впровадження страхової медицини.

Третя стратегічна мета може бути реалізована за допомогою збільшення обсягу публічних фінансів, вкладених у державні інвестиційні проекти з позитивною фінансовою віддачею та збільшенню частки проєктів державно-приватного партнерства.

Вивчення публічного адміністрування інвестицій в економіку України в умовах глобалізації з метою виявлення можливих напрямів його вдосконалення та виділення результативних механізмів, зокрема у контексті повоєнної відбудови, які застосовуються як у вітчизняній, так і іноземній практиці, варто почати з безпосереднього дослідження ролі держави у створенні умов для залучення інвестицій.

Держава здійснює регулювання інвестиційно-правових відносин на основі правових норм, які, у той же час, мають відповідати світовим стандартам у площині захисту прав інвестора та створення привабливих умов. Для того, щоб покращувати інвестиційне середовище, Україні необхідно враховувати іноземний досвід успішних держав, які встановили найкращі системи нормативного регулювання інвестиційно-правових відносин. Ключовим компонентом постійного покращення правового регулювання інвестиційно-правових відносин є аналіз науковцями, уповноваженими посадовими особами та представниками бізнесу позитивних та негативних сторін чинного регулювання. При цьому предметом такого аналізу стає безпосереднє здійснення органами влади своїх повноважень. Слід визначити, як представники громадянського суспільства в різних іноземних державах визначають позитивні та негативні аспекти правового регулювання та публічного адміністрування інвестиційно-правових відносин.

Наукова спільнота Німеччини розглядає питання публічного адміністрування інвестиційно-правових відносин через призму правового регулювання як приватних, так і публічних інвестицій. Це означає, що увага дослідників приділяється не лише коштам приватних осіб, які залучаються державними організаціями, а й публічним фондам коштів, які держава спрямовує на інвестиції у власну економіку. У правовій літературі вже давно існує думка, що завдяки інституційним структурам та егалітарним нормам німецького федерального законодавства не політичні рухи, а саме правове регулювання стало визначальним у публічному адмініструванні інвестиційно-правових відносин [3].

У країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) регіональні та місцеві органи влади відповідають за близько 57% державного валового нагромадження капіталу, а у федеративних країнах ця частка сягає 70% (ОЕСР, 2019). Серед цих федеральних систем ситуація Німеччини виділяється як особливий випадок, де ми спостерігаємо дві вражаючі тенденції. По-перше, загальний обсяг державних інвестицій у країні постійно зменшується через обвальне скорочення місцевих державних інвестиційних видатків. По-друге, розбіжності в інвестиційних видатках між місцевими органами влади зростають з середини 2000-х років. Таким чином, за дефіцитом державних інвестицій у Німеччині ховається зростаюча регіональна нерівність у державному капіталі, що має бути враховано Україною при здійсненні правового регулювання окремих аспектів інвестиційно-правових відносин не лише за індустріями, а й за територіальним підходом для того, щоб забезпечити рівномірний розвиток усіх громад завдяки належному правовому регулюванню та, як наслідок, залучення інвестицій [4].

У Польщі надважливою є тісна співпраця між усіма ланками державної влади та належна правова регламентація відповідних відносин на загальнодержавному та місцевому рівнях для створення сприятливого інвестиційного клімату в країні. Одним з ефективних інструментів залучення іноземних інвестицій в польську економіку є створення спеціальних економічних зон, в яких забезпечуються необхідні пільгові умови, інвестиційні сектори та пропонується кваліфікований персонал. Результатом подібної ініціативи (створення на території Польщі 14 спеціальних економічних зон) стало значне зосередження іноземного капіталу.

На думку польських науковців Томаша Дорожинського, Агнешки Дорожинської, Войцеха Урбаняка, повноваження щодо залучення та підтримки іноземних інвесторів у Польщі розподілені між центральним урядом та органами місцевого самоврядування на регіональному та місцевому рівнях. Для центральних органів законодавством передбачено інституційні та фінансові ресурси для координації національної економічної політики щодо суб'єктів господарювання з іноземним капіталом. Ключову роль відіграють Міністерство економіки, Міністерство фінансів, Польське агентство інформації та іноземних інвестицій та Польське агентство розвитку підприємництва. Вони мають у своєму розпорядженні бюджетні ресурси. При цьому для згаданих органів важливою є нормотворча та розпорядча діяльність уповноважених органів ЄС, кошти якого виділяються на різні інвестиційні програми (Операційна програма "Інноваційна економіка", Програма підтримки інвестицій, що мають велике значення для польської економіки) [5].

В цілому, роль та обов'язки місцевої влади, пов'язані зі сприянням іноземним інвесторам, значно зросли за останні роки, особливо після вступу Польщі до ЄС у 2004 році. Регіональні та місцеві органи влади мають організаційні та фінансові можливості для створення сприятливих умов для ведення бізнесу у відповідних регіонах. Законодавство не обмежує їх лише наданням пільг, але й передбачає повноваження та процедури інвестування у інфраструктуру.

Варто наголосити, що невід'ємною складовою успіху в інвестиційному питанні є вжиття державою таких заходів, які б надавали змогу бізнесу почуватися комфортно та впевнено, а це, насамперед, передбачає

зміни податкового та інвестиційного законодавства у площині надання податкових преференцій, субсидій тощо.

Згідно з інформацією Управління з питань конкуренції та захисту прав споживачів (UOKIK), у 2011 році державну допомогу в різних формах надавали 389 органів місцевого самоврядування. Це становило майже половину всіх випадків надання державної допомоги (831). Проекти державної допомоги розробляють і впроваджують переважно великі органи місцевого самоврядування, як-от: воєводства, повіти, великі міста і селища. UOKIK підкреслює, що у 2011 році принаймні один інструмент державної допомоги, передбачений національним законодавством, застосовували всі органи місцевого самоврядування на регіональному рівні, майже 80% повітів та кожна двадцята гміна (адміністративна одиниця у Польщі). Вартість державної допомоги, наданої органами місцевого самоврядування у 2011 році, становила 1 867,2 млн. злотих і становила близько 11% всієї державної допомоги, наданої в Польщі. Серед форм допомоги переважали дотації, податкові субсидії, відстрочки та розстрочки платежів. Це була переважно регіональна допомога на нові інвестиційні проекти, створення нових робочих місць, загальне та спеціальне навчання, а також розвиток малого та середнього бізнесу [6].

У Саудівській Аравії, на переконання Шахада Аль-Кахтані та Мохаммада Альбакджджі, державна політика щодо інвестицій базується на семи основних принципах. Наступні принципи:

- 1) Забезпечення рівності між саудівськими та іноземними інвесторами;
- 2) Забезпечення правового захисту інвестицій;
- 3) Забезпечення стійкості інвестицій;
- 4) Надання доступу до рівних інвестиційних стимулів;
- 5) Законодавче впровадження соціальних та екологічних стандартів;
- 6) Забезпечення дотримання інвесторами саудівських правових норм охорони здоров'я, безпеки

та захисту навколишнього середовища;

7) Спрощення нормативно закріплених процедур доступу для іноземних робітників та їхніх сімей, забезпечення надійного трансферу знань, технологій та розвитку місцевого людського капіталу.

Така політика схвалюється указом короля Саудівської Аравії та спрямована на підтримку розвитку конкурентного інвестиційного середовища в країні. Принципи інвестиційної політики Саудівської Аравії слугуватимуть передумовою для трансформаційних змін у сфері інвестиційного законодавства та імплементації необхідних для цього нормативно-правових актів.

Саудівська Аравія зробила акцент на організованому системному підході шляхом створення спеціалізованого державного органу (MISA) з високим ступенем представництва в Кабінеті міністрів цієї держави – Міністерство інвестицій. На Міністерство інвестицій покладається обов'язок створення найбільш можливо сприятливого інвестиційного середовища та підвищення конкурентоспроможності, що досягається за допомогою видання нормативно-правових актів інвестиційного спрямування та внесення законодавчих ініціатив стосовно майбутніх реформ.

Національна інвестиційна стратегія (NIS) – правовий акт, який визначає основи інвестиційного законодавства Саудівської Аравії, завдяки якій Саудівська Аравія прагне залучити більше інвестицій з-за кордону, оскільки потребує відмежування своєї економіки від нафтового сектору. NIS є прагненням принца Мухаммеда бін Салмана бін Абдулазіза, голови Ради з питань економіки та розвитку, зробити Королівство інвестиційним напрямом світового класу. Спираючись на наявні сильні сторони Саудівської Аравії, загальна мета NIS полягає у підвищенні якості та обсягів інвестицій у Королівстві та в пріоритетних секторах за умови посилення ролі внутрішнього та міжнародного приватного сектору, що сприятиме економічному розвитку країни відповідно до "Бачення 2030" [7].

При дослідженні ролі держави у створенні сприятливих умов для інвестування не можна обходити досвід Сполучених Штатів Америки. Іноземні інвестори приходять до цієї країни, тому що Сполучені Штати пропонують, за визначенням Міжнародної торгової адміністрації США, "передбачувану і прозору правову систему, відмінну інфраструктуру та доступ до найприбутковішого у світі споживчого ринку". Маючи понад 300 мільйонів населення та найбільшу економіку у світі, Сполучені Штати потенційно є найважливішим ринком для будь-якої компанії. На Сполучені Штати припадає сорок два відсотки світового ринку споживчих товарів.

Дослідження Конгресу США показують, що прямі іноземні інвестиції здійснюються в Сполучені Штати з тих самих економічних та правових причин і з метою максимізації прибутку, з яких американські громадяни інвестують за кордоном. Крім того, Конгрес не бачить необхідності змінювати правовий режим "відкритих дверей", яка вільно допускає іноземні інвестиції.

Як вказує Адіс Марія Віла, штати Флорида, Південна Кароліна, Індіана та Пенсильванія досягли успіху в залученні іноземних інвестицій завдяки тому, що кожен штат проаналізував свої конкурентні переваги, розробив та впровадив довгострокові комплексні плани, які діють вже понад десять років. Кожен штат використовує різні підходи для координації інвестування, але в усіх штатах активну роль відіграє глава виконавчої влади, використовують торгові місії для залучення державного і приватного секторів, покладаються на іноземні представництва для виявлення потенційних інвесторів і розробляють комплексну державну політику, спрямовану на співпрацю з іноземними інвесторами, яких вони намагаються залучити до свого штату [8].

Губернатори кожного з цих штатів зосередилися на маркетинговому просуванні своїх штатів через іноземні представництва та роботі з промисловими підприємствами для забезпечення доступу до торговельних можливостей. Губернатори беруть участь у конференціях і торгових виставках, розробляють угоди та створюють умови для співпраці у конкретній галузі або технології. Наприклад, Флорида проводить від 45 до 75 міжнародних заходів (виставок, конференцій, з'їздів) щороку. Представники штату Флорида також беруть участь у багатьох іноземних торгових виставках щороку.

До інших факторів, які допомагають США створювати найбільш привабливі умови для інвестицій у світі, за визначенням Міжнародної торгової адміністрації США, є наступні:

- найпрогресивніше правове регулювання економіки, що дозволяє Сполученим Штатам мати найбільшу економіку у світі з ВВП на душу населення приблизно \$ 70 000. Правові системи регулювання та оподаткування в США надають іноземним інвесторам широку свободу дій;

- наукові дослідження та розробки: за даними Національного науково-дослідного інституту оборони RAND, на Сполучені Штати припадає 40 відсотків загальних витрат на дослідження та розробки у світі. Крім того, у Сполучених Штатах працює майже три чверті нинішніх нобелівських лауреатів, публікується понад 60 відсотків світових "високоцитованих публікацій" і майже 40 відсотків "запатентованих нових технологій, створених в рамках Організації економічного співробітництва і розвитку";

- правове регулювання освіти, завдяки якому університети не є звичайними дослідними інституціями, а й фактично мають можливість бути частинами громадянського суспільства. Це принесло свої плоди, оскільки шість з десяти найкращих університетів світу знаходяться в США. У Сполучених Штатах налічується понад 4 000 університетів і коледжів. Багато місцевих коледжів мають спеціальні навчальні програми для інвесторів, які розміщують свої об'єкти в їхньому регіоні. Федеральний уряд, уряди штатів і місцеві органи влади також передбачають мільярди доларів на підготовку робочої сили щороку;

- правове регулювання митних та логістичних формальностей. США передбачили розгалужену, і в той же час уніфіковану, систему регулювання митних процедур та обслуговування логістичних шляхів. Сполучені Штати мають найбільшу у світі систему доріг з твердим покриттям, залізничну мережу та кількість аеропортів. Чотири з десяти найбільших аеропортів за обсягом авіаперевезень знаходяться в США, в тому числі найзавантаженіший вантажний аеропорт у світі.

Окрім приватних інвестицій, важливу роль у збалансуванні внутрішньо економічних процесів у державі відіграє правове регулювання державних інвестицій. Багаторічний процес формування національного законодавства у сфері державних інвестицій не призвів до викорінення більшості проблем, на які звертає увагу Світовий банк.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вектори економічного розвитку 2030: Кабінет Міністрів України. 2023. URL: <https://nes2030.org.ua/docs/doc-vector.pdf>
2. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постановою Кабінету Міністрів України № 179 від 03 березня 2021 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>
3. Gabriel Felbermayr, Martin Braml. On the EU-US Current Account. 2018. URL: https://www.ifo.de/DocDL/EconPol_Policy_Report_07_2018.pdf
4. Björn Bremer, Donato Di Carlo, Leon Wansleben. The constrained politics of local public investment under cooperative federalism. 2023. URL: <https://academic.oup.com/ser/article/21/2/1007/6599057>
5. Tomasz Dorożyński, Agnieszka Dorożyńska. The role of local government units in attracting FDI. The case of the Lodz Region. 2014. URL: https://www.researchgate.net/publication/286534367_The_role_of_local_government_units_in_attracting_FDI_The_case_of_the_Lodz_Region
6. Report on state aid in Poland granted to entrepreneurs in 2011, UOKiK, Warsaw 2012 Różański, J., 2010. Multinational corporations in Poland. Growth, funding, assessment. Warsaw: PWE
7. Shahad Al-Qahtani and Mohamad Albakjaji. THE ROLE OF THE LEGAL FRAMEWORKS IN ATTRACTING FOREIGN INVESTMENTS: THE CASE OF SAUDI ARABIA. 2023. URL: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1679412835.pdf
8. Adis Maria Vila. The Role of States in Attracting Foreign Direct Investment: A Case Study of Florida, South Carolina, Indiana, and Pennsylvania. 2010. URL: <https://scholar.smu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1454&context=lbra>

REFERENCES:

1. Vektory ekonomichnoho rozvytku 2030. (2023). [Vectors of economic development 2030]. *Kabinet Ministriv Ukrainy*. Retrieved from: <https://nes2030.org.ua/docs/doc-vector.pdf> [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ekonomichnoi stratehii na period do 2030 roku. (2021, March 3). [On the approval of the National Economic Strategy for the period until 2030]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 179*. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179> [in Ukrainian].
3. Gabriel, Felbermayr, & Martin, Braml. (2018). On the EU-US Current Account. *EconPol*. Retrieved from: https://www.ifo.de/DocDL/EconPol_Policy_Report_07_2018.pdf [in English].
4. Björn, Bremer, & Donato, Di Carlo, & Leon, Wansleben. (2023). The constrained politics of local public

investment under cooperative federalism. Retrieved from: <https://academic.oup.com/ser/article/21/2/1007/6599057> [in English].

5. Tomasz, Dorożyński, & Agnieszka, Dorożyńska. (2014). The role of local government units in attracting FDI. The case of the Lodz Region. *Business and Economic Horizons* Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/286534367_The_role_of_local_government_units_in_attracting_FDI_The_case_of_the_Lodz_Region [in English].

6. Report on state aid in Poland granted to entrepreneurs in 2011. (2012). UOKiK, Warsaw Rózański, J., 2010. Multinational corporations in Poland. Growth, funding, assessment. Warsaw: PWE. [in English].

7. Shahad, Al-Qahtani, & Mohamad, Albakjaji. (2023). THE ROLE OF THE LEGAL FRAMEWORKS IN ATTRACTING FOREIGN INVESTMENTS: THE CASE OF SAUDI ARABIA. Retrieved from: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1679412835.pdf [in English].

8. Adis Maria, Vila. (2010). The Role of States in Attracting Foreign Direct Investment: A Case Study of Florida, South Carolina, Indiana, and Pennsylvania. Retrieved from: <https://scholar.smu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1454&context=lbra> [in English].

Стаття надійшла до редакції: 1.11.2023

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-104-109

Мартинюк Роман Романович,
аспірант кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
e-mail: imholab@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0004-7200-5107>

ПРИМУСОВЕ ВІДЧУЖЕННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ ЯК СПОСІБ ПРОТИДІЇ ТА ПРОФІЛАКТИКИ КЕРУВАННЯ В СТАНІ СП'ЯНІННЯ

Питання удосконалення методів протидії та профілактики керування транспортними засобами в стані сп'яніння були актуальними у мирний час та залишаються не менш важливими в період повномасштабного вторгнення. Стаття присвячена аналізу ефективності та законності, в умовах правового режиму воєнного стану, нового інструменту у боротьбі з такими порушниками, а саме примусовому відчуженні у них транспортних засобів на потреби пов'язані із виконанням завдань з оборони України. Попри те, що така ініціатива деяких військових адміністрацій викликала у суспільства переважно схвалення, водії, в яких у такий спосіб відібрали автомобілі, почали масово звертатись до суду вказуючи на суб'єктивність процесу відбору транспортних засобів для примусового вилучення та відсутність реальної суспільної необхідності саме в їх автомобілях.

Проаналізована нормативно-правова база на підставі якої відбувається примусове відчуження приватного майна, а також підстави тимчасового затримання транспортних засобів у водіїв на яких були складені матеріали за керування в стані сп'яніння. Здійснено огляд законопроекту, які покликані посилити відповідальність за такі адміністративні правопорушення.

Встановлено, що примусове відчуження не є видом стягнення, а отже, не замінює і не скасовує передбачених законом відповідальність згідно зі ст. 130 КУпАП, що зумовлює певні правові колізії під час подальшого розгляду адміністративної справи у суді.

Акцентовано увагу на те, що попри введення в країні воєнного стану, порушення фундаментального принципу недоторканності власності, може відбуватись виключно у випадках та в спосіб, які прямо передбачені чинним законодавством.

Сформована особиста позиція щодо ефективності такого способу протидії та профілактики керування транспортними засобами в стані сп'яніння та описані можливості його покращення. Крім цього обґрунтовано те, що саме по собі складення на водія протоколу за ст. 130 КУпАП не є суспільною необхідністю для подальшого примусового відчуження у нього транспортного засобу.

Узагальнена судова практика стосовно розгляду адміністративних справ щодо спроб оскарження примусового відчуження транспортних засобів водіями на яких були складені протоколи за керування в стані сп'яніння.

Ключові слова: протидія адміністративним правопорушенням, керування у стані сп'яніння, профілактика дорожньо-транспортних пригод, примусове відчуження, безпека дорожнього руху.

Martyniuk R. FORCED ALIENATION OF VEHICLES AS A WAY OF COUNTERACTION AND PREVENTION OF DRIVING UNDER THE INFLUENCE

The issue of improving methods of countering and preventing drunk driving was relevant in peacetime and remains no less important in the period of full-scale invasion. The article is devoted to the analysis of the effectiveness and legality, under the legal regime of martial law, of a new tool in the fight against such violators, namely the forcible alienation of their vehicles for the

Випуск 15. 2023

needs related to the fulfillment of Ukraine's defense tasks. Despite the fact that such an initiative of some military administrations caused mostly approval in society, drivers from whom cars were taken in this way began to massively appeal to court, pointing to the subjectivity of the process of selecting vehicles for compulsory withdrawal and the lack of real social need for their cars.

The regulatory framework on the basis of which compulsory alienation of private property takes place, as well as the grounds for temporary detention of vehicles from drivers who were drawn up materials for driving while intoxicated, are analyzed. A review of draft laws aimed at strengthening liability for such administrative offenses is carried out.

It has been established that compulsory alienation is not a type of penalty, and therefore does not replace or cancel the liability provided by law under Article 130 of the Code of Administrative Offenses, which causes certain legal conflicts during the further consideration of the administrative case in court.

Attention is focused on the fact that despite the introduction of martial law in the country, violation of the fundamental principle of inviolability of property can only occur in cases and in a manner that are directly provided for by the current legislation.

A personal position on the effectiveness of this method of countering and preventing drunk driving is formed and the possibilities of its improvement are described. In addition, it is argued that the mere drawing up of a protocol against the driver under Article 130 of the Code of Administrative Offenses is not a social necessity for the further compulsory alienation of his vehicle.

The judicial practice is generalized regarding the consideration of administrative cases regarding attempts to challenge the compulsory alienation of vehicles by drivers who were drawn up protocols for driving while intoxicated.

Key words: countering administrative offenses, driving under the influence, prevention of road accidents, forced alienation, road safety.

Постановка проблеми. З перших днів повномасштабного вторгнення Збройні Сили України відчули серйозний дефіцит у транспортних засобах. Саме для розв'язання подібних проблем у чинному законодавстві України й передбачений порядок передачі, примусового відчуження (реквізиції) або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану.

Для швидкого задоволення потреби військових в автомобілях більшість обласних військових адміністрацій, скоріше за все, з метою зменшення ризику викликати такими своїми діями зростання суспільної напруги, вирішили першочергово здійснювати реквізицію транспортних засобів у порушників правил дорожнього руху, зокрема тих водіїв на кого поліцейські склали протокол за керування транспортним засобом у стані сп'яніння.

Такий вибіркового підхід викликав схвалення серед населення, але разом з тим велику кількість адміністративних позовів з боку водіїв у яких в такий спосіб були вилучені їх автомобілі.

Нововведення, яке подавалось суспільству як дієвий спосіб боротьби з нетверезими водіями, не тільки спричинило неефективність наповнення військового автопарку транспортними засобами з невідповідними для виконання завдань характеристиками, але й зумовило появу величезної заборгованості у вигляді майбутньої компенсації за примусове вилучене майно.

Для посилення боротьби з нетверезими водіями під час воєнного стану були розроблені відповідні зміни у вигляді законопроекту № 7382 від 17 травня 2022 року та його альтернативах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що до моменту вторгнення питання порядку, підстав та способу примусового відчуження майна практично не досліджувались вітчизняними науковцями, а поєднання цього процесу з боротьбою проти водіїв в стані сп'яніння стали тогорічною новелою українського законодавства.

В цьому році активним дослідженням цих питань займаються такі українські вчені: А. Гриняк [1], М. Веселов [2], С. Вітвіцький [3], Є. Пилипенко [4], І. Давидова [5], Б. Лук'янчиков [6], В. Парасюк [7], М.Вербіцька [8] та інші.

Попри теперішній підвищений інтерес до дослідження цієї теми питання поєднання механізму примусового відчуження транспортних засобів зі способами профілактики та протидії керуванню транспортними засобами в стані сп'яніння вивчено недостатньо. Судова практика з таких питань остаточно ще не сформована та не описана, а отже це питання потребує подальшого детального вивчення та аналізу.

Метою статті є дослідження можливості та законності застосування таких вибіркового примусових відчужень транспортних засобів у водіїв, на яких були складені протоколи за керування в стані сп'яніння, як основного чи додаткового інструменту протидії та профілактики вчинення таких правопорушень в період воєнного стану.

Крім цього проаналізувати наявну нормативно-правову базу, яка стала підґрунтям для такого нововведення, а також зробити огляд наявної судової практики на предмет формування сталої судової позиції щодо відповідності такої ініціативи вимогам чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Механізм примусового відчуження транспортних засобів закріплений Законом № 4765-VI від 17 травня 2012 року та передбачає законний порядок отримання майна від юридичних або фізичних осіб для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. Можливість такого примусового відчуження об'єктів права приватної власності передбачено ст. 41 Конституції України (далі КУ), ст. 353 Цивільного Кодексу України (далі ЦКУ), а також ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. №389-VIII (далі ЗУ №389-VIII).

Враховуючи введений Указом Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 воєнний стан, з його подальшим продовженням, військово командування отримало необхідні повноваження та почало здійснювати заходи, які передбачені ЗУ №389-VIII, та необхідні для забезпечення оборони України, захисту

безпеки населення та інтересів держави. Відповідно до ст. 8 цього Закону передбачається можливість примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучати майно державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка [9].

Новелами стали накази деяких начальників обласних військових адміністрацій, які доручили органам Національної поліції України (далі НПУ) тимчасово затримувати автомобілі усіх водіїв, на яких вони склали протоколи за керування в стані сп'яніння, з метою їх подальшого примусового відчуження зі штрафмайданчика. До прикладу, начальник Черкаської ОВА своїм наказом № 2 від 02.03.2022 р. (зі змінами) «Про встановлення заборони на торгівлю алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі» доручив підрозділам поліції, у разі складання на водія протоколу за керування в стані сп'яніння, затримувати його транспортний засіб на термін не більше 3-х діб та передачу відповідних матеріалів обласному військовому командуванню з метою подальшого розв'язання питання щодо примусового відчуження їхнього транспортного засобу для виконання завдань з оборони України, її захисту, суверенітету, територіальної цілісності й недоторканості в умовах правового режиму воєнного стану» [10].

Такий підхід до розв'язання проблеми з дефіцитом автомобілів для військових не тільки отримав схвалення серед населення, але й став ефективним інструментом протидії повторного керування транспортним засобом в стані сп'яніння. Крім недопущення повторення такого правопорушення, такі заходи, завдяки підтримці засобів масової інформації, стали ефективним способом профілактики вчинення цього порушення правил дорожнього руху.

Попри позитивний вплив таких дій на безпеку дорожнього руху, зазначений спосіб боротьби з порушниками правил дорожнього руху прямо не передбачений чинним законодавством. Відсутність чітких правових підстав для такого вибіркового примусового відчуження транспортних засобів зумовило велику кількість скарг від власників примусово відчужених автомобілів, а також їх спроб скасувати такі прийняті рішення в судовому порядку. В основному водії ставили під сумнів законність самої процедури тимчасового затримання транспортного засобу співробітниками поліції, та наявність реальної суспільної необхідності у примусовому відчуженні військовим керівництвом автомобіля саме з такими технічними характеристиками.

Озвучені скаргниками зауваження не є безпідставними, адже тимчасове затримання транспортного засобу чітко передбачене ст. 265-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі КУпАП) та можливе у вичерпних випадках та за умови виключних обставин. Зокрема, транспортний засіб водіїв з ознаками алкогольного сп'яніння, передбачена можливість тимчасово затримувати шляхом блокування або доставлення його для зберігання на спеціальний майданчик чи стоянку у випадку, якщо його розміщення суттєво перешкоджає дорожньому руху або створює загрозу безпеці руху, в тому числі за допомогою евакуатора. При цьому, в ст. 265-4 КУпАП передбачений вичерпний список ситуацій, які можна вважати такими, що суттєво перешкоджають дорожньому руху або створюють загрозу безпеці руху [11].

Крім цього сама процедура примусового відчуження об'єктів права приватної власності потребує наявності чітких мотивів суспільної необхідності, та здійснення такої процедури виключно на підставі та в порядку, який передбачений законом, це закріплено в ст. 41 КУ [12].

Аналізуючи судові рішення стосовно оскарження примусового відчуження транспортних засобів, варто звернути увагу на справу № 712/3525/23. Саме ця справа є лакмусовою стрічкою цієї новели з вибіркового примусовим відчуженням транспортних засобів, та чітко дає зрозуміти, що даний вигаданий керівництвом алгоритм для наповнення військового автопарку є не тільки малоефективним, адже не дає змоги залучити транспортний засіб необхідної технічної характеристики, але й порушує базові принципи права [13].

Попри те, що з точки зору підвищення рівня безпеки дорожнього руху та зменшення кількості випадків керування транспортним засобом в стані сп'яніння такі дії мають позитивний ефект, вони є недоцільними, адже можуть мати негативний вплив на осіб, в межах та у спосіб, який прямо не передбачений чинним законодавством. Такі дії порушують вимоги ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує кожній фізичній або юридичній особі право мирно володіти своїм майном та гарантує, що ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, які прямо передбачені законом і загальними принципами міжнародного права [14].

Враховуючи те, що примусове вилучення приватного транспортного засобу допускається виключно з мотивів суспільної необхідності та з метою забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави, а не як інструмент вибіркового впливу на окрему умовну категорію населення, в нашому випадку порушників правил дорожнього руху, даний спосіб наповнення військового автопарку та боротьби з порушниками правил дорожнього руху потребує суттєвого доопрацювання та прийняття відповідних змін до законодавства.

Прикладом одного з варіантів вирішення цієї правової неузгодженості є законопроект № 7382 від 17 травня 2022 року та його альтернативи. Які, у разі прийняття, внесли б зміни до наявних санкцій за керування в стані сп'яніння та передбачили б, що за такі порушення вчинені в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану застосовується стягнення у вигляді конфіскації транспортного засобу [15].

Що стосується впливу примусового відчуження або потенційної конфіскації на зменшення кількості адміністративних правопорушень пов'язаних з керуванням в стані сп'яніння, то потрібно пам'ятати про

необхідність дотримуватись не лише принципу законності, але й пропорційності, а також наявності справедливого балансу між загальними інтересами держави та правами конкретної особи, які виражаються в обов'язку захисту її основних прав.

Підсумовуючи все вищесказане можна зробити висновок, що примусове відчуження транспортних засобів, у водіїв на яких були складені адміністративні матеріали за порушення правил дорожнього руху, в тому числі керування в стані сп'яніння, без обґрунтування мотивів та підстав необхідності вилучення саме його конкретного автомобіля, свідчить про наявні ознаки ймовірного порушення справедливого балансу між інтересами держави та правами конкретної особи, а також покладення на особу індивідуального і надмірного тягара.

Також, теоретична можливість в майбутньому отримати відшкодування вартості примусово відчуженого майна не пропорційна завданій шкоді від позбавлення права використовувати свій автомобіль до моменту отримання компенсації. Крім цього, право на грошове відшкодування виникає лише після завершення воєнного стану, протягом наступних п'яти бюджетних періодів та у розмірі, який був справедливим на дату примусового відчуження, а не на дату виплати цих грошових коштів [16].

Що стосується можливої, у разі прийняття законопроекту № 7382 чи його альтернатив, конфіскації транспортного засобу, то в поточній їх редакції не один із запропонованих підходів не передбачає урегулювання усіх можливих проблемних ситуацій. Наприклад, не передбачений чіткий алгоритм дій, якщо автомобіль не є власністю водія або є у власності фірми, чи є заставою по кредиту та ряду інших подібних ситуацій. Крім цього не обґрунтовує суспільну необхідність настільки суворого виду стягнення, що може свідчити порушення принципів пропорційності та справедливого балансу між вчиненим правопорушенням та передбаченою за це відповідальністю [17].

Механізм примусового відчуження транспортних засобів має на меті забезпечити суспільну необхідність оперативного наповнення автопарк держави необхідними автомобілями виключно для виконання завдань з оборони України та не може використовуватись для реалізації інших цілей, зокрема, для боротьби з нетверезими водіями, адже для цього законом передбачена окрема відповідальність, яка передбачена ст. 130 КУпАП попри ефективність такого поєднання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гриняк А.Б. Примусове відчуження майна в умовах воєнного стану в Україні. *Нове українське право*. Випуск 2. 2022. С. 21–28.
2. Веселов М.Ю. Проблеми здійснення примусового відчуження транспортних засобів за правопорушення, пов'язані з керуванням у стані сп'яніння в умовах правового режиму воєнного стану. *Правова держава*. Випуск 46. 2022. С. 51-60.
3. Вітвіцький С. С., Веселов М. Ю. Примусове відчуження транспортних засобів в умовах правового режиму воєнного стану: теоретико-правовий аспект. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. Випуск 2 (98) 2022. С.158-167.
4. Пилипенко Є.О., Атаманенко Ю.Ю. Стан сп'яніння водія як підстава для примусового відчуження транспортного засобу під час воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Випуск 70. 2022. С.340-345.
5. Давідова І.В. До питання про примусове відчуження або вилучення майна в умовах воєнного стану. *Римське право і сучасність: актуальні проблеми оновлення цивільного законодавства* : зб. матеріалів Всеукраїнської наукової конференції. (Одеса 25.05.2023) С.17-20.
6. Лук'яничков Б. Є. Реалізація та розвиток публічної політики у сфері безпеки дорожнього руху під час війни та у повоєнний період: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (Кривий Ріг 18.11.2022) С.39-41.
7. Парасюк В. М. Порядок та правові підстави вилучення транспортних засобів для військових потреб. *Безпека дорожнього руху в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукраїнської науковопрактичної, (Кривий Ріг 27.05.2022) С.93-96.
8. Вербіцька М., Івах М. Оплатне вилучення майна у воєнний час. *Наукові записки. Серія: Право*. Випуск 12. 2022. С.201-205.
9. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. №389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
10. Про встановлення заборони на торгівлю алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі : Наказ начальника Черкаської ОВА №2 від 02.03.2022 (зі змінами). URL: <https://ck-oda.gov.ua/wp-content/uploads/2022/04/10.pdf>
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон від 07.12.1984 № 8073-X. URL: https://ips.ligazakon.net/document KD0005?ed=2022_01_25
12. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР в редакції від 01.01.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
13. Постанова у справі № 522/1672/17 (провадження 22-ц/821/1187/23) [2023] Черкаський апеляційний суд. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113599130>

14. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text
15. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 №435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
16. Про внесення зміни до Кодексу про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за керування транспортним засобом в стані сп'яніння в умовах воєнного часу : Проект Закону України від 17 травня 2022 № 7382 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1309558>

REFERENCES:

- Hryniak, A.B. (2022). Prymusove vidchuzhennia maina v umovakh voiennoho stanu v Ukraini. [Forced alienation of property under martial law in Ukraine]. *Nove ukrainske pravo*. Vypusk 2. 21–28. [in Ukrainian].
- Veselov, M.Iu. (2022). Problemy zdiisnennia prymusovoho vidchuzhennia transportnykh zasobiv za pravoporushennia, poviazani z keruvanniam u stani spianinnia v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu. [The problems of enforcement of forced alienation of vehicles for offenses related to driving while intoxicated in the conditions of the legal regime of martial law]. *Pravova derzhava*. Vypusk 46. 51-60. [in Ukrainian].
- Vitvitskiy, S.S., & Veselov, M.Iu. (2022). Prymusove vidchuzhennia transportnykh zasobiv v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu: teoretyko-pravovyi aspekt. [Forced alienation of vehicles in the conditions of the legal regime of martial law: theoretical and legal aspect]. *Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka*. Vypusk 2 (98). 158-167. [in Ukrainian].
- Pylypenko, Ye.O., & Atamanenko, Yu.Iu. (2022). Stan spianinnia vodiia yak pidstava dlia prymusovoho vidchuzhennia transportnoho zasobu pid chas voiennoho stanu. [The state of intoxication of the driver as a basis for the forced alienation of the vehicle during martial law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*. Vypusk 70. 340-345. [in Ukrainian].
- Davidova, I.V. (2023). Do pytannia pro prymusove vidchuzhennia abo vyluchennia maina v umovakh voiennoho stanu. [To the issue of forced alienation or confiscation of property under martial law]. *Rymske pravo i suchasnist: aktualni problemy onovlennia tsyvilnoho zakonodavstva : zb. materialiv Vseukrainskoi naukovo konferentsi*. (Odesa 25.05.2023). 17-20. [in Ukrainian].
- Lukianchikov, B. Ye. (2022). Realizatsiia ta rozvytok publichnoi polityky u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu pid chas viiny ta u poviennyi period. [Implementation and development of public policy in the field of road safety during the war and in the post-war period]. *materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. (Kryvyi Rih 18.11.2022). 39-41. [in Ukrainian].
- Parasiuk, V. M. (2022). Poriadok ta pravovi pidstavy vyluchennia transportnykh zasobiv dlia viiskovykh potreb. [Procedure and legal grounds for seizure of vehicles for military purposes]. *Bezpeka dorozhnoho rukhu v umovakh voiennoho stanu: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Kryvyi Rih 27.05.2022) 93-96. [in Ukrainian].
- Verbitska, M., Ivakh, M. (2022). Oplatne vyluchennia maina u voiennyi chas. [Expropriation of property during wartime]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo*. Vypusk 12. 201-205. [in Ukrainian].
- Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu. (2015, May 12). [On the legal regime of martial law]. *Zakon Ukrainy №389-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
- Pro vstanovlennia zaborony na torhivliu alkoholnymy napoiamy ta rehovynamy, vyroblyeny na spyrtovi osnovi. (2022, March 2). [On the establishment of a ban on the sale of alcoholic beverages and substances produced on an alcohol basis]. *Nakaz nachalnika Cherkaskoi OVA №2 (zi zminamy)*. Retrieved from: <https://ck-oda.gov.ua/wp-content/uploads/2022/04/10.pdf>
- Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. (1984, December 7). [Code of Ukraine on administrative offenses]. *Zakon Ukrainy № 8073-X*. Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/KD0005?ed=2022_01_25 [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy. (1996). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Postanova u spravi № 522/1672/17 (provadzhenia 22-ts/821/1187/23) (2023) [Resolution in case No. 522/1672/17 (proceedings 22-ts/821/1187/23)]. *Cherkaskyi apeliatsiynyi sud. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. Retrieved from: <https://reiestr.court.gov.ua/Review/113599130> [in Ukrainian].
- Protokol do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod. (1952). [Protocol to the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text [in Ukrainian].
- Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [The Civil Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
- Pro vnesennia zminy do Kodeksu pro administratyvni pravoporushennia shchodo posylennia vidpovidalnosti za keruvannia transportnym zasobom v stani spianinnia v umovakh voiennoho chasu. (2022, May 17). [On amending the Code of Administrative Offenses to strengthen responsibility for driving a vehicle while intoxicated in wartime conditions]. *Proekt Zakonu Ukrainy № 7382* Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1309558>

УДК 347.73

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-109-115

Поліщук Максим Аркадійович,
аспірант Київського національного
економічного університету імені Вадима Гетьмана
e-mail maksimpoly@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7553-4814>

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ПРОЦЕДУРИ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМ СЕКТОРАЛЬНОЇ БЮДЖЕТНОЇ ПІДТРИМКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В УКРАЇНІ

У процесі надання та отримання фінансової допомоги юридична процедура виступає як невід'ємна частина та найважливіший внутрішній механізм системи правового регулювання. У статті розглянуто особливості юридичної процедури при наданні та отриманні міжнародної фінансової допомоги в Україні на прикладі реалізації програм секторальної бюджетної підтримки Європейського Союзу в Україні.

Секторальна бюджетна підтримка ЄС – інструмент надання зовнішньої допомоги ЄС, відповідно до якого фінансові ресурси, надані ЄС на безповоротній та безоплатній основі для підтримання процесу реформування відповідної сфери реалізації державної політики, перераховуються до державного бюджету з метою їх подальшого використання згідно з бюджетним законодавством на цілі, передбачені державними або галузевими установами.

Законодавчим підґрунтям для впровадження програм бюджетної підтримки в Україні є угоди про фінансування програм секторальної бюджетної підтримки ЄС, характерною особливістю яких є чітко визначена послідовність нормативно закріплених дій та головних складових, таких як угода, порядок підготовки, процедура в розрізі кожного окремого проєкту, а також процедура моніторингу.

Одним із ключових елементів статті є аналіз суті секторальної бюджетної підтримки Європейського Союзу. Особливий акцент робиться на законодавчому підґрунті, який визначає умови впровадження програм бюджетної підтримки в Україні через угоди про фінансування.

Особлива увага приділяється необхідності партнерства та взаємодії між різними стейкхолдерами, включаючи урядові органи, галузеві установи, громадський сектор та міжнародні організації.

Дослідження категорії юридичної процедури як багатогранного явища в процесі отримання міжнародної фінансової допомоги в Україні обумовлене необхідністю залучення коштів для підтримки національної економіки в умовах запровадження в державі правового режиму воєнного стану та необхідності чітко визначеного процедурно-правового механізму, що окреслює межі компетенції посадових осіб, органів влади, правосуддя, а також способи реалізації державної влади для отримання необхідного результату.

Ключові слова: юридична процедура, фінансова допомога, секторальна бюджетна підтримка, секторальна угода, міжнародні фінансові організації.

Polishchuk M. FEATURES OF THE LEGAL PROCEDURE IN THE IMPLEMENTATION OF SECTORAL BUDGET SUPPORT PROGRAMS OF THE EUROPEAN UNION IN UKRAINE

In the process of providing and receiving financial assistance, the legal procedure acts as an integral part and the most important internal mechanism of the legal regulation system. The article examines the peculiarities of the legal procedure for providing and receiving international financial assistance in Ukraine on the example of the implementation of the EU sectoral budget support programs in Ukraine.

EU sectoral budget support is an instrument of EU external assistance, according to which financial resources provided by the EU on a non-refundable and free-of-charge basis to support the reform process in the relevant area of public policy implementation are transferred to the State budget for further use in accordance with the budget legislation for the purposes envisaged by the State or sectoral institutions.

The legislative basis for the implementation of budget support programs in Ukraine is the agreements on financing EU sectoral budget support programs, which are characterized by a clearly defined sequence of statutory actions and key components, such as the agreement, the preparation procedure, the procedure for each individual project, and the monitoring procedure.

One of the key elements of the article is an analysis of the essence of the EU's sectoral budget support. Particular emphasis is placed on the legislative framework that defines the conditions for the implementation of budget support programs in Ukraine through financing agreements.

Particular attention is paid to the need for partnership and interaction between various stakeholders, including government agencies, sectoral institutions, the public sector and international organizations.

The study of the category of legal procedure as a multidimensional phenomenon in the process of obtaining international financial assistance in Ukraine is conditioned by the need to raise funds to support the national economy in the context of the introduction of the martial law regime in the State and the need for a clearly defined procedural and legal mechanism that outlines the limits of competence of officials, authorities, and the judiciary, as well as the ways of exercising state power to obtain the required result.

Key words: legal procedure, financial assistance, sector's budget support, sector reform contracts, international financial organizations.

Постановка проблеми. Для належної підготовки, виконання та проведення моніторингу програм секторальної бюджетної підтримки Європейського Союзу в Україні важливою є наявність належної юридичної процедури. Особливо актуальними стають питання результативності юридичної процедури при отриманні міжнародної фінансової допомоги в Україні в умовах воєнних дій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження питання природи та змісту юридичної процедури знайшло своє відображення в науковій літературі, основні положення якої використовуються в даній статті [1-9].

Метою статті є характеристика особливості юридичної процедури при реалізації програм секторальної бюджетної підтримки Європейського Союзу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У загальному сенсі під процедурою розуміється послідовність дій, які націлені на отриманні будь-якого результату. Юридична процедура - це «особливий нормативно встановлений порядок здійснення юридичної діяльності, що забезпечує реалізацію норм матеріального права й матеріальних правовідносин, який охороняється від порушення правовими санкціями» [7]. Разом з тим юридична процедура являє собою «особливий нормативний порядок здійснення юридичної діяльності, тобто визначену юридичну форму, а також організуючий засіб забезпечення непримусової реалізації права» [8].

Юридична процедура є самостійною категорією права. За ознакою основних відносин юридичної процедури можна поділити на матеріальні, процесуальні і правотворчі. Найважливішими ознаками юридичної процедури відповідно до К.В. Ніколіної прийнято вважати такі: це особливий різновид правовідносин, що мають процедурний характер та визначають особливості юридичної практичної діяльності; має цілісний характер, оскільки складається із певної послідовності дій суб'єктів юридичної процедури, в результаті чого досягається певний юридично значимий результат; виникає на підставі норм права, тобто має офіційний правовий характер; порядок здійснення юридичної процедури регламентується відповідними процедурними нормами права; має власну націленість, що полягає у зміні правової дійсності; має інтелектуальний та вольовий характер, оскільки залежить від свідомості та волевиявлення суб'єкта юридичної процедури; визначає послідовність дій суб'єктів юридичної процедури; результатом здійснення юридичної процедури є реалізація прав, свобод, законних інтересів суб'єкта права або виконання юридичних обов'язків; виявляється у юридичній діяльності; являє собою сукупність послідовних актів поведінки, кожний з яких викликає відповідні локальні наслідки, що впливає на зміст та результативність всієї юридичної процедури [9].

Юридичні процедури залучення міжнародної фінансової допомоги в Україну закріплені, в першу чергу, в Конституції України [10], в постановах та розпорядженнях Кабінету Міністрів України [11-17], в указах Президента України [18; 19].

Оскільки надання та отримання фінансової допомоги як предмет правового регулювання по відношенню до системи галузей законодавства має міжгалузевий комплексний характер, тому зазначені суспільні відносини врегульовані нормами не лише фінансового, але і господарського, податкового та цивільного законодавства [20]. Таким чином, на сьогодні, відносини, що виникають у сфері залучення, використання та надання міжнародної фінансової допомоги, регулюються Податковим кодексом України [21], Митним кодексом України [22], Бюджетним кодексом України [23], Угодою про фінансування Програми підтримки секторальної політики між Урядом України та Європейською Комісією від 27.11.2014 [24], Законом України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 № 156-VIII [25], міжнародними договорами та іншими нормативно-правовими актами.

Варто відзначити, що ЄС є одним із найбільших донорів допомоги Україні та лідером у сприянні реформам у нашій державі. З початку повномасштабної війни станом на 1 грудня 2023 за неповні 2 роки Євросоюз вже надав Україні 67,7 млрд євро. А в програмі чергового циклу фінансування бюджету ЄС на 2024-2027 роки планується утворення спеціального Українського фонду (Ukrainian Facility) ще на 50 млрд євро. [26, 27].

Європейський Союз надає допомогу у вигляді бюджетної підтримки, що є надзвичайно важливою міжнародною фінансовою допомогою Україні. Якщо проаналізувати нормативні документи, то законодавчим підґрунтям для впровадження програм бюджетної підтримки в Україні є угоди про фінансування програм секторальної бюджетної підтримки ЄС, схвалені відповідними розпорядженнями Кабінету Міністрів України; порядок підготовки, виконання та проведення моніторингу програм секторальної бюджетної підтримки Європейського Союзу в Україні, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 15.09.2010 № 841 [15]; накази міністерств і відомств про створення Спільних груп моніторингу програм секторальної бюджетної підтримки ЄС; Закон України «Про Державний бюджет України» [23] на відповідний рік.

Підхід Європейської Комісії до бюджетної підтримки полягає у тому, щоб через цей інструмент покращувати стосунки партнерства з іншими країнами. Такий інструмент має бути базований на взаємній підзвітності та відданості фундаментальним цінностям прав людини та верховенства права. Головне, що бюджетна підтримка надається у якості стимулювання певного «вектору змін» щодо основних викликів/проблем розвитку.

У кожній Програмі визначено напрями діяльності, які відповідають операційним цілям та окремим завданням або сукупності завдань Стратегії, очікувані результати та показники результативності проектів регіонального розвитку, що можуть бути профінансовані у рамках Програми за рахунок секторальної бюджетної підтримки ЄС відповідно до угоди, укладеної між Урядом України та Європейським Союзом, представленим Європейською Комісією.

Варто відзначити, що з урахуванням специфіки конкретних зазначених проблем, щоб краще врахувати політичну, економічну та соціальну ситуацію країни-партнера програми бюджетної підтримки Європейської Комісії розрізняють трьох видів:

- Угоди із забезпечення належного державного управління та розвитку (Good Governance and Development Contracts), спрямовані на зміцнення ключових систем державного управління та підтримку ґрунтовних реформ;

- Секторальні Угоди (Sector Reform Contracts) – більш вузькі і зосереджені на підтримці впровадження певної державної галузевої політики чи її реформування, покращенні державного управління та надання послуг громадянам та економічним суб'єктам. У їх розробленні особливу увагу варто приділяти рівному доступу та якості надання державних послуг, особливо незахищеним категоріям населення, а також створенню умов для сталого зростання в межах окремої галузі;

- Угоди з розбудови держави (State Building Contracts) підписують, якщо нестабільна ситуація або перехідний період у країні потребують дій для підтримки стабілізації та переходу до демократичного врядування задля допомоги країнам-партнерам здійснювати найважливіші державні функції та надавати основні послуги громадянам.

Відповідну форму угоди з бюджетної підтримки потрібно визначити за конкретними завданнями та очікуваними результатами програми [15].

Зазвичай Секторальні Угоди не поєднують з іншими формами бюджетної підтримки, тому що секторальна бюджетна підтримка ЄС є інструментом надання зовнішньої допомоги ЄС, відповідно до якого фінансові ресурси, надані ЄС на безповоротній та безоплатній основі для підтримання процесу реформування відповідної сфери реалізації державної політики, перераховуються до державного бюджету з метою їх подальшого використання згідно з бюджетним законодавством на цілі, передбачені державними або галузевими установами [15].

Характерна ознака угоди про фінансування Програми підтримки секторальної політики полягає в тому, що в ній обов'язково має бути закріплена послідовність нормативно визначених положень та дій, а саме: 1. Угода; 2. Порядок підготовки; 3. Які органи беруть участь. 4. Яка процедура в розрізі одного проекту; 5. Процедура моніторингу.

Проаналізувавши Угоду про фінансування Програми підтримки секторальної політики – Підтримка регіональної політики України від 27 листопада 2014 року [24], можна зазначити наступне.

Угода про фінансування з країною-партнером складається з таких основних частин:

- технічні та адміністративні положення, які є частиною юридичної угоди з країною-партнером. У них докладно викладено загальні та особливі умови для здійснення виплат;

- загальні умови;

- форма для звітності;

- форма декларації керівництва [24].

Зупинимось більш детально на розгляді порядку підготовки, механізму виплат і графіку, які викладені в Додатку Угоди про фінансування.

Так, учасниками реалізації програм бюджетної підтримки від Уряду України є галузеве міністерство або відомство як орган, відповідальний за реалізацію державної політики в секторі та безпосередній отримувач коштів; Міністерство фінансів України як головний урядовий орган України із забезпечення реалізації єдиної державної фінансової та бюджетної політики; Міністерство економіки України як національний координаційний орган з питань технічної допомоги Європейського Союзу, відповідно – підписант угод про фінансування [28].

Підготовка програми розпочинається з визначення проекту переліку індикаторів. Для визначення проекту переліку індикаторів за ініціативою Секретаріату Кабінету Міністрів України відповідальний за підготовку програми орган утворює робочу групу, до складу якої можуть включатися представники заінтересованих органів та організацій.

Підготовка проекту угоди про фінансування здійснюється відповідно до Закону України «Про міжнародні договори України» [29] відповідальним за підготовку програми органом згідно з проектом переліку індикаторів, узгодженим з Європейською Комісією.

Під час підготовки проекту угоди про фінансування відповідальний за підготовку програми орган погоджує з Європейською Комісією кількість, види, розміри та строки виплати траншів фінансових ресурсів, які надаються ЄС [15].

Щодо строків підготовки програм секторальної бюджетної підтримки Європейського Союзу в Україні слід зазначити наступне. Так, у п. 5 Порядку підготовки, виконання та проведення моніторингу програм секторальної бюджетної підтримки Європейського Союзу в Україні зазначено, що строк підготовки проекту угоди про фінансування, у тому числі програми, не перевищує 12 місяців з дати утворення робочої

групи. У разі порушення зазначеного строку Секретаріат Кабінету Міністрів України проводить за участю відповідального за підготовку програми органу консультації з Європейською Комісією з метою вирішення питання стосовно доцільності подальшої підготовки проекту угоди про фінансування [15].

Важливим етапом є процедура зарахування коштів. Відповідальний за виконання програми орган надсилає Мінфіну пропозиції щодо отримання першого (чергового) траншу секторальної бюджетної підтримки ЄС відповідно до графіка виплат коштів, визначеного в угоді про фінансування. Пропозиції повинні містити результати аналізу виконання відповідних індикаторів і обґрунтування виплати коштів з необхідними підтвердними документами. Мінфін надсилає в установленому порядку Європейській Комісії відповідний запит на перерахування коштів. Пункт 8 Порядку підготовки, виконання та проведення моніторингу програм секторальної бюджетної підтримки Європейського Союзу в Україні визначає, що зарахування коштів секторальної бюджетної підтримки ЄС до державного бюджету та їх використання здійснюються згідно з бюджетним законодавством. Процедура переказу здійснюється в Євро на рахунок Уряду в Національному Банку, а потім кошти конвертуються в національну валюту на рахунок Держказначейства. Кошти бюджетної підтримки мають бути зараховані як надходження до державного бюджету. Кожен переказ/транш виплачується виключно після того, як певні умови були виконані отримувачем бюджетної підтримки. Після того як транш було переказано, кошти надалі використовуються відповідно до правил та процедур щодо управління фінансами країни-отримувача, і відповідальність за їх належне використання лежить на уряді країни-партнера [15].

Заходи щодо започаткування проекту технічної допомоги ЄС, спрямованого на підтримку виконання програми, здійснюються відповідальним за виконання програми органом за участю Секретаріату Кабінету Міністрів України. Відповідно до положень програми та законодавства для проведення моніторингу виконання програми відповідальний за виконання програми орган, протягом 30 днів з дати набрання чинності угодою про фінансування, утворює спільну групу моніторингу, до складу якої можуть включатися представники зацікавлених органів виконавчої влади та ЄС [15].

Здійснення моніторингу досягнутого прогресу є ключовим питанням. Моніторинг досягнення пріоритетних цілей сектора здійснюється на основі щорічних звітів про хід реалізації проекту з використанням покращеної структури/механізму оцінки ефективності у Плані заходів з реалізації та інших оглядів, підготовлених ЄС або його партнерами з розвитку. В рамках моніторингу досягнутого прогресу проводяться регулярні брифінги і обговорення у форматі робочої групи відповідного сектора. Моніторинг макроекономічних показників/факторів здійснюється в контексті місій МВФ та інших відповідних оцінок, моніторинг прийнятності щодо управління державними фінансами здійснюється на основі оглядів стратегії Уряду України щодо реформи управління державними фінансами та пов'язаних оцінок, або шляхом окремого (спеціального) аналізу, моніторинг прозорості бюджету здійснюється через верифікацію публічної наявності відповідних документів [24].

Відповідальний за виконання програми орган після завершення виконання угоди про фінансування готує заключний звіт про стан виконання індикаторів та виплати траншів секторальної бюджетної підтримки ЄС та подає його Секретаріату Кабінету Міністрів України. Копія заключного звіту надсилається Мінфіну. А Секретаріат Кабінету Міністрів України веде перелік програм секторальної бюджетної підтримки ЄС.

Важливо зазначити, що бюджетна підтримка ЄС – це не банківський переказ коштів, і не кожна країна може її дістати. Країна-отримувач такої допомоги має відповідати певним критеріям прийнятності до започаткування програми бюджетної підтримки, а також виконувати певні умови протягом терміну реалізації такої програми. Якщо умови не виконуються, або виконуються не повністю, то зазначені в Угоді початкові суми можуть бути зменшені.

Так, процедура проведення конкурсного відбору проектів (програм) транскордонного співробітництва здійснюється відповідно до правил та процедур, установлених міжнародними договорами України. Такі проекти (програми) можуть бути включені до Державної програми розвитку транскордонного співробітництва та реалізовуватися за рахунок коштів державного бюджету.

Порядок проведення конкурсного відбору проектів регіонального розвитку, які можуть реалізовуватися за рахунок коштів державного бюджету, отриманих від Європейського Союзу відповідно до проектного, програмного підходів і методики та практик ЄС сформовано Програмами регіонального розвитку, які мають інвестиційну та розвиткову спрямованість.

Можна зробити висновок, що підхід Європейської Комісії до бюджетних програм полягає у тому, щоб через інструмент прозорості, нормативно закріпленої юридичної процедури, верховенства права покращувати стосунки партнерства з іншими країнами з метою зміцнення демократії, досягнення сталого економічного розвитку і подолання бідності. Він має бути базований на взаємній підзвітності та відданості фундаментальним цінностям прав людини, демократії та верховенства права. Фінансова допомога надається у якості стимулювання певного «вектору змін» щодо основних викликів/проблем розвитку. Саме таке використання коштів на регіональну політику відповідає букві та духу Угоди з ЄС щодо секторальної бюджетної підтримки.

Висновки. Принципово важливим є те, що юридична процедура повинна забезпечувати необхідну для досягнення правового результату ступінь деталізації поведінки і в той же час бути раціональною, відповідати вимогам достатності, принципам прозорості та підзвітності. Дослідження категорії юридичної

процедури як багатоаспектного явища в процесі отримання міжнародної фінансової допомоги в Україні обумовлене необхідністю залучення коштів для підтримки її економіки, а також необхідністю чітко визначеного процедурно-правового механізму, що окреслює межі компетенції посадових осіб, органів влади, правосуддя, а також способи реалізації державної влади для отримання необхідного результату.

Урахування правового режиму воєнного стану додає нові виклики та вимоги до процедур, описаних вище. У воєнний період юридичні процедури мають ще більшу потребу у високій ступені прозорості, адаптивності та збалансованості і виступають важливим елементом для забезпечення правопорядку та ефективного управління країною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кузьменко О. В. Гуржій Т. О. Адміністративно-процесуальне право: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2007. 416 с.
2. Кузьменко О. В. Курс адміністративного права України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 904 с.
3. Бойко І. В., Зима О. Т., Соловйова О. М. Адміністративна процедура: конспект лекцій. Харків: Право, 2017. 132 с.
4. Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. Адміністративне право України. Повний курс: підручник. Херсон: ОЛДІ ПЛЮС, 2018. 446 с.
5. Гайдун О. О. Філософія права. Європейські парадигми праворозуміння: підруч. для вищ. військ. навч. закл. Київ: НУОУ імені Івана Черняхівського, 2019. 436 с.
6. Омельченко А. В. Адміністративно-правові засади використання міжнародної технічної допомоги в Україні. *Правове регулювання економіки*. 2017. №16. С. 63-71.
7. Ніколіна К. В. Юридична процедура: поняття, ознаки, види, місце в системі правових категорій : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2011. 19 с.
8. Загальна теорія права. Нормативний курс: підручник / ред. д. юр. н., проф. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 576 с.
9. Ніколіна К. В. Юридична процедура як правова категорія: підходи до розуміння. *Правова держава*. 2008. №19. С. 505-512.
10. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
11. Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. № 153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2002-%D0%BF#Text>
12. Про схвалення Стратегічних напрямів та завдань щодо залучення міжнародної технічної допомоги і співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями на 2009-2012 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2009 р. № 1156-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1156-2009-%D1%80#Text>
13. Про схвалення Концепції планування, залучення, ефективного використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги і співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2011 р. № 1075-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/908-2022-%D1%80#Text>
14. Деякі питання підготовки та виконання програми Всеохоплюючої інституційної розбудови у рамках ініціативи Європейського Союзу «Східне партнерство»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2010 р. № 2078-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2078-2010-%D1%80#Text>
15. Про затвердження Порядку підготовки, виконання та проведення моніторингу програм секторальної бюджетної підтримки Європейського Союзу в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2010 р. № 841. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2010-%D0%BF#Text>
16. Про затвердження Порядку підготовки та реалізації проектів у рамках програм прикордонного співробітництва ЄСІП: Постанова Кабінету Міністрів України від 08 грудня 2010 р. № 1111. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1111-2010-%D0%BF#Text>
17. Про утворення Координаційного центру з провадження діяльності, пов'язаної з участю України в реалізації Стратегії Європейського Союзу для Дунайського регіону: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 вересня 2011 р. № 994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994-2011-%D0%BF#Text>
18. Питання забезпечення впровадження програми Twinning в Україні: Указ Президента України від 06 жовтня 2005 р. № 1424/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1424/2005#Text>
19. Про Національного координатора з питань технічної допомоги Європейського Союзу: Указ Президента України від 01 листопада 2003 р. № 1238/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1238/2003#Text>
20. Поліщук М. А. Загальні правові засади надання та отримання фінансової допомоги в Україні. *Наукові записки. Серія: Право*. 2022. № 12. С.185-189.
21. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

22. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>
23. Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
24. Угода про фінансування Програми підтримки секторальної політики - Підтримка регіональної політики України від 27 листопада 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_019#Text
25. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05 лютого 2015 р. № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>
26. 50 млрд євро на відновлення України: як контролювати ефективність їх використання? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/12/7/707417>
27. Секторальна інтеграція України до ЄС: передумови, перспективи, виклики. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_sektor_eu_ukr.pdf
28. Наталія Старостенко, Олена Саєнко, Вікторія Колосова, Наталія Слинько. Бюджетна підтримка ЄС в Україні. Київ: ФОП Москаленко О.М., 2014. 60 с.
29. Про міжнародні договори України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>

REFERENCES:

1. Kuzmenko, O. V. & Hurzhii, T. O. (2007). *Administratyvno-protseualne pravo*. [Administrative and procedural law]. navchalnyi posibnyk. Kyiv. Atika. 416. [in Ukrainian].
2. Kuzmenko, O. V. (2018). *Kurs administratyvnoho prava Ukrainy*. [Course of administrative law of Ukraine]. Pidruchnyk. Kyiv. Yurinkom Interiu 904. [in Ukrainian].
3. Boiko, I. V., & Zyma, O. T., & Soloviova, O. M. (2017). *Administratyvna protsedura*. [Administrative procedure]. konspekt lektsii. Kharkiv. Pravo. 132. [in Ukrainian].
4. Halunko, V., & Dikhtievskiy, P., & Kuzmenko, O., & Stetsenko, S. (2018). *Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs*. [Administrative law of Ukraine. Full course] Pidruchnyk. Kherson. OLDI PLIUS. 446. [in Ukrainian].
5. Haidulin, O. O. (2019). *Filosofii prava. Yevropeiski paradyhmy pravorozuminnia*. [Philosophy of law. European paradigms of legal understanding]. Pidruch. dlia vyshch. viisk. navch. zakl. Kyiv. NUOU imeni Ivana Cherniakhivskoho. 436. [in Ukrainian].
6. Omelchenko, A. V. (2017). *Administratyvno-pravovi zasady vykorystannia mizhnarodnoi tekhnichnoi dopomohy v Ukraini*. [Administrative and legal principles of the use of international technical assistance in Ukraine]. *Pravove rehuliuвання ekonomiky*. №16. 63-71. [in Ukrainian].
7. Nikolina, K. V. (2011). *Yurydychna protsedura: poniattia, oznaky, vydy, mistse v systemi pravovykh katehori*. [Legal procedure: concepts, signs, types, place in the system of legal categories]. *Avto-ref. dys. kand. yuryd. nauk 12.00.01*. Kyiv. 19. [in Ukrainian].
8. Bobrovnyk, S.V. (Ed), (2021). *Zahalna teoriia prava. Normatyvnyi kurs*. [General theory of law. Normative rate]. Pidruchnyk. Kyiv. Yurinkom Inter. 576. [in Ukrainian].
9. Nikolina, K. V. (2008). *Yurydychna protsedura yak pravova katehoriia: pidkhody do rozuminnia*. [Legal procedure as a legal category: approaches to understanding]. *Pravova derzhava*. №19. 505-512. [in Ukrainian].
10. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Zakon № 254k/96-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
11. Pro stvorennia yedynoi systemy zaluchennia, vykorystannia ta monitorynhu mizhnarodnoi tekhnichnoi dopomohy. (2002, February 15). [On the creation of a unified system of attraction, use and monitoring of international technical assistance]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 153*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2002-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
12. Pro skhvalennia Stratehichnykh napriamiv ta zavdan shchodo zaluchennia mizhnarodnoi tekhnichnoi dopomohy i spivrobitnytstva z mizhnarodnyimi finansovymi orhanizatsiiami na 2009-2012 roky. (2009, September 3). [On the approval of the Strategic directions and tasks for attracting international technical assistance and cooperation with international financial organizations for 2009-2012]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1156-r*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1156-2009-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
13. Pro skhvalennia Kontseptsii planuvannia, zaluchennia, efektyvnoho vykorystannia ta monitorynhu mizhnarodnoi tekhnichnoi dopomohy i spivrobitnytstva z mizhnarodnyimi finansovymi orhanizatsiiami. (2011, October 20). [On the approval of the Concept of planning, involvement, effective use and monitoring of international technical assistance and cooperation with international financial organizations]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1075-r*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/908-2022-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
14. Deiaki pytannia pidhotovky ta vykonannia prohramy Vseokhopliuichoї instytutsiinoї rozbudovy u ramkakh initsiatyvy Yevropeiskoho Soiuzu «Skhidne partnerstvo». (2010, November 10). [Some issues of preparation and implementation of the Comprehensive Institutional Building Program within the framework of the European Union initiative "Eastern Partnership"]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 2078-r*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2078-2010-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
15. Pro zatverdzhennia Poriadku pidhotovky, vykonannia ta provedennia monitorynhu prohram sektoralnoi biudzhetnoi pidtrymky Yevropeiskoho Soiuzu v Ukraini. (2010, November 15). [On the approval of the Procedure for

the preparation, implementation and monitoring of sectoral budget support programs of the European Union in Ukraine]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 841*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2010-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

16. Pro zatverdzhennia Poriadku pidgotovky ta realizatsii proektiv u ramkakh proqram prykordonnoho spivrobotnytstva YeISP. (2010, December 8). [On the approval of the Procedure for the preparation and implementation of projects within the framework of cross-border cooperation programs of the EISP]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1111*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1111-2010-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

17. Pro utvorennia Koordynatsiinoho tsentru z provadzhennia diialnosti, poviazanoi z uchastiu Ukrainy v realizatsii Stratehii Yevropeiskoho Soiuzu dlia Dunaiskoho rehionu. (2011, September 21). [On the formation of the Coordination Center for the implementation of activities related to the participation of Ukraine in the implementation of the Strategy of the European Union for the Danube region]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 994*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994-2011-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

18. Pytannia zabezpechennia vprovadzhennia prohramy Twinning v Ukraini. (2005, October 6). [The issue of ensuring the implementation of the Twinning program in Ukraine]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy № 1424/2005*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1424/2005#Text> [in Ukrainian].

19. Pro Natsionalnoho koordinatora z pytan tekhnichnoi dopomohy Yevropeiskoho Soiuzu. (2003, November 1). [On the National Coordinator for Technical Assistance of the European Union]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy № 1238/2003*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1238/2003#Text> [in Ukrainian].

20. Polishchuk, M. A. (2022). Zahalni pravovi zasady nadannia ta otrymannia finansovoi dopomohy v Ukraini. [General legal principles of providing and receiving financial assistance in Ukraine]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo*. № 12. 185-189. [in Ukrainian].

21. Podatkovyi kodeks Ukrainy. (2010, December 2). [Tax Code of Ukraine]. № 2755-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian].

22. Mytnyi kodeks Ukrainy. (2012, March 13). [Customs Code of Ukraine]. № 4495-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> [in Ukrainian].

23. Biudzhetni kodeks Ukrainy. (2010, July 8). [Budget Code of Ukraine]. № 2456-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> [in Ukrainian].

24. Uhoda pro finansuvannia Prohramy pidtrymky sektoralnoi polityky - Pidtrymka rehionalnoi polityky Ukrainy. (2014, November 27). [Agreement on funding of the Sectoral Policy Support Program - Regional Policy Support of Ukraine]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_019#Text [in Ukrainian].

25. Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky. (2015, February 5). [On the basics of state regional policy]. *Zakon Ukrainy № 156-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> [in Ukrainian].

26. 50 mlrd yevro na vidnovlennia Ukrainy: yak kontroliuvaty efektyvnist yikh vykorystannia? (2023). [50 billion euros for the reconstruction of Ukraine: how to control the effectiveness of their use?]. *Ekonomichna pravda*. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/12/7/707417> [in Ukrainian].

27. Sektoralna intehratsiia Ukrainy do YeS: peredumovy, perspektyvy, vyklyky. (2020). [Sectoral integration of Ukraine into the EU: prerequisites, prospects, challenges]. *Razumkov Centre*. Retrieved from: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_sektor_eu_ukr.pdf [in Ukrainian].

28. Nataliia, Starostenko, & Olena, Saienko, & Viktoriia, Kolosova, & Nataliia, Slynko. (2014). Biudzhetna pidtrymka YeS v Ukraini. [EU budget support in Ukraine]. Kyiv. FOP Moskalenko O.M., 60. [in Ukrainian].

29. Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy. (2018, June 21). [On international treaties of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 2473-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 1.11.2023

УДК 342.922

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-116-121

Стебловський Вячеслав Володимирович,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: vsteblovskiy@cuspu.edu.ua
<https://orcid.org/0009-0000-2946-5459>

**ПОНЯТТЯ, ПРИНЦИПИ ТА СКЛАДОВІ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК
ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

Випуск 15. 2023

Стаття присвячена аналізу сутності, ключових принципів та компонентів безпекового середовища як важливого об'єкта адміністративно-правового регулювання. У статті розглядаються поняття та характеристики безпекового середовища, його вплив на соціально-економічні та екологічні процеси сучасного суспільства.

Актуальність безпекового середовища як об'єкта адміністративно-правового регулювання зумовлена суспільними викликами та загрозами, що потребують ефективних механізмів управління та контролю.

Вказано, що ефективне адміністративно-правове регулювання сприяє забезпеченню сталого розвитку, зростанню довіри громадян до державних інституцій та забезпеченню високого рівня безпеки для всього суспільства.

Мета адміністративно-правового регулювання безпекового середовища в соціально-економічній сфері полягає в забезпеченні безпеки та прав громадян, попередженні конфліктів та ризиків, створенні стабільного середовища, ефективному управлінні ризиками та забезпеченні відповідальності, а також підвищенні довіри до державних інституцій.

Визначено, що адміністративно-правове регулювання дозволяє встановити пріоритети та стратегічні напрямки забезпечення безпеки в різних сферах суспільства, враховуючи специфіку та потреби країни та відіграє роль системи координації, контролю та реагування на можливі загрози, ризики та кризові ситуації в суспільстві.

Надано авторське визначення категорії «безпекове середовище» як умови, за яких діяльність людей, підприємств, установ та суспільних груп здійснюється без підтримки небезпеки для життя, здоров'я, майна, природи та стійкості соціальних відносин. Сутність безпекового середовища полягає у створенні сприятливих умов для розвитку, які виключають або мінімізують можливі ризики та загрози. Виділено і охарактеризовано складові безпекового середовища: економічна безпека, соціальна безпека, екологічна безпека, політична безпека, інформаційна безпека.

Визначено та обґрунтовано цілі, принципи адміністративно-правового регулювання безпекового середовища в соціально-економічній сфері.

Ключові слова: безпекове середовище, адміністративно-правове регулювання, принципи, складові, соціально-економічний розвиток.

Steblovskiy V. CONCEPTS, PRINCIPLES AND COMPONENTS OF THE SECURITY ENVIRONMENT AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION

The article is devoted to the analysis of the essence, key principles and components of the security environment as an important object of administrative and legal regulation. The article examines the concepts and characteristics of the security environment, its impact on the socio-economic and ecological processes of modern society.

The relevance of the security environment as an object of administrative and legal regulation is determined by social challenges and threats that require effective management and control mechanisms.

It is indicated that effective administrative and legal regulation contributes to sustainable development, increasing citizens' trust in state institutions and ensuring a high level of security for the entire society.

The purpose of administrative and legal regulation of the security environment in the socio-economic sphere is to ensure the safety and rights of citizens, prevent conflicts and risks, create a stable environment, effectively manage risks and ensure responsibility, as well as increase trust in state institutions.

It was determined that administrative and legal regulation allows establishing priorities and strategic directions for ensuring security in various spheres of society, taking into account the specifics and needs of the country and plays the role of a system of coordination, control and response to possible threats, risks and crisis situations in society.

The author's definition of the category "security environment" is given as the conditions under which the activities of people, enterprises, institutions and social groups are carried out without the support of danger to life, health, property, nature and stability of social relations. The essence of a safe environment is to create favorable conditions for development, which exclude or minimize possible risks and threats. The components of the security environment are identified and characterized: economic security, social security, environmental security, political security, information security.

The goals and principles of administrative and legal regulation of the security environment in the socio-economic sphere are defined and substantiated.

Keywords: security environment, administrative and legal regulation, principles, components, socio-economic development.

Постановка проблеми. Сучасний світ вимагає зосередження уваги на забезпеченні безпеки у різних сферах життя, включаючи економіку, соціальні відносини та довкілля. Безпекове середовище є ключовим фактором для сталого розвитку суспільства.

Актуальність безпекового середовища надзвичайно важлива в сучасному світі, оскільки суспільство стикається з різноманітними викликами та загрозами, що потребують ефективних механізмів управління та контролю.

Забезпечення безпекового середовища є передумовою для сталого розвитку та процвітання суспільства. Розширення глобального співробітництва, зростання міжнародної торгівлі та економічних зв'язків, зміни клімату, кіберзагрози, соціальні конфлікти – це лише деякі з факторів, що можуть негативно вплинути на безпекове середовище. Адміністративно-правове регулювання дозволяє виявляти, аналізувати та здійснювати контроль за ризиками та загрозами, забезпечуючи відповідний рівень захисту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правові засади економічної безпеки і механізм її забезпечення відображені в наукових працях дослідників: А. Гальчинського, В. Авер'янова, Ю. Битяка, Т. Гуржія, В. Колпакова, Т. Коломоєць, В. Оргинського, Г. Стеценка та інших. Принципи адміністративно-правового регулювання розглядалися науковцями: Ю. П. Битяк, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, Р. С. Мельника та іншими. Соціальна безпека та її забезпечення розглядалися: І. Білоус, В. Гошовська, І. Корж, О. Сидорчук, О. Новікова, Н. Коленда та іншими вченими. Вивчення процесів адміністративно-правового регулювання безпекового середовища було предметом досліджень багатьох

вчених (С. П. Понамарьов, В. І. Андрейцев, А. Г. Бобкова, В. А. Лазаренко, М. В. Шульга), проте, принципи та складові безпекового середовища залишилися поза увагою.

Адміністративно-правове регулювання безпекового середовища є важливою функцією у забезпеченні стабільності політичної ситуації та зміцненні національної безпеки держави. Дієвий контроль за додержанням прав та свобод громадян, запобігання ризикам екстремізму, тероризму та інших загроз – це складові безпекового середовища, які потребують системного підходу та відповідних нормативно-правових актів.

Отже, актуальність вивчення безпекового середовища як об'єкта адміністративно-правового регулювання наголошує на необхідності постійного вдосконалення механізмів управління ризиками та загрозами в різних сферах суспільного життя. Ефективне адміністративно-правове регулювання сприяє забезпеченню сталого розвитку, зростанню довіри громадян до державних інституцій та забезпеченню високого рівня безпеки для всього суспільства.

Мета статті полягає в розкритті поняття та значення безпекового середовища як об'єкта адміністративно-правового регулювання, а також в ідентифікації основних принципів та складових, що допомагають забезпечити сталу безпеку та стійкий розвиток у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Безпека виступає важливою характеристикою стійкості, невразливості економічної системи країни, стабільності процесів розширеного самовідтворення національної економіки для збалансованого задоволення потреб громадян, суспільства і держави на певному визначеному рівні та часовому проміжку, протидії економічній дестабілізації під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, а також забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання» [8, с. 26—27].

Розглянемо поняття та сутність безпекового середовища. Закон України «Про національну безпеку України» визначає національну безпеку як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам, зокрема тероризму, екстремізму, різного роду катастроф» [7].

На думку В. Г. Фатхудинова, безпекове правове середовище — це сукупність характеристик права, що діють у просторовому та часовому вимірах відповідно до дії безпекового простору суспільства [10].

На нашу думку, безпекове середовище – це умови, за яких діяльність людей, підприємств, установ та суспільних груп здійснюється без підтримки небезпеки для життя, здоров'я, майна, природи та стійкості соціальних відносин. Сутність безпекового середовища полягає у створенні сприятливих умов для розвитку, які виключають або мінімізують можливі ризики та загрози.

Середовище безпеки є багатограним, постійно змінюється. О. І. Остапенко звертає увагу на те, що: «1) безпека людини, суспільства і держави є основою життєдіяльності країни, з урахуванням відносин, що пов'язані з використанням джерел, які є загрозою природного і техногенного змісту; 2) українське суспільство є основною первинною системою забезпечення безпеки людини, що впливає на реалізацію особою своїх потреб і законних інтересів; 3) забезпечення безпеки передбачає створення та функціонування оптимальної і динамічної за напрямками діяльності структури з відповідним нормативно-правовим забезпеченням, що дозволить регулювати відносини у сфері безпеки із запобіганням загроз та ризиків і створенням належних умов для життєдіяльності людини, суспільства і держави» [5, с. 245].

«Існує декілька ознак, що характеризують поняття «безпеки», а саме: а) нормативно-правові (відсутність ризику, загроз і небезпек); б) технічні правила захищеності (відповідність технічним нормам, правам, параметрам); в) дотримання певного стану безпеки конкретної діяльності (авіаційна безпека, безпека дорожнього руху, безпека мореплавства, радіаційна безпека тощо); г) інформаційна безпека (захищеність інформації); д) правова безпека, особиста, суспільна, державна (особистості, суспільства, держави)» [6, с. 16].

Слід зауважити, що безпекове середовище формується на основі сукупності системних елементів, які забезпечують його цілісність. Тому, можна виділити основні складові безпекового середовища:

1. Економічна безпека, яка полягає у забезпеченні стійкого економічного розвитку, створення підґрунтя для мінімізації фінансових ризиків для підприємств всіх організаційно-правових форм власності та інвесторів.

2. Соціальна безпека, яка передбачає соціальні гарантії з боку держави, охорону прав і свобод, безпеку та добробут громадян, гарантування соціальних прав, доступу до освіти, охорони здоров'я та соціальних послуг.

3. Екологічна безпека — це збереження живої природи та довкілля, мінімізація впливу людської діяльності на навколишнє середовище, а також ефективне використання природних ресурсів та надр.

4. Політична безпека має ґрунтуватися на збереженні стабільності політичної ситуації, дотримання верховенства права, створенні умов для мінімізації загроз національній безпеці та суверенітету держави.

5. Інформаційна безпека — передбачає персональний захист інформації від несанкціонованого доступу, забезпечення кібербезпеки та запобігання дезінформації, протидія кіберзлочинності.

Нормативно-правове забезпечення національної безпеки визначається В. О. Копанчук, як «процес створення і підтримки в необхідних межах конструктивних організаційно-функціональних характеристик системи національної безпеки за допомогою впорядковуючого впливу нормативно-правових засобів» [4].

Мета адміністративно-правового регулювання безпекового середовища полягає у встановленні та забезпеченні ефективних норм, принципів та механізмів для забезпечення безпеки, захисту прав та інтересів громадян, а також попередження та зменшення ризиків, пов'язаних зі загрозами, які можуть виникнути в соціально-економічній сфері та інших сферах життєдіяльності суспільства.

Дослідники Ю. С. Шемшученко та С. В. Бобровник вказують, що «правове регулювання – це один із основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування в інтересах людини, суспільства і держави» [12, с. 40–41].

Варто відмітити думку О. Торонько, що «за допомогою адміністративно-правового регулювання сфери економіки держава зможе забезпечити безпеку громадян від можливих несприятливих наслідків ведення господарської діяльності, а також здійснити захист прав споживачів від неправомірних дій комерційних організацій, створити стабільні макроекономічні процеси, що водночас сприятиме формуванню державних матеріальних резервів» [9 с. 126].

Основні цілі адміністративно-правового регулювання безпекового середовища в соціально-економічній сфері включають: забезпечення безпеки громадян: Головною метою є захист прав та безпеки громадян, забезпечення їхнього життя, здоров'я, достоїнства та інших конституційних прав; запобігання конфліктам та загрозам: Регулювання спрямоване на виявлення та попередження можливих конфліктів, загроз та ризиків, які можуть виникнути через недостатній контроль або незаконні дії; створення стабільного і прозорого середовища: Метою є створення стабільного та прозорого соціально-економічного середовища, де бізнес, громадяни та державні органи можуть співпрацювати на рівних умовах; забезпечення ефективного управління ризиками: регулювання допомагає визначити та управляти ризиками, зменшуючи можливі негативні наслідки та впливи на громадян та економіку; гарантування правової відповідальності: Метою є створення механізмів відповідальності за порушення норм безпекового регулювання, що сприяє дотриманню законів та правил; підвищення довіри до державних інституцій: Регулювання сприяє забезпеченню довіри громадян до діяльності державних органів у сфері забезпечення безпеки.

Отже, безпекове середовище є складним та багатограним поняттям, яке охоплює економічні, соціальні, екологічні, політичні та інші аспекти життя суспільства. Забезпечення безпекового середовища вимагає взаємодії державних органів, громадськості, бізнесу та інших суб'єктів для виявлення, аналізу та усунення можливих ризиків та загроз. Важливість розвитку та реалізації адміністративно-правових механізмів регулювання безпекового середовища наголошує на необхідності спільних зусиль для забезпечення сталого розвитку та добробуту суспільства.

Необхідність адміністративно-правового регулювання безпекового середовища в сучасному суспільстві є критично важливою, оскільки забезпечення безпеки громадян, захист їх прав та інтересів, а також збалансоване управління ризиками та загрозами стають важливими завданнями держави та її органів влади. Досягнення стійкого розвитку, забезпечення соціальної справедливості, зниження ризиків для національної безпеки та ефективного функціонування економічних та соціальних систем вимагають належного адміністративно-правового регулювання безпекового середовища.

Основні аспекти необхідності адміністративно-правового регулювання безпекового середовища включають:

1. Захист прав та свобод громадян. Адміністративно-правове регулювання дозволяє встановлювати стандарти безпеки, які забезпечують захист прав та свобод громадян. Це стосується як особистої безпеки, так і захисту конфіденційності, приватності та інших гарантій.

2. Забезпечення стабільності — допомагає запобігати та врегульовувати ситуації, що можуть призвести до внутрішніх та зовнішніх загроз для стабільності суспільства, економіки та політичної системи.

3. Мінімізація ризиків. Адміністративно-правове регулювання дозволяє ідентифікувати потенційні ризики та вживати необхідні заходи для їх запобігання або зменшення. Це стосується як екологічних ризиків, так і економічних та соціальних.

4. Захист національної безпеки — допомагає органам державної влади управляти загрозами для національної безпеки, включаючи терористичні дії, кіберзагрози, ризики на енергетичному та економічному рівнях.

5. Створення рівних умов. Регулювання безпекового середовища сприяє створенню рівних умов для всіх громадян та суб'єктів господарювання, запобігаючи незаконній конкуренції, дискримінації та іншим негативним явищам.

6. Забезпечення довіри громадян. Адміністративно-правове регулювання сприяє забезпеченню довіри громадян до державних інституцій та систем управління, оскільки воно демонструє ефективність, прозорість та відповідність нормам та цінностям суспільства.

Таким чином, адміністративно-правове регулювання безпекового середовища є невід'ємною складовою сталого розвитку суспільства. Воно допомагає запобігати та мінімізувати ризики, забезпечує захист прав та інтересів громадян, сприяє створенню стабільності та довіри в суспільстві, а також гарантує національну безпеку та рівні умови для всіх. Крім того, адміністративно-правове регулювання безпекового середовища має ґрунтуватися, у першу чергу, на управлінському контролі з боку державних органів за соціально-економічними процесами в країні. Як справедливо вказує, О. В. Черненко «мета управлінського контролю в менеджменті — забезпечити відповідність поточних показників діяльності організації до

запланованих. Контроль є дієвим зворотнім зв'язком управлінського процесу, який показує на скільки успішно виконано поставлені плани і рішення персоналом» [11, с. 215—216].

Отже, роль адміністративно-правового регулювання безпекового середовища полягає в створенні та забезпеченні ефективної системи норм, правил і заходів для забезпечення безпеки, захисту прав та інтересів громадян, а також забезпечення контролю, стабільності та розвитку соціально-економічного середовища.

Варто зазначити, що адміністративно-правове регулювання безпекового середовища ґрунтується на відповідних принципах. «Оскільки, принципи адміністративного права — це керівні засади, які визначають зміст і спрямованість адміністративно-правового регулювання суспільних відносин» [1].

Зокрема, ряд вчених М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, І. Р. Курилін, В. Р. Гладун виділяють наступні принципи адміністративно-правового режиму економічної безпеки є: 1) принцип свободи підприємництва чи свободи економічної діяльності; 2) принцип вільного переміщення товарів, фінансових засобів і послуг; 3) принцип підтримки конкуренції; 4) принцип рівності форм власності та забезпечення її захисту; 5) принцип єдності економічного простору [3, с. 32].

Можна виділити основні принципи адміністративно-правового регулювання безпекового середовища в соціально-економічній площині: 1) принцип законності. Регулювання безпекового середовища здійснюється на основі відповідних нормативно-правових актів, що діють на території України. Всі заходи повинні відповідати встановленим законам, нормам та правилам; 2) принцип пропорційності. Правові заходи забезпечення безпеки повинні бути адекватними існуючим загрозам та ризикам. Тобто, обсяг та інтенсивність регулювання повинні відповідати обґрунтованому рівню потенційних небезпек; 3) принцип превентивності. Адміністративно-правові заходи передбачають невідкладні дії для попередження виникнення ризиків та підтримку умов безпечної діяльності; 4) принцип правової відповідальності. Органи влади, суб'єкти господарювання та громадяни несуть адміністративну, цивільну та кримінальну відповідальність за дотримання встановлених норм та правил безпеки. Порушення цих норм та правил може вести до правової відповідальності; 5) принцип публічності. Норми і заходи, спрямовані на забезпечення безпеки, повинні бути представлені у відкритих джерелах інформації для ознайомлення громадян та організацій. Це сприяє взаємному контролю та довірі; 6) принцип координації. Різні органи влади, організації та суб'єкти господарювання повинні співпрацювати та координувати свої дії для досягнення загальної мети — забезпечення безпеки; 7) принцип участі громадськості. Люди та громадські організації мають право брати участь у формуванні та контролі норм та заходів, що стосуються безпекового середовища; 8) принцип інноваційності. Вимагає використання сучасних технологій, методів та підходів для забезпечення ефективності регулювання та адаптації до нових викликів.

Охарактеризовані принципи є важливою основою для розробки та впровадження ефективних адміністративно-правових механізмів регулювання безпекового середовища в соціально-економічній сфері.

Адміністративно-правове регулювання дозволяє визначити пріоритети та стратегічні напрямки забезпечення безпеки в різних сферах суспільства, враховуючи специфіку та потреби країни. Воно відіграє роль системи координації, контролю та реагування на можливі загрози, ризики та кризові ситуації. Адміністративні органи та органи правопорядку взаємодіють, розробляють та впроваджують ефективні механізми реагування на виклики безпекового характеру, що впливають на життя, здоров'я, майно, природу та стабільність соціальних відносин. Таке регулювання також гарантує створення прозорих, чітких та законних умов для ведення діяльності в різних сферах суспільства. Воно сприяє підвищенню довіри до державних інституцій, захисту прав та інтересів громадян, створенню сприятливого середовища для бізнесу та інвестицій.

Висновки. Адміністративно-правове регулювання безпекового середовища є комплексом законодавчих, організаційних, контрольних та виконавчих заходів, спрямованих на створення і забезпечення безпечного та стабільного соціально-економічного середовища відповідно до встановлених норм, правил і стандартів.

Сутність адміністративно-правового регулювання безпекового середовища полягає у встановленні та здійсненні механізмів та інструментів, які дозволяють забезпечити належний рівень безпеки громадян, їхніх прав і інтересів в соціально-економічній сфері. Це включає розробку та прийняття нормативних актів, які визначають права та обов'язки суб'єктів, що здійснюють господарську та іншу діяльність, а також організаційних заходів для контролю за дотриманням цих норм.

Мета адміністративно-правового регулювання безпекового середовища в соціально-економічній сфері полягає в забезпеченні безпеки та прав громадян, попередженні конфліктів та ризиків, створенні стабільного середовища, ефективному управлінні ризиками та забезпеченні відповідальності, а також підвищенні довіри до державних інституцій.

Адміністративно-правове регулювання безпекового середовища спрямоване на попередження, реагування та мінімізацію можливих ризиків, вирішення конфліктів та забезпечення відповідальності за порушення встановлених норм. Воно також орієнтоване на забезпечення стабільності та розвитку соціально-економічного середовища, збереження життєдіяльності громадян та підтримку економічного зростання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Адміністративне право. Загальна частина : Мультимедійний навчальний посібник. Національна академія внутрішніх справ. Київ. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/adm_pravo_zch/nm/lec1.html
2. Дараганова Н. В. Поняття Адміністративно-правове регулювання охорони праці в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 35(2). С. 98—101.
3. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Курилін І. Р., Гладун В. Р. Принципи адміністративно-правового регулювання забезпечення економічної безпеки у контексті Стратегії національної безпеки України. *Law & Sciences — Право та науки*. 2018. № 1. С. 28—33.
4. Копанчук В. О. Нормативно-правове забезпечення державної політики національної безпеки та громадського порядку України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1610>.
5. Остапенко О. І. Адміністративно-правова природа безпеки населення України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2021. Випуск 30. С. 234—246.
6. Пономарьов С. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності сектору безпеки і оборони України: монографія Харків : Майдан, 2018. 470 с.
7. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
8. Сидорчук О. Г. Соціальна безпека: державне регулювання та організаційно-економічне забезпечення : монографія. Львів : ЛПІДУ НАДУ, 2018. 492 с.
9. Тронько О. Адміністративно-правове регулювання в галузі економіки. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 124-127.
10. Фатхутдінов В. Г. Правовий зміст забезпечення громадської безпеки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2018. Вип. 31. С. 48—51.
11. Черненко О. В. Уточнення змісту контролю як управлінської функції менеджменту організації. *Збірник наукових праць «Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки»*. 2019/12. № 3(36). С. 207—218. URL: [https://economics.kntu.kr.ua/pdf/3\(36\)/22.pdf](https://economics.kntu.kr.ua/pdf/3(36)/22.pdf)
12. Шемшученко Ю. С., Бобровник С. В. Правове регулювання. *Юридична Енциклопедія / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Укр. енциклопедія, 2003. Т. 5. С. 40—41.*

REFERENCES:

1. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. (2017). Administratyvne pravo. Zahalna chastyna. [Administrative Law. General part]. *Multymediyni navchalnyi posibnyk*. Retrieved from: https://arm.naiu.kiev.ua/books/adm_pravo_zch/nm/lec1.html [in Ukrainian].
2. Darahanova, N.V. (2015). Poniattia Administratyvno-pravove rehuliuвання okhorony pratsi v Ukraini. [The concept of administrative and legal regulation of labor protection in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii : Pravo*. Vyp. 35(2). 98—101. [in Ukrainian].
3. Kovaliv, M.V., & Yesimov, S.S., & Kurylin, I.R., & Hladun, V.R. (2018). Prynysypy administratyvno-pravovoho rehuliuвання zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky u konteksti Stratehii natsionalnoi bezpeky Ukrainy. [Principles of administrative and legal regulation of economic security in the context of the National Security Strategy of Ukraine]. *Law & Sciences — Pravo ta nauky*. № 1. 28—33. [in Ukrainian].
4. Kopanchuk, V. O. (2017). Normatyvno-pravove zabezpechennia derzhavnoi polityky natsionalnoi bezpeky ta hromadskoho poriadku Ukrainy. [Regulatory and legal support of the state policy of national security and public order of Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. № 12. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1610> [in Ukrainian].
5. Ostapenko, O.I. (2021). Administratyvno-pravova pryroda bezpeky naseleння Ukrainy. [The administrative and legal nature of the security of the population of Ukraine]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Serii ekonomichna. Serii yurydychna*. Vypusk 30. 234—246. [in Ukrainian].
6. Ponomarov, S. P. (2018). Administratyvno-pravove zabezpechennia diialnosti sektoru bezpeky i oborony Ukrainy. [Administrative and legal support of the activity of the security and defense sector of Ukraine]. *Monohrafiia*. 470. [in Ukrainian].
7. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy. (2018, June 21). [On the national security of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 2469-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
8. Sydorchuk, O. H. (2018). Sotsialna bezpeka: derzhavne rehuliuвання ta orhanizatsiino-ekonomichne zabezpechennia. [Social security: state regulation and organizational and economic support]. *Monohrafiia*. 492. [in Ukrainian].
9. Tronko, O. (2017). Administratyvno-pravove rehuliuвання v haluzi ekonomiky. [Administrative and legal regulation in the field of economics]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 5. 124-127. [in Ukrainian].
10. Fatkhutdinov, V. H. (2018). Pravovyi zmist zabezpechennia hromadskoi bezpeky. [Legal content of ensuring public safety]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii : Yurysprudentsiia*. Vyp. 31. 48—51. [in Ukrainian].
11. Chernenko, O. V. (2019). Utochnennia zmistu kontroliu yak upravlinskoii funktsii menedzhmentu orhanizatsii. [Clarification of the content of control as a management function of the organizations management]. *Zbirnyk naukovykh prats «Tsentralnoukrainskyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky»*. 2019/12. № 3(36). 207—218. Retrieved from: [https://economics.kntu.kr.ua/pdf/3\(36\)/22.pdf](https://economics.kntu.kr.ua/pdf/3(36)/22.pdf) [in Ukrainian].

12. Shemshuchenko, Yu. S., & Bobrovnyk, S. V. (2003). Pravove rehuliuвання. [Legal regulation]. *Yurydychna Entsyklopediia*. [Legal Encyclopedia]. Т. 5. 40–41. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 3.11.2023

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-121-126

Ширган Вадим Володимирович,
аспірант Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана
кафедри публічного та міжнародного права
e-mail: platon.shahov@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0007-0704-8284>

РЕТРОСПЕКТИВА ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ 112

Дана наукова стаття присвячена історичним та організаційно-правовим передумовам впровадження системи 112 в Україні. Досліджено ретроспективу та основні етапи впровадження системи 112. Вперше питання про створення такої служби постало ще у 1976 році, коли Європейська конференція адміністрацій пошти та телекомунікацій запропонувала використовувати номер 112 як єдиний загальноєвропейський телефонний номер екстреного виклику. З 1991 по 1996 роки відбувалося становлення цієї служби в Європі, а з 2008 року розпочато цей процес і в Україні. Визначено мету створення та впровадження системи 112, як ефективну та оперативну організацію надання екстреної допомоги населенню в разі загрози виникнення або виникнення екстрених ситуацій, що загрожують здоров'ю, життю, майну або навколишньому природному середовищу, громадському порядку, інших небезпечних подій. Прагнення України інтегруватися до Європейського Союзу ставить перед органами державного управління завдання не тільки у сфері гармонізації українського законодавства з європейським, а й у сфері створення організаційних структур, обов'язкових для кожної країни Європейського Союзу, яким повинен стати орган, відповідальний за формування та реалізацію державної політики у сфері екстреної допомоги населенню, у тому числі забезпечення інформаційної взаємодії служб екстреного реагування. Проаналізовано міжнародно-правові зобов'язання України у сфері європейської інтеграції, правові, технічні та організаційні питання регулювання створення, впровадження й забезпечення функціонування системи 112, у тому числі створення нормативно-правової бази з питань визначення правових та організаційних засад функціонування системи 112, створення організаційно-інституційної структури та інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури системи 112.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, правове регулювання, Система 112, екстрена допомога населенню, захист прав та свобод населення.

Shyrhan V. RETROSPECTIVE OF IMPLEMENTATION OF THE SYSTEM 112

Abstract. This scientific article is devoted to the historical, organizational and legal prerequisites for of the implementation of the System 112 in Ukraine. The retrospective and main stages of the implementation of the System 112 were indicated. For the first time, the question of creating such a service arose back in 1976, when the European Conference of Postal and Telecommunications Administrations proposed using the number 112 as a single European emergency telephone number. From 1991 to 1996, the formation of this service took place in Europe, and since 2008, this process has been started also in Ukraine. Was determined the purpose of creating and implementing the System 112 – the effective and operational organization of providing emergency assistance to the population in the event of the threat of occurrence or the occurrence of emergency situations that threaten health, life, property or the surrounding environment. The aspiration of Ukraine to integrate into the European Union poses the task of harmonizing Ukrainian legislation with European legislation, but also in the sphere of creation of organizational structures, mandatory for every country of the European Union, which should become the body responsible for the formation and implementation of state policies in the field of emergency assistance to the population, including ensuring information interaction of emergency response services. The international legal obligations of Ukraine in the field of European integration, legal, technical and organizational issues of regulating the creation, implementation and ensuring the functioning of the System 112 were analyzed, including the creation of a regulatory and legal framework for determining the legal and organizational foundations of the functioning of the System 112, the creation of an organizational – institutional structure and information and telecommunication infrastructure of the System 112.

© В.В.Ширган, 2023

Ukrainian legislation with European legislation, but also in the sphere of creation of organizational structures, mandatory for every country of the European Union, which should become the body responsible for the formation and implementation of state policies in the field of emergency assistance to the population, including ensuring information interaction of emergency response services. The international legal obligations of Ukraine in the field of European integration, legal, technical and organizational issues of regulating the creation, implementation and ensuring the functioning of the System 112 were analyzed, including the creation of a regulatory and legal framework for determining the legal and organizational foundations of the functioning of the System 112, the creation of an organizational – institutional structure and information and telecommunication infrastructure of the System 112.

Key words: administrative and legal regulation, legal regulation, System 112, emergency assistance to the population, protection of the rights and freedoms of the population.

Постановка проблеми. 112 – це номер екстреної допомоги Європейського Союзу, доступний цілодобово та без вихідних. Його використовують в усіх 27 країнах-членах ЄС, європейських та інших країнах. Люди, які перебувають у небезпеці, можуть цілодобово телефонувати за номером 112, щоб зв'язатися з пожежною охороною, медичною допомогою та поліцією. Європейський номер служби екстреної допомоги є безкоштовним і доступний як на стаціонарних, так і на мобільних телефонах. З огляду на те, що 23 червня 2023 року Україна отримала офіційний статус кандидата в члени Європейського Союзу перед нашою країною постало ряд вимог, які вона повинна виконати. Однією з таких вимог є адаптація українського законодавства

до норм та стандартів Європейського Союзу, а у разі потреби імплементація окремих норм та практик. Однією з таких позитивних практик, на нашу думку, є запровадження в Україні системи екстреної допомоги населенню – Система 112.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання ретроспективи впровадження системи 112 були предметом дослідження наступних вчених: Д.С. Кобилкін (досліджував питання структуризації проєктів впровадження автоматизованих систем антикризового управління в цивільному захисті (на прикладі Системи 112) та офісне проєктно-орієнтоване управління Системою 112 для забезпечення стану екологічної безпеки; В.М. Костенко (розкривав питання модернізації державної системи цивільного захисту в контексті європейської інтеграції України); Ю.П. Рак, О.Б. Зачко (розкривали питання безпеко-орієнтованого управління регіональними проєктами захисту критичних інфраструктур засобами системи 112) та ін.

Мета статті – дослідити історичні та організаційно-правові передумови впровадження системи 112 в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вперше питання про створення такої служби постало ще у 1976 році, коли Європейська конференція адміністрацій пошти та телекомунікацій запропонувала використовувати номер 112 як єдиний загальноєвропейський телефонний номер екстреного виклику. Завдяки рішенням Ради Європи від 29 липня 1991 року розпочалося становлення служби єдиного телефонного номеру екстреної допомоги населенню, яка вже до 1996 року діяла у всіх країнах-членах ЄС та інших країнах Європейського простору.

Пізніше, 07 березня 2002 року Європарламентом ухвалено Універсальну директиву для телекомунікаційних служб ЄС, яка передбачала такі вимоги до системи екстреної допомоги населенню за єдиним телефонним номером 112 (далі – Система 112):

- безкоштовне користування системою;
- недискримінаційність (всі виклики на номер 112 повинні бути належним чином прийняті та обслуговані);
- автоматичне визначення місцезнаходження абонента (за допомогою автоматичного визначення локації засобів зв'язку);
- інформативність (усі країни ЄС повинні інформувати громадян про наявність номера 112 та правила його використання) тощо.

В Україні вперше про Систему 112 заговорили у 2008 році, в рамках підготовки до проведення фінальної частини чемпіонату Європи з футболу в 2012 році.

28 травня 2008 року Кабінет Міністрів України ухвалив розпорядження № 770-р «Про утворення міжвідомчої робочої групи з питань створення та впровадження системи екстреної допомоги населенню за єдиним телефонним номером 112», в якому Міністерство надзвичайних ситуацій (яке діяло на той час) визначено відповідальним за створення та впровадження Системи 112 в Україні. Також МНС було доручено організувати роботу міжвідомчої групи, до якої входили: МВС, СБУ, Мінтрансзв'язок, Мінекономіки, Мінфін, МОЗ, Міненергобуд, МЖКГ, Мінпаливенерго, Держспецзв'язок та НКРЗ [1].

На виконання вимог Державної цільової програми підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14.04.2010 № 357) [2] в структурі МНС було створено державне підприємство «Центр громадської безпеки 112», основними завданнями якого мали стати: впровадження Системи 112, розбудова телекомунікаційної мережі, систем оповіщення, інформаційних, інформаційно-аналітичних та інших автоматизованих систем, комплексних систем, захисту інформації тощо [3].

Наприкінці 2011 року при головних територіальних управліннях МНС у Донецькій, Харківській, Львівській областях та в Києві були створені центри для роботи Системи 112, а на початку 2012 року в тестовому режимі запрацював сайт Центру громадської безпеки 112.

Одним з основних важливих етапів впровадження в Україні Системи 112 стало ухвалення Верховною Радою України 13 березня 2012 року Закон України «Про систему екстреної допомоги населенню за єдиним телефонним номером 112», яким визначено правові та організаційні засади функціонування зазначеної системи [4].

Того ж року, Кабінет Міністрів України прийняв постанову про порядок функціонування системи екстреної допомоги населенню за єдиним телефонним номером 112, якою визначався механізм функціонування Системи 112 та регламент проходження нею інформації. На жаль, ця постанова тоді так і не набула чинності, однак відбулися спроби її реанімувати в 2023 році, набрання чинності має відбуватися 01.03.2024 [5].

З березня 2015 року у Львівській області запрацював пілотний проєкт «Єдина служба допомоги населенню 112», до якого були залучені Львівська ОДА, Департамент охорони здоров'я, ГУ ДСНС у Львівській області, МВС, ПрАТ «Львівгаз» та Львівський обласний контактний центр. Однак і цей проєкт не вдалося реалізувати. В подальшому, протягом наступних років, були спроби запуску Системи 112, але без суттєвих результатів.

Лише у вересні 2019 року в м. Біла Церква Київської області почали тестувати систему екстреного реагування 101 як частини загальної системи екстреної допомоги населенню за єдиним номером 112. За місяць з'явилась нова програма уряду, в якій знову планувалося запровадити довгоочікувану систему [6].

У січні 2020 року Міністерство цифрової трансформації повідомило про створення чергового пілотного проєкту єдиного номера екстреної допомоги 112 у м. Києві, Київській та Дніпропетровській областях [7].

Офіційно служба екстреної допомоги населенню за єдиним телефонним номером 112 запрацювала з 1 липня 2023 року на території міста Києва. Передбачається, що в подальшому вона буде покривати центральний макрорегіон, до якого увійдуть Київська, Житомирська, Вінницька, Черкаська та Чернігівська області.

Наступний етап реалізації проєкту повинен охопити західний макрорегіон із комунікаційним центром у місті Львів. До західного макрорегіону будуть віднесені Рівненська, Волинська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Івано-Франківська, Чернівецька та Закарпатська області. Третій етап – це відкриття центру у м. Дніпро та розширення мережі обслуговування у Дніпропетровській, Полтавській, Сумській, Харківській, Запорізькій, Донецькій та Луганській областях. Фінальний етап – місто Одеса та південні регіони, включно з АР Крим.

Відзначимо, що реалізація заходів із розгортання Системи 112 на всій території України залежатиме від безпекової ситуації, однак МВС має чіткий план із датами впровадження - розширення мережі центрів та обслуговування абонентів планують завершити до кінця 2024 року [8].

Варто зазначити, що впровадження Системи 112 відповідає також міжнародними зобов'язаннями, які взяла на себе Україна в процесі адаптації законодавства Європейського Союзу.

Згідно з доповненням XVII-3 (Правила, що застосовуються до телекомунікаційних послуг) до глави 6 (Заснування підприємств, торгівля послугами та електронна торгівля) розділу IV (Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею) (стаття 394 Глави 14 «Інформаційне суспільство» Розділу V «Економічне та галузеве співробітництво») Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікованої Законом України № 1678-VII від 16 вересня 2014 року, Україна взяла на себе зобов'язання щодо адаптації Директиви № 2002/22/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 7 березня 2002 року про універсальні послуги та права користувачів стосовно електронних комунікаційних мереж та послуг, із змінами, де, серед іншого, зазначена вимога: «забезпечити повагу інтересів та прав користувачів, зокрема шляхом введення права переведення номера та єдиного номера Європейського Екстреного Виклику 112» [9].

Також, відповідно до завдання 1927 Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 року № 1106, Україна зобов'язана запровадити єдиний номер Європейського екстреного виклику 112 [10].

Крім того, з метою реалізації домовленостей за результатами 23-го Саміту Україна – Європейський Союз (12 жовтня 2021 року, м. Київ) було створення відповідний Планом заходів, одним з пунктів якого передбачено, що заінтересовані органи державної влади повинні забезпечити імплементацію Дорожньої карти з інтеграції України до Єдиного цифрового ринку ЄС із метою отримання внутрішнього ринку з ЄС у секторі електронних комунікацій [11].

Відповідно до заходу 1.15 Плану заходів із реалізації Стратегії інтеграції України до Єдиного цифрового ринку Європейського Союзу Міністерство внутрішніх справ України визначено відповідальним за виконання завдання із запровадження єдиного європейського номера екстреного виклику 112 (термін виконання – 2023-2027 роки). В свою чергу розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2022 року № 1024-р затверджено План заходів із створення системи екстреної допомоги населенню за єдиним телефонним номером 112 [12].

На виконання Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 року, (далі – Програма) затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2020 № 1287 (із змінами), а саме абзацу третього заходу 1 завдання 6 Додатка 2 до Програми, передбачено впровадження в дію загальнодержавної системи екстреної допомоги населенню за єдиним телефонним номером 112 з урахуванням потреб осіб з інвалідністю з порушенням слуху, мовлення, зору та множинними порушеннями, зокрема придбання обладнання (у тому числі засобів захисту інформації).

Ураховуючи вимоги Програми було оголошено закупівлю за кодом ДК 021:2015:30210000-4 Машини для обробки даних (апаратна частина) для створення загальнодержавної системи екстреної допомоги населенню за єдиним телефонним номером 112, у тому числі для регіональних центрів у кількості 1 комплект, на очікувану вартість 65 000 000,00 грн. з ПДВ [13].

Також, у 2021 році за результатами процедури відкритих торгів предметом закупівлі ДК 021:2015:71320000-7 «Послуги з інженерного проектування (послуги з розроблення технічного завдання, проєкту на створення загальнодержавної системи екстреної допомоги населенню за єдиним телефонним номером 112, у тому числі для регіональних центрів)» компанією «Efeso consulting АВ» розроблено Технічне завдання та Технічний проєкт на створення загальнодержавної Системи 112, у тому числі для регіональних центрів [14].

У подальшому, відповідно до Плану заходів із створення системи екстреної допомоги населенню за єдиним телефонним номером 112 [12], були проведені наступні заходи:

1) розроблено та затверджено порядок передачі викликів під час здійснення екстрених комунікацій за єдиним телефонним номером 112 в електронній комунікаційній мережі загального користування на підставі наданої МВС відповідної проектної документації;

2) розроблено алгоритми, інструкції, методики, регламенти, порядки та інших нормативно-правові акти щодо реагування в разі настання екстрених ситуацій (небезпечна подія, надзвичайна ситуація), зокрема щодо взаємодії між інформаційно-комунікаційною системою екстреної допомоги населенню за єдиним телефонним номером 112 та інформаційно-комунікаційними системами оперативно-диспетчерських служб, що здійснюють екстрені комунікації за телефонними номерами 101, 102, 103, 104;

3) затверджено кваліфікаційні характеристики професії «Оператор 112», а також розроблено та затверджено навчальні (освітні) програми підготовки фахівців за вказаною професією;

4) визначено матеріально-технічні потреби для здійснення модернізації інформаційно-комунікаційних систем оперативно-диспетчерських служб, що здійснюють екстрені комунікації за телефонними номерами 101, 102, 103 і 104, з метою їх подальшої інтеграції з інформаційно-комунікаційною системою екстреної допомоги населенню за єдиним телефонним номером 112;

5) проведено дослідну експлуатацію інформаційно-комунікаційної системи екстреної допомоги населенню за єдиним телефонним номером 112;

6) розроблено та подано до Кабінету Міністрів України проекти постанов щодо внесення змін до діючих нормативно-правових актів з метою забезпечення ефективної роботи Системи 112;

7) проведено організаційно-правові заходи щодо забезпечення подальшого виконання пунктів Плану із створення та впровадження на території України Системи 112.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, можна стверджувати, що впровадження Системи 112 значно активізувалося після набуття Україною офіційного статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу, у тому числі з метою виконання міжнародних зобов'язань України.

Бажання України інтегруватися до Європейського Союзу ставить перед державними органами завдання не лише щодо приведення українського законодавства у відповідність до європейських стандартів, а й забезпечення надання певних послуг та функціонування сервісів, обов'язкових для кожної країни-члена Європейського Союзу.

Дотепер в Україні не існувало єдиного центру обробки екстрених викликів, був відсутній якісний доступ абонентів до мереж електронного зв'язку зі службами екстреного реагування, які зобов'язані підтримувати високий рівень безпеки як громадян України, так і іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території країни.

Впровадження Системи 112 забезпечить ефективне та вчасне надання екстреної допомоги населенню у випадку виникнення екстрених ситуацій (загрози життю і здоров'ю населення, виникнення надзвичайних ситуацій, протиправних дій тощо), шляхом упровадження сучасних технологій та інноваційних рішень у сфері екстреної допомоги населенню.

Однак процес впровадження Системи 112 ще далекий до завершення, необхідно виконати багато заходів правового, технічного та організаційного характеру, створити організаційно-інституційну структуру та інформаційно-телекомунікаційну інфраструктуру, а також удосконалити нормативно-правову базу, щодо регулювання правових та організаційних засад функціонування зазначеної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про утворення міжвідомчої робочої групи з питань створення та впровадження системи екстреної допомоги населенню за єдиним телефонним номером: Розпорядження Кабінету Міністрів України 28.05.2008 № 770-р «112». URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2008-%D1%80#Text>.

2. Про затвердження Державної цільової програми підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.2010 № 357. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2010-%D0%BF#Text>.

3. Про створення ДП «Центр громадської безпеки 112»: Наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків чорнобильської катастрофи від 21.01.2009 № 26. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0026666-09#Text>.

4. Про систему екстреної допомоги населенню за єдиним телефонним номером 112: Закон України від 13.03.2012 № 4499-VI. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4499-17#Text>

5. Про затвердження Порядку функціонування системи екстреної допомоги населенню за єдиним телефонним номером 112: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2012 № 1031. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1031-2012-%D0%BF#Text>.

6. Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України: Постанова Верховної Ради України від 01.10.2019 № 188-IX. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-20#n2>.

7. Служба порятунку 112: як давно в Україні планують запровадити європейську систему. URL. <https://www.slovoidilo.ua/2020/01/13/infografika/suspilstvo/sluzhba-poryatunku-112-yak-davno-ukrayini-zbyrayutsya-zaprovadyty-yevropejsku-systemu>

8. Служба 112 на всій території України запрацює до кінця 2024 року, – Леонід Тимченко. URL. <https://mvs.gov.ua/news/sluzhba-112-na-vsii-teritoriyi-ukrayini-zapraciuje-do-kincia-2024-roku-leonid-timchenko>
9. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. *Голос України*, 2014. № 177.
10. Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 року № 1106. *Урядовий кур'єр*, 2018. № 52.
11. Спільна заява за підсумками 23-го Саміту Україна – Європейський Союз. URL. <https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-za-pidsumkami-23-go-samitu-ukrayina-yevropejsk-71037>
12. Про затвердження плану заходів із створення системи екстреної допомоги населенню за єдиним телефонним номером 112: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2022 року № 1024-р. URL. <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-iz-stvorennya-sis-a1024r>
13. Державним агентством інфраструктурних проєктів України оголошено закупівлі для виконавця Програми – Міністерства внутрішніх справ України. URL. <https://mtu.gov.ua/news/32995.html>
14. Оголошення про проведення тендеру. URL. <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2021-08-26-015492-a>.

REFERENCES:

1. Pro utvorennia mizhvidomchoi robochoi hrupy z pytan stvorennia ta vprovadzhennia systemy ekstremoi dopomohy naselenniu za yedynym telefonnym nomerom. (2008, May 28). [On the formation of an interdepartmental working group on the creation and implementation of a system of emergency assistance to the population using a single telephone number]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 770-r «112»*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2008-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilovoi prohramy pidhotovky ta provedennia v Ukraini finalnoi chastyny chempionatu Yevropy 2012 roku z futbolu. (2010, April 14). [On the approval of the State target program for the preparation and holding of the final part of the 2012 European Football Championship in Ukraine]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 357*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2010-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
3. Pro stvorennia DP «Tsentri hromadskoi bezpeky 112». (2009, January 21). [On the creation of the SE "Center for Public Safety 112"]. *Nakaz Ministerstva Ukrainy z pytan nadzvychainykh sytuatsii ta u spravakh zakhystu naselennia vid naslidkiv chornobylskoi katastrofy № 26*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0026666-09#Text> [in Ukrainian].
4. Pro systemu ekstremoi dopomohy naselenniu za yedynym telefonnym nomerom 112. (2012, March 13). [On the system of emergency assistance to the population under the single telephone number 112]. *Zakon Ukrainy № 4499-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4499-17#Text> [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia Poriadku funktsionuvannia systemy ekstremoi dopomohy naselenniu za yedynym telefonnym nomerom 112. (2012, October 17). [On the approval of the Procedure for the operation of the system of emergency assistance to the population under the single telephone number 112]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1031*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1031-2012-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
6. Pro Prohramu diialnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy. (2019, October 1). [On the Program of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. *Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy № 188-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-20#n2> [in Ukrainian].
7. Sluzhba poriatunku 112: yak davno v Ukraini planuiut zaprovadyty yevropeysku systemu. (2020, January 13). [112 rescue service: how long have they been planning to implement the European system in Ukraine]. Retrieved from: <https://www.slovoidilo.ua/2020/01/13/infografika/suspilstvo/sluzhba-poryatunku-112-yak-davno-ukrayini-zbyrayuts-ya-zaprovadyty-yevropeysku-systemu> [in Ukrainian].
8. Sluzhba 112 na vsii terytorii Ukrainy zapratsiuie do kintsia 2024 roku, – Leonid Tymchenko. (2023, July 11). [The 112 service throughout Ukraine will be operational by the end of 2024, Leonid Tymchenko]. *Portal MVS Ukrainy*. Retrieved from: <https://mvs.gov.ua/news/sluzhba-112-na-vsii-teritoriyi-ukrayini-zapraciuje-do-kincia-2024-roku-leonid-timchenko> [in Ukrainian].
9. Pro ratyfikatsiiu Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. (2014, September 16). [On the ratification of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand]. *Zakon Ukrainy № 1678-VII*. [in Ukrainian].
10. Pro vykonannia Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. (2017, October 2017). [On the implementation of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1106*. [in Ukrainian].
11. Spilna zaiava za pidsumkamy 23-ho Samitu Ukraina – Yevropeyskyi Soiuz. (2021, October 12). [Joint

statement based on the results of the 23rd Ukraine-European Union Summit]. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-za-pidsumkami-23-go-samitu-ukrayina-yevropejsk-71037> [in Ukrainian]. [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv iz stvorennia systemy ekstrenoi dopomohy naselenniu za yedynym telefonnym nomerom 112. (2022, November 15). [On the approval of the plan of measures to create a system of emergency assistance to the population under the single telephone number 112]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1024-r*. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zakhodiv-iz-stvorennya-sis-a1024r> [in Ukrainian].

13. Derzhavnym ahentstvom infrastrukturykh proektiv Ukrainy oholosheno zakupivli dlia vykonavtsia Prohramy – Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy. (2021, August 9). [The State Agency for Infrastructure Projects of Ukraine has announced procurement for the executor of the Program - the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. Retrieved from: <https://mtu.gov.ua/news/32995.html> [in Ukrainian].

14. Oholoshennia pro provedennia tenderu. [Tender announcement]. Retrieved from: <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2021-08-26-015492-a> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 5.11.2023

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС; КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-127-133

Рогатинська Ніна Зіновіївна,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та процесу
Західноукраїнського національного університету
e-mail: n.rohatynska@wunu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-0617-6114>

Яценко Христина,
студентка юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету

ІНСТИТУТ СЛІДЧОГО СУДДІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено комплексному дослідженню інституту слідчого судді у кримінальному процесі України.

Досліджено наукові підходи і нормативне визначення поняття слідчого судді. Зазначається, що слідчий суддя виступає суб'єктом реалізації функції судового контролю у кримінальному провадженні. На основі цього зроблено висновок про необхідність закріплення у кримінальному процесуальному законі окремого положення, яке б визначало процесуальний статус слідчого судді.

Розкрито повноваження, компетенцію та роль слідчого судді у кримінальному процесі України. Акцентовується увага на тому, що саме здійснення захисту прав людини є головною і найважливішою функцією слідчого судді. Таким чином встановлено, що інститут слідчого судді покликаний насамперед забезпечувати законність та обґрунтованість обмеження конституційних прав і свобод людини на стадії досудового слідства в кримінальному провадженні.

Висвітлено питання недостатньої урегульованості інституту слідчого судді в національному законодавстві. Проаналізовано праці вчених, які займалися вивченням проблематики правового статусу слідчого судді у кримінальному провадженні. Наголошується на тому, що попри наявне законодавче регулювання інституту слідчого судді, науковці констатують існування низки проблем, які потребують вирішення.

За результатами проведеного дослідження розроблено теоретичні положення та практичні рекомендації щодо закріплення статусу, прав та обов'язків слідчого судді, що забезпечить неупередженість у прийнятті ним рішень, які гарантують захист прав та інтересів учасників кримінального провадження.

Ключові слова: слідчий суддя, інститут слідчого судді, кримінальний процес України, забезпечення захисту конституційних прав та свобод людини, досудове розслідування, ухвала слідчого судді, судовий контроль.

Rohatynska N., Yatsenko Kh. THE INSTITUTE OF INVESTIGATING JUDGE IN THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE

The article is devoted to a comprehensive study of the institution of the investigative judge in the criminal process of Ukraine.

Scientific approaches and the normative definition of the concept of an investigative judge have been studied. It is noted that the investigating judge acts as the subject of the implementation of the function of judicial control in criminal proceedings. Based on this, a conclusion was made about the need to enshrine in the criminal procedural law a separate provision that would determine the procedural status of the investigative judge.

The powers, competence and role of the investigating judge in the criminal process of Ukraine are disclosed. Attention is focused on the fact that the protection of human rights is the main and most important function of the investigative judge. Thus, it was established that the institution of the investigative judge is primarily intended to ensure the legality and justification of the restriction of constitutional rights and freedoms of a person at the stage of pre-trial investigation in criminal proceedings.

The issue of insufficient regulation of the institution of the investigative judge in the national legislation is highlighted. The works of scientists who studied the problems of the legal status of the investigative judge in criminal proceedings were analyzed. It is emphasized that despite the existing legislative regulation of the institute of investigating judge, scientists state the existence of a number of problems that need to be solved.

Based on the results of the research, theoretical provisions and practical recommendations have been developed to establish the status, rights and duties of the investigating judge, which will ensure his impartiality in making decisions that guarantee the protection of the rights and interests of the participants in criminal proceedings.

Key words: investigating judge, institute of investigating judge, criminal process of Ukraine, ensuring protection of constitutional rights and human freedoms, pretrial investigation, decision of investigating judge, judicial control.

Постановка проблеми. Конституція України у ст. 3 закріплює «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [4]. У кримінальному процесі України, саме слідчий суддя уповноважений гарантувати та забезпечувати ці конституційні норми. Наразі залишається багато проблемних питань щодо інституту слідчого судді, особливо щодо практичного застосування окремих положень закону в цій сфері. Зважаючи на напрацьований досвід застосування відповідних положень КПК України за час функціонування цього інституту, науковці констатують існування низки недоліків кримінального процесуального законодавства, які потребують наукового аналізу та пошуку шляхів їх усунення. Таким чином, з огляду на євроінтеграційні прагнення нашої держави, що зумовлює, зокрема, необхідність впровадження європейських стандартів дотримання прав людини, і враховуючи роль, яку відіграє інститут слідчого судді у сфері забезпечення прав і свобод людини у кримінальному провадженні, його дослідження є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження інституту слідчого судді здійснювали такі науковці, як: Рогатинська Н. З., Бондюк А.Ф., Горбачевський В. Я., Колос С. С., Лисюк Ю. В., Макаров М. А., Сіренко О.В., Юрчишин В. М. та інші.

Метою статті є дослідження ролі інституту слідчого судді у кримінальному процесі України, змісту та правової сутності статусу слідчого судді, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій з удосконалення відповідних положень кримінально-процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. На стадії досудового розслідування доволі високими є ризики порушення прав учасників кримінального провадження. Це, відповідно, зумовлює потребу впровадження гарантій дотримання стороною обвинувачення законності та обґрунтованості під час вчинення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Однією з таких гарантій є контроль за процедурами застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з втручанням у приватне життя особи, який здійснюється саме слідчим суддею [1, с. 13].

Відповідно до п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України, слідчий суддя - суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні [5]. Ця норма визначає слідчого суддю як особливого суб'єкта, який виступає своєрідним гарантом забезпечення прав і свобод людини у кримінальному процесі України. Таким чином, основним завданням слідчого судді є судовий захист прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, та забезпечення законності провадження по справі на досудових стадіях [9, с. 284].

Крім того, вищевказана норма містить поняття судового контролю, який здійснюється з метою дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. Таким чином, судовий контроль посідає визначальне місце у системі гарантій, які забезпечують захист від необґрунтованого та незаконного обмеження прав осіб [7, с. 225]. Ця ознака є частиною визначення сутності повноважень слідчого судді. Так, судовий контроль виступає одночасно як спосіб здійснення органами досудового розслідування та прокурором своїх повноважень, а також як результат їхньої процесуальної діяльності. Якщо порушено хоча б одну із цих складових, тоді слідчий суддя має право втрутитися у процесуальну діяльність слідчого, дізнавача або прокурора з метою узгодження її з названими вище складовими, тобто реалізувати надані йому процесуальним законом повноваження для відновлення порушених прав, свобод та інтересів відповідних осіб [14, с. 253]. З огляду на вищевказане можна зробити висновок, що слідчий суддя виступає суб'єктом реалізації функції судового контролю у кримінальному провадженні.

Оскільки законодавець вбачає основне призначення судово-контрольної діяльності у забезпеченні захисту конституційних прав, свобод та інтересів учасників кримінального провадження від їх незаконного обмеження органами досудового розслідування і прокуратури, для забезпечення виконання цього завдання він визначив вичерпний перелік слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, які можуть здійснюватись органами досудового розслідування і прокурором виключно на підставі дозволу (ухвали) слідчого судді. Окрім цього, всі визначені КПК заходи забезпечення кримінального провадження можуть застосовуватися під час проведення досудового розслідування винятково слідчим суддею за письмовим клопотанням слідчого, прокурора [3, с. 177].

Вітчизняні науковці мають різні точки зору щодо статусу слідчого судді. Так, на думку Скрипіної Ю.В., слідчим суддею є суддя, що «забезпечує законність і обґрунтованість обмеження основоположних прав та свобод особи на досудовому розслідуванні у кримінальному провадженні, до повноважень якого належить прийняття рішень про застосування заходів процесуального примусу, а також проведення слідчих та інших кримінально-процесуальних дій, що обмежують права людини, розгляд скарг на дії (бездіяльність) та рішення слідчого або прокурора» [11, с. 188].

П. П. Пилипчук та В. Т. Маляренко вважають, що слідчий суддя зобов'язаний здійснювати судовий контроль за досудовим розслідуванням, покладений на нього Конституцією України, а також приймати рішення про застосування всіх заходів процесуального примусу, які суттєво обмежують конституційні права і свободи людини, вирішувати питання про відповідальність за невиконання або неналежне виконання

процесуальних обов'язків, розглядати скарги на постанови про відмову в порушенні кримінальної справи та про закриття кримінальної справи, про усунення захисника від участі у справі [8, с. 14].

Як зазначає В. Горбачевський, інститут слідчого судді покликаний насамперед забезпечувати законність та обґрунтованість обмеження конституційних прав і свобод людини на стадії досудового слідства в кримінальному провадженні [2]. До його компетенції належить прийняття рішення про застосування заходів кримінально-процесуального примусу, проведення слідчих та інших процесуальних дій, що обмежують конституційні права людини, розгляд скарг на дії (бездіяльність) слідчого та прокурора. Здійснення судового захисту прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, та забезпечення законності провадження у справі на стадії досудового розслідування є головним призначенням слідчого судді [2, с. 30]. Крім того важливо наголосити, що компетенція слідчого судді в Україні поширюється лише на стадію досудового розслідування, оскільки згідно ч.2 ст.303 КПК скарги на інші рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора (ніж зазначені у ч.1 ст.303 КПК.) не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді [14, с. 254].

З огляду на вищенаведене можна зробити висновок, що слідчий суддя здійснює законодавчо закріплену функцію здійснення судового контролю за дотриманням прав та свобод учасників кримінального провадження, і у межах досудового розслідування керується у своїй діяльності метою і завданнями цієї стадії. Відтак, слідчий суддя виступає одночасно і суб'єктом доказування, і гарантом дотримання прав та законних інтересів учасників кримінального провадження для забезпечення завдань досудового розслідування [1, с. 77]. Таким чином, саме здійснення захисту прав людини є головною і найважливішою функцією слідчого судді. Яскравим прикладом на підтвердження цього є стаття 206 КПК «Загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини», зокрема норми ч. 1 цієї статті, відповідно до якої кожен слідчий суддя, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться особа, яка тримається під вартою, має право постановити ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу забезпечити додержання прав такої особи [5].

Слідчий суддя як особа, уповноважена забезпечувати законність і обґрунтованість обмеження конституційних прав і свобод людини на стадії досудового слідства в кримінальному провадженні, характеризується особливим правовим статусом, який зумовлений двома факторами. По-перше, він є професійним суддею, тобто на нього поширюється дія відповідних положень Конституції України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів». По-друге, оскільки слідчий суддя є суб'єктом винятково кримінального судочинства, його процесуальний статус визначається різними нормами КПК. З огляду на останню тезу, підтримуючи позицію Юрчишина В. М., вважаємо не доцільним відсутність у кримінальному процесуальному законі окремого положення, яке б визначало процесуальний статус слідчого судді. Це, відповідно, зумовлює необхідність передбачити спеціальну статтю у КПК, яка б визначала процесуальний статус слідчого судді [14, с. 254].

З огляду на зазначене, В. Горбачевський вважає доцільним в окремій статті чітко визначити поняття такого учасника кримінального процесу, як слідчий суддя, навести вичерпний перелік його повноважень, процедуру судового розгляду скарг та клопотань, оскільки на практиці розгляд скарг і клопотань значно відрізняються від розгляду кримінальних проваджень [2, с. 32].

Повноваження слідчого судді на стадії досудового розслідування, а також механізм реалізації його службових прав і обов'язків регламентовані нормами КПК України. Важливо наголосити на тому, що слідчий суддя поєднує в собі дуалізм повноважень. Це означає, що з одного боку, слідчий суддя здійснює контроль за дотриманням прав та свобод людини і громадянина в кримінальному провадженні, а з іншого він є процесуальним суб'єктом, діяльність якого спрямована не тільки на встановлення неправомірності правообмежувальних дій органів досудового розслідування, а й у більшості випадків на правильність обрання заходів примусу, що істотно обмежують права та свободи підозрюваного (обвинуваченого) за наявності обґрунтованої підозри й достатніх підстав для цього [1, с. 62].

Погоджуючись із позицією науковця Рогатинської Н.З., повноваження слідчого судді в кримінальному процесі можна розділити на три основні групи. Зокрема, це повноваження слідчого судді при застосуванні заходів процесуального примусу на стадії досудового розслідування кримінальної справи; повноваження слідчого судді при розгляді скарг на дії та рішення особи, яка здійснює дізнання, слідчого чи прокурора та повноваження слідчого судді при проведенні слідчих дій, які обмежують конституційні права людини і громадянина [9, с. 286].

Вважаємо, що серед цих повноважень найбільш доцільним є розгляд саме повноважень щодо надання дозволів на вчинення окремих слідчих дій під час досудового розслідування та пов'язаних з ними окремих процесуальних дій. Це, зокрема, пов'язано з доволі складною ситуацією щодо захисту прав і свобод людини, яка склалась сьогодні в нашій країні, що зумовлює актуальність їх дослідження [6, с. 120].

До основних повноважень слідчого судді щодо надання дозволів на вчинення окремих слідчих дій під час здійснення досудового розслідування належать такі, як: надання дозволу на допит свідка чи потерпілого в судовому засіданні, за клопотанням сторони кримінального провадження (ст. 225); надання дозволу на проникнення до житла чи іншого володіння особи (ст. 233 КПК); надання дозволу на обшук житла (ст. 234); надання дозволу на проведення слідчого експерименту, що проводиться в житлі чи іншому володінні особи без її добровільної згоди (ст. 240); надання дозволу на примусове залучення особи для

проведення медичної або психіатричної експертизи (ст. 242); надання дозволу на доручення проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам за клопотанням сторони захисту (ст. 243); надання дозволу на примусове відбирання біологічних зразків для експертизи (ст. 245); надання дозволу на направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи (ст. 509) [5].

Крім того, слідчий суддя надає дозвіл на проведення таких негласних слідчих (розшукових) дій: аудіо, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК); спостереження за особою (ст. 269 КПК); моніторинг банківських рахунків (ст. 269-1 КПК); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК) [7, с. 225].

Описані головні повноваження слідчого судді щодо надання дозволів на вчинення окремих слідчих дій є фундаментальними та повинні виконуватися лише на підставі чинних нормативно-правових актів [6, с. 121].

Слідчий суддя також вирішує питання щодо продовження строку тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого (ст. 199 КПК), зміну запобіжного заходу (ст. 200 КПК) та здійснює низку інших повноважень, визначених КПК, наприклад, слідчий суддя встановлює строк для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування у випадку якщо сторона кримінального провадження зволікає з їх ознайомленням (ч. 10 ст. 290 КПК). Безперечно, усі ці повноваження слідчий суддя виконує тільки за клопотаннями слідчого або прокурора, а у передбачених законом випадках також за клопотанням сторони захисту [3, с. 176].

Окрім цього, КПК у ст. 303 дає вичерпний перелік рішень дій і бездіяльності слідчого, прокурора, які можуть бути оскаржені учасниками кримінального провадження до слідчого судді, розглянуті і вирішені ним у спеціальному судово-контрольному провадженні [5].

Кримінальне процесуальне законодавство передбачає також обмеження щодо реалізації повноважень слідчого судді. Зокрема, ст. 75 КПК України визначає чіткий перелік обставин, які виключають участь слідчого судді у кримінальному провадженні. Зокрема, слідчий суддя не може брати участь у кримінальному провадженні якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, близьким родичем чи членом сім'ї слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, заявника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача; якщо він брав участь у цьому провадженні як свідок, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, перекладач, слідчий, прокурор, захисник або представник; якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах провадження; за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості [5].

Незважаючи на наявне законодавче регулювання інституту слідчого судді, науковці констатують існування низки проблем, які потребують вирішення. Наприклад, питання щодо оцінки представлених слідчим або прокурором фактів, які регламентують таку слідчу (розшукову) дію, як обшук (ст. 234 ч. 4), яка здійснюється в день надходження клопотання за участю слідчого або прокурора. Законодавцем не передбачено регламентації дій слідчого судді в разі відсутності слідчого або прокурора у визначений для розгляду клопотання час. Така прогалина зумовлює прийняття слідчим суддею різних процесуальних рішень, які внаслідок неприбуття слідчого або прокурора до суду ґрунтуються здебільшого на практиці, ніж на процесуальних положеннях, а саме: ухвал про залишення клопотання без розгляду та ухвал про відмову в задоволенні клопотання. На підставі вищенаведеного, підтримуючи пропозицію Бондюка А. Ф., вважаємо за доцільним доповнити ч. 4 ст. 234 таким формулюванням: «Неявка слідчого або прокурора на розгляд поданого ним клопотання про проведення обшуку до слідчого судді у визначений час є підставою для відмови в задоволенні такого клопотання» [1, с. 135].

Зважаючи на значення засади змагальності й захисту прав учасників кримінального провадження, варто було б внести доповнення, які б забезпечували їх більш чітко. Щодо цього, науковець Р. І. Тракало пропонує доповнити ч. 4 ст. 233 КПК наступним чином: «У разі розгляду клопотання про проведення слідчої (розшукової) дії в житлі чи іншому володінні особи після здійснення таких дій у судові засідання запрошується підозрюваний та його захисник. Неявка зазначених осіб не перешкоджає розгляду клопотання слідчим суддею» [12, с. 16].

Важливим питанням залишається неврегульованість інституту контролю та перевірки законності рішень слідчого судді. Погоджуючись із позицією А. Туманянца, з метою забезпечити ефективне функціонування інституту слідчого судді та його незалежності, необхідно створити відповідну систему перевірки законності й обґрунтованості рішень самого слідчого судді. Як варіант, можна передбачити право подати апеляцію на рішення слідчого судді, компетенцію розгляду якої надати окремій палаті апеляційного суду (за аналогією з відповідною моделлю у Франції) [13, с. 900].

Деякі науковці взагалі пропонують виключити окремі статті із КПК. Наприклад, Макаровим М. А. пропонується прибрати ст. 225 з КПК, яка закріплює, що «у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я

особи, її тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити її допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона кримінального провадження, представник юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження, мають право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такої особи в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб». Зазначається, що вказане повноваження слідчого судді знаходиться поза межами судового контролю, який ним здійснюється за діяльністю слідчого та прокурора, тому відсутня необхідність так ускладнювати процесуальну форму допиту, оскільки слідчий у вказаних випадках може особисто допитати свідка чи потерпілого [7, с. 242].

Окрім вищезазначених проблем функціонування інституту слідчого судді, залишаються неврегульованими питання щодо забезпечення прав підозрюваного та його захисника під час оскарження ухвали слідчого судді про здійснення спеціального кримінального провадження, що у свою чергу позбавляє підозрюваного права на доступ до правосуддя та є порушенням права на справедливий суд; визнання недопустимими доказів, отриманих під час спеціального досудового розслідування, за умови, що підозрюваний з'явився до слідчого чи прокурора та відпали підстави подальшого здійснення спеціального досудового розслідування; законодавчо не визначені вимоги та обмеження, які мають встановлюватись під час обрання на посаду слідчого судді [10, с. 348].

Особливої уваги заслуговують також питання щодо розподілу справ у конкретному суді між кількома слідчими суддями та нерівномірний розподіл навантаження на слідчого суддю, чи повинен слідчий, прокурор звертатися до слідчого судді з клопотанням щодо надання дозволу на проведення огляду місця події, яким є житло чи інше володіння особи та ін. [7, с. 220].

Таким чином, у своїй діяльності слідчі судді стикаються із проблемами, які пов'язані з недосконалістю кримінального процесуального законодавства. Це зумовлює необхідність надалі досліджувати інститут слідчого судді з метою пошуку шляхів вдосконалення нормативно-правового регулювання порядку здійснення слідчими суддями контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. Вважаємо, що однією з практичних та теоретичних питань є проблема детального законодавчого регулювання діяльності слідчого судді, яка потребує негайного вирішення задля забезпечення належного здійснюваного ним судового контролю за стадією досудового розслідування [3, с. 177].

Висновки. Інститут слідчого судді посідає надзвичайно важливе місце у кримінальному процесі України, зокрема він покликаний посилити судовий контроль за стадією досудового розслідування. Водночас слідчого суддю називають гарантом забезпечення прав і свобод людини з огляду на особливу роль, яку він відіграє у кримінальному провадженні завдяки своєрідному характеру повноважень, які ним виконуються. Так, слідчий суддя забезпечує режим законності при провадженні в кримінальній справі, захист конституційних прав і свобод людини і громадянина. Зважаючи на призначення слідчого судді в кримінальному процесі, усі слідчі та інші дії, які обмежують конституційні права людини, повинні проводитися виключно за його рішенням. Зокрема, лише з дозволу та на підставі ухвали слідчого судді проводяться процесуальні дії, які передбачають суттєве тимчасове обмеження прав та інтересів осіб [2]. Здійснивши аналіз позицій науковців, вважаємо, що з метою покращення ефективності діяльності слідчого судді він повинен мати статус повністю автономної (незалежної) фігури в кримінальному провадженні і виключно до його повноважень мають належати функції захисту прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження і судового контролю.

Попри наявну регламентацію цього інституту, на сьогодні залишається достатньо багато питань, які потребують вирішення на законодавчому рівні. Це, зокрема, проблеми щодо визначення процесуального статусу слідчого судді в кримінальному процесі України, з'ясування його місця та ролі як носія функції судового контролю на стадії досудового розслідування [1, с. 65]. Беручи до уваги особливості діяльності слідчого судді як суб'єкта кримінального провадження, необхідним є чітке законодавче закріплення його статусу, прав та обов'язків, що забезпечить неупередженість у прийнятті ним рішень, які гарантують захист прав та інтересів учасників кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бондюк А.Ф. Процесуальні основи статусу слідчого судді у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. 241 с.
2. Горбачевський В. Я. Слідчий суддя як гарант забезпечення прав і свобод людини у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи : матеріали міжвідом. наук.-практ. (Київ, 24 листоп. 2017 р.)*: у 2 ч. [редкол. В. В. Черней, С. С. Чернявський, Л. Д. Удалова та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 29-32.
3. Колос С. С. Нормативно-правове регулювання здійснення контрольної функції слідчим суддею в досудовому розслідуванні. *Правові новели: Науковий юридичний журнал*. 2019. № 9. С. 174-179.
4. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. с. 141.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2023)

6. Лисюк Ю. В. Слідчий суддя як гарант прав людини в досудовому провадженні. *Право та державне управління*. 2014. № 1-2. С. 119-122.
7. Макаров М. А. Судовий контроль у кримінальному процесі: теоретичні та правові основи : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2018. 495 с.
8. Маляренко В. В., Пилипчук П. П. Головні напрями розбудови кримінального судочинства, структура і зміст майбутнього КПК України. *Право України*. 2000. № 8. С. 10-20.
9. Рогатинська Н. З. Слідчий суддя: постановка та дослідження проблеми в Україні. *Право і суспільство*. 2014. № 1-2. С. 284–287.
10. Сіренко О.В. Проблеми функціонування інституту слідчого судді. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 347-348.
11. Скрипіна Ю. В. Слідчий суддя в системі кримінально-процесуальної діяльності (порівняльно-правове дослідження) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Харків, 2008. 219 с.
12. Тракало Р.І. Судовий контроль за дотриманням права на повагу до приватного життя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2014. 20 с.
13. Туманянц А.Р. Слідчий суддя як суб'єкт реалізації судових функцій у досудовому провадженні. *Форум права*. 2011. № 2. С. 896-901.
14. Юрчишин В. М. Слідчий суддя в кримінальному процесі України. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Вип. 1. С. 248-259.

REFERENCES:

1. Bondiuk, A. F. (2017). *Protsesualni osnovy statusu slidchoho suddi u kryminalnomu provadzhenni* [Procedural bases of the status of an investigating judge in criminal proceedings]. *Candidate's thesis*. Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
2. Horbachevskiy, V. Ya. (2017). *Slidchyi suddia yak harant zabezpechennia prav i svobod liudyny u kryminalnomu provadzhenni* [Investigating judge as a guarantor of human rights and freedoms in criminal proceedings]. *Aktualni problemy kryminalnoho protsesu, kryminalistyky ta sudovoi ekspertyzy : materialy mizhvidomchoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 24 lystop. 2017 r.): u 2 ch. [redkol. V. V. Cherniei, S. S. Cherniavskiy, L. D. Udalova ta in.]. – Actual problems of the criminal process, criminology and forensics: materials of the interdepartmental scientific and practical conference (Kyiv, November 24, 2017): in the 2nd part [ed. V. V. Cherneni, S. S. Cherniavskiy, L. D. Udalova and others]*, pp. 29-32. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
3. Kolos, S. S. (2019). *Normatyvno-pravove rehuliuвання zdiisnennia kontrolnoi funktsii slidchym suddeiu v dosudovomu rozsliduvanni* [Normative and legal regulation of the exercise of the control function by the investigating judge in the pre-trial investigation]. *Pravovi novely: Naukovyi yurydychnyi zhurnal – Legal novels: Scientific legal journal*, 9, 174-179 [in Ukrainian].
4. Konstyutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, 141. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedural Code of Ukraine]. (2012, April 13). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
6. Lysiuk, Yu. V. (2014). *Slidchyi suddia yak harant prav liudyny v dosudovomu provadzhenni* [Investigating judge as a guarantor of human rights in pre-trial proceedings]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and public administration*, 1-2, 119-122 [in Ukrainian].
7. Makarov, M. A. (2018). *Sudovyi kontrol u kryminalnomu protsesi: teoretychni ta pravovi osnovy* [Judicial control in the criminal process: theoretical and legal foundations]. *Doctor's thesis*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. [in Ukrainian].
8. Maliarenko, V. V., & Pylypchuk, P. P. (2000). *Holovni napriamy rozbudovy kryminalnoho sudochynstva, struktura i zmist maibutnoho KPK Ukrainy* [The main directions of the development of criminal justice, the structure and content of the future KPC of Ukraine]. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, № 8, 10-20 [in Ukrainian].
9. Rohatynska, N. Z. (2014). *Slidchyi suddia: postanovka ta doslidzhennia problemy v Ukraini* [Investigating judge: statement and research of the problem in Ukraine]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 1-2, 284–287 [in Ukrainian].
10. Sirenko, O.V. (2020). *Problemy funktsionuvannia instytutu slidchoho suddi* [Problems of functioning of the investigating judge institute]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic magazine*, № 9, 347-348 [in Ukrainian].
11. Skrypina, Yu. V. (2008). *Slidchyi suddia v systemi kryminalno-protsesualnoi diialnosti (porivnialno-pravove doslidzhennia)* [Investigating judge in the system of criminal procedural activity (comparative legal study)]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

12. Trakalo, R. I. (2014). Sudovyi kontrol za dotrymanniam prava na povahu do pryvatnoho zhyttia [Judicial control over the observance of the right to respect for private life]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

13. Tumanians, A. R. (2011). Slidchyi suddia yak subiekt realizatsii sudovykh funktsii u dosudovomu provadzhenni [Investigating judge as a subject of judicial functions in pre-trial proceedings]. *Forum prava – Law forum*, 2, 896-901 [in Ukrainian].

14. Yurchyshyn, V. M. (2017). Slidchyi suddia v kryminalnomu protsesi Ukrainy [Investigating judge in the criminal process of Ukraine]. *Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia» – Bulletin of the Chernivtsi Faculty of the National University «Odesa Law Academy»*, 1, 248-259 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 5.11.2023

УДК: 343.17

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-133-137

Шульга Андрій Олександрович,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
Донецького державного університету внутрішніх справ
e-mail: shulgadon1@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-5524-5433>

Чорна Марина Василівна,
докторка філософії в галузі права,
старша викладачка кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського університету імені Володимира Винниченка
e-mail: chornamarina@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-3679-6130>

СУМЩЕННЯ ФУНКЦІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ НА ПРИКЛАДІ Ч.1 СТ. 284 КПК УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Не зважаючи на те, що з моменту прийняття чинного Кримінального процесуального кодексу України пройшов досить значний час, проте слідчий, особа, яка проводить дізнання і прокурор, як учасники кримінального провадження з боку обвинувачення, так і не були позбавлені права переймати на себе функції захисту та правосуддя.

В статті розглядається проблема перейняття функцій обвинувачення, захисту та правосуддя у кримінального процесі між сторонами кримінального провадження. Авторами здійснюється аналіз пунктів 1-3 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України. За результатами аналізу автори статті стверджують про те, що слідчий, особа, яка проводить дізнання та прокурор, закриваючи кримінальне провадження за обставинами, які реабілітують, фактично переймають на себе функцію правосуддя. Підставою для такого висновку автори статті вважають той факт, що рішення про закриття кримінального провадження сторона обвинувачення приймає за своїм внутрішнім переконанням, оминаючи судову процедуру. Така ситуація, на думку авторів, призводить до появи причин та умов щодо вчинення корупційних діянь у сфері службової діяльності в стадії досудового розслідування, а саме одержання службовою особою неправомірної вигоди, або поєднане з вимаганням неправомірної вигоди (хабаря). В якості прикладу автори наводять випадок зловживання прокурором можливістю закривати кримінальне провадження, що призвело до посадового злочину у вигляді вимагання неправомірної вигоди. Для подолання вказаного недоліку, автори пропонують змінити зміст частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України виключивши із цієї норми пункти 1-3, які є підставою для закриття кримінального провадження за обставинами, які реабілітують. Окрім того, автори пропонують переглянути зміст частини другої статті 9 цього закону, запропонувавши видалити із цієї норми обов'язок прокурора, керівника органу досудового розслідування та слідчого під час досудового розслідування виявляти обставини, які виправдовують підозрюваного, обвинуваченого та пом'якшують їх відповідальність.

Ключові слова: кримінальне провадження, функції кримінального процесу, прокурор, слідчий, дізнавач, закриття кримінального провадження, суд, правосуддя, обвинувачення.

Shulga A., Chorna M. CONCURRENCE OF FUNCTIONS IN THE CRIMINAL PROCESS ON THE EXAMPLE OF PART 1 OF ARTICLE 284 OF THE CRIMINAL PROCEDURE CODE OF UKRAINE. PROBLEMS AND SOLUTIONS

© А.О.Шульга, М.В.Чорна, 2023

Despite the significant amount of time that has passed since the adoption of the current Criminal Procedure Code of Ukraine, investigators, individuals conducting inquiries, and prosecutors, as participants in criminal proceedings on both the

prosecution and defense sides, have not been deprived of the right to assume the functions of defense and justice.

The article examines the issue of the takeover of the functions of prosecution, defense, and justice in the criminal process between the parties involved in criminal proceedings. The authors analyze points 1-3 of Part 1 of Article 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Based on the analysis, the authors of the article argue that the investigator, the person conducting the inquiry, and the prosecutor, when closing a criminal case under circumstances that warrant rehabilitation, effectively assume the function of dispensing justice. The basis for this conclusion, according to the authors of the article, is the fact that the decision to close the criminal case is made by the prosecution based on its internal conviction, by passing the judicial procedure. In the authors' opinion, such a situation leads to the emergence of reasons and conditions for committing corrupt acts in the field of official activities during the pre-trial investigation stage, specifically the illicit receipt of benefits by a public official. The authors propose changes aimed at addressing the issue of potential abuse associated with the requirement for unlawful gain (bribery). As an example, they cite a case of a prosecutor misusing the authority to close a criminal investigation, leading to an official crime in the form of demanding unlawful benefits. To overcome this drawback, the authors suggest modifying the content of the first part of Article 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine by excluding points 1-3 from this provision. These points serve as a basis for closing a criminal investigation under circumstances that justify exoneration.

Additionally, the authors recommend revisiting the content of the second part of Article 9 of this law, proposing to remove the obligation for the prosecutor, the head of the pre-trial investigation authority, and the investigator to reveal circumstances during pre-trial investigation that justify the suspect, accused, and mitigate their liability.

Key words: criminal proceedings, functions of criminal procedure, prosecutor, investigator, detective, closure of criminal proceedings, court, justice, accusation.

Постановка проблеми. Кримінальне процесуальне законодавство України, як і всі інші галузі права не може бути абсолютно досконалим. Як з практичного, так і з теоретичного боків ця галузь права інколи може здаватися досить вивреною та такою, що відповідає вимогам, які пред'являються до нормативно-правового акту [1, с. 257-258], а може і викликати певні питання [2, с.15]. До того ж, практичним співробітникам органів, які здійснюють кримінальну процесуальну діяльність, бажають вони того, чи ні, все одно приходиться діяти на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19 Конституції України) [3]. Проте, інколи зміст певних норм чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК), здатний викликати запитання, які на жаль не вирішуються тільки формальними нормами чинного КПК. Наприклад, це наявність потенційних ризиків недоброчесності (п.5 ст.4 Закону України про державну службу) [4] під час виконання службових обов'язків слідчим, дізнавачем чи прокурором, що в подальшому здатне призвести до посадового злочину. Отже необхідність аналізу і виявлення цих ризиків в чинному КПК, внесення законодавчих пропозицій щодо усунення цих ризиків і складає актуальність обраної теми нашої статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Відомі в Україні та за її межами вчені в галузі кримінального провадження в своїх наукових працях не одноразово здійснювали ґрунтовний аналіз норм чинного КПК України на предмет виявлення певних недоліків. Серед багатьох шановних фахівців, які займаються аналізом норм чинного КПК можна визначити зокрема: О. О. Бондаренка, А. Ф. Волобуєва, О.О. Волобуєву, М.С. Городецьку, І.В. Гловюк, О.В. Капліну, Л.М. Лобойка, Т.О. Лоскутова, О.В. Одерія, М.А. Погорецького, В. Д. Пчолкіна, Г. І. Сисоєнка, О. Є. Соловійова, В. М. Тertiшника, Л. Д. Удалову, О.О. Юхна та багато інших шановних науковців. Проте, проблема закінчення досудового розслідування рішенням слідчого, дізнавача, прокурора у вказаній стадії залишається на сьогодні не в повній мірі дослідженою. Вважаємо, що ця проблема здатна породжувати не тільки причини та умови вчинення корупційних діянь з боку зазначених посадових осіб, але і вказує на факт необґрунтованого перерозподілу функцій у кримінальному процесі.

Мета статті – розгляд з критичної точки зору функцій слідчого, дізнавача та прокурора в межах ст. 284 КПК України, та надання обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення цієї діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Не зважаючи на те, що з моменту прийняття чинного КПК України пройшов досить значний час, проте слідчий, дізнавач і прокурор, як учасники кримінального провадження з боку обвинувачення (п.19 ст. 3 КПК), так і не були позбавлені права переймати на себе функції захисту та правосуддя.

Відомо, що чинний КПК було побудовано за принципом розподілу функцій (ч.3 ст. 22 КПК). З цього приводу Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. справедливо зазначають, що в теорії вітчизняного кримінального процесуального права є позиція, яка вирізняє три основні функції – це обвинувачення, захисту та судового розгляду (правосуддя), і ці функції не можуть покладатися на один і той самий орган або на ту саму службову особу [5, с. 23-24]. Але, якщо проаналізувати ст. 284 КПК, принаймні п.п.1-3¹, 10 ч.1, ч.4 цієї норми то виходить, що слідчий, дізнавач та прокурор (сторона обвинувачення), ще на стадії досудового розслідування уповноважені здійснювати фактично акт правосуддя, закриваючи кримінальне провадження за реабілітуючими обставинами, не давши суду виконати функцію правосуддя. Наприклад, ч. 1 ст. 284 КПК містить підстави закриття кримінального провадження слідчим, дізнавачем і прокурором за реабілітуючими обставинами, в разі: відсутності події кримінального правопорушення; відсутності в діянні складу кримінального правопорушення; відсутності достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати (кримінальне провадження закриває тільки прокурор). Але ми вважаємо, що формальне закріплення в чинному КПК України права слідчого, дізнавача та прокурора фактично здійснювати функцію правосуддя суперечить вимогам ч.3 ст. 22 КПК, що на нашу думку є порушенням

засади змагальність сторін та свободи в поданні ними до суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Адже п.3 ст. 129 Конституції України чітко зазначає, що змагальність сторін передбачає доведення переконливості будь яких наданих сторонами доказів в суді [3]. Проте враховуючи, що рішення посадових осіб щодо закриття кримінального провадження за реабілітуючими обставинами потенційно може влаштовувати не всіх учасників кримінального провадження, а отак породжувати спірні точки зору між сторонами, вирішити, які здатний тільки суд. Наприклад, потерпілий, його представник чи законний представник, а інколи і заявник можуть не погоджуватися із закриттям кримінального провадження з підстав вказаних у п.п.1-3 ч.1 ст. 284 КПК. В такому разі звісно виникає спірність прийнятого рішення про законність закриття кримінального провадження. І цей спір виникне цілком логічно, адже слідчий, дізнавач та прокурор, приймаючи рішення про закриття кримінального провадження діють за власним внутрішнім переконанням, яке може не співпадати з переконанням, як потерпілого, так і сторони захисту. Статистика свідчить, що кожного року в Україні в середньому відбувається від двох до двох з половиною тисяч судових оскаржень про закриття кримінальних проваджень на стадії досудового розслідування [6]. Для цього в чинному КПК існує норма, яка надає право учасникам кримінального процесу оскаржувати закриття кримінального провадження до слідчого суді (п.п.3,4 ч.1 ст.303 КПК). Отже, сам факт наявності у чинному КПК норми, яка дозволяє оскаржувати закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування, фактично виправляє законодавчу неврегульованість щодо розподілу функцій кримінального процесу. В цьому випадку справу вирішує суд. Тим самим законотворець, хоче того він чи ні, підтверджує той факт, що в супереч ч.3 ст. 22 КПК, стороні обвинувачення в стадії досудового розслідування надається право виконувати непригаманну їй функцію, функцію правосуддя. Враховуючи зазначене вище вважаємо, що для унормування функціоналу діяльності учасників кримінального процесу, які здійснюють кримінальне провадження, все ж таки необхідно позбавити слідчого, дізнавача та прокурора на стадії досудового розслідування виконувати функцію правосуддя.

Вважаємо, що рішення при наявності обставин, які закладені у п.п.1-3 ч.1 ст. 284 КПК України повинен приймати виключно суд. Адже завдання сторони обвинувачення - обвинувачувати але не виправдовувати в супереч ч.3 ст. 22 КПК України. Прерогатива визначати ступінь вини чи невинуватості у кримінальному провадженні належить виключно суду. А саме, ст. 124 Конституції України наголошує, що делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються, адже юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення [3].

Вище ми розглянули питання, які стосуються перетинання функцій обвинувачення та правосуддя в діяльності слідчого, дізнавача та прокурора. Тепер розглянемо питання перейняття функції захисту стороною обвинувачення. А саме, ч.2 ст.9 КПК зазначає, що прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані не тільки всебічно, повно і неупереджено досліджувати обставини кримінального провадження, виявити ті обставини, що викривають, але виявляти і ті обставини, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують його покарання. Ми не погоджуємося із тим, що сторона обвинувачення в особі слідчого, дізнавача та прокурора повинна виявляти і ті обставини, що пом'якшують покарання, або виправдовують, адже це завдання сторони захисту.

З цього приводу М. В. Даньшин, М.В. Костенко та Н.О. Опанасенко справедливо зазначають, що сторону обвинувачення в кримінальному провадженні очолює прокурор, на якого ст. 131-1 Конституції України покладає виконання основоположної (загальнопроцесуальної, наскрізної) функції обвинувачення в усіх стадіях кримінального процесу без будь-якого виключення. Далі вчені пишуть, що у досудових стадіях кримінального провадження прокурор виконує функцію обвинувачення в початковій матеріально-правовій формі, яка на їх думку іменується формою «твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність» (п. 13 ч. 1 ст. 3 КПК України). В судових же стадіях кримінального провадження, зазначають вчені, прокурор виконує функцію обвинувачення вже в кінчній процесуально-стверджувальній формі, яка іменується формою державного обвинувачення. Така форма, на думку вчених, являє собою «процесуальну діяльність прокурора, що полягає в доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення» (п. 3 ч. 1 ст. 3 КПК України) [7, с.139]. Із сказаного вище випливає, що принаймні на прокурора в стадії досудового розслідування покладається обов'язок обвинувачення. Отже функція захисту, яка визначена ч.2 ст. 9 КПК стосовно діяльності прокурора, як на нас, є зайвою, та такою, що вказує на перейняття функцій у кримінальному процесі. По іншому виглядають справи в англосаксонській правовій системі, в якій кримінальний процес вважається змагальним. Наведемо де які приклади щодо діяльності там сторони обвинувачення. А саме, коронери історично є найдавнішими учасниками англійського кримінального процесу, оскільки суди коронера існують із 1194 року. У сучасному кримінальному провадженні коронери мають справу з випадками неприродної та насильницької смерті. Будь-яка особа, яка сумнівається у причині смерті, має право повідомити про це коронери. На практиці коронерам в більшості повідомляють про смертельні випадки поліція та лікарі. Суд коронера є унікальним у тому, що діє на основі інквізиційної моделі кримінального процесу. Після закінчення розслідування коронер передає зібрані ним матеріали в Королівську службу переслідування для подальшого висунення обвинувачення та передачі матеріалів до суду [8, с.282]. Прокурор в англосаксонській правовій системі називається аторнеєм, а служба

аторнейською. Реалізуючи функцію кримінального переслідування, аторнейська служба: здійснює кримінальне переслідування осіб, які скоїли злочини; порушує кримінальні справи; розслідує злочини; здійснює перевірки; притягає до кримінальної відповідальності; підтримує обвинувачення в суді [9, с.186-187]. Отже ступінь винуватості чи навпаки в цій системі вирішує саме суд, але за участю суду присяжних. З цього приводу В.О. Гринюк у своїй роботі зазначає, що питання стосовно винуватості чи не винуватості особи вирішує в судовому засіданні суд присяжних, а професійний суддя вже на основі їхнього рішення застосовує відповідний закон [10, с. 310]. Із вище наведеного вбачається, що англосаксонська правова система кримінального провадження чітко дотримується розподілу функцій серед сторін у кримінальному провадженні. Сторона обвинувачення – обвинувачує, сторона захисту – захищає, і саме суд приймає остаточне рішення стосовно винуватості чи навпаки особи. І такий підхід на нашу думку є правильним, адже, по-перше, чіткий розподіл функцій у кримінальному процесі ефективно усуває причини та умови корупційних діянь серед посадовців, що ведуть досудове розслідування, по-друге, чітке розподілення функцій у кримінальному процесі суттєво збільшує позитивні можливості щодо вирішення завдань кримінального провадження, встановлення об'єктивних обставин (істини) вчиненого злочину. І по-третє, чітке розподілення функцій у кримінальному процесі сприятиме прийняттю судом справедливого рішення.

В якості прикладу негативного впливу перерозподілу функцій між судом та стороною обвинувачення можна навести випадок, який нещодавно мав місце у Фастові Київської області. Там співробітниками ДБР та СБУ було затримано прокурора фастівської окружної прокуратури за підозрою в отриманні неправомірної вигоди. За даними слідства, прокурор вимагав та одержав неправомірну вигоду за пропозицію закриття кримінального провадження [11, с.92].

Висновки. Підводячи підсумок нашої статті слід запропонувати наступне: Позбавити можливості слідчого, дізнавача та прокурора закривати кримінальне провадження за реабілітуючими обставинами виключивши із ч.1 ст. 284 КПК України п.п.1-3 ч.1 ст. 284 КПК. Адже, питаннями відсутності події кримінального правопорушення, відсутності в діянні складу кримінального правопорушення та не встановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді тощо повинен займатись неупереджений суд.

Вважаємо, що чинна редакція ч. 2 ст. 9 КПК України сприяє перетину функцій захисту та обвинувачення, а отже також потребує змін. Таким чином, пропонуємо викласти вказану норму в новій редакції, виключивши обов'язок посадових осіб встановлювати обставини, які виправдовують підозрюваного чи обвинуваченого та обставин, які пом'якшують їх відповідальність, а саме: «Прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявляти ті обставини, що викривають підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень».

На нашу думку, викладені нами пропозиції не в якому разі не завадять об'єктивності та якості досудового розслідування, а навпаки зроблять цю діяльність більш прозорою та ефективною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник / За заг. ред. Р. С. Мельника. К.: Ваіте, 2014. 376 с.
2. Погорельський М. А. Проблеми кримінального процесу. *Вісник кримінального судочинства*. № 3.2017. С.11-27.URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2017_Pohoretskyi.pdf
3. Конституція України. Прийнята 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Про державну службу. Закон України. 10 грудня 2015 року № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
5. Кримінальний процес: підручник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцика. Львів: ЛьвДУВС, 2019. Ч. 1. 532 с. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/03/kryminal-nyy-protses_LDUVS.pdf
6. Гулько Б., Луспенник Д. ВВС узагальнив практику розгляду скарг під час досудового розслідування. Рада адвокатів Чернігівської області. Новини судової практики. 28.03.2017. URL: <https://cutt.ly/rwAnwUpU>
7. Даньшин М. В., Костенко М. В., Опанасенко Н. О. Місце й роль сторони обвинувачення в досудовому розслідуванні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. № 51.2021 С.137-140. URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc51/29.pdf>;
8. Циганюк Ю. Теоретико-правовий аналіз окремих інститутів англо-американської системи кримінального процесу. *Підприємництво, господарство і право*. №3. 2020. С. 281-289. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/3/48.pdf>
9. Мілевський О. П., Варушечкіна В. В., Фрідмаєн Д. А. Погляд на правовий статус прокурора у кримінальному судочинстві в зарубіжних країнах. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. №4–5. 2017. С. 185-190. URL: <https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/law/article/download/31/31>
10. Гринюк В. О. Порівняльно-правові аспекти порядку реалізації функції обвинувачення у країнах англо-американської та континентальної правових систем. *Науковий вісник публічного та приватного права*.

№5. 2016. С.308-312. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2016/5/65.pdf>;

11. Шульга А. Щодо участі прокурора в кримінальному провадженні на стороні захисту та виконання функцій правосуддя у стадії досудового розслідування. *Протидія кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), (м. Кропивницький, 27 жовтня 2023 року). Кропивницький, 2023. 171 с.

REFERENCES:

1. Melnyk, R. S. (Ed.), & Bevzenko, V.M. (2014). *Zahalne administratyvne pravo*. [General administrative law]. Navchalnyi posibnyk. 376. [in Ukrainian].
2. Pohoretskyi, M. A. (2017). Problemy kryminalnoho protsesu. [Problems of the criminal process]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 3. 11-27. Retrieved from: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2017_Pohoretskyi.pdf [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy. (1996). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Pro derzhavnu sluzhbu. (2015, December 10). [On civil service]. *Zakon Ukrainy № 889-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> [in Ukrainian].
5. Khytra, A.Ia., & Shekhavtsov, R.M., & Lutsyk V.V., & Blahuta, R.I., & Hutsuliak, Yu.V., Dufeniuk, O.M. (2019). Kryminalnyi protses. [Criminal process]. *Pidruchnyk*. Lviv: LvDUVS, Ch. 1. 532. Retrieved from: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/03/kryminal-nyy-protses_LDUVS.pdf [in Ukrainian].
6. Hulko, B., & Luspenyk, D. (2017, March 28). VVS uzahalnyv praktyku rozghliadu skarh pid chas dosudovoho rozsliduvannia. [The BBC summarized the practice of handling complaints during pre-trial investigation]. *Rada advokativ Chernihivskoi oblasti. Novyny sudovoi praktyky*. Retrieved from: <https://cutt.ly/rwAnwUpU> [in Ukrainian].
7. Danshyn M.V., & Kostenko M.V., & Opanasenko, N. O. (2021). Mistse y rol storony obvynuvachennia v dosudovomu rozsliduvanni. [Place and role of the prosecution in the pre-trial investigation]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia*. № 51. 137-140. Retrieved from: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc51/29.pdf> [in Ukrainian].
8. Tsyhaniuk, Yu. (2020). Teoretyko-pravovyi analiz okremykh instytutiv anhlo-amerykanskoi systemy kryminalnoho protsesu. [Theoretical and legal analysis of individual institutions of the Anglo-American criminal process system]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. №3. 281-289. Retrieved from: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/3/48.pdf> [in Ukrainian].
9. Milevskyi, O.P., & Varushechkina, V.V., & Fridmaen, D.A. (2017). Pohliad na pravovyi status prokurora u kryminalnomu sudochynstvi v zarubizhnykh krainakh. [A look at the legal status of the prosecutor in criminal proceedings in foreign countries]. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka)*. №4-5. 185-190. Retrieved from: <https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/law/article/download/31/3> [in Ukrainian].
10. Hryniuk, V.O. (2016). Porivnialno-pravovi aspekty poriadku realizatsii funktcii obvynuvachennia u krainakh anhlo-amerykanskoi ta kontynentalnoi pravovykh system. [Comparative legal aspects of the procedure for the implementation of the prosecution function in the countries of the Anglo-American and continental legal systems]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. №5. 308-312. Retrieved from: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2016/5/65.pdf> [in Ukrainian].
11. Shulha, A. (2023, October 27). Shchodo uchasti prokurora v kryminalnomu provadzhenni na storoni zakhystu ta vykonannia funktcii pravosudiva u stadii dosudovoho rozsliduvannia. [Regarding the participation of the prosecutor in criminal proceedings on the side of the defense and the performance of justice functions in the stage of pre-trial investigation]. *Protydiia kryminalnym pravoporushenniam na deokupovanykh terytoriiakh: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (v avtorskii redaktsii)*. Krotyvnytskyi. 171. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 5.11.2023

УДК 343.13

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-138-141

Стрілець Галина Олександрівна,

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри права

Придунайської філії ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»»

e-mail: galinastrelets2018@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1067-0820>

Щеглова Анастасія Олександрівна,

магістрантка

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»»

e-mail: pravokafedrapf@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОГО ТА ОБВИНУВАЧЕНОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Стаття присвячена дослідженню особливостей правового статусу неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні. У статті вивчено доктринальні підходи до розуміння правового статусу неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні та встановлено, що останні вивчаються та розробляються численними вітчизняними науковцями. У цілому основні доктринальні підходи класифіковано за наступними категоріями: соціально-правовий, правозахисний, психолого-правовий, індивідуалізація та диференціація вікових меж. Автором наголошено, що однією з ключових конвенцій, що стосується правового статусу неповнолітніх у кримінальному правосудді, є Конвенція про права дитини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1989 році, до якої приєдналися практично всі країни світу. Конвенція визначає основні принципи та стандарти для захисту прав дітей у всіх сферах їхнього життя, включаючи права неповнолітніх у кримінальному провадженні. Проаналізовано українське законодавство, яке містить положення, що визначають правовий статус неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні. Основні норми регулюють це питання знаходяться в Кримінальному процесуальному кодексі України та інших законах.

Автором аргументовано зазначено, що визначення віку кримінальної відповідальності є ключовим аспектом у вирішенні цієї проблеми. Законодавство повинно враховувати когнітивний та емоційний розвиток неповнолітніх, щоб уникнути несправедливих санкцій та негативних наслідків для їхнього майбутнього. Другим важливим аспектом є участь батьків чи законних представників у кримінальному процесі. Зафіксовано, що забезпечення активної участі та гідного ставлення до батьків може вирішити багато проблем, пов'язаних із захистом прав неповнолітніх та їхньою реабілітацією.

Ключові слова: правовий статус, неповнолітній, підозрюваний, конвенція, обвинувачений, кримінальне провадження.

Strilets' H., Shcheglova A. FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF A MINOR SUSPECT AND ACCUSED IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article is devoted to the study of the peculiarities of the legal status of a minor suspect and accused in criminal proceedings. The article examines doctrinal approaches to understanding the legal status of a minor suspect and accused in criminal proceedings and establishes that the latter are studied and developed by numerous domestic scientists. In general, the main doctrinal approaches are classified according to the following categories: socio-legal, human rights, psychological-legal, individualization and differentiation of age limits. The author emphasizes that one of the key conventions related to the legal status of minors in criminal justice is the Convention on the Rights of the Child, adopted by the UN General Assembly in 1989, to which almost all countries of the world have joined. The Convention defines basic principles and standards for the protection of children's rights in all areas of their lives, including the rights of minors in criminal proceedings. The Ukrainian legislation, which contains provisions determining the legal status of a minor suspect and accused in criminal proceedings, is analyzed. The main norms governing this issue are found in the Criminal Procedure Code of Ukraine and other laws.

The author argued that determining the age of criminal responsibility is a key aspect in solving this problem. Legislation should take into account the cognitive and emotional development of minors in order to avoid unfair sanctions and negative consequences for their future. The second important aspect is the participation of parents or legal representatives in the criminal process. Ensuring the active participation and decent treatment of parents can solve many problems related to the protection of the rights of minors and their rehabilitation.

Key words: legal status, minor, suspect, convention, accused, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Проблематика правового статусу неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні представляє значущий аспект в правовій сфері. Однією з ключових проблем є ефективний захис

обвинуваченими у кримінальних спрах

© Г.О.Стрілець, А.О.Щеглова, 2023

справедливість та рівність перед законом для цієї вразливої групи осіб. Важливо визначити вікові та психологічні особливості неповнолітніх, щоб забезпечити їхній адекватний захист та врахування в усіх етапах кримінального процесу.

Визначення віку кримінальної відповідальності є ключовим аспектом у вирішенні цієї проблеми. Законодавство повинно враховувати когнітивний та емоційний розвиток неповнолітніх, щоб уникнути несправедливих санкцій та негативних наслідків для їхнього майбутнього. Другим важливим аспектом є

участь батьків чи законних представників у кримінальному процесі. Забезпечення активної участі та гідного ставлення до батьків може вирішити багато проблем, пов'язаних із захистом прав неповнолітніх та їхньою реабілітацією. Важливо враховувати, що молодь є особливою соціальною категорією, і розгляд їхніх кримінальних справ повинен враховувати виховний аспект та можливість перевиховання. Замість важких покарань, система повинна сприяти реабілітації та навчанню, щоб забезпечити повернення неповнолітніх до суспільства як законослухняних громадян.

Міжнародний досвід та стандарти можуть слугувати важливим джерелом інформації для вирішення цих питань. Адаптація кращих практик із залученням експертів та представників громадськості може допомогти створити сучасну та ефективну систему правосуддя для неповнолітніх.

У підсумку, особливості правового статусу неповнолітніх у кримінальному провадженні вимагають глибокого аналізу, адаптації законодавства та впровадження інноваційних підходів. Забезпечення справедливості та правопорядку для неповнолітніх не лише визначає майбутнє цієї групи осіб, але й є стратегічно важливим для розвитку суспільства як цілісної та гуманної спільноти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичну базу питання правового статусу неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні складають праці вітчизняних й зарубіжними вченими з різних галузей юриспруденції, а саме було предметом наукових досліджень таких учених, як В.М. Бурдін, А.С. Голубов, Т.О. Гончар, М.В. Джига, М.О. Карпенко, С.П. Коталейчук, О.О. Левендаренко, О.Р. Михайленко, Ю.П. Янович та інших.

Метою статті є аналіз правового статусу неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні.

Вклад основного матеріалу дослідження. У високорозвиненому суспільстві поняття правосуддя та захист прав людини визнаються невід'ємними складовими елементами демократичного ладу. Однак, коли мова йде про неповнолітніх, особливості їхнього правового статусу у кримінальному провадженні виявляються складним питанням, яке потребує глибокого вивчення та вирішення.

Доктринальні підходи до розуміння правового статусу неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні вивчаються та розробляються численними вітчизняними науковцями. У цілому основні доктринальні підходи можемо виокремити за наступними категоріями: соціально-правовий, правозахисний, психолого-правовий, індивідуалізація та диференціація вікових меж.

Згідно з соціально-правовим підходом, неповнолітній розглядається як особлива соціально-правова категорія, що потребує спеціального захисту та уваги в кримінальному правосудді. Науковці, які підтримують цей підхід, розвивають концепції, що стосуються реабілітації та перевиховання неповнолітніх, а також важливості врахування їхніх особливостей під час кримінального провадження [2].

За правозахисним підходом, акцент робиться на гарантуванні та захисті прав неповнолітніх в процесі кримінального провадження. Науковці, які слідкують за цим підходом, розвивають концепції правового статусу як механізму захисту від дискримінації та порушень прав неповнолітніх [1].

Психолого-правовий підхід зосереджений на вивченні психологічних та психічних особливостей неповнолітніх, які можуть впливати на їхню участь у кримінальному процесі. Науковці, які дотримуються цього підходу, розглядають можливість використання психологічних експертиз та інших методів для більш ефективного захисту та розуміння неповнолітніми правового процесу [5].

Варто звернути увагу також на індивідуалізацію та диференціацію вікових меж. Деякі науковці висловлюють думку, що правовий статус неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого повинен бути індивідуалізованим, а вікові межі кримінальної відповідальності можуть бути обґрунтовано збільшеними факторами, такими як рівень розвитку, соціальне середовище тощо.

Вказані підходи взаємодіють та формують обґрунтування для подальших реформ у кримінальному правосудді щодо неповнолітніх. Вони допомагають сформулювати комплексний підхід до захисту прав та інтересів неповнолітніх у судовому процесі та сприяють розвитку гуманного та справедливого підходу до цієї особливої категорії осіб.

Національне та міжнародне законодавство, включаючи ряд міжнародних конвенцій, визначає правовий статус неповнолітніх у кримінальному провадженні, забезпечуючи їхні права та захист від будь-якої форми дискримінації чи неправомірного втручання. Однією з ключових конвенцій, що стосується правового статусу неповнолітніх у кримінальному правосудді, є Конвенція про права дитини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1989 році та набула сили у 1990 році. До конвенції приєдналися практично всі країни світу. Конвенція визначає основні принципи та стандарти для захисту прав дітей у всіх сферах їхнього життя, включаючи права неповнолітніх у кримінальному провадженні [4].

Деякі ключові конвенційні положення, які стосуються правового статусу неповнолітніх у кримінальному правосудді, включають:

Згідно з приписами статті 37 Конвенції визначає, що діти не повинні піддаватися жорстокому, нелюдському або принижуючому поведженню чи покаранню. Забороняє смертну кару та увесь вид покарань, які можуть призвести до фізичного чи психологічного травмування.

Стаття 40 під назвою «Правосуддя для неповнолітніх» закликає країни-учасниці приймати необхідні заходи для забезпечення справедливого та ефективного розгляду кримінальних справ, в яких винні діти. Зазначає принципи та гарантії, такі як право на адвоката та право на притулок.

Відповідно до статті 39 країни-учасниці повинні забезпечувати, щоб неповнолітні, які перебувають під судовим переслідуванням чи визнані винними, мали доступ до послуг реабілітації та соціального відновлення.

Ці положення Конвенції про права дитини відображають глобальний консенсус стосовно прав та захисту неповнолітніх у кримінальному правосудді. Країни-учасниці зобов'язані враховувати ці принципи при розробці та впровадженні свого законодавства та практики, спрямованої на захист прав дітей під час кримінального провадження.

Додатково, інші міжнародні документи можуть також впливати на правовий статус неповнолітніх у кримінальному правосудді. Серед них підкреслимо наступні:

- Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи) [3];
- Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») [8];
- Стандарти ЮНІСЕФ щодо дітей, які перебувають під судовим переслідуванням або засуджені до покарання [9].

У свою чергу, українське законодавство містить положення, які визначають правовий статус неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні. Основні норми регулюють це питання знаходяться в Кримінальному процесуальному кодексі України та інших законах. Нижче наведено деякі ключові аспекти цього правового статусу:

1. Вік кримінальної відповідальності. Відповідно до статті 20 Кримінального кодексу України, вік кримінальної відповідальності визначається у 14 років. Однак, неповнолітні особи віком від 14 до 16 років не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за вчинені злочини, за винятком випадків, коли вони вчинили тяжкі або особливо тяжкі злочини [6].

2. Участь адвоката. Згідно із статтею 51 Кримінального процесуального кодексу України, неповнолітній підозрюваний чи обвинувачений має право на захист від адвоката з моменту винесення йому обвинувачення в кримінальному провадженні [7].

3. Судові гарантії. Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, суди повинні надавати неповнолітнім особливий захист та враховувати їхні особливості під час розгляду кримінальних справ. Судовий процес щодо неповнолітніх може відбуватися у спеціальних умовах, наприклад, у судових приміщеннях, призначених для неповнолітніх.

4. Відповідальність та покарання. Законодавство передбачає особливі види відповідальності та покарання для неповнолітніх. Санкції можуть бути менш суворими порівняно з дорослими, і можуть включати заходи виховного впливу, примусову медичну або психологічну допомогу.

5. Особливості слідчого етапу. У процесі слідства зобов'язано дотримуватися особливих норм щодо взаємодії з неповнолітніми, включаючи участь педагогічних працівників та представників органів опіки і піклування.

Вищевказані положення інтегровані в систему кримінального правосуддя для неповнолітніх з метою забезпечення їхнього справедливого та ефективного участі в кримінальному провадженні, а також забезпечення захисту їхніх прав і інтересів.

Висновки. У висновку слід відзначити, що неповнолітні особи, як і повнолітні, користуються конституційними правами та свободами, включаючи право на захист і справедливий суд. Однак, через особливості їхнього віку та психофізіологічних характеристик, правовий статус неповнолітніх у кримінальному провадженні має свої особливості. Згідно з міжнародними та національними правовими актами, неповнолітні підозрювані та обвинувачені мають право на особливий захист та розгляд справи у спеціальних умовах. Так, можливо використання альтернативних методів вирішення справ, які враховують особливості психології та вікових характеристик неповнолітніх.

До важливих аспектів слід віднести також участь представника батьків або опікуна у правових процесах, що стосуються неповнолітнього. Це спрямовано на захист інтересів та прав дитини відповідно до принципів міжнародного права та законодавства країни. Необхідно також враховувати, що в справах неповнолітніх важливим є педагогічний підхід до виправдування та реабілітації, а не тільки покарання. При цьому може бути застосовано заходи соціально-педагогічного впливу з метою виправлення та реінтеграції неповнолітніх у суспільство. Підсумовуючи, можна сказати, що правовий статус неповнолітніх у кримінальному провадженні вимагає особливого підходу, який забезпечує захист їхніх прав і одночасно сприяє їхньому вихованню та реабілітації. Це пов'язано з визнанням особливостей вікового розвитку та потреб неповнолітніх у правовій системі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гайдай-Бандурка І. О. Міжнародні акти з питань кримінально-правового захисту прав дітей. *Право і Безпека*. 2014. № 1. С. 6–10.
2. Голубов А. Є. Види правового статусу та їх значення для кримінального процесу. *Вісник Університету внутрішніх справ*. Х., 2000. № 11. С. 155.

3. Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріадські керівні принципи); Міжнародний документ від 14.12.1990 № 45/112. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mu90377?an=&ed=&dtm=&le=>
4. Конвенція про права дитини: Міжнародний документ від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
5. Кочура О. О. Неповнолітній потерпілий як учасник кримінального провадження : монографія. Харків : НікаНова, 2015. 249 с.
6. Кримінальний кодекс України : Кодекс від 05.04.2001 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
8. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх ("Пекинські правила"): Багатостороння угода від 29.11.1985 URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MU85321?an=2&ed=1985_11_29
9. Стандарти ЮНІСЕФ щодо дітей, які перебувають під судовим переслідуванням або засуджені до покарання: Міжнародний документ. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/9/488050.pdf>

REFERENCES:

1. Haidai-Bandurka, I. O. (2014). Mizhnarodni akty z pytan kryminalno-pravovoho zakhystu prav ditei. [International acts on criminal law protection of children's rights]. *Pravo i Bezpeka*, 1, 6–10 [in Ukrainian].
2. Holubov, A. Ye. (2000). Vydy pravovoho statusu ta yikh znachennia dlia kryminalnoho protsesu. [Types of legal status and their significance for the criminal process]. *Visnyk Universytetu vnutrishnikh sprav*, 11, 155 [in Ukrainian].
3. Kerivni pryntsyipy Orhanizatsii Obiednanykh Natsii dlia poperedzhennia zlochynnosti sered nepovnolitnikh (Er-Riidski kerivni pryntsyipy). (1990, December 14). [Guiding principles of the United Nations Organization for the prevention of crime among minors (Riyadh guidelines) № 45/112]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mu90377?an=&ed=&dtm=&le=> [in Ukrainian].
4. Konventsiia pro prava dytyny. (1989, November 20). [Convention on the Rights of the Child]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].
5. Kochura, O. O. (2015). Nepovnolitnii poterpilyi yak uchasnyk kryminalnoho provadzhenia : monohrafiia. [Minor victim as a participant in criminal proceedings: monograph]. Kharkiv : NikaNova [in Ukrainian].
6. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. (2001, April 05). [Criminal Code of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2012, April 13). [Criminal Procedure Code of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
8. Minimalni standartni pravyla Orhanizatsii Obiednanykh Natsii, shcho stosuiutsia vidpravlennia pravosuddia shchodo nepovnolitnikh ("Pekinski pravyla"). (1985, November 29). [United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ("Beijing Rules")]. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MU85321?an=2&ed=1985_11_29 [in Ukrainian].
9. Standarty YuNISEF shchodo ditei, yaki perebuvauiut pid sudovym peresliduvanniam abo zasudzheni do pokarannia. [UNICEF Standards for Children Under Prosecution or Sentenced to Punishment: International Document]. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/9/488050.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 1.11.2023

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 343.162

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-142-148

Стратонов Василь Миколайович,

доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
професор кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету
e-mail: stratonov@ksu.ks.ua
<https://orcid.org/0000-0002-7548-0630>

Рибалко Володимир Орестович,

кандидат юридичних наук, адвокат, головний спеціаліст відділу з питань реалізації
повноважень з питань незалежності суддів управління забезпечення діяльності членів
Вищої ради правосуддя секретаріату Вищої ради правосуддя,
e-mail: rybalkovolodymyr@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9939-4713>

Сімонишина Жанна Василівна,

начальниця управління секретаріату Вищої ради правосуддя
e-mail: szvs2010@gmail.com

**ПІДСТАВИ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІВ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ КРАЇН**

Наукова стаття є порівняльним дослідженням законодавства і практики притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності в Україні та у країнах, на які ми орієнтуємося. Встановлено, що підстави дисциплінарної відповідальності суддів в Україні поділяються на ті, що безпосередньо пов'язані із здійсненням правосуддя, та ті, що безпосередньо не пов'язані із здійсненням правосуддя. За результатами аналізу прикладів із законодавства країн Європейського Союзу та дисциплінарної практики штату Джорджія (США) констатовано, що країни-партнери, як і Україна, притягують суддів до дисциплінарної відповідальності за порушення, пов'язані із здійсненням правосуддя. Вони також, як і наша держава, передбачають у своєму внутрішньому законодавстві підстави дисциплінарної відповідальності суддів, які викликають необхідність оцінювати судові рішення. Доведено помилковість і категоричність позиції юристів, котрі переконані, що порушення суддею норм матеріального і процесуального права не повинні входити до переліку підстав дисциплінарної відповідальності. Зроблено висновок, що передбачені національним законодавством підстави дисциплінарної відповідальності суддів за порушення норм матеріального і процесуального права мають і надалі залишатися в ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Акцентовано на важливості проведення подальших глибоких порівняльних наукових досліджень дисциплінарної практики України, країн Європи, Сполучених Штатів Америки. Зазначено, що першим етапом таких досліджень має стати узагальнення типових порушень, які були підставами для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності в Україні, вивчення сталих правових позицій, виокремлення проблемних питань. На переконання авторів публікації, дисциплінарну відповідальність суддів не можна вивчати виключно порівнюючи тексти законів, не беручи до уваги практику.

Ключові слова: підстави дисциплінарної відповідальності, дисциплінарна відповідальність суддів, законодавство України, законодавство країн Європейського Союзу, дисциплінарна практика штату Джорджія (США).

Stratonov V., Rybalko V., Simonyshina Zh. GROUNDS FOR DISCIPLINARY RESPONSIBILITY OF JUDGES ACCORDING TO THE LEGISLATION OF UKRAINE AND OTHER COUNTRIES

The scientific article is a comparative study of the legislation and practice of bringing judges to disciplinary responsibility in Ukraine and in the countries on which we focus. It has been established that the grounds for disciplinary responsibility of judges in Ukraine are divided into those directly related to the administration of justice and those not directly related to the administration of justice. Based on the results of the analysis of examples from the legislation of the countries of the European Union and the disciplinary practice of the state of Georgia (USA), it was established that partner countries, like Ukraine, bring judges to disciplinary responsibility for violations related to the administration of justice. They also, like our state, provide in their domestic legislation the grounds of disciplinary responsibility of judges, which cause the need to evaluate a court decision. The fallacy and categoricalness of the position of lawyers who are convinced that a judge's violation of the norms of material and procedural law should not be included in the list of grounds for disciplinary responsibility have been proven. It was concluded that the grounds for disciplinary responsibility of judges for violation of the norms of material and procedural law provided for by national legislation should continue to remain in Art. 106 of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges". Emphasis is placed on the importance of conducting further in-depth comparative scientific studies of the disciplinary practice of Ukraine, European

countries, and the United States of America. It is noted that the first stage of such research should be the summarization of typical violations that were grounds for bringing judges to disciplinary responsibility in Ukraine, the study of stable legal positions, and the identification of problematic issues. According to the authors of the publication, the disciplinary responsibility of judges cannot be studied solely by comparing the texts of laws, without taking into account practice.

Key words: grounds of disciplinary responsibility, disciplinary responsibility of judges, legislation of Ukraine, legislation of European Union countries, disciplinary practice of the state of Georgia (USA).

Постановка проблеми. Для набуття Україною членства в Європейському Союзі важливо вивчити питання щодо практики притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності у країнах, на які ми орієнтуємося. Водночас наївно думати, що сліпе запозичення положень з іноземного законодавства дасть добрі результати, тобто імплементація необхідно проводити з урахуванням менталітету українського суспільства та судової практики. Щоб зрозуміти, чи потребують уточнення передбачені ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» підстави дисциплінарної відповідальності, недостатньо просто порівняти тексти таких підстав за законодавством України та інших країн. Потрібно порівняти нашу і їхню дисциплінарну практику. Наша наукова стаття є однією із перших спроб започаткування такого порівняльного дослідження саме в царині дисциплінарної відповідальності суддів.

Звичайно, наукові пошуки в цьому напрямку проводили. Зокрема, Н. Антонюк, О. Верба-Сидор, Т. Пашук, С. Рабінович визначили підстави дисциплінарної відповідальності суддів в Україні. Їх поділяють на два види:

1) безпосередньо пов'язані із здійсненням правосуддя (наприклад, незаконна відмова в доступі до правосуддя; не зазначення в судовому рішенні мотивів прийняття або відхилення аргументів сторін щодо суті спору; порушення засад гласності і відкритості судового процесу; порушення правил щодо відводу);

2) безпосередньо не пов'язані із здійсненням правосуддя (зокрема, допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя; неповідомлення суддею Вищої ради правосуддя та Генерального прокурора про випадок втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя; декларування завідомо недостовірних (у тому числі неповних) тверджень у декларації доброчесності судді) [1].

Принципово протилежної позиції дотримується І. Жигалкін. На його думку, порушення суддею норм матеріального і процесуального права не повинні входити до переліку підстав дисциплінарної відповідальності. Такі підстави викликають необхідність давати оцінку судовим рішенням, а тому Вища рада правосуддя може притягати суддів до відповідальності лише за порушення етичних правил та антикорупційного законодавства [2]. Саме необхідність відреагувати на такі категоричні погляди І. Жигалкіна стали причиною публікації цієї статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у дослідження дисциплінарної відповідальності суддів зробили С. Рабінович, В. Стратонов, І. Жигалкін, Т. Пашук, Н. Антонюк, О. Верба-Сидор, В. Гришук, Л. Палюх, А. Мірошніченко, Р. Бондарчук, А. Бойко, Р. Куйбіда, М. Серета, М. Хавронюк та інші. Проблематиці дисциплінарної відповідальності були присвячені декілька монографічних досліджень, серед яких Л. Виноградової («Юридична відповідальність суддів загальних судів України», 2004), С. Подкопаєвої («Дисциплінарна відповідальність суддів: сутність, механізм реалізації», 2005), А. Маляренка («Підстави юридичної відповідальності суддів загальної юрисдикції», 2013), В. Пашакури («Юридична відповідальність суддів в Україні та країнах Європейського Союзу: порівняльно-правове дослідження», 2017), Р. Бондарчука («Адміністративно-правове регулювання процедури притягнення судді до дисциплінарної відповідальності», 2021). Проте багато питань, які стосуються правової регламентації підстав дисциплінарної відповідальності суддів, є недослідженими або дискусійними. Зокрема, це стосується і відповіді на запитання про те, чи повинен суддя нести таку відповідальність за порушення, які безпосередньо пов'язані із здійсненням правосуддя [3].

Мета статті – на основі прикладів із законодавства країн Європейського Союзу та дисциплінарної практики штату Джорджія (США) обґрунтувати, що суддя має нести дисциплінарну відповідальність не лише за порушення етичних правил, а і за порушення, вчинені ним у процесі здійснення судочинства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Консультативна рада європейських суддів зазначає, що не варто на європейському рівні намагатися точно визначити природу всіх видів порушень, які можуть призводити до дисциплінарного провадження та застосування санкцій щодо суддів [4]. Така конкретизація підстав притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності повинна бути здійснена на національному рівні кожною із держав самостійно [5].

Підстави дисциплінарної відповідальності суддів у законодавстві країн Європейського Союзу врегульовані по-різному. Зокрема, у Швеції такі підстави визначено в досить загальних рисах (у разі виявлення повного або неодноразового ігнорування суддею службових обов'язків можуть зробити висновок про непридатність судді щодо посади, яку він обіймає). В Іспанії та Словенії визначено перелік дисциплінарних проступків, за які суддів можуть притягнути до відповідальності [6].

Законодавство Німеччини, Франції, Португалії не визначило конкретний перелік підстав або окремих складів правопорушень. У Франції дисциплінарна відповідальність суддів визначається порушенням обов'язків судді, які визначені в окремому спеціальному законі. У Німеччині та Португалії такі обов'язки встановлені в законах, що регулюють питання статусу суддів та їхньої відповідальності [7].

Загальні положення про відповідальність професійних суддів у Німеччині зазначено в Законі про суддів. Цей закон не містить визначення дисциплінарного проступку. У ньому наведено «відсилочні норми», які подано у Федеральному законі про статус державних службовців, відповідно до якого предметом дисциплінарного провадження є дисциплінарний проступок, що полягає у тому, що суддя, як і будь-який державний службовець, порушив свої обов'язки [8]. У законодавстві про суддів не визначено конкретного переліку підстав для дисциплінарної відповідальності суддів. Дисциплінарне порушення розглядають як порушення обов'язків судді. Перелік обов'язків судді не визначений в окремому законі, а наведений в різних законах, які регулюють питання статусу державних службовців та їхньої відповідальності [8].

У Франції статус суддів визначають Закон «Про статус магістратури» [9] та Закон «Про Вищу раду магістратури» [10]. У разі порушення покладених на них обов'язків судді несуть дисциплінарну відповідальність. Дисциплінарним проступком магістрату розглядають невиконання будь-яких службових обов'язків, а також таку поведінку, що ставить під сумнів порядність магістрату або принижує його честь і гідність. Порушення обов'язків суддів, що є підставою для притягнення їх до дисциплінарної відповідальності, визначені Законом «Про статус магістратури». Один із них – неможливість здійснення суддею будь-яких державних функцій та будь-якої іншої професійної або оплачуваної діяльності. Суддя може нести відповідальність у разі тривалого розгляду справи, затримки у процесі винесення рішення, неповноти дослідження всіх обставин справи, недостатності юридичного дослідження, а також упередженого ставлення.

Закон «Про судову систему» [11], Правила Комісії з суддівської етики та дисципліни та Статут Суду суддівської честі регулюють дисциплінарну відповідальність суддів у Литві. Законом «Про судову систему» (ст. 83) передбачено такі підстави для дисциплінарної відповідальності суддів:

- вчинення дії, що дискредитує (принижує) посаду судді;
- порушення інших вимог Кодексу етики суддів;
- невиконання визначених законом вимог щодо несумісності трудової і політичної діяльності судді

[12].

Зауважимо, що у Законі «Про судову систему» дано визначення першої підстави «вчинення дії, що дискредитує (принижує) посаду судді». Проте таке визначення наведено через використання інших оцінних понять. Її трактовано як таку, що не сумісна з честю судді та не відповідає вимогам Кодексу етики суддів, ганьбить звання судді й шкодить авторитету суду [13].

Проаналізувавши зміст законодавств країн Європейського Союзу, В. Паришкара наводить такі підстави, за наявності яких суддю можуть притягнути до дисциплінарної відповідальності або звільнити з посади:

- порушення обов'язків судді чи недобросовісне їх виконання (Франція, Литва, Бельгія, Німеччина, Італія, Польща, Словенія);
- недотримання суддівської етики (Литва, Кіпр, Естонія, Італія);
- недотримання процесуального законодавства (Естонія, Словенія);
- вчинення дій, які негативно впливають на звання судді або завдають шкоди інтересам правосуддя (Франція, Литва, Польща);
- недотримання обмежень, визначених для судді (Литва);
- скоєння адміністративних правопорушень (Литва);
- недотримання вимог чинного законодавства (Польща);
- виявлення недбалості, нездатність виконувати професійні обов'язки (Мальта) [14].

Зазначені приклади із законодавства країн Європейського Союзу та висновки В. Паришкари свідчать, що країни Європи у своєму законодавстві передбачають дисциплінарну відповідальність за порушення, пов'язані із здійсненням правосуддя.

У Сполучених Штатах Америки судді також несуть відповідальність за порушення норм матеріального і процесуального права. На підтвердження цього твердження наведемо приклади з дисциплінарної практики штату Джорджія, які описані у матеріалах семінару «Дисциплінарна відповідальність суддів в Україні», організованого Вищою радою правосуддя за підтримки Програми USAID «Нове правосуддя» 25 травня 2017 року у місті Києві [15].

Аналіз практики штату Джорджія виявив, що судді несуть дисциплінарну відповідальність не лише за порушення етичних правил поведінки (хоча такі, безумовно, також є підставою для дисциплінарної відповідальності). Наприклад, суддя Лінн Еклі-Олдермен намагалася скористатися впливовістю своєї посади, щоб вплинути на рішення у справі засудженого за розповсюдження наркотичних засобів. Для цього вона відвідала головуючого суддю та переконувала його, що справи засудженого у громаді йдуть добре, що він заручився підтримкою представника штату та віце-губернатора. Суддя Дж. Вільям Басс-старший зробив коментар щодо сексуальної орієнтації обвинуваченого під час винесення вироку; пропонував, щоб влада штату закривала справи, у яких він знав родину обвинуваченого; у суперечці з патрульними поліцейськими висловлював їм погрози забрати в них прилади контролю швидкості, якщо офіцерам не подобаються його ухвали (такі погрози, навіть якщо вони були зроблені з гумором чи сарказмом, є недопустимими та прирівнюються до зловживання службовим становищем, оскільки суддя перебуває у нерівному становищі з іншими учасниками процесу, він повинен ввічливо, терпляче та неупереджено ставитися до всіх, з ким спілкується); оголосив у суді, що його незаконно звинуватили у любовних стосунках із працівницею суду;

розповідав у суді, що він два роки не мав інтимних стосунків зі своєю дружиною. Суддя Браянт Кохран робив непристойні та недопустимі пропозиції жінкам; з метою помсти за публічні заяви проти нього у співучасті із своїм двоюрідним братом, який працював заступником шерифа, організував арешт жінки за обвинуваченням, пов'язаним з обігом наркотичних засобів (у автомобіль жінки було підкинута метамфетамін). Суддя Олівер Гарріс Досс незаконно присвоїв державне майно, придбавши чотири ноутбуки для своєї родини за державні кошти, один із яких віддав своїй дружині для її юридичної практики; висловлював погрози та вчиняв образливі дії, зокрема, брав участь в агресивних суперечках із працівниками, захисниками, прокурорами, представниками громадськості, під час яких жбурляв документи та ручки, кричав, хапав і штовхав людей; звернувся до окружного інспектора пробації з вимогою змінити покарання засудженому у кримінальній справі; у п'ятницю ввечері заявив присяжним, які не могли дійти згоди, що вони сидітимуть усі вихідні та не вийдуть із приміщення суду, доки не винесуть вердикт у справі; використовував своє службове становище в інтересах інших осіб, зокрема, дозволив голові окружного осередку політичної партії використовувати його ім'я в агітаційних матеріалах, написав листа від імені засудженого поліцейського з Атланти до головного судді окружного суду Сполучених Штатів Америки із проханням дозволити йому відбувати покарання в місцевій в'язниці. Суддя Кеннет Е. Фаулер постійно використовував грубі та образливі вислови на адресу сторін і навіть голосно наказав підсудному «стулити пельку»; натякав, що підсудна надавала послуги сексуального характеру працівнику правоохоронного органу штату Джорджія, який зупинив її за порушення правил дорожнього руху; використовував своє службове становище з метою помсти за правдиві свідчення проти нього. Суддя Барбара Дж. Моблі використовувала державних службовців в особистих інтересах. Зокрема, співробітника канцелярії суду, який отримує заробітну плату за рахунок державних коштів, для представництва її особистих інтересів у цивільній справі; для особистих потреб використовувала базу даних штату про злочини (для пошуку інформації про кримінальне минуле, перевірок біографічних даних громадян); вдавалася до нецільового використання коштів та обладнання округу; «тиснула» на державне підприємство, відповідальне за стягнення аліментів на дітей, щоб воно відмовилося від адміністративної заборони, яка перешкоджала її партнеру, що мав заборгованість зі сплати аліментів, отримати паспорт для закордонної подорожі із суддею; надала дозвіл на винесення аудіовізуального обладнання, яке перебувало в державній власності, за межі судового приміщення для використання приватними особами. Суддя Ентоні Пітерс вживав марихуану; бавився з пістолетом у приміщенні суду, зокрема, направив пістолет на себе і мовив до колеги: «Я не боюся смерті. А ви?»; брав участь у телевізійному шоу, у якому робив зневажливі зауваження на адресу головного магістратського судді та називав його «безхребетним»; публічно розголосив інформацію про таємного інформатора офісу шерифа; відмовився працювати у нічний час, призначений йому головним магістром.

Наведемо приклади правопорушень суддів із практики штату Джорджія, що безпосередньо пов'язані із здійсненням правосуддя. Зокрема, суддя Дж. Вільям Басс-старший спілкувався із стороною у справі стосовно майбутнього провадження, порадив сестрі обвинуваченого у керуванні транспортним засобом у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, як її брату слід повестися, пообіцяв залагодити справу, якщо брат перенесе її розгляд до його суду, що в подальшому і зробив; не маючи жодних повноважень, ухвалював незаконні рішення про стягнення «адміністративних витрат» з обвинувачених у кримінальних справах, що зараховувалися на рахунки округу, намагаючись максимально збільшити кількість отримуваних доходів, на які округ не мав права; водночас присуджував штрафи без надбавок відповідно до законодавства штату, що позбавило штат Джорджія можливості отримати відповідні доходи; проявляв упередженість до осіб які, на його думку, голосували або зробили фінансовий внесок на користь його опонента; неодноразово брав участь в односторонньому спілкуванні, часто виводячи обвинувачених латиноамериканців із судової зали та розмовляв з ними віч-на-віч (таке відокремлення одних підсудних від інших створювало враження зацікавленості або упередженості на підставі раси або національності); проявляючи фаворитизм та керуючись сімейними інтересами, незаконно призначав свого сина виконувати обов'язки судді штату в окрузі Грейді під час своєї відсутності; засудив обвинуваченого за його відсутності, незважаючи на заперечення з боку його захисника; не дав можливості обвинуваченому висловити свої заперечення проти обвинувачення, потім зв'язувався із захисником, просив вибачення за це і брав участь в односторонньому спілкуванні. Суддя Браянт Кохран залишав працівникам суду підписані бланки постанов про арешт і обшук, щоб вони могли видавати їх працівникам правоохоронних органів за його відсутності. Суддя Олівер Гарріс Досс затримував винесення ухвал щодо клопотань і підписання наказів на місяці та навіть на роки; часто датував накази заднім числом, якщо справа була нагальною; брав участь в односторонньому спілкуванні та публічно обіймав перед присяжним захисника однієї зі сторін у справі; наказав шерифу округу не призначати судових приставів-жінок до його суду; виносив оригінали судових документів із приміщення суду; часто на кілька годин запізнювався на чергові судові засідання. Суддя Кеннет Е. Фаулер незаконно перекладав тягар доказування на обвинувачених, стверджуючи, що вони повинні самі доводити свою невинуватість; дозволив підсудним сплачувати «грошову компенсацію» замість виконання присуджених їм суспільно корисних робіт на банківський рахунок, який приховав від округу; постійно ініціював та здійснював спілкування з однією зі сторін у справі; незаконно ухвалював рішення у справах, які виходили за межі його повноважень; неправомірно дозволяв некваліфікованим особам виконувати в суді обов'язки перекладача. Суддя Барбара Дж. Моблі висловлювала образливі коментарі, які засвідчували необ'єктивність та упередженість щодо

адвоката; спілкувалася в односторонньому порядку зі сторонами та адвокатами; своєчасно не приймала рішень у судових справах, що призводило до невинуватених затримок, зокрема, розгляд деяких справ було затримано більш ніж на чотири роки; надавала перевагу подорожам перед судовими справами, що призвело до значних затримок у розгляді справ; вивішувала знаки на дверях судової зали із вказівками, кому дозволяється, а кому забороняється входити до судової зали, що перешкоджало відкритому доступу до приміщення; надавала вказівки судовим приставам і працівникам суду ставити запитання представникам громадськості та юристам, які спостерігали за судовим процесом, вимагала від них назвати своє ім'я та посаду; в ході розслідування її правопорушень надавала неправдиві свідчення. Суддя Аманда Ф. Вільямс наказувала утримувати підсудних у справах про наркотики протягом невизначеного строку в умовах ізоляції та без права висловлення та консультування із їх адвокатом; ув'язнила підсудного у справі про наркотики за те, що ця особа скористалася своїм правом на оскарження результатів випадкової перевірки на наркотики; в односторонньому порядку підписувала накази без проведення судового засідання або без дозволу на слухання виступів усіх сторін спору; дозволяла членам своєї родини вести справи за її участі, не вдаючись при цьому до самовідводу; в одній із справ призначила свою дочку опікуном за призначенням суду; коли члени родини судді виступали у судді від імені своїх клієнтів, вона приймала рішення на їхню користь; дозволяла орендареві, який також був юридичним партнером її сина, виступати перед нею в численних справах; демонструвала фаворитизм стосовно деяких підсудних у справах про наркотики та, незважаючи на заперечення прокурора та співробітників суду, включала до переліку підсудних у справі про наркотики осіб, які не відповідали встановленим критеріям; головувала на засіданнях та приймала рішення про звільнення під особисте зобов'язання з'явитися до суду у справах за участі сина її судового пристава, який також був її другом; погрожувала підсудній ув'язненням, якщо вона скористається своїм правом на оскарження вироку; використовувала грубу, непристойну та образливу лексику у зверненнях до осіб, які виступали перед нею у суді; у ході розслідування щодо неї давала неправдиві свідчення старшому слідчому Кваліфікаційної комісії суддів. Допомогла племінникові свого друга та успішному місцевому адвокату уникнути обвинувачень у жорстокому поводженні з дітьми, що дозволило цьому племінникові зберегти ліцензію на страхову діяльність і роботу для виплати своїм батькам боргу. Коли чоловіка заарештували за жорстоке побиття у стані алкогольного сп'яніння двох синів-підлітків і проти нього було висунуто обвинувачення за вісьмома пунктами (два з яких були тяжкими злочинами), справу було передано на розгляд судді Вільямс, яка вже вела справу про розлучення цього чоловіка. На відкритому судовому засіданні суддя неналежним чином відкинула обвинувачення у скоєнні тяжких злочинів та дозволила цьому чоловікові отримати статус учасника програми розгляду справ про наркотики (обвинувачувани у скоєнні злочинів, пов'язаних із насильством, не мають на це права). Як вона пояснила співробітникам суду, їй було відомо про неправомірність таких дій, але дядько підсудного попросив допомоги племіннику. Суддя дозволила адвокату, який представляв її інтереси в Кваліфікаційній комісії суддів, надалі представляти сторони у справах, які розглядалися в її суді. Вона не повідомила інші сторони про такий зв'язок і демонструвала фаворитизм до свого адвоката. В одній зі справ цей адвокат представляв жінку, обвинувачувану в участі у схемі вирощування і збуту великої кількості марихуани. Підсудну звільнили з-під варті під заставу у сумі 100 тисяч доларів США. Суддя Вільямс наказала замінити грошову заставу на майнову, а потім наказала передати 100 тисяч доларів США її адвокату.

Висновки. Вищезазначені приклади із законодавства країн Європейського Союзу та дисциплінарної практики штату Джорджія (США) свідчать, що країни, з яких ми беремо приклад, як і Україна, притягують суддів до дисциплінарної відповідальності за порушення, пов'язані із здійсненням правосуддя. Вони також, як і наша держава, передбачають у своєму внутрішньому законодавстві підстави дисциплінарної відповідальності суддів, які викликають необхідність оцінювати судові рішення.

У зв'язку з наведеним, на наше переконання, є дещо категоричною позиція тих юристів, котрі переконані, що порушення суддею норм матеріального і процесуального права не повинні входити до переліку підстав дисциплінарної відповідальності. Людині, яка звертається до суду, явно недостатньо, щоб суддя себе поводить ввічливо. Бо яка користь їй з тієї формальної ввічливості, якщо суддя на біле говоритиме чорне або не захоче належно вивчити справу. Саме тому, на нашу думку, передбачені національним законодавством підстави дисциплінарної відповідальності суддів за порушення норм матеріального і процесуального права мають і надалі залишатися в ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Подальші наукові дослідження порушеного у цій статті питання повинні бути спрямовані на проведення глибокого порівняльного дослідження дисциплінарної практики України, країн Європи, Сполучених Штатів Америки. Для цього спочатку потрібно узагальнити типові порушення, які були підставами для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності в Україні, описати сталі правові позиції, виокремити проблемні питання, а вже після цього братися за таке порівняння. Окремо зазначимо, що, на наше переконання, дисциплінарну відповідальність суддів не можна вивчати виключно порівнюючи тексти законів, не беручи до уваги практику. Її також обов'язково потрібно вивчати у комплексі з іншими видами юридичної відповідальності (кримінальною, адміністративною, цивільною), адже не виключено, що за ті порушення, за які суддя в Україні несе дисциплінарну відповідальність, в деяких країнах Європи він поніс би кримінальну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Незалежність і дисциплінарна відповідальність суддів: міжнародні стандарти й національна практика: монографія / Н. Антонюк, О. Верба-Сидор, Т. Пашук, С. Рабінович. Львів: Вид-во БФ «Медицина і право», 2020. С. 146-149.
2. Суддя-спікер Господарського суду Харківської області Іван Жигалкін Притягнення судді до дисциплінарної відповідальності: які передбачені підстави. URL: <https://hr.arbitr.gov.ua/sud5023/pres-centr/interview/909444>
3. Стратонов В. М., Рибалко В. О. Дисциплінарна відповідальність суддів за порушення засад рівності та змагальності. *Юридична психологія*. 2023. Вип. 1 (32). С. 16–23.
4. Documents of the Consultative Council of European Judges = Документи Консультативної ради європейських суддів / упоряд. А. О. Кавакін. 3-тє вид., допов. Київ: Видавничий Дім «Ратіо Децидєнді», 2020. URL: <https://rm.coe.int/3-edition-docs-ccej-final/1680a06e89>
5. Сімонишина Ж. В., Рибалко В. О. Підстави дисциплінарної відповідальності суддів: практичний посібник для дисциплінарних інспекторів. Львів: Видавець Вікторія Кундельська, 2023. С. 13.
6. Judicial Independence in Transition / ed.: A. Seibert-Fohr, L. D. Muller, D. Zimmermann, E. K. Schmidt, S. Klatt. Springer Science & Business Media, 2012. P. 88.
7. Паришкура В. В. Юридична відповідальність суддів в Україні та країнах Європейського Союзу: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.10. Харків, 2017. С. 36.
8. Bundesbeamten-gesetz (BBG), Ausfertigungsdatum: 05.02.2009. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/bbg_2009/gesamt.pdf
9. Ordonnance № 58-1270 du 22 décembre 1958 portant loi organique relative au statut de la magistrature. URL: <http://www.legifrance.gouv>.
10. Loi organique n°94-100 du 5 février 1994 sur le Conseil supérieur de la magistrature. URL: <http://legifrance.gouv.fr>
11. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas, 1994 m. gegužės 31 d. Nr. I480 Vilnius. URL: <http://www3.lrs.lt/pls/>
12. Іщенко О., Самофал М. Особливості правового регулювання притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності в Литовській Республіці. *Слово Національної школи суддів*. 2013. № 1. С. 60–167.
13. Code of ethics of the judges of the Republic of Lithuania, adopted by a General meeting of the Lithuanian judges on June 28, 2006. URL: <http://www.judicialethics.umontreal.ca>
14. Міжнародні стандарти у сфері етики та поведінки суддів. *Юридичний журнал*. 2010. № 10. С. 75–109.
15. Матеріали семінару «Дисциплінарна відповідальність суддів в Україні», організованого Вищою радою правосуддя за підтримки Програми USAID «Нове правосуддя» 25 травня 2017 року у місті Києві. Програма USAID реформування сектору юстиції «Нове правосуддя».

REFERENCES:

1. Nezalezhnist i dystsyplinarna vidpovidalnist suddiv: mizhnarodni standarty y natsionalna praktyka: monohrafiia (2020) / N. Antoniuk, O. Verba-Sydor, T. Pashuk, S. Rabinovych. Lviv: Vyd-vo BF «Medytsyna i pravo». S. 146-149 [in Ukrainian].
2. Suddia-spiker Hospodarskoho sudu Kharkivskoi oblasti Ivan Zhyhalkin Prytiahnennia suddi do dystsyplinarnoi vidpovidalnosti: yaki peredbacheni pidstavy. URL: <https://hr.arbitr.gov.ua/sud5023/pres-centr/interview/909444> [in Ukrainian].
3. Stratonov V. M., Rybalko V. O. (2023). Dystsyplinarna vidpovidalnist suddiv za porushennia zasad rivnosti ta zmahalnosti. *Yurydychna psykholohiia* [Legal psychology]. Vyp. 1 (32). S. 16-23 [in Ukrainian].
4. Documents of the Consultative Council of European Judges = Dokumenty Konsultatyvnoi rady yevropeiskykh suddiv (2020) / uporiad. A. O. Kavakin. 3-tie vyd., dopov. Kyiv: Vydavnychi Dim «Ratio Detsidendi». URL: <https://rm.coe.int/3-edition-docs-ccej-final/1680a06e89> [in Ukrainian].
5. Simonyshyna Zh. V., Rybalko V. O. (2023). Pidstavy dystsyplinarnoi vidpovidalnosti suddiv: praktychnyi posibnyk dlia dystsyplinarnykh inspektoriv. Lviv: Vydavets Viktoriia Kundelska. S. 13 [in Ukrainian].
6. Judicial Independence in Transition (2012) / ed.: A. Seibert-Fohr, L. D. Muller, D. Zimmermann, E. K. Schmidt, S. Klatt. Springer Science & Business Media. R. 88 [in English].
7. Paryshkura V. V. (2017). Yurydychna vidpovidalnist suddiv v Ukraini ta krainakh Yevropeiskoho Soiuzu: porivnialno-pravovyi analiz: dys. ... kand. yuryd. nauk. 12.00.10. Kharkiv. S. 36 [in Ukrainian].
8. Bundesbeamten-gesetz (BBG), Ausfertigungsdatum: 05.02.2009. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/bbg_2009/gesamt.pdf [in German].
9. Ordonnance № 58-1270 du 22 décembre 1958 portant loi organique relative au statut de la magistrature. URL: <http://www.legifrance.gouv> [in French].
10. Loi organique n°94-100 du 5 février 1994 sur le Conseil supérieur de la magistrature. URL: <http://legifrance.gouv.fr> [in French].
11. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas, 1994 m. gegužės 31 d. Nr. I480 Vilnius. URL: <http://www3.lrs.lt/pls/> [in the Lithuanian language].

12. Ishchenko O., Samofal M. (2013). Osoblyvosti pravovoho rehulivannia prytiahnennia suddiv do dystsyplinarnoi vidpovidalnosti v Lytovskii Respublitsi. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv* [A word from the National School of Judges]. № 1. S. 60–167 [in Ukrainian].

13. Code of ethics of the judges of the Republic of Lithuania, adopted by a General meeting of the Lithuanian judges on June 28, 2006. URL: <http://www.judicialethics.umontreal.ca> [in the Lithuanian language].

14. Mizhnarodni standarty u sferi etyky ta povedinky suddiv (2010). *Yurydychnyi zhurnal* [Legal journal]. № 10. S. 75–109 [in Ukrainian].

15. Materialy seminaru «Dystsyplinarna vidpovidalnist suddiv v Ukraini», orhanizovanoho Vyshchoiu radoiu pravosuddia za pidtrymky Prohramy USAID «Nove pravosuddia» 25 travnia 2017 roku u misti Kyievi. Prohrama USAID reformuvannia sektoru yustytzii «Nove pravosuddia» [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 2.11.2023

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИПУСКУ

УДК 349.2

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-149-153

Дашутін Ігор Володимирович,

доктор юридичних наук,

суддя Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду

e-mail: ceslii.knu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1611-5868>**СУТНІСТЬ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ У ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ**

Стаття присвячена з'ясуванню сутності правового механізму забезпечення законності у трудових відносинах за участю судді в Україні. З урахуванням наукових напрацювань українських вчених автором уточняється юридична сутність правового механізму та механізму в праві, на підставі чого резюмується, що механізм забезпечення законності у трудових відносинах за участю судді виявляється у двох видах – абстрактному (ідеальному) та конкретному (той, який діє в практичній дійсності). Зазначається, що правовий механізм забезпечення законності у трудових відносинах за участю судді діє в межах трудо-правового режиму законності у сфері праці. Обґрунтовується позиція, відповідно до якої правовий механізм забезпечення законності у трудових відносинах за участю судді коригується механізмом правового регулювання забезпечення законності у таких правових відносинах, а також правовим механізмом забезпечення прав працівників. Автором дається визначення поняттю «правовий механізм забезпечення законності у трудових відносинах за участю судді», а також окреслюються основні специфічні риси, які є властивими такому правовому механізму. У висновках до статті узагальнюються результати проведеного дослідження.

Ключові слова: вимоги законності, законність, правовий механізм, суддя, трудові відносини.

Dashutin I. THE ESSENCE OF THE LEGAL MECHANISM FOR ENSURING LEGALITY IN LABOUR RELATIONS WITH THE PARTICIPATION OF A JUDGE.

This article aims to define the legal essence of the legal mechanism in Ukraine for ensuring legality in labour relations with the participation of a judge. Taking into account the current scientific developments of Ukrainian scientists, the author clarifies the legal essence of the legal mechanism and the mechanism in the law. When the legal mechanism is compared to the legal mechanism, the conclusion is reached that the mechanism of ensuring legality in labour relations with the participation of a judge manifests itself in two forms: abstract (ideal) and concrete (that is, in a form that is directly objectified in practical reality). The labour-legal regime for ensuring legality in the field of labour encompasses abstract and concrete manifestations of this legal mechanism (it operates on the territory of Ukraine and in relation to the work of Ukrainians outside Ukraine). The position is substantiated by the fact that the legal mechanism for ensuring legality in labour relations with the participation of a judge is correlated with the mechanism of legal regulation for ensuring legality in such legal relations as well as the legal mechanism for ensuring the labour rights of employees. Summing up the study's results, the author defines the concept of a "legal mechanism for ensuring legality in labour relations with the participation of a judge" and outlines a list of the main specific features (signs) inherent in this legal mechanism. The conclusions of the article summarize the results of the study.

Key words: judge, labour relations, legal mechanism, legality, requirements of legality.

Постановка питання. Забезпечення законності (далі – ЗЗ) у трудових відносинах (далі – ТВ) за участю судді є комплексною категорією трудового права, яку слід розглядати як сукупність динамічних правових елементів, кожен з яких відіграє свою конкретну та важливу роль в ЗЗ у ТВ зокрема та у сфері праці загалом. Вказане пояснюється тим фактом, що кожен із зазначених елементів виконує відповідні функції у правовому ЗЗ в ТВ, формуючи єдиний системний механізм динамічних елементів, основною метою якого є ЗЗ у суспільних відносинах з приводу праці та за участю судді, які врегульовані положеннями трудового права, а також спеціальними нормами адміністративного законодавства про працю (містяться в законодавстві про судоустрій і статус суддів). Тому дослідження такого механізму дозволить більш комплексно підійти до вивчення категорії законності та її функціонального динамічного прояву у системі ТВ. При цьому слід констатувати, що по сьогоднішній день вченими ще робились спроби комплексно окреслити сутність відповідного трудо-правового механізму, що є питанням, яке потребує вирішення.

Додатково актуальним вказане питання постає з огляду на особливості фактичного стану механізму правового ЗЗ у ТВ за участю судді, адже протягом останнього часу такий механізм зазнав суттєвих змін. По-перше, юристами-трудоваками були обрані кардинально нові підходи як до інституційного, так і правового ЗЗ у ТВ, змінився підхід до встановлення відповідальності за порушення законності. По-друге, за останній час в Україні набули іншого вигляду повноваження правозастосовних та контролюючих органів тощо, а в контексті роботи суддів (в результаті останніх судово-правових реформ) – зазнав змін механізм контролю та нагляду за процесуальною та позапроцесуальною діяльністю суддів, що суттєвим чином позначалось на концептуальному осмисленні ЗЗ в ТВ за участю судді.

Крім того, наразі триває процес прийняття нового кодифікованого законодавчого акта про працю, який повинен привести правове регулювання ТВ у відповідність до вимог часу, не ігноруючи при цьому специфіку ЗЗ в ТВ за участю працівників зі спеціальним трудо-правовим статусом (зокрема, суддів). Відповідні зміни повинні забезпечити якнайбільш широке дотримання принципу законності у ТВ, неухильне дотримання положень трудового законодавства загалом, а у разі порушення положень права, застосувати ефективні та справедливі заходи відновлення правопорядку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Категорія «правовий механізм ЗЗ у ТВ за участю суддів» потребує нового комплексного дослідження з урахуванням сучасних тенденцій у національному трудовому праві. Вказане може бути досягнуто з урахуванням наукових напрацювань юристів-трудоників, присвячених особливостям статусу суддів та його об'єктивації (зокрема, Т. В. Андрейчука, О. О. Беспалова, І. О. Грибан, М. А. Дідиченко, Г. А. Зуба, О. В. Карпушової, Е. Л. Ковалюмнус, В. Г. Костенка, В. В. Коцкулич, В. В. Кузьменка, Б. Б. Курбанова, Є. Ю. Пономаренка, К. Б. Пусан, Р. В. Романюка, Д. В. Ткаченка, С. В. Черноти, А. В. Шевченко, В. А. Яреми), а також на підставі наукових досліджень і розробок юристів-трудоників, присвячених розкриттю сутності правового механізму (далі – ПМ) ЗЗ у сфері праці (серед яких А. В. Андрушко, В. А. Багрій, Н. Б. Болотіна, В. С. Венедиктов, В. В. Жернаков, М. І. Іншин, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, І. В. Лагутіна, П. С. Луцюк, П. Д. Пилипенко, Є. Ю. Подорожній, Д. І. Сіроха, О. А. Яковлев, О. М. Ярошенко та ін.).

Метою статті є формування актуальної наукової думки щодо сутності ПМ ЗЗ у ТВ за участю судді в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спершу слід зазначити, що «механізм» є явищем, яке в правовій площині вже набуло конкретного прикладного значення, адже: 1) для застосування конкретного ПМ повинні бути наявними відповідні підстави (нормативно-правова, фактична, процедурна та/або процесуальна), умови, а також конкретна мета такого застосування механізму, що об'єктивується у певній сукупності завдань; 2) дія ПМ має юридичне значення, обумовлюючи юридичні наслідки для суб'єктів, на яких поширюється дія такого ПМ, крім того, соціально-правові наслідки дії ПМ можуть позначатись й на всьому суспільстві. Іншими словами, механізм в праві завжди розкриває послідовне застосування правових норм та об'єктивацію інститутів суб'єктами правовідносин з конкретно визначеною метою, а відтак – він характеризується чіткою спрямованістю на конкретний результат.

Разом із тим, аналізуючи інтерпретацію ПМ, яку пропонує О. Г. Данильян [1, с. 164–165], доходимо думки, що механізм є елементом динамічної системи, хоча насправді механізм за своєю суттю і є динамічною системою, в якій відбуваються ті чи інші соціальні, чи суто правові зміни. Усе залежить від того, на якому рівні розглядається та чи інша сукупність дій. Так, слід погодитись із тим, що механізм дійсно є системою, утім це не виключає можливості розгляду ПМ як частини інших більших правових та соціальних систем (зокрема, правових режимів). По суті у трудових та будь-яких інших правовідносинах присутня сукупність ПМ та систем, які у процесі взаємодії формують системи чи механізми вищого порядку. Так, зокрема, в межах трудо-правового режиму законності у сфері праці створено та існує ПМ ЗЗ у ТВ за участю судді.

Осмислюючи тлумачення ПМ, яке пропонує В. А. Ярема [2, с. 70], зазначимо, що в практичній дійсності механізм в праві на практиці спроможний передбачати виконання не лише правомірних (на чому наголошує науковець), але й також неправомірних завдань, а так само – завдань, які не відповідатимуть духу права, хоча формально відповідатимуть положенням законодавства (неправові закони). В цьому контексті переважно мова йде саме про законність в державі, в якій не встановлено панування права повною мірою, а відтак – законність може містити вимоги виконання вимог законодавства, неузгоджених із засадами права. Крім того, відповідне може мати місце й в правових державах, в яких наявне неефективне законодавство, що є основою для зловживань, вчинюваних недобросовісними суб'єктами. Таким чином, сам механізм у праві насправді характеризує лише сукупність тих чи інших норм та є загальним поняттям, що може включати як формально визначені процедури з метою реалізації державної політики чи характеризувати сукупність засобів упорядкування ТВ, цілі яких не завжди співвідносяться із суспільними уявленнями про завдання трудового права та належний захист сторін ТВ. Виключає таку проблему юридична конструкція «ПМ», який на відміну від механізму в праві загалом є системою засобів, способів упорядкування тих чи інших правовідносин, правових процесів (зокрема, процесів ЗЗ) з урахуванням вимог системи принципів права.

Що ж стосується ПМ ЗЗ у ТВ за участю судді, то в цьому контексті мова йде про більш загальну категорію – ПМ ЗЗ у ТВ, яка: 1) спрямована на дотримання основоположного принципу – законності у ТВ, що скоригована засадами права, як верховенство права, людиноцентризм, юридична рівність, справедливість та ін.; 2) конкретизована поширенням дії цього механізму на відносини з приводу праці за участю суддів. При цьому слід зазначити, що цей механізм хоча і є правовим, слід мати на увазі те, що в практичній дійсності:

1) рівень правової культури на ринку праці загалом засвідчує реальні ризики використання такого механізму для досягнення неправомірної мети. Зокрема, роботодавці можуть: а) створювати авторитарний режим забезпечення службово-трудової дисципліни задля підвищення тривожності працівників, а відтак – зниження їх вимогливості до виконання роботодавцем вимог принципу гідної праці, принципу гармонійної стабільності ТВ; б) використовувати заходи ЗЗ у ТВ для втручання у приватне життя працівників, приниження людської гідності працівника (зокрема, у вигляді сексуальних домагань на робочому місці), помсти працівнику (особливо актуальним це сьогодні постає в контексті захисту працівників, які є

викривачами корупції чи свідчать в суді проти роботодавців) тощо;

2) держава, як роботодавець досить часто порушує трудові і соціальні права суддів [див., напр.: 3–6], що загрожує незалежності та самостійності трудової діяльності суддів, а також забезпеченню належного рівня соціальної безпеки працівників з таким спеціальним трудо-правовим статусом.

Разом із тим, називаючи механізм ЗЗ у ТВ за участю судді правовим механізмом мається на увазі те, що сутність і дія такого механізму повинна бути узгодженою із вимогами права. У той час, коли цей механізм в конкретній дійсності суперечить праву, то в такому разі слід констатувати те, що відповідна конструкція використовується в неправомірних цілях та потребує виправлення. Отже, слід розрізняти ПМ ЗЗ у ТВ за участю судді, як абстракцію (ідеал, до якого слід наближувати упорядкування ТВ з метою забезпечення правопорядку у відносинах за участю такого працівника), а також фактичний механізм ЗЗ у ТВ (він може бути неправовим, а отже держава вживає заходів для приведення його до стану, що відповідає ідеалу).

Також в процесі критичного осмислення ПМ ЗЗ у ТВ за участю судді слід мати на увазі й те, що законність передусім за своєю сутністю передбачає дотримання норми (правил поведінки), а отже – збалансовує відповідні обов'язки правами (не лише суб'єкта дисциплінарної влади, але й також самого судді), що хоча й відіграють роль похідних елементів від певної норми права, утім не є такими, що можуть бути проігноровані (у такому разі ЗЗ буде характеризуватись порушенням вимог законності). У цьому контексті ЗЗ – передусім встановлення правопорядку, який полягає у дійсній відповідності фактичних ТВ формально визначеним правилам поведінки – трудовим нормам, що встановлені в актах трудового законодавства України та актах локального правового регулювання, що досягається з урахуванням вимог законності, які поширюються і на суддів, і на відповідних суб'єктів дисциплінарної влади.

Вищевказане свідчить про те, що механізм правового ЗЗ у ТВ включає ознаки такого суміжного поняття як механізм правового регулювання. Враховуючи наукові позиції з приводу розуміння такого ПМ [7, с. 232; 8, с. 26; 9, с. 93], доходимо думки, що механізм правового регулювання ЗЗ у ТВ за участю судді: 1) передбачає також продукування норм про законність у ТВ, які створюють самі судді, зокрема в рамках гарантованого суддівського самоврядування, а також в межах суддівського врядування; 2) підпорядкованість нормотворчої діяльності засадничим ідеям права, а також принципам нормотворення, що сукупно сприяє тому, щоби фактичний механізм ЗЗ у ТВ за участю судді був дійсно правовим.

Також на сутність ПМ ЗЗ у ТВ за участю судді впливає механізм забезпечення трудових прав суддів, оскільки саме визначення, захист, охорона та забезпечення реалізації трудових прав суддів (як працівників зі спеціальним трудо-правовим статусом) – цивілізаційне завдання чинного трудового законодавства України, яке не може бути проігнорованим мотивами ЗЗ в цих правовідносинах (при цьому вказані категорії не слід протиставляти). У зв'язку із цим, беручи до уваги підходи вчених до розуміння сутності забезпечення трудових прав працівників, утому числі і суддів як спеціальних суб'єктів трудового права [2, с. 73; 10, с. 30; 11, с. 703; 12, с. 159-161] зазначимо, що механізм ЗЗ в правовій державі передбачає створення умов, за яких будь-який суддя: 1) уникає ситуацій, за яких його трудові та соціальні права можуть бути порушені в ТВ за його участю; 2) виконує свої посадові обов'язки в процесуальній та в позапроцесуальній площині, будучи переконаним в тому, що він не порушить права колег та матиме можливість реалізувати свої трудові та інші суміжні права в ТВ. Іншими словами, забезпечення трудових прав та ЗЗ передбачає існування правопорядку в ТВ із суддями, а тому відхилення у відповідних забезпечувальних процесах може обумовлювати шкоду як для трудових прав суддів, так і для стану законності в ТВ за участю судді.

Отже, беручи до уваги викладене зазначимо, що під ПМ ЗЗ у ТВ за участю судді слід розуміти цілісну систему послідовних правових засобів та способів, основною функцією (або ж однією з базових функцій) яких є ЗЗ у ТВ за участю судді, в рамках яких здійснюється реалізація, захист, охорона, забезпечення та відновлення порушених трудових прав чи іншого порушення правопорядку у цих відносинах, яке полягало у невідповідності фактичних ТВ вимогам трудового законодавства України, а також нормам законодавства про судоустрій та статус суддів. При цьому, як вказують науковці, важливим аспектом розв'язання досліджуваної проблематики є врахування впливу на національну систему ПМ ЗЗ в ТВ за участю судді міжнародно-правових норм та стандартів Ради Європи і ЄС, у яких врегульовані питання забезпечення трудових прав суддів та врегулювання питання виникнення правовідносин із суддями [13, с. 352-356].

Висновки. Підбиваючи підсумок викладеному, можемо дійти висновку, що ПМ ЗЗ у ТВ за участю судді доцільно розглядати з точки зору двох підходів – конкретного та абстрактного. Конкретний вияв цього механізму виражається в його безпосередній дії, а саме з усіма перевагами та недоліками, що можуть свідчити також про те, що цей механізм не відповідає засадам права, а відтак є неправовим й потребує виправлення. Абстрактний вияв розглядуваного ПМ – це ідеальний (безумовно відповідає засадам права, не загрожує самостійності та незалежності трудової діяльності суддів, не знижує інші гарантії незалежності суддів) стан такого механізму та фактична об'єктивація цього механізму, що охоплює сукупність правових засобів і способів, які забезпечують законність у ТВ за участю судді, зокрема, забезпечуючи умови, за яких неможливе порушення трудових й інших прав суддів, а у суддів є можливість долучитись до нормотворчої діяльності з метою формування нормативно-правової основи для ЗЗ в ТВ за їх участю. Отже, в загальному сенсі ПМ ЗЗ у ТВ за участю судді постає як цілісної системи послідовних правових засобів і способів, основною або ж однією з основних функцій яких є ЗЗ у правових відносинах, в межах яких наявна реалізація, захист, охорона, гарантування та відновлення порушених трудових прав чи іншого порушення трудового

правопорядку, яке полягало у невідповідності фактичних ТВ вимогам чинного законодавства України.

Враховуючи викладене, можемо також дійти висновку, що основними особливостями ПМ 33 у ТВ за участю судді є такі його особливі риси: 1) стосується ТВ за участю судді; 2) передбачає існування особливих суб'єктів дисциплінарної влади, які застосовують заходи 33 у сфері трудової діяльності суддів без шкоди для забезпечення гарантій незалежності та самостійності суддів; 3) 33 в ТВ за участю судді також відбувається відповідними діями суддів, а також організаціями суддів, суб'єктами громадянського суспільства (включно зі ЗМІ); 4) способи та засоби 33, охоплені таким ПМ, узгоджуються із засадничими ідеями права, а також передбачаються нормами законодавства про працю, законодавства про судоустрій і статус суддів, про Вишу раду правосуддя (також, якщо мова йде про Вищий антикорупційний суд – відповідним законодавчим актом), а відтак – застосовуються на підставі, за умов і в порядку, передбаченому нормами законодавства; 5) хоча найбільш зацікавлений в 33 в ТВ за участю судді є суспільство (адже за таких обставин кожна людина спроможна реалізувати право на правосуддя в практичній дійсності), не в меншій мірі зацікавлений суб'єктами в правопорядку у таких відносинах є держава (яка існує в парадигмі права та людиноцентризму, що є недосяжним без належної трудової діяльності суддів), а також і сам суддя (законність в ТВ формує умови, за яких суддя спроможний реалізувати свої трудові, соціальні та інші права).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Данильян О. Г. Соціальні протиріччя у посттоталітарних системах: методологія дослідження та розв'язання. Харків : Основа, 1998. 211 с.
2. Ярема В. А. Забезпечення трудових прав суддів у контексті судової реформи в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2016. 211 с.
3. Гладкий В. В. Гідна праця суддів і панування права в Україні під час пандемії COVID-19. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10–11 квітня 2020 р.). Одеса : ПФП, 2020. С. 72–75. doi:10.5281/zenodo.3747754.
4. Іншин М. І. Забезпечення трудових прав суддів як передумова їх соціальної безпеки. *Юридична наука*. 2020. № 1. С. 422–429. doi:10.32844/2222-5374-2020-103-1.51.
5. Ковалюмнус Е. Л. Національний рівень захисту трудових і соціальних прав суддів в Україні. *Юридична наука*. 2019. № 7. С. 366–372.
6. Курбанов Б. Б. Щодо особливостей нормативно-правового регулювання захисту трудових прав суддів. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Право*. 2014. № 2. С. 275–280.
7. Кравчук М. В. Теорія держави і права (опорні конспекти) : навч. посіб. Київ : Атіка, 2003. 288 с.
8. Коссе Д. Д. Правовий режим та механізм правового регулювання: ознаки та співвідношення. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 25–31.
9. Теорія держави і права: навчальний посібник / за заг. ред. В. В. Галунька. Херсон : ХЮІ ХНУВС, 2010. 250 с.
10. Андріїв В. М. Система трудових прав працівників та механізм їх забезпечення : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.05. Одеса, 2012. 40 с.
11. Куценко Т. Р. Зміст поняття «спеціальний суб'єкт трудового права». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 701-704.
12. Шабанов Р. І. Суддя як суб'єкт трудового права. *Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.(м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)/відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Гельветика, 2020. Т. 2. С. 159-161.*
13. Кочкова Г., Дей М. Вплив міжнародно-правових стандартів у сфері захисту трудових прав суддів та євроінтеграції України на реформування національного законодавства щодо трудових правовідносин із суддями. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 352-356. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2020.70>

REFERENCES:

1. Danylian, O. H. (1998). *Sotsialni protyrychchia u posttotalitarnykh systemakh: metodolohiia doslidzhennia ta rozv'iazannia*. [Social contradictions in post-totalitarian systems: research methodology and resolution]. 211. [in Ukrainian].
2. Yarema, V. A. (2016). *Zabezpechennia trudovykh prav suddiv u konteksti sudovoi reformy v Ukraini*. [Ensuring the labor rights of judges in the context of judicial reform in Ukraine]. *dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.05*. 211. [in Ukrainian].
3. Hladkyi, V. V. (2020). *Hidna pratsia suddiv i panuvannia prava v Ukraini pid chas pandemii COVID-19*. [Decent work of judges and the rule of law in Ukraine during the COVID-19 pandemic]. *Priorytety rozvytku yurydychnykh nauk u KhKhI stolitti : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 10–11 kvitnia 2020 r.)*. 72–75. Retrieved from: doi:10.5281/zenodo.3747754. [in Ukrainian].
4. Inshyn, M. I. (2020). *Zabezpechennia trudovykh prav suddiv yak peredumova yikh sotsialnoi bezpeky*. [Ensuring the labor rights of judges as a prerequisite for their social security]. *Yurydychna nauka*. № 1. 422–429. Retrieved from: doi:10.32844/2222-5374-2020-103-1.51. [in Ukrainian].
5. Kovaliumnus, E. L. (2019). *Natsionalnyi riven zakhystu trudovykh i sotsialnykh prav suddiv v Ukraini*. [National level of protection of labor and social rights of judges in Ukraine]. *Yurydychna nauka*. № 7. 366–372. [in Ukrainian].

6. Kurbanov, B. B. (2014). Shchodo osoblyvostei normatyvno-pravovoho rehuliuвання zakhystu trudovykh prav suddiv. [Regarding the peculiarities of legal regulation of the protection of labor rights of judges]. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Seriya : Pravo*. № 2. 275–280. [in Ukrainian].
7. Kravchuk, M. V. (2003). Teoriia derzhavy i prava (oporni konspekty). [Theory of the state and law (reference abstracts)]. *Navch. posib.* 288. [in Ukrainian].
8. Kosse, D. D. (2009). Pravovyi rezhym ta mekhanizm pravovoho rehuliuвання: oznaky ta spivvidnoshennia. [The legal regime and the mechanism of legal regulation: characteristics and relationships]. *Derzhava i pravo*. Vyp. 44. 25–31. [in Ukrainian].
9. Halunko, V.V. (Ed.) (2010). Teoriia derzhavy i prava. [Theory of the state and law]. *Navchalnyi posibnyk*. 250. [in Ukrainian].
10. Andriiv, V. M. (2012). Systema trudovykh prav pratsivnykiv ta mekhanizm yikh zabezpechennia. [The system of labor rights of employees and the mechanism of their provision]. *Avtoref. dys. ... d-ra. yuryd. nauk: spets. 12.00.05*. 40. [in Ukrainian].
11. Kutsenko, T. R. (2022) Zmist poniattia «spetsialnyi subiekt trudovoho prava». Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal [Content of the concept of "special subject of labor law"]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 5. С. 701-704. [in Ukrainian].
12. Shabanov, R. I. (2020) Suddia yak subiekt trudovoho prava zhurnal [The judge as a subject of labor law]. *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy: u 3 t.: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.(m. Odesa, 15 trav. 2020 r.)/vidp. red. M.R. Arakelian. Odesa: Helvetyka*. T. 2. S. 159-161. [in Ukrainian].
13. Kochkova, H., Dei, M. (2020). Vplyv mizhnarodno-pravovykh standartiv u sferi zakhystu trudovykh prav suddiv ta yevrointehratsii Ukrainy na reformuvannia natsionalnoho zakonodavstva shchodo trudovykh pravovidnosyn iz suddiamy [The influence of international legal standards in the field of protection of the labor rights of judges and the European integration of Ukraine on the reform of national legislation regarding labor relations with judges]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 40. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 5.11.2023

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-154-158

Кузьменко Оксана Володимирівна,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України
завідувач кафедри публічного та міжнародного права
ННІ «Юридичний інститут Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана»
e-mail: kov2101@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0830-766X>

Чорна Вікторія Григорівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного та міжнародного права
ННІ «Юридичний інститут Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана»
e-mail: demidenkov@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6072-0283>

Кожура Людмила Олександрівна,
доктор юридичних наук, професор,
директор ННІ «Юридичний інститут Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана»
e-mail: lepel@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4100-9530>

НУМІЗМАТИЧНА ПРОДУКЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У даній статті акцентовано увагу на понятті та характерних рисах нумізматичної продукції, що випускає Національний банк України.

Визначено, що нумізматична продукція Національного банку України є елементом культурно-історичного наслідування України та брендінгової діяльності Національного банку України, що може бути предметом колекціонування, вираженням національно-патріотичної ідентичності.

В цілому, нумізматична продукція Національного банку України має не тільки матеріальну цінність, але і важливий символічний та культурний вплив на суспільство.

Характерними рисами нумізматичної продукції, що випускає Національний банк України є: 1) випускаються для відзначення важливих подій в історії України, таких як ювілеї незалежності, історичні події, великі досягнення тощо; 2) може бути важливим інструментом для привертання уваги до культурних та історичних багатств України. Монети можуть відображати унікальні аспекти національної спадщини, пам'ятки архітектури, видатні постаті, та інше; 3) сприяє розширенню нумізматичного обігу в Україні та за її межами, привертаючи увагу колекціонерів та інвесторів до українських монет та медалей; 4) продаж нумізматичних виробів може слугувати додатковим джерелом фінансування для Національного банку або благодійних цілей, таких як фінансування соціальних проектів, культурних ініціатив, чи допомога благодійним організаціям; 5) випуск нумізматичної продукції може стимулювати інтерес громадськості до фінансової та економічної освіти, а також до збереження історії та культурної спадщини.

До проблемних аспектів з якими зіштовхується Національний банк України в процесі здійснення даного виду регулювання є: 1) невизначеність нормативно-правового середовища; 2) фальсифікація та шахрайство. Зростання попиту на нумізматичні вироби може породжувати проблеми з фальсифікацією монет та інших артефактів; 3) неоднаковість стандартів якості; 4) податкове регулювання, яке застосовується до нумізматичної продукції, може впливати на цінову динаміку та збереження цінності виробів; 5) окремим проблемним питанням є обмеження експорту та імпорту нумізматичної продукції для збереження культурної спадщини; 6) контроль за законністю права власності на нумізматичну продукцію.

Ключові слова: банки України, Національний банк України, банківська система, нумізматична продукція, банківська діяльність, регулятор, пам'ятні монети України, інвестиційні монети України, пам'ятні банкноти, сувенірна продукція.

Chorna V., Kuzmenko O., Kozhura L. NUMISMATIC PRODUCTS OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT

This article focuses on the concept and characteristic features of numismatic products issued by the National Bank of Ukraine.

It was determined that the numismatic products of the National Bank of Ukraine are an element of the cultural and historical imitation of Ukraine and the branding activity of the National Bank of Ukraine, which can be an object of collection, an expression of national-patriotic identity.

In general, numismatic products of the National Bank of Ukraine have not only material value, but also an important symbolic and cultural impact on society.

The characteristic features of numismatic products issued by the National Bank of Ukraine are: 1) issued to commemorate important events in the history of Ukraine, such as anniversaries of independence, historical events, great achievements, etc.; 2) can be an important tool for drawing attention to the cultural and historical wealth of Ukraine. Coins can reflect unique aspects of national heritage, architectural monuments, prominent figures, etc.; 3) promotes the expansion of numismatic circulation in Ukraine and beyond, attracting the attention of collectors and investors to Ukrainian coins and medals; 4) the sale of numismatic products can serve as an additional source of financing for the National Bank or charitable purposes, such as financing social projects, cultural initiatives, or assistance to charitable organizations; 5) the issue of numismatic products can stimulate public interest in financial and economic education, as well as in the preservation of history and cultural heritage.

The problematic aspects that the National Bank of Ukraine faces in the process of implementing this type of regulation are: 1) the uncertainty of the regulatory and legal environment; 2) falsification and fraud. The growing demand for numismatic products can create problems with the counterfeiting of coins and other artifacts; 3) uneven quality standards; 4) tax regulation applied to numismatic products can affect the price dynamics and preservation of the value of products; 5) a separate problematic issue is the restriction of export and import of numismatic products to preserve cultural heritage; 6) control over the legality of ownership of numismatic products.

Key words: banks of Ukraine, National Bank of Ukraine, banking system, numismatic products, banking activity, regulator, commemorative coins of Ukraine, investment coins of Ukraine, commemorative banknotes, souvenir products.

Постановка проблеми. Проблема визначення нумізматичної продукції може виникнути через неоднозначність поняття та його інтерпретацію. Деякі аспекти, які можуть становити труднощі в визначенні, обумовлені: різноманітністю нумізматичних виробів (монети, банкноти, медалі, жетони, марки, а також різні сувеніри і вироби з металу чи інших матеріалів). Розмаїття цих виробів може створювати складнощі в чіткому визначенні того, що належить до нумізматичної продукції; специфічним цільовим призначенням, адже, деякі вироби можуть мати подвійне призначення, наприклад, бути колекційними предметами та мати функціональне застосування (наприклад, пам'ятні монети, які вводяться в обіг). Це може викликати плутанину у визначенні, чи вони вважаються нумізматичною продукцією чи ні; складності об'єктивної оцінки, маємо на увазі, що визначення, що є цінним для нумізматиків чи колекціонерів, може бути відносною концепцією. Різні колекціонери можуть цінувати різні аспекти та періоди у своїй діяльності; інноваційність в продукції, що обумовлено появою нових технологій та матеріалів, що спричиняють виникнення нових форм нумізматичної продукції, що ускладнює її визначення. Наприклад, електронні артефакти чи блокчейн-засновані нумізматичні вироби.

Враховуючи ці аспекти, важливо встановлювати чіткі критерії та стандарти для визначення нумізматичної продукції в різних контекстах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Марджорі Х. Ейкін, Джеймс К. Бард, Кевін Акін досліджували нумізматичні підходи до аналізу, методи винайдення монет, паперові гроші, медалі; Орлик В., Кулешок С., Шатайло М. досліджували генезис нумізматики на території України.

Метою статті є розкриття поняття, характерних особливостей та видів нумізматичної продукції Національного банку України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Постановою правління Національного банку України «Про затвердження Правил реалізації нумізматичної продукції Національного банку України засобами вебсайту» від 16.11.2020 р. № 146 та Інструкцією про організацію виготовлення, випуску в обіг і реалізації пам'ятних та інвестиційних монет України, сувенірної продукції від 30.05.2012 р. № 213 визначено, що нумізматична продукція Національного банку – це пам'ятні монети України з дорогоцінних та недорогоцінних металів, інвестиційні монети України, пам'ятні банкноти, сувенірна продукція з недорогоцінних металів [вироби з використанням розмінних і обігових монет або банкнот національної валюти України, вироби в сувенірній упаковці, нерозрізані аркуші банкнот, а також вироби, що не містять монет або банкнот національної валюти та не виконують функцій засобу платежу (медалі, сувенірні монети та банкноти)], сувенірна продукція з дорогоцінних металів [вироби з дорогоцінних металів, що не містять монет або банкнот національної валюти та не виконують функцій засобу платежу (сувенірні срібні гривні, сувенірні вироби, які імітують банкноти, медалі)], сувенірні монети та інша продукція Національного банку, що випускається БМД [2; 3].

Втім слід відзначити, що перелік нумізматичної продукції, який визначений в постановах правління Національного банку України [2] та [3] є різним, а більш повний перелік визначений в Правилах реалізації нумізматичної продукції Національного банку України засобами вебсайту, що включає в себе наступні види:

1) пам'ятні монети України (далі - пам'ятні монети) - монети із дорогоцінних або недорогоцінних металів, які виготовлені із застосуванням спеціальних технологій, що забезпечують підвищену якість монет, і випускаються в обіг Національним банком обмеженими тиражами з нагоди відзначення ювілейних дат, пам'ятних подій історії та сучасності, заходів з охорони навколишнього природного середовища, інших подій

суспільного життя [2]. Станом на 01.01.2023 р. згідно Плану випуску пам'ятних та інвестиційних монет України, сувенірної продукції на 2023 рік передбачено випуск пам'ятних та інвестиційних монет України, сувенірної продукції на 2023 рік заплановано випуск 26 нових пам'ятних монет, серед яких «Країна супергероїв. Дякуємо енергетикам!», «Захисники неба» та інші [4].

Пам'ятні монети часто використовуються для представницьких цілей, оскільки вони мають високу художню цінність і становлять відмінний подарунок для спеціальних заходів, таких як ювілеї, відкриття нових будівель або історичних подій [5, с.461].

2) інвестиційні монети України (далі - інвестиційні монети) - монети, вироблені з дорогоцінних металів з пробами для золота - 999,9, для срібла - 999,9, для платини - 999,5, які призначені для інвестування та накопичення [2];

3) пам'ятні банкноти - банкноти національної валюти України, що випускаються спеціальним тиражем до визначних подій та ювілейних дат, святкування яких відзначається на державному рівні, у тому числі банкноти діючого номінального ряду з нанесенням додаткових елементів дизайну тощо [2];

4) сувенірна продукція - продукція з недорогоцінних металів (вироби з використанням розмінних і обігових монет або банкнот національної валюти України, у тому числі в сувенірній упаковці, нерозрізані аркуші банкнот, а також вироби, які не містять монет або банкнот національної валюти та не виконують функції засобу платежу (медалі, сувенірні монети та банкноти тощо), та продукція з дорогоцінних металів (вироби з дорогоцінних металів, які не містять монет або банкнот національної валюти та не виконують функції засобу платежу (сувенірні срібні гривні, сувенірні вироби, які імітують банкноти, медалі тощо), що передбачено планом випуску пам'ятних та інвестиційних монет, сувенірної продукції [2].

5) сувенірні монети - різновид пам'ятних монет, які за розміром і дизайном повторюють обігові або розмінні монети України в дорогоцінному металі, або такі, що мають інші технічні характеристики, форму, якість карбування тощо, і випускаються в обіг Національним банком обмеженими тиражами [2].

Таким чином, нумізматична продукція Національного банку України є елементом культурно-історичного наслідування України та брендінгової діяльності Національного банку України, що може бути предметом колекціонування, вираженням національно-патріотичної ідентичності.

В цілому, нумізматична продукція Національного банку України має не тільки матеріальну цінність, але і важливий символічний та культурний вплив на суспільство.

На нашу думку, характерними рисами нумізматичної продукції, що випускає Національний банк України є:

1) випускаються для відзначення важливих подій в історії України, таких як ювілеї незалежності, історичні події, великі досягнення тощо;

2) може бути важливим інструментом для привертання уваги до культурних та історичних багатств України. Монети можуть відображати унікальні аспекти національної спадщини, пам'ятки архітектури, видатні постаті, та інше;

3) сприяє розширенню нумізматичного обігу в Україні та за її межами, привертаючи увагу колекціонерів та інвесторів до українських монет та медалей;

4) продаж нумізматичних виробів може слугувати додатковим джерелом фінансування для Національного банку або благодійних цілей, таких як фінансування соціальних проєктів, культурних ініціатив, чи допомога благодійним організаціям;

5) випуск нумізматичної продукції може стимулювати інтерес громадськості до фінансової та економічної освіти, а також до збереження історії та культурної спадщини.

Одним з монопольних повноважень Національного банку України є регулювання випуску та обігу нумізматичної продукції. Для забезпечення організації готівкового грошового обігу Національний банк здійснює: виготовлення банкнот і монет; зберігання банкнот і монет безпосередньо або у банках, уповноважених ним на зберігання та для проведення операцій із ними; визначення вимог до банків, що можуть бути уповноважені на зберігання банкнот і монет та для проведення операцій з ними, встановлення порядку зберігання такими банками банкнот і монет та проведення операцій із ними; створення резервних фондів банкнот і монет; встановлення номіналів, систем захисту, платіжних ознак та дизайну банкнот та монет, а також обмежень щодо використання систем захисту, платіжних ознак та відтворення елементів дизайну банкнот та монет; 4) встановлення порядку заміни пошкоджених банкнот і монет [1].

Банками-дистрибуторами нумізматичної продукції є: АТ АБ "УКРГАЗБАНК" (12% від тиражу нумізматичної продукції з 24.10.2023); АТ КБ "ПриватБанк" (12% від тиражу нумізматичної продукції з 24.10.2023); АТ "ТАСКОМБАНК" (8% від тиражу нумізматичної продукції з 24.10.2023); АТ "АБ "РАДАБАНК" (8% від тиражу нумізматичної продукції з 24.10.2023).

Національний банк України встановлює правила щодо випуску та обігу пам'ятних монет, а також вимоги до їх зберігання та обліку. Для банків, які здійснюють операції з пам'ятними монетами, важливо дотримуватись встановлених норм та правил, оскільки невиконання цих вимог може призвести до порушення законодавства та штрафних санкцій. НБУ випускає пам'ятні монети в обмеженій кількості, тому банки можуть стикнутися з обмеженнями на кількість монет, які вони можуть придбати. Окрім того, вартість пам'ятних монет може коливатися залежно від рівня попиту та зміни курсу національної валюти. [5, с.460].

Пам'ятні монети можуть бути продані клієнтам банку або іншим банкам. Нереалізовані пам'ятні монети банк може пізніше повернути Національному банку за їх номінальною вартістю.

Усю нумізматичну та сувенірну продукцію для Національного банку виготовляє виключно його структурний підрозділ – Банкотно-монетний двір НБУ. На кожній монеті чи медалі, яку відкарбували на Банкотно-монетному дворі НБУ, можна знайти логотип цього виробництва – лілію з трьох пелюсток. В Україні карбувати та вводити в обіг монети може виключно Національний банк.

Нумізматична програма Національного банку передбачає переважно випуск пам'ятних та інвестиційних монет. Вони мають номінали (2, 5, 10, 20 гривень) та є платіжними засобами в нашій країні. Також у межах нумізматичної програми Національний банк може випускати пам'ятні медалі (без номіналу) та іншу сувенірну продукцію (сувенірні банкноти, значки тощо).

Реалізація нумізматичної продукції здійснюється за роздрібними цінами, що діють на дату здійснення покупцями операцій з придбання нумізматичної продукції. Вартість нумізматичної продукції включає всі операційні витрати Національного банку, пов'язані з її виготовленням та реалізацією, і розраховується відповідно до встановленого в Національному банку порядку ціноутворення [2, п.27-28].

До проблемних аспектів з якими зіштовхується Національний банк України в процесі здійснення даного виду регулювання є:

1) невизначеність нормативно-правового середовища. В нормативних актах Національного банку України [2; 3] не завжди чітко визначено, які вироби вважаються нумізматичною продукцією, а також які саме аспекти цієї сфери підлягають регулюванню. Відсутність конкретних норм та стандартів, а також неоднозначність в їх номенклатурі може призводити до непорозумінь та суперечок щодо регулювання нумізматичної продукції;

2) фальсифікація та шахрайство. Зростання попиту на нумізматичні вироби може породжувати проблеми з фальсифікацією монет та інших артефактів. Це може призводити до обману споживачів та підірвання довіри до нумізматичного ринку та монопольної діяльності Національного банку України;

3) неоднаковість стандартів якості. Це може призводити до непорозумінь та ускладнювати міжнародний обмін та торгівлю нумізматичною продукцією;

4) податкове регулювання, яке застосовуються до нумізматичної продукції, може впливати на цінову динаміку та збереження цінності виробів. Зміни в податковому законодавстві можуть впливати на ринок та інтереси колекціонерів;

5) окремим проблемним питанням є обмеження експорту та імпорту нумізматичної продукції для збереження культурної спадщини. Проте, такі обмеження можуть призводити до складнощів у вільному обміні та розповсюдженні цих виробів;

6) контроль за законністю права власності на нумізматичну продукцію. Визначення власності та легітимності нумізматичних виробів може становити виклик, особливо у випадку відсутності документації або при різних власників протягом часу.

Розв'язання цих проблем може вимагати вдосконалення нормативно-правового регулювання, впровадження ефективних механізмів контролю якості та посилення адміністративно-правового регулювання нумізматичної продукції Національного банку України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 року № 679-XIV. Відомості Верховної Ради України, 1999. № 29. Ст.238.

2. Постанова правління Національного банку України «Про затвердження правил реалізації нумізматичної продукції Національного банку України засобами вебсайту» від 16.11.2020 р. № 146. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0146500-20#Text>

3. Постанова правління Національного банку України «Про затвердження Інструкції про організацію виготовлення, випуску в обіг і реалізації пам'ятних та інвестиційних монет України, сувенірної продукції» від 30.05.2012 № 213. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1044-12#Text>

4. План випуску пам'ятних та інвестиційних монет України, сувенірної продукції на 2023 рік. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Plan_issue_com_coins_souv_prod_2023.pdf

5. Мельник К.М. Операції банку з пам'ятними монетами та їх облік. Modernization of economy: current realities, forecast scenarios and development prospects: V International scientific-practical conference (27-28th of April 2023, Kherson – Khmelnytskyi). URL:<http://surl.li/pxkeo>

REFERENCE:

1. Zakon Ukrainy Pro Natsionalnyi bank Ukrainy [Law of Ukraine On the National Bank of Ukraine] vid 20 travnia 1999 roku № 679-XIV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Official Gazette of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1999. № 29. St. 238. [in Ukrainian].

2. Postanova pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy «Pro zatverdzhennia pravil realizatsii numizmatychnoi produktsii Natsionalnoho banku Ukrainy zasobamy veb-saitu» [Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine "On Approval of the Rules for the Sale of Numismatic Products of the National Bank of Ukraine through the Website"] vid 16.11.2020 r. № 146. zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0146500-20#Text> [in Ukrainian].

3. Postanova pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy Pro zatverdzhennia Instruksii pro orhanizatsiiu

vyhotovlennia, vypusku v obih i realizatsiiu pam'iatnykh ta investytsiinykh monet Ukrainy, suvenirnoi produktsii [Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine On Approval of the Instruction on the Organization of Manufacturing, Circulation, and Sale of Commemorative and Investment Coins of Ukraine, Souvenir Products] vid 30.05.2012 № 213. zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1044-12#Text> [in Ukrainian].

4. Plan vypusku pam'iatnykh ta investytsiinykh monet Ukrainy, suvenirnoi produktsii na 2023 rik [Plan for the Issuance of Commemorative and Investment Coins of Ukraine, Souvenir Products for 2023] zakon.rada.gov.ua Retrieved from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Plan_%D1%96ssue_com_coins_souv_prod_2023.pdf [in Ukrainian].

5. Melnyk, K.M. (2023) Operatsii banku z pam'iatny my monetamy ta yikh oblik [Bank Operations with Commemorative Coins and Their Accounting] Modernization of economy: current realities, forecast scenarios and development prospects: V International scientific-practical conference (27-28th of April 2023, Kherson – Khmelnytskyi). Retrieved from <http://surl.li/pxkeo> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 5.11.2023

УДК 340.5

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-158-163

Юркевич Ірина Ігорівна,

доктор філософії у галузі права,

доцент кафедри кримінального права та процесу
Західноукраїнського національного університету

e-mail: i.yurkevich@wunu.edu

<https://orcid.org/0000-0001-8025-8156>

Метельський Ігор Дмитрович,

кандидат юридичних наук, в.о. завідувача кафедри
безпеки та правоохоронної діяльності

Західноукраїнського національного університету

e-mail: i.metelsky@wunu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0001-8518-9321>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В МУСУЛЬМАНСЬКИХ КРАЇНАХ ТА УКРАЇНІ

У даній статті проведено порівняльний аналіз особливостей кримінального процесу в Україні та мусульманських країнах, зокрема в Ірані. Автори статті зосередилися на основних етапах кримінального процесу, від досудового розслідування до застосування покарань.

За результатами дослідження було встановлено, що засади реалізації провадження у кримінальних справах значно різняться між Україною та Іраном на всіх його етапах. Це стосується як методів розслідування, так і учасників кримінального провадження.

У дослідженні були висвітлені особливості історичного розходження кримінального провадження, особливо, що стосується саме джерел кримінального процесу. Також було досліджено основну мету покарання в Ірані та Україні, оскільки саме призначення та відбування покарання є одним з головних шляхів реалізації кримінальної відповідальності. Автори статті також проаналізували практичні аспекти застосування покарання в мусульманських країнах, які застосовують і досі та які беруть початок ще від стародавнього періоду.

Ключові слова: кримінальний процес, етапи кримінального провадження, учасники процесу, джерела.

Yurkevych I., Metelskyi I. COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CRIMINAL PROCESS IN MUSLIM COUNTRIES AND UKRAINE

This article provides a comparative analysis of the features of the criminal process in Ukraine and Muslim countries, in particular in Iran. The authors of the article focused on the main stages of the criminal process, from pre-trial investigation to the application of punishments. According to the results of the study, it was found that the principles of the implementation of criminal proceedings differ significantly between Ukraine and Iran at all its stages. This applies to both methods of investigation and participants in criminal proceedings.

The study highlighted the features of the historical difference in criminal proceedings, especially regarding the sources of the criminal process. The main purpose of punishment in Iran and Ukraine was also investigated, since it is the appointment and serving of a sentence that is one of the main ways to implement criminal liability.

The authors of the article also analyzed the practical aspects of the application of punishment in Muslim countries, which are still used and which originate from the ancient period.

Key words: criminal process, stages of criminal proceedings, participants of the process, sources.

Постановка проблеми. Сучасний світ – це взаємодія усіх існуючих цивілізацій у всіх сферах людського життя. Зрозуміло, що релігійно, етнічно та географічно вони відрізняються між собою. Звісно, це не оминуло і юриспруденцію. Кожна країна обрала свій шлях реалізації покарання за злочинні діяння, а окремі – навіть залишили покарання, які існували тисячі років тому. Тому, кримінальний процес, який є в кожній країні, відповідно, має свої особливі елементи. У стрімкому розвитку світу, а також у численній динамічній характеристиці законодавств різних країн важливо проводити порівняльний аналіз правових систем між собою для їх вдосконалення. Останнім часом значні зміни відбуваються саме в кримінальному процесі мусульманських країн. Навіть, більшість країн запроваджує систему кодексів, а не лише продовжує базуватися на Корані чи Сунні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Виходячи із наведених та інших даних проблематика порівняльного аналізу є достатньо актуальною. У ході написання статті використовувались законодавчі та інші нормативно-правові акти України. Окремі аспекти розкриті у працях Белова Д.М., Бота С.М., Фекийшгазі К.С., Юсіфа Мамедова тощо.

Метою статті є здійснення порівняльного аналізу кримінального процесу притаманного мусульманським країнам та Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «кримінального процесу» у правових системах світу різняться між собою. В Україні кримінальний процес трактується, як діяльність органів досудового розслідування, оперативних підрозділів, слідчого-судді, прокурора, суду щодо здійснення як досудового розслідування, так і судового провадження з метою розкриття кримінальних правопорушень, притягнення осіб, визнаних винними у їх вчиненні до кримінальної відповідальності та недопущення покарання невинних осіб. Кримінальний процесуальний кодекс України трактує завдання кримінального провадження в ст. 2, а саме як здійснення захисту особи, загалом суспільства, так і держави від різних кримінальних правопорушень, охороняти права, свободи та законні інтереси усіх учасників кримінального провадження. Забезпечити швидке, повне та неупереджене розслідування і судовий розгляд, щоб кожний, хто вчинив певне кримінальне правопорушення, обов'язково був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а також жоден невинний не був обвинувачений або засуджений. Жодна особа не може бути піддана необґрунтованому процесуальному примусу, щоб до всіх учасників кримінального процесу була застосована належна процедура [3].

У свою чергу, поняття «кримінального процесу» в законодавстві мусульманських країн трактується, як процес, який передбачає здійснення державного контролю за дотриманням правил поведінки учасників кримінального процесу під час розслідування, допиту, збиранні доказів та затриманні підозрюваних у справі. Завдання постає саме у справедливому винесенні вироку та покаранні.

Проводячи порівняння цих двох розумінь кримінального процесу, можна прийти до висновку, що вони є досить відмінними. Так, якщо в Україні, – це діяльність спеціально уповноважених агентів держави щодо притягнення осіб визнаних вироком суду винними у вчиненні кримінальних правопорушень до кримінальної відповідальності, то згідно законодавства Ірану, кримінальний процес – це також діяльність агентів держави, але яка полягає у контролі та нагляді за діяльністю державних органів та посадових осіб, що реалізують кримінальне провадження за законодавством України.

Оскільки, наші предки за допомогою «своїх» первісних, але також правових методів здійснювали правові дії, слід порівняти саме історичну форму кримінального процесу мусульманських країн та України. Історична форма кримінального процесу - це форма організації кримінального провадження за допомогою кодифікованих для цього норм права. Зазвичай форми кримінального процесу поділяють на три форми: інквізиційну, змагальну та змішану [6].

Україна, яка реформувала кримінальне процесуальне законодавство у 2012 визнає саме змішану форму кримінального процесу. Змішаний процес ще називають слідчо-судовим, у даному процесі у досудове розслідування допускається участь захисника, усі учасники кримінального права мають змогу ознайомитися з матеріалами справи тощо.

Джерелами українського кримінального процесу є відповідні положення конституції України, міжнародних договорів, рішень Конституційного Суду України, кримінального процесуального кодексу України, інших законів України, а також практики Верховного Суду України та Європейського Суду з прав людини [5].

Водночас мусульманське кримінальне законодавство базується на шариаті, під яким розуміють систему правових норм, яка має своїм підґрунтям Коран та Сунну. Коран – найцентральніший текст релігії Ісламу, який мусульмани вважають саме одкровенням Аллаха [7]. Сунна – це висловлення пророка Мухаммада, який надає приклади зі свого життя. Мусульманами вона використовується, як настанова на певну діяльність [10]. Шариат визначає усі правила поведінки, визначає порядок кримінального провадження, визначає злочини та правопорушення, а також відповідно застосування санкцій за їх вчинення.

Що стосується країн мусульманської правової системи, то там кримінальний процес є за своїм характером приватно-змагальним. Учасники кримінального провадження використовують зізнання обвинувачених чи підозрюваних, присяги та звичайно свідчення.

Також при порівнянні кримінального процесу варто зачепити саме «національний» тип процесу. Усього його класифікують на романо-германський (континентальний); англосаксонський тип та традиційний тип. Україна належить до романо-германського типу кримінального процесу, адже в її рішеннях переважно значення мають саме кримінальні процесуальні норми, які закріплені в законодавчих актах. Мусульманські ж країни належать до традиційного типу, адже в них переважає правова ідеологія, тобто не релігійно-общинні правові системи.

Найважливішим аспектом кримінального процесу, на нашу думку є саме дотримання усіх прав учасників кримінального процесу. В ісламських країнах обвинуваченим, підозрюваним гарантується дотримання таких прав: 1) право кожної людини на захист життя, честі, свободи та власності; 2) право на належну правову процедуру; 3) право на справедливий і відкритий судовий розгляд неупередженим суддею; 4) свобода від примусу свідчити проти себе; 5) захист від свавільного арешту та затримання; 6) швидкий судовий розгляд; 7) право на оскарження. Зазначається, що якщо особі пред'явлено обвинувачення, вона має багато засобів захисту. Наголошується, що судовий розгляд має бути справедливим, у чому важливу роль відіграє кадї (суддя). Встановлено, що, крім процесуальних гарантій, кваліфікація і характер кадї, а також суворі вимоги ісламських правил доказування покликані забезпечити справедливий суд над обвинуваченим. Доведено, що дотримання цих принципів є свідченням того, що права обвинуваченого повністю гарантовані ісламським кримінальним правом [7].

Зараз більшість мусульманських країн закріпили своє кримінальне законодавство відповідно у кримінальних кодексах, але винятком є Саудівська Аравія, яка досі основним джерелом кримінального процесу вважає Коран.

Кримінальний процесуальний кодекс України закріплює правовий статус та визначає загальні умови участі у кримінальному провадженні експерта, цивільного позивача, цивільного відповідача, перекладача, свідка, потерпілого, обвинуваченого тощо. Це стосується прав подавати докази, заявляти про відводи та клопотання, давати пояснення, оскаржувати рішення, знайомитися з матеріалами справи, бути завчасно проінформованим про місце та час судового розгляду справи, участь у суді, користуватися рідною мовою тощо, а також їхніх обов'язків в межах кримінального судочинства.

Українське процесуальне законодавство засноване саме на принципі презумпції невинуватості, під яким розуміють той факт, що особа вважається невинною у скоєнні злочину і не може бути піддана будь-якому покаранню, доки її провини не буде доведено в судовому порядку, а також сам процес заснований суто на дотриманні правових норм.

Мусульманські ж країни дотримуються захисту прав людини під час кримінального процесу, але в загальному все ґрунтується на принципах шаріату, також з цим пов'язано обов'язкове дотримання моральності.

Щодо етапів кримінального процесу, то в кримінальному процесуальному кодексі України закріплена послідовність стадій, які йдуть поетапно одна за іншою, а результати, які отримані на попередній стадії, можуть бути перевірені на наступній: досудове розслідування, підготовче провадження, розгляд справи в суді, апеляційне провадження, виконання вироку, касаційне провадження, провадження у Верховному Суді України, провадження у випадку виявлення нових обставин справи (так зване провадження за нововиявленими обставинами).

Загалом, на згаданих стадіях виконуються такі дії: стадія досудового розслідування вважається початковою. Її початком є внесення даних про вчинення особою кримінального правопорушення. На етапі досудового розслідування здійснюються:

- 1) прийняття та реєстрація заяви;
- 2) прийняття рішення про необхідність проведення досудового розслідування;
- 3) проведення досудового розслідування (досудове слідство, дізнання).

Суб'єктами досудового розслідування є слідчий, потерпілий, підозрюваний, свідок, захисник, експерт та інші. Закінчується процес звернення до суду або закриттям кримінального провадження.

На етапі підготовчого провадження суд разом з прокурором та іншими учасниками провадження розглядають матеріали під час проведення судового засідання. Це необхідно для перевірки підстав, за якими призначається судовий розгляд або відразу приймається остаточне рішення. Стадія судового розгляду вважається основною. Вона базується на розгляді кримінального провадження по суті та складається з:

- 1) підготовчої частини;
- 2) розгляду справи, під час якого проводиться перевірка доказів та обставин;
- 3) проведення судових дебатів;
- 4) надання обвинувачуваному останнього слова;
- 5) ухвалення рішення суду.

У результаті приймається рішення про винесення вироку, закриття справи, застосування примусових виховних чи медичних заходів.

На наступному етапі Апеляційний суд перевіряє рішення судової інстанції першого рівня, якщо було подано апеляцію. При цьому вирок може бути скасований, оскаржений, змінений повністю або частково.

Суб'єктами стадії виконання судового рішення є суд, засуджений, прокурор, захисник, потерпілий та інші. На цьому етапі суд приймає рішення про виконання судового рішення, про умовно-дострокове звільнення, зняття судимості тощо.

На стадії касаційного провадження, у разі подання касаційної скарги касаційний суд переглядає рішення, що були прийняті судом першої інстанції та Апеляційним судом. Головним завданням цього етапу є забезпечення справедливості та законності правосуддя, виправлення допущених помилок, попередження прийняття необгрунтованого рішення і т. д. При цьому Касаційний суд може залишити вирок без змін, змінити або скасувати рішення [11].

В мусульманських країнах кримінальне провадження визначене ісламським правом, тобто шаріатом. Але, в деяких країнах може містити різницю через певні регіональні традиції, в загальному його вигляд такий: розслідування - проведення слідчих дій для збору перших доказів; арешт та обвинувачення; судовий процес; апеляційний процес – можливість оскарження рішення суду; виконання рішень; можливість медіації – залучення посередника для врегулювання суперечок [8].

Що стосується доказів, то в Україні вони повинні бути - належні допустимі, достовірні та достатні. Це означає, що доказами можуть бути фактичні дані, отримані в передбаченому КПК порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів й обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [5].

В мусульманських країнах доказами є свідчення, які надійні та мають істотне значення, доказами є свідчення, експертні рішення та інші докази, які мають фактичне значення для провадження. Важливим фактом є те, що докази не можуть суперечити моралі шаріату [2].

Що стосується покарань, то в Україні покаранням є захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. В Україні можуть бути застосовані такі види покарання: громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі, поняття та види додаткового покарання, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, конфіскація майна, штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [4].

В країнах ісламського права покарання застосовують з метою відновлення справедливості та перевиховання злочинців. Видами покарань є: худуд - покарання за важкі злочини — відрубання руки, побиття (крадіжка, зневага Бога тощо); таазір – застосовують до ситуацій, що не входять до худуд та не мають такої небезпеки – штрафи; арешти; владна діяльність – відповідно до шаріатських принципів; корекційні заходи – можливості для покаюння та реабілітаційні заходи [1].

Що стосується відрубання руки чи пальців, як покарання, то ця практика застосовується з історичних часів, але все по порядку: крадіжка -це гріх в ісламському праві і вона заборонена Кораном, Сунною та Іджмою (рішення авторитетних та компетентних осіб) [9]. Згідно Корану, крадіжка має бути покарана і прописано в Корані – це відсікання руки. Пророк Мухаммад сказав: «Якщо людина вкраде п онад чверть динара товару, їй слід відрубати руку". Є історія з Сунни, що Фатіма бінт Мухаммад –дочка пророка Мухаммада, вкрала певні речі у свого сусіда. Коли її син, став посередником, пророк Мухаммад сказав: Аллах назначив покарання, а ти виступаєш посередником? Ті, хто був до тебе, були знищені, тому що багаті не звертали уваги на крадіжки, а бідні були покарані, якщо крали". Якби Фатіма бінт Мухаммед вкрала що-небудь, я б відрубав їй руку».

Іран вже давно запровадив ампутацію рук та пальців публічно відповідно до судових рішень. Так, 24 січня 2013 року в місті Шираз за допомогою спеціального винайденого апарату 29-річному чоловікові, якого звинуватили одночасно у крадіжці, незаконних статевих стосунках та розбії ампутували руку, а також засудили до трьох років позбавлення волі.

12 листопада 2012 року була подібна ситуація, у провінції Язд двох злодіїв також засудили до ампутації чотирьох пальців кожному: «Покарання було виконане публічно, щоб навчити злочинців» [12].

Висновки. Здійснюючи порівняльний аналіз кримінального процесуального законодавства України з кримінальним процесом мусульманських країн, можна виявити кілька ключових відмінностей. Українське законодавство в цілому базується на правових нормах, на засадах романо-германської правової системи, яка в свою чергу, заснована на засадах справедливості та гарантіях захисту прав обвинувачених і справедливе застосування закону. Це виходить з принципу презумпції невинуватості.

Варто зазначити, що багато мусульманських країн використовують правові системи, які засновані на законах шаріату, тобто, які впливають з принципів ісламу. Такі системи мають свої особливості, наприклад, з найпростішого для розуміння — це застосування певних видів санкцій у разі порушення закону.

Важливою відмінністю між кримінальним процесом в Україні та в мусульманських країнах може бути підхід до покарання та процесуальних гарантій. Кримінальне процесуальне законодавство України спрямоване на забезпечення справедливого та об'єктивного судового розгляду, захист прав людини та

забезпечення презумпції невинуватості. Що ж стосується мусульманських країн, то елементи кримінального процесу деяких з них мають форму покарання саме через тілесні покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Белов Д. М., Бота С. М. Ісламське право у правовій системі світу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 41- 45.
2. Белов Д.М., Фекийшгазі К.С. Ісламське право на території сучасної Європи. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 77(3). Ч. 3. 2023. С. 289–294.
3. Конституція України: офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.
4. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 1.11.2023).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 1.11.2023).
6. Текст лекції з навчальної дисципліни «Сучасні доктрини кримінального процесу» вибіркового компонента освітньої програми третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти 081 Право 081 Law. URL: <https://cutt.ly/DwZFuoBf> (дата звернення: 1.11.2023).
7. Що таке коран? URL: <https://translations.com.ua/koran.html> (дата звернення: 1.11.2023).
8. Юсіф Мамедов. Ісламське кримінально процесуальне законодавство: питання прав людини. *Grani* 23. 2020. № 10. С. 47 -57.
9. What Is Ijma` and What Are Its Types? URL: <https://islamqa.info/en/answers/201682/what-is-ijma-and-what-are-its-types> (дата звернення: 1.10.2023).
10. What is Sunnah. URL: <https://islamonline.net/en/what-is-the-sunnah/> (дата звернення: 04.11.2023).
11. Які є стадії кримінального провадження? URL: <https://zakarpatty.net.ua/News/224965-IAki-ie-stadii-kryminalnoho-provadzhennia> (дата звернення: 29.10.2023).
12. В Ірані створили машину для відрубання пальців. URL: <https://tsn.ua/svit/v-irani-stvorili-mashinu-dlya-vidrubuvannya-palciv-279638.html> (дата звернення: 3.11.2023).

REFERENCES:

1. Belov, D & Bota, S. (2023). *Islamske pravo v pravoviy systemi svitu* [Islamic law in the legal system of the world]. *Analytically-comparative law - Analitychno-porivnialne pravo*, 3, 41-45 [in Ukrainian]
2. Belov, D. & Fekishgazi, K. (2023). *Islamske pravo na terytorii sychasnoi Evropy*. [Islamic law on the territory of modern Europe]. *Nabokov Bulletin of UzhNU. Series «Pravo» - Sientific Bulletin of UshNU, Serie Law*, 77 (3), 289-294 [in Ukrainian]
3. *Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon vid 28.06.1996 No254k/96-VR (1996)*. XXX: Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254> [in Ukrainian]
4. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2341-14> [in Ukrainian]
5. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]*, dated 04/13/2012 No. 4651-VI / Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian]
6. *Tekst leksiy z navchalnoi dystsypliny «Suchasni doktryny kryminalnoho protsesu» vybirkovykh komponent osvithoiy prohramy tretoho (osvitno-naukovoho) rivnya vyshchoyi osvity 081 [The text of the lecture on the academic discipline «Modern doctrines of the criminal process» of the selective components of the educational program of the third (educational and scientific) level of higher education 081 Law 081 Law]*. Retrieved from: <https://cutt.ly/DwZFuoBf>. [in Ukrainian]
7. *What is a Quran?* Retrieved from: <https://translations.com.ua/koran.html>. [in English]
8. Mammadov, Yu. (2020). *Islamske Kryminalnyi-protsesual'ne zakonodavstvo: pytannya prav lyudyny [Islamic criminal procedure law: human rights issues]*. *Grani* 23. 10, 47 -57.
9. *What Is Ijma and What Are Its Types?* Retrieved from: <https://islamqa.info/en/answers/201682/what-is-ijma-and-what-are-its-types>. [in English]
10. *What is Sunnah*. Retrieved from: <https://islamonline.net/en/what-is-the-sunnah/>. [in English]
11. *Yakyu ye stadiyi kryminalnoho provadzhennya? [What are the stages of criminal proceedings?]* Retrieved from: <https://zakarpatty.net.ua/News/224965-IAki-ie-stadii-kryminalnoho-provadzhennia>. [in Ukrainian]
12. *V Irani stvoryly mashynu dlya vidrubuvannya paltsiv [Iran has created a machine for chopping off fingers]*. Retrieved from: <https://tsn.ua/svit/v-irani-stvorili-mashinu-dlya-vidrubuvannya-palciv-279638.html/> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 6.11.2023

УДК 343.97:332.3

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-163-167

Миколаєнко Роман Володимирович,аспірант кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України

e-mail: rvm.private@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-3140-4621>**РОЛЬ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ЗАПОБІГАННІ
КОРУПЦІЇ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН**

У статті досліджена проблематика ролі й місця інститутів громадянського суспільства у питаннях запобігання корупції у сфері земельних відносин. Констатовано, що сфера земельних відносин, відповідно чинній Антикорупційній державній стратегії та Державній програмі її реалізації визначена як така, що має високі корупційні ризики. Власне відкриття ринку земель сільгосппризначення додатково підвищує відповідні корупційні ризики, оскільки земля є об'єктом підвищеного інтересу для всіх громадян. Йдеться про те, що в Україні попри явні здобутки в реалізації антикорупційних запобіжників (прийняття системи антикорупційних законів, створення спеціалізованих антикорупційних органів, поступове підвищення рівня прозорості влади тощо), суспільство й надалі значною мірою залишається стороннім спостерігачем антикорупційних заходів, а не безпосереднім їх учасником. При цьому діяльність профільних державних органів ще не набула повної ефективності, а вплив громадянського суспільства на розробку та реалізацію антикорупційної політики залишається ще далеко не достатнім. Закон України «Про запобігання корупції» передбачає участь громадськості у заходах щодо запобігання корупції через спроможність проводити/замовляти проведення громадської антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проектів, подавати за результатами експертизи пропозиції, отримувати від відповідних органів інформацію про врахування поданих пропозицій. Роль громадськості у цілому та нормативно-врегульованих громадських організацій вбачається наразі надзвичайно важливою. Окрім того, саме ті, які мають максимальну легітимність та є обов'язковими в діяльності системи нових правоохоронних органів України, отримали від законотворця доволі потужні повноваження. Втім, важливим є їх чітке закріплення у вітчизняному законодавстві, позаяк такі повноваження на нормативному рівні не є чітко конкретизованими. Запропоновано зміни до системи чинного вітчизняного законодавства: 1) такий інструментарій конкурсного відбору, який би забезпечив добір у склад членів Громадської ради при органах у сфері запобігання та протидії корупції лише осіб, які користуються абсолютним авторитетом у професійному середовищі та мінімізував би саму можливість застосування корупційної складової при процедурі конкурсного відбору; 2) обов'язковість проведення громадськими організаціями експертизи законопроектів на предмет наявності антикорупційних ризиків.

Ключові слова: запобігання корупції; громадянське суспільство; сфера земельних відносин; корупційні прояви; антикорупційна експертиза; протидія корупції.

**Mykolaenko R. THE ROLE OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN PREVENTING CORRUPTION IN THE
SPHERE OF LAND RELATIONS**

The article examines the role and place of civil society institutions in preventing corruption in the field of land relations. It is stated that the sphere of land relations, according to the current Anti-Corruption State Strategy and the State Program for its implementation, is defined as having high corruption risks. The actual opening of the agricultural land market further increases the relevant corruption risks, since land is an object of high interest for all citizens. The point is that in Ukraine, despite obvious achievements (creation of specialized anti-corruption bodies, gradual increase in government transparency, adoption of a system of anti-corruption laws, etc.), society remains largely an outside observer of anti-corruption measures rather than a direct participant in them. At the same time, the activities of the relevant state bodies have not yet become fully effective, and the influence of civil society on the development and implementation of anti-corruption policy remains far from sufficient. The Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" provides for public participation in measures to prevent corruption through the ability to conduct/order a public anti-corruption expert review of regulatory legal acts and their drafts, submit proposals based on the results of the review, and receive information from the relevant authorities on the consideration of the submitted proposals. The role of the public and legally regulated civil society organizations is now seen as extremely important. In addition, the latter, which have the maximum legitimacy and are mandatory in the activities of the system of new law enforcement agencies in Ukraine, have been granted quite powerful powers by the legislator. However, it is important that they are clearly enshrined in domestic legislation, since such powers are not clearly specified at the regulatory level. The author proposes changes to the system of current domestic legislation: 1) a competitive selection tool that would ensure that only persons who enjoy absolute authority in the professional environment are selected as members of the Public Council at the bodies in the field of preventing and combating corruption and minimize the possibility of using the corruption component in the competitive selection procedure; 2) the obligation for public organizations to conduct an examination of draft laws for the presence of anti-corruption risks.

Key words: prevention of corruption; civil society; land relations; corruption; anti-corruption expertise; countering corruption.

Постановка проблеми. Корупція в нашій країні давно вже постала надзвичайно прибутковим, а отже, вигідним бізнесом, учасники якого навряд чи зацікавлені в здійсненні реальних заходів протидії їй. Це відноситься насамперед до представників системи публічного управління, які постають важливими суб'єктами формування і реалізації публічної політики у сфері земельних відносин.

Зокрема, сфера земельних відносин, відповідно чинній Антикорупційній державній стратегії [1] та Державній програмі її реалізації [2] визначена як така, що має високі корупційні ризики. Водночас, суб'єкти визначення такої оцінки представлені трьома групами респондентів: 1) експертне незалежне середовище; 2) представники бізнесу; 3) громадяни, які під час опитування (здійсненого спільно з громадськими антикорупційними організаціями) вказували свою думку відповідно до представлених питань.

В умовах, коли корумпована влада виявляє неефективність і імітаційний характер проведеної нею антикорупційної політики, все більш очевидною стає необхідність активного залучення інших ресурсів – а саме, громадянського суспільства. Усвідомлення на найвищому рівні збитку від корупційних проявів, що досяг вже критичних масштабів і загрожує національній безпеці країни, виразилося в конкретні заходи, що під час воєнного стану, є особливо чутливими для суспільства.

В Україні попри явні здобутки в реалізації антикорупційних запобіжників (прийняття системи антикорупційних законів, створення спеціалізованих антикорупційних органів, поступове підвищення рівня прозорості влади тощо), суспільство й надалі значною мірою залишається стороннім спостерігачем антикорупційних заходів, а не безпосереднім їх учасником. При цьому діяльність профільних державних органів ще не набула повної ефективності, а вплив громадянського суспільства на розробку та реалізацію антикорупційної політики залишається ще далеко не достатнім. Активність значної кількості громадських організацій зводиться лише до надання юридичної допомоги громадянам або передбачає пряме перехоплення правоохоронних функцій. В обох випадках така діяльність не відображає справжнього антикорупційного потенціалу інститутів громадянського суспільства. Його вивільнення можливе лише в умовах їх комплексної співпраці з органами державної влади та місцевого самоврядування й пересічними громадянами в рамках реалізації цілісної системи державної антикорупційної політики. Необхідність у її прийнятті та реалізації в Україні поставала вельми нагальною тривалий час (до прийняття у 2022 і 2023 роках відповідно). За цих умов формування її законодавчої та інституційної основи для легальної та демократичної взаємодії з інститутами громадянського суспільства є прямим завданням держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Роль інститутів громадянського суспільства щодо запобігання корупції у сфері земельних відносин постала прямо чи опосередковано предметом дослідження багатьох науковців, серед яких В. Василенко, О. Бусол, О. Гулак, В. Дорошенко, Б. Заяць, Д. Калмиков, І. Кириченко, І. Коліушко, О. Костенко, В. Курило, Н. Левчук, О. Лемєнов, Б. Малишев, А. Марчук, М. Мельник, Д. Михайленко, С. Невмержицький, В. Нестерович, А. Новак, А. Сіра, Р. Сівєрс, В. Трепак, Т. Федоренко, О. Шкурюпат, Ю. Якименко та ін. Їх доробок постав вагомим внеском у осмислення такого явища, як корупція у сфері земельних відносин та ролі громадських інститутів у запобіганні й протидії її проявам.

Мега статті полягає у аналізі ролі й місця інститутів громадянського суспільства у запобіганні корупції у сфері земельних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Власне відкриття ринку земель сільгосппризначення, саме по собі, вже підвищує відповідні корупційні ризики. Адже, земля є об'єктом підвищеного інтересу для всіх громадян, оскільки, відповідно до Конституції України, постає об'єктом права власності українського народу. Враховуючи порівняно нещодавнє прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» [3] та відповідних змін до Земельного Кодексу України [4], вищевикладена теза є особливо актуальною [5; 6; 7].

Значимість залучення інститутів громадянського суспільства до механізму запобігання корупції окремо підкреслюється в Антикорупційній стратегії [1]. Зауважимо, що тривалий проміжок часу «неприйняття» у стінах Верховної Ради України Державної антикорупційної стратегії, яка, до того ж вимагає окремо розробки й прийняття, на рівні Кабінету Міністрів України, відповідної Програми щодо її реалізації віддзеркалює у досить негативному ракурсі антикорупційні устремління нашої держави та й, у цілому, стримує реалізацію та ефективне застосування тих механізмів, що вже прописані у інших антикорупційних законах.

Кириченко І. слушно зауважує, що сучасне суспільство не здатне жити й розвиватися в жорстких лещатах централізованого управління. Тому ієрархічна модель управління має бути доповнена самоорганізованими структурами громадянського суспільства та об'єднаннями соціального капіталу, які виникають спонтанно. Що не може вирішити державна машина, то на місцях вирішують, об'єднавшись, вільні громадяни, виробляючи «соціальні рішення» [8; 9].

Власне, реорганізація системи органів, які наділені виключними повноваженнями у сфері запобігання корупції, вочевидь, не досягла очікуваних результатів, що обумовлено насамперед відсутністю належним чином сформованої практичної стратегії запобігання корупції, що призвело до зональності превентивного впливу та визначило подальшу незадовільність ступеня антикорупційного ефекту [10, с. 15] й впроваджених вкрай важливих нововведень як у цілому, так і в окремих сферах суспільних відносин, серед яких земельна виступає к одна з пріоритетних.

Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 5 Конституції України) [11]. Дана правова норма визначає домінуючий характер впливу громадських інститутів на процеси у сфері реалізації публічної влади, що обумовлюють можливі зміни політики державних органів та місцевого

самоврядування, які є безпосередніми суб'єктами у досліджуваній нами сфері. Водночас, така участь є досить обмеженою та пов'язана як і з нормативними регуляторами, так і готовністю суспільства брати на себе передбачену Конституцією відповідну роль безпосередньою.

Контроль, як відомо, виступає в якості однієї з основних функцій публічного управління: він дозволяє не тільки виявити недоліки, але і запобігти появі нових, знайти альтернативні шляхи розвитку. На необхідності зокрема громадського контролю наголошують практично всі дослідники і політики, що займаються вивченням проблем запобігання, виявлення і протидії корупції та взаємодії суспільства і держави. Сутність громадянського контролю в боротьбі з корупцією полягає в участі інститутів громадянського суспільства у цьому процесі шляхом здійснення контролю за публічною діяльністю, зокрема, у сфері земельних відносин, а також за допомогою власних ресурсів, зокрема, здійснюючи незалежну антикорупційну експертизу.

Закон України «Про запобігання корупції» передбачає участь громадськості у заходах щодо запобігання корупції через спроможність проводити/замовляти проведення громадської антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проектів, подавати за результатами експертизи пропозиції, отримувати від відповідних органів інформацію про врахування поданих пропозицій. Результати антикорупційної експертизи, у т. ч. громадської, підлягають обов'язковому розгляду суб'єктом видання/прийняття відповідного акта, його правонаступником або суб'єктом, до якого перейшли відповідні нормотворчі повноваження в цій сфері [12]. Власне, ефективність антикорупційної експертизи залежить від суб'єкта її здійснення. Особливе місце відведено антикорупційній експертизі, що здійснюється профільним комітетом Верховної Ради України. Цей комітет забезпечує процес підготовки висновків антикорупційної експертизи на законопроекти, що надходять на розгляд парламенту. Зауважимо, що частка негативних висновків (зокрема, яка у 2013–2016 рр. становила 5,9 %) цього комітету на законопроекти є значно нижчою від частки таких же, підготовлених за результатами громадської антикорупційної експертизи. Наприклад, у 2014 р. вказаний комітет знаходив корупційні ризики лише у 2,6 % проаналізованих законопроектів, тоді як громадськість – у 82 % [13, с. 158]. Протягом наступних років ситуація значно оптимізувалася, водночас різниця так і лишилась доволі значною.

Роль громадськості у цілому та нормативно-врегульованих громадських організацій вбачається наразі надзвичайно важливою. Окрім того, саме ті, які мають максимальну легітимність та є обов'язковими в діяльності системи нових правоохоронних органів України, отримали від законотворця доволі потужні повноваження. Втім, важливим є їх чітке закріплення у вітчизняному законодавстві, позаяк, як показує дослідження, подеколи такі повноваження на нормативному рівні не є чітко конкретизованими. Таким чином, саме контролююча роль громадськості за діяльністю, зокрема, органів, які наразі виконують як превентивні, так і функції протидії у сфері правопорушень, скоєних насамперед посадовими особами зі значними публічними повноваженнями та держслужбовцями, є досить вагомою і від рівня її реалізації багато у чому і залежить рівень ефективності таких державних інституцій. В час, коли держава Україна, піддалась масштабній військовій агресії зі сторони сусідньої країни, протягом року українці мужньо захищають свою ЗЕМЛЮ саме завдяки самоорганізації громадянського суспільства у різних її проявах, на чому, власне, акцентують увагу більшість експертів. І саме громадськість постала тією рушійною силою, яка й спричинила згуртованість та стійкість і публічних інституцій перед «обличчям» воєнної загрози [14].

Особливо важливими постають і контрольні функції зі сторони громадськості. Зокрема, з-поміж декількох видів контролю за діяльністю основного вітчизняного антикорупційного органу, а саме, Національного агентства з питань запобігання корупції, базовим антикорупційним законом визначено і «громадський контроль», що забезпечується за рахунок діяльності Громадської ради при профільному Національному агентстві у кількості 15-и осіб, яка формується на основі проведення спеціального відкритого й прозорого конкурсу. Слід зауважити, що такі самі механізми контролю зі сторони громадськості прописані і в нормативно-правових актах, що регламентують діяльність інших суб'єктів у сфері протидії корупції. Водночас, не зважаючи на суттєві зміни, які пов'язані з удосконаленням відповідних процедур контролю громадськості за діяльністю суб'єктів у сфері протидії корупції, на практиці, вони далеко не завжди використовуються ефективно. В даному контексті, найбільш вагоме значення має підвищення загально-правової культури, свідомості та мотивації громадськості, а не лише наявність відповідних норм права.

Пропонуємо внести зміни до системи чинного вітчизняного законодавства, передбачивши: 1) такий інструментарій конкурсного відбору, який би забезпечив добір у склад членів Громадської ради при органах у сфері запобігання та протидії корупції лише осіб, які користуються абсолютним авторитетом у професійному середовищі та мінімізував би саму можливість застосування корупційної складової при процедурі конкурсного відбору; 2) обов'язковість проведення громадськими організаціями експертизи законопроектів на предмет наявності антикорупційних ризиків.

Аналіз міжнародного досвіду боротьби з корупцією свідчить про те, що за сучасних умов прояви корупції стали тими чинниками, що створюють реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку більшості країн світу, негативно впливають на всі сторони суспільного життя. Чинники успішного запобігання корупції вже давно відомі та апробовані міжнародною спільнотою. Це, насамперед, відкритість влади, прозорість та зрозумілість процедур прийняття державних рішень, дієві механізми контролю за

діяльністю державних органів з боку громадянського суспільства, свобода слова, свобода та незалежність засобів масової інформації. Власне такий аналіз та відповідний вітчизняний інструментарій його імплементації свідчить про те, що не існує такої системи, яку можна сліпо наслідувати у межах вітчизняного організаційно-правового поля. Це ж саме підтверджує і досвід впровадження антикорупційних механізмів в Україні. Все ж, найбільш вдалі антикорупційні практики вже є розробленими та успішно імплементованими, тож варто користатися міжнародною допомогою, яка і спрямована на їх ефективне втілення. Водночас, лише запит суспільства і діяльність його основного представника – свідомої та проактивної громадськості – може забезпечити ефективність державної антикорупційної діяльності.

Обґрунтовано, що інтенсифікації участі інститутів громадянського суспільства у площині заходів щодо запобігання корупції істотним чином сприятимуть наступні заходи:

- детальна нормативна регламентація статусу, повноважень та форм поточного функціонування громадських антикорупційних організацій;
- удосконалення окремих приписів національного законодавства, які стосуються проблеми запобігання корупції, які, у тій чи іншій мірі, визначають методіку антикорупційної діяльності;
- перегляд існуючої моделі місцевого самоврядування, що передбачатиме ефективніший процес використання плебісциту як форми безпосереднього народовладдя та слугуватиме запорукою мобілізації суб'єктів приватного права у призмі подолання викликів, які постають перед національною правовою системою;
- підвищення транспарентності публічного управління на всіх рівнях функціонування державного апарату та органів місцевого самоврядування в Україні;
- імплементація передового та апробованого досвіду іноземних держав у сфері антикорупційної діяльності в усталену практику національного правозастосування [10].

Висновки. Таким чином, констатовано, що ефективність втілення антикорупційних заходів безпосередньо громадянськими суспільними інститутами залежить від рівня деталізації їх нормативного регламентування як на державному, так і локальному рівнях; інтеграції з міжнародними профільними експертами та використанням відповідного досвіду. Така правова конструкція дозволить істотно посилити роль громадянських інститутів в якості самостійних і незалежних організацій, адже наразі високим рівнем довіри суспільство наділяє насамперед незалежні інституції недержавного сектору. А в часи системної невизначеності й глобальної кризи концепт довіри є найважливішим фундаментом стійкості Держави та Нації, за що наразі і триває запекла боротьба й проливається кров українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>
2. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України; Програма, Заходи від 04.03.2023 № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України від 31.03.2020 р. № 552. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>.
4. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.
5. Гулак О. В., Головка Л. О., Головій Л. В. Юридична відповідальність за корупційні та пов'язані з нею правопорушення у сфері земельних правовідносин. *Право. Людина. Довкілля*. Випуск 1. Том 13. 2022. С. 73-80.
6. Гулак О. В., Курило В. І., Дубчак Л. М. До питання про шляхи подолання корупції в Україні. *Право та державне управління*. № 1. 2021. С. 196-201. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2021/31.pdf
7. Гулак О.В., Висоцький В.М., Ярмоленко Ю.В. Публічне адміністрування у сфері оподаткування аграрного сектору України. *Соціально-правові студії*. Львів. Випуск 2 (12), 2021. С. 65-71. DOI: 10.32518/2617-4162-2021-2-64-71.
8. Кириченко І. Соціальний капітал: довіра і толерантність – міра за міру. *Дзеркало тижня*. 2014. 28 лютого. № 7. URL: https://dt.ua/socium/socialniy-kapital-dovira-i-tolerantnist-mira-za-miru_.html
9. Трепак В.М. Інститути громадянського суспільства як суб'єкти протидії корупції в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 31 (70). № 4. 2020. DOI <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2020.4/33>
10. Заяць Б. Р. Роль інститутів громадянського суспільства у процесі запобігання корупції в органах державної влади та органах місцевого самоврядування України: адміністративно-правовий вимір: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 081 – Право. Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2021. 210 с.
11. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
12. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 року № 1700-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

13. Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики / М.І. Хавронюк та ін. ; за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ, 2017. 445 с.

14. Olena Gulak; Andrii Halai; Iuliia Iarmolenko; Oleksandr Spodynskyi; Nataliia Kapitanenko (2023). Public control over the activities of the State Bureau of Investigation: A comparative analysis. *Cuestiones Políticas*. Vol. 41 (77). P. 584-595. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4177.39>.

REFERENCES:

1. Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky na 2021-2025 roky. (2022, June 20). [On the foundations of the state anti-corruption policy for 2021-2025]. *Zakon Ukrainy № 2322-IXI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> [in Ukrainian].

2. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi antykoruptsiinoi prohramy na 2023-2025 roky. (2023, March 4). [On the approval of the State anti-corruption program for 2023-2025]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 220*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

3. Pro vnesennia zmin do deiaknykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo umov obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia. (2020, March 3). [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the terms of circulation of agricultural land]. *Zakon Ukrainy № 552*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text> [in Ukrainian].

4. Zemelnyi kodeks Ukrainy. (2021, October 25). [Land Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 2768*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> [in Ukrainian].

5. Hulak, O.V., Holovko, L.O., Holovii, L.V. (2022). Yurydychna vidpovidalnist za koruptsiini ta poviazani z neiu pravoporushennia u sferi zemelnykh pravovidnosyn. [Legal responsibility for corruption and related offenses in the field of land relations]. *Pravo. Liudyna. Dovkillia*. Vypusk 1. Tom 13. 73-80. [in Ukrainian].

6. Hulak, O. V., Kurylo, V. I., Dubchak, L. M. (2021). Do pytannia pro shliakhy podolannia koruptsii v Ukraini. [To the question of ways to overcome corruption in Ukraine]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. № 1. 196-201. Retrieved from: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2021/31.pdf [in Ukrainian].

7. Hulak, O.V., Vysotskyi, V.M., Yarmolenko, Yu.V. (2021). Publichne administruvannia u sferi opodatkuvannia aharnoho sektoru Ukrainy. [Public administration in the field of taxation of the agrarian sector of Ukraine]. *Sotsialno-pravovi studii*. Vypusk 2 (12). 65-71. Retrieved from: 10.32518/2617-4162-2021-2-64-71. [in Ukrainian].

8. Kyrychenko, I. (2014, February 28). Sotsialnyi kapital: dovira i tolerantnist – mira za miru. [Social capital: trust and tolerance - measure by measure]. *Dzerkalo tyzhnia*. № 7. Retrieved from: <https://dt.ua/socium/socialniy-kapital-dovira-i-tolerantnist-mira-za-miru-.html> [in Ukrainian].

9. Trepak, V.M. (2020). Instytuty hromadianskoho suspilstva yak subiekty protydii koruptsii v Ukraini. [Institutions of civil society as subjects of anti-corruption in Ukraine]. *Veheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: yurydychni nauky*. Tom 31 (70). № 4. Retrieved from: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2020.4/33> [in Ukrainian].

10. Zaiats, B. R. (2021). Rol instytutiv hromadianskoho suspilstva u protsesi zapobihannia koruptsii v orhanakh derzhavnoi vlady ta orhanakh mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy: administratyvno-pravovyi vymir. [The role of civil society institutions in the process of preventing corruption in state authorities and local self-government bodies of Ukraine: administrative and legal dimension]. *Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata yurydychnykh nauk (doktora filosofii) za spetsialnistiu 081 – Pravo*. Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. Lviv. 210. [in Ukrainian].

11. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 254k/96-VR*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

12. Pro zapobihannia koruptsii. (2014, October 14). [On prevention of corruption]. *Zakon Ukrainy № 1700-VII*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> [in Ukrainian].

13. Khavroniuk, M.I. (Ed). ta inshi.. (2017). Alternatyvnyi zvit z otsinky efektyvnosti vprovadzhenia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky. [Alternative report on the evaluation of the effectiveness of the implementation of the state anti-corruption policy]. Kyiv. 445. [in Ukrainian].

14. Olena Gulak, Andrii Halai, Iuliia Iarmolenko, Oleksandr Spodynskyi, Nataliia Kapitanenko (2023). Public control over the activities of the State Bureau of Investigation: A comparative analysis. *Cuestiones Políticas*. Vol. 41 (77). 584-595. Retrieved from: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4177.39> [in English].

Стаття надійшла до редакції: 5.11.2023

УДК 343.34

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-168-171

Олійничук Роман Петрович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри безпеки та правоохоронної діяльності

Західноукраїнського національного університету

e-mail: r.oliynychuk@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-4228-1384>

ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ОПЕРАТИВНОГО КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ПІД ЧАС ПЛАНУВАННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Розглянуто важливість та доцільність використання можливостей оперативного кримінального аналізу під час планування та проведення негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. Проаналізовано погляди науковців на категорії, які стосуються використання можливостей оперативного кримінального аналізу під час планування та проведення негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. Обґрунтовано важливість та доцільність використання можливостей оперативного кримінального аналізу під час планування та проведення негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. Досліджено взаємодію оперативного кримінального аналізу з процесом планування та проведення негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. Оцінено важливість та доцільність використання можливостей оперативного кримінального аналізу під час планування та проведення негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. Зроблено ряд відповідних авторських висновків щодо важливості та доцільності використання можливостей оперативного кримінального аналізу під час планування та проведення негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану.

Ключові слова: оперативний кримінальний аналіз, негласні слідчі (розшукові) дії, планування та проведення негласних слідчих (розшукових) дій, кримінальне правопорушення, воєнний стан, досудове розслідування, розкриття та розслідування злочинів.

Oliynychuk R. USE OF THE OPPORTUNITIES OF OPERATIONAL CRIMINAL ANALYSIS DURING THE PLANNING AND CONDUCT OF COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS IN THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

The importance and expediency of using the possibilities of operational criminal analysis during the planning and conducting of covert investigative (search) actions in the conditions of martial law are considered. The views of scientists on the categories related to the use of the capabilities of operational criminal analysis during the planning and implementation of covert investigative (research) actions in the conditions of martial law were analyzed. The importance and expediency of using the possibilities of operative criminal analysis during the planning and conducting of covert investigative (search) actions in the conditions of martial law are substantiated. The interaction of operative criminal analysis with the process of planning and carrying out covert investigative (research) actions in the conditions of martial law was studied. The importance and expediency of using the possibilities of operational criminal analysis during the planning and conducting of covert investigative (search) actions in the conditions of martial law are assessed. A number of relevant author's conclusions have been made regarding the importance and expediency of using the capabilities of operational criminal analysis when planning and conducting covert investigative (search) actions under martial law conditions.

The entire civilized world and, in particular, law enforcement agencies need to remember that the "criminal world" does not stand still. It, along with all areas of our life, is also, unfortunately, developing and improving. Offenders and criminals are constantly inventing new ways of committing criminal offenses, using more and more modern ways of committing them. At the same time, they often use the latest technologies to obtain the information they need. In order to successfully combat this anti-social phenomenon, law enforcement agencies must always be one step ahead. First of all, this applies to those cases when it comes to the disclosure and investigation of serious and especially serious crimes, because they represent the greatest public danger for a person.

Keywords: operational criminal analysis, covert investigative (search) actions, planning and carrying out covert investigative (research) actions, criminal offense, martial law, pre-trial investigation, detection and investigation of crimes.

Постановка проблеми. В теперішній час глобальної інформатизації та діджиталізації в жодній сфері нашого бурхливого та швидкоплинного життя не можливо обійтися без інформаційно-аналітичного забезпечення, а особливо, коли це стосується швидкого та ефективного розкриття кримінальних правопорушень. Адже воно багато в чому залежить не тільки від правильного вибору тієї чи іншої негласної слідчої (розшукової) дії, але й від професійного, якісного та правильного її планування і проведення. А це, у свою чергу, потребує суттєвої інформаційної допомоги та інформаційно-аналітичного супроводу. Особливо, коли боротьба із кримінальними проявами відбувається в умовах воєнного стану, під час якого правоохоронцям часто бракує потрібної інформації, яка б змогла полегшити розкриття та розслідування того, чи іншого злочину.

У цьому контексті на особливу увагу претендує важливість та доцільність використання можливостей оперативного кримінального аналізу під час планування негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану, що в подальшому відіграє важливу роль у боротьбі зі злочинністю.

На превеликий жаль, теперішня динаміка злочинної активності свідчить про низьку ефективність роботи правоохоронних органів та недостатнє як інформування так і інформаційно-аналітичний супровід досудового розслідування, особливо щодо планування та реалізації негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану.

Практика сьогодні свідчить про незначне використання, а інколи прямого ігнорування і фактичної недовіри до інформаційно-аналітичних можливостей, в тому числі і до можливостей оперативного кримінального аналізу, як необхідного інструментарію для подальшого успішного планування та проведення негласних слідчих (розшукових) дій з метою швидкого та ефективного розкриття та розслідування злочинів. Тому дане дослідження є достатньо актуальним, так як воно пов'язане із дослідженням і визначенням важливості та доцільності використання можливостей оперативного кримінального аналізу під час планування негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання, які пов'язані із використання можливостей оперативного кримінального аналізу під час планування та проведення негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану у своїх працях розглядали українські вчені, такі як К. О. Сандул, Р.В. Білоус, В. І. Василичук та О. В. Таран, І. А. Федчак, В. В. Моца, О. В. Власюк, П. Цигикал, О. С. Кіреєва О. С. та інші. Зокрема, К. О. Сандул у своїй праці розглянув форми оперативного кримінального аналізу [1]. Р.В. Білоус, В. І. Василичук та О. В. Таран у своєму науковому дослідженні звернулися до питання про використання методів кримінального аналізу під час оперативного провадження та досудового розслідування [2]. Навчальний посібник І. А. Федчака присвячений теоретичним розробкам та практичним рекомендаціям у сфері кримінального аналізу [3]. В. В. Моца акцентував свою увагу на теоретико-методологічних засадах використання кримінального аналізу оперативними підрозділами правоохоронних органів України [4]. О.В.Власюк у своїй науковій праці дослідив виникнення та становлення кримінального аналізу в боротьбі зі злочинністю [5]. П. Цигикал у своєму науковому дослідженні розглянув кримінальний аналіз як елемент системи інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності [6]. В свою чергу, О. С.Кіреєва, у своєму науковому здобутку приділила увагу кримінальному аналізу як одному з елементів у системі протидії терористичним загрозам [7].

Однак, незважаючи на досить вагомий та продуктивний науковий здобуток у цьому напрямі, багато аспектів даної проблематики, зокрема питання щодо важливості та доцільності використання можливостей оперативного кримінального аналізу під час планування та проведення негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану залишаються малодослідженими та спірними, особливо в їхньому практичному застосуванні.

Мета статті – дослідження і визначення важливості та доцільності використання можливостей оперативного кримінального аналізу під час планування та проведення негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану з метою їхнього подальшого врахування і застосування в практичній діяльності правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Всьому цивілізованому світу і, зокрема, правоохоронним органам потрібно пам'ятати, що «злочинний світ» не стоїть на місці. Він разом із усіма сферами нашого життя також, на превеликий жаль, розвивається та удосконалюється. Правопорушники та злочинці постійно придумують нові шляхи вчинення кримінальних правопорушень, використовуючи все сучасніші способи їх вчинення. При цьому вони часто використовують новітні технології щодо отримання потрібної їм інформації. Для того, щоб успішно боротися з цим антисоціальним явищем, правоохоронні органи завжди повинні бути на крок попереду. Передусім, це стосується тих випадків, коли мова йде про розкриття та розслідування тяжких і особливо тяжких злочинів, адже саме вони представляють для людини найбільшу суспільну небезпеку.

Варто зауважити, що станом на сьогоднішній день кримінальний аналіз (особливо – оперативний кримінальний аналіз) став невід'ємною частиною процесу активного запровадження технологічних інновацій, завдяки якому щохвилини впроваджуються нові програмні ресурси та аналітичний інструментарій, так необхідний для наших правоохоронних органів в умовах сучасного протистояння із викликами злочинних проявів.

Одним із дієвих та потужних способів, яким наділив законодавець правоохоронні органи для боротьби із злочинністю, є негласні слідчі (розшукові) дії. Адже, завдяки кваліфікованому та успішному проведенню негласних слідчих (розшукових) дій, можна розкрити будь-який злочин.

Правове регулювання проведення та загальні положення про НСРД передбачено у кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) України як дієвий інструментарій для виконання таких завдань кримінального провадження, як захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також забезпечення швидкого і повного розслідування та судового розгляду з тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [8].

Негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК.

Особливо актуальним та дієвим є роль НСРД під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану.

Законом України «Про правовий режим воєнного стану», поняття «воєнний стан» визначається, як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [9].

Швидке та ефективне розкриття кримінальних правопорушень багато в чому залежить не тільки від правильного вибору тієї чи іншої негласної слідчої (розшукової) дії, але й від професійного, якісного та правильного її планування і проведення.

А це, у свою чергу, потребує суттєвої інформаційної допомоги та інформаційно-аналітичного супроводу. Особливо, коли боротьба із кримінальними проявами відбувається в умовах воєнного стану, під час якого правоохоронцям часто бракує потрібної інформації, яка б змогла полегшити розкриття та розслідування того, чи іншого злочину.

Проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану потребує максимальної співпраці із структурними підрозділами кримінального аналізу для отримання швидкої та актуальної інформації, щоб оперативні працівники або керівники могли приймати в подальшому правильні рішення на підставі ситуації з поточними оперативними заходами. А для цього надзвичайно корисними для правоохоронних органів є можливості саме оперативного кримінального аналізу.

Беззаперечним є твердження К.О. Сандул, про те, що успіх виявлення та розкриття будь-якого злочину багато в чому залежить не тільки від оперативного працівника, але й від роботи кримінального аналітика [1, с. 161].

Відповідно, як зазначає науковець, будь-які дії, спрямовані на ліквідацію злочинних структур, не будуть ефективними та результативними, поки правоохоронні органи не будуть отримувати достатньої кількості достовірної вихідної інформації [1, с. 160].

Саме тому ним було успішно та детально досліджено форми оперативного кримінального аналізу, передусім, як інструменту здобування інформації та управління нею.

Слушною, на наш погляд, є твердження І. А. Федчака, що оперативний кримінальний аналіз – інформаційно-аналітична діяльність, що здійснюється за конкретними оперативно-розшуковими справами або кримінальними провадженнями для збору, оцінки, обробки й аналізу даних про осіб, групи осіб, організовані групи чи злочинні організації, знаряддя та засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, та інших відомостей з метою встановлення події злочину, причетності конкретних осіб до його вчинення, також їх соціального й економічного статусу, структури та зв'язків злочинних груп, ролі їх окремих учасників тощо [3, с. 125].

Таким чином, ми вважаємо, що лише поєднання спільних зусиль та плідна співпраця всіх правоохоронних органів щодо вдалого використання результатів оперативного кримінального аналізу може допомогти у прийнятті управлінських чи оперативних рішень, під час проведення різного роду успішних правоохоронних заходів, в тому числі і щодо планування та проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

На підтвердження цієї співпраці практики та науковці акцентують увагу на тому, що уповноважені працівники оперативного підрозділу за результатами аналізу готують відповідну інформацію, а вирішення питання щодо ролі зазначеної інформації в кримінальному провадженні, використання її в доказуванні належить до компетенції слідчого [2, с. 134].

В результаті проведених досліджень можна зробити **висновки** про важливість та доцільність використання можливостей оперативного кримінального аналізу під час планування та проведення негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану, а саме:

- вдале використання можливостей оперативного кримінального аналізу під час планування та проведення негласних слідчих (розшукових) дій, особливо в умовах воєнного стану позитивно впливає на кінцевий результат досудового розслідування;

- для оптимально швидкого та ефективного розслідування злочинів, особливо тих, які вчиняються в умовах воєнного стану, коли достатньо великий брак достовірної інформації, доречним може бути допомога кримінальних аналітиків та їх необмежені можливості щодо збору, оцінки та організації необхідної інформації;

- оперативний кримінальний аналіз має прямий зв'язок із процесом планування та проведення негласних слідчих (розшукових) дій, особливо в умовах воєнного стану, так як він проводиться для підтримки досудового розслідування шляхом виконання аналітичних завдань, представлення результатів аналізу, а також пошуку інформації із різноманітних джерел;

- завдяки оперативному кримінальному аналізу здійснюється своєрідний інформаційний супровід кримінального провадження, адже з його допомогою успішно упорядковується та оцінюється наявна

інформація, а також формуються гіпотези, які допомагають посадовим особам правоохоронних органів зробити правильні висновки по справі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Сандул К. О. Форми оперативного кримінального аналізу. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 15. С. 160-166.
2. Білоус Р. В., Василюк В. І., Таран О. В. Використання методів кримінального аналізу під час оперативного провадження та досудового розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 131-137.
3. Федчак І. А. Основи кримінального аналізу : навчальний посібник. Львів : *Львівський державний університет внутрішніх справ*. 2021. 288 с.
4. Моца В. В. Теоретико-методологічні засади використання кримінального аналізу оперативними підрозділами правоохоронних органів України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2022. Вип. 73(2). С. 141-147.
5. Власюк О. В. Кримінальний аналіз у боротьбі зі злочинністю: виникнення та становлення. *Університетські наукові записки*. 2012. № 4. С. 351-356.
6. Цигикал П. Кримінальний аналіз як елемент системи інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. : Військові та технічні науки*. 2017. № 2. С. 234-240.
7. Кіреєва О. С. Кримінальний аналіз як один з елементів у системі протидії терористичним загрозам. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. : Військові та технічні науки*. 2017. № 4. С. 143-157.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 15.12.2023).
9. Про правовий режим воєнного стану : Закон України № 389-VIII від 12. 05. 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 15.12.2023).

REFERENCES:

1. Sandul, K. O. (2018). Formy operatyvnoho kryminal'noho analizu [Forms of operational criminal analysis]. *Visnyk Pivdennoho rehional'noho tsentru Natsional'noyi akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny – Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 15, 160-166 [in Ukrainian].
2. Bilous, R. V., Vasylynychuk, V. I. & Taran O. V. (2021). Vykorystannya metodiv kryminal'noho analizu pid chas operatyvnoho provadzhennya ta dosudovoho rozsliduvannya [Use of criminal analysis methods during operational proceedings and pre-trial investigation]. *Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 131-137 [in Ukrainian].
3. Fedchak, I. A. (2021). *Osnovy kryminal'noho analizu [Fundamentals of criminal analysis]*. L'viv : L'vivs'kyi derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
4. Motsa, V. V. (2022). Teoretyko-metodolohichni zasady vykorystannya kryminal'noho analizu operatyvnymy pidrozdilamy pravookhoronnykh orhaniv Ukrayiny [Theoretical and methodological principles of the use of criminal analysis by operational units of law enforcement agencies of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya : Pravo – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law*, 73(2), 141-147 [in Ukrainian].
5. Vlasjuk, O. V. (2012). Kryminal'nyy analiz u borot'bi zi zlochynnistyuu: vynykennya ta stanovlennya [Criminal analysis in the fight against crime: origin and development]. *Universytets'ki naukovi zapysky – University scientific notes*, 4, 351-356 [in Ukrainian].
6. Tsyhykal, P. (2017). Kryminal'nyy analiz yak element systemy informatsiynoho zabezpechennya operatyvno-rozshukovoyi diyal'nosti [Criminal analysis as an element of the system of information support of operational and investigative activities]. *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. Ser. : Viys'kovi ta tekhnichni nauky – Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Ser. : Military and technical sciences*, 2, 234-240 [in Ukrainian].
7. Kireyeva, O. S. (2017). Kryminal'nyy analiz yak odyn z elementiv u systemi protydyi terorystychnym zahrozam [Criminal analysis as one of the elements in the system of combating terrorist threats]. *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. Ser. : Viys'kovi ta tekhnichni nauky – Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Ser. : Military and technical sciences*, 4, 143-157 [in Ukrainian].
8. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
9. Zakon Ukrainy “Pro pravovyy rezhym voyennoho stanu” [The Law of Ukraine “About the legal regime of martial law”]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 5.11.2023

УДК: 347.4(477):340.115

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-172-176

Панченко Сергій Володимирович,

доктор філософії з права,

керуючий партнер Адвокатського бюро «Панченко та партнери»,
старший викладач кафедри історії та теорії держави і права Чорноморського
національного університету імені Петра Могили

e-mail: sergey.panchenko@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-8257-0661>

ПОНЯТТЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Статтю присвячено визначенню основних ознак та виявленню поняття здійснення цивільних прав учасників договірних зобов'язань. В основі вказаного лежить суб'єктивне цивільне право як вид та міра можливої поведінки особи, яка включає в себе встановлені законом правомочності, що складають його зміст.

Досліджено, що задоволення інтересу є метою здійснення суб'єктивного цивільного права, а інтерес найбільш ефективно задовольняється шляхом участі у договірних зобов'язаннях.

Проаналізовано, що реалізація правомочностей, які складають зміст суб'єктивного цивільного права, є здійсненням цього права. Правомочності у свою чергу є проявом цивільної правоздатності суб'єкта, яка є передумовою виникнення та здійснення суб'єктивних цивільних прав та виконання цивільних обов'язків. Саме вчинення активних та пасивних дій перетворюють правомочності на дійсність та є рушійною силою укладення та виконання договорів.

Доведено, що договірне зобов'язання є одним із способів здійснення суб'єктивних цивільних прав. Основу договірних зобов'язань складають майнові права, оскільки майнове право є відчужуваним. У зв'язку з цим виявлено види суб'єктивних цивільних прав залежно від виду договірного зобов'язання, в межах якого вони здійснюються (права щодо передавання майна у власність, користування, виконання робіт та надання послуг).

Стверджено, що договірне зобов'язання може бути здійснене шляхом вчинення активних та пасивних дій, які полягають у здійсненні цивільних прав та виконанні цивільних обов'язків. До таких дій слід віднести дії щодо укладення договору, його виконання та захисту прав у випадку їх порушення. Отже, здійснення цивільних прав у договірних зобов'язаннях необхідно розглядати крізь призму його структури, механізму та відповідних стадій. Саме за допомогою цих елементів і являється можливим дослідити процес реалізації прав у договірних зобов'язаннях.

Виявлено ознаки здійснення цивільних прав учасників договірних зобов'язань, до яких слід віднести: є способом задоволення інтересу, можливість права вимоги є основоположною правомочністю у договірному зобов'язанні, що складає зміст суб'єктивного цивільного права у такому зобов'язанні. Також здійснення цивільних прав учасників договірних зобов'язань є завжди встановленим та забезпеченим законом та договором порядком реалізації суб'єктивних цивільних прав. Більше того, здійсненню цивільних прав учасників договірних зобов'язань властиві особливі стадії та структура.

Запропоновано визначити здійснення цивільних прав учасників договірних зобов'язань як встановлений та забезпечений законом та договором порядок реалізації суб'єктивних цивільних прав, змістом яких є можливість вимоги уповноваженою особою від зобов'язаної особи правомірних дій або утримання від їх вчинення для задоволення інтересу.

Ключові слова: суб'єктивне цивільне право, зміст права, інтерес, правомочність, дієздатність, право вимоги, реалізація прав, договірне зобов'язання.

Panchenko S. CONCEPT OF THE EXECUTION OF CIVIL RIGHTS OF CONTRACTUAL OBLIGATIONS BY THE PARTICIPANTS

The article is devoted to defining the main features and identifying the concept of executing the civil rights of participants in contractual obligations. The basis of this is subjective civil law as a type and measure of possible behavior of a person, which includes the powers established by law, which make up its content.

It has been studied that the satisfaction of interest is the goal of the implementation of subjective civil right, and the interest is most effectively satisfied through participation in contractual obligations.

It has been analyzed that the execution of powers that make up the content of subjective civil right is the execution of this right. Powers, in turn, are a manifestation of the subject's civil legal capacity, which is a prerequisite for the rising and execution of subjective civil rights and the performance of civil duties. It is the performance of active and passive actions that turn powers into reality and is the driving force behind the conclusion and execution of contracts.

It is proved that the contractual obligation is one of the ways of execution of subjective civil rights. Property rights form the basis of contractual obligations, since property rights are alienable. In this regard, the types of subjective civil rights were identified depending on the type of contractual obligation within which they are performed (rights regarding transfer of property into ownership, use, performance of works and provision of services).

It is asserted that a contractual obligation can be performed by active and passive actions, which consist in the execution of civil rights and the performance of civil duties. Such actions should include actions related to the conclusion of the contract, its implementation and protection of rights in the event of their violation. Therefore, the execution of civil rights in contractual obligations must be considered through the prism of its structure, mechanism and relevant stages. It is with the help of these elements that it is possible to investigate the process of realization of rights in contractual obligations.

Signs of the execution of the civil rights of participants in contractual obligations have been identified, which include the satisfaction of the interest, the possibility of the right to claim as a fundamental authority in a contractual obligation, which is the content of subjective civil right in such obligation. Also, the execution of the civil rights of participants in contractual obligations is always established and guaranteed by law and the contract as a procedure for the realization of subjective civil rights. Moreover, the execution of civil rights of parties to contractual obligations is characterized by special stages and structure.

It is proposed to define the execution of the civil rights of the participants in contractual obligations as the procedure for the realization of subjective civil rights established and ensured by law and the contract, the content of which is the possibility of the authorized person demanding from the obligated person lawful actions or refraining from their performance in order to satisfy the interest.

Key words: subjective civil right, content of right, interest, legal possibility, legal capacity, right of demand, realization of rights, contractual obligation.

Постановка проблеми. Проблеми здійснення цивільних прав завжди породжували дискусії у науковій площині, оскільки дана тема стосується багатьох інститутів галузі цивільного права. Однією із таких сфер є договірні зобов'язання – одна з найбільш об'ємних та важливих тем, що стосуються здійснення цивільних прав. На сьогодні не вирішеними є низка проблемних питань, пов'язаних із правовим статусом учасників договірних зобов'язань, видами цивільних прав у договірних зобов'язаннях, особливостей здійснення цивільних прав у договірних зобов'язаннях; досі не було сформовано поняття здійснення цивільних прав у договірних зобов'язаннях, а також не виявлені його ознаки. Враховуючи вказане, дослідження здійснення цивільних прав учасниками договірних зобов'язань характеризується високим рівнем актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми здійснення цивільних прав учасників цивільних правовідносин неодноразово ставали предметом дослідження таких науковців як О.О. Кота, Р.О. Стефанчука, М.О. Стефанчука. Так, О.О. Кот досліджував здійснення цивільних прав у своїй монографії «Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики» (2017), Р.О. Стефанчук написав ґрунтовну монографію щодо суб'єктивних цивільних прав під назвою «Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві: поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту» (2007), М.О. Стефанчук дослідив межі здійснення суб'єктивних цивільних прав у своєму однойменному дисертаційному дослідженні (2006).

Догічною до теми здійснення цивільних прав учасників у договірних правовідносинах є дисертація Т.В. Боднар «Теоретичні проблеми виконання договірних зобов'язань (цивільно-правовий аспект)» (2005), утім сучасна цивілістична наука потребує дослідження складних правових конструкцій з огляду на реалії сьогодення та з більшим акцентом на здійснення цивільних прав, а не виконання зобов'язань. Наявне й дисертаційне дослідження Д.В. Горбася «Здійснення суб'єктивних цивільних прав фізичних осіб: поняття, способи, межі» (2009), в якому не було приділено належної уваги здійсненню суб'єктивних цивільних прав у договірних зобов'язаннях.

Вказане доводить, що наука цивільного права досі не поповнилась ґрунтовними дослідженнями у сфері здійснення цивільних прав у договірних зобов'язаннях, тому що вказані вище наукові доробки носять лише фрагментарний характер. Як наслідок, існує потреба дослідити питання здійснення цивільних прав саме у договірних зобов'язаннях, що і доводить гостру необхідність даної статті.

Мета статті полягає у визначенні основних ознак та виявленні поняття здійснення цивільних прав учасників договірних зобов'язань.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основі здійснення будь-яких цивільних правовідносин лежить головний його компонент – суб'єктивне цивільне право. Метою здійснення суб'єктивного цивільного права є задоволення певних потреб носія цього права [1, с. 9]. Обираючи модель правовідносин, соціальний суб'єкт обирає модель взаємодії, побудовану відповідно до загальнообов'язкових правил, які визначаються правовими нормами у вигляді моделей можливої (модель суб'єктивного права) і належної (модель юридичного обов'язку) поведінки [2, с. 124]. Слід погодитись з думкою О.О. Кота, який пише, що здійснення будь-якого суб'єктивного права можливе лише за тієї умови, що зобов'язані особи виконують кореспондуючі цьому праву обов'язки [3, с. 43].

Суб'єктивне право визначається як гарантована правом міра можливої або дозволеної поведінки особи, змістовну складову якого становить низка відповідних правомочностей [2, с. 90]. Такої ж думки притримується М.О. Стефанчук [4, с. 14]. Є.О. Харитонов пише, що суб'єктивне цивільне право характеризується через так звану «тріаду» можливостей: можливість поводитися певним чином, можливість вимагати певної поведінки від інших осіб; можливість отримати захист порушеного права [5, с. 153].

Суб'єктивні цивільні права здійснюються на підставі закону, визначаються ним та забезпечуються. Так, М.М. Агарков писав, що об'єктивним є право «у сенсі особливого правила чи системи правил поведінки», іншими словами – сам закон, на підставі якого виникають, змінюються або припиняються цивільні правовідносини [6, с. 71]. Отже, суб'єктивне право як вид та міра можливої (дозволеної) поведінки завжди виникає на підставі об'єктивного права – закону.

Суб'єктивні цивільні права є двох видів – особисті немайнові та майнові. Особисті немайнові цивільні права нерозривно пов'язані з особою, є невідчужуваними, у той час як майнові права завжди мають відношення до матеріального світу, речей, а тому є відчужуваними. Так, саме суб'єктивне майнове право є

основою для участі у договірних цивільних зобов'язаннях. Участь у договірних зобов'язаннях породжує певні види суб'єктивних цивільних прав залежно від виду самого договірної зобов'язання. У зв'язку з цим можна класифікувати відповідні суб'єктивні права при здійсненні договірних зобов'язань на такі групи як суб'єктивні цивільні права з передання майна у власність, суб'єктивні цивільні права з передання майна у користування та суб'єктивні цивільні права щодо виконання робіт та надання послуг. Вказане показує, що право вимоги є основоположною правомочністю змісту суб'єктивного цивільного права у договірних зобов'язаннях.

Цивільне право завжди потребує відповідного суб'єкта – особи, яка є носієм юридичних прав і обов'язків. Особа у приватному праві є абстрактним учасником цивільних відносин, який має цивільну правосуб'єктність та набуває форми фізичної або юридичної особи [7, с. 57]. Носіями цивільних прав у договірних зобов'язаннях є учасники цивільних відносин, якими є фізичні особи та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права (ст. 2 ЦК України) [8].

Повертаючись до правосуб'єктності слід вказати, що це можливість особи стати учасником цивільного правовідношення [9, с. 27], складовими якої є соціально-правові властивості правоздатності, дієздатності та деліктоздатності [10, с. 148]. Правоздатність розуміють як здатність особи набувати цивільні права та обов'язки, а дієздатність — здатність особи своїми діями набувати для себе права та обов'язки [9, с. 27]. Отже, проявом правоздатності є правомочності, які входять до суб'єктивного права, а здійснення таких правомочностей є здійсненням суб'єктивного права [11, с. 6].

Здійснення суб'єктивного права можна дещо ототожнити з цивільною дієздатністю, бо цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання [12, с. 31]. Таким чином, здійснення суб'єктивного цивільного права фізичної особи є актом волевиявлення особи і може полягати як у вчиненні активних дій, так і в пасивних діях [1, с. 7]. Цивільним зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від вчинення певної дії (негативне зобов'язання), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку (ч. 1 ст. 509 ЦК України) [8]. Р.А. Майданик пише, що зобов'язання зазвичай здійснюється як шляхом вчинення активних, так і пасивних дій, які здебільшого лише супроводжують активні дії, але не замінюють їх [13, с. 191]. Отже, поведінка особи у цивільному зобов'язанні є способом здійснення суб'єктивного цивільного права. Утім суб'єкт права може як здійснювати свої права будь-якими способами, не забороненими законом, так і не здійснювати їх.

Діями, необхідними для здійснення цивільних прав у договірних зобов'язаннях можна називати як підготовчі дії до укладення договору (наприклад, оферта і акцепт), так і самого виконання зобов'язання. Наприклад, Т.В. Боднар розглядає виконання договірної зобов'язання як сукупність фактичних та/або юридичних дій (у певних випадках – утримання від дії) сторін зобов'язання, спрямованих на реалізацію (здійснення) передбачених договором або законом їх суб'єктивних прав і обов'язків задля досягнення економічної і юридичної мети зобов'язання [14, с. 6]. Отже, діями, необхідними для здійснення цивільних прав у договірних зобов'язаннях, є: укладення договору шляхом пропозиції однієї сторони укласти договір (оферти) і прийняття пропозиції (акцепту) другою стороною; досягнення згоди щодо усіх істотних умов договору; виконання договірної зобов'язання в повному обсязі; захист прав у випадку їх порушення.

З усього вказаного щодо здійснення цивільних прав у договірних зобов'язаннях, являється необхідним виділити основні стадії такого здійснення. У даному випадку можна звернутися до стадій динаміки договірної зобов'язання за Т.В. Боднар. Так, вчена виявила а) стадію виникнення зобов'язального правовідношення; б) стадію існування договірної зобов'язання, в) стадію виконання (здійснення, реалізації); г) стадію припинення договірної зобов'язання (зобов'язального правовідношення), в тому числі внаслідок його виконання (погашення) [14, с. 10]. Вчена пише, що на стадії існування договірної зобов'язання цивільні права і обов'язки знаходяться в статичному (потенційному) стані, а на стадії виконання – відбувається здійснення цивільних прав та виконання обов'язків [14, с. 20]. З певною аналогією видається можливим вказати наступні стадії здійснення цивільних прав у договірних зобов'язаннях: 1) набуття правоздатності (як формування цивільного права), 2) наділення суб'єкта можливістю здійснювати права (дієздатність), укладати договори (бути стороною), виконати договірне зобов'язання в повному обсязі (реалізація цивільного права), 3) захист цивільного права (факультативна стадія).

Отже, для здійснення цивільних прав у договірних зобов'язаннях характерні особливі стадії, структура, механізм, види прав.

Зупиняючись на понятті здійснення суб'єктивного цивільного права, слід навести думку Р.О. Стефанчука, який пише, що здійсненням суб'єктивного цивільного права є усі можливі види поведінки носія відповідного суб'єктивного цивільного права, що спрямовані як на реалізацію окремих повноважень, що складають зміст цього права, так і здійснення даного права в цілому, що може відбуватись у визначеній законодавством формі [15, с. 114]. О.О. Кот здійсненням суб'єктивного права називає фактичне вчинення уповноваженим суб'єктом певних актів поведінки, які відповідають наданій можливості (моделі поведінки) [3, с. 18]. Очевидно, що дані визначення мають спільну рису – здійснення права це завжди вияв поведінки

уповноваженої особи, яка має на меті задовольнити певні інтереси.

Висновки. Отже, слід виділити такі ознаки здійснення цивільних прав у договірних зобов'язаннях: 1) встановлений та забезпечений законом та договором порядок реалізації суб'єктивних цивільних прав; 2) є способом задоволення інтересу; 3) властиві особливі стадії та структура здійснення прав; 4) учасники договірних зобов'язань повинні мати необхідний обсяг цивільної дієздатності; 5) можливість права вимоги є основоположною правомочністю у договірному зобов'язанні, що є змістом суб'єктивного цивільного права у такому зобов'язанні; 6) право вимоги полягає у правомірних діях або утримання від їх вчинення; 7) для здійснення цивільних прав у договірних зобов'язаннях необхідно здійснити певні дії (укладення договору, його виконання та захист прав у випадку їх порушення); 8) здійсненню підлягає лише майнове цивільне право; 9) вид майнового права визначається залежно від виду договірних зобов'язань, в межах якого воно виникає; 10) суб'єктивному цивільному праву завжди відповідає цивільний обов'язок, що і становить суть договірних зобов'язань.

На підставі вказаного видається можливим визначити поняття здійснення цивільних прав учасників договірних зобов'язань, яким є встановлений та забезпечений законом та договором порядок реалізації суб'єктивних цивільних прав, змістом яких є можливість вимоги уповноваженою особою від зобов'язаної особи правомірних дій або утримання від їх вчинення для задоволення інтересу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Горбась Д.В. Здійснення суб'єктивних цивільних прав фізичних осіб: поняття, способи, межі: автореф. дис.. канд. юрид. наук. Київ, 2009. 23 с.
2. Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб : колективна монографія / В.Л. Яроцький, В.І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатєєва, І. В. Жилінкова та ін. За наук. ред. проф. В. Л. Яроцького. Харків: Юрайт, 2013. 272 с.
3. Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. Київ: Алерта, 2017. 494 с.
4. Стефанчук М.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2006. 201 арк.
5. Цивільне право України: підручник. Є. О. Харитонов, О. В. Старцев. Київ: Істина, 2007. 816 с. (Вид. 2 перероб. і доп.).
6. Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву. Москва: Типография «Известий Советов депутатов трудящихся СССР», 1940. 192 с.
7. Кочин В.В. Категория «особа» у приватному праві. *Приватне право і підприємництво*. 2014. Вип. 13. С. 55-57.
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
9. Заїка Ю.О. Українське цивільне право. навч. посіб. Київ: Істина, 2005. 312 с.
10. Цивільне право України. Загальна частина: підручник. За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика/ Київ: Юрінком Інтер, 2010. 976 с. (3-тє вид., перероб. і доп.).
11. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. Москва: Госюриздат, 1950. 364 с.
12. Цивільне право України: Навч. посіб. / Ю.В. Білоусов, С.В. Лозінська, С.Д. Русу та ін. За ред. Р. О. Стефанчука. Київ: Наукова думка; Прецедент, 2004. 448 с.
13. Майданик Р.А. Аномалії в цивільному праві України. Київ: Юстиніан, 2007. 912 с.
14. Боднар Т. В. Теоретичні проблеми виконання договірних зобов'язань (цивільно-правовий аспект): автореф. дис. д-ра. юрид. наук. 12.00.03. Київ, 2005. 36 с.
15. Стефанчук Р.О. Цивільна правоздатність та дієздатність як необхідні передумови здійснення особистих немайнових прав фізичних осіб. *Університетські наукові записки*. 2006. № 3-4 (19-20). С. 114-123.

REFERENCES:

1. Horbas, D.V. (2009) Zdiisnennia subiektyvnykh tsyvilnykh prav fizychnykh osib: poniattia, sposoby, mezhi [Execution of subjective civil rights of natural persons: concepts, methods, limits]: avtoref. dys.. kand. yuryd. nauk. Kyiv. 23. (in Ukrainian)
2. Yarotskyi, V.L., Borysova, V.I., Spasybo-Fatieieva, I.V., Zhylinkova I.V. (2013). Pryvatnopravovi mekhanizmy zdiisnennia ta zakhystu subiektyvnykh prav fizychnykh ta yurydychnykh osib [Private law mechanisms for the execution and protection of the subjective rights of individuals and legal entities]: kolektyvna monohrafiia. Za nauk. red. prof. Yarotskoho V.L. Kharkiv, Yurait. 272. (in Ukrainian)
3. Kot, O.O. (2017). Zdiisnennia ta zakhyst subiektyvnykh tsyvilnykh prav: problemy teorii ta sudovoi praktyky [Implementation and protection of subjective civil rights: problems of theory and judicial practice]: monohrafiia. Kyiv, Alerta, 494. (in Ukrainian)
4. Stefanchuk, M.O. (2006). Mezhi zdiisnennia subiektyvnykh tsyvilnykh prav [Limits of execution of the subjective civil rights]: dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.03. NAN Ukrainy, Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho. Kyiv. 201. (in Ukrainian).
5. Kharytonov, Ye. O., Startsev, O. V. (2007). Tsyvilne pravo Ukrainy [Civil Law of Ukraine]: pidruchnyk. Kyiv, Istyna. 816. (Vyd. 2 pererob. i dop.). (in Ukrainian).

6. Aharkov, M.M. (1940). Obiazatelstvo po sovetskomu hrazhdanskomu pravu [Obligation under Soviet civil law]. Moskva: Tipografija «Izvestij Sovetov deputatov trudjashihhsja SSSR». 192. (in Russian).
7. Kochyn, V.V. (2014). Katehoriia «osoba» u pryvatnomu pravi. [The category of ‘person’ in private law.]. *Pryvatne pravo i pidprijemnytstvo*, 13. 55-57. (in Ukrainian).
8. Civil Code of Ukraine. (16 January 2003). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. Kyiv. (in Ukrainian).
9. Zaika, Yu.O. (2005). Ukrainske tsyvilne pravo. [Ukrainian civil law]: navch. posib. Kyiv, Istyna. 312. (in Ukrainian).
10. Dzera, O.V., Kuznietsova, N.S., Maidanyk, R.A. (2010). Tsyvilne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna. [Civil law of Ukraine. General part.]: pidruchnyk. Kyiv, Yurinkom Inter. 976. (3-tie vyd., pererob. i dop.). (in Ukrainian).
11. Bratus, S.N. (1950). Subiekty grazhdanskogo prava. [Subjects of the civil law]. Moskva, Gosjurizdat. 364. (in Russian).
12. Bilousov, Yu.V., Lozinska, S.V., Rusu, S.D. (2004). Tsyvilne pravo Ukrainy [Civil law of Ukraine]: navch. posib. Za red. Stefanchuka R.O. Kyiv, Naukova dumka, Pretsedent. 448. (in Ukrainian).
13. Maidanyk, R.A. (2007). Anomalii v tsyvilnomu pravi Ukrainy. [Anomalies in the civil law of Ukraine]. Kyiv, Yustyninan. 912. (in Ukrainian).
14. Bodnar, T.V. (2005). Teoretychni problemy vykonання dohovirnykh zoboviazan (tsyvilno-pravovyi aspekt) [Theoretical problems of the execution of contractual obligations (civil-legal aspect)]: avtoref. dys. d-ra. yuryd. nauk. 12.00.03. Kyiv. 36. (in Ukrainian).
15. Stefanchuk, R.O. (2006). Tsyvilna pravozdatnist ta diiezdatnist yak neobkhidni peredumovy zdiisnennia osobystykh nemainovykh prav fizychnykh osib [Civil legal capacity as necessary prerequisites for the realization of personal non-property rights of individuals]. *Universytetski naukovy zapysky*, 3-4 (19-20). 114-123. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції: 5.11.2023

УДК 368(477); 349.3

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-176-180

Федорюк Людмила Василівна,

викладач кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань

Національної академії внутрішніх справ

e-mail: fedoriuk514@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-9321-9563>

ПРИНЦИП СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті досліджується вітчизняна система державного страхування з позиції принципу соціальної справедливості. Встановлено, що в умовах соціально-економічних змін право громадян на державне соціальне страхування постає вимогою реалізації державою соціальної політики та гарантування соціальної справедливості.

Визначено, що зміст принципу соціальної справедливості становить: по-перше, рівність страхових компаній перед органами регулювання, рівність законодавчо визначених прав і обов'язків страхових компаній, пропорційність відповідальності допущеному правопорушенню; по-друге, недопущення дискримінації, виключень, нерівності, свавілля органів нагляду щодо страховиків та страхових компаній у відносинах зі своїми клієнтами та партнерами; по-третє, постанови, приписи, письмові розпорядження органу регулювання та нагляду, в яких справедливо визначені права та обов'язки споживачів страхових послуг.

Наголошено, що надання виплат через статус та офіційну приналежність до вразливої групи має корелювати з індивідуальними потребами. Зроблено висновок, що модернізація вітчизняної системи загальнообов'язкового державного страхування має ґрунтуватись на таких базових складових соціальної справедливості: створенні індивідуальних програм соціального страхування для окремих категорій осіб та підбір індивідуального пакету соціальних послуг; оцінці доходів і матеріального становища одержувача послуг; міжособистісності перерозподілу прибутків між найбагатшими й найбіднішими соціальними групами; прозорості і підзвітності системи надання соціальних допомог; оцінці ефективності наданої допомоги з урахуванням задоволення потреб отримувачів соціальних послуг.

Ключові слова: державне страхування, соціальне страхування, соціальна справедливість, соціальні внески, соціальний захист.

Fedoryuk L. THE PRINCIPLE OF SOCIAL JUSTICE AS THE BASIS OF THE DEVELOPMENT OF MANDATORY STATE INSURANCE IN UKRAINE

The article examines the domestic state insurance system from the standpoint of the principle of social justice. It was established that in the conditions of socioeconomic change, the right of citizens to state social insurance appears as a requirement for

the state to implement social policy and guarantee social justice.

It was determined that the content of the principle of social justice is: first, equality of insurance companies before regulatory bodies, equality of legally defined rights and obligations of insurance companies, proportionality of responsibility to the committed offense; secondly, prevention of discrimination, exclusions, inequality, arbitrariness of supervisory bodies against insurers and insurance companies in relations with their clients and partners; thirdly resolutions, prescriptions, written orders of the regulatory and supervisory body, which fairly define the rights and obligations of consumers of insurance services. It is emphasized that the provision of benefits due to the status and official membership of a vulnerable group should be correlated with individual needs.

It was concluded that the modernization of the national mandatory state insurance system should be based on the following basic components of social justice: the creation of individual social insurance programs for certain categories of persons and the selection of an individual package of social services; assessment of the income and financial situation of the recipient of services; interpersonal redistribution of income between the richest and poorest social groups; transparency and accountability of the social assistance system; assessment of the effectiveness of the assistance provided, taking into account the satisfaction of the needs of recipients of social services.

Key words: state insurance, social insurance, social justice, social contributions, social protection.

Постановка проблеми. Популярна догма, що державне страхування – це атрибут соціальної політики держави, а забезпечення інтересів останньої – основне призначення публічного права, правомірно доповнюється у правовій рефлексії іншим підходом, який актуалізує справедливий приватно-еквівалентний характер соціального захисту населення. У сучасній правовій доктрині окреслена стратегія розвитку системи загальнообов'язкового державного страхування особливо актуалізується в загальнотеоретичних характеристиках перерозподілу страхових ризиків, еквівалентності страхового захисту і матеріального забезпечення таких категорій населення, які втратили основні засоби до існування через нещасні випадки на виробництві, хворобу, втрату годувальника чи безробіття, акцентуванні уваги на подальшому відновленні їх зайнятості та створенні економічних і правових умов для стимулювання ефективності праці.

Такий реверс доктринальних підходів неминуче долає вкорінені догматичні позитивістські схеми з їх невідомою заміною на визнання людини системно утворюючим началом правової дійсності. Сцієнтично-нарративне пояснення природи публічного права доповнилось індивідуально-ціннісним, яке розгортається у площині забезпечення індивідуальних програм соціального страхування для окремих категорій осіб. Керуючись такою методологічною основою, право громадян на державне соціальне страхування стає витребуваним, воно постає вимогою реалізації державою соціальної політики та гарантування соціальної справедливості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукових досліджень показує, що проблемі державного страхування приділяється значна увага як з боку вітчизняних науковців, так і з боку закордонних. Зокрема, серед вітчизняних науковців, які вивчали це питання, доцільно виділити таких: О. Агарков, В.Базилевич, О. Гаманков, І. Доценко, І. Возовик, Єрмошенко, О. Жук, О. Кириленко, Ю. Коваленко, Л.Морозова, Н. Ткаченко, В. Опарін, Т. Ротова, Л. Селіверстова, Н. Супрун, О. Філонюк та ін. Проте важливі аспекти змісту принципу соціальної справедливості як основи розвитку системи державного страхування в Україні залишаються не розкритими й потребують подальшого дослідження.

Мета статті. З'ясування сутності системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також визначення перспектив його динаміки в Україні ускладнюється неоднозначністю науково-теоретичних концепцій у правовій доктрині та різноманіттям підходів застосування у практичній площині. Саме тому метою цього дослідження є обґрунтування розвитку вітчизняної системи державного страхування з позиції принципу соціальної справедливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цілком очевидно, що не лише історія права, але й взагалі генеза самої людської культури (ще задовго, звичайно, до появи перших форм правової регуляції життя суспільства) пов'язана з її перманентною самооцінкою в плані уявлень про справедливість. Відповідно, право (jus) покликане, згідно із вже навіть своєю етимологією, бути засобом реалізації справедливих засад в організації та функціонуванні суспільства [9, с. 214].

Однак при всій своїй удаваній простоті і легкості сприйняття, поняття справедливості складне для розуміння, тим більше для втілення його у нормах, інститутах і відносинах. За переконанням більшості, у правовій доктрині справедливість характеризується нечіткістю, неоднозначністю, невизначеністю та належить до найскладніших проблем права та метафізики. Більше того, серед учених часом побутує думка, що зміст цього поняття навряд чи можна певним чином узагальнити: адже для цього такий зміст повинен мати якщо не об'єктивний, то хоча б інтерсуб'єктивний характер, тоді як «справедливість – це завжди суб'єктивність, вона розуміється передусім як проєкція власних інтересів. Навіть загальні інтереси, нав'язувані суб'єкту, не сприймаються ним як справедливі, якщо суперечать його особистим інтересам» [3, с. 11]. У площині правового регулювання організації та здійснення діяльності у сфері державного страхування, переконаність страховиків та споживачів страхових послуг у суспільній необхідності саме такої моделі справедливості, відіграє значну роль при глобальних соціально-економічних перетвореннях, пов'язаних із трансформаційними процесами переходу від розподільчо-планової економіки до ринкових засад господарювання. Аналізуючи інституційне забезпечення розвитку державного регулювання страхової діяльності, Л. Морозова та О. Тимошук зазначають: «процес розробки та реалізації державними органами нормативно-правових, організаційних і регулятивно-контролюючих заходів має бути спрямований на захист

інтересів страховиків та споживачів страхових послуг, що сприятиме ефективному розвитку страхового ринку в рамках єдиної державної політики» [4, с. 135]. Цілями державного регулювання страхової діяльності мають бути досягнення збалансованості інтересів суб'єктів страхових відносин і органів, що їх регулюють, захист страхувальників, забезпечення інтересів страховиків і отримання певної макроекономічної вигоди. Отже, з позиції соціальної справедливості оптимальна система державного регулювання страхової діяльності на національному рівні передбачає досягнення збалансованості інтересів суб'єктів страхових відносин і органів, що їх регулюють.

Ідея справедливості розкривається в легітимності владного примусу та соціальних обов'язків публічних інституцій. Справедливість постає універсальним чинником оцінки соціальних інститутів. Потреба у справедливості виникає з моменту усвідомлення людиною себе складовою соціуму. Прагнення до збереження цього цілого в інтересах усіх породжує оцінку окремих дій як справедливих або несправедливих. Справедливість виступає оптимальною мірою співвідношення протилежних інтересів у суспільстві. Вона як показник співвідношення цих інтересів визначальний чинник, що підпорядковує собі функціонування суспільства та його систем. Справедливість потребує зіставлення, порівняння кількох вчинків або властивостей. З позицій справедливості оцінюється не лише певне явище в цілому, а й співвідношення двох або більше явищ, висувається вимога відповідності між практичною роллю різних індивідів (соціальних груп) у житті суспільства і їхнім соціальним становищем, між їхніми правами та обов'язками, між заслугами та суспільним визнанням.

Розподільча регулятивність справедливості характеризується як забезпечення для кожного гарантованої мінімальної частки соціальних благ і надання можливостей на рівній правовій основі брати участь у їх розподілі. Щоб розподіл неминуче був справедливим, він має реалізовуватись як «рівність нерівностей» та відображатись у формулі «кожному своє» *sum cuique*: «кожному», усім без винятку, – означає рівність, «своє», тобто особливе, індивідуальне – нерівність. Іншими словами, усі громадяни мають права та обов'язки, але ця рівність не абсолютна. Як результат, важливо визначити, які відмінності слід брати до уваги при розподілі прав та обов'язків. Так, А. Нечипоренко, аналізуючи цю проблему у контексті основних функцій державного регулювання страхової діяльності, наголошує, що державне регулювання страхової діяльності в Україні має здійснюватися на засадах системності, плановості, компетентності й прозорості, з урахуванням сучасного стану економіки, існуючих ризиків та прийнятих цілей розвитку. Серед принципів, що забезпечують прибутковість страховиків та захищають споживачів страхових послуг, важливе місце займає принцип соціальної справедливості, зміст якого такий: по-перше, рівність страхових компаній перед органами регулювання, рівність законодавчо визначених прав і обов'язків страхових компаній, пропорційність відповідальності допущеному правопорушенню; по-друге, недопущення дискримінації, виключень, нерівності, свавілля органів нагляду щодо страховиків та страхових компаній у відносинах зі своїми клієнтами та партнерами; по-третє, постанови, приписи, письмові розпорядження органу регулювання та нагляду, в яких справедливо визначені права та обов'язки, а також накази, розпорядження та відповіді на скарги споживачів страхових послуг, видані страховиком.

Державне соціальне страхування є одним із пріоритетів держави, проте наявні ресурсні можливості не дозволяють покрити всі потреби. Але, незважаючи на багатомільярдне фінансування більшість громадян, вважає недостатньою допомогу від державних програм соціально-економічної підтримки. Визначена ситуація вимагає від органів державної влади та місцевого самоврядування переоцінити власні спроможності та знайти нові шляхи підтримки осіб, які цього найбільше потребують.

Відсутність чітко встановлених критеріїв надання допомоги та нескоординованість надання підтримки не дозволяє оцінити, які саме інструменти будуть найкращими для тієї чи іншої особи, враховуючи її індивідуальну потребу.

Універсального інструменту підтримки, що покривав би всі потреби таких категорій населення, які втратили основні засоби до існування через нещасні випадки на виробництві, хворобу, втрату годувальника чи безробіття, не існує. Надання виплат через статус та офіційну приналежність до вразливої групи має корелювати з індивідуальними потребами. Намагання допомогти одночасно та однаково всім особам, що перебувають у складних життєвих обставинах, створює ризик не допомогти якісно та належно жодній людині. Відсутність індивідуального підходу може призвести до неповної оцінки реальних потреб, неможливості ресурсно забезпечити інструменти надання допомоги, виникненню заборгованості з виплат та компенсацій через брак фінансових ресурсів.

Війна в Україні продовжує стрімко збільшувати кількість осіб, які належать до вразливих категорій населення, що вимагатиме перегляду підходу до призначення соціальних допомог через обмеженість державних ресурсів. Розв'язання цієї проблеми має два варіанти вирішення: перший – скорочення кількості категорій населення, що отримують допомогу від держави; другий – збереження кількості категорій населення, але значне звуження типів підтримки.

Перерозподіл ресурсів на соціальну підтримку через звуження кількості отримувачів допомог є непопулярним рішенням, але така модель відповідатиме принципу соціальної справедливості, оскільки сприятиме забезпеченню індивідуальних програм соціального страхування для окремих категорій осіб, які цього потребують найбільше. У вищенаведеному контексті заслуговує на увагу думка П. Рікера, що «сенса справедливості віднаходить своє найаскетичніше раціональне формулювання в процедурному формалізмі і

може досягти конкретної повноти лише в ситуативних судженнях» [7, с. 134]. Одна й та сама норма в одних відносинах результатом своєї реалізації може бути справедливою, а водночас – неспроможною та несправедливою у регулюванні інших. Це – динаміка справедливості. І така її специфіка в жодному разі не нівелює регулятивне значення справедливості, а свідчить лише про те, що вона не може бути раз і назавжди закріплена як константа. Справедливість не є сталою. Щоразу в кожному правовідношенні вона відкривається по-новому, оскільки соціальна ситуація постійно змінюється і минулі рішення не завжди можуть бути придатними для використання в нових умовах. Інституалізується вищевказане положення у вищезгаданій формулі «кожному своє» («*сuum cuique*»), але її змістовна інтерпретація вже дещо інша, зокрема, в ній поєднується всезагальний масштаб норми (відображений словом «кожному») та неповторність, індивідуальність окремої ситуації (відображені словом «своє»). Формула «кожному своє» передбачає розподілення певного ресурсу. І таке трактування асоціюється з положенням економічної теорії, йдеться про розподіл матеріальних благ і цінностей.

Сьогодні одне з головних завдань формування системи соціального захисту – формування моделі з чітким баченням, як співвідносяться реальні потреби осіб із типами допомоги, яку надає держава, чи впливає державна допомога на подолання складних життєвих обставин в ефективний спосіб [2]. Ключовим у цьому процесі є правило перерозподілу державного страхування, згідно з яким прибутки страхового фонду перерозподіляються на користь менш фінансово забезпечених членів спільноти через систему солідарної поруки. Ця особливість відрізняє державне соціальне страхування від добровільного страхування. Якщо у випадку добровільного страхування розмір страхових внесків кожного застрахованого визначається індивідуально, відповідно до ймовірності страхового ризику, то в соціальному страхуванні ймовірність настання страхового випадку не впливає на розрахунок розміру страхових внесків. Отже, справедливість соціального захисту забезпечується тим, що громадяни мають рівний та вільний доступ до системи соціального страхування, незалежно від наявності у них соціальних ризиків і ступеня ймовірності цих ризиків. Це надає державному страхуванню суспільної значимості й зумовлює обов'язковість участі громадян у системі соціального страхування.

Відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальне справедливе страхування громадян України здійснюється за принципом солідарності та субсидування [5]. Згадані принципи передбачають взаємну допомогу всіх учасників системи соціального захисту. Така взаємодопомога реалізується у вигляді перерозподілу коштів між різними соціально-економічними та соціально-демографічними групами населення. Складовими принципами соціальної справедливості загальнообов'язкового державного страхування такі: по-перше, соціальна солідарність забезпечується об'єднанням різних ризиків при однакових страхових внесках; по-друге, соціальна солідарність передбачає міжчасовий перерозподіл прибутків від працездатних молодих громадян до непрацездатних членів суспільства; по-третє, соціальна солідарність є основою інтерперсонального перерозподілу прибутків між найбагатшими і найбіднішими соціальними групами, безпосередньо між застрахованими суб'єктами або між застрахованими й незастрахованими учасниками системи соціального захисту.

У такому контексті, поряд з низкою досить ґрунтовних узагальнень щодо змістовних характеристик справедливості як основи розвитку системи державного страхування, останнє розглядається, за висловом Дж. Роулза, як «чесність» (*fairness*), що ґрунтується на неупередженій угоді, «суспільному контракті». Відповідно, «несправедливість» пов'язується з нерівністю, в результаті якої одна частина населення багатіє через погіршення добробуту іншої, що, відтак, унеможливило дію принципу «*maximin*» – прагнення «максимізації мінімальної частки». Іншими словами, у розподільчому «*роулзівському процесі*» неприпустимо (з точки зору теорії справедливості), щоб збагачення багатих не супроводжувалося поліпшенням добробуту бідних верств населення; в протилежному разі наявність та посилення суспільних нерівностей перестають бути виправданими як у плані політико-економічної доцільності, так і в плані уявлень про справедливий розподіл: система нерівностей справедлива лише у тому випадку, якщо вона вигідна для всіх, а особливо для найменш захищеної частини населення.

Суспільно-політична концепція Дж. Роулза (взаємозумовленість права і справедливості розглядалася автором лише остільки, оскільки право є однією із сфер соціального життя) визначала принципи справедливості як такі, які би обрав кожен свідомий учасник суспільної кооперації, перебуваючи у гіпотетичній ситуації за «запоною незнання» [8, с. 37], тобто не знаючи, яке місце у суспільстві він займе, до якого класу належатиме і який матиме статус, якими талантами і здібностями володітиме, якими будуть його життєві цілі, за якого економічного, політичного, культурного та соціального устрою він житиме. У такій ситуації кожна особа як учасник суспільної співпраці обере такі два принципи справедливості: перший – кожна особа повинна мати рівне право на ширшу сукупну систему рівних основних свобод, яка була б сумісною з подібною схемою свободи для всіх; другий – соціальні та економічні нерівності слід так упорядковувати, аби вони: а) передбачали найбільшу користь для найменш привілейованих, відповідно до принципу справедливих заощаджень, б) узгоджувались з посадами та позиціями, відкритих для всіх за умов чесної рівності можливостей.

Отже, проведення соціально-економічних трансформацій та реформ у державі визначається ефективністю системи соціального захисту її громадян, важливу роль у якій відіграє загальнообов'язкове

державне страхування. На державу як соціальний інститут покладено завдання – реалізувати соціальну політику, спрямовану на гарантування соціальної справедливості та створення ефективних інструментів соціального захисту тих категорій громадян, які опинились у зоні соціального ризику. Модернізація вітчизняної системи загальнообов'язкового державного страхування має ґрунтуватись на таких базових складових соціальної справедливості: виявлення причин, унаслідок яких дана особа потрапила у складні життєві обставини; створення індивідуальних програм соціального страхування для окремих категорій осіб і підбір індивідуального пакета соціальних послуг; оцінка доходів і матеріального становища одержувача послуг; інтерперсональність та міжособистісність перерозподілу прибутків між найбагатшими й найбіднішими соціальними групами, безпосередньо між застрахованими суб'єктами, між застрахованими й незастрахованими учасниками системи соціального захисту; прозорість і підзвітність системи надання соціальних допомог; оцінка ефективності наданої допомоги з урахуванням задоволення потреб отримувачів соціальних послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Агарков О. А. Перспективи соціального страхування в Україні: регіональний аспект. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2013. № 4. С. 29–32.
2. Доценко І., Возовик І. Проблеми соціального страхування та напрями його модернізації в Україні. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. Вип. 6 (23). С. 542–546.
3. Козловський А. А. Справедливість як гносеологічний принцип права. *Ерліхівський збірник*. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т, 2002. Вип. 3. С. 5–13.
4. Морозова Л., Тимошук О. Розвиток державного регулювання страхової діяльності в Україні. *Проблеми і перспективи економіки і управління*. 2021. № 2(26). С. 134–140.
5. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 № 16/98-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр#Text>
6. Про загальнообов'язкове соціальне державне страхування : Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/T991105>
7. Рікер П. Право і справедливість / пер. із фр. О. Сирцова, В. Каденко. Київ : Дух і літера, 2002. 216 с.
8. Ролз Дж. Теорія справедливості / пер. з англ. О. Мокровольський. Київ : Основи, 2001. 822 с.
9. Цимбалиук М. Суспільнобуттєва рівновага та онтологія справедливості. *Право України*. 2011. № 3. С. 212–219.

REFERENCES:

1. Aharkov, O. A. (2013). Perspektyvy sotsialnoho strakhuvannia v Ukraini: rehionalnyi aspekt. [Prospects of social insurance in Ukraine: regional aspect]. *Rynok pratsi ta zainiatist naseleennia*. № 4. 29–32. [in Ukrainian].
2. Dotsenko, I., Vozovyk, I. (2019). Problemy sotsialnoho strakhuvannia ta napriamy yoho modernizatsii v Ukraini. [Problems of social insurance and directions of its modernization in Ukraine]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*. Vyp. 6 (23). 542–546. [in Ukrainian].
3. Kozlovskiy, A.A. (2002). Spravedlyvist yak hnoseolohichni pryntsyyp prava. [Justice as an epistemological principle of law]. *Erlikhivskiy zbirnyk*. Vyp. 3. 5–13. [in Ukrainian].
4. Morozova, L., Tymoshchuk, O. (2021). Rozvytok derzhavnoho rehuliuвання strakhovoi diialnosti v Ukraini. [Development of state regulation of insurance activity in Ukraine]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky i upravlinnia*. № 2(26). 134–140. [in Ukrainian].
5. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia. (1998, January 14). [Fundamentals of the legislation of Ukraine on mandatory state social insurance]. № 16/98-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр#Text> [in Ukrainian].
6. Pro zahalnooboviazkove sotsialne derzhavne strakhuvannia. (1999, September 23). [On mandatory social state insurance]. *Zakon Ukrainy № 1105-KhIV*. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/T991105> [in Ukrainian].
7. Riker, P. (2002). Pravo i spravedlyvist. [Law and justice]. (O. Syrtsova, V. Kadenko, Trans.). 216. [in Ukrainian].
8. Rolz, Dzh. (2001). Teoriia spravedlyvosti. [Theory of justice]. (O. Mokrovolskyi, Trans.). 822. [in Ukrainian].
9. Tsymbaliuk, M. (2011). Suspilnobuttieva rivnovaha ta ontolohiia spravedlyvosti. [Social equilibrium and the ontology of justice]. *Pravo Ukrainy*. № 3. 212–219. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 5.11.2023

УДК 343.11:343.195(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-181-185

Грубінко Андрій Васильович,доктор історичних наук, професор, професор кафедри теорії
права та конституціоналізму

Західноукраїнського національного університету

e-mail: gav_tnpu@yahoo.com

<http://orcid.org/0000-0002-4856-5831>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ФІКСАЦІЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ВИМОГ ДО ДІЯЛЬНОСТІ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ

Стаття відображає результати дослідження проблеми нормативно-правового регулювання морально-етичних вимог до присяжних в Україні. Дослідження становлення, розвитку та значення інституту суду присяжних у процесі реформування судової системи України має особливу наукову актуальність та суспільне значення, адже суд присяжних у світовій практиці судочинства розглядається як один із найдемократичніших правових інститутів.

У висновках зазначено, що загальні принципи діяльності та вимоги до особи професійного судді і присяжного як суб'єктів судівництва переважно співпадають. Утім в законодавстві України морально-етичні критерії відбору та діяльності присяжних явно недостатньо врегульовані. Насамперед ідеться про спеціальний Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Більш розгорнуте регулювання даного питання надає текст КПК. Утім воно явно не врегульоване на рівні ЦПК, що свідчить про формальність підходу законодавця до діяльності інституту суду присяжних загалом. Тому пропонуємо внести відповідні доповнення до усіх згаданих законодавчих актів, врахувавши норми міжнародного права і тексти основоположних актів центральних органів суддівського самоврядування.

Ключові слова: суд присяжних, присяжний, нормативно-правова фіксація, суддя, морально-етичні вимоги, Україна.

Hrubinko A. LEGAL FIXATION OF MORAL AND ETHICAL REQUIREMENTS FOR JURORS IN UKRAINE

The article reflects the results of the study of the problem of regulatory and legal regulation of moral and ethical requirements for jurors in Ukraine. The study of the formation, development and significance of the jury trial institution in the process of reforming the judicial system of Ukraine is of particular scientific relevance and social significance, since the jury trial is considered to be one of the most democratic legal institutions in the world practice of judicial proceedings.

The conclusions state that a jury is a product of a particular society that it represents and from which its members are formed. Therefore, it is the general culture, in particular, the legal culture of society, its level, that determines the effectiveness of this judicial institution.

In general, it can be stated that the general principles of activity and requirements for the personality of a professional judge and a juror as subjects of judicial proceedings are mostly the same. However, Ukrainian legislation clearly does not regulate moral and ethical criteria for the selection and activities of jurors, and in fact does not provide for them. First of all, we are talking about the special Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges». The text of the CPC provides a more detailed, though cursory and insufficient, regulation of this issue. However, it is clearly unregulated at the level of the Code of Civil Procedure, which indicates the formality of the legislator's approach to the activities of the jury in general. Therefore, we propose to make appropriate amendments to all the above-mentioned legislative acts, taking into account the norms of international law and the texts of the fundamental acts of the central bodies of judicial self-government. The statutory fixation of moral and ethical requirements as the basic criteria for the selection of both professional judges and jurors will make it possible to bring judicial activity closer to society and raise its authority as a sign of building a democratic state governed by the rule of law.

Key words: jury trial, juror, legal fixation, judge, moral and ethical requirements, Ukraine.

Постановка проблеми. В Україні триває процес проведення ряду демократичних реформ, серед яких значну увагу приділено судово-правовій реформі. Її головна мета – реальне гарантування і захист прав та свобод людини і громадянина. Одним з важливих напрямів судової реформи повинно стати залучення пересічних громадян до розгляду окремих категорій судових справ разом з професійними суддями за допомогою такої форми безпосередньої демократії як інститут суду присяжних. Це доволі складний та контраверсійний процес, але загалом популярний та успішний в зарубіжних демократичних країнах, бо дає можливість як підняти загальну правову культуру населення, так і підвищити рівень довіри до судової влади, її авторитету в суспільстві.

Дослідження питання становлення, розвитку та значення інституту суду присяжних у процесі реформування судової системи України має особливу наукову актуальність та суспільне значення, адже суд присяжних у світовій практиці судочинства розглядається як один із найдемократичніших правових інститутів. Поширеним є твердження, що демократичне суспільство не може розвиватися без демократичного судочинства, а таке можливе лише за наявності інституту суду присяжних, де народ самостійно ухвалює рішення, базуючи його на принципах верховенства права. У свою чергу розвиток судочинства на засадах демократії та верховенства права не можливий без первинного формування у представників суддівського

корпусу, в тому числі присяжних, базових морально-етичних засад професійної діяльності, що лежать в основі громадянської та професійної правової культури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Пролематика суду присяжних стала предметом дослідження ряду українських дослідників, серед яких Н. Ахтирська, А. Борисенко, І. Волоско, А. Грубінко, Д. Притика, А. Радзівілл, Т. Романюк, В. Тертишник, В. Щерба. Однак проблема морально-етичних вимог до присяжних та їх нормативно-правової фіксації практично не висвітлена та потребує детального аналізу.

Мета статті - проаналізувати рівень нормативно-правової фіксації морально-етичних вимог до осіб, які добираються та здійснюють діяльність як присяжні в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правосуддя в Україні здійснюють професійні судді, а у передбачених законом випадках, також і присяжні (ч. 1 ст. 127 Конституції України) [1].

Запровадження інституту суду присяжних фактично не є новим явищем для України чи результатом запозичення з іноземної системи судоустрою. Про це свідчить наявність в історії системи українського судоустрою інституту, якому були властиві риси суду присяжних, наприклад, копний суд [2, с. 7]. Тому можна стверджувати про реінституцію суду присяжних, діяльність якого була припинена на довгий час.

Отже, суд присяжних з моменту заснування започатковував демократичні, змагальні, гласні і неупереджені параметри діяльності. У ньому наочно проявлялися омріяні людством вимоги до процедури розгляду судових справ. З часом цей суд зайняв належне місце в судових системах багатьох країн, звичайно за наявності національних особливостей, але з неодмінно обов'язковим атрибутом – головне питання кримінальної справи вирішували не судді-професіонали, а безпосередньо присяжні.

Чинним Законом України «Про судоустрій і статус суддів» (ч. 1 ст. 63) визначено, що присяжним є «особа, яка у випадках, визначених процесуальним законом, та за її згодою вирішує справи у складі суду разом із суддею або залучається до здійснення правосуддя» [3]. Юрисдикція суду присяжних поширюється на кримінальний та цивільний процес.

При визначенні особливостей морально-етичних вимог до суддів присяжних варто насамперед проаналізувати їх юридичний статус, у порівнянні з професійними суддями. До певної міри доцільно стверджувати, що їх повноваження співвідносяться з повноваженнями професійних суддів. Присяжний як представник народу при здійсненні правосуддя, реалізовує судову владу в державі, тому має особливий «правовий статус». Представники народу у реалізації судочинства під час розгляду і вирішення справ користуються повноваженнями судді, але при цьому не наділені таким статусом. Водночас існує спеціальний правовий статус присяжного, який залежить від виду справи, яка знаходиться на розгляді у суді присяжних. Він визначається спеціальними законами: у кримінальному процесі – Кримінальним процесуальним кодексом України, у цивільному – Цивільним процесуальним кодексом України.

Відповідно до норм ч. 2 ст. 63 Закону присяжні виконують обов'язки, передбачені пунктами 1,2 4-6 частини 7 ст. 56 цього Закону: «справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства»; «дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та непідкупності суддів»; «виявляти повагу до учасників процесу»; «не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання»; «виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, установлених законодавством у сфері запобігання корупції» [3].

У ст. 386 Кримінального процесуального кодексу подається уточнюючий перелік обов'язків присяжного, що випливає з особливостей його участі в процесі. Зокрема, морально-етичних вимог до присяжного безпосередньо стосуються пункти 1, 2, 4-6 п. 2 ст. 386 КПК, в яких ідеться про такі зобов'язання: «правдиво відповісти на запитання головуючого і учасників судового провадження щодо можливих перешкод, передбачених цим Кодексом або законом, для його участі в судовому розгляді, його стосунків з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду, та поінформованості про його обставини, а також на вимогу головуючого подати необхідну інформацію про себе»; «додержуватися порядку в судовому засіданні і виконувати розпорядження головуючого»; «не відлучатися із залу судового засідання під час судового розгляду»; «не збирати відомості, що стосуються кримінального провадження, поза судовим засіданням»; «не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і стали відомі присяжному у зв'язку з виконанням його обов'язків» [4].

Утім в законодавстві нічого не сказано про перелік базових морально-етичних якостей, якими повинна володіти особа, затверджена як присяжний. Тут очевидно питання добору кандидатів в присяжні віддане «на відкуп» органам місцевого самоврядування, які формально відповідають за якісний склад (в тому числі морально-етичні якості) кандидатів зі списку присяжних. Територіальне управління Державної судової адміністрації України перевіряє наявність дотримання загальних критеріїв списку кандидатів, передбачених у ст. 65 Закону.

Суд присяжних за своєю первинною сутністю забезпечує участь громади у винесенні рішень, унеможливує зговір суду з правоохоронними органами заради необхідного вироку, зменшує залежність вироку та покарання в слідчому ізоляторі, і, зрештою, дає більше сподівань обвинуваченому на виправдувальний вирок. Для цього суд присяжних покликаний забезпечити реалізацію конституційних засад

судочинства – незалежності, змагальності, гласності та відкритості. Під час здійснення правосуддя присяжні і судді є незалежними, підкоряються лише Конституції України та закону. Вплив на них у будь-який спосіб забороняється. Судді та представники народу у здійсненні правосуддя не залежать від органів законодавчої і виконавчої влади, службових осіб, органів державного управління, громадських організацій, партій, які не можуть певним чином вплинути чи змінити результат уже прийнятих рішень [5, с. 28].

Згідно чинного законодавства присяжним може бути громадянин України, який досягнув тридцятирічного віку і постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду. Не можуть бути включеними до списку народних засідателів і присяжних категорії громадян, передбачені у ст. 65 Закону [3]. Насамперед ідеться про державних службовців, військовослужбовців, адвокатів, нотаріусів, працівників органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів, працівників апаратів судів та інші державні службовців. Адже такі особи з юридичною освітою міркують категоріями закону, тобто із врахуванням норм позитивного права, а вердикт присяжних повинен бути заснований на природному праві [6, с. 12]. Тобто присяжними апіорі можуть бути особи неюридичних професій, хоча й не виключається – з наявністю вищої юридичної освіти. Це певною мірою розширює їх безсторонність, обмеженість виключно рамками норм закону у трактуванні справ, насамперед з точки зору застосування морально-етичного виміру, етичних критеріїв критеріїв добра, справедливості, чесності, врахування особистих обставин при скоєнні злочину тощо. У той час як професійний суддя керується у своїй діяльності виключно приписами закону, присяжні засідателі не обтяжені вимогами закону при винесенні рішень, керуються поняттям і почуттям справедливості, користуючись повною свободою як при визначенні достовірності факту, так і визнанні діяння злочинним. Якщо закон, який їм роз'яснюють, недосконалий чи незрозумілий, суперечить вимогам справедливості, вони його ігнорують при розгляді конкретної справи, не даючи йому застосування.

Послідовність дій присяжних, що полягає в ігноруванні такого закону кожним новим складом суду присяжних, змушує законодавця переглянути положення даного закону. Виходячи з цього, прихильники суду присяжних стверджують, що присяжні виконують у таких випадках коректуючу функцію, в той час як суд професійних юристів має своїм рушійним началом виконання своїх повноважень у суворому дотриманні букви закону [6, с. 11].

Отож, в системі законодавства України не визначено базових морально-етичних вимог до кандидатури чи особи присяжного. Утім, як видно, їх можна непрямо простежити у процесі аналізу обов'язків присяжних при їх відборі та виконанні ними своїх функцій в судовому процесі на різних його стадіях. Зокрема, у ст. 387 КПК, де ідеться про відбір присяжних у суді, морально-етичні критерії залучення конкретного присяжного до розгляду справи присутні в процесі можливого відводу та самовідводу [7, с. 114]. Згідно ст. 390 КПК, присяжний може бути усунутий від подальшої участі в судовому розгляді кримінального провадження, якщо не виконав обов'язків, встановлених ч. 2. ст. 386 КПК, та за наявності підстав стверджувати про втрату ним неупередженості [4]. Усі ці згадані в законі підстави пов'язані з морально-етичними критеріями діяльності присяжного, а точніше – з їх порушенням.

Лише у ст. 388 КПК наведено текст присяги присяжного, в якому прямо згадуються такі численні морально-етичні категорії, як «чесність», «неупередженість», «внутрішнє переконання», «совість», «справедливість».

Загальновідомою проблемою в нашій державі є потреба подолання засилля корупції, боротьба з якою на всіх рівнях державного управління інтенсифікується. В основі проблеми корупції лежить морально-етична вимога чесності, непідкупності, справедливості особи, яка здійснює функцію реалізації державної влади, у нашому випадку в системі судочинства. Не виключений випадок, коли присяжному із середньостатистичною зарплатнею може надійти пропозиція умовно кажучи хорошого «гонорару», від якої він не зможе відмовитися, або прохання підтримати ту чи іншу позицію в суді. Також на присяжних під час судового розгляду може чинитися психологічний тиск [8]. Тому діяльність присяжних також, як і суддів, підпадає під дію антикорупційного законодавства. Присяжний як представник народу при здійсненні правосуддя, реалізовує судову владу в державі, тому має особливий «правовий статус». На присяжних під час виконання ними обов'язків у суді поширюється дія підпункту «г» пункту 1 статті 3 Закону України «Про запобігання корупції» про обов'язок декларування та відповідальність за корупційні правопорушення. суб'єктами е-декларування.

Відсутність в законодавстві України чіткого та повного переліку і тим більше визначення морально-етичних критеріїв особи присяжного змушує нас звернути окрему увагу на міжнародно-правові акти, що регулюють відповідні питання, та акти органів суддівського самоврядування України.

Оскільки в ст. 63 та 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначено, що до обов'язків судді входить «дотримуватися правил суддівської етики», а статус присяжного співмірний із статусом судді, звернемось до універсального міжнародного акту, який визначає стандарти професійної поведінки судді. Ідеться про Бангалорські принципи поведінки судді, схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27.07.2006 року. Документ визначає 6 головних параметрів в діяльності судді – незалежність, об'єктивність, чесність та непідкупність, дотримання етичних норм, рівність, компетентність та старанність [9].

Ці вимоги до судді рецептовані у Кодекс суддівської етики, прийнятому 3'їздом суддів України 22.02.2013 року. Додатково в документі (ст. 9) окремо наголошено, що «суддя під час здійснення правосуддя

не повинен допускати проявів неповаги до людини за ознаками раси, статі, національності, релігії, політичних поглядів, соціально-економічного становища, фізичних вад тощо та дозволяти цього іншим» [10]. Таким чином в акті центрального органу суддівського самоврядування України на національному рівні зафіксовано фактично повний перелік базових загальнолюдських морально-етичних вимог до судді-присяжного, який впливає зі специфіки його діяльності, загальної та професійної культури цієї благородної професії.

Висновки. Українське суспільство має пристосуватися до запровадження суду присяжних, повноцінне функціонування якого потребує певного часу і значних матеріальних затрат, але найголовніше – внутрішньої готовності громадян бути присяжними. Їх морально-етичні якості повинні відповідати надзвичайно відповідальній місії бути суддею-присяжним, які навіть повинні переважати над певними юридичними знаннями.

Необхідним і дуже важливим є підвищення моральності нації в цілому, адже суд присяжних у своєму функціонуванні повинен спиратися насамперед на моральні чинники, зокрема почуття справедливості та неупередженості. Суд присяжних – це продукт конкретного суспільства, яке він представляє і з якого формуються його члени. Тому саме загальна культура, зокрема, правова культура суспільства, її рівень, визначає ефективність цього інституту судочинства.

Загалом можна констатувати, що загальні принципи діяльності та вимоги до особи професійного судді і присяжного як суб'єктів судівництва за багатьма критеріями співпадають. Утім в законодавстві України морально-етичні критерії відбору та діяльності присяжних явно недостатньо врегульовані, а фактично і не передбачені. Насамперед ідеться про спеціальний Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Біль розгорнуте, утім побіжне та недостатнє, регулювання даного питання надає текст КПК. Утім воно явно не врегульоване на рівні ЦПК, що свідчить про формальність підходу законодавця до діяльності інституту суду присяжних загалом. Тому пропонуємо внести відповідні доповнення до усіх згаданих законодавчих актів, врахувавши норми міжнародного права і тексти основоположних актів центральних органів суддівського самоврядування. Нормативна фіксація морально-етичних вимог як базових критеріїв відбору і професійних суддів, і присяжних дасть можливість наблизити суддівську діяльність до суспільства і підняти її авторитет як ознаку побудови демократичної правової держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України. *Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.11.2023)
2. Бути присяжними. Настільна книга для присяжних в Україні. Горovenko С., Дмитренко М., Коник М., Лі П., Познякова О., Рут О., Уралова О. Львів, 2020. 105 с.
3. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». *Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 10.11.2023)
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 12.11.2023)
5. Притика Д. М. Судова влада України на межі третього тисячоліття. *Вісник господарського судочинства*. 2012. № 6. С. 24-35.
6. Борисенко А. Присяжная правда: суд присяжних. *Юридична Практика*. 2012. № 50 (781). С. 9-14.
7. Волоско І. Р. Суд присяжних в Україні: особливості формування та діяльності: дис. ... к.ю.н.: спец. 12.00.09. - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Львів, 2017. 244 с.
8. Романюк Т. Не зовсім присяжні. *Віче*. 2013. № 15. URL: <http://www.viche.info/journal/3795/> (дата звернення: 04.11.2023)
9. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня 2006 року. *Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 10.11.2023)
10. XI (черговий) З'їзд суддів України. Рішення «Про затвердження Кодексу суддівської етики». 22.02.2013. *Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text> (дата звернення: 10.11.2023)

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine. Ofitsiyni vebportal of the parliament of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian]
2. *Buty prysiazhnymy. Nastilna knyha dlia prysiazhnykh v Ukraini [To be jurors. Table book for jurors in Ukraine]* (2020). Horovenko S., Dmytrechko M., Konyk M. Lviv [in Ukrainian]
3. Zakon Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» [The Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges»]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine. Ofitsiyni vebportal of the parliament of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian]
4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine. Official website of the*

Parliament of Ukraine. Ofitsiyni vebportal of the parliament of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian]

5. Prytyka, D. M. (2012). Sudova vlada Ukrainy na mezhi tretoho tysiacholittia [Judicial power of Ukraine on the threshold of the third millennium]. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva - Herald of economic justice*, 6, 24-35 [in Ukrainian]

6. Borysenko, A. (2012). Prysiaznaia pravda: sud prysiaznykh [Sworn truth: jury trial.]. *Yurydychna Praktyka - Legal Practise*, 2 (781), 9-14. [in Ukrainian]

7. Volosko, I. R. (2017). *Sud prysiaznykh v Ukraini: osoblyvosti formuvannia ta diialnosti [Jury court in Ukraine: peculiarities of formation and activity]: dys. ... k.yu.n.: spets. 12.00.09. - kryminalnyi protses ta kryminalistyka; sudova ekspertyza; operatyvno-rozshukova diialnist. Lviv [in Ukrainian]*

8. Romaniuk, T. (2013). Ne zovsim prysiazni [Not exactly jurors]. *Viche - Viche*, 15. Retrieved from <http://www.viche.info/journal/3795/> [in Ukrainian]

9. Banhalorski pryntsyipy povedinky suddiv vid 19 travnia 2006 roku [Bangalore Principles of Judicial Conduct dated 19 May 2006]. Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy - *Verkhovna Rada of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine. Ofitsiyni vebportal of the parliament of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (data zvernennia: 10.11.2023)

10. XI (cherhovyi) Zizd suddiv Ukrainy. Rishennia «Pro zatverdzhennia Kodeksu suddivskoi etyky» [XI (regular) Congress of Judges of Ukraine. Decision «On approval of the Code of Judicial Ethics»]. 22.02.2013. Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy - *Verkhovna Rada of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine. Ofitsiyni vebportal of the parliament of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 6.11.2023

УДК 351.746.1

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-185-189

Терзі Олена Олександрівна,

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри Національної безпеки, інституту безпеки,

ПрАТ "ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»

e-mail: terzi.elena@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-4120-6526>

НАЦІОБЕЗПЕКОЗНАВСТВО В СИСТЕМІ НАУК

У статті досліджуються проблеми закономірностей забезпечення національної безпеки, а також внутрішньої будови нового міждисциплінарного напрямку науки про національну безпеку – націобезпекознавство.

Проведено аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених націобезпекознавству як окремого наукового напрямку. Зазначено, що дана наука зосереджена на розгляді питання про те, як утворюється система національної безпеки і що вона собою являє.

Встановлено, що націобезпекознавство перебуває на етапі становлення. Наголошено на особливе значення та актуальність системи знань про національну безпеку в сучасних умовах, яка має на меті пояснити зародження, існування та розвиток системи національної безпеки, виникнення загроз, їх передбачення та нейтралізацію. Проаналізовано місце націобезпекознавства в системі наук та його зв'язок з основними групами юридичних наук.

Ключові слова: безпека, національна безпека, наука, система наук, націобезпекознавство.

Terzi O. NATIONAL SECURITY KNOWLEDGE IN THE SYSTEM OF SCIENCES

The article examines the problems of regularities of ensuring national security, as well as the internal structure of the new interdisciplinary direction of the science of national security - national security studies.

An analysis of the latest research and publications devoted to national security studies as a separate scientific direction was carried out. It is noted that this science is focused on considering the question of how the national security system is formed and what it is.

It has been established that national security science is at the stage of formation. The special importance and relevance of the system of knowledge about national security in modern conditions is emphasized, which aims to explain the origin, existence and development of the national security system, the emergence of threats, their prediction and neutralization. The place of national security studies in the system of sciences and its connection with the main groups of legal sciences are analyzed.

Key words: security, national security, science, system of sciences, national security science.

Постановка проблеми. Проблеми забезпечення національної безпеки завжди приділялось багато уваги, оскільки вона належить до однієї з найдавніших проблем людства. На сьогодні категорія «безпека»

однозначно є багатограним феноменом, саме тому її сутність та зміст викликає інтерес дослідників з різних наукових напрямів.

В умовах становлення України як демократичної держави, її прагнення щодо вступу до євроатлантичних структур, а також бути повноправним членом ЄС кількість та якість загроз та небезпек, а також їх різноманітність суттєво збільшуються. Все це актуалізує проблему забезпечення національної безпеки, а її розв'язання пов'язано з необхідністю розроблення єдиної системи знань про національну безпеку, уніфікованого методологічного підходу до вивчення її складових, розроблення чіткого понятійно-категоріального апарату та методологічної бази, що можливо здійснити в межах такого наукового напрямку як національно-безпекознавство.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання національної безпеки, її ознак, змісту чи структури розглянуті у працях таких дослідників, як Н.Нижник, Г.Ситник, В.Білоус, О.Гончаренко, В.Ємельянов, Я.Лантінов, Г.Новицький, В.Пилипчук, В.Тацій, В.Тихий тощо. Останнім часом національно-безпекознавство, з огляду на його актуальність, стало предметом наукового інтересу таких науковців, як: В. Горбуліна, А. Качинського, Б. Кормича, В. Ліпкана, Ю. Максименко та інших.

Мета статті – на основі аналізу останніх досліджень і публікацій сформулювати теоретичну та методологічну основу системи знань про національну безпеку та визначити її місце в системі наук.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом значного часу і до сьогодні накопичений обсяг людських знань про національну безпеку постійно збільшується. Накопичені сучасною наукою знання про національну безпеку становлять новий напрямок дослідження, який має назву національно-безпекознавство. Його поява зумовлена багатьма чинниками та нагальними потребами у повному та всебічному вивченні такого феномена як національна безпека. Даний термін походить від двох слів: лат. *natio* – нація, народ; укр. безпека, ... знавство – наука, вчення.

З приводу необхідності та важливості формування національно-безпекознавства слушно вказують В.Ліпкан та Ю.Максименко. На думку авторів, проблемна ситуація у сфері національної безпеки, може бути усунена не фрагментарним висвітленням окремих питань у межах конкретної науки, а виключно на основі єдиної системи знань про національну безпеку — національно-безпекознавства [1, с.8].

Науковий напрям про національну безпеку перебуває на етапі становлення, відтак логічним є той факт, що на сьогодні не до кінця сформований категорійно-понятійний апарат та методологічний інструментарій дослідження національної безпеки.

Національно-безпекознавство — система знань, яка описує і пояснює сукупність явищ у сфері національної безпеки і зводить відкриті у цій галузі закони до єдиної стрункої органічної системи, об'єднаної загальною ідеєю побудови сильної і розвиненої, самостійної та незалежної держави [2].

Як зазначають дослідники, національно-безпекознавство виступає в якості своєрідного поля концептуального аналізу, яке не вичерпується традиційними підходами, виробленими як у загальній теорії систем і соціального управління, так і традиційній теорії про безпеку життєдіяльності, а також сучасних досліджень у сфері безпеки [2, с.8].

Науковці у сфері дослідження національної безпеки вказують, що розвиток національно-безпекознавства як наукового напрямку та навчальної дисципліни обумовлений низкою чинників, а саме: відсутність цілісної системи знань про феномен національної безпеки; відсутність підходів до формування механізмів вирішення проблем у сфері національної безпеки; недостатня розробленість питань управління знаннями у сфері національної безпеки; нарощування загроз та небезпек, які набувають глобального характеру; збільшення кількості та масштабності реалізованих небезпек та загроз; низька безпекова культура тощо [3, с.9-10].

Важливість та актуальність зосередження набутих знань у сфері національної безпеки та розробка подальших перспективних досліджень та рекомендацій у цій сфері, зумовлює потребу у визначенні місця національно-безпекознавства серед наукових напрямів і дисциплін, об'єктом яких є суспільні відносини у сфері національної безпеки, сфера національної безпеки, національна безпека як правове благо тощо. Відтак, генеза, сучасне функціонування та можливі шляхи подальшого розвитку національно-безпекознавства як самостійного міждисциплінарного наукового напрямку в сучасних умовах є актуальним і практично важливим завданням.

Національно-безпекознавство, як міждисциплінарний науковий напрям, використовує знання та методи багатьох наук – природничих, технічних, суспільних наук. Зокрема:

- управління та інформатики (кібернетика, теорія соціального управління, теорія інтегральних систем, теорія автоматичних систем і роботів, теорія прийняття рішень, теорія ігор, теорія катастроф, теорія криз, теорія систем, теорія ефективності, дослідження операцій, теорія метамоделювання, теорія мотивації, теорія розвитку, теорія відображення, теорія функціональних систем, теорія генетичної інформації, теорія гіперсистем, теорія макросистем тощо);

- фізики (теорія дисипативних структур, теорія лазерів, теорія оптимальності, ядерна фізика і ядерна енергетика, загальна і прикладна фізика елементарних часток і твердого тіла, радіоелектроніка, спектроскопія, фізика атмосфери, фізика землі, статистична фізика, квантова механіка);

- біологи і фізіології (генетика, теорія еволюції, екологія, нейрофізіологія, теорія еволюційної епістемології, теорія коєволюції, еволюційна морфологія);

- математики (методи математичного системного аналізу, математична статистика і теорія ймовірностей, математичне моделювання, теорія біфуркацій, теорія ризику, теорія дисипативних структур, теорія множин);
- хімії (теорія хімічних і фізико-хімічних реакцій, хімія процесів і матеріалів, органічна та неорганічна хімія, біохімія);
- машинобудівництва (аналіз і синтез складних систем, теорія надійності, кінематика і динаміка машин і механізмів);
- механіки (механіка рідин і газів, механіка твердого деформованого тіла);
- геології (комплексні методи геології, геофізики і геохімії, океанології);
- суспільствознавства (основи держави та права, філософії, соціології, геополітики, геоелектрики, геостратегії, теорія етногенезу) [2].

Таким чином, національно-безпекове пов'язане з багатьма науками та безперечно може вважатися між- та полідисциплінарною наукою. Національно-безпекове використовує набуті знання, поняття та категорії, вироблені наукою в цілому. Особливо застосовуються понятійно-категоріальний апарат таких наук як: філософія, управління, кібернетика, теорія держави та права, геополітика, біологія, генетика, розвідувальна та контррозвідувальна діяльність, міжнародне право, міжнародні відносини тощо. На наше переконання, тісний зв'язок даної науки спостерігається й з юридичними науками зокрема. Відтак, пропонуємо дослідити місце національно-безпекового в системі юридичних наук.

Варто зазначити, що юридична наука становить структуровану систему наукових знань з розгалуженою диференціацією на самостійні наукові галузі, підгалузі, інститути тощо. М. Костицький тлумачить юридичну науку як специфічного виду пізнавальну діяльність, спрямована на вироблення об'єктивних, правильних, обґрунтованих знань про право і державу, закономірність їх виникнення в соціумі та розвиток і функціонування [4, с. 4]. П. Рабінович юридичною наукою називає систему раціоналізованих соціально значущих знань про закономірності права і держави (право-державні закономірності), хоча позначає це явище іншим ім'ям – праводержавознавство [5, с. 206].

Незаперечним є той факт, що юридична наука становить певну систему, яка містить у своєму складі різні групи наук, що об'єднуються спільним предметом вивчення та дослідження. На сьогодні відсутній єдиний підхід серед науковців стосовно структурного наповнення юридичної науки. Відтак вказана система має свої особливості у кожного із дослідників.

Так, на думку частини дослідників, структуру (систему) юриспруденції складають такі юридичні науки: 1) історико-теоретичні науки (теорія права і держави, історія держави і права, історія вчення про державу і право, філософія права і соціологія права й ін.); 2) науки управлінського циклу (конституційне право, теорія управління, адміністративне право й ін.); 3) цивілістичні науки (цивільне право, цивільний процес, арбітражний процес, сімейне право та ін.); 4) криміналістичні науки (кримінальне право, кримінальний процес, виправно-трудове право й ін.); 5) прикладні науки (судова медицина, судова психологія, судова бухгалтерія й ін.) [6, с. 16].

Юридична енциклопедія за редакцією Ю.Шемшученка містить визначення юридичної науки як сукупності її окремих галузей, кожна з яких вивчає відповідні аспекти держави і права. Ці галузі класифікуються на такі групи: а) юридичні науки теоретичного та історичного профілю (теорія держави і права, історія держави і права, історія політичних і правових учень тощо); б) галузеві юридичні науки (конституційне право, трудове право тощо); в) спеціальні (криміналістика, кримінологія, судова психологія тощо) [7, с.472]. Можна зазначити, що дана класифікація вбачається однобічною, оскільки залишає поза увагою значну кількість інших важливих елементів системи юридичної науки, як-то науки міжнародного права, філософію та соціологію права тощо.

Більш розширеною вважаємо класифікацію юридичних наук, наведену П.Рабіновичем. Вчений виділив наступну багатогранну систему юридичної науки, зосереджуючись на таких основних елементах: а) за формою відображення державно-правових явищ – судження про минулі, теперішні, майбутні (прогнозні) факти державно-правової дійсності, уявлення про державно-правові явища; б) залежно від безпосереднього предмета дослідження – науки теоретико-історичні, галузеві, міжгалузеві (наука екологічного права), прикладні (судова психіатрія), міжнародно-правові (наука міжнародного публічного та міжнародного приватного права); в) залежно від конкретного елемента предмета дослідження – вчення про право, вчення про правове (юридичне) регулювання, вчення про державу, вчення про правосвідомість, вчення про юридичну науку (теорія правознавства); г) залежно від аспекту вивчення державно-правових явищ – онтологія права і держави (вивчення їх існування як реальних феноменів у «статичці»), філософія держави і права (вчення про їх необхідність, призначення для людини і суспільства, їх місце в соціо-культурній системі, серед здобутків людської цивілізації), аксіологія права та держави (вчення про значущість, цінність цих явищ для особи і суспільства), соціологія права і держави (знання про «динаміку», механізм і соціальні результати функціонування зазначених феноменів), гносеологія права і держави (знання про методологію і методику дослідження державно-правових явищ); д) за гносеологічним (пізнавальним) статусом знань – фактологічна, або емпірична, частина науки (знання про державно-правові факти), теоретична частина науки (категорії, поняття, теорії, концепції державно-правових явищ), практична частина (рекомендації, пропозиції стосовно вдосконалення держави і права, правового регулювання) [8, с.145-146].

Найбільш поширеною є наступна система юридичних наук, в якій виділяють такі основні групи:

- 1) історико-теоретичні науки: теорія держави та права, історія держави та права, історія вчень про державу і право;
- 2) галузеві науки, такі як: конституційне право, адміністративне право, кримінальне право, екологічне право, цивільне право тощо;
- 3) прикладні науки;
- 4) науки, що вивчають міжнародне право.

Націобезпекознавство у вказаній системі посідає особливе місце, оскільки пов'язане з усією системою юридичних дисциплін. Як стверджують науковці, цей зв'язок обумовлений тим, що, незважаючи на різні цілі науки націобезпекознавства та юридичних наук, ті й інші досліджують і регламентують відносини у сфері забезпечення національної безпеки за допомогою права, чим збагачують одне одного [2, с.36].

Теорія держави та права і націобезпекознавство поєднуються дослідженням таких понять, як «теорія національної безпеки», «концепція національної безпеки», «принципи національної безпеки», «доктрина безпеки», «понятійний апарат національної безпеки», «нормативно-правове забезпечення національної безпеки», «роль права в забезпеченні національної безпеки», «компаративне націобезпекознавство» тощо.

Націобезпекознавство суміжне з такими галузевими юридичними науками як адміністративне та конституційне право. Вказаний зв'язок пояснюється в першу чергу предметом дослідження цих галузей права. Конституційний та державний лад, система вищих органів управління, органи публічної адміністрації є центральними категоріями як конституційного та адміністративного права, так і науки, що вивчає національну безпеку.

Націобезпекознавство пов'язане також і з кримінальним правом в частині встановлення кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України. Так, Розділом 1 Особливої частини Кримінального кодексу України передбачено 11 діянь, які можуть кваліфікуватися як посягання на основи національної безпеки України (дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, державна зрада, колабораційна діяльність, пособництво державі-агресору тощо) та передбачені відповідні покарання.

Взагалі можна зазначити, що національна безпека пронизує майже усі сфери суспільного буття, пов'язана із забезпеченням безпеки окремого громадянина, суспільства і держави, а тому має той чи інший зв'язок з усіма галузевими науками.

Безперечно, що досліджувану науку в системі юридичних наук варто відносити до міжгалузевих та прикладних, оскільки нами вже було зазначено вище, що націобезпекознавство оперує поняттями та категоріями багатьох наукових сфер, і не тільки юридичних.

Відтак, націобезпекознавство є основою та підґрунтям для таких курсів як «Правове регулювання національної безпеки», «Менеджмент національної безпеки», «Воєнна безпека», «Фінансова безпека», «Економічна безпека», «Геополітична безпека», «Інформаційна безпека», «Психологічна безпека», «Безпека підприємництва», «Суспільна безпека», «Особиста безпека», «Управління національною безпекою», «Управління загрозами та небезпеками», «Системна безпека» тощо.

Також, націобезпекознавство не можливо уявити без використання та застосування знань з міжнародного права, оскільки питання безпеки вже давно вийшли з суто державного рівня на міжнародний, міждержавний. Національна безпека окремої країни в сучасних умовах неможлива без забезпечення, усвідомлення її на рівні міжнародних організацій та прийнятих відповідних міжнародних актів у цій сфері. На жаль, можна лише констатувати, що міжнародна система безпеки на сьогоднішній день вичерпала себе та потребує кардинального вдосконалення задля врегулювання не лише широкомасштабної військової агресії на території України але і світового порядку в цілому.

Висновки. Отже, націобезпекознавство становить собою сучасний актуальний міждисциплінарний напрям фундаментальної науки; це система знань, яка акумулює сукупність явищ у сфері національної безпеки, а також описує і пояснює їх зміст та сутність.

Націобезпекознавство – новий інтегрований науковий напрям, який спирається та використовує велику кількість наукових галузей; воно тісно пов'язане з природничими, технічними, суспільними науками, оскільки сфера національної безпеки пронизує майже усі сфери суспільного буття, пов'язана із забезпеченням безпеки як окремого громадянина, так суспільства і держави в цілому.

Особливе місце націобезпекознавство у системі юридичних наук, оскільки тісно пов'язане з кожною групою відповідних наук, доповнюючи та розкриваючи зміст один одного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ліпкан В., Максименко Ю. Націобезпекознавство: проблеми формування категорійно-понятійного апарату. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 8. С. 7-11.
2. Ліпкан В.А. Національна безпека України. Навчальний посібник. К.: Кондор, 2006. 552 с.
3. Основи національної безпеки: конспект лекцій / Укладач Олена Володимирівна Скорук. Луцьк : ПП «Поліграфія», 2018. 131 с.
4. Костицький М.В. Філософські та наукознавчі проблеми юриспруденції (як науково-практичного комплексу) та окремих галузей юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2013. № 1-2. С. 3-10.

5. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. Вид. 10-е, доповнене. Львів: Край, 2008. 224 с.
6. Гусарев С. Д., Олійник А. Ю., Слюсаренко О. Л. Теорія права і держави: навчальний посібник. К.: Всеукраїнська асоціація видавців "Правова єдність", 2008. 270 с.
7. Юридична енциклопедія: в 6 т. / ред.-упоряд. Ю.С.Шемшученко. К.: «Українська енциклопедія», 2004. Т.6. 2004. 768 с.
8. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навчальний посібник. Харків: Консум, 2002. 160 с.

REFERENCES:

1. Lipkan, V., & Maksymenko, Yu. (2011). Natsiobezpekoznavstvo: problemy formuvannia katehoriino-poniatinoho aparatu. [National security studies: problems of forming a categorical and conceptual apparatus]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. № 8. 7-11. [in Ukrainian].
2. Lipkan, V.A. (2006). Natsionalna bezpeka Ukrainy. [National security of Ukraine]. *Navchalnyi posibnyk*. 552. [in Ukrainian].
3. Skoruk, O.V. (2018). Osnovy natsionalnoi bezpeky: konspekt lektsii. [Fundamentals of national security: lecture notes]. 131. [in Ukrainian].
4. Kostytskiy, M.V. (2013). Filozofski ta naukoznachni problemy yurysprudentsii (iak naukovo-praktychnoho kompleksu) ta okremykh haluzei yurydychnoi nauky. [Philosophical and scientific problems of jurisprudence (as a scientific and practical complex) and individual branches of legal science]. *Filozofski ta metodolohichni problemy prava*. № 1-2. 3-10. [in Ukrainian].
5. Rabinovych, P. M. (2008). Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy. [Basics of the general theory of law and the state]. *navch. posibnyk*. Vyd. 10-e, dopovnene. 224. [in Ukrainian].
6. Husariev, S. D., Oliinyk, A. Yu., Sliusarenko, O. L. (2008). Teoriia prava i derzhavy. [Theory of law and the state]. *Navchalnyi posibnyk*. Vseukrainska asotsiatsiia vydavtsiv "Pravova yednist". 270. [in Ukrainian].
7. Shemshuchenko, Yu.S. (Ed.) (2004). Yurydychna entsyklopediia. [Legal encyclopedia]. «Ukrainska entsyklopediia». Т.6. 768. [in Ukrainian].
8. Rabinovych, P.M. (2002). Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy. [Basics of the general theory of law and the state]. *Navchalnyi posibnyk*. Kharkiv: Konsum. 160. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 6.11.2023

УДК 34.096

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-189-195

Артем'єва Анна Михайлівна,

аспірантка кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін

Інституту права та суспільних відносин

ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

e-mail: falushi83@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-1391-5336>

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ СОЦІАЛЬНО ВРАЗЛИВИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ

У статті досліджено державну політику у сфері забезпечення права на освіту соціально вразливих верств населення, проаналізовано нормативно-правову базу України, яка має значний вплив на регулювання досліджуваного питання.

Автором привернуто увагу, що право на освіту є ключовим соціальним і культурним правом людини, закріпленим у Конституції України та численних міжнародних правостановлюючих документах. Зауважено, що саме здобуття освіти представниками вразливих категорій населення значно розширяє їхні можливості та відкриває шлях до покращення їхніх життєвих умов та подолання несприятливих обставин, які роблять даних осіб вразливими.

На думку автора, соціально вразливі верстви населення - це групи людей, які потребують допомоги від держави для забезпечення реалізації ними прав та свобод з урахуванням умов складної життєвої ситуації в яких вони перебувають. Також виокремила соціально вразливі верстви населення для яких реалізації права на освіту є вкрай важливою. Проте такий перелік не може бути вичерпним, бо вразливість населення у період соціальних потрясінь, збройних конфліктів значно посилюється.

Привернуто увагу, що державна політика забезпечення права на освіту стосується не лише осіб, які мають фізичних вади, є малолітніми чи неповнолітніми тощо, але й інших осіб, що також потребують врегулювання їхнього права на освіту, а саме: особи, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк та внутрішньо переміщені особи.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, державна політика, освіта, особи з інвалідністю, право на освіту, соціально вразливих верств населення, суб'єкти владних повноважень.

Artemieva A. STATE POLICY IN THE SPHERE OF ENSURING THE RIGHT TO AWARENESS OF SOCIALLY VULNERABLE PEOPLE

The article examines the government's policy in the sphere of ensuring the right to understand the socially diverse beliefs of the population, and analyzes the legal and regulatory framework of Ukraine, which has a significant impact on the regulation of socially diverse nutrition.

The author pays respect that the right to information is a key social and cultural right of people, enshrined in the Constitution of Ukraine and numerous international legal documents. It is appreciated that the opportunity to educate representatives of different categories of the population significantly expands their capabilities and opens the way to brightening their living minds and a number of unpleasant situations that will stop these particular spills them.

In the author's opinion, the social beliefs of the population are influenced by these groups of people who will require assistance from the state to ensure the implementation of their rights and freedoms from the peace of minds of the complex living situation in which there is a stink. It also strengthened the social influence of the population for the implementation of the right to light and is extremely important. However, such a shift cannot be exhausted, because the population flow during the period of social upheavals and violent conflicts will definitely intensify.

It is appreciated that the government's policy of ensuring the right to access is not limited to those who may be physically ill, including minors and minors, but also others who may also require adjustment Their right to light, and also: individuals who suffer from punishment in the form of a decrease in will or a decrease in will on the whole line and internal displacement of the individual.

Key words: internal displacement of an individual, government policy, illumination, individuals with disabilities, the right to illumination, socially diverse beliefs of the population, subjects of sovereignty.

Постановка проблеми. Конституція України проголошує Україну суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою (стаття 1), головним обов'язком якої є утвердження і забезпечення прав і свобод людини (стаття 3). Одним із базових конституційних прав громадянина України є право на освіту. Держава зобов'язана забезпечити доступність здобуття освіти на усіх рівнях (стаття 53) [1].

Освіта є ключовим соціальним і культурним правом людини, закріпленим у численних міжнародних правовстановлюючих документах: Загальній декларації прав людини, Декларації прав дитини, Міжнародному пакту про економічні, соціальні і культурні права, Хартії Європейського Союзу про основоположні права тощо.

Однією з цілей сталого розвитку є забезпечення інклюзивної та рівної якісної освіти для всіх та заохочення навчання впродовж всього життя [2].

Важливість освіти важко переоцінити. Освіта сприяє демократії, миру, толерантності, розвитку та економічному зростанню. Наявність освіти допомагає людям отримати доступ до всіх інших прав людини, а також сприяє в подоланні бідності.

Водночас, є певні вразливі верстви населення, для яких доступ до освіти може бути ускладненим, та необхідне втручання з боку держави для створення умов для забезпечення такого доступу. Адже саме здобуття освіти представниками вразливих категорій населення значно розширює їхні можливості та відкриває шлях до покращення їхніх життєвих умов та подолання несприятливих обставин, які роблять даних осіб вразливими.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти дослідження соціально вразливих верств населення у сфері освіти здійснювали провідні українські та зарубіжні вчені та дослідники, а саме: Артеменко А., Буяджи Д., Ільченко Н., Жиленко Р., Мальцева О., Матвєєва Л., Пасічніченко С., О. Рєвніцєва, Семигіна Т., Таланчук І., Терещенко А. тощо. Однак в умовах значного зростає кількість соціально вразливі верстви населення під час воєнного стану та оновлення нормативно-правової бази виникає необхідність дослідження державної політики у сфері забезпечення права на освіту соціально вразливих верств населення.

Мета статті полягає у виявленні основних характеризуючих рис правових засад формування державної політики у сфері забезпечення права на освіту соціально вразливих верств населення в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку Матвієнка І.Л., метою соціальної держави є забезпечення свободи, добробуту і соціального захисту всіх громадян та, зокрема, підтримка найбільш вразливих верств населення [3]. Одним із основних завдань соціальної держави є створення умов для реалізації конституційних прав і свобод людини, у т.ч. і права на освіту.

Базовим нормативно-правовим актом у цій сфері є Закон України «Про освіту», який визначає, що держава здійснює соціальний захист здобувачів освіти у випадках, визначених законодавством, а також забезпечує рівний доступ до освіти особам із соціально вразливих верств населення (стаття 3). Держава гарантує усім громадянам України та іншим особам, які перебувають в Україні на законних підставах, а також кожній дитині незалежно від підстав її перебування в Україні право на безоплатне здобуття повної загальної середньої освіти (стаття 4) [4].

Відповідно до частинь третьої статті 3 Закону України «Про вищу освіту» формування і реалізація державної політики у сфері вищої освіти забезпечуються шляхом створення та забезпечення рівних умов доступу до вищої освіти, у тому числі забезпечення додатковою підтримкою в освітньому процесі осіб з особливими освітніми потребами, зокрема психолого-педагогічним супроводом, створення для них вільного

доступу до інфраструктури закладу вищої освіти, надання особам, які навчаються у закладах вищої освіти, пілг та соціальних гарантій у порядку, встановленому законодавством [5].

Вважаємо за доцільне сформуванню певне бачення поняття «соціально вразливі верстви населення» керуючись чинною нормативно-правовою базою. Відповідно до статті 1 Закону України «Про соціальні послуги» вразливі групи населення варто визначати як особи/сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників. При цьому складні життєві обставини визначаються як обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно [6].

Перелік несприятливих чинників наведено у Законі України «Про соціальні послуги» та у Порядку організації надання соціальних послуг, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 587 на виконання вказаного закону [7].

Варто звернути увагу, що Закон України «Про освіту» виділяє окрему категорію осіб з особливими освітніми потребами – це особи, які потребують додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення їм права на освіту. Держава зобов'язана створити умови для здобуття освіти такими особами з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів, виявляти та усувати фактори, що перешкоджають реалізації прав і задоволенню потреб таких осіб у сфері освіти [4]. Для цього державна освітня політика має забезпечити розвиток інклюзивного освітнього середовища, у тому числі у закладах освіти, найбільш доступних і наближених до місця проживання осіб з особливими освітніми потребами. Особи з особливими освітніми потребами можуть розпочинати здобуття початкової освіти з іншого віку, а тривалість здобуття ними початкової та базової середньої освіти може бути подовжена.

Інклюзивне навчання передбачає отримання освіти особами з особливими освітніми потребами в загальному освітньому середовищі разом з усіма іншими учнями чи студентами за місцем свого проживання. Інклюзивне навчання здобувачів освіти базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників. Для забезпечення навчання осіб з особливими освітніми потребами заклади освіти мають створити умови відповідно до індивідуальної програми розвитку та з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей. Серед таких умов: наявність сурдоперекладача, наявність у будівлі закладу освіти зовнішніх сходів і пандусів, обладнаних поручнями відповідно до ДБН В.2.2-17:2006 «Доступність будинків і споруд для маломобільних груп населення»; наявність туалету, обладнаного універсальною кабіною, доступною для осіб, які пересуваються на колісних кріслах; наявність кімнати для медичного працівника, в якій можливо здійснювати індивідуальні медичні процедури тощо.

Завдяки інклюзивному навчанню діти з особливими освітніми потребами отримують можливість соціалізації, розвитку своїх інтересів і талантів і подальшої інтеграції в суспільство, вступу до професійних і вищих закладів освіти.

Отже, соціально вразливі верстви населення - це групи людей, які потребують допомоги від держави для забезпечення реалізації ними прав та свобод з урахуванням умов складної життєвої ситуації в яких вони перебувають.

У контексті нашого дослідження щодо можливостей реалізації права на освіту, на нашу авторів, можна виокремити такі соціально вразливі верстви населення: дітей з інвалідністю; бездомних дітей; дітей з малозабезпечених сімей; дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; дітей, чий батьки або особи, які їх замінюють, ухиляються від виконання своїх обов'язків із виховання або позбавлені батьківських прав; осіб, які постраждали від жорстокого поводження чи домашнього насильства; осіб, які потрапили в ситуацію торгівлі людьми; дітей, тривала хвороба чи інвалідність чийх батьків перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки; дітей, чий батьки є трудовими мігрантами; дітей, які перебувають у закладах інституційного догляду та виховання; дітей, які перебувають на вихованні в сім'ях опікунів, піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу; дітей, влаштованих в сім'ю патронатного вихователя; дітей, які систематично самовільно залишають місце проживання; неповнолітніх одиноких матерів; осіб з особливими освітніми потребами; осіб, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи; внутрішньо переміщених осіб; учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації; осіб, чий батьки загинули або зазнали поранення збройної агресії Російської Федерації осіб, які проживають на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або на тимчасово окупованій території України.

Цей перелік не є вичерпним, крім того, він постійно актуалізується законодавцем, зокрема з огляду на триваючу збройну агресію російської федерації, яка спричиняє потребу нових верств населення у додатковому соціальному захисті з метою реалізації свої конституційних прав. Взагалі вразливість населення у період соціальних потрясінь, збройних конфліктів значно посилюється, адже вони є тими зовнішніми чинниками, які створюють складні життєві обставини практично для усіх громадян.

Крім того, у рамках нашого дослідження ми вирішили зупинитися саме на забезпечення державою доступу до освіти представників окремих вразливих суспільства. Так, доступ представників відповідних вразливих груп до освіти регулюється численними законами України, зокрема «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про охорону дитинства», «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей», «Про забезпечення

організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» тощо.

Відповідно до статті 19 Закону України «Про охорону дитинства» діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування (за винятком тих, які мають вади фізичного та розумового розвитку і не можуть навчатися в загальних закладах освіти), навчаються в загальноосвітніх школах. Для дітей з інвалідністю та осіб з інвалідністю з дитинства, які потребують опіки і стороннього догляду, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти і науки, за згодою батьків дітей або осіб, які їх замінюють, забезпечує навчання в загальноосвітніх та спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах за відповідними навчальними програмами, у тому числі і в домашніх умовах. Діти з інвалідністю та особи з інвалідністю з дитинства, які перебувають у реабілітаційних закладах, мають право на здобуття освіти за індивідуальними навчальними програмами, які узгоджуються з індивідуальними програмами реабілітації дітей з інвалідністю та осіб з інвалідністю з дитинства [8]. Питання забезпечення права на освіту є ключовим для дітей, адже сприяння їх розвитку сьогодні є вкладом у наше майбутнє. Діти не в змозі захистити свої права, тому держава піклується про базові освітні потреби та створює умови для їх розвитку в інклюзивному та соціальному просторі з метою забезпечення потреб кожного.

Водночас Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» врегулює право на освіту осіб з інвалідністю, що на думку законотворців, виявляється у створенні правових, економічних, політичних, соціальних, психологічних та інших умов для забезпечення їхніх прав і можливостей нарівні з іншими громадянами та полягає, зокрема, у виявленні, усуненні перепон і бар'єрів, що перешкоджають забезпеченню прав і задоволенню потреб, у тому числі стосовно доступу, з урахуванням індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів - до освіти. (стаття 4) [9].

В умовах воєнного стану Державна служба статистики України надає дані лише станом на 1 січня 2021 року та зазначає, що в Україні налічується 2 мільйони 703 тисячі людей з інвалідністю, з них 163,9 тисячі дітей [10]. Виходячи із зазначеного та наявної статистики можна стверджувати, що формування інклюзивного середовища та забезпечення архітектурної доступності є ключовими умовами державної політики для забезпечення реалізації особами з інвалідністю права на освіту. Ось чому для реалізації права на професійну (професійно-технічну), фахову передвищу та вищу освіту особами з інвалідністю заклади професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти створюють їм необхідні умови для здобуття відповідної освіти, а без зазначеного фактично становлення та розвиток осіб з інвалідністю неможливий.

Відповідно до статті 22 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» спеціальні умови для здобуття вищої освіти за державним замовленням і за рахунок цільових пільгових державних кредитів надаються: особам з інвалідністю, які не спроможні відвідувати навчальний заклад (за рекомендацією органів охорони здоров'я та соціального захисту населення); особам, у яких є захворювання, зазначені у Переліку захворювань та патологічних станів, що можуть бути перешкодою для проходження зовнішнього незалежного оцінювання; особам з інвалідністю I, II групи і дітям з інвалідністю віком до 18 років, яким не протипоказане навчання за обраною спеціальністю [9]. Тобто існує чіткий перелік осіб з інвалідністю забезпечення яких права на освіту є пріоритетним для України як соціальної держави.

Аналогічні підходи до забезпечення права на освіту бачимо і в Законі України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей». Встановлюються вимоги щодо навчання в навчальних закладах системи загальної середньої освіти або за індивідуальними навчальними програмами дітей, які перебувають у притулках для дітей служби у справах дітей, що безсумнівно є важливою умовою адаптації таких діток.

Водночас одним із основних завдань центрів соціально-психологічної реабілітації дітей є створення умов для здобуття дітьми освіти з урахуванням рівня їх підготовки [12]. Діти з груп тривалого (стаціонарного) перебування навчаються у загальноосвітніх навчальних закладах різних типів, розташованих поблизу центру, або за індивідуальними навчальними програмами. В окремих випадках за рішенням місцевих органів виконавчої влади для забезпечення виконання покладених на центр завдань можуть створюватися загальноосвітні навчальні заклади [13].

Зауважимо, що така активна політика держави щодо освіти дітей та осіб з інвалідністю свідчить про прагнення до трансформації народу України з метою отримання актуальних знань, вмінь та навичок, які складають основу їхнього подальшого розвитку. Також основною формою забезпечення права на освіту є визначення або встановлення його у нормативно-правових актах та реалізація через відповідну систему впливу владно-управлінських органів з метою забезпечити реалізацію прав, гарантій, охорону та захист учасників цих відносин.

Зауважимо, що державна політика забезпечення права на освіту стосується не лише осіб, які мають фізичних вад, є малолітніми чи неповнолітніми тощо, але й інших осіб, що також потребують врегулювання їхнього права на освіту. Так, Законом України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» передбачено, що центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, разом з

центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти і науки, молоді та спорту, забезпечують надання особам, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, з урахуванням потреб національної економіки можливості для здобуття освіти через систему навчальних закладів, в тому числі шляхом дистанційної форми навчання, з метою їх подальшої соціальної адаптації (стаття 7) [11].

Повномасштабне вторгнення окреслило ще одну соціально вразливу верству населення: внутрішньо переміщені особи. За даними Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України в Україні офіційно зареєстровано 4 867 106 внутрішньо переміщені особи, а за міжнародними оцінками кількість внутрішніх переселенців перевищує 7 мільйонів громадян. Ще понад 4 мільйони осіб зареєструвалися для отримання тимчасового захисту у Європі [14].

Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» взята на облік внутрішньо переміщена особа має право на продовження здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України за рахунок коштів державного бюджету або інших джерел фінансування. Внутрішньо переміщені особи мають право на влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади. Влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади забезпечують місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень [15]. Забезпечення реалізації права на освіту внутрішньо переміщених осіб здійснюється з урахуванням їх кількості та потреб. Зазначимо, що діти з числа внутрішньо переміщених осіб чи діти, які мають статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, які навчаються у дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форми власності, забезпечуються безкоштовним харчуванням у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

З урахуванням вищевказаних законодавчих гарантій та положень Закону України «Про вищу освіту» Міністерство освіти і науки України затверджує також порядок прийому на навчання для здобуття вищої освіти, в якому визначає вразливі групи абітурієнтів, які можуть скористатися особливими умовами вступу до вищих навчальних закладів.

Так, відповідно до Порядку прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2023 році, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 15 березня 2023 року № 276 (далі - Порядок прийому), у поточному році всі пільги можна розділити на 2 категорії: спеціальні умови участі у конкурсному відборі: право вступу без НМТ, за індивідуальною усною співбесідою чи творчим конкурсом; спеціальні умови зарахування на навчання на бюджет: вступ за квотою-1 та -2, переведення на вакантні бюджетні місця [16]. Водночас Порядком прийому визначаються соціально вразливі верстви населення, які необхідно обов'язково перевести на вакантні бюджетні місця, а також перелік таких осіб, які мають право на переведення на вакантні бюджетні місця.

У той же час реагуючи на умови воєнного стану, Порядком прийому для здобуття вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти осіб, які проживають на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 01 березня 2021 року № 271, регулюються особливості прийому на навчання у навчальні заклади осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія, територія населених пунктів на лінії зіткнення та адміністративній межі або які переселилися з неї після 01 січня 2023 року [17].

Висновки. На основі вищевикладеного, забезпечення права на освіту є головним напрямом державної політики, від якого залежатиме майбутнє нашої держави, її національна безпека, культура, соціально-економічний розвиток та її місце в умовах глобальних викликів. Державна політика у сфері забезпечення права на освіту соціально вразливих верств населення на сучасному етапі реформаційних процесів та умов воєнного стану знаходить під чітким контролем законодавця. Основне місце в цих питаннях належить суб'єктам владних повноважень, які здійснюють адміністративно-правове регулювання освіти в Україні.

Наявна нормативно-правова база дозволяє гарантувати та забезпечувати державною освітню політику, однак ця кількість актів є надзвичайно великою, що ускладнює пошук необхідного закріплення права на освіту для конкретної соціально вразливої версти населення. Тому пропонуємо вдосконалити державну політику у сфері забезпечення права на освіту соціально вразливих верств населення шляхом узгодження положень та усунення дублювання норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. N 30. Ст. 141. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Офіційний сайт ООН. Цілі сталого розвитку. URL: <https://ukraine.un.org/uk/sdgs/4>
3. Матвієнко І.Л. Фінансування соціально вразливих верств населення: теоретичні аспекти дослідження. *Економічний вісник університету*. Випуск № 34/1. 2017. С. 274-282. URL: <https://economic-bulletin.com/index.php/journal/article/download/183/183/>
4. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
5. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

6. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
7. Про організацію надання соціальних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 587. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>
8. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
9. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>
10. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
11. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України від 17 березня 2011 року № 3160-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text>
12. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей Закон України від 02.06.2005 р. № 2623-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15#Text>
13. Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей: постанова Кабінету Міністрів України від 28 січня 2004 р. N 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2004-%D0%BF#Text>
14. Офіційний сайт Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: <https://minre.gov.ua/>
15. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
16. Про затвердження Порядку прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2023 році: наказ Міністерства освіти і науки України від 15.03.2023 № 276. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0519-23#Text>
17. Про затвердження Порядку прийому для здобуття вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти осіб, які проживають на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України: наказ Міністерства освіти і науки України від 01 березня 2021 року № 271. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0505-21#Text>

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28 chervnia 1996 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. N 30. St. 141. (in Ukrainian) URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Ofitsiynyi sait OON. Tsili staloho rozvytku [Official page of UN. Goals of stable development]. (in Ukrainian) URL: <https://ukraine.un.org/uk/sdgs/4>
3. Matviienko I.L. Finansuvannia sotsialno vrazlyvykh verstv naselennia: teoretychni aspekty doslidzhennia [Financing of socially vulnerable segments of the population: theoretical aspects of the study]. Ekonomichnyi visnyk universytetu. Vypusk № 34/1. 2017. С. 274-282. (in Ukrainian) URL: <https://economic-bulletin.com/index.php/journal/article/download/183/183/>
4. Pro osvitu: Zakon Ukrainy [On education: Law of Ukraine] vid 5 veresnia 2017 roku № 2145-VIII. (in Ukrainian) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
5. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy [On higher education: Law of Ukraine] vid 01.07.2014 № 1556-VII. (in Ukrainian) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
6. Pro sotsialni posluhy: Zakon Ukrainy [On social services: Law of Ukraine] vid 17.01.2019 № 2671-VIII. (in Ukrainian) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
7. Pro orhanizatsiiu nadannia sotsialnykh posluh: postanova Kabinet Ministriv Ukrainy [On organization of provision of social services: resolution of the Cabinet of Ministers] vid 1 chervnia 2020 r. № 587. (in Ukrainian) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>
8. Pro okhoronu dytynstva: Zakon Ukrainy [On the protection of childhood: Law of Ukraine] vid 26 kvitnia 2001 № 2402-III. (in Ukrainian) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
9. Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti osib z invalidnistiu v Ukraini: Zakon Ukrainy [On the basics of social security for persons with disabilities in Ukraine: Law of Ukraine] vid 21.03.1991 p. № 875-XII. (in Ukrainian) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>
10. Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. (in Ukrainian) URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
11. Pro sotsialnu adaptatsiiu osib, yaki vidbuvaiut chy vidbulu pokarannia u vydi obmezhenia voli abo pozbavlenia voli na pevnyi strok: Zakon Ukrainy [On the social adaptation of persons who are serving or have served a sentence in the form of restriction of liberty or deprivation of liberty for a certain period: Law of Ukraine] vid 17 bereznia 2011 roku № 3160-VI. (in Ukrainian) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text>
12. Pro osnovy sotsialnoho zakhystu bezdomnykh osib i bezprytulnykh ditei Zakon Ukrainy [Law of Ukraine on the basics of social protection of homeless persons and homeless children] vid 02.06.2005 p. № 2623-IV. (in Ukrainian) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15#Text>
13. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro tseentr sotsialno-psykholohichnoi rehabilitatsii ditei:

postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On the approval of the Standard Regulation on the Center for Social and Psychological Rehabilitation of Children: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 28 sichnia 2004 r. N 87. (in Ukrainian) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2004-%D0%BF#Text>

14. Ofitsiyni sait Ministerstva z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy [The official website of the Ministry of Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine]. (in Ukrainian) URL: <https://minre.gov.ua/>

15. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib: Zakon Ukrainy [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons: Law of Ukraine] vid 20 zhovtnia 2014 roku. № 1706-VII. (in Ukrainian) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

16. Pro zatverdzhennia Poriadku pryiomu na navchannia dlia zdobuttia vyshchoi osvity v 2023 rotsi: nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy [On the approval of the Procedure for admission to higher education in 2023: order of the Ministry of Education and Science of Ukraine] vid 15.03.2023 № 276. (in Ukrainian) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0519-23#Text>

17. Pro zatverdzhennia Poriadku pryiomu dlia zdobuttia vyshchoi, fakhovoi peredvyshchoi ta profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity osib, yaki prozhyvaiut na tymchasovo okupovanii Rosiiskoiu Federatsiieiu terytorii Ukrainy: nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy [On the approval of the Admission Procedure for obtaining higher, professional pre-higher and professional (vocational and technical) education of persons living in the territory of Ukraine temporarily occupied by the Russian Federation: order of the Ministry of Education and Science of Ukraine] vid 01 bereznia 2021 roku № 271. (in Ukrainian) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0505-21#Text>

Стаття надійшла до редакції: 6.11.2023

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-195-198

Nataliia Chudyk,

Doctor in Law,

Head of the Theory of Law and Constitutionalism Department,

West Ukrainian National University

e-mail: natali_ternopil@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0649-2715>

FORMATION OF THE JUDICIARY IN UKRAINE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT

The article analyses and suggests the main areas for improvement of the administrative and legal aspect of formation of the judiciary in Ukraine.

From the scientific and practical aspects, the author analyses the key and fundamental legislative acts regulating the process of appointment of judges to their posts. This process should be viewed as a complex legal mechanism that includes provisions of various branches of legislation. Following the amendments to the legislation on the judicial system and the status of judges, a clear procedure for the appointment of judges has been established in Ukraine. The author proves that this appointment procedure is an important component of the legal status of judges. It is proposed to divide the appointment process into formal and qualification stages. The formal stages include the activities of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine on the procedural aspect of appointment. The qualification stages include the verification and identification of various skills required to perform judicial duties. These stages include the passing of selection examinations, special training and qualification examinations.

Key words: justice, judiciary, court, authority of the judiciary, judge, ethical standards of judicial behaviour, selection of judicial candidates, judicial reform, appointment of judges, competence, lustration, integrity, judicial competition, efficiency of the justice system, professional training of judges.

Чудик Н. ФОРМУВАННЯ СУДДІВСЬКОГО КОРПУСУ В УКРАЇНІ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано та запропоновано основні напрями вдосконалення адміністративно-правового аспекту формування судівського корпусу в Україні.

З наукового та практичного аспектів здійснено аналіз ключових та основоположних законодавчих актів, які регулюють процес призначення суддів на посади. Цей процес слід розглядати як складний правовий механізм, що включає в себе положення різних галузей законодавства. Після внесення змін до законодавства про судову систему та статус суддів в Україні встановлено чітку процедуру призначення суддів. Доведено, що цей порядок призначення є важливою складовою правового статусу суддів. Запропоновано розділити процес призначення на формальні та кваліфікаційні стадії. До формальних відноситься діяльність Вищої кваліфікаційної комісії суддів України з питань процедурного аспекту призначення. Кваліфікаційні етапи включають перевірку та виявлення різних необхідних навичок для здійснення судівських обов'язків. Ці етапи включають складання відбіркових іспитів, спеціальну підготовку та проходження кваліфікаційних іспитів.

Випуск 15. 2023

© Н. Чудик, 2023

Ключові слова: правосуддя, судова влада, суд, авторитет судової влади, суддя, етичні стандарти поведінки судді, добір кандидатів на посаду судді, судова реформа, призначення на посаду судді, компетентність, очищення влади, добросовісність, конкурс на посаду судді, ефективність системи правосуддя, професійна підготовка суддів.

Statement of the problem. Following the events of the Revolution of Dignity, Ukraine has paid considerable attention to reforming its judiciary. To achieve this goal, various methods have been proposed to renew the composition of the judiciary, weeding out unprofessionalism and dishonesty in the judiciary as part of the process of cleansing the government. The legal status of judges directly depends on the person holding the position of a judge, so special attention should be paid to the issues of appointment to the position of a judge.

The state of research of the problem. The procedure for appointment to the position of a judge has long been the subject of scientific research by many national scholars, in particular: O. Bandurka, R. Barannik, V. Boyko, V. Bryntsev, O. Zhukovskiyi, M. Kosiuta, V. Kravchuk, I. Marochkin, L. Moskvych, V. Patlachuk, Y. Polianskyi, L. Skomorokha, V. Teremetskyi, O. Zubov and others.

The general purpose of this article is to analyse and disclose the administrative and legal aspect of the formation of the judiciary in Ukraine

Presentation of the main research material. Unfortunately, the judicial power in Ukraine is still considered one of the institutions that have the least trust in society. At the time of the war beginning, Ukraine was on the verge of completing the fundamental judicial reform (2020-2022), which would lead to systemic changes, if fully implemented. The key aspects of the new judicial reform are laid down in the comprehensive Strategy for the Development of the Justice System and Constitutional Judiciary for 2021-2023. However, first the coronavirus pandemic, and later the Russian aggression against Ukraine caused a slowdown and even an indefinite postponement of the reformation processes in the sphere of judicial system and many other spheres of public life [1, p. 13].

As V. Kravchuk rightly notes, the constitutional and legal means of renewing the composition of the judicial community involve the use of appointment and election mechanisms [2, p. 18].

The procedure for appointment of a judge is reflected in a number of international legal acts. The Montreal Universal Declaration on the Independence of Justice, adopted by the First World Conference on the Independence of Justice in 1983, is an important document regulating the appointment of a judge to office. In the context of the appointment of a judge, the Declaration, in particular, states the following: there is no single correct way to elect judges; the only requirement is that the method of election should ensure that judges are not appointed for unfair reasons [3].

Paragraph 1.3. of the European Charter of Judges states that in respect of each decision related to the recruitment, selection, appointment and promotion or termination of a judge, the law shall provide for the intervention of a body independent of the executive and legislative branches, in which at least half of the members are judges elected by the same judges in a manner that guarantees the widest possible representation of judges [4].

According to Art. 9 of the General Charter of Judges, the election of a judge to office must meet objective and transparent criteria and be based solely on his or her professional qualifications. If the election to office is not otherwise carried out in accordance with an established and deeply rooted tradition, then such election should be carried out by an independent body including a sufficient number of representatives of the judiciary [5].

Another document that establishes the procedure for the appointment of a judge is the Latimer House Recommendations on Parliamentarism and Judicial Independence in Common Law Countries, adopted at a meeting of representatives of the Parliamentary Association, the Association of Magistrates and Judges, the Bar Association and the Common Law Education Association on 19 July 1998. The document emphasises the following points: 1) the process of appointment of judges should be independent; 2) the process of appointment should be carried out in such a way as to guarantee independence and proper intellectual level of candidates selected for appointment of judges at all levels; 3) appointment of judges at all levels should be based on progressive principles of equality on the basis of gender or other grounds that may be the basis for discrimination; 4) judges should be appointed on a permanent basis [6].

As V. Kravchuk rightly argues, constitutional and legal means of renewing the composition of the judicial community are a defining element of the legal status of judges and involve the use of appointment and election mechanisms. In Ukraine, after the amendments to the legislation on the judiciary and the status of judges, only the procedure of appointment to the positions of judges is provided for [7 p. 391].

According to L. Skomorokha, both the fate of the judiciary itself and the fate of the entire state will depend on how clearly and legally competently the legislator sets out the legal position on the appointment of judges [8, p. 18].

S. Prylutskyi considers the formation of the corps of professional judges of Ukraine as a dynamic phenomenon, and defines the formation of the corps of professional judges of Ukraine as an orderly process of staffing the judiciary, including legal mechanisms for the acquisition and termination of powers by judges [9, p. 18].

Studying the procedure and organisation of the process of formation of the judiciary, L. Skomorokha understands the mechanism of implementation of the formation of the judiciary as the organisational and legal activities of the relevant bodies to ensure the creation of a professional judiciary of Ukraine, which includes legally established forms, means, conditions of selection, training of candidates for judges, appointment and retraining and advanced training of judges [8, p. 43]. At the same time, the researcher considers it expedient to take measures to

standardise and develop common approaches and methods of formation of the judiciary in the procedure of appointment of judges [10, p. 44].

The procedure for holding the position of a judge is regulated in detail in Section 4 of the Law on the Judiciary and the Status of Judges, as amended, which made a significant step towards streamlining the selection and appointment of judges. A citizen of Ukraine who has expressed a desire to become a judge must meet the requirements of the current legislation for candidates for the position of a professional judge [11].

According to Article 70 of the Law on the Judiciary and Status of Judges, the selection and appointment of judges is carried out in accordance with the established procedure and consists of the following stages 1) the decision of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine to announce the selection of candidates for the position of judge, taking into account the projected number of vacant positions of judges; 2) the High Qualification Commission of Judges of Ukraine to publish on its official website an announcement on the selection of candidates for the position of judge. The announcement shall specify the deadline for submission of documents to the High Qualification Commission of Judges of Ukraine, which may not be less than 30 days from the date of the announcement, as well as the projected number of vacant judicial positions for the next year; 3) submission of an application and documents required by the Law to the High Qualification Commission of Judges of Ukraine by persons who have expressed their intention to become a judge; 4) verification by the High Qualification Commission of Judges of Ukraine of compliance of persons who have applied for participation in the selection with the requirements established by the Law, 5) admission by the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine of persons who, based on the results of the examination, meet the requirements for a candidate for the position of a judge established by the Law, to participate in the selection and take the qualification examination; 6) passing the qualification examination by a person admitted to participate in the selection; 7) determination by the High Qualification Commission of Judges of Ukraine of the results of the qualification examination and their publication on the official website of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine; 8) conducting a special inspection of persons who have successfully passed the qualification examination in accordance with the procedure established by the legislation on prevention of corruption, taking into account the peculiarities determined by the Law; 9) candidates who have successfully passed the qualification exam and undergone special training; obtaining a certificate of special training; 10) candidates who have passed the special training take the qualification exam and determine its results; 11) the High Qualification Commission of Judges of Ukraine enrolls candidates for the position of judge based on the results of the qualification exam to the reserve for filling vacant positions of judges, determines their rating, publishes the list of candidates for the position of judge, including; 12) announcement by the High Qualification Commission of Judges of Ukraine of a competition to fill such positions in accordance with the number of vacant judicial positions in local courts; 13) holding by the High Qualification Commission of Judges of Ukraine of a competition to fill a vacant judicial position based on the ranking of candidates who participated in such competition and making a recommendation to the High Council of Justice on the appointment of a candidate for the position of a judge; 14) consideration by the High Council of Justice of the recommendation of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine and making a decision on the candidate for the position of a judge.

Conclusions. Thus, most of the above stages should be considered formal, with the High Qualification Commission of Judges of Ukraine playing a decisive role, but one should not assume that everything depends solely on it. After all, the correctness of the documents submitted for the competition, the results of the qualifying exams, and compliance with the legislation on the prevention of corruption depend directly on the candidate for the position of a judge.

The qualification stages consist of testing and implementing various skills required for the performance of judicial functions by candidates for the position of a judge. The qualification stages include passing the selection exam by a person admitted to the selection process; passing special training by candidates who have successfully passed the selection exam and undergone special testing, obtaining a certificate of special training; passing a qualification exam by candidates who have undergone special training and determining its results. Therefore, the procedure for appointment of a judge is an important element of the legal status of a judge, as it precedes the actual emergence of legal personality of a judge[11].

REFERENCES:

1. Bandurka O., Teremetskyi V., Boiko V., Zubov O., Patlachuk V. Suchasnyy stan sudovoyi reformy v Ukraini: problemy ta shlyakhy yikh vyrishennya [Current Situation of Judicial Reform in Ukraine: Problems and Ways of Their Solution]. Lex Humana. 2023. V. 15. № 4. P. 55–72. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2700/3614>
2. Kravchuk, V.M. (2020). Teoretichni osnovi konstitucijno-pravovogo statusu suddiv v Ukraini [Theoretical foundations of the constitutional and legal status of judges in Ukraine]. Doctor's thesis. Uzhgorod [in Ukrainian].
3. Monreal's'ka universal'na deklaracija shhodo nezalezhnosti pravosuddja [Montreal Universal Declaration on the Independence of Justice]. vkksu.gov.ua Retrieved from: vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/ monreal-universal-declar.doc [in Ukrainian].
4. Evropejs'ka hartija shhodo statusu suddiv [European Charter on the Status of Judges]. (n.d). zakon3.rada.gov.ua Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_236 [in Ukrainian].

5. Zagal'na (Universal'na) hartija sudci [General (Universal) Charter of Judges].(n.d). zakon3.rada.gov.ua Retrieved from [http:// zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_j63](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_j63) [in Ukrainian].

6. Rekomendacii Latimer Haus shhodo parlamentarizmu ta nezalezhnosti suddivstva v kraïnah zagal'nogo prava, prijnjati na zustrichi predstavnikiv parlaments'koï asociacii, asociacii magistrativ ta suddiv, asociacii advokativ ta osvith'oï juridichnoï asociacii kraïn zagal'nogo prava 19 lipnja 1998 roku [Recommendations of the Latimer House on Parliamentarism and Independence of the Judiciary in Common Law Countries, adopted at a meeting of representatives of the Parliamentary Association, the Association of Magistrates and Judges, the Bar Association and the Educational Legal Association of Common Law Countries July 19, 1998]. vkksu. gov.ua Retrieved from <https://vkksu.gov.ua/doc/perelik-dokumentiv/rekomendacii-lat> [in Ukrainian].

7. Kravchuk, V.M. (2019). Konstitucijni osnovi pravovogo statusu suddiv v Ukraïni [Constitutional bases of legal status of judges in Ukraine]. Kiiïv: Vidavnicтво Lira-K [in Ukrainian].

8. Skomoroha, L.V. (2010). Konstitucijnopravovi aspekti formuvannja profesijnogo suddivs'kogo korpusu v Ukraïni: sutnist', mehanizm realizacii [Constitutional and legal aspects of the formation of the professional judiciary in Ukraine: essence, implementation mechanism]. Candidate's thesis. Kiiïv [in Ukrainian].

9. Priluc'kij, S.V. (2003). Formuvannja korpusu profesijnih suddiv Ukraïni [Formation of the corps of professional judges of Ukraine]. Candidate's thesis. Kiiïv [in Ukrainian].

10. Skomoroha, L.V. (2010). Konceptual'ni pidhodi shhodo otrimannja vsebichnoï ta povnoï informacii stosovno osob, jaki pretendujut' na zajnjattja posadi sudci [Conceptual approaches to obtaining comprehensive and complete information about persons applying for the position of a judge]. Visnik Vishhoï radi justicii – Bulletin of the High Council of Justice, 2, 44-51[in Ukrainian].

11. Zakon Ukraïni "Pro sudoustrij i status suddiv" [The Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges"].(n.d). zakon3.rada.gov.ua Retrieved from: [http:// zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/print1465331835457898](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/print1465331835457898) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 7.11.2023

УДК 347.97/.99

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-198-206

Морозова Катерина Дмитрівна,

помічник голови суду

Дзержинського районного суду м. Харкова

e-mail: kucenkoe0@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-3971-8015>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Розглянуто питання організації діяльності суду в умовах воєнного стану. Важливість та актуальність дослідженої у статті проблематики, пов'язано з необхідністю перебудови діяльності судів задля продовження виконання своїх функцій під час збройної агресії РФ проти України. Аналіз поточної ситуації довів, що сучасна українська система судуострою не була належним чином підготовлена до війни. Доказом цього стала відсутність будь-яких заздалегідь розроблених планів і програм функціонування суду в умовах воєнного та/чи надзвичайного стану. Вказано, що досвід роботи судів в умовах російсько-української війни може бути корисним для інших країн.

Охарактеризовано чинне законодавство, яке регулює діяльність судів в умовах воєнного стану. Розглянуто чинники, що забезпечують безперерйне функціонування судової системи та виявлено недоліки, які цьому заважають. Аналіз реформатійних процесів у сфері судочинства, які відбувалися в останні роки в Україні, довів, що до вирішення існуючих проблем із забезпечення справедливого судочинства у відносно мирний час, додалися чимало викликів, спричинених війною. Тому перед Україною постало декілька основних завдань, а саме: забезпечити функціонування судової системи в умовах воєнного стану, а також продовжити ті реформи, які Україна як держава зобов'язалася виконувати з метою вступу до Європейського Союзу. Розглянуто проблеми запровадження дистанційних форм роботи суду, переходу на електронну форму судочинства та доступу до електронного кабінету судді в умовах воєнного стану. Виявлено основні проблеми організації діяльності суду в умовах воєнного стану, а також запропоновано авторське бачення можливих шляхів їх вирішення. Зроблено висновок, що судова система України, незважаючи на наявність багатьох викликів, спричинених війною, загалом продовжує своє належне функціонування.

Ключові слова: воєнний стан, судова система, організація діяльності суду, судова реформа, судочинство, суд.

Morozova K. ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF THE ACTIVITIES OF COURTS IN UKRAINE DURING THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

The issue of organizing the court's activities during a state of war is considered. The importance and relevance of the problem explored in the article are associated with the necessity of restructuring the courts' activities to continue performing their

functions during the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. An analysis of the current situation has shown that the modern Ukrainian judicial system was not properly prepared for war. Evidence of this is the absence of any pre-developed plans and programs for the functioning of the courts during a state of war or emergency. It is pointed out that the experience of the courts' work during the Russian-Ukrainian war may be useful for other countries.

The current legislation regulating the activities of the courts during a state of war is characterized. The factors ensuring the uninterrupted functioning of the judicial system are discussed, and shortcomings hindering this are identified. An analysis of the reform processes in the field of judiciary that have taken place in recent years in Ukraine has shown that in addition to addressing existing problems in ensuring fair judiciary during relatively peaceful times, many challenges arising from the war have been added. Therefore, Ukraine faces several main tasks, namely: to ensure the functioning of the judicial system during a state of war and to continue the reforms that Ukraine, as a state committed to joining the European Union, has undertaken to fulfill. The problems of implementing remote work formats for the court, transitioning to electronic forms of judiciary, and accessing the judge's electronic cabinet during a state of war are considered. The main problems of organizing the court's activities during a state of war are identified, and the author's vision of possible solutions is proposed. It is concluded that the judicial system of Ukraine, despite the many challenges posed by the war, continues to function properly overall.

Key words: state of war, judicial system, organization of court activities, judicial reform, judiciary, court.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року російська федерація здійснила повномасштабну збройну агресію проти України. Це призвело до введення на території України воєнного стану, правовий режим якого торкнувся усіх сфер життя українського суспільства. Не стали виключенням і відносини у сфері організації та здійснення судочинства. І хоча право кожного на судовий захист, передбачене ч. 4 ст. 32 Конституції України, не може бути обмежено навіть за умов воєнного стану, однак судова гілка влади зазнала значного впливу та негативних наслідків внаслідок війни. Прикладом цього є порушення нормального функціонування тих судових установ, на території розташування яких відбуваються активні бойові дії, або неможливість організації та здійснення правосуддя в судах, які опинилися в тимчасовій окупації. Крім того, значні проблеми виявилися в тих судах, які були звільнені з-під окупації та почали поступово відновлювати свою роботу, незважаючи на подальшу небезпеку обстрілів і бомбардувань.

Отже, наведені чинники вказують на актуальність тематики цієї статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останніми роками проблема організації та діяльності судової влади загалом та функціонування суду в умовах воєнного стану зокрема є предметом багатьох наукових дискусій.

Так, у працях деяких вчених (О. М. Бандурка та ін. [1]; В. І. Теремецький [2]; В. І. Курило та ін. [3]; О. О. Косиця та ін. [4]) досліджується широке коло питань, пов'язаних із подальшим проведенням судової реформи під час гострої фази російсько-української війни. Окремі вчені сфокусували свою увагу на аналізі основних положень Стратегії розвитку системи правосуддя та розробці науково-обґрунтованих пропозицій щодо вирішення проблем її подальшого впровадження (В. І. Теремецький [5]). Частина науковців у своїх працях зосередила увагу на дослідженні питань, пов'язаних із впровадженням сучасних інформаційних технологій у судочинство (В. І. Теремецький та ін. [6]; Є. В. Дуліба та ін. [7]). Інша частина науковців – забезпеченню реалізації права особи на безоплатну вторинну правову допомогу, що є запорукою дотримання не лише основних засад здійснення судочинства, але й реалізації права особи на справедливий суд та ефективний засіб правового захисту (Є. В. Дуліба та ін. [8]; В. І. Теремецький та ін. [9]). Важлива роль у сучасних публікаціях відводиться реформуванню Служби судової охорони, яка безпосередньо здійснює охорону судів та інших об'єктів системи правосуддя (Б. В. Деревянко та ін. [10]). Частина науковців зосередилась на аналізі існуючих та розробці новітніх судових та позасудових механізмів правового регулювання відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройного конфлікту та формулюванню загальних рекомендацій щодо їх удосконалення (Н. М. Онищенко та ін. [11]).

Однак розв'язанню проблем організації роботи судів під час правового режиму воєнного стану присвячено незначну кількість наукових публікацій (В. І. Теремецький та ін. [6]; А. В. Лапкін [12]; І. Р. Курилін і Л. С. Сопільник [13]). Тому і досі багато науково-практичних проблем у цій сфері залишаються невіршеними.

Мета статті – дослідити організаційно-правові проблеми функціонування судів в умовах воєнного стану в Україні та запропонувати науково обґрунтовані пропозиції щодо їх можливого розв'язання.

Виклад основного матеріалу дослідження. 03.03.2022 Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо визначення територіальної підсудності судових справ» [14]. Цим законом передбачено можливість забезпечення належного функціонування судової влади у разі виникнення надзвичайних обставин. Так, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами, передбачено припинення роботи суду з одночасним визначенням іншого суду, який буде здійснювати правосуддя на території суду, що припинив діяльність та який найбільш територіально наближений до суду, роботу якого припинено.

На виконання зазначеного припису 08.03.2022 Голова Верховного Суду видав розпорядження, згідно з яким було змінено підсудність справ, що розглядалися в Харківському та в Чернігівському регіонах. Так, справи, які розглядалися судами в Харківській області були передані Полтавським судам. справи, що розглядалися в Чернігові – розподілися між судами Черкаської та Київської області [15].

Для врегулювання цього питання Рада Суддів України (надалі – РСУ) прийняла ряд важливих рішень.

Так, 24.02.2022 РСУ прийняла рішення «Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні в умовах припинення повноважень ВРП та воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією з боку РФ» (16).

Згідно з цим рішенням РСУ ухвалила:

1) звернути увагу усіх судів України, що навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану робота судів не може бути припинена;

2) у випадку загрози здоров'ю, життю та безпеці відвідувачів та працівників суду здійснення судочинства певним судом може бути припинено до усунення обставин, які зумовили небезпеку;

3) розробити рекомендації судам щодо порядку здійснення евакуаційних заходів та передачі справ.

02.03.2022 РСУ опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану [17]. Основні з них такі:

1) особливості роботи суду визначаються виходячи з поточної ситуації у відповідному регіоні;

2) при визначенні умов роботи суду у воєнний час необхідно керуватися реальними поточними обставинами, що склалася в регіоні;

3) в кожному суді визначається відповідальна особа, яка має забезпечити актуальний облік працівників апарату та суддів, з урахуванням визначеної форми роботи суду (дистанційної тощо);

4) усі доступні працівники суду, по можливості, переводяться на дистанційну роботу;

5) визначається мінімальна кількість осіб, які повинні знаходитися у приміщенні суду упродовж робочого дня. Організується чергування суддів та працівників апаратів судів;

6) громадянам роз'яснюється можливість відкладення розгляду справ у зв'язку із воєнними діями та можливість розгляду справ в режимі відеоконференції;

7) зосередитись необхідно виключно на проведенні невідкладних судових розглядів (взяття під варту, продовження строків тримання під вартою);

8) якщо за об'єктивних обставин учасник провадження не може прибути в судові засідання суд може допустити участь такого учасника в режимі відеоконференції за допомогою будь-яких інших технічних засобів, в тому числі і власних.

04.03.2022 видано наказ Голови Верховного Суду, згідно з яким встановлено особливий режим роботи й запроваджено відповідні організаційні заходи [18].

Отже, виходячи з нормативних актів, які були прийняті і діють дотепер, режим роботи кожного конкретного суду визначається окремо. Робота суду залежить від того, яка ситуація склалася у регіоні, де такий суд розташований. Тому населенню України необхідно уважно слідкувати за оновленнями, які публікуються на сайтах судів. У разі неможливості прибуття до судового засідання особа має право подати клопотання про відкладення судового засідання або про проведення відеоконференції. Суди мають з повагою ставитись до таких клопотань та за можливості їх задовольняти. Так само суди мають уважно ставитись до пропуску процесуальних строків, уникаючи надмірного формалізму [19].

Зауважимо, що в умовах війни звернення до інформаційних технологій, забезпечення доступу до правосуддя альтернативними засобами або надання інформації через вебсайти суду та інші засоби комунікації (телефон, електронна пошта тощо) надають можливість органам правосуддя продовжувати роботу.

Принципи, напрацьовані в Декларації СЕРЕЖ «Отримані уроки і виклики, які постали перед судовою владою під час пандемії Covid-19 і після неї» [20], застосовні до ситуації в українській системі правосуддя в умовах війни.

Сьогодні в Україні для забезпечення онлайн-доступу до інформації про судову систему функціонує низка вебсервісів:

1. Офіційний вебпортал «Судова влада України», який містить інформацію про систему судів в Україні, органи суддівського врядування, стан розгляду справ, заплановані трансляції судових засідань, модуль для розрахунку судового збору для звернення до суду, новини правосуддя тощо.

На порталі розміщені роз'яснення, як звернутися до суду, оскаржити судові рішення, отримати безоплатну правову допомогу, а також посилання на інші реєстри та системи, які можуть бути корисними для користувачів судових послуг.

2. Єдиний державний реєстр судових рішень, який забезпечує загальний безоплатний цілодобовий доступ до судових рішень, ухвалених судами України.

3. Підсистема «Електронний суд», завдяки якій особа може подати до суду процесуальні документи, розрахувати та сплатити судовий збір, ознайомитися з матеріалами своєї справи і отримати судові рішення. Цей ресурс також містить форми процесуальних документів для різних категорій справ та видів судочинства.

4. Офіційні вебсайти судів, на яких розміщено інформацію про суд, новини, список справ, призначених до розгляду, результати автоматизованого розподілу справ між суддями, форми процесуальних документів для звернення до суду тощо.

Таким чином, в Україні особа, не виходячи з дому, може отримати практично всю необхідну інформацію – ознайомитися із правовими консультаціями з найпоширеніших питань, розрахувати та сплатити судовий збір, заповнивши форму, звернутися до суду, отримати інформацію про розподіл справи конкретному судді, стан розгляду справи, а також ознайомитися із прийнятими рішеннями [21, с. 15-16].

Заходи, що впроваджуються в судовій системі, забезпечують можливість розгляду судових справ зі збереженням життя та здоров'я суддів, працівників апаратів судів та учасників судового процесу.

Однак фактична можливість здійснювати судочинство дистанційно залежить від багатьох чинників. Йдеться не лише про законодавче підґрунтя (необхідність детально прописати процедуру дистанційного судочинства [6, с. 39], але й про відповідну технічну спроможність судів та всіх залучених сторін. Використання інформаційних технологій не повинно обмежувати процесуальні гарантії тих, хто не має доступу до сучасних технологій.

Як відомо, в Україні в останні роки багато зусиль спрямовувалися на забезпечення функціонування електронного судочинства. Для цього в кожній судовій установі мали бути створені належні матеріально-технічні умови. Нормативною основою і поштовхом для прискорення цих процесів стала Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затверджена Указом Президента України від 11.06.2021 № 231/2021 [22]. Основна мета вказаних заходів – покращення доступу до правосуддя шляхом розвитку і впровадження електронного судочинства з урахуванням світових стандартів у сфері інформаційних технологій та його інтегрування в національну інфраструктуру електронного врядування.

Однак спочатку пандемія Ковід-2019, а потім війна в Україні завадили втіленню цифрових технологій під час здійснення правосуддя. При цьому такі чинники, як: повітряна тривога, перебої з інтернетом та електрикою, бомбардування та артилерійські обстріли частини території України значно ускладнили можливість брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції для учасників справи, яка існувала за мирних часів. А відсутність таких базових умов, як підключення до Інтернету та безпека даних, доступ користувачів судових послуг до комп'ютерів, камер / вебкамер, мікрофонів, екранів і Wi-Fi взагалі унеможливило використання ІТ-технологій у судочинстві.

Незважаючи на це, в умовах воєнного стану та скрутного фінансового забезпечення судів забезпечено вжиття таких заходів:

1) з 11 березня 2022 року Державним підприємством «Центр судових сервісів» впроваджено новий функціонал підсистеми відеоконференцв'язку, який застосовується під час трансляції судових засідань у режимі онлайн і значно спрощує цю процедуру;

2) з 8 квітня 2022 року запрацював функціонал, який надає можливість користувачам надсилати документи до електронних кабінетів інших учасників перед надсиланням до суду з отриманням підтвердження (квитанції) про доставку таких документів;

3) також протягом 2022 року:

– забезпечено підключення до підсистем «Електронний суд» та «Електронний кабінет» Великої Палати Верховного Суду, Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду та Вищого антикорупційного суду;

– запроваджено електронну авторизацію в підсистемі «Електронний суд» з використанням «Дія-підпис» та інтегрованої системи електронної ідентифікації (ID.GOV.UA). Це надало змогу громадянам, які в умовах війни виїхали за кордон, користуватися сервісами електронного судочинства, перебуваючи на території інших країн, де неможливо отримати електронний підпис;

– доопрацьовано функціонал підсистеми відеоконференцв'язку в частині забезпечення можливості збереження записів судових засідань у централізованому файловому сховищі, що дає судам змогу повністю відмовитися від записів судових засідань на компакт-дисках.

– реалізовано автоматизований сервіс проведення судами онлайн-трансляції судових засідань на вебпорталі судової влади України, можливість дистанційного ознайомлення із записами судового засідання в електронних кабінетах учасників справ після сплати судового збору, механізм надсилання документів іншим учасникам судового процесу (за наявності в них електронних кабінетів) тощо.

Запровадження дистанційної роботи судів в умовах воєнного стану потребувало більш широкого використання електронного документообігу та доступу до судових справ в електронній формі, що вже передбачалось останніми роками при розробленні модулів ЄСІТС, однак так і не було реалізовано.

Водночас з метою запобігання втраті або знищенню електронних інформаційних ресурсів судової влади України вжито таких заходів:

– здійснено резервне копіювання локальних баз даних судів, що забезпечило збереження в електронній формі матеріалів судових справ судів, розміщених на тимчасово окупованих територіях, чи зруйнованих судів;

– здійснено резервне копіювання наявних програмних продуктів судової влади, а також забезпечено збереження копій примірників програмного забезпечення на додаткових фізичних носіях та у хмарному сховищі;

– забезпечено переміщення резервного Центру обробки даних (разом із серверним обладнанням) на територію з меншим ризиком його фізичного захоплення або знищення;

– відбито безліч кібератак на інформаційні ресурси органів судової влади;

– організовано технічну можливість віддаленого доступу до автоматизованої системи документообігу суду для суддів та працівників апарату суду;

– підготовлено та надано судам рекомендації щодо організації дистанційної роботи;

– забезпечено в Єдиному державному реєстрі судових рішень обмежений доступ до окремої інформації та судових рішень;

– організовано отримання територіальними управліннями ДСА України обладнання супутникового зв'язку Starlink для оперативної організації доступу до мережі Інтернет судів, які постраждали від збройної агресії РФ.

Отже, дистанційне судочинство дає змогу громадянам отримати доступ до правосуддя, незважаючи на складні обставини сьогодення, а його застосування можливе в усіх формах судочинства. За інформацією ДСА України, кількість засідань, проведених у 2022 році в режимі відеоконференцзв'язку, становить 350 406, із них: 141 565 – з технічною фіксацією; 208 841 – в режимі відеоконференцзв'язку [23].

Водночас до нововведень слід підходити конструктивно та завжди з повагою до основних прав, у тому числі гарантованих Конвенцією. Надмірне і поспішне застосування дистанційного судочинства у будь-якій формі судочинства може призвести до негативних наслідків. На це неодноразово наголошували у своїх публікаціях українські вчені [6, с. 40]. Тому наразі вбачається за доцільне розширення практики письмового провадження в апеляційній та касаційній інстанціях за рішенням суду.

Отже, питання запровадження дистанційних форм роботи суду, переходу на електронну форму судочинства, доступу до електронного кабінету судді є актуальними навіть в умовах воєнного стану. Специфіка здійснення правосуддя в умовах війни посилила дискусії про здійснення правосуддя дистанційно, а також стала приводом для впровадження інноваційного порядку дій у надзвичайних ситуаціях.

Водночас слід урахувати, що онлайн-послуги, дистанційні судові засідання та відеоконференції, а також подальший розвиток цифрового правосуддя завжди мають здійснюватися з дотриманням основних прав та відповідно до принципів справедливого судового розгляду.

Висновки. Зіткнення України з повномасштабною військовою агресією вимагає переосмислення підходів до організації та функціонування судової влади.

Серед проблем організації діяльності суду в умовах воєнного стану, які виникли під час військової агресії та потребують свого вирішення можна виділити такі:

1. Недостатнє кадрове, матеріально-технічне забезпечення функціонування судової гілки влади взагалі та мінімально-критичний рівень фінансового забезпечення оплати праці працівників апарату суду зокрема. Це питання неодноразово дискутувалося в наукових та експертних колах, однак і досі залишається не вирішеним, враховуючи такі чинники, пов'язані з війною:

– значна частина населення наразі є біженцями або внутрішньо переміщеними особами, які побоюючись за свою безпеку та безпеку своїх родин вимушено покинули місця свого постійного проживання. Тому в умовах повномасштабного військового вторгнення РФ в Україну стан забезпечення судів кадрами є критичним, що впливає на забезпечення доступу до правосуддя;

– оптимізація державного бюджету особливо його витратної частини, переважна більшість якої спрямована на забезпечення оборонних спроможностей України у війні з РФ. Водночас кожна держава повинна виділяти судам достатньо ресурсів, приміщень та устаткування, щоб вони могли функціонувати відповідно до стандартів, викладених у статті 6 Європейської конвенції з прав людини, а також щоб судді могли ефективно працювати [24].

2. Необхідність виділення нових приміщень або термінова відбудова пошкоджених внаслідок війни, як передумова найскорішого відновлення роботи українських судів. Важливість внесення відповідних данх щодо пошкоджених чи зруйнованих будівель (приміщень) органів та установ системи правосуддя до Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією РФ проти України. Це необхідно для подальшого відшкодування матеріальної шкоди, у тому числі збитків, завданих внаслідок пошкодження чи знищення такого майна.

3. Важливість належної організації роботи щодо відновлення судових справ. Зауважимо, що судові справи містять не лише документи, що стосуються судових процесів, а й різноманітну особисту та/чи комерційну документацію, необхідну в повсякденному житті. Частина цієї документації була знищена або винесена з будівель суду під час бойових дій. Частина залишилася на території, яка зараз тимчасово контролюється російськими військами. Частина документації була збережена суддями та працівниками суду, а частина існує в цифровому форматі.

З урахуванням викликів воєнного часу, наявного досвіду функціонування судів за вказаних умов, застереження щодо можливої подальшої окупації окремих територій України, що вимагатиме термінового здійснення безпечної евакуації комп'ютерної техніки та іншого обладнання, судових справ та матеріалів, вважаємо актуальним та необхідним створити централізоване архівування судових справ (загальнодержавного рівня) із визначенням категорій справ, які будуть зберігатися. Створення електронного (централізованого) архіву сприятиме розвантаженню приміщень судів, розвитку цифровізації судових справ та створенню системи їх збереження.

4. Сповільнення процесів діджиталізації та відкритості українського правосуддя. Це пов'язано з війною та, як наслідок, відсутністю інвестування в ІТ-технології у судочинстві. Вважаємо, що ці процеси мають бути обов'язково відновлені у післявоєнний період з метою подальшого забезпечення онлайн-доступу громадськості до судових рішень судів усіх інстанцій та у всіх категоріях спорів. Необхідно забезпечити чітку нормативну базу дистанційного судочинства з метою врахування його особливостей в

різних формах судочинства. Також слід провести оцінку сумісності використання нових технологій із зобов'язаннями держави у сфері прав людини.

5. Необхідно забезпечити безпеку суддів, учасників судового процесу, працівників апарату судів та інших працівників органів системи правосуддя, визначити чіткий алгоритм дій у разі загострення ситуації з метою збереження судових справ, матеріально-технічних цінностей, документів. При цьому важливою є дистанційна робота суддів, з безпечного місця та за допомогою використання телекомунікаційних мереж. Подібні заходи сприятимуть мінімізації кількості працівників, які одночасно перебуватимуть у приміщенні суду, а також розосередженню суддів, що зменшить ризики зазнання людських втрат, критичних для функціонування судової системи.

Перспективи подальших досліджень організаційно-правових засад діяльності судів України в умовах воєнного стану пов'язані з удосконаленням положень законодавства, яке регулює питання забезпечення кожному права на доступ до правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Bandurka O., Teremetskyi V., Boiko V., Zubov O., Patlachuk V. Current Situation of Judicial Reform in Ukraine: Problems and Ways of Their Solution. *Lex Humana* (ISSN 2175-0947). 2023. Vol. 15. No. 4. P. 55–72. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2700>
2. Теремецький В. І. Проблеми взаємодії органів державної влади та суддівського врядування з іншими державними органами та установами системи правосуддя. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. Вип. 3 (99). С. 158–173. URL: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.158-173>. URL: <https://luhbuletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/article/view/60/57>
3. Kurylo V., Teremetskyi V., Duliba Ye. Property Protection in the Decisions of the European Court of Human Rights in the Field of Taxation. *Journal of Law and Political Sciences*. 2020. Vol. 23/B. Issue 2. P. 215–247. URL: <https://drive.google.com/file/d/14Gqe-knVVnz3fkEVIrACZxb1mK19EWnC/view>
4. Теремецький В. І., Косиця О. О. Методологія оцінювання роботи судів відповідно до європейських стандартів. *Наше право*. 2023. № 3. С. 54–59. <https://doi.org/10.32782/NP.2023.3.9>. URL: https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2023-3/NP_2023_3_054.pdf
5. Теремецький В. І. Роль та місце вищої кваліфікаційної комісії суддів України в системі правосуддя України. *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 92–103. URL: <http://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/625/494>
6. Teremetskyi V., Boiko V., Malyshev O., Seleznova O., Kelbia S. Electronic Judiciary in Ukraine: Problems of Implementation and Possible Solutions. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12. Issue 68. P. 33–42. URL: <https://www.amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2482>
7. Теремецький В. І., Дуліба Є. В. Особливості впровадження та функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи як інструмента електронного правосуддя. *Форум права*. 2023. № 2 (75). С. 130–143. URL: https://forumprava.pp.ua/files/130-143-2023-2-FP-Teremetskyi,Duliba_12.pdf
8. Дуліба Є., Теремецький В., Градиська Ю. Деякі питання надання безоплатної вторинної правової допомоги в адміністративному судочинстві. *Приватне право і підприємництво*. 2023. Вип. 23. С. 220–227. <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2023.23.36>. URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2023/23/36.pdf>
9. Teremetskyi V., Duliba Ye., Drozdova O., Zhukovska L., Sivash O., Dziuba I. Access to Justice and Legal aid for Vulnerable Groups: New Challenges Caused by the Covid-19 Pandemic. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, Vol. 24, Special Issue 1: Business Ethics and Regulatory Compliance, 1-11. URL: <https://www.abacademies.org/articles/access-to-justice-and-legal-aid-for-vulnerable-groups-new-challenges-caused-by-the-covid19-pandemic-11384.html>
10. Дерев'янка Б. В., Теремецький В. І., Попович Т. Г. Про можливі зміни у правовому статусі служби судової охорони. *Журнал східноєвропейського права*. 2023. № 111. С. 32–40. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8126429>. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2014/02/derevyanko_teremetskyi_popovych_111.pdf
11. Onishchenko N., Teremetskyi V., Bila V., Chechil Yu., Kostenko M. Judicial and extrajudicial proceedings to compensate for damages caused by armed conflicts: experience of Ukraine. *Lex Humana*. 2023. Vol. 15. № 3. P. 522–537. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2663/3585>
12. Лапкін А. В. Функціонування судів та прокуратури в умовах російсько-української війни. Lapkin, A. V. Functioning of courts and prosecutor's office in terms of Russian-Ukrainian war. Russian-Ukrainian war (2014–2022 pp.): historical, political, cultural and educational, religious, economical and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing". 2022, P. 1208-1214.
13. Курилін І. Р., Сопільник Л. С. Організаційні аспекти діяльності судів України в умовах воєнного стану. *Наукові Записки Львівського Університету Бізнесу та Права. Серія Економічна. Серія Юридична*. 2023. № 37. С. 62–69. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7928855>
14. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо визначення територіальної підсудності судових справ : Закон України від 03.03.2022 № 2112-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-IX#Text>

15. Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану: розпорядження Голови Верховного Суду № 2/0/9-22 від 08.03.2022. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Rozp_08_03_2022.pdf

16. Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні: рішення Ради суддів України від 24.02.2022 № 9. Пресслужба РСУ. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/opublikovano-risenna-rsu-sodo-vzitta-nevidkladnih-zahodiv-dla-zabezpecenna-stalogo-funkcionuvanna-sudovoi-vladi-v-ukraini>

17. Рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану від 02.03.2022: Рада суддів України. Пресслужба РСУ. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu>

18. Особливості здійснення правосуддя на території, на якій введено воєнний стан : розпорядження Голови Верховного Суду від 02.03.2022 № 29/0/8-22. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1261727/>

19. Мисник Н. Робота судів України в умовах воєнного стану. Liga Zakon: сайт. 18 березня 2022. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/209874_robota-sudv-ukraini-v-umovakh-vonnogo-stanu

20. CEPEJ. Lessons learned and challenges facing by the judicial power during and after the COVID-19 pandemic. June 10, 2020. Strasbourg. URL: <https://rm.coe.int/cepej-declaration-on-lessons-learned-cepej-2020-8rev/16809ede8b>

21. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні: щорічна доповідь за 2022 рік : рішення Вищої ради правосуддя від 24.08.2023 № 851/0/15-23. Київ, 2023. 112 с. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2022_rik_pro_stan_zabezpechennya_nezalezhnosti_suddiv_v_ukraini.pdf

22. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки : указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>

23. Лист Державної судової адміністрації України (вхідний № 2375/0/8-23 від 28.04.2023)

24. Рекомендація СМ/Рес (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки: Комітет Міністрів Ради Європи від 17.11.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text

REFERENCES:

1. Bandurka, O., Teremetskyi, V., Boiko, V., Zubov, O., Patlachuk, V. (2023). Current Situation of Judicial Reform in Ukraine: Problems and Ways of Their Solution. *Lex Humana*. Vol. 15. No. 4. 55–72. Retrieved from: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2700> [in English].

2. Teremetskyi, V. I. (2022). Problemy vzaiemodii orhaniv derzhavnoi vlady ta suddivskoho vriaduvannia z inshymy derzhavnymy orhanamy ta ustanovamy systemy pravosuddia. [Problems of interaction of state authorities and judicial governance with other state bodies and institutions of the justice system]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*. Vyp. 3 (99). 158–173. Retrieved from: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.158-173> ; <https://lubbulletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/article/view/60/57> [in Ukrainian].

3. Kurylo, V., Teremetskyi, V., Duliba, Ye. (2020). Property Protection in the Decisions of the European Court of Human Rights in the Field of Taxation. *Journal of Law and Political Sciences*. Vol. 23/V. Issue 2. 215–247. Retrieved from: <https://drive.google.com/file/d/14Gqe-knVVnz3fkEVIrACZxb1mK19EWnC/view> [in English].

4. Teremetskyi, V. I., Kosytsia, O. O. (2023). Metodolohiia otsiniuvannia roboty sudiv vidpovidno do yevropeiskykh standartiv. [Methodology for evaluating the work of courts in accordance with European standards]. *Nashe pravo*. 2023. № 3. 54–59. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/NP.2023.3.9> ; https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2023-3/NP_2023_3_054.pdf [in Ukrainian].

5. Teremetskyi, V. I. (2022). Rol ta mistse vyshchoi kvalifikatsiinoi komisii suddiv Ukrainy v systemi pravosuddia Ukrainy. [The role and place of the higher qualification commission of judges of Ukraine in the justice system of Ukraine]. *Pravo i bezpeka*. № 3 (86). 92–103. Retrieved from: <http://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/625/494> [in Ukrainian].

6. Teremetskyi, V., Boiko, V., Malyshev, O., Seleznova, O., Kelbia, S. (2023). Electronic Judiciary in Ukraine: Problems of Implementation and Possible Solutions. *Amazonia Investiga*. Vol. 12. Issue 68. 33–42. Retrieved from: <https://www.amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2482> [in English].

7. Teremetskyi, V. I., Duliba, Ye. V. (2023). Osoblyvosti vprovadzhennia ta funktsionuvannia Yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy yak instrumenta elektronnoho pravosuddia. [Peculiarities of implementation and functioning of the Unified Judicial Information and Telecommunication System as a tool of electronic justice]. *Forum prava*. № 2 (75). 130–143. Retrieved from: https://forumprava.pp.ua/files/130-143-2023-2-FP-Teremetskyi,Duliba_12.pdf [in Ukrainian].

8. Duliba, Ye., Teremetskyi, V., Hradyska, Yu. (2023). Deiaki pytannia nadannia bezoplatnoi vtorynnoi pravovoi dopomohy v administratyvnomu sudochynstvi. [Some issues of providing free secondary legal assistance in administrative proceedings]. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo*. Vyp. 23. 220–227. Retrieved from: <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2023.23.36> ; <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2023/23/36.pdf> [in Ukrainian].

9. Teremetskyi, V., Duliba, Ye., Drozdova, O., Zhukovska, L., Sivash, O., Dziuba, I. (2021). Access to Justice and Legal aid for Vulnerable Groups: New Challenges Caused by the Sovid-19 Pandemic. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues, Vol. 24, Special Issue 1: Business Ethics and Regulatory Compliance*. 1-11. Retrieved from: <https://www.abacademies.org/articles/access-to-justice-and-legal-aid-for-vulnerable-groups-new-challenges-caused-by-the-covid19-pandemic-11384.html> [in English].
10. Derevianko, B. V., Teremetskyi, V. I., Popovych, T. H. (2023). Pro mozhlvyi zminy u pravovomu statusi sluzhby sudovoi okhorony. [On possible changes in the legal status of the court security service]. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava*. № 111. 32–40. Retrieved from: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2014/02/derevyanko_teremetskyi_popovych_111.pdf [in Ukrainian].
11. Onishchenko, N., Teremetskyi, V., Bila, V., Chechil, Yu., Kostenko, M. (2023). Judicial and extrajudicial proceedings to compensate for damages caused by armed conflicts: experience of Ukraine. *Lex Humana*. Vol. 15. № 3. 522–537. Retrieved from: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2663/3585> [in English].
12. Lapkin, A. V. (2022). Funktsionuvannia sudiv ta prokuratury v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny. [Functioning of courts and prosecutors office in terms of Russian-Ukrainian war]. *Russian-Ukrainian war (2014–2022 rr.): historical, political, cultural and educational, religious, economical and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”. 1208-1214. [in Ukrainian].
13. Kurylin, I. R., Sopilnyk, L. S. (2023). Orhanizatsiini aspekty diialnosti sudiv ukrainy v umovakh voiennoho stanu. [Organizational aspects of the activity of Ukrainian courts under martial law]. *Naukovi Zapysky Lvivskoho Universytetu Biznesu ta Prava. Serii Ekonomichna. Serii Yurydychna*. № 37. 62–69. Retrieved from: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7928855> [in Ukrainian].
14. Pro vnesennia zminy do chastyny somoi statti 147 Zakonu Ukrainy "Pro sudoustrii i status suddiv" shchodo vyznachennia terytorialnoi pidsudnosti sudovykh sprav. (2022, March 3). [On amending the seventh part of Article 147 of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" regarding the determination of territorial jurisdiction of court cases]. *Zakon Ukrainy № 2112-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-IX#Text> [in Ukrainian].
15. Pro zminu terytorialnoi pidsudnosti sudovykh sprav v umovakh voiennoho stanu. (2022, March 8). [On changing the territorial jurisdiction of court cases in the conditions of martial law]. *Rozporiadzhennia Holovy Verkhovnoho Sudu*. № 2/0/9-22. Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Rozp_08_03_2022.pdf [in Ukrainian].
16. Shchodo vzhytta nevidkladnykh zakhodiv dlia zabezpechennia staloho funktsionuvannia sudovoi vlady v Ukraini. (2022, February 24). [Regarding taking urgent measures to ensure the stable functioning of the judiciary in Ukraine]. Rishennia Rady suddiv Ukrainy № 9. Pressluzhba RSU. Retrieved from: <https://rsu.gov.ua/ua/news/opublikovano-risenna-rsu-sodo-vzitta-nevidkladnih-zahodiv-dla-zabezpecenna-stalogo-funkcionuvanna-sudovoi-vlady-v-ukraini> [in Ukrainian].
17. Rekomendatsii shchodo roboty sudiv v umovakh voiennoho stanu. (2022, March 2). [Recommendations regarding the work of courts under martial law]. *Pressluzhba RSU*. Retrieved from: <https://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voienno-go-stanu> [in Ukrainian].
18. Osoblyvosti zdiisnennia pravosuddia na terytorii, na yakii vvedeno voiennyi stan. (2022, March 2). [Peculiarities of the administration of justice in the territory where martial law has been imposed]. *Rozporiadzhennia Holovy Verkhovnyi Sudu* № 29/0/8-22. Retrieved from: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1261727/> [in Ukrainian].
19. Mysnyk, N. (2022, March 18). Robota sudiv Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. [The work of Ukrainian courts under martial law]. *Liga Zakon: sait*. Retrieved from: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/209874_robota-sudv-ukrainski-v-umovakh-vonnogo-stanu [in Ukrainian].
20. CEPEJ. Lessons learned and challenges facing by the judicial power during and after the COVID-19 pandemic. (2020, June 10). Strasbourg. Retrieved from: <https://rm.coe.int/cepej-declaration-on-lessons-learned-cepej-2020-8rev/16809ede8b> [in Ukrainian].
21. Pro stan zabezpechennia nezalezhnosti suddiv v Ukraini. (2023, August 24). [On the state of ensuring the independence of judges in Ukraine]. Shchorichna dopovid za 2022 rik : rishennia Vyschoi rady pravosuddia № 851/0/15-23. Kyiv. 112. Retrieved from: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2022_rik_pro_stan_zabezpechennya_nezalezhnosti_sudiv_v_ukrayini.pdf [in Ukrainian].
22. Pro Stratehiiu rozvytku systemy pravosuddia ta konstytutsiinoho sudochynstva na 2021-2023 roky. (2021, June 11). [On the Strategy for the Development of the Justice System and Constitutional Judiciary for 2021-2023]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy № 231/2021*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text> [in Ukrainian].
23. Lyst Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy. (2023, April 28). [Letter from the State Judicial Administration of Ukraine]. *Vkhdnyi № 2375/0/8-23*. [in Ukrainian].

24. Rekomendatsiia CM/Rec 12 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo suddiv: nezalezhnist, efektyvnist ta obov'iazky. (2010, November 17). [Recommendation CM/Rec 12 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on judges: independence, effectiveness and duties]. *Komitet Ministriv Rady Yevropy*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 7.11.2023

УДК 321.01

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-206-210

Дракохруст Тетяна Вікторівна,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Західноукраїнського національного університету
e-mail: tanya.drakohrust@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-4761-7943>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТУ СУДУ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті досліджуються ключові аспекти процесу реформування судової системи в Україні та його вплив на суспільство. Автор аналізує історію розвитку судової системи, починаючи з моменту незалежності країни, та розглядає етапи реформ, які були впроваджені з метою поліпшення судочинства та забезпечення правосуддя.

Стаття зосереджується на ключових напрямках трансформації, таких як створення антикорупційних органів, підвищення професійності суддів та забезпечення їх незалежності. Особлива увага приділяється взаємодії судової системи з громадськістю, ролі громадських організацій у сприянні судовим реформам та забезпеченні прозорості судового процесу.

Автор розглядає виклики та досягнення, з якими стикається процес трансформації суду, а також визначають можливі перспективи розвитку судової системи в Україні. Ця стаття служить важливим джерелом для розуміння динаміки змін в інституті суду та їх впливу на правову систему та суспільство в цілому.

Ключові слова: суд, судова реформа, трансформація, громадськість, правосуддя.

Drakohrust T. TRANSFORMATION OF THE COURT INSTITUTE IN UKRAINIAN SOCIETY

The article examines the key aspects of the process of reforming the judicial system in Ukraine and its impact on society. The author analyzes the history of the development of the judicial system, starting from the moment of the country's independence, and considers the stages of reforms that were implemented in order to improve the judiciary and ensure justice.

The article focuses on key areas of transformation, such as the creation of anti-corruption bodies, increasing the professionalism of judges and ensuring their independence. Special attention is paid to the interaction of the judicial system with the public, the role of public organizations in promoting judicial reforms and ensuring the transparency of the judicial process.

The author examines the challenges and achievements faced by the court transformation process, and also identifies possible prospects for the development of the judicial system in Ukraine. This article serves as an important source for understanding the dynamics of changes in the court institution and their impact on the legal system and society as a whole.

Key words: court, judicial reform, transformation, public, justice.

Постановка проблеми. В наш час суд в українському суспільстві відзначається особливим значенням, адже він може визначити долю окремої особи або вплинути на шлях розвитку всієї держави. В українській історії існували різноманітні форми інституту суду, які відображали різноманітні правові та політичні особливості системи. Але на сьогодні суд, однак чи інакше, стає частиною складних соціально-економічних і духовних процесів, впливаючи на організацію юридико-культурного суспільства. В сучасних умовах його рішення може істотно впливати на політичні, економічні, правові, соціальні та інші аспекти. Ці зміни, у свою чергу, призвели до зростання числа звернень за захистом прав і законних інтересів на всіх рівнях інстанцій судової системи [1, с. 284].

Виходячи з цього, актуальним залишається взаємодія судової системи з громадськістю, роль громадських організацій у сприянні судовим реформам та забезпеченні прозорості судового процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Виходячи із наведених та інших даних, проблематика трансформації інституту суду в українському суспільстві є достатньо актуальною, особливо в умовах воєнного стану. Її окремі аспекти розкриті у працях Л.О. Зайцев, О.О. Самойленко, Л.А. Луць, С.В. Шевчук, О.В. Кондратюк, Л.Т. Присташ та інших вчених. У ході написання статті використовувались законодавчі та інші нормативно-правові акти України.

Мета статті полягає у вивченні та сприянні трансформації інституту суду в українському суспільстві, а саме аналізу ключових аспектів цього процесу, включаючи боротьбу з корупцією, зміцнення незалежності судів, підвищення професійної компетентності суддів та покращення доступності та прозорості судової системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. У широкому розумінні трансформація вказує на радикальні, системні зміни чого-небудь, які можуть впливати на його сутність, характер або структуру. Термін часто використовується в різних контекстах, таких як наука, технологія, соціальні науки та культура, для позначення процесів та явищ, що пройшли значущі зміни або еволюцію.

Використання слова «трансформація» може бути пов'язане із виявленням та здійсненням перетворень у різних аспектах життя, включаючи організаційний розвиток, освіту, технологічні інновації та інші сфери. Таке слово стало важливим терміном для опису процесів змін, що є необхідними для адаптації та вдосконалення в різних сферах суспільства.

«Слово «трансформація» має латинське походження та виводиться з латинського слова «transformatio», яке означає «перетворення» чи «зміна форми». Детальніше, термін складається з двох латинських частин: «trans», що перекладається як «через» або «за», і «formatio», що означає «форма» або «структура». Разом вони створюють концепцію переміщення чи переходу через різні форми чи структури» [1, с. 286].

Щоб зрозуміти трансформації інституту суду в українському суспільстві, необхідно проаналізувати спочатку розвиток судової системи в Україні після її незалежності. На нашу думку, існує декілька етапів, вплив яких формувався з часом. Зазначимо основні етапи цього процесу:

1. Початковий період (1991-2004). В період ранньої незалежності України судова система переживала перші зміни, спрямовані на впровадження нових правових стандартів та створення незалежної судової системи. Проходження першого Конституційного процесу та прийняття Конституції України в 1996 році стали важливими кроками у визначенні ролі та статусу судової влади.

2. Реформи в період «Помаранчевої революції» (2004-2010). Під час «Помаранчевої революції» в 2004 році, яка призвела до зміни політичної влади, розпочалася нова хвиля реформ у судовій системі. Пріоритетами стали підвищення незалежності судів, боротьба з корупцією та покращення доступності правосуддя.

3. Спроби реформ у 2010-2014 роках. В 2010 році почалася спроба провести судову реформу, однак цей період відзначався нестабільністю та змінами в законодавстві. Багато із запланованих реформ були зупинені або не досягли значущих результатів.

4. Реформи впродовж 2014-2019 років. Після Революції Гідності у 2014 році та подій, що призвели до змін у владі, розпочалася нова хвиля судової реформи. Були прийняті законодавчі акти, спрямовані на підвищення незалежності та ефективності судів, а також зменшення корупції в судовій системі.

5. Сучасний етап (2020-2023 рр.). Зусилля національних та міжнародних партнерів продовжуються у впровадженні та удосконаленні судової системи. У 2020-2023 роках планувалося подальше здійснення реформ для вдосконалення судочинства, підвищення довіри громадян до судової системи та створення більш прозорих та ефективних судових процесів.

Ці етапи свідчать про постійні зміни та спроби адаптації судової системи України до вимог сучасного суспільства та викликів правової держави навіть в умовах воєнного стану.

Фактично, успішним періодом вважається 2016-2017 рр. Основним досягненням судової реформи стало те, що вперше за останні 25 років судова система стала незалежною від впливу інших політичних інститутів. Цей крок отримав позитивну оцінку як Венеціанською комісією, так і Радою Європи [2]. Тепер усі питання, пов'язані з кадровою політикою, вирішує Вища рада правосуддя. Головні повноваження щодо призначення суддів залишаються виключно церемоніальними функціями для глави держави. Президент, Верховна Рада, з'їзд адвокатів, конференція прокуратури та з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів мають право призначати лише 2 члени Вищої ради правосуддя. Крім того, як результат реформи, утворення та ліквідація судів відбулася прийняттям відповідних законів Верховною Радою, а не, як це було раніше, указом Президента [3].

Внаслідок внесених змін до Конституції виникла норма прямої дії, відповідно до якої суддя, якщо не може підтвердити законність своїх доходів та витрат, а також доходів та витрат своїх родичів, може бути усунений з посади. Збільшилися вимоги до віку та професійного досвіду кандидатів на суддівські посади, впровадився принцип конкурсного призначення суддів, а також оцінка їхньої відповідності критеріям доброчесності, професійної етики та компетентності. Обмежився імунітет суддів, змінюючи його від абсолютного до функціонального, що враховує вказівки як Венеціанської комісії, так і міжнародного співтовариства.

Також було відкрито можливість для вчених та адвокатів з досвідом не менше 10 років подавати свої кандидатури на посади у Верховному та апеляційних судах. Важливо відзначити, що це не означало автоматичного призначення, але наявність висококваліфікованих юристів у складі Верховного суду, що на нашу думку, лише зміцнив його авторитет.

Без сумніву, що і діяльність антикорупційних органів України відіграє ключову роль у боротьбі з корупцією та забезпеченні незалежності та чесності судової системи [4].

Впровадження заходів щодо запобігання корупції в судовій системі України є складним і постійним процесом, який передбачає активну співпрацю та відданість всіх зацікавлених сторін, таких як уряд, судова влада, організації громадянського суспільства та громадськість.

Важливо врахувати особливості впровадження системи запобігання корупції в судовій системі України, а саме: 1) забезпечення та зміцнення незалежності судової влади (створено спеціалізований антикорупційний суд, із незалежними суддями, що піддаються суворій перевірці на доброчесність); 2) підвищення прозорості та підзвітності (здійснення відкритих слухань та публічне оприлюднення майна та доходів суддів; створення незалежної комісії суддівської етики для забезпечення прозорості та підзвітності в судовій системі); 3) розвиток спроможності та професіоналізму суддів та працівників суду (інвестиції в програми навчання та підвищення кваліфікації суддів; заходи щодо залучення та утримання кваліфікованого та етичного персоналу); 4) залучення громадянського суспільства та громадськості (запровадження механізмів для активної участі громадянського суспільства у виявленні та запобіганні корупції в судовій системі).

Звідси і випливає якраз наступне - розширення можливостей громадськості у співпраці з судовими органами та виявленні недоліків у роботі системи.

Взаємодія та співпраця всіх зацікавлених сторін, спрямована на ефективне впровадження цих заходів, становлять важливий етап у забезпеченні інтегритету та ефективності судової системи та в боротьбі з корупцією.

Вони можуть ефективно моніторити роботу судової системи, надавати свої відгуки та робити внесок у формування антикорупційних заходів, а також сприяти підвищенню усвідомленості про важливість доброчесності суддів. В цьому контексті важливо забезпечити довіру громадськості до судової системи, оскільки існує обачність щодо сприйняття судочинства суспільством, особливо у справах, пов'язаних із корупцією.

Для вдосконалення цього аспекту в Україні було прийнято заходи, спрямовані на підвищення довіри громадськості до судової влади, зокрема шляхом утворення громадської ради, яка здійснює контроль за функціонуванням спеціалізованого антикорупційного суду, а також шляхом оприлюднення судових рішень в Інтернеті [5].

В даному контексті також слід зважити на цілісність розробки для реалізації Антикорупційної стратегії на 2021—2025 роки та виконання Програми. Стратегія складається з п'яти ключових напрямків: 1) раціоналізація функцій держави та місцевого самоврядування, що включає усунення зайвих повноважень державних органів та уникнення дублювання їхніх функцій; 2) зменшення «людського фактору» та підвищення прозорості та ефективності відносин між державою та громадянами та організаціями за допомогою впровадження правил загальної адміністративної процедури та цифровізації багатьох процесів і послуг; 3) створення зручних та легальних альтернатив корупції; 4) забезпечення ефективного державного контролю за дотриманням державними службовцями етичних стандартів та вимог антикорупційного законодавства; 5) забезпечення неухильності відповідальності за корупційні та пов'язані із корупцією правопорушення.

Звідси логічно випливає, що «пріоритетними галузями державного управління, визначеними Антикорупційною стратегією, є: 1) судовий процес; 2) державне регулювання економіки; 3) забезпечення економічної конкуренції; 4) державний сектор економіки; 5) митні та податкові органи; 6) оборонний сектор; 7) охорона здоров'я; 8) фінансування політичних партій; 9) приватний сектор» [6].

Відповідно до вищезазначеного, можна стверджувати, що процес трансформації інституту суду в українському суспільстві включає момент етичних стандартів та підвищення професійності суддів. Як вже відомо, «останніми роками найбільша увага суспільства прикута до позасудової поведінки судді, його дозвілля, майнового стану. Непоодинокі випадки порушення окремими суддями морально-етичних принципів позасудової поведінки привертають увагу громадськості, знаходять своє постійне висвітлення та обговорення в засобах масової інформації. З метою встановлення стандартів моральної цілісності та відповідної поведінки працівників суду, які ґрунтуються на дотриманні особистої, професійної та організаційної етики задля підтримання авторитету, незалежності й ефективності судової влади, підвищення довіри громадськості до суду Рада суддів України розробила Правила поведінки працівника суду» [7].

Крім того, стандарти етичної поведінки суддів містяться у численних міжнародно-правових актах, які ухвалені уповноваженими органами чи інституціями міжнародних універсальних (ООН) або регіональних (передусім, Рада Європи, Європейський Союз) організацій, а також міжнародними професійними асоціаціями суддів [8].

Але незважаючи на те, що розробляються спеціалізовані механізми розслідування порушень дисциплінарних норм з їх одночасним спрямуванням на запобігання порушенням та випадків безвідповідальності в судовій системі, використовуються системи електронного правосуддя, а також механізми внутрішнього та зовнішнього нагляду, далі існують виклики щодо уніфікації процесуальних правил для проваджень всіх видів дисциплінарних справ, послідовної практики з питань про етичні та дисциплінарні порушення суддів.

Висновки. В цілому, трансформація інституту суду в Україні спрямована на покращення правосуддя, забезпечення дієвого судочинства та підвищення рівня довіри до судової системи як основного інструменту захисту прав та інтересів громадян.

Відповідно має важливі наслідки для судової системи України, які впливають на її роботу, ставлення громадян до неї та загальний рівень довіри до юстиційної влади.

Ми вважаємо на сьогодні основні наслідки включають наступні етапи:

1. Незалежність судової системи. Посилення незалежності судів і суддів від політичних втручань та зовнішнього тиску. Забезпечення свободи суддів при вирішенні справ і винятків їх від впливу інших гілок влади.

2. Підвищення довіри громадян. Зростання довіри громадян до судової системи через більшу прозорість, об'єктивність та ефективність судових рішень. Покращення сприйняття судової влади як гаранта прав та свобод громадян.

3. Стабільність правового середовища. Створення стабільного та прозорого правового середовища, яке сприяє розвитку бізнесу та інвестиціям. Забезпечення дотримання правових стандартів та принципів правової держави.

4. Ефективність правосуддя. Підвищення ефективності судових процесів через оптимізацію процедур, використання сучасних технологій та удосконалення управлінської системи.

5. Боротьба із корупцією. Зменшення корупції в судовій системі через забезпечення прозорості, відкритості та високих стандартів етики для суддів.

6. Сприяння правам і свободам громадян: захист прав та свобод громадян через об'єктивне та справедливе судочинство, що відповідає міжнародним стандартам.

7. Міжнародний вплив та співпраця. Зміцнення міжнародного статусу та довіри до судової системи України. Зближення юридичних стандартів та практик з міжнародними партнерами.

І також слід сконцентруватися на трьох ключових напрямках. По-перше, зменшення навантаження на суди. Ми вважаємо, необхідним є розширити мережу судів та зменшити обсяг розгляду справ, виключаючи ті спори, які можуть ефективно вирішуватися без участі професійного судді, зокрема за допомогою медіації. По-друге, удосконалення спеціалізації. Замість створення окремих судів для певних категорій справ, яке може бути фінансово та організаційно витратним, більш ефективним є напрямок спеціалізації суддів у розгляді конкретних категорій справ в межах існуючих судів, а також укрупнення місцевих загальних судів та спеціалізація окремих суддів на цивільних, кримінальних та адміністративних справах. І третій - впровадження цифрових технологій у судовий процес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз: монографія. Харків : Видавництво «ФІНН», 2011. 384 с.

2. Venice Commission. (2021). Ukraine - Opinion on the Law on Prevention of Corruption (as amended on 23 December 2020) and on the amendments to the Code of Administrative Offences of Ukraine on the strengthening of sanctions for corruption-related offences. Council of Europe. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2020\)079-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2020)079-e).

3. Алексеев С. Ефективність судової системи має бути одним з основних критеріїв оцінки розвитку суспільства. URL: https://lb.ua/blog/sergiy_alekseev/347572_efektivnist_sudovoi_sistemi_maie.html

4. Горещкий О., Журба О. Справжня трансформація судочинства нерозривно пов'язана з суспільними процесами. URL: <https://jur-gazeta.com/interview/spravzhnya-transformaciya-sudochinstva-nerozrivno-povyazana-z-suspilnimi-procesami.html>

5. Суди і правосуддя: від радянської моделі до сьогодні. URL: <https://pravo.org.ua/sudy-i-pravosuddya-vid-radyanskoyi-modeli-do-sogodennya/>

6. Про затвердження Державної Антикорупційної програми на 2023-2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 04 березня 2023 р. № 220. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-derzhavnoi-antikoruptsiinoi-prohramy-na-20232025-t40323>

7. Горох О. Порушення норм суддівської етики та стандартів поведінки як підстава дисциплінарної відповідальності судді. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/porusennia-norm-suddivskoyi-etiki-ta-standartiv-povedinki-ia-pidstava-disciplinarnoy-i-vidpovidalnosti-suddi>

8. Малоожон О. І. Дотримання етичних норм при здійсненні професійної діяльності суддею. URL: <https://journals.gi.ternopil.ua/index.php/law/article/view/35/32>

REFERENCES:

1. Moskvych, L. (2011). *Efektivnist sudovoi systemy: kontseptualnyi analiz: monohrafiia* [Effectiveness of the judicial system: conceptual analysis: monograph]. Kharkiv: Vydavnytstvo «FINN» [in Ukrainian]

2. Venice Commission (2021). *Ukraine - Opinion on the Law on Prevention of Corruption (as amended on 23 December 2020) and on the amendments to the Code of Administrative Offences of Ukraine on the strengthening of sanctions for corruption-related offences*. Council of Europe. Retrieved from [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2020\)079-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2020)079-e) [in English]

3. Alekseev, S. (2016). *Efektivnist sudovoi systemy maie buty odnym z osnovnykh kryteriiv otsinky rozvytku suspilstva* [The effectiveness of the judicial system should be one of the main criteria for assessing the development of society]. Retrieved from https://lb.ua/blog/sergiy_alekseev/347572_efektivnist_sudovoi_sistemi_maie.html [in Ukrainian]

4. Horetsky, O., Zhurba, O. (2022). *Spravzhnia transformatsiia sudochynstva nerozryvno poviazana z suspilnymy protsesamy [The true transformation of the judiciary is inextricably linked with social processes]*. Retrieved from <https://jur-gazeta.com/interview/spravzhnya-transformaciya-sudochinstva-nerozrivno-povyazana-z-suspilnimi-procesami.html> [in Ukrainian].
5. Sudy i pravosuddia: vid radianskoi modeli do sohodennia [Courts and justice: from the Soviet model to the present] (2013). Retrieved from <https://pravo.org.ua/sudy-i-pravosuddya-vid-radyanskoyi-modeli-do-sogodennya/> [in Ukrainian].
6. *Pro zatverdzhennia Derzhavnoi Antykoruptsiinoi prohramy na 2023-2025 roky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 04 bereznia 2023 r. № 220 [On the approval of the State Anti-Corruption Program for 2023-2025: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 4, 2023 No. 220]*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-derzhavnoi-antykorporatsiinoi-prohramy-na-20232025-t40323> [in Ukrainian]
7. Horoh, O. (2023). *Porushennia norm suddivskoi etyky ta standartiv povedinky yak pidstava dystsyplinarnoi vidpovidalnosti suddi [Violation of norms of judicial ethics and standards of conduct as a basis for disciplinary responsibility of a judge]*. Retrieved from <https://www.hsa.org.ua/blog/porusennia-norm-suddivskoyi-etiki-ta-standartiv-povedinki-iak-pidstava-disciplinarnoy-i-vidpovidalnosti-suddi> [in Ukrainian]
8. Malozhon, O. (2023). *Dotrymannia etychnykh norm pry zdiisnenni profesiinoi diialnosti suddeiu [Observance of ethical standards in the exercise of professional activity by a judge]*. Retrieved from <https://journals.gi.ternopil.ua/index.php/law/article/view/35/32> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 7.11.2023

УДК 342.56:342.57(043.3)

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-210-215

Кравчук Валентина Миколаївна,

кандидат юридичних наук., доцент, доцент кафедри

теорії права та конституціоналізму

Західноукраїнського національного університету

e-mail: valak@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-9211-7198>

АКТИВНІСТЬ СУДДІВ В СОЦМЕРЕЖАХ: ОБМЕЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ ВИСНОВКУ КРЕС ЩОДО СВОБОДИ ВИРАЖЕННЯ СУДДІВ

Стаття присвячена дослідженню стандартів стриманості та обмежень активності суддів у соціальних мережах з точки зору професійної етики з огляду на ухвалення КРЕС 2 грудня 2022 року висновку щодо свободи вираження суддів. Обґрунтовано такі висновки: по-перше, соціальні мережі стали найефективнішою платформою для дискусії важливих суспільно-політичних питань, їх активно застосовують у своїй політиці топ-посадовці держав. Звісно, що і судді за власним бажанням можуть створювати і користуватися персональними акаунтами в соцмережах. По-друге, інформація, що її розміщують в інтернеті, стає публічною, а отже судді повинні утримуватися від опублікування в соцмережах будь-яких матеріалів, які можуть поставити під загрозу довіру громадськості до їх неупередженості або можуть суперечити гідності їх посади чи дискредитувати судову систему. По-третє, важливо підвищувати обізнаність суддів (в тому числі через організацію спеціальних курсів, навчань) про те, що під час публікації в соціальних мережах весь контент, що вони публікують, стає постійним (навіть після видалення) та може вільно тлумачитися або навіть перекручуватися чи бути вирваним з контексту. А вигадані нікнейми ніяк не приховають неетичну поведінку в Інтернеті.

Ключові слова: суддя, етичні стандарти поведінки судді, суддівська етика, доброчесність судді, деонтологічна норма поведінки, соцмережі, Кодекс суддівської етики, висновок КРЕС щодо свободи вираження суддів, довіра до судів, репутація судді.

Kravchuk V. ACTIVITY OF JUDGES IN SOCIAL NETWORKS: LIMITATIONS IN THE CONTEXT OF THE CONCLUSION OF THE CCJE ON THE FREEDOM OF EXPRESSION OF JUDGES

The article is devoted to the study of the standards of restraint and limitations of the activity of judges in social networks from the point of view of professional ethics in view of the adoption of the CCJE on December 2, 2022 opinion on the freedom of expression of judges. The following conclusions are substantiated: firstly, social networks, without exaggeration, have already become the most effective platform for discussing important social and political issues, they are actively used in their politics by top state officials. Of course, even judges can create and use personal accounts in social networks at their own will. Second, the information posted on the Internet becomes public, and therefore judges must refrain from publishing on social networks any material that may jeopardize public confidence in their impartiality or may contradict the dignity of their position or discredit the

judicial system. Any data, posts, stories, messages, comments and even likes can be used to harm, to discredit both a specific judge and the judicial corps in general. Given this, it is clear that when posting any data, including photos, this information will become available for public viewing, and therefore it is necessary to predict the consequences that its publication may cause. Thirdly, it is important to raise the awareness of judges (including through the organization of special courses, training) that when publishing on social networks, all the content they publish becomes permanent (even after deletion) and can be freely interpreted or even distorted or be taken out of context. And fictitious nicknames will not hide unethical behavior on the Internet.

Key words: judge, ethical standards of a judge's behavior, judicial ethics, integrity of a judge, deontological norm of behavior, social networks, Code of Judicial Ethics, the opinion of the CCJE on the freedom of expression of judges, trust in courts, reputation of a judge.

Постановка проблеми. Сучасний інформаційний простір передбачає активну соціальну комунікацію. Комунікація сьогодні, як вказує О. Гришук, є процесом соціальної взаємодії, зв'язку (спілкування між соціальними інститутами і суб'єктами) за допомогою інформаційних повідомлень, технічних засобів [1, с.14]. Судова влада як один з соціальних інститутів здійснює соціальні комунікації для інформування суспільства про діяльність суду та суддів, налагодження контактів із споживачами судових послуг та іншими суб'єктами, створення і підтримання позитивної репутації суду, підвищення рівня довіри через постійний діалог із громадськістю та іншими органами державної влади.

Сучасна комунікація не мислиться без ресурсів всесвітньої мережі Інтернет. Так, міжнародна експертка Проєкту ЄС «Право-Justice» Живіле Навіцкайте-Бабкін цілком обґрунтовано вказує, що «використання соціальних мереж для судової комунікації допомагає ширше та швидше розповсюджувати новини, оперативно отримувати зворотний зв'язок, та вибудовувати імідж сучасного й орієнтованого на людей правосуддя» [2]. Тож в контексті проблем комунікації судової влади і громадськості, транспарентності судової влади, постає питання: до якої межі допустимо суддям проявляти активність у соціальних мережах, зважаючи на особливості їх правового статусу, адже їх заяви можуть ставити під загрозу їх незалежність та авторитет судової влади, свідчити про упередженість і необ'єктивність? Це питання чітко не регламентоване, дискусійне. Його обговорення актуалізувалося останнім часом в контексті ухвалення Консультативною радою європейських суддів (далі – КРЕС) висновку № 25 (2022) щодо свободи самовираження суддів [3] від 2 грудня 2022 року.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стан правового регулювання поведінки у соцмережах державних службовців загалом аналізували О. Скочиляс-Павлів та М. Змисла [4]. Р.О. Редчук розглядав особливості використання соціальних мереж як сучасного каналу комунікації в публічному управлінні [5]. Окремі питання правових та етичних аспектів комунікації суддів через соціальні мережі теж вже дискутувалися. Зокрема, П. Каблак обґрунтовував тезу про те, що «судді є публічними особами, тому зобов'язані демонструвати і пропагувати високі стандарти поведінки, високі духовні та моральні цінності, у зв'язку з чим добровільно беруть на себе більш істотні обмеження, пов'язані з дотриманням етичних норм і в позасудовій поведінці» [6]. Ю. Фідра і Ю. Гофман досліджували етичні засади поведінки судді у соціальних мережах [7].

Метою статті є дослідження стандартів допустимості та обмежень активності суддів у соціальних мережах з точки зору професійної етики з огляду на ухвалення КРЕС 2 грудня 2022 року висновку щодо свободи самовираження суддів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нема жодних сумнівів у тому, що репутація судді (і загалом авторитет суду) напряму залежить від його поведінки в усіх сферах життя, у тому числі в інформаційному просторі, тому, безперечно, є фундаментом довіри до судової влади [8, с.36].

Ключовий меседж, який КРЕС транслює у вказаному вище висновку, – це загальний обов'язок обмеження суддів, що не означає, що вони мають уникати публічного життя, яке відбувається в соцмережах, але точно мають уникати висловлювання поглядів або поширення особистої інформації в Інтернеті, що «потенційно може підірвати незалежність і неупередженість судової влади, право на справедливий суд або гідність посади та громадську довіру до авторитету судової системи» [9].

Якщо детальніше, то КРЕС загалом рекомендує суддям бути поміркованими, стриманими й обережними, щоб уникнути порушення незалежності, неупередженості чи суспільної довіри до судової влади. Тож, хоч свобода вираження поглядів є одним з основних принципів демократичного суспільства, однією з неодмінних умов для його розвитку і невід'ємним правом кожної людини, втім судді становлять виняток щодо цієї свободи. Необхідність її обмеження щодо суддів обґрунтовується тим, що висловлювання суддів можуть вплинути на суспільний авторитет судової системи, адже громадськість може сприймати ці висловлювання не лише як особисті, суб'єктивні думки, а як об'єктивні, офіційні позиції та оцінки в цілому, від імені конкретної інституції.

Відтак, для того, щоб допомогти суддям знайти баланс між їхнім правом на свободу вираження поглядів і метою підтримки довіри громадськості до їх неупередженості та незалежності, КРЕС формулює вказівки щодо публічних заяв суддів, які можуть призвести до їх відводу (заяви, пов'язані з судовими спорами та заяви щодо публічних дебатів), заяв, які можуть негативно вплинути на авторитет і репутацію судової системи (заяви щодо питань, що турбують судову систему як інституцію, та публічна критика судової влади чи колеги-судді), а також виконання політичних повноважень, які можуть викликати питання розподілу влади (хоч, як правило, суддівські обов'язки несумісні з певною політичною діяльністю, такою як членство в

парламенті чи місцевих представницьких органах) [3].

Можна впевнено стверджувати, що більшість користувачів суду з цікавістю шукають у просторі інтернету персональні сторінки (акаунти) суддів в соцмережах, щоби зрозуміти, якою людиною є суддя, що буде розглядати справу, вирішувати долю. Зазирають у них і представники громадськості, наприклад, члени Громадської ради доброчесності, і представники юридичної спільноти, і інші особи. Акаунти (облікові записи) крім персональних даних, які користувачі соцмережі самі повідомляють про себе (за якими, зазвичай, їх можна ідентифікувати: ПІБ, місце проживання, дата та місце народження, освіта, місце роботи тощо), можуть містити іншу інформацію про суддю, адже користувач може налаштувати середовище – зовнішній вигляд сторінки, вказати свої вподобання, інтереси, розмістити фотографії та ін. З акаунтів можна дізнатися про родичів і знайомих судді, скласти уявлення про особисті його якості.

Стаття 20 Кодексу суддівської етики закріплює, що «участь судді у соціальних мережах, Інтернет-форумах та застосування ним інших форм спілкування в мережі Інтернет є допустимими, проте суддя може розміщувати, коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету судді та судової влади» [10].

Коментуючи це положення, зазначимо, що створення персонального акаунту в соцмережі - це особиста справа суддів. Як немає і вимог створювати офіційні сторінки судів чи інших органів судустрою та суддівського врядування в соцмережах (хоч такі наявні для налагодження діалогу з громадськістю: так, Верховний Суд, Вищий антикорупційний суд та інші суди мають сторінки у Facebook та Telegram-канали). Разом з тим, Інтернет-мережа є найпоширенішим сьогодні джерелом інформації та найшвидшим засобом комунікації, тому використовувати її ресурси – це вимога часу. Акаунт в соцмережі – дієвий засіб швидкого та, що більш важливо, прямого спілкування, коли інформація подається достовірно та об'єктивно, без купюр і спотворень. Через соціальні мережі суддя може моніторити останні зміни у законодавстві, брати участь в обговореннях сучасних правничих концепцій та тенденцій, мати доступ до новин, бібліотек, баз даних та іншої корисної інформації без будь-яких обмежень [7, с.21].

Інформація, що розміщується в інтернеті, стає доступною для будь-якого користувача мережі, тобто стає публічною (для відома, вже на початок 2021 року інтернет-користувачів в Україні було майже 30 млн і з них більше 13 млн на 2019 вже були зареєстровані у соцмережі Facebook). Слід розуміти, що будь-які дані, дописи, розповіді (сторіз), повідомлення, коментарі і навіть вподобайки, можуть бути використані на шкоду, для дискредитації як конкретного судді, так і суддівського корпусу загалом. З огляду на це зрозуміло, що при розміщенні будь-яких даних, в тому числі світлин, ця інформація стане доступною для публічного перегляду, а отже потрібно прогнозувати наслідки, які може викликати її оприлюднення, пам'ятаючи, що суддя, за ст. 3 Кодексу суддівської етики, «має докладати всіх зусиль до того, щоб на думку розсудливої, законслухняної та поінформованої людини його поведінка була бездоганною» [10].

У розділі 8 згаданого Висновку КРЕС деталізує свої рекомендації з використання суддями соціальних мереж, адже прогресивна поширюваність соціальних мереж породила нові виклики й етичні проблеми, пов'язані з належністю опублікованого контенту та демонстрацією упередженості чи інтересу. «Соціальні мережі характеризуються широкою доступністю та передачею інформації, що передбачає більшу ретельність у виборі опублікованого контенту. Соціальні мережі мають постійну опцію для зберігання даних, що підвищує ризик накопичення інформації і створення «досьє на суддю». Вони зберігають особисте спілкування в письмовій формі, що збільшує ризик опублікування приватних повідомлень без дозволу, а також ризик спотворення змісту під час подальшого спілкування. Спілкування є швидким і лаконічним, що може спонукати суддів публікувати необачні дописи. Такі дії, як «лайк» або пересилання інформації, наданої іншими, можуть здаватися відносно незначними й буденними, але вони кваліфікуються як регулярне вираження думки судді. На відміну від традиційних ЗМІ, у соціальних мережах відсутній контролер, а це дозволяє суддям публікувати все, що їм спадає на думку» [3, с. 17].

Названі ризики вимагають від суддів особливої обережності під час спілкування в соціальних мережах. Судді мають бути свідомі щодо ризику спотворення їх висловлювань навіть в закритих, обмежених у доступі групах. Їм слід остерігатися створення своєрідного «образу» на основі своїх коментарів, що справляє враження відсутності відкритості й неупередженості щодо певних питань. Те ж саме стосується груп соціальних платформ, до яких вони належать, або людей, за якими вони «стежать», чи коментарів, які вони «вподобують», або дописів, які вони «поширюють», оскільки чим більше вони односторонні, тим більше людей можуть сприймати цих суддів як людей залежних, упереджених і необ'єктивних. «Під час обговорення їхньої роботи як судді, захист авторитету та гідності посади повинен перешкоджати суддям робити коментарі, які ставлять під сумнів належне виконання ними їхніх обов'язків» [3, с. 18].

Влучний приклад, коли активність судді в соцмережі може стати підставою для звинувачення у його ймовірній упередженості, змоделивали Ю. Фідря і Ю. Гофман. «Адвокатське об'єднання «Д. і партнери» розмістило на своїй сторінці у Facebook власну рекламу, однак використало фото й написи відверто сексистського характеру. Указаний допис зібрав дуже багато негативних реакцій та гнівних коментарів, серед яких був і розлогий коментар судді С., яка констатувала грубе порушення авторами реклами правил адвокатської етики. Припустимо, що за місяць після цих подій суддя С. розглядатиме справу, у якій представником однієї із сторін є адвокат з адвокатського об'єднання «Д. і партнери». Чи не буде підстав для сумнівів у ймовірному упередженому ставленні до такого адвоката з боку цієї судді? Вочевидь, підстави

сумніватися таки будуть» [7, с.22].

У цьому контексті треба сказати, що ще в 2014 році П. Каблак у своєму науковому дослідженні систематизовано сформулював, що доцільно обмежувати наповнення персональних сторінок суддів [6, с.128], й зокрема, не варто:

1) оприлюднювати інформацію, що дозволяє дійти висновку про прихильність чи антипатію судді до якихось політичних партій, політичних лідерів, судді повинні дотримуватися принципу політичної нейтральності;

2) коментувати, додавати замітки чи посилання, що компрометують суддю чи судову владу, дають підстави сумніватися у його доброчесності, справедливості, компетентності, неупередженості та інших чеснотах;

3) демонструвати дружні (позаслужбові) відносини з адвокатами, прокурорами, що може викликати недовіру, сумніви в незалежності та об'єктивності, неупередженості судді під час здійснення правосуддя;

4) постити особисті фото чи відео, що можуть викликати обурення громадськості (у розважальних закладах, в лазні, на пляжі тощо). Судді мають бути чутливими до того, який суспільний резонанс може викликати публікація тих чи інших світлин чи відео. КРЕС у висновку підтвердив велику ймовірність того, що розповсюдження особистої інформації може негативно вплинути на репутацію судді чи загалом судової влади. Є, скажімо, світлини, які краще зберігати в сімейному альбомі, а не розміщувати в соцмережах, що вже на практиці було підтверджено [11]. Хоча, на наш погляд, цілком допустимо розміщувати світлини із зустрічей як з вітчизняними, так і з іноземними колегами, у театрі, з участі у конференціях, круглих столах, в інших публічних заходах та ін. Суддя є людиною, тому зовсім без особистих моментів в соцмережах не обійдеться;

5) додавати до профілю матеріали (фото, відео і подібне), що ставлять під сумнів моральність та духовні цінності судді.

КРЕС також закликає, щоб судді проявляли обачність у використанні соціальних мереж, переконувалися, що вони зберігають авторитет, доброчесність, пристойність і гідність своєї суддівської посади. Так, вони мають пам'ятати, що одяг, світлини, формулювання повідомлень (лексика) та розкриття якихось деталей особистого життя можуть завдати шкоди репутації суддів. Судді, як і кандидати на посаду судді, повинні дбати, щоби цифровий контент, який вони викладають в мережу (або виклали ще до призначення на посаду), був належний і відповідний, адже якщо він може зашкодити повазі і довірі громадськості чи підірвати авторитет судової системи, то такий контент, якщо це можливо, має бути видалений.

Судді також, за рекомендацією КРЕС, не повинні бути інфлюенсерами в соціальних мережах, тобто лідерами громадської думки, впливовими особами, адже це може негативно вплинути на суспільне сприйняття доброчесності суддів. Хоча, на наш погляд, якщо визначати лідера думок як публічну, але не обов'язково медієну особистість, яка має вплив на певне коло осіб завдяки своєму статусу і своїм досягненням, до думки чи поради якої прислухаються, то ведення деякими суддями блогів чи їх активність у соцмережах може бути досить корисною. Наприклад, суддя ВС О. Кібенко, на своїй сторінці у ФВ розміщує свої публікації, в тому числі наукові, присвячені питанням судової реформи, веде групу «Як написати судові рішення: практичні поради», або суддя-блогерка з Рівненщини О. Жуковська веде свій блог у соціальних мережах, щоб показати суспільству життя очима судді — пише і про повсякденне життя, свої думки й емоції, і про подорожі, а інколи і про залаштування судової системи [12].

Також у висновку КРЕС висловилося стосовно використання суддями нікнеймів: «Обов'язок судового обмеження поширюється на спілкування в соціальних мережах, незалежно від того, чи розкривають судді свою особу. Немає підстав забороняти суддям використовувати псевдоніми. Однак псевдоніми не дозволяють неетичної поведінки. Крім того, відсутність згадування посади судді або використання псевдоніма не гарантує, що справжнє ім'я чи статус судді не стануть публічними» [3, с.18-19]. Тим більше, що кожен пристрій, який під'єднується до мережі Інтернет, має свою власну IP-адресу, яка вказує на його геолокацію, тож встановити особу не складе особливих труднощів.

КРЕС вважає, що варто навчати всіх суддів працювати із застосунками та додатками соціальних мереж, щоб прогнозувати етичні наслідки їх використання в особистому та професійному житті. Це, на наш погляд, доцільно, адже допоможе суддям знайти баланс і зрозуміти, який ступінь стриманості дозволить їм захистити свою безпеку й виконати свої зобов'язання щодо забезпечення своєї незалежності та безсторонності, гідності своєї посади та довіри суспільства до судової влади. Розуміння того, які платформи соціальних мереж використовуються, які в них особливості, як вони працюють, яким контентом і в якому форматі доцільно ділитися в різних соцмережах і які потенційні ризики та наслідки може мати участь у такій комунікації, було б дуже корисним для суддів. Як ми зазначали раніше, навчання могло б охоплювати технічні аспекти (наприклад, різні налаштування конфіденційності), аспекти профілювання та захисту персональних даних [13].

Висновки. Таким чином, узагальнюючи, варто підкреслити таке. По-перше, соціальні мережі, без перебільшення, вже стали найефективнішою платформою для дискутування важливих суспільно-політичних питань, їх активно застосовують у своїй політиці топ-посадовці держав. Звісно, що і судді за власним бажанням можуть створювати і користуватися персональними акаунтами в соцмережах.

По-друге, інформація, що її розміщують в інтернеті, стає публічною, а отже судді повинні утримуватися від опублікування в соцмережах будь-яких матеріалів, які можуть поставити під загрозу довіру громадськості до їх неупередженості або можуть суперечити гідності їх посади чи дискредитувати судову систему.

По-третє, важливо підвищувати обізнаність суддів (в тому числі через організацію спеціальних курсів, навчань) про те, що під час публікації в соціальних мережах весь контент, що вони публікують, стає постійним (навіть після видалення) та може вільно тлумачитися або навіть перекручуватися чи бути вирваним з контексту. А вигадані нікнейми ніяк не приховують неетичну поведінку в Інтернеті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Грищук О. Добросесність судді через призму сучасних соціальних трансформацій. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. №1 (30). С. 6-21.
2. Як судам використовувати соціальні мережі? Які ризики несуть соцмережі для судової комунікації? 08 грудня 2021. URL: <https://rg.ko.court.gov.ua/sud1020/pres-centr/news/1225937/>
3. Висновок КРЄС № 25 (2022) про свободу вираження поглядів суддів від 2 грудня 2022 року. URL: <https://rm.coe.int/opinion-no-25-uk-final-2773-6643-3287-1/1680ab0e11>
4. Скочиліас-Павлів О., Змисла М. Адміністративно-правове регулювання поведінки окремих категорій осіб у соціальних мережах. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія: "Юридичні науки". Т. 7. 2020. № 2. С. 173-179.
5. Редчук Р.О. Особливості використання соціальних мереж у публічному управлінні як сучасного каналу комунікації. *Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського*. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2022. №1. Том 33 (72). С. 72-76.
6. Каблак П. І. Судді як користувачі соціальних мереж в Інтернеті: правові та етичні аспекти. *Публічне право*. 2014. № 4 (16). С. 125-131.
7. Фідря Ю.О., Гофман Ю.Б. Етичні засади поведінки судді у соціальних мережах. *Історико-правовий часопис*. 2022. Т.19, №2, С. 18-25. DOI:<https://doi.org/10.32782/2409-4544/2022-2/3>.
8. Кравчук В.М., Сташків Н.М. Репутація судді як передумова формування поваги до суду. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С. 34-37.
9. Мамченко Н. Судді-інфлюенсери не мають самовиражатися у соцмережах на шкоду авторитету судової влади, - Висновок КРЄС. *Судово-юридична газета*. 16 грудня 2022 року. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/256843-sudi-influensery-ne-dolzheny-samovrazhatsya-v-sotssetyakh-v-uscherb-avtoritetu-sudebnoy-vlasti-zaklyuchenie-kses>
10. Кодекс суддівської етики: затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22.02.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#n4>
11. Бока Г. 29-річна "Світська левиця" зі Львова залишилася без суддівського крісла через відверті фото. ТСН. 17.12.15. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/29-richna-svitska-levicya-zi-lvova-zalishilisya-bez-suddivskogo-krisla-cherez-vidverti-foto-556250.html>
12. Життя судді насправді: українка веде приголомшливий блог про свою роботу. 24 канал. 21 червня 2019. URL: https://24tv.ua/zhittya_suddi_naspravdi_ukrayinka_vede_prigolomshliivy_blog_pro_svoyu_robotu_n1169480
13. Кравчук В.М. Активність суддів в соцмережах: ризики і рекомендації. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*: Матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції. Тернопіль, ЗУНУ, 28 квітня 2023 року. С.90-93.

REFERENCES:

1. Hryshchuk, O. (2020). Dobrochesnist suddi cherez pryzmu suchasnykh sotsialnykh transformatsii [The integrity of the judge through the prism of modern social transformations]. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy - Word of the National School of Judges of Ukraine*, 1 (30), 6-21 [in Ukrainian]
2. *Yak sudam vykorystovuvaty sotsialni merezhi? Yaki ryzyky nesut sotsmerezhi dlia sudovoi komuniaktsii? [How can courts use social networks? What are the risks of social networks for judicial communication?]*. 08.12.2021. Retrieved from <https://rg.ko.court.gov.ua/sud1020/pres-centr/news/1225937/> [in Ukrainian]
3. *Vysnovok KRİeS № 25 (2022) pro svobodu vyrazhennia pohliadiv suddiv vid 2 hrudnia 2022 roku [Conclusion of the CCJE No. 25 (2022) on the freedom of expression of judges' views of December 2, 2022]*. Retrieved from <https://rm.coe.int/opinion-no-25-uk-final-2773-6643-3287-1/1680ab0e11> [in Ukrainian]
4. Skochyliias-Pavliv, O. & Zmysla, M. (2020). Administratyvno-pravove rehuliuвання povedinky okremykh katehorii osib u sotsialnykh merezhakh [Administrative and legal regulation of the behavior of certain categories of persons in social networks]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*. Serii: "Yurydychni nauky" - *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: "Legal Sciences"*. Т. 7, 2, 173-179 [in Ukrainian]
5. Redchuk, R. O. (2022). Osoblyvosti vykorystannia sotsialnykh merezh u publichnomu upravlinni yak suchasnoho kanalu komunikatsii [Peculiarities of using social networks in public administration as a modern channel of communication]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I.Vernadskoho. Serii: Pablichne upravlinnia ta administruvannia* -

Scientific notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series: Public management and administration, 1, 33 (72), 72–76 [in Ukrainian]

6. Kablak, P. I. (2014). Suddi yak korystuvachi sotsialnykh merezh v Interneti: pravovi ta etychni aspekty [Judges as users of social networks on the Internet: legal and ethical aspects]. *Publichne pravo - Public law, 4 (16), 125-131 [in Ukrainian]*

7. Fidria, Yu. O. & Hofman, Yu. B. (2022). Etychni zasady povedinky suddi u sotsialnykh merezhakh [Ethical principles of a judge's behavior in social networks]. *Istoryko-pravovyi chasopys - Historical and legal journal, 19, 2, 18-25. DOI: <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2022-2/3> [in Ukrainian]*

8. Kravchuk, V. M. & Stashkiv, N. M. (2019). Reputatsiia suddi yak peredumova formuvannia povahy do sudu [The judge's reputation as a prerequisite for the formation of respect for the court]. *Porivnialno-analitychne pravo - Comparative and analytical law, 5, 34-37 [in Ukrainian]*

9. Mamchenko, N. (2022). Suddi-influensery ne maiut samovyrazhatysia u sotsmerezkhakh na shkodu avtoritetu sudovoï vlady, — Vysnovok KRIeS [Judges-influencers should not express themselves in social networks to the detriment of the authority of the judiciary, — Conclusion of the CCJE]. *Sudovo-yurydychna hazeta. 16 hrudnia 2022 roku - Judicial and legal newspaper. December 16, 2022. Retrieved from <https://sud.ua/uk/news/publication/256843-sudi-influensery-ne-dolzhy-samovyrazhatsya-v-sotssetyakh-v-uscherb-avtoritetu-sudebnoy-vlasti-zaklyuchenie-kses> [in Ukrainian]*

10. Kodeks suddivskoi etyky: zatverdzhenyi XI cherhovym zizdom suddiv Ukrainy 22.02.2013 [Code of judicial ethics: approved by the XI Regular Congress of Judges of Ukraine on February 22, 2013]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#n4> [in Ukrainian]

11. Boka, H. 29-richna "Svitska levytisia" zi Lvova zalyshylasia bez suddivskoho krisla cherez vidverti foto [The 29-year-old "Socialite" from Lviv was left without a judge's seat because of candid photos]. *TSN. 17.12.15. Retrieved from <https://tsn.ua/ukrayina/29-richna-svitska-levicya-zi-lvova-zalishilisia-bez-suddivskogo-krisla-cherez-vidverti-foto-556250.html> [in Ukrainian]*

12. Zhyttia suddi naspravdi: ukrainka vede pryholomshlyvyi bloh pro svoiu robotu [The real life of a judge: a Ukrainian woman keeps a stunning blog about her work]. *24 kanal - Channel 24. June 21, 2019. Retrieved from https://24tv.ua/zhittya_suddi_naspravdi_ukrayinka_vede_prygolomshliivy_bloh_pro_svoiyu_robotu_n1169480 [in Ukrainian]*

13. Kravchuk, V.M. (2023). Aktyvnist suddiv v sotsmerezkhakh: ryzyky i rekomendatsii [Activity of judges in social networks: risks and recommendations]. *Ukraina v umovakh reformuvannia pravovoï systemy: suchasni realii ta mizhnarodnyi dosvid - Ukraine in the conditions of reforming the legal system: modern realities and international experience: Materialy VII mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Proceedings of the VII International Scientific and Practical Conference. (90-93). Ternopil: ZUNU [in Ukrainian]*

Стаття надійшла до редакції: 7.11.2023

УДК 347.77

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-215-221

Гринько Світлана Дмитрівна,
завідувачка кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова,
докторка юридичних наук, професорка
e-mail: svetgrin27@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2737-5702>

ПРАВОВА ОХОРОНА ОБ'ЄКТІВ ТОРГОВЕЛЬНОЇ МАРКИ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

У статті охарактеризовано правову охорону об'єктів торговельної марки в умовах сучасного інноваційного розвитку. Розкрито зміст співвідношення таких споріднених категорій, як «торговельна марка», «бренд», «логотип», «графічна ідентифікація учасників цивільних відносин», «знак для товарів і послуг». Так, логотип є однією з об'єктивних форм торговельної марки, що визначає графічну ідентифікацію учасників цивільних відносин. Бренд є більш широкою категорією ніж торговельна марка. Підкреслено, що правова охорона торговельної марки спрямована на ідентифікацію учасників цивільних правовідносин та захист інтелектуальної власності, у разі порушення немайнових та майнових права інтелектуальної власності. Вказано, що монополні права на торговельну марку мають безпосередню прив'язку до кола товарів, послуг, на які вона поширюється, та які визначаються власником при реєстрації торговельної марки. Як наслідок такої залежності об'єктивна форма торговельної марки повинна співвідноситися із відповідним напрямом товару чи послуги. Наведене призводить до того, що торговельна марка виконує як функцію відокремлення одного споживчого

Випуск 15. 2023

© С.Д.Гринько, 2023

продукту від іншого та ідентифікує товаровиробника. Аргументовано, що законодавець визначає об'єкт торговельної марки через чітке визначення її об'єктивної форми (словесна, зображувальна, об'ємна, комбінована) та переліку об'єктів, що не можуть бути торговельною маркою. Визначено, що сучасний споживач налаштований на отримання інтенсивної інформації із використанням 3D технології. Тому варто очікувати зміни об'єктивної форми майбутніх торговельних марках. Додатково підкреслено, що поділ торговельних марок за їх об'єктом має науково-практичне значення, оскільки безпосередньо впливає на складання заявки на отримання охоронного документу. Крім того, захист інтелектуальної власності поширюється саме на зареєстрований об'єкт торговельної марки.

Ключові слова: логотип, торговельна марка, знак для товарів і послуг, графічна ідентифікація учасників цивільних відносин, інтелектуальна власність, захист інтелектуальної власності

Hrynyk S. LEGAL PROTECTION OF TRADEMARK OBJECTS IN THE CONDITIONS OF MODERN INNOVATIVE DEVELOPMENT

The article describes the legal protection of trademark objects in the conditions of modern innovative development. The content of the relationship of such related categories as "trademark", "brand", "logo", "graphic identification of participants in civil relations", "mark for goods and services" is revealed. Thus, a logo is one of the objective forms of a trademark that determines the graphic identification of participants in civil relations. A brand is a broader category than a trademark. It is emphasized that the legal protection of a trademark is aimed at the identification of participants in civil legal relations and the protection of intellectual property, in case of violation of non-property and property rights of intellectual property. It is indicated that monopoly rights to a trademark are directly linked to the range of goods and services to which it applies, and which are determined by the owner during trademark registration. As a consequence of such dependence, the objective form of the trademark must be correlated with the relevant direction of the product or service. The above leads to the fact that the trademark performs the function of separating one consumer product from another and identifies the manufacturer. It is argued that the legislator defines the object of a trademark through a clear definition of its objective form (verbal, pictorial, three-dimensional, combined) and the list of objects that cannot be a trademark. It was determined that the modern consumer is determined to receive intensive information using 3D technology. Therefore, we should expect a change in the objective form of future trademarks. It is additionally emphasized that the division of trademarks by their object has scientific and practical significance, as it directly affects the preparation of an application for obtaining a security document. In addition, the protection of intellectual property extends specifically to the registered object of the trademark.

Key words: logo, trademark, sign for goods and services, graphic identification of civil relations participants, intellectual property, protection of intellectual property

Постановка проблеми. Розвиток інформаційного суспільства, інноваційної моделі економіки є підґрунтям для сталого функціонування правовідносин інтелектуальної власності. Одним із нагальних напрямів як в Україні, так і світі є правова охорона торговельної марки. Доказом цього є такий факт. Так, незважаючи на воєнний стан, за даними Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій, в першому півріччі 2023 р. показники надходження заявок на торговельні марки за національною процедурою збільшились на 55,5 % порівняно з I півріччям 2022 р., але все ще знаходяться нижче довоєнного рівня. Надійшло понад 11,4 тис. заявок, з яких більш ніж 10 тис. (89,7 % від загальної кількості) – від національних заявників, натомість спостерігається незначне зменшення кількості заявок від іноземних заявників (на 1,6 %) порівняно з показниками минулого року [1, с. 11]. Збільшення заявок на отримання правової охорони цього об'єкта індивідуалізації учасників цивільного обігу обумовлено, як бажанням захистити ідентифікацію учасників цивільних відносин, репутацію, так і тим, що у сфері сучасної торгівлі, відбувається насичення ринку імітаційними брендами. Через те, постає необхідність мати юридичні повноваження щодо заборони іншим використовувати подібну торговельну марку. Відомо, що саме правова охорона надає захисні механізми від імітаторів, які прагнуть скористатися успішним знаком для товарів, послуг і плутаниною серед споживачів. Зареєстрована торговельна марка захищена від несанкціонованого використання, надаючи власнику правові засоби для захисту унікальності та цілісності свого бренду. При визначенні обсягів правової охорони, розроблення тактики захисту інтелектуальної власності постає необхідність у визначенні її об'єкта. Він може бути виокремлений крізь аналіз таких споріднених категорій, як «торгівельна марка», «бренд», «логотип», «графічна ідентифікація учасників цивільних відносин», «знак для товарів і послуг». Підкреслимо, що ці поняття є динамічними, на їх змістовне навантаження впливають і сучасні інноваційні виклики, зокрема завдяки використанню 3D моделювання виникають новітні можливості в розробці графічної ідентифікації учасників цивільного обігу, зовнішньої форми торговельної марки. Наведене вказує на актуальність дослідження правової охорони об'єктів торговельної марки в умовах сучасного інноваційного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До проблематики визначення характеристики об'єктів торговельної марки звертаються як фахівці у сфері художнього конструювання, так і економісти та правники. Це вказує на міждисциплінарність цього питання. Базовими науковими дослідженнями у сфері правової охорони торговельної марки є праці Г.А. Андрощука, В.І. Жукова, Ю. М. Капіці, В. М. Крижної, О. П. Орлюк, О.А. Підопригори, Р.Б. Шишки ін. На особливість природи торговельної марки вказує О.С. Аврамова. Вона зауважує, що торговельна марка може розглядатися як економічна та правова категорія, за її допомогою здійснюється просування товару, послуг на ринку та відмежування одних товарів від інших [2, с. 174]. Дійсно, цей об'єкт індивідуалізації має економіко-правову природу. І. М. Канюка означає, що економічне та юридичне значення має не торговельна марка у формі відповідного вираження, а той характер зв'язку між товаром і відповідною формою (наприклад, словесною, зображувальною, музичною), який формує у своїй

свідомості споживач [3, с. 64]. Наведене положення потребує і подальшого дослідження, оскільки торговельна марка своєю формою утворює певні враження про товар, послугу, а отже, її об'єкти мають вирішальний вплив і на обсяг правової охорони. На значення об'єктивної форми торговельної марки вказує і М.В. Котенко, зокрема, що в основу правового забезпечення охорони прав на знаки для товарів і послуг в Україні закладено ідею форм прояву вказаних знаків, які мають відповідне ціннісне наповнення [4, с. 82]. Враховуючи вагомий вклад науковців у дослідження торговельної марки, як правового феномену, слід підкреслити, що динамічні зміни інноваційного розвитку потребують і подальшого наукового опанування проблематики правової охорони торговельної марки, особливо її об'єктів.

Мета статті полягає у визначенні особливостей правової охорони об'єктів торговельної марки в умовах сучасного інноваційного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Торговельна марка є об'єктом права інтелектуальної власності. Відомо, що правова охорона інтелектуальної власності спрямована на те, щоб: 1) законодавчо врегулювати як немайнові, так і економічні права творців на їхні твори, так і право доступу суспільства до результатів творчої діяльності; 2) встановити державну політику у сфері інтелектуальної власності, з метою поширення та застосування результатів інтелектуальної діяльності та заохочувати справедливі, конкурентні умови торгівлі, які б сприяли економічному та соціальному розвитку суспільства [5, с. 2]. Правова регламентація відносин у сфері розробки, використання торговельної марки також спрямована на ідентифікацію учасників цивільних правовідносин та захист інтелектуальної власності, у разі порушення немайнових та майнових прав інтелектуальної власності.

Серед об'єктів права інтелектуальної власності особливе місце займають торговельні марки, які не є результатом творчої діяльності, адже надають власникам майнових прав на них виключні права щодо їх використання та заборони їх використання іншим особам. За своєю природою права на торговельні марки, які надають виключні права на її використання, тяжіє до концепції прав власності на матеріальні об'єкти, що обмежує свободу торгівлі та промисловості і пов'язану з ними свободу конкуренції інших осіб. Водночас монополія виключних прав, яка виникає у результаті реєстрації марки є відносною. Права на торговельну марку не надають виключності торговельній марці у повному обсязі, але лише в тій мірі, в якій вона позначає відповідні товари чи послуги [6, с. 857]. Зауважимо, що монопольні права на торговельну марку мають безпосередню прив'язку до кола товарів, послуг, на які вона поширюється та які визначаються власником при реєстрації торговельної марки. Як наслідок такої залежності, об'єктивна форма торговельної марки повинна співвідноситися із відповідним напрямом товару чи послуги. Наведене призводить до того, що торговельна марка виконує функцію відокремлення одного споживчого продукту від іншого та ідентифікує товаровиробника, через те вона починає прийматися як бренд, логотип.

В юридичній літературі звернуто увагу на доцільність розмежування суміжних категорій із поняттям «торгівельна марка». О.А. Рассомахіна справедливо підкреслює, що одним із напрямів удосконалення національного законодавства у сфері інтелектуальної власності є узгодження вживання різних термінів на позначення одного поняття, зокрема доцільно розмежовувати поняття «бренд» та «торгівельна марка». Наслідком гальмування цього будуть термінологічні помилки, юридико-технічна недосконалість законодавчого матеріалу. При цьому торговельна марка відрізняється від бренду тим, що торговельна марка є одним із різновидів нематеріальних активів підприємства, які можуть стати основою бренду, вона має просту структуру [7, с. 221]. Дослідниця виходить з того, що бренд є більш широкою категорією ніж торговельна марка. В.Я. Ярмач розкриває поняття бренду через його розуміння як різновиду торговельної марки з усталеною впродовж тривалого часу репутацією, що має для споживачів відповідного товару (послуги) високу асоціативну та ідентифікаційну здатність і якісні відмінності від конкурентів, передає споживачам комплекс функціональних, емоційних і символічних цінностей, які втілюються у товарі (послугі) або його виробникові й обумовлюють сталий вибір споживачем цього товару (послуги) серед конкурентних аналогів [9, с. 220]. Аналізуючи позиції правників щодо розмежування поняття «бренд» та «торгівельна марка», слід зауважити, що бренд є більш широкою категорією, основою якої є об'єкт торговельної марки. Економічні дослідження також розкривають зміст співвідношення поняття «торговельна марка» та «бренд». Так, спільними для них є нематеріальний зміст, комерційна цінність, інформаційний зміст, ідентифікаційна здатність, територіальний характер. Торгова марка перетворюється на бренд, коли у споживача з'являються реальні яскраво виражені емоції та відчуття від її вигляду. Тому будь-який бренд має свою торгову марку, але не кожна торгова марка є брендом [10, с. 183]. Тобто первинно відбувається графічна ідентифікація учасників цивільних відносин, що з часом може перетворюватися у більш складну торговельну марку чи бренд.

Різновидом торговельної марки є логотип. Цей об'єкт виник у XVIII ст. та визначається як поняття «лігатура», що було фіксованим поєднанням декількох літерних знаків, відлитих суцільно заради прискорення типографського набору. Згодом, внаслідок розвитку промислового виробництва та в міру виникнення потреби у графічній ідентифікації учасників цивільних відносин, слово «логотип» почало використовуватися в значенні «усталене накреслення найменування товару, його виробника або постачальника». З 1960-х рр. термін «логотип» став використовуватися серед фахівців, а згодом і в життєвій мові. Історично логотип виник як функціональний елемент поліграфічної технології, і лише згодом він почав використовуватися як символ ідентифікації та набув образно-художніх характеристик. Сьогодні логотип – це вид знаку (товарного, фірмового тощо), що являє собою оригінальну форму шрифтового накреслення

найменування (слова, групи слів, абрєвіатури, літерного позначення) підприємства, організації, фірми, приватної особи, заходу тощо та призначений ідентифікувати об'єкт репрезентації [11, с. 6]. Саме логотип співвідноситься із графічною ідентифікацією учасників цивільних відносин. Логотипи поширені не лише серед товаровиробників та суб'єктів, що надають послуги, а і серед публічних суб'єктів.

Узагальнюючи наведене, слід зауважити, що суміжними, взаємопов'язаними категоріями є «торгівельна марка», «бренд», «логотип», «графічна ідентифікація учасників цивільних відносин», «знак для товарів і послуг». Відповідно до Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [12] поняття «торгівельна марка» та «знак для товарів і послуг» стали визначатися як ідентичні. Логотип є однією з об'єктивних форм торговельної марки, що визначає графічну ідентифікацію учасників цивільних відносин. А ось бренд є більш широкою категорією, ніж торговельна марка, оскільки для нього властива комплексність сприйняття товару, послуги, ідентифікації виробника, що уявляється у свідомості споживача, тобто він охоплює і змістове навантаження торговельної марки, комерційного найменування, географічного походження товару та ін.

Зв'язок між торговельною маркою, брендом і логотипом простежується і в об'єктах марки. Об'єкти торговельної марки визначені у ч. 2 ст. 5 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», зокрема її об'єктом може бути будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень [12]. Ці позначення виконують певну інформаційну функцію, яка розрахована на формування відповідної інтенції у споживача, що дає їй можливість виконувати свої функції на ринку. Послідовники інтенційної теорії торговельної марки виділяють матеріальні (влучність, оригінальність позначення, здатність протистояти тенденції перетворитися з торговельної марки в видове позначення) та віртуальні елементи марки (емоції споживачів, асоціації, які викликає торговельна марка у їхній свідомості, демонстрація належності до певного соціального прошарку, демонстрація політичних чи релігійних переконань) [3, с. 64, 65]. Слід підкреслити, що торговельна марка спрямована на емоційний відгук у споживача, і, як наслідок, має визначений віртуальний елемент.

Залежно від об'єкта торговельної марки можна виокремлювати її видову класифікацію. Так, марки можна розділити на декілька видів: словесні торговельні марки – позначення, що складаються тільки з слів і поєднань літер або цифр. (Roshen, Columbia); зображувальні (графічні) торговельні марки – позначення, що складаються з малюнків, орнаментів, геометричних фігур (Adidas, Apple); об'ємні торговельні марки – просторові об'єкти (частіше за все оригінальні види упаковок, зокрема Coca Cola, Chane); комбіновані торговельні марки – позначення, що поєднують всі або деякі елементи, що вказані вище (Світоч, Puma) [13, с. 36]. Поділ торговельних марок за їх об'єктом має науково-практичне значення, оскільки безпосередньо впливає на складання заявки на отримання охоронного документа. Крім того, захист інтелектуальної власності поширюється саме на зареєстрований об'єкт торговельної марки.

Опис об'єктів торговельної марки встановлено у Правилах складання і подання заявки на видачу свідоцтва України на знак для товарів і послуг, затверджених наказом Держпатенту України від 28.07.1995 № 116 (в редакції Наказу Держпатенту № 72 (з0416-97) від 20.08.97) [16]. Так, марки можуть бути виконані у будь-якому кольорі чи поєднанні кольорів. Знак може бути звуковим, світловим, а також кольором чи поєднанням кольорів тощо (п.1.4 розділу 1 Правил) [16]. Зауважимо, що використання звуку, світла у торговельних марках є затребуваним в умовах постійного інноваційного розвитку. Інноваційна модель економічних відносин ставить більш складні вимоги як до процесу виробництва, так і до ідентифікації учасників цивільних правовідносин.

Підкреслимо, що кожен вид торговельної марки має свої відмінні властивості, зокрема словесні торговельні марки повинні відрізнятися від інших за трьома основними критеріями: а) фонетичною несхожістю, б) графічною (візуальною) несхожістю; в) семантичною несхожістю [14, с. 15]. Детальна характеристика об'єктивної форми торговельної марки закріплена у Методичних рекомендаціях з окремих питань проведення експертизи заявки на знак для товарів і послуг, затверджених Наказом Державного підприємства «Український інститут промислової власності» від 07.04.2014 № 91 [15]. Проаналізуємо їх. Так, зображувальним визнається позначення, що містить лише малюнки будь-якого характеру, зокрема, зображення на площині живих істот, предметів, природних та інших об'єктів, а також фігури будь-яких форм, композиції ліній та фігур (п.2.2.3 Методичних рекомендацій) [15]. Тобто допускається в об'єктивній формі зображувальної торговельної марки використовувати лінії, фігури, предмети матеріального світу, їх поєднання та використання різного кольору. Об'ємним визнається позначення, що являє собою фігури і/або їх композиції у трьох вимірах (тобто – довжина, висота та ширина) (п. 2.2.4 Методичних рекомендацій) [15]. Тож об'ємні торговельні марки використовуються для упакування товару, з обов'язковою складовою унікальності, оригінальності. Комбінованим визнається позначення, яке є поєднанням в одному цілісному позначенні різних видів позначень (п. 2.2.5 Методичних рекомендацій) [15]. Це складні торговельні марки, з точки зору об'єктивної форми, оскільки поєднують малюнки, лінії, цифри, слова. Звуковим визнаються марки, яке являють собою різні звуки. Взагалі можна вирізнити дві типові категорії звукових знаків: у вигляді музичного твору або його фрагменту та інші звуки, наприклад, крик тварини, звук двигуна автомобіля, тощо п. 2.2.6 Методичних рекомендацій) [15]. Виокремлюють і ароматичні позначення, що можуть подаватися у формі хімічної формули парфумерної композиції, але вони повинні бути самодостатніми стосовно товару [3, с. 69].

Сучасний споживач налаштований на отримання інтенсивної інформації із використанням 3D технології, а тому варто очікувати зміни й об'єктивної форми майбутніх торговельних марок. При цьому вже відомі торговельні марки, які співвідносяться споживачем із якісним товаром, послугою, можуть конкурувати і з новітніми інноваційними торговельними марками. Внаслідок поширення інноваційних технологій, що можуть впливати і на неправомірне використання загальновідомих торговельних марок, постає питання щодо її додаткового захисту. Тому цілком природно, що набуття права на торговельну марку, яка має міжнародну реєстрацію або є добре відомою в Україні, не вимагає засвідчення свідоцтвом (ч. 3 ст. 5 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг») [12]. У разі набуття прав на торговельну марку в порядку визнання торговельної марки добре відомою в Україні, підставою набуття майнових прав інтелектуальної власності, залежно від наявності чи відсутності спору про право, виступає, відповідно, адміністративний акт (рішення Апеляційної палати НОІВ) або рішення суду [17, с. 300].

Зауважимо, що законодавством встановлена і вимога щодо обмеження використання певних об'єктів торговельної марки. Так, ч. 2 ст. 5 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» визначено, що об'єктом торговельної марки не можуть бути: 1) імена або псевдоніми осіб, які обіймали керівні посади у комуністичній партії, вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР); 2) назви СРСР, УРСР (УСРР); 3) назви, пов'язані з діяльністю комуністичної партії; 4) символіка російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» [12]. Цей перелік доповнюються тим, що торговельною маркою не можуть бути: 1) офіційна символіка (державні герби, прапори та інші державні символи (емблеми); офіційні повні або скорочені назви держав чи міжнародні літерні коди держав; емблеми, скорочені або повні найменування міжнародних міжурядових організацій; офіційні контрольні, гарантійні та пробірні клейма, печатки; нагороди та інші відзнаки); 2) позначення схожі з торговельними марками, раніше зареєстрованими чи заявленими на реєстрацію в Україні на ім'я іншої особи для таких самих або споріднених з ними товарів і послуг; 3) знаки, які можуть ввести в оману споживача; 4) марки зареєстровані в якості іншого об'єкта інтелектуальної власності (зокрема, що відтворюють промислові зразки, права на які належать в Україні іншим особам, містять географічні зазначення (у тому числі для спиртів та алкогольних напоїв)) (ст. 6 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг») [12].

Підсумовуючи наведене, наголосимо, що законодавець визначає об'єкт торговельної марки через чітке визначення її об'єктивної форми (словесна, зображувальна, об'ємна, комбінована) та переліку об'єктів, що не можуть бути торговельною маркою. Таке поєднання дозволяє сформуванню чіткого розуміння зовнішнього вигляду торговельної марки при її конструюванні, оформленні майнових прав на неї та захисті прав інтелектуальної власності у разі порушення прав щодо торговельної марки.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє запропонувати такі висновки та міркування. Суміжними, взаємопов'язаними категоріями є «торгівельна марка», «бренд», «логотип», «графічна ідентифікація учасників цивільних відносин», «знак для товарів і послуг». Ідентичними поняттями є «торгівельна марка» та «знак для товарів і послуг». Логотип є однією з об'єктивних форм торговельної марки, що визначає графічну ідентифікацію учасників цивільних відносин. Бренд є більш широкою категорією, оскільки цей термін охоплює змістове навантаження торговельної марки, комерційного найменування, географічного походження товару тощо. В межах удосконалення законодавства у сфері права інтелектуальної власності доцільно врегулювати категоріальний апарат, що сформувався щодо позначення торговельної марки. Підкреслено, що сучасна об'єктивна форма торговельної марки (словесна, зображувальна, об'ємна, комбінована) може постійно оновлюватися завдяки використанню 3D моделювання, що надає новітні можливості в розробці графічної ідентифікації учасників цивільного обігу, зовнішньої форми торговельної марки. Варто означити, що перспективними напрямками наукових досліджень у сфері правової охорони торговельних марок є виявлення впливу 3D моделювання на об'єктивну форму торговельної марки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Інтелектуальна власність у цифрах. Показники діяльності у сфері інтелектуальної власності за I півріччя 2023 року : Державна організація “Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій”. Київ. 2023. 37. URL: <https://nipo.gov.ua/wp-content/uploads/2023/08/IP-in-Figures-1H-2023-web.pdf>
2. Аврамова О.Є. Способи переходу прав на торговельну марку. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2016. № 1. С. 174–181.
3. Канюка І. М. Торговельна марка як засіб індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. Вип. 2. С. 62–74.
4. Котенко М. В. Ціннісно-правовий вимір правового забезпечення охорони прав на знаки для товарів і послуг в Україні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2020. Вип. 4 (48). С. 80–84. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2020.4\(48\).233261](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2020.4(48).233261)
5. Chakraborty R. Growth of Intellectual Property Law and Trade Marks (January 31, 2009). URL: <https://ssrn.com/abstract=1335874> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1335874>
6. Bohaczewski M. Conflicts Between Trade Mark Rights and Freedom of Expression Under EU Trade Mark Law: Reality or Illusion? *International Review of Intellectual Property and Competition Law*. 2020. Vol. 51. P. 856–877. <https://doi.org/10.1007/s40319-020-00964-5>

7. Рассомахіна О.А. Поняття торговельної марки та її співвідношення із суміжними категоріями. *Форум права*. 2007. № 3. С. 212–223.
9. Ярмач В.Ю. Поняття бренду та його співвідношення з поняттям торговельної марки. *Problems of legality*. 2018. Issue 141. С. 214–222.
10. Світлична А.В., Сівков Д.Д. Брендинг як засіб підвищення конкурентоспроможності підприємства. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 34. С. 180–185. <https://doi.org/10.32843/infrastruct34-26>
11. Безсонова Л. М. Морфологія логотипа в системі ідентифікаційної знакової. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2011. № 3. С. 4–7.
12. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15.12.1993 № 3689-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#top>
13. Бегун С.І., Берегович К.М. Поняття «торговельна марка» та ведення його обліку. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси»*. 2014. Випуск 11 (41). Ч. 2. С. 34–40.
14. Федоренко В.Л., Фоя О.А., Чабанець Т.М. Дослідження фонетичної схожості торговельних марок при проведенні судової експертизи з питань інтелектуальної власності. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2021. № (6(18)). С. 11–27. [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6\(18\)-11-27](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6(18)-11-27)
15. Методичні рекомендації з окремих питань проведення експертизи заявки на знак для товарів і послуг : Наказ Державного підприємства «Український інститут промислової власності» від 07.04.2014 № 91 із змінами, внесеними наказом Державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності» від 22.01.2016 № 08. Державне підприємство «Український інститут промислової власності», 2014. URL: https://ukrpatent.org/i_upload/file/metod-rek-tm-08022016.pdf
16. Про затвердження Правил складання і подання заявки на видачу свідоцтва України на знак для товарів і послуг : наказ Держпатенту України від 28.07.1995 № 116 (в редакції Наказу Держпатенту № 72 (z0416-97) від 20.08.97)
17. Якубівський І.Є., Оприско М.В. Первісні підстави набуття прав на торговельну марку в Україні. *Наукові перспективи*. 2021. № 12(18). С. 292–302. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-12\(18\)-292-302](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-12(18)-292-302)

REFERENCES:

1. Intelektualna vlasnist u tsyfrakh. Pokaznyky diialnosti u sferi intelektualnoi vlasnosti za I pivrichchia 2023 roku. (2023). [Intellectual property in numbers. Indicators of activity in the field of intellectual property for the first half of 2023]. *Derzhavna orhanizatsiia "Ukrainskyi natsionalnyi ofis intelektualnoi vlasnosti ta innovatsii"*. Kyiv. 37. Retrieved from: <https://nipo.gov.ua/wp-content/uploads/2023/08/IP-in-Figures-1H-2023-web.pdf> [in Ukrainian].
2. Avramova, O.Ie. (2016). Sposoby perekhodu prav na torhovelnu marku. [Ways of transfer of trademark rights]. *Mala entsyklopediia notariusu*. № 1. 174–181. [in Ukrainian].
3. Kaniuka, I.M. (2018). Torhovelna marka yak zasib indyvidualizatsii uchasnykiv tsyvilnoho oborotu, tovariv i posluh. [Trademark as a means of individualization of participants in civil trade, goods and services]. *Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»*. Vyp. 2. 62–74. [in Ukrainian].
4. Kotenko, M.V. (2020). Tsinnisno-pravovyi vymir pravovoho zabezpechennia okhorony prav na znaky dlia tovariv i posluh v Ukraini. [The value-legal dimension of legal support for the protection of trademark rights for goods and services in Ukraine]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. Vyp. 4 (48). 80–84. Retrieved from: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2020.4\(48\).233261](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2020.4(48).233261) [in Ukrainian].
5. Chakraborty, R. (2009, January 31). Growth of Intellectual Property Law and Trade Marks. Retrieved from: <https://ssrn.com/abstract=1335874> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1335874> [in English].
6. Bohaczewski, M. (2020). Conflicts Between Trade Mark Rights and Freedom of Expression Under EU Trade Mark Law: Reality or Illusion? *International Review of Intellectual Property and Competition Law*. Vol. 51. 856–877. Retrieved from: <https://doi.org/10.1007/s40319-020-00964-5> [in English].
7. Rassomakhina, O.A. (2007). Poniattia torhovelnoi marky ta yii spivvidnoshennia iz sumizhnymy katehoriiami. [The concept of a trademark and its relationship with related categories]. *Forum права*. № 3. 212–223. [in Ukrainian].
9. Yarmak, V.Iu. (2018). Poniattia brendu ta yoho spivvidnoshennia z poniattiam torhovelnoi marky. [The concept of a brand and its relationship with the concept of a trademark]. *Problems of legality*. Issue 141. 214–222. [in Ukrainian].
10. Svitlychna, A.V., Sivkov, D.D. (2019). Brendynh yak zasib pidvyschennia konkurentospromozhnosti pidpriemstva. [Branding as a means of increasing the competitiveness of the enterprise]. *Infrastruktura rynku*. Vyp. 34. 180–185. Retrieved from: <https://doi.org/10.32843/infrastruct34-26> [in Ukrainian].
11. Bezsonova, L. M. (2011). Morfolohiia lohotypa v systemi identyfikatsiinoi znakovoi. [Morphology of the logo in the identification sign system]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv*. №3. 4–7. [in Ukrainian].
12. Pro okhoronu prav na znaky dlia tovariv i posluh. (1993, December 15). [On the protection of rights to signs for goods and services]. *Zakon Ukrainy № 3689-XII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#top> [in Ukrainian].
13. Behun, S.I., Berehovych, K.M. (2014). Poniattia «torhovelna marka» ta vedennia yoho obliku. [The

concept of "trademark" and its accounting]. *Ekonomichni nauky. Seriya «Oblik i finansy»*. Vypusk 11 (41). Ch. 2. 34–40. [in Ukrainian].

14. Fedorenko, V.L., Foia O.A., Chabanets T.M. (2021). Doslidzhennia fonetychnoi skhozhosti torhovelnykh marok pry provedenni sudovoi ekspertyzy z pytan intelektualnoi vlasnosti. [Study of the phonetic similarity of trademarks during forensic examination of intellectual property]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia*. № (6(18)). 11–27. Retrieved from: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6\(18\)-11-27](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6(18)-11-27) [in Ukrainian].

15. Metodychni rekomendatsii z okremykh pytan provedennia ekspertyzy zaiavky na znak dla tovariv i posluh. (2014, April 7). [Methodological recommendations on specific issues of conducting an examination of an application for a mark for goods and services]. *Nakaz Derzhavnoho pidpriemstva «Ukrainskyi instytut promyslovoi vlasnosti» № 91 iz zminamy, vnesenymy nakazom Derzhavnoho pidpriemstva «Ukrainskyi instytut intelektualnoi vlasnosti» vid 22.01.2016 №8*. Derzhavne pidpriemstvo «Ukrainskyi instytut promyslovoi vlasnosti». Retrieved from: https://ukrpatent.org/i_upload/file/metod-rek-tm-08022016.pdf [in Ukrainian].

16. Pro zatverdzhennia Pravyl skladannia i podannia zaiavky na vydachu svidotstva Ukrainy na znak dla tovariv i posluh. (1995, July 28). [On the approval of the Rules for drawing up and submitting an application for the issuance of a certificate of Ukraine for a sign for goods and services]. *Nakaz Derzhpatentu Ukrainy vid № 116 (v redaksii Nakazu Derzhpatentu № 72 (z0416-97) vid 20.08.97)* [in Ukrainian].

17. Yakubivskiy, I.Ie., Oprysko, M.V. (2021). Pervisni pidstavy nabuttia prav na torhovelnu marku v Ukraini. [Initial grounds for acquiring trademark rights in Ukraine]. *Naukovi perspektyvy*. № 12(18). 292–302. Retrieved from: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-12\(18\)-292-302](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-12(18)-292-302) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 8.11.2023

УДК: 347.161

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-221-226

Яковець Ірина Станіславівна,
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
керівник Центру правового забезпечення розвитку науки і технологій НДІ
інтелектуальної власності НАПрН України
e-mail: sektor2@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0002-1022-3115>

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ: АСПЕКТИ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЛІКАРСЬКІ ЗАСОБИ

У статті досліджуються правові аспекти зловживання патентними правами на лікарські засоби як тактики штучного підтримання монопольного становища на ринку. Розглянуто доктринальні визначення зловживання правом, законодавчо встановлені межі здійснення прав та форми зловживання правом у контексті прав інтелектуальної власності у сфері фармації. Охорона прав інтелектуальної власності на лікарські засоби є важливим фактором розвитку фармації та стимулом для просування відповідних досліджень, але водночас дозволяє підтримувати монополії на ринку, що призводить до тривалого отримання надприбутків і забезпечення конкурентної переваги одних суб'єктів над іншими. Проте зловживання патентними права на лікарські засоби має негативні наслідки для задоволення суспільного інтересу у сфері охорони здоров'я, що виявляється у фізичному та економічному обмеженні доступу до лікарських засобів.

Ключові слова: зловживання правами, вічне озеленення патентів, вторинні патенти, доступ до лікарських засобів, Угода ТРІПС, суспільний інтерес, права інтелектуальної власності.

Yakovets I. ABUSE OF RIGHTS: ASPECTS OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS ON MEDICINAL PRODUCTS

The article examines the legal aspects of the abuse of patent rights to medicinal products as a tactic of artificially maintaining a monopoly position on the market. Doctrinal definitions of the abuse of rights, legally established limits of the exercise of rights and forms of abuse of rights in the context of intellectual property rights in the field of pharmacy are considered. It is indicated that the protection of intellectual property rights for medicinal products is an important factor in the development of pharmacy and an incentive for the promotion of relevant research, but at the same time it allows maintaining monopolies in the market, which leads to long-term obtaining of excess profits and ensuring the competitive advantage of some entities over others. However, the abuse of patent rights for medicinal products has negative consequences for the satisfaction of the public interest in the field of health care, which is manifested in the physical and economic restriction of access to medicinal products.

The author notes that an effective judicial review (especially in the context of the timeliness of the consideration of cases) as a protection against the abuse of patent rights to medicinal products should be the main tool for forming the practice and culture of the legitimate limits of the exercise of patent rights to medicinal products due to the very nature of justice and the provisions of part 6 of the article 13 of the Civil Code of Ukraine, according to which the court can oblige a person to stop the abuse of rights, as

well as apply other consequences established by law. It is indicated that the role of judicial protection (due to the essence of the nature of justice) will contribute to the formation of the necessary legal culture for the exercise of intellectual property rights to medicinal products as a system of values built on the interests of society and designed to ensure them and when the behavior of the subjects of legal relations will be restrained within the proper limits the scope of application of their products is health care.

As a conclusion, it is indicated that the abuse of patent rights for medicinal products is the behavior of the patent owner, which consists in exercising his patent rights in order to influence the market situation in order to weaken the competitiveness of its participants and ensure his own monopoly. Due to the fact that the field of health care is particularly sensitive, it is in this area that the society feels the negative consequences of the abuse of the law most acutely. The uneven economic development of different countries and different strata of the population in the countries further increases the negative consequences of the abuse of patent rights for medicinal products. For Ukraine, the problem of access to medicines is unprecedentedly deepened by the war. On the way to ensure access to treatment, it is necessary to be guided by the fundamental human rights: to life and health, and to apply a people-centered approach based on humanistic values, using legal mechanisms to prevent and stop the abuse of patent rights for medicinal products.

Key words: abuse of rights, evergreening of patents, secondary patents, access to medicines, TRIPS Agreement, public interest, intellectual property rights.

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 для цілого світу, а для України ще й війна демонструють важливість забезпечення населенню доступу до лікарських засобів. Закріплене низкою міжнародних актів та у статті 49 Конституції України право на охорону здоров'я безпосередньо залежить від розвитку фармацевтичної індустрії, відповідного ринку та зрештою доступу до лікування. Запорукою належного співжиття суспільства, у тому числі і у сфері охорони здоров'я, є правомірна поведінка його членів, яка полягає не лише у дотриманні приписів закону, а й у повазі та дотриманні загальносоціальних принципів права: демократизму, гуманності, справедливості, тощо. Тобто правомірна поведінка зводиться не до формального виконання вимог закону, а є значно комплекснішою, оскільки зазнає впливу таких категорій як справедливість, співмірність, доцільність. Особливим видом поведінки є зловживання правом.

Зловживання правами інтелектуальної власності, а саме патентними правами на лікарські засоби стало досить поширеним явищем. Актуальність даної проблеми набуває ще більшого значення у контексті суспільної чутливості сфери охорони здоров'я, що для України посилюється через реальні бойові дії, спричинені повномасштабним вторгненням росії в Україну. У зв'язку з цим гуманітарна криза національної системи охорони здоров'я потребує адекватного реагування, у тому числі шляхом подолання бар'єрів у вигляді охорони патентних прав на лікарські засоби, зловживання якими створюють перешкоди для доступу до лікування.

Мета статті полягає у дослідженні правової природи юридичної категорії зловживання правом у контексті патентних прав на лікарські засоби.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню зловживання правом присвячені роботи зокрема В. Резнікової, Р. Шишки; різні правові аспекти доступу до лікарських засобів у своїх працях досліджували О. Гургула, О. Кашинцева, О. Омельченко, К. Walsh, L. Gostin та ін. Попри відносно добру розробленість цієї теми (принаймні з огляду на кількість наукових праць), зауважуємо, що різні аспекти зловживання правом ще є мало дослідженими, як-то зловживання правами інтелектуальної власності на лікарські засоби та щодо співвідношення прав інтелектуальної власності та прав людини на охорону здоров'я.

Виклад основного матеріалу дослідження. В українській правовій науці зловживання правом активно дискутується і продовжує вивчатися зокрема теоретиками права та цивілістами. Вчені висувають різні правові позиції щодо сутності та визначення категорії зловживання правом.

Так, В. Резнікова визначає зловживання правом «як вольову та усвідомлену діяльність (дії) суб'єкта з недобросовісної реалізації свого суб'єктивного права не за його призначенням, що заподіює шкоду суспільним інтересам та/або особистим інтересам третіх осіб чи створює реальну загрозу її заподіяння при формальній правомірності такої діяльності (дій)» [1, с.34].

Р. Шишка зазначає: «зловживання правом – така поведінка управненої особи при здійсненні її суб'єктивного права, яка завдає шкоди іншим особам та кваліфікується як порушення цивільних їх прав» [2, с.26].

В юридичній доктрині не існує єдності щодо визначення як самого поняття зловживання правом, так і суті такої юридичної категорії. Однак, необхідно зауважити, що поведінка суб'єктів права, яка охоплюється категорією зловживання правом полягає власне у реалізації відповідними суб'єктами своїх прав у такий спосіб та/або у таких межах, що виходять за рамки правомірності здійснення таких прав у контексті завдання або наміру завдання шкоди іншим особам. Водночас частиною 4 статті 13 Цивільного кодексу України передбачено, що особа, здійснюючи цивільні права, повинна додержуватися моральних засад суспільства [3]. Таким чином межі здійснення прав мають корелюватися із загальновизнаними принципами суспільного життя, поведінки що базуються на моральних цінностях і проявляються в уявленнях та розумінні таких категорій як добро, честь, справедливість, достатність та ін.

Поділяємо думку В. Лазарева, що зловживання правом є небезпечним тим, що така поведінка зовні виглядає правомірною, тому що відбувається в межах формально належного права і залишається некараною поки не буде доведено спрямованість дії на завдання шкоди іншим особам [4, с. 179]. Саме зовнішній прояв зловживання правом, яке формально виглядає лише користуванням належними правами, створює ефект

невиразності, певною мірою прихованості дій, які за своєю природою є негативними, тому що завдають або націлені на завдання шкоди іншим особам.

Суб'єкти правовідносин вдаються до зловживання правом у різних сферах і сфера патентних прав на лікарські засоби не є винятком. Фармацевтичний ринок інтенсивно зростає у всьому світі. У 2022 році загальний світовий фармацевтичний ринок оцінювався в 1,48 трильйона доларів США [5]. Це незначне зростання у порівнянні з 2021 роком – 1,45 трильйона доларів США, проте статистика за двадцять минулих років демонструє стабільну позитивну динаміку щодо зросту вартості світового фармацевтичного ринку. Однак різні тактики зловживання патентними правами на лікарські засоби накладають значні витрати на споживачів і систему охорони здоров'я [6].

Піднесення фармацевтичної індустрії зумовлюється низкою факторів: новітні відкриття у сфері науки та техніки, виникнення загроз у сфері охорони здоров'я світового масштабу, які потребують реагування, на що виділяються відповідні кошти та ін. Очевидно, що розширення ринку веде і до зросту конкуренції на ньому. У таких умовах охорона прав інтелектуальної власності виробників фармацевтичної продукції відіграє ключову роль для забезпечення їх конкурентоспроможності. Зловживання патентними правами на лікарські засоби є дієвим інструментом для утримання монополії і як результат – прибутків.

Легального визначення зловживання правом немає, проте законодавство оперує формами юридично значущої поведінки, яку кваліфікує як зловживання правом. Так у ст. 13 Цивільного кодексу України, визначаючи межі здійснення цивільних прав, законодавець закріпив норму про те, що «не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах» [3]. Таким чином дії, які здійснюється особою задля завдання шкоди іншій особі є формою зловживання правом. У контексті зловживання патентними правами на лікарські засоби у першу чергу радше йдеться про забезпечення власного інтересу шляхом збереження монопольного становища на ринку, вигідного з позиції отримання прибутків (чи навіть надприбутків). Заподіяння шкоди іншій особі відбувається паралельно, тобто супроводжує першочергову мету, і характеризується множинністю суб'єктів (фактично необмеженого кола таких суб'єктів), яким заподіюється шкода чи створюється загроза її заподіяння, оскільки стосується як учасників ринку (конкурентів того, хто зловживає правом), так і споживачів (тут проявляється в обмеженні доступу до лікарських засобів як фізичному так і економічному).

Л. Осовітня визначає зловживання патентними правами «як різновид формально правомірної вольової та усвідомленої діяльності (дії) патентовласника, який використовує свої патентні права у межах закону, але всупереч основній меті цих прав, що заподіює шкоду учасникам ринку та/або споживачам, або суспільним інтересам, або інтересам третіх осіб, або створює реальну загрозу її заподіяння» [7, с. 98-99].

Ознакою зловживання патентними правами завжди є націленість на відповідний ринок та його учасників. У сфері фармації саме патент є найпоширенішим засобом охорони майнових прав інтелектуальної власності і завдяки цьому правоволодільці можуть штучно встановлювати і тривало підтримувати свою монополію.

Охорона прав інтелектуальної власності на лікарські засоби є важливим фактором розвитку фармації та стимулом для просування відповідних досліджень, але водночас дозволяє підтримувати монополії на ринку, що призводить до тривалого отримання надприбутків і забезпечення конкурентної переваги одних суб'єктів над іншими. Патентоволодільці вдаються до різних практик, так, наприклад, до зловживання патентними правами на лікарські засоби належить отримання так званих вічнозелених або вторинних патентів (виробники фармацевтичної продукції часто застосовують цей метод для підтримання довготривалої монополії після спливу строку дії первинного патенту [8]); патентний тролінг полягає у погрозах звернення або звернення до суду на порушення патентних прав; захисне патентування (отримання патенту на лікарський засіб, який може цікавити конкурентів, такі патенти блокують конкуренцію [9]) та інші тактики.

О. Омельченко зауважує про існуючі ризики патентування біологічних лікарських засобів, а саме щодо формального задоволення вимог закону про інформацію в описі винаходу, так щоб його міг здійснити фахівець у цій галузі, однак, фактично, не вказавши «найліпшу варіацію якогось із процесів чи його окремих складових», а захистивши таку інформацію комерційною таємницею, що призведе до неможливості виробників біосимілярів виготовити ліки, адже біологічні лікарські засоби значно чутливіші до процесу виробництва і важче піддаються реверсивній інженерії [10, с. 120]. Отже у такому випадку також може йтися про зловживання правами інтелектуальної власності, шляхом тактики поєднання патентних прав та права на комерційну таємницю.

Зловживання патентними правами на лікарські засоби негативно позначається на споживачах лікарських засобів, зокрема через несвоєчасне виведення на ринок генериків, високою ціною на існуючі препарати, що відповідно є стримуючим елементом для доступу до лікарських засобів.

Україна як член Світової організації торгівлі взяла на себе міжнародні зобов'язання щодо ефективного і належного захисту прав інтелектуальної власності відповідно до Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (далі Угода ТРІПС). Досліджуючи правові аспекти використання медичних технологій під час війни, О. Кашинцева та С. Кондратюк підсумовують, що у зв'язку зі збройною агресією росії проти України та з метою захисту здоров'я мирного населення та військових найбільш ефективним і зручним способом не порушувати права власників інтелектуальної власності на відповідні

медичні технології буде застосування винятку з безпеки ст. 73 Угоди ТРІПС для призупинення захисту прав інтелектуальної власності щодо лікарських засобів та медичних виробів першої необхідності [11, с. 60].

Тобто Угода ТРІПС передбачає правові механізми забезпечення державам-членам власних інтересів безпеки. Щодо зловживання правом у статті 8 Угоди ТРІПС закріплені принципи, де передбачено, що держави-члени можуть здійснювати заходи, необхідні для охорони здоров'я та спонукати суспільний інтерес у секторах, життєво важливих для їх соціально-економічного та технологічного розвитку. За умови відповідності таких заходів положенням Угоди ТРІПС, вони можуть бути необхідні для запобігання зловживанню правами інтелектуальної власності власниками цих прав [12].

З цих норм Угоди ТРІПС випливає, що зловживання правами інтелектуальної власності визнається мірою поведінки, що виходить за межі належного здійснення прав і держави-члени маю право вдаватися до запобігання та стримування таких дій.

Власники патентів на лікарські засоби в першу чергу націлені на тривале підтримання монополії та отримання прибутку, відтак їхня поведінка як зловживання правом обмежує конкуренцію. У частині 5 статті 13 Цивільного кодексу України закріплено, що «не допускаються використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монополюючим становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція» [3].

Серед інструментів запобігання зловживанню патентними правами як перешкоди доступу до лікування О. Кашинцева та Н. Трофименко виділяють:

- підвищення критеріїв патентоздатності винаходів, об'єктом яких є лікарські засоби;
- вилучення з-поміж об'єктів корисної моделі речовин (Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформи патентного законодавства» від 21.07.2020 р. № 816-IX [13] було внесено зміни до Закону України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі» відповідно до яких об'єктом корисної моделі може бути пристрій або процес (спосіб));
- можливість оскарження заявки на винахід будь-ким, хто вважає, що його права порушено через невідповідність такої заявки винахідницькому рівню [14].

Вважаємо, що ефективний судовий розгляд (особливо у контексті своєчасності розгляду справ) як захист від зловживання патентними правами на лікарські засоби має бути основним інструментом формування практики і культури правомірних меж здійснення патентних прав на лікарські засоби в силу самої природи правосуддя та положень частини 6 статті 13 Цивільного кодексу України відповідно до якої суд може зобов'язати особу припинити зловживання правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом [3]. На нашу думку, роль саме судового захисту (в силу суті природи правосуддя) сприятиме формуванню необхідної правової культури здійснення прав інтелектуальної власності на лікарські засоби як системи цінностей, побудованих на інтересах суспільства і покликаних їх забезпечити і коли поведінка суб'єктів правовідносин буде стримуватися у належних межах цілями сфери застосування їхньої продукції – охорона здоров'я. Якщо цінність прав полягає у їхньому здійсненні [15, с. 38], то справедливо коли права інтелектуальної власності на лікарські засоби мають цінність не лише для володільців таких прав, а й, у даному випадку, для пацієнтів як споживачів лікарських засобів тобто для задоволення суспільного інтересу щодо порятунку здоров'я та життя.

Деякі дослідження співвідношення прав інтелектуальної власності та суспільного інтересу свідчать, що існуючі законодавчі механізми не забезпечують належного подолання бар'єрів інтелектуальної власності навіть з огляду на потреби суспільного інтересу в час кризи, якою стала пандемія COVID-19 через що система прав інтелектуальної власності потребує реформування для кращого врахування суспільних інтересів [16].

L. Gostin та ін. слушно зауважують, що здоров'я необхідно розглядати як глобальне суспільне благо заради справедливості та створювати нові правові інструменти, засновані на правах і рівності, «переосмислена, зміцнена глобальна архітектура охорони здоров'я, яка базується на правах людини, стала б належним пам'ятником десяткам мільйонів, які загинули та зазнали тяжких страждань, і краще підготувала б світ до боротьби зі зміною клімату, резистентністю до антимікробних препаратів та іншими глобальними загрозами» [17].

Висновки. Враховуючи вище викладене, зловживання патентними правами на лікарські засоби – це поведінка володільця патентом, яка полягає у здійсненні ним своїх патентних прав з метою впливу на кон'юнктуру ринку для послаблення конкурентоспроможності його учасників та забезпечення власної монополії.

У зв'язку з тим, що сфера охорони здоров'я є особливо чутливою, тому саме у цій площині чи не найгостріше суспільство відчуває негативні наслідки зловживання правом. Нерівномірний економічний розвиток різних країн і різних прошарків населення у країнах ще більше посилює негативні наслідки зловживання патентними правами на лікарські засоби. Для України проблема з доступом до лікарських засобів безпрецедентно поглиблюється війною. На шляху забезпечення доступу до лікування необхідно керуватися основоположними правами людини: на життя та здоров'я та застосовувати людиноцентричний підхід, базований на гуманістичних цінностях, використовуючи правові механізми запобігання та припинення зловживання патентними правами на лікарські засоби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Резнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 23-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2013_1_5
2. Шишка Р. Б. Проблема зловживання правом в сучасному цивільному праві. *Приватне право і підприємництво*. 2014. Вип. 13. С. 24-27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2014_13_8
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>
4. Лазарєв В. В. Концепції розуміння сутності категорії «зловживання правом». *Право і безпека*. 2023. № 1 (88). С. 179–189. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.16>
5. Revenue of the worldwide pharmaceutical market from 2001 to 2022 URL: <https://www.statista.com/statistics/263102/pharmaceutical-market-worldwide-revenue-since-2001/>
6. Patent Thickets and Lost Drug Savings URL: <https://getmga.com/new-report-from-mga-examines-the-one-year-cost-savings-lost-due-to-patent-thickets/>
7. Осовітня Л. В. Зловживання патентними правами: сутність та поняття. *Приватне та публічне право*. 2019. № 4. С. 95-100.
8. Кондратюк С.В. Зловживання патентними правами на лікарські засоби: проблема практики вічного озеленення патентів. *Актуальні проблеми інтелектуального, інформаційного, інтернет права та ІТ права*: матеріали сьомої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 25 травня 2023 р.). Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2023. С.103-108.
9. Гургула О. Ліки та Патенти: Міфи, Реальність, Конкуренція Та Міжнародна Практика. *Юридична Газета*. 2017 № 6(556). URL: <https://ssrn.com/abstract=2915523>
10. Омельченко О. Правові та етичні межі захисту комерційної таємниці щодо виробництва біологічних лікарських засобів в умовах війни. *Право України*. 2023. №3. С.115-127.
11. Кашинцева О.Ю., Кондратюк С.В. Використання медичних технологій під час війни: виняток із безпеки Угоди ТРІПС Світової організації торгівлі. *Право України*. 2023. № 9. С. 48-62 URL: https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2023_9/pravo_2023_9-s3/
12. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15 квітня 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформи патентного законодавства: Закон України від 21.07.2020 р. № 816-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/816-20>
14. Кашинцева О., Трофименко М. Дослідження вічнозелених патентів на фармацевтичному ринку України. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2020. № 2. URL: <http://www.inprojournal.org/uk/category/archiv-nomeriv/>
15. Веренкіотова О. В. Здійснення цивільних прав: законодавчий аспект *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. №3 (44). С. 36-39. URL: http://pju.nuoua.od.ua/v3_2022/3_2022.pdf
16. Intellectual Property Rights and Access in Crisis [Електронний ресурс] / [K. Walsh, A. Wallace, M. Pavis та ін.]. IIC - International Review of Intellectual Property and Competition Law. 2021. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s40319-021-01041-1>
17. Human rights and the COVID-19 pandemic: a retrospective and prospective analysis [Електронний ресурс] / [L. Gostin, E. Friedman, S. Hossain та ін.]. *Lancet*. 2022. URL: [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(22\)01278-8/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(22)01278-8/fulltext)

REFERENCES:

1. Rieznikova, V. (2013). Zlovzhyvannia pravom: poniattia ta oznaky [Abuse of rights: concepts and signs]. *Universytetski naukovi zapysky*. № 1. S. 23-35. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2013_1_5 [in Ukrainian]
2. Shyshka, R. (2014). Problema zlovzhyvannia pravom v suchasnomu tsyvilnomu pravi. [The problem of abuse of law in modern civil law]. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo*, 13, 24-27. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2014_13_8 [in Ukrainian].
3. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 16, 2003]*. № 435-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> [in Ukrainian].
4. Lazariev, V. (2023) Kontseptsii rozuminnia sutnosti katehorii «zlovzhyvannia pravom» [Concepts of understanding the essence of the "law abuse" category]. *Pravo i bezpeka - Law and Security*, 1 (88), 179–189. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.16> [in Ukrainian].
5. *Revenue of the worldwide pharmaceutical market from 2001 to 2022*. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/263102/pharmaceutical-market-worldwide-revenue-since-2001/> [in English].
6. Patent Thickets and Lost Drug Savings URL: <https://getmga.com/new-report-from-mga-examines-the-one-year-cost-savings-lost-due-to-patent-thickets/> [in English].
7. Osovitnia, L. (2019). Zlovzhyvannia patentnymy pravamy: sutnist ta poniattia. [Revenue of the worldwide pharmaceutical market from]. *Pryvatne ta publichne pravo - Private and Public Law*, 4, 95-100 [in Ukrainian].

8. Kondratiuk, S. (2023). Zlovzhvannia patentnymi pravamy na likarski zasoby: problema praktyky vichnoho ozelenennia patentiv. [Revenue of the worldwide pharmaceutical market from]. *Aktualni problemy intelektualnoho, informatsiinoho, internet prava ta IT prava: materialy somoi Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Lviv, 25 travnia 2023 r.). Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet im. I. Franka, 103-108 [in Ukrainian].
9. Hurchula, O. (2017). Liky ta Patenty: Mify, Realnist, Konkurentsia Ta Mizhnarodna Praktyka [Medicines and Patents: Myths, Reality, Competition and International Practice]. *Yurydychna Hazeta*, 6(556). Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=2915523> [in Ukrainian].
10. Omelchenko, O. (2023). Pravovi ta etychni mezhi zakhystu komertsii taiemnytsi shchodo vyrobnytstva biolohichnykh likarskykh zasobiv v umovakh viiny.[Legal and ethical limits of the protection of commercial secrets regarding the production of biological medicinal products in wartime conditions]. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 3, 115-127 [in Ukrainian].
11. Kashyntseva, O., Kondratiuk, S. (2023). Vykorystannia medychnykh tekhnolohii pid chas viiny: vyniatok iz bezpeky Uhody TRIPS Svitovoi orhanizatsii torhivli. [The Use of Medical Technology in Wartime: The Security Exception of the World Trade Organization's TRIPS Agreement]. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 48-62. Retrieved from https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2023_9/pravo_2023_9-s3/ [in Ukrainian].
12. *Uhoda pro torhovelni aspekty prav intelektualnoi vlasnosti vid 15 kvitnia 1994 r. [Agreement on trade aspects of intellectual property rights dated April 15, 1994]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018 [in Ukrainian].
13. *Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo reformy patentnoho zakonodavstva: Zakon Ukrainy vid 21.07.2020 r. [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding patent legislation reform: Law of Ukraine dated 07/21/2020]*. № 816-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/816-20> [in Ukrainian].
14. Kashyntseva, O., Trofymenko, M. (2020). Doslidzhennia vichnozelenykh patentiv na farmatsevtichnomu rynku Ukrainy [Research of evergreen patents in the pharmaceutical market of Ukraine]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*, 2. Retrieved from <http://www.inprojournal.org/uk/category/archiv-nomeriv/> [in Ukrainian].
15. Verenkiotova, O. (2022). Zdiisnennia tsyvilnykh prav: zakonodavchy aspekt [Implementation of civil rights: legislative aspect]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 3 (44), 36-39. Retrieved from http://pjuv.nuoua.od.ua/v3_2022/3_2022.pdf [in Ukrainian].
16. Intellectual Property Rights and Access in Crisis [Elektronnyi resurs] / [K. Walsh, A. Wallace, M. Pavis ta in.]. *IIC - International Review of Intellectual Property and Competition Law*. 2021. Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1007/s40319-021-01041-1>. [in English].
17. *Human rights and the COVID-19 pandemic: a retrospective and prospective analysis* / [L. Gostin, E. Friedman, S. Hossain ta in.]. *Lancet*. 2022. Retrieved from [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(22\)01278-8/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(22)01278-8/fulltext) [in English].

Стаття надійшла до редакції: 8.11.2023

УДК: 342.72

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-227-231

Соболь Євген Юрійович,

доктор юридичних наук, професор,
ректор Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: 81sobol@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0804-8354>

Палій Валерій Валерійович,

кандидат юридичних наук,
заступник начальника Кропивницького
управління поліції з превентивної діяльності
Головного управління Національної поліції в Кіровоградській області
e-mail: valerii.palii90@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1881-2504>

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття присвячена аналізу проблем нормативно-правової бази при застосуванні адміністративно-правових заходів обмеження прав та свобод людини під час забезпечення публічної безпеки.

Констатовано, що важливою передумовою функціонування сучасної правової держави є наявність нормативно-правової основи діяльності державних органів їх системної взаємодії, незалежної судової системи, повноцінного громадянського суспільства.

Актуалізовано місце та роль Національної поліції України в контексті забезпечення публічної безпеки.

Визначено основні напрями вдосконалення діяльності підрозділів Національної поліції України при застосуванні адміністративно-правових заходів обмеження прав та свобод людини під час забезпечення публічної безпеки. Серед них: вдосконалення нормативно-правової бази застосування адміністративно-обмежувальних заходів прав та свобод людини під час забезпечення публічної безпеки; вдосконалення процедури відбору кандидатів на службу в органи та підрозділи Національної поліції України; навчання, підвищення кваліфікації, підготовка та перепідготовка працівників підрозділів Національної поліції України; вдосконалення організаційно-управлінської складової під час здійснення заходів по забезпеченню публічної безпеки та охорони публічного порядку; підвищення рівня якості контролю та нагляду за діяльністю підрозділів Національної поліції України.

Проаналізовано стан нормативно-правової бази застосування адміністративно-обмежувальних заходів прав та свобод людини під час забезпечення публічної безпеки.

Визначено наступні проблемні аспекти: безсистемність у прийнятті законодавчих актів яка в подальшому спричинила проблему їх практичного застосування, коли працівники поліції не мали відповідних роз'яснень та інструкцій щодо застосування вказаних норм, що призвело до того, що деяка частина винних осіб так і не понесла покарання за скоєне діяння; відсутність належної правотворчості на рівні прийняття підзаконних нормативно-правових актів. Вказано на важливість якісної розробки та прийняття відомчих нормативно-правових актів яка в подальшому ефективно впливає на дотримання законності в діяльності того чи іншого правоохоронного органу, дотримання прав і свобод людини та громадянина, підвищує рівень довіри населення до діяльності правоохоронної системи в цілому.

Ключові слова: Національна поліція України, публічна безпека, публічний порядок, адміністративно-правові заходи, права людини.

Sobol Y., Palii V. SOME PROBLEMS OF THE REGULATORY AND LEGAL BASE WHEN APPLYING ADMINISTRATIVE AND LEGAL MEASURES LIMITING HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS WHILE ENSURING PUBLIC SECURITY

The article is devoted to the analysis of the problems of the regulatory and legal framework in the application of administrative and legal measures to limit human rights and freedoms while ensuring public safety.

It was established that an important prerequisite for the functioning of a modern legal state is the presence of a regulatory and legal basis for the activity of state bodies, their systemic interaction, an independent judicial system, and a full-fledged civil society.

The place and role of the National Police of Ukraine in the context of ensuring public safety has been updated.

The main areas of improvement of the activity of the units of the National Police of Ukraine in the application of administrative and legal measures restricting human rights and freedoms while ensuring public safety have been determined. Among them: improvement of the legal framework for the application of administrative and restrictive measures of human rights and freedoms while ensuring public safety; improvement of the procedure for selecting candidates for service in bodies and units of the National Police of Ukraine; training, advanced training, training and retraining of employees of units of the National Police of

Ukraine; improvement of the organizational and management component during the implementation of measures to ensure public safety and protection of public order; increasing the level of quality control and supervision over the activities of units of the National Police of Ukraine.

The state of the normative legal framework for the application of administrative and restrictive measures of human rights and freedoms while ensuring public security is analyzed.

The following problematic aspects were identified: lack of system in the adoption of legislative acts, which later caused the problem of their practical application, when police officers did not have appropriate explanations and instructions on the application of the specified norms, which led to the fact that some of the guilty persons were never punished for the committed act; lack of proper law-making at the level of adoption of bylaws. The importance of high-quality development and adoption of departmental legal acts is indicated, which in the future effectively affects the observance of legality in the activities of one or another law enforcement agency, observance of the rights and freedoms of a person and citizen, and increases the level of public trust in the activity of the law enforcement system as a whole.

Key words: National Police of Ukraine, public safety, administrative and legal measures, human rights.

Постановка проблеми. Функціонування сучасної правової держави можливе лише при умовах існування дієвої нормативно-правової основи діяльності державних органів, їх системної взаємодії, незалежної судової системи, повноцінного громадянського суспільства, кожний індивідуум якого свідомий думки, що існують взаємні обов'язки громадянина та держави тощо. Цей перелік можна продовжувати, але головною тезою виступає думка, що лише за повноцінного дотримання прав та свобод людини та громадянина, гарантій їх відновлення при можливих порушеннях, держава може очікувати відповідного ставлення від своїх громадян щодо належного виконання ними своїх обов'язків.

Аналізуючи місце та роль у структурі державних органів України такого правоохоронного органу, як Національна поліція України, слід зазначити, що у зв'язку із його особливим статусом та специфікою завдання, його постійне та системне вдосконалення діяльності є не просто необхідністю для його існування, а й має вагомое значення для функціонування всієї правоохоронної системи нашої держави. Національна поліція України, як вже зазначалося, є одним із найбільш чисельних за своєю штатною структурою правоохоронних органів, а також його працівники є суб'єктами державної влади, які найбільш часто під час виконання своїх повноважень контактують з громадянами. Саме від результатів діяльності поліції в значній мірі залежить і суспільна думка про всі державні органи в цілому та правоохоронні зокрема. Як справедливо зауважує з цього приводу О.С. Устименко, «... повага, підтримка та захист прав і свобод людини і громадянина у діяльності Національної поліції України, ефективне функціонування її у механізмі забезпечення прав та свобод залежать від рівня дотримання поліцейськими принципів законності та верховенства права, службової дисципліни, взаємодії з суспільством на засадах партнерства та призводять до таких позитивних наслідків, як: зміцнення довіри і співпраці між різними категоріями населення, позитивний вплив на суспільну свідомість та формування поваги до закону, підтримка своєї професійної діяльності з боку різних інститутів громадянського суспільства та, передусім, підвищення авторитету та престижу працівників поліції в Україні» [1, с. 209].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У різні часи проблематиці вдосконалення діяльності підрозділів поліції (міліції) під час виконання обов'язків з охорони публічного (громадського) порядку та забезпечення публічної (громадської) безпеки були присвячені праці таких відомих науковців, як: Д.С. Афонін, А.В. Боксгорн, О.М. Бандурка, В.В. Галуцько, В.П. Петков, Є.Ю. Соболев, О.С. Юнін тощо.

Метою статті є дослідження та аналіз проблем нормативно-правової бази при застосуванні адміністративно-обмежувальних заходів прав та свобод людини під час забезпечення публічної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що застосування адміністративно-правових обмежень прав та свобод людини та громадянина працівниками підрозділів Національної поліції України на даний час суспільством сприймається зовсім не однозначно, зокрема, й негативно, і до цього призводить значна кількість причин.

Вважаємо, що до питання вдосконалення діяльності такого правоохоронного органу, як Національна поліція України, потрібно підходити комплексно, з врахуванням не тільки актуальних проблем, а й із прогнозуванням запровадження перспективного законодавства, запозиченням передового досвіду провідних країн світу тощо. У зв'язку із зазначеним вважаємо за необхідне навести думку Р.Ю. Кіяшко та І.С. Кравченко, які, досліджуючи питання проблемних аспектів діяльності патрульної служби Національної поліції України, справедливо наголошують на «... комплексності подолання виокремлених проблем в організації діяльності поліцейських патрульної служби Національної поліції України» [2, с. 142]. Вони справедливо вважають, що «фрагментарне усунення недоліків не дасть результату, а системність у реалізації змін у діяльності органів і підрозділів МВС України сприятиме створенню органу європейського формату» [2, с. 142]. Слід зазначити, що дана теза актуальна і для всієї діяльності підрозділів Національної поліції України загалом, так і для сфери застосування вказаним правоохоронним органом адміністративно-обмежувальних заходів під час забезпечення публічної безпеки.

Враховуючи зазначене, пропонуємо виділити такі основні напрями вдосконалення діяльності підрозділів Національної поліції України у досліджуваній нами сфері:

вдосконалення нормативно-правової бази застосування адміністративно-обмежувальних заходів прав та свобод людини під час забезпечення публічної безпеки;

вдосконалення процедури відбору кандидатів на службу в органи та підрозділи Національної поліції України;

навчання, підвищення кваліфікації, підготовка та перепідготовка працівників підрозділів Національної поліції України;

вдосконалення організаційно-управлінської складової під час здійснення заходів по забезпеченню публічної безпеки та охорони публічного порядку;

підвищення рівня якості контролю та нагляду за діяльністю підрозділів Національної поліції України.

Аналізуючи питання вдосконалення нормативно-правової бази застосування адміністративно-обмежувальних заходів прав та свобод людини під час забезпечення публічної безпеки, слід зазначити, що в даному сегменті нормотворчої діяльності є значні проблеми. Наприклад, спроба криміналізації такого адміністративного правопорушення, як керування особою транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, що передбачено ст. 130 Кодексу України про адміністративні правопорушення [3], у 2020 році спричинила справжній правовий хаос у цьому питанні, коли деякий час існувало дві редакції вищезгаданої статті, а також Кримінальний Кодекс було доповнено ст. 286-1 «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння» [4]. По-перше, законодавець, враховуючи страшний статистику загибелі та травмування людей в дорожньо-транспортних пригодах у нашій країні через осіб, які керували транспортними засобами у стані сп'яніння, що в десятки разів перевищує подібні статистичні дані провідних країн світу, вирішив посилити покарання за вказане діяння. Для цього Верховною Радою України 22.11.2018 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [5], норми якого набрали чинності з 1 липня 2020 року. Проте прийняті норми викликали бурхливу реакцію наукової спільноти, суспільства та правозахисників, у зв'язку з чим законодавець змушений був декриміналізувати ним же прийняті норми внесеними змінами до чинного законодавства Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [5], який набрав чинності 03 липня 2020 року. Тобто реально першопочаткові норми щодо криміналізації керування транспортним засобом у стані сп'яніння були чинними дві доби, проте окремі судові справи щодо притягнення винних до відповідальності тривали досить довгий час і викликали чимало дискусій як в наукових колах, так і серед представників правоохоронних та судових органів.

По-друге, наведена безсистемність у прийнятті законодавчих актів породила проблему їх практичного застосування, коли працівники поліції не мали відповідних роз'яснень та інструкцій щодо застосування вказаних норм, що призвело до того, що деяка частина винних осіб так і не понесла покарання за скоєне діяння.

Тобто можемо спостерігати іншу наявну проблему – відсутність належної правотворчості на рівні прийняття підзаконних нормативно-правових актів. Слід зазначити, що якість розробки та прийняття відомчих нормативно-правових актів має важливе значення у діяльності правоохоронних органів, оскільки, ґрунтуючись на чинному законодавстві та пройшовши відповідну правову експертизу та реєстрацію, вони чітко регламентують поведінку працівників у конкретній ситуації, їх права та обов'язки, що в кінцевому результаті ефективно впливає на дотримання законності в діяльності того чи іншого правоохоронного органу, дотримання прав і свобод людини та громадянина, підвищує рівень довіри населення до діяльності правоохоронної системи в цілому.

Окремі дослідники пов'язують виникнення такої проблеми із періодом реорганізації української міліції в поліцію, коли значна частина досвідчених працівників штабного апарату Міністерства внутрішніх справ з тих чи інших причин змушена була залишити службу, що призвело до певних прогалин у передачі досвіду нормотворчості, напрацьованої системи обговорення та прийняття відповідного підзаконного нормативно-правового акта тощо. Яскравим прикладом подібної ситуації стало прийняття нового наказу МВС України «Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України» від 28.03.2018 р. № 111 [6] (втратив чинність відповідно до Наказу МВС України від 27.04.2020 р. № 357), який одночасно затверджував Інструкцію з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України [6] та скасовував попередній подібний наказ МВС «Про організацію реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події та забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ України» від 22.10.2012 р. №940 [7]. Звичайно, необхідність зміни вказаної інструкції на той час була більш ніж необхідною та актуальною у зв'язку із зміною пріоритетів у діяльності МВС, реформуванням міліції в поліцію тощо. Проте проблема полягає в тому, що у нормах скасованого наказу було передбачено дві інструкції, на відміну від нового – «Інструкція з організації реагування органів внутрішніх справ на повідомлення про кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події» [7] та «Інструкція про оперативне інформування в

органах і підрозділах внутрішніх справ, внутрішніх військах та навчальних закладах МВС України» [8]. Тобто поза увагою залишилася важлива складова повсякденної діяльності Національної поліції України, адже Інструкція про оперативне інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ, внутрішніх військах та навчальних закладах МВС України містить у собі «Перелік кримінальних правопорушень, інших правопорушень, надзвичайних ситуацій та інших подій, інформація про які подається до МВС України, головних управлінь, управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті, Головного управління внутрішніх військ МВС України» [8], який є досить важливим чинником у системі реагування на резонансні події, які тим чи іншим чином можуть сколихнути суспільство або мати значний вплив на соціальну та політичну ситуацію в державі тощо. Намагання швидко владнати ситуацію, що склалася, не дали результатів, і залишена поза увагою Інструкція в частковій формі була затверджена в окремому наказі МВС України «Про затвердження Переліку правопорушень та подій, інформація про які подається до центрального органу управління поліції, головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях та м. Києві» від 04.06.2018 р. №645 [9].

Висновки. Резюмуючи викладене зазначимо, що значний проміжок часу (близько трьох місяців) такий важливий аспект діяльності поліції, як інформування та, відповідно, реагування, залишався нерегламентованим, а відповідне сповіщення здійснювалося лише за інерцією, по напрацьованому досвіду, при цьому за відсутності повідомлення вищих чергової частини або невчасне таке повідомлення притягнути до дисциплінарної відповідальності працівника поліції, який допустив подібне, не виявилось можливим. Звичайно, головна проблема полягає не в уникненні дисциплінарного покарання працівником поліції, а в підтриманні службової дисципліни, належного рівня діловодства та належного виконання своїх службових обов'язків працівниками – суб'єктами правоохоронної діяльності, адже все перераховане у комплексі і створює підґрунтя для діяльності правоохоронного органу демократичної, правової держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Устименко О.С. Національна поліція України у механізмі забезпечення прав і свобод людини і громадянина. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* (м. Харків, 27 жовтня 2017 р.). МВС України, ХНУВС. Харків, 2017. С. 208-210.
2. Кіяшко Р.Ю., Кравченко І.С. Актуальні проблеми діяльності патрульної служби Національної поліції України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 39(1). С. 139-142.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-Х. (дата оновлення: 06.11.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (дата оновлення: 06.11.2022). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 р. № 2617 – VIII. (дата оновлення: 20.12.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>
6. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України»: наказ МВС України від 28.03.2018 р. № 111. (втратив чинність Наказ МВС України від 27.04.2020 р. № 357) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0371-18#Text>
7. Про організацію реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події та забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ України: наказ МВС України від 22.10.2012 р. №940. (втратив чинність Наказ МВС України від 16.02.2018 р. № 111). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0054-13#Text>
8. Інструкція про оперативне інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ, внутрішніх військах та навчальних закладах МВС України: затверджена наказом МВС України від 22.10.2012 р. №940. (втратив чинність Наказ МВС України від 16.02.2018 р. № 111). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0055-13#n4>
9. Про затвердження Переліку правопорушень та подій, інформація про які подається до центрального органу управління поліції, головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях та м. Києві»: Наказ НПУ від 04.07.2018 р. №645. URL: <https://bit.ly/3VJJKXL4>

REFERENCES:

1. Ustyenko, O.S. (2017, October 27). *Natsionalna politsiia Ukrainy u mekhanizmi zabezpechennia prav i svobod liudyny i hromadianyna*. [The National Police of Ukraine in the mechanism of ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen]. *Pravookhoronna funktsiia derzhavy: teoretyko-metodolohichni ta istoriko-pravovi problemy*. MVS Ukrainy, KhNUVS. Kharkiv. 208-210. [in Ukrainian].
2. Kiiashko, R.Iu. Kravchenko, I.S. (2016). *Aktualni problemy diialnosti patrolnoi sluzhby Natsionalnoi politsii Ukrainy*. [Actual problems of the patrol service of the National Police of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. Vyp. 39(1). 139-142. [in Ukrainian].

3. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. (1984, December 7). [Code of Ukraine on administrative offenses]. *Zakon № 8073-X*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].
4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. (2001, April 5). [Criminal codex of Ukraine]. *Zakon № 2341-III*. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
5. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen. (2018, November 22). [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the simplification of pre-trial investigation of certain categories of criminal offenses]. *Zakon Ukrainy № № 2617 – VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii reahuvannia na zaiavy ta povidomlennia pro kryminalni, administratyvni pravoporushennia abo podii ta operatyvnoho informuvannia v orhanakh (pidrozdilakh) Natsionalnoi politsii Ukrainy». (2018, March 28). [On the approval of the Instructions on the organization of response to applications and reports on criminal, administrative offenses or events and operational information in the bodies (subdivisions) of the National Police of Ukraine"]. *Nakaz № 111*. (vtratyv chynnist Nakaz MVS Ukrainy vid 27.04.2020. № 357) Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0371-18#Text> [in Ukrainian].
7. Pro orhanizatsiiu reahuvannia na povidomlennia pro kryminalni pravoporushennia, inshi pravoporushennia, nadzvychaini sytuatsii ta inshi podii ta zabezpechennia operatyvnoho informuvannia v orhanakh i pidrozdilakh vnutrishnikh sprav Ukrainy. (2012, October 22). *Nakaz MVS Ukrainy №940*. (vtratyv chynnist Nakaz MVS Ukrainy vid 16.02.2018. № 111). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0054-13#Text> [in Ukrainian].
8. Instruksiia pro operatyvne informuvannia v orhanakh i pidrozdilakh vnutrishnikh sprav, vnutrishnikh viiskakh ta navchalnykh zakladakh MVS Ukrainy. (2018, February 16). [Instructions on operational information in bodies and divisions of internal affairs, internal troops and educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Nakaz MVS Ukrainy №940*. (vtratyv chynnist Nakaz MVS Ukrainy vid 16.02.2018. № 111). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0055-13#n4> [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Pereliku pravoporushen ta podii, informatsiia pro yaki podaietsia do tsentralnogo orhanu upravlinnia politsii, holovnykh upravlin Natsionalnoi politsii v Avtonomnii Respublitsi Krym ta m. Sevastopoli, oblastiakh ta m. Kyievi». (2018, July 4). [On the approval of the List of offenses and events, information about which is submitted to the central police management body, the main offices of the National Police in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, the regions and the city of Kyiv."]. *Nakaz NPU №645*. Retrieved from: <https://bit.ly/3VJKXL4> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 8.11.2023

УДК 343.121

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-231-235

Шатрава Сергій Олександрович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування
Харківського національного університету внутрішніх справ
e-mail: sergshatrava@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7072-961X>

Джафарова Олена В'ячеславівна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри поліцейської діяльності
та публічного адміністрування факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ
e-mail: olenadzharafarova@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4201-0218>

УЧАСТЬ ЗАХИСНИКА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

У даній роботі розглядається роль захисника в контексті кримінального провадження, акцентуючи увагу на теоретичних завданнях та практичних аспектах їх застосування в сучасній юридичній практиці. Висвітлюються ключові

Випуск 15. 2023

© С.О.Шатрава, О.В.Джафарова, 2023

принципи діяльності захисника, його правові положення та функції, які він виконує щоб забезпечити захист прав і свобод осіб, залучених до кримінального процесу. Особливо увага приділяється аналізу нормативно-правової бази, яка регулює діяльність захисника, та впливу міжнародних стандартів на формування вітчизняної правової системи. Розкриваються складності та виклики, з якими стикаються захисники у своїй діяльності, включаючи обмежений доступ до матеріалів справи, труднощі у спілкуванні з клієнтами, збір та аналіз доказів, а також психологічні аспекти роботи в умовах високого емоційного тиску. Ця робота підкреслює значення ефективного захисту в кримінальному процесі як основи забезпечення справедливого судочинства та відповідності процесуального провадження вимогам закону та прав людини. Висновки, представлені в роботі, мають на меті сприяти подальшому розвитку юридичної науки в області кримінального процесу та покращенню практики застосування законодавства, що, у свою чергу, сприятиме підвищенню ефективності захисту та захисту прав осіб у кримінальному процесі.

Ключові слова: адвокат, адвокатура, захисник, захист, представник, потерпілий, заявник, свідок, захист (забезпечення) прав, свобод і законних інтересів, кваліфікована правнича допомога, кримінальне провадження, міжнародні стандарти, права та свободи, справедливе судочинство.

Dzhafarova O., Shatrava S. PARTICIPATION OF DEFENSE COUNSEL IN CRIMINAL PROCEEDINGS: ISSUES OF THEORY AND PRACTICE

This paper examines in detail the role of defense counsel in the context of criminal proceedings, focusing on theoretical tasks and practical aspects of their application in modern legal practice. The author highlights the key principles of defense counsel's activities, their legal provisions and the functions they perform to ensure the protection of the rights and freedoms of persons involved in criminal proceedings. Particular attention is paid to the analysis of the legal framework governing the activities of a defense counsel and the impact of international standards on the formation of the national legal system. The author reveals the difficulties and challenges faced by defense counsels in their work, including limited access to case files, difficulties in communicating with clients, collecting and analyzing evidence, and psychological aspects of working under high emotional pressure. This paper emphasizes the importance of effective defense in criminal proceedings as a basis for ensuring fair trial and compliance of the proceedings with the law and human rights. The conclusions presented in this work are intended to contribute to the further development of legal science in the field of criminal law and improve the practice of applying legislation, which, in turn, will contribute to the effectiveness of defense and protection of human rights in criminal proceedings.

Key words: lawyer, advocacy, defender, protection, representative, victim, applicant, witness, protection (ensurement) of rights, freedoms and legal interests, qualified legal assistance, criminal proceedings, international standards, rights and freedoms, fair trial.

Постановка проблеми. У сучасній системі кримінального правосуддя, фігура захисника займає ключове місце, відіграючи роль не тільки захисника інтересів підозрюваного або обвинуваченого, але й діючи як фундаментальний елемент забезпечення правосуддя та балансу в процесі. Право на захист є одним з основоположних прав людини, визнаним міжнародними нормами та національними законодавствами, що підкреслює значення ролі захисника в кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто звернути увагу, що питанням участі захисника в кримінальному провадженні приділено увагу вчених, зокрема: С.Є. Абламський «Участь захисника у спеціальному досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень» (2021), Є.В. Діденко «Забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному процесі» (2013), В.В. Єрохін, О.О. Юхно «Захисник як учасник кримінального провадження» (2018), В.М. Кіяниця, К.О. Гуцько «Щодо участі захисника у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування» (2023), В.П. Машика «Роль захисника у здійсненні представництва в кримінальному провадженні» (2019), О.В. Мартовицька «Повноваження захисника при наданні правничої допомоги іншим учасникам кримінального провадження», І.О. Нечасєва «Проблемні питання процесуального статусу захисника в досудовому розслідуванні» тощо. В той же час, залишаються питання, які потребують вирішення в межах наукової праці.

Мета статті постає в з'ясуванні участі захисника у кримінальному провадженні спрямованому на забезпечення належних умов для здійснення захисту, включаючи взаємодію з клієнтом, та протидія неправомірному тиску на захисників, що становить ключову роль у забезпеченні законності та справедливості кримінального судочинства в цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичні засади участі захисника в кримінальному процесі обумовлені потребою забезпечення справедливого, прозорого та ефективного процесу, де права та свободи кожного індивіда захищені відповідно до закону. Участь захисника в кримінальному провадженні базується на принципі рівності сторін, що передбачає забезпечення рівних можливостей для обвинувачення та захисту викладати свої аргументи, надавати докази та брати участь у процесуальних діях [1]. Цей принцип є основою для створення умов, при яких захисник може ефективно виконувати свої обов'язки, забезпечуючи тим самим захист прав і законних інтересів свого клієнта. Захисник виступає як посередник між державою та індивідом, надаючи останньому професійну юридичну допомогу та підтримку. Його роль розглядається не тільки як представництво інтересів підозрюваного або обвинуваченого в суді та інших інстанціях, але й як забезпечення дотримання процесуальних гарантій та захисту прав людини [2]. Захисник відіграє вирішальну роль у виявленні та оскарженні процесуальних порушень, зловживань та неправомірних дій з боку правоохоронних органів, сприяючи тим самим підвищенню довіри до судової системи та зміцненню правової держави.

Важливим аспектом участі захисника в кримінальному процесі є його здатність забезпечувати компетентний юридичний аналіз пред'явлених звинувачень, складання обґрунтованих та ефективних

стратегій захисту, здійснення критичного аналізу зібраних доказів, а також підготовку та подання процесуальних документів, що сприяють захисту прав обвинуваченого або підозрюваного. Захисник виступає як ключовий учасник судових дебатів, де він має можливість аргументовано викладати позицію захисту, висувати заперечення проти доказів обвинувачення, а також запрошувати та допитувати свідків [3]. Необхідність забезпечення високого рівня професіоналізму та етичності серед захисників є ще одним важливим аспектом, що впливає на ефективність кримінального провадження. Професійні стандарти та етичні норми, яких мають дотримуватися захисники, відіграють ключову роль у підтримці високого рівня довіри до судової системи та адвокатури загалом. Вони сприяють забезпеченню прозорості, чесності та справедливості в кримінальному судочинстві, запобігаючи будь-яким проявам зловживань, неправомірного впливу або корупції. У сукупності, теоретичні засади участі захисника в кримінальному провадженні підкреслюють важливість цієї ролі у забезпеченні прав і свобод індивіда, захисту його законних інтересів та підтримці основ демократичної правової держави.

Отже, здатність захисника ефективно виконувати свої обов'язки, дотримуючись при цьому високих професійних та етичних стандартів, є ключовою для справедливого та ефективного кримінального процесу.

Практичні аспекти участі захисника в кримінальному провадженні охоплюють широкий спектр діяльності, що вимагає від адвоката не лише глибоких знань законодавства, але й вміння ефективно застосовувати ці знання на практиці для захисту прав та інтересів свого клієнта. У реальному судовому процесі роль захисника стає вирішальною у формуванні стратегії захисту, зборі та аналізі доказів, підготовці процесуальних документів, взаємодії з клієнтом, свідками, експертами та правоохоронними органами, а також у представленні інтересів обвинуваченого чи підозрюваного у судових засіданнях [3]. На практиці захисник розпочинає свою роботу з детального вивчення матеріалів справи, оцінки обставин і фактів, на яких базується обвинувачення, і формування стратегії захисту. Цей процес включає аналіз законодавства, прецедентного права, збір додаткових доказів, які можуть спростувати звинувачення або зменшити ступінь відповідальності клієнта [4]. Захисник проводить зустрічі з клієнтом, щоб обговорити деталі справи, розробити лінію захисту та підготувати клієнта до можливих допитів та судових засідань. Важливою частиною роботи захисника є взаємодія зі свідками та експертами. Адвокат визначає, які свідчення та експертні висновки можуть бути корисними для справи, організовує їх допити та готує до них, а також оскаржує недостовірні або сумнівні свідчення та висновки, надані з боку обвинувачення. Процесуальні документи, які готує захисник, є ключовими у процесі кримінального провадження. Це включає складання заперечень проти обвинувачення, клопотань про відвід суддів, прокурорів, запитів на додаткове розслідування, клопотань про залучення або відхилення доказів. Кожен з цих документів вимагає від адвоката не тільки глибокого розуміння права, але й уміння аргументовано викладати свою позицію, переконливо обґрунтовувати свої вимоги та застосовувати норми права до конкретних обставин справи [5]. Під час судових засідань захисник активно бере участь у процесі, представляючи інтереси свого клієнта, виступаючи з процесуальними заявами, задаючи питання свідкам, беручи участь у дебатах [6]. Саме тут важливою стає здатність адвоката до публічних виступів, вміння логічно, послідовно та переконливо аргументувати свою позицію, застосовувати тактику та стратегію захисту, розроблену на попередніх етапах справи. Захисник також виконує важливу роль у післясудовій фазі, допомагаючи клієнту у виконанні судового рішення, поданні апеляційних або касаційних скарг у випадку незгоди з вердиктом суду. В цьому контексті адвокат аналізує можливість для перегляду справи, підготовки та подання необхідних документів до вищестоящих судових інстанцій.

Практична діяльність захисника в кримінальному провадженні є комплексною та багатогранною, вимагаючи від нього не лише юридичних знань, але й стратегічного мислення, психологічних навичок, уміння працювати з людьми, а також високої професійної етики.

Проблемні питання, пов'язані з участю захисника в кримінальному провадженні, є важливим аспектом, що вимагає уваги як від правозахисних організацій, так і від законодавчої влади [7]. Ці проблеми охоплюють широкий спектр питань, від обмеженого доступу до матеріалів справи до труднощів у забезпеченні ефективного захисту через недоліки у законодавстві та практиці його застосування. Шляхи вирішення цих проблем потребують комплексного підходу, що включає законодавчі зміни, підвищення професійних стандартів адвокатури та вдосконалення судової практики. Однією з головних проблем є обмежений доступ захисника до матеріалів кримінальної справи на ранніх стадіях розслідування. Це ставить під загрозу принцип рівності сторін та може призвести до порушення права на справедливий суд. Вирішення цієї проблеми може полягати в удосконаленні законодавчих норм, які б гарантували захиснику право на доступ до всіх матеріалів справи з моменту взяття на облік кримінального провадження. Іншою важливою проблемою є відсутність ефективних механізмів контролю за дотриманням прав обвинуваченого та захисника. Це включає випадки неправомірного тиску на захисника, обмеження його діяльності або недопуск до клієнта. Шляхи вирішення можуть включати введення суворіших санкцій за порушення прав захисника, а також зміцнення гарантій незалежності адвокатської діяльності [7]. Проблема недостатньої кваліфікації та професійної підготовки захисників також має значний вплив на ефективність кримінального провадження. Вирішити її можна шляхом реформування системи освіти та підвищення кваліфікації адвокатів, введення обов'язкових програм підвищення кваліфікації з акцентом на практичних навичках та етиці. Крім того, існує проблема недосконалої законодавства, яке не завжди враховує всі аспекти та особливості сучасних

кримінальних проваджень. Законодавчі зміни, спрямовані на усунення прогалин у законі та адаптацію норм до потреб сучасного суспільства та міжнародних стандартів, можуть значно покращити ситуацію. Важливим аспектом є також забезпечення прозорості та відкритості кримінального провадження [6]. Це можна досягти за допомогою використання сучасних технологій для забезпечення доступу до судових засідань, рішень та матеріалів справи широкому колу осіб, що сприятиме збільшенню довіри до судової системи та зменшенню корупційних ризиків. Реформування кримінального провадження з метою вирішення вищезазначених проблем вимагає злагоджених зусиль усіх гілок влади, а також активної участі громадськості та професійних асоціацій. Тільки комплексний підхід та взаємодія всіх зацікавлених сторін дозволять досягти значного прогресу в забезпеченні прав та свобод осіб у кримінальному процесі [7].

У контексті розгляду проблемних питань, пов'язаних із участю захисника в кримінальному провадженні, необхідно звернути увагу на важливість забезпечення балансу між правами захисту та необхідністю ефективного розслідування. Виникає нагальна потреба у вдосконаленні механізмів, що забезпечують цей баланс, зокрема через перегляд норм, які регулюють збір та використання доказів, доступ до яких може бути обмеженим для захисника [7]. Розробка та впровадження чітких правил, що забезпечують об'єктивність та неупередженість при зборі доказів, стане кроком до зміцнення правової держави та захисту основоположних прав людини. Значна увага має бути приділена також питанню незалежності судової системи та її ролі у забезпеченні ефективної участі захисника в кримінальному процесі. Суди мають відігравати ключову роль у захисті прав та законних інтересів обвинуваченого, забезпечуючи справедливий розгляд справи та відновлення порушених прав. Підвищення кваліфікації суддів, особливо в частині застосування норм міжнародного права та європейських стандартів у сфері захисту прав людини, є важливим аспектом, що сприятиме покращенню якості судочинства [8]. Не менш важливим є забезпечення відкритості та прозорості кримінального процесу. Громадський контроль за діяльністю правоохоронних органів та судової системи може відіграти значну роль у попередженні порушень прав захисника та обвинуваченого. Розширення доступу до судових засідань, використання сучасних інформаційних технологій для трансляції засідань онлайн, забезпечення вільного доступу до судових рішень є кроками на шляху до збільшення довіри громадськості до судової системи. Важливим аспектом є також сприяння розвитку адвокатури як незалежної, високопрофесійної гілки юридичної професії. Забезпечення незалежності адвокатської діяльності, захист адвокатів від будь-яких форм тиску та втручання у їхню професійну діяльність, підвищення стандартів професійної етики є ключовими елементами, що сприятимуть підвищенню якості правової допомоги та захисту прав людини в кримінальному процесі [9].

Таким чином, вирішення проблемних питань, пов'язаних з участю захисника в кримінальному провадженні, вимагає комплексного підходу, що включає законодавчі, інституційні та професійні зміни. Тільки шляхом спільних зусиль всіх зацікавлених сторін можна досягти значного прогресу у забезпеченні ефективного захисту прав та свобод учасників кримінального процесу.

Висновки. Отже, роль захисника в кримінальному провадженні є визначальною для забезпечення принципів справедливості, рівності сторін та захисту прав та свобод людини. Участь кваліфікованого захисника в процесі не лише сприяє ефективному захисту інтересів обвинуваченого чи підозрюваного, але й відіграє ключову роль у забезпеченні законності та справедливості кримінального судочинства в цілому. Аналіз теоретичних засад та практичного застосування показує, що, незважаючи на наявність законодавчо закріплених гарантій, на практиці захисники стикаються з низкою проблем, які ускладнюють реалізацію їхніх повноважень та обмежують можливість для надання ефективної правової допомоги. Проблематика доступу до матеріалів справи, забезпечення належних умов для здійснення захисту, включаючи взаємодію з клієнтом, та протидія неправомірному тиску на захисників вимагає системних змін, зокрема перегляду законодавства та покращення правозастосовної практики. Вирішення цих питань має стати пріоритетом для законодавчої та виконавчої влади, а також для судової системи, щоб забезпечити дотримання міжнародних стандартів прав людини та підвищити довіру суспільства до механізмів кримінальної юстиції. Крім того, нагальною є потреба в підвищенні професійного рівня захисників через реформування системи освіти та підготовки адвокатів, введення обов'язкових програм підвищення кваліфікації, що відповідають сучасним вимогам та викликам. Також необхідно зміцнювати інституційну незалежність адвокатури, щоб адвокати могли виконувати свої обов'язки без страху перед можливими репресіями.

Враховуючи викладене, стає зрозумілим, що успіх кримінального провадження в значній мірі залежить від забезпечення умов для ефективної участі захисника. Це передбачає не тільки законодавче врегулювання їхньої діяльності, але й створення реальних гарантій для їх застосування на практиці. Розвиток демократичного суспільства, повага до прав людини та забезпечення високих стандартів правосуддя неможливі без ефективної та незалежної системи кримінального захисту, яка є ключовою ланкою в механізмі захисту основоположних прав і свобод кожної особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Використання спеціальних знань під час розслідування несанкціонованого втручання в роботу ЕОМ (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку: метод. рек. / С.С. Охріменко, О. С. Тарасенко, О. М. Стрільців. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 74 с.
2. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із розповсюдженням в мережі Інтернет забороненого контенту: метод. рек. / О. С. Тарасенко, О. М. Стрільців, О. О. Волков та ін.; за

заг. ред. Ю. Ю. Орлова. Київ: ГСУ, Нац. акад. внутр. справ, 2016. 78 с.

3. Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань у досудовому провадженні: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. 180 с.

4. Пашнев Д. В., Рудик М. В. Особливості виявлення та кримінально-правова кваліфікація злочинів, що посягають на комп'ютерну інформацію з обмеженим доступом. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/19906/%CF>

5. Захарова О. В. Особливості проведення огляду, вилученої комп'ютерної техніки під час розслідування комп'ютерних злочинів. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzlubp_2011_7_53.pdf.

6. Рекомендації щодо особливостей досудового розслідування та процесуального керівництва у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені з використанням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. URL: https://www.gp.gov.ua/userfiles/metodichka_Kiber_11_07_17.doc.

7. Пашнев Д. В. Особливості виявлення і фіксації криміналістично значимої комп'ютерної інформації при розслідуванні злочинів. *Право і безпека*. 2003. № 1. С. 108–111.

8. Карпінська Н., Крикунов О. Окремі питання проведення судової комп'ютерно-технічної експертизи у кримінальному судочинстві. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 1 (9). С. 140–144.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13 квітня 2012. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

REFERENCES:

1. Vykorystannya spetsial'nykh znan' pid chas rozsliduvannya nesanktsionovanoho vtruchannya v robotu EOM (komp'yuteriv), avtomatyzovanykh system, komp'yuternykh merezh chy merezh elektrosv'yazku [Use of special knowledge during the investigation of unauthorized interference in the operation of computers (computers), automated systems, computer networks or telecommunication networks]: metod. rek. / S.S. Okhrimenko, O. S. Tarasenko, O. M. Stril'tsiv. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, 2017. 74 s. [in Ukrainian].

2. Osoblyvosti rozsliduvannya kryminal'nykh pravoporushen', pov'yazanykh iz rozpovsyudzhennyam v merezhi Internet zaboronеноho kontentu [Peculiarities of the investigation of criminal offenses related to the distribution of prohibited content on the Internet]: metod. rek. / O. S. Tarasenko, O. M. Stril'tsiv, O. O. Volkov ta in.; za zah. red. YU. YU. Orlova. Kyiv: HSU, Nats. akad. vnutr. sprav, 2016. 78 s. [in Ukrainian].

3. Revaka, V. M. (2006). Formy vykorystannya spetsial'nykh piznan' u dosudovomu provadzhenni [Forms of using special knowledge in pre-trial proceedings] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. 180 s. [in Ukrainian].

4. Pashnyev, D. V., Rudyk, M. V. Osoblyvosti vyyavlennya ta kryminal'no-pravova kvalifikatsiya zlochyniv, shcho posyahayut' na komp'yuternu informatsiyu z obmezhenym dostupom [Peculiarities of detection and criminal-legal qualification of crimes that encroach on computer information with limited access]. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/19906/%CF>. [in Ukrainian].

5. Zakharova, O. V. Osoblyvosti provedennya ohlyadu, vyluchenoyi komp'yuternoyi tekhniky pid chas rozsliduvannya komp'yuternykh zlochyniv [Zakharova Peculiarities of examination of seized computer equipment during the investigation of computer crimes]. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzlubp_2011_7_53.pdf. [in Ukrainian].

6. Rekomendatsiyi shchodo osoblyvostey dosudovoho rozsliduvannya ta protsesual'noho kerivnytstva u kryminal'nykh provadzhennyakh pro zlochyny, vchyneni z vykorystannyam elektronno-obchyslyval'nykh mashyn (komp'yuteriv), system ta komp'yuternykh merezh i merezh elektrosv'yazku [Recommendations regarding the peculiarities of pre-trial investigation and procedural guidance in criminal proceedings about crimes committed with the use of electronic computing machines (computers), systems and computer networks and telecommunication networks]. URL: https://www.gp.gov.ua/userfiles/metodichka_Kiber_11_07_17.doc. [in Ukrainian].

7. Pashnyev, D. V. (2003). Osoblyvosti vyyavlennya i fiksatsiyi kryminalistychno znachymoyi komp'yuternoyi informatsiyi pry rozsliduvanni zlochyniv [Peculiarities of detection and recording of forensically significant computer information during the investigation of crimes]. *Pravo i bezpeka*. № 1. S. 108–111. [in Ukrainian].

8. Karpins'ka, N., Krykunov, O. (2017). Okremi pytannya provedennya sudovoyi komp'yuterno-tekhnichnoyi ekspertyzy u kryminal'nomu sudochynstvi [Separate issues of forensic computer-technical examination in criminal proceedings]. *Istoryko-pravovyy chasopys*. № 1 (9). S. 140–144. [in Ukrainian].

9. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy (2012, 13 kvitnya) : Zakon № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 8.11.2023

УДК 342.9+347.7

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-236-240

Гулак Олена Василівна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України
e-mail: lenagulac8118@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-9004-0185>

Піддубний Олексій Юрійович,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного та господарського права
Національного університету біоресурсів і природокористування України
e-mail: piddubnyi@outlook.com
<https://orcid.org/0000-0003-4867-4613>

Слюсаренко Сергій Вікторович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України.
e-mail: sergiy.sliusarenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6718-222X>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Формування економіки ринкового типу, що має більшу стійкість й можливості щодо забезпечення фінансової стабільності держави, що наразі означає спроможність відстоювати суверенність і незалежність України, полягає насамперед у створенні надійного й фінансово стійкого банківського сектору до впливу зовнішніх (які наразі є найбільшими з часу існування незалежності нашої Держави) та внутрішніх загроз в умовах масштабного посилення макроекономічної нестабільності загальносвітового рівня. Метою дослідження постає аналіз нагальних питань забезпечення безпеки банківського сектору в Україні в умовах воєнного стану. Воєнний стан, окрім того, зумовлює суттєві додаткові ризики й загрози, включаючи не лише ризики фінансових втрат самих банків, але й ризики, пов'язані з діяльністю власне самих економічних агентів. Зазначено, що фінансова безпека банку власне передбачає такий стан усієї банківської системи загалом й кожного окремого банку, що характеризується здатністю протистояти ймовірним зовнішнім і внутрішнім загрозам щодо забезпечення нормального функціонування й розвитку банківської діяльності в умовах вкрай загрозливого дестабілізуючого й, у цілому невизначеного, впливу оточуючого середовища, й захищати фінансові інтереси усіх залучених суб'єктів. В умовах поглиблення фінансової нестабільності, стрімкого зростання зовнішніх та внутрішніх загроз, фінансова безпека банківського сектору постає важливим інструментом реалізації не лише його інтересів й цілей, але й фундаментом для фінансової стійкості держави та забезпечення можливості банківської системи фінансувати відновлення та відбудову економіки України у повоєнний період. А власне, усвідомлення внутрішніх та зовнішніх загроз сприяє формуванню надійної системи функціонування фінансової безпеки банку, спрямованої на забезпечення відповідних прав та інтересів її клієнтів. Актуальною лишається трансформація безпекового складника банківської системи, подальша координація діяльності профільних центральних органів державної влади щодо впровадження оптимізаційних механізмів функціонування банківського сектору у питаннях фінансованої безпеки, впровадження системи превентивних заходів з метою нівелювання негативного впливу на банківську систему України й забезпечення її безпеки; активна діяльність як на державному, так і локальному рівнях щодо залучення зовнішньої фінансової допомоги зі сторони міжнародних фінансових інститутів, урядів окремих країн та різноманітних фондів і організацій.

Ключові слова: банки, банківська діяльність, фінансова стабільність, безпека банківського сектору, правове регулювання безпеки банківського сектору, правовий режим воєнного стану.

Gulak O., Piddubnyi O., Sliusarenko S. CURRENT ISSUES OF ENSURING THE SECURITY OF THE BANKING SECTOR IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

The formation of a market economy with greater sustainability and capabilities to ensure the financial stability of the state, which currently means the ability to defend Ukraine's sovereignty and independence, is primarily about creating a reliable and financially resilient banking sector to the impact of external (which is currently the largest since the independence of our country) and internal threats in the context of a large-scale increase in global macroeconomic instability. The purpose of the study is to analyze the urgent issues of ensuring the security of the banking sector in Ukraine under martial law. Martial law, in addition,

causes significant additional risks and threats, including not only the risks of financial losses of the banks themselves, but also the risks associated with the activities of economic agents themselves. It is noted that the financial security of a bank actually implies such a state of the entire banking system as a whole and each individual bank, characterized by the ability to withstand possible external and internal threats to ensure the normal functioning and development of banking activities under conditions of extremely threatening destabilizing and, in general, uncertain environmental impact, and to protect the financial interests of all involved entities. causes significant additional risks and threats, including not only the risks of financial losses of banks themselves. In the context of deepening financial instability and rapid growth of external and internal threats, the financial security of the banking sector is becoming an important tool for realizing not only its interests and goals, but also the foundation for the financial stability of the state and ensuring the banking system's ability to finance the recovery and reconstruction of Ukraine's economy in the postwar period. In fact, the awareness of internal and external threats contributes to the formation of a reliable system of financial security of the bank aimed at ensuring the relevant rights and interests of its customers. The transformation of the security component of the banking system, further coordination of the activities of the relevant central government agencies to implement optimization mechanisms for the functioning of the banking sector in terms of financial security, implementation of a system of preventive measures to offset the negative impact on the banking system of Ukraine and ensure its security; active work at both the state and local levels to attract external financial assistance from international financial institutions remain relevant.

Key words: banks, banking activities, financial stability, banking sector security, legal regulation of banking sector security, legal regime of martial law.

Постановка проблеми. Формування економіки ринкового типу, що має більшу стійкість й можливості щодо забезпечення фінансової стабільності держави, що наразі означає спроможність відстоювати суверенність і незалежність України, полягає насамперед у створенні надійного й фінансово стійкого банківського сектору до впливу зовнішніх (які наразі є найбільшими з часу існування незалежності нашої Держави) та внутрішніх загроз в умовах масштабного посилення макроекономічної нестабільності загальносвітового рівня.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Безпека банківського сектору в Україні в контексті як правового регулювання, так і рівня наукових розвідок відзначена достатнім рівнем. Водночас, як безпосередньо масштабні воєнні дії, так і нормативне забезпечення особливого режиму, яким опосередковані всі суспільні відносини як в самій Державі, так і поза її межами, вимагають нових підходів, погляду та критичного аналізу. Серед вчених, які досліджували відповідну проблематику, варто відмітити таких, як А. Берлач, О. Бригінець, А. Гарбінська-Руденко, О. Гетманець, Д. Гетманцев, Н. Дорошенко, К. Жирій, Г. Нечай, О. Орлюк, М. Пожидаєва, О. Селезньова, Л. Стрельбицька, Т. Субіна, В. Шведун та багато інших.

Метою статті постає аналіз нагальних питань забезпечення безпеки банківського сектору в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будучи найважливішою складовою фінансово-кредитної сфери держави, банківська система є частиною забезпечення фінансової безпеки країни. По суті, саме стан банківського сектора визначає рівень фінансово-кредитної безпеки, а тому певною мірою і рівень фінансової безпеки держави [1]. В умовах правового режиму воєнного стану, який в нашій країні триває вже близько двох років, а російська агресія – близько десяти років, що звісно спричиняє суттєві репутаційні, іміджеві, безпекові ризики, а відтак – і фінансові та втрату потенційної інвестиційної привабливості як всередині держави, так і щодо залучення коштів, у тому числі, і до банківського сектору – зі сторони міжнародних суб'єктів.

Фінансова безпека банку власне передбачає такий стан усієї банківської системи загалом й кожного окремого банку, що характеризується здатністю протистояти ймовірним зовнішнім і внутрішнім загрозам щодо забезпечення нормального функціонування й розвитку банківської діяльності в умовах вкрай загрозливого дестабілізуючого й, у цілому невизначеного, впливу оточуючого середовища, й захищати фінансові інтереси усіх залучених суб'єктів.

Воєнний стан, окрім того, зумовлює суттєві додаткові ризики й загрози, включаючи не лише ризики фінансових втрат самих банків, але й ризики, пов'язані з діяльністю власне самих економічних агентів, на які вони наражаються, вступаючи у відповідні правовідносини.

Об'єктом фінансової безпеки банків постають; 1) фінансова діяльність банку загалом; та 2) її окремі елементи, серед яких: фінансові ресурси; грошові потоки; прибуток; фінансовий потенціал; доходи та витрати; валютні цінності тощо [1].

Суб'єктів забезпечення фінансової безпеки банківського сектору зокрема можна розподілити на дві категорії: 1) зовнішні та 2) внутрішні. До першої варто віднести: Національний банк України, Міністерство фінансів України та інші державні органи, що формують чи реалізують державну політику у відповідній сфері суспільних відносин, постаючи важливим регулятором з боку держави; Фонд гарантування вкладів фізичних осіб; власне самих банківських клієнтів тощо. До другої – власників банківських установ, їх менеджерський склад та весь банківський персонал у цілому.

Нормативно-правовою основою для функціонування банківського сектору в Україні й забезпечення його безпекового компоненту в умовах воєнного стану постає ціла низка законів, серед яких:

➤ «Про банки і банківську діяльність» [2], «Про Національний банк України» [3], «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [4];

➤ розпорядження Кабінету Міністрів України: «Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки та плану заходів з її реалізації» [5];

- відомчих нормативних актів: «Про затвердження рекомендацій розрахунку рівня економічної безпеки України» [6];
- постанов Правління Національного банку України, прийнятих виходячи з умова правового режиму воєнного стану: «Про деякі питання діяльності банків України та банківських груп» [7], «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» [8], якою власне передбачено те, що «банки продовжують роботу з урахуванням обмежень, визначених цією постановою; банкам забороняється проводити операції, що порушують визначені цією постановою обмеження, сприяють або можуть сприяти їх уникненню» [8].

Вітчизняна банківська система швидко та розумно оговталася від перших воєнних ударів, зберігши керованість і безперебійність платежів, та, в цілому, добре проявила себе на довгій дистанції. Банки змогли зберегти приплив коштів населення на рахунки та адаптувати операційні процеси до ракетних обстрілів та блекаутів. Лише кілька невеликих банків зійшли з дистанції та залишили банківський ринок [9].

Усі чинники впливу на банківську систему варто розподіляти за аналогічним принципом, зокрема, на: зовнішні й внутрішні. Втім, категорія внутрішніх чинників вбачається потенційно зрозумілою й такою, що у більшій мірі піддається корегуванню й оптимізації, позаяк напряду залежить від якості й ефективності внутрішньо-управлінської складової. Більш вагомій ризику пов'язані саме з впливом зовнішніх чинників, що здебільшого не є прогнозованими, особливо в сучасних умовах світової турбулентності й невизначеності, де одну з першочергових позицій займає сфера фінансових відносин.

Україна у всіх сферах своєї діяльності активно забезпечує впровадження євроінтеграційних нововведень, що є наразі вкрай важливим для збереження країни у цілому. Банківська сфера не є виключенням. Нагальними наразі вбачаються: узгодження правового регулювання України зі стандартами ЄС у питаннях професійної таємниці й конфіденційності; зміна балансу фінансового сектору в сторону ринків капіталу; забезпечення передбачуваності надходжень від міжнародних донорів з поступовим й системним перекладанням акценту на внутрішньо-державні комерційно-спрямовані рішення задля створення в Україні належного й привабливого ринку капіталу для фінансових інвестицій після завершення військових дій й задля відбудови усіх державних секторів. «Чим раніше влада сформулює післявоєнну стратегію розвитку фінансового сектору, тим меншою буде політична невизначеність і тим легше буде залучити приватних інвесторів до процесу відбудови України» [10].

Практична роль банківської системи визначалася її участю в управлінні системою платежів і розрахунків, в інвестиціях і кредитних операціях, що давало змогу банкам разом із іншими фінансовими посередниками акумулювати заощадження усіх суб'єктів фінансового ринку. Банківська сфера проклала шлях на ринок іншим галузям реальної економіки [10].

А. Федець, виходячи з нагальності збереження здатності органів державної влади забезпечувати ефективне функціонування національної економіки в ситуації глобальних викликів та загроз як економічного, так і воєнного характеру, зазначає на важливості цілої низки складових. До таких науковець відносить: ефективність проведеної бюджетної, податкової та грошово-кредитної політики держави. «Індикатори зазначених векторів визначають рівень фінансової безпеки банківського сектору, в основі котрих лежать наявність дефіциту бюджету, інфляція, ставка банківського кредитування, рівень монетизації економіки, обсяг національних резервів» [11, с. 16].

У свою чергу, О. Бригінець задля мінімізації більшості проблем, що суттєво погіршують рівень банківської безпеки нашої держави, наголошує на доцільності зосередження уваги на кількох напрямках: активній співпраці з непрацюючими кредитами, які були видані банками ще до початку повномасштабного вторгнення РФ; зниженні рівня впливу державних банків на банківський сектор у цілому; проведенні реальної оптимізації вимог регулювання банківського сектору до норм законодавства Європейського Союзу; розвитку внутрішніх фінансових ринків [10] тощо. Втім, діяльність державного регулятора й активне впровадження відповідних нормативів Національного банку в період воєнного часу, значного (якщо не катастрофічного) дефіциту державного бюджету та нестабільності фінансової системи держави, видаються важливими. Недаремно, найбільш стійкими й такими, що викликають довіру з боку як юридичних, так і фізичних осіб лишаються наразі саме державні, а не приватні банки.

Висновки. В умовах поглиблення фінансової нестабільності, стрімкого зростання зовнішніх та внутрішніх загроз, фінансова безпека банківського сектору постає важливим інструментом реалізації не лише його інтересів й цілей, але й фундаментом для фінансової стійкості держави та забезпечення можливості банківської системи фінансувати відновлення та відбудову економіки України у повоєнний період. А власне, усвідомлення внутрішніх та зовнішніх загроз сприяє формуванню надійної системи функціонування фінансової безпеки банку, спрямованої на забезпечення відповідних прав та інтересів її клієнтів. Актуальною лишається трансформація безпекового складника банківської системи, подальша координація діяльності профільних центральних органів державної влади щодо впровадження оптимізаційних механізмів функціонування банківського сектору у питаннях фінансової безпеки, впровадження системи превентивних заходів з метою нівелювання негативного впливу на банківську систему України й забезпечення її безпеки; активна діяльність як на державному, так і локальному рівнях щодо залучення зовнішньої фінансової допомоги зі сторони міжнародних фінансових інститутів, урядів окремих країн та різноманітних фондів і організацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ситник Н.С., Стасишин А.В., Блащук-Девяткіна Н.З., Петик Л.О. Банківська система: навчальний посібник. За заг. ред. Н. С. Ситник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 580 с. URL: https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/Blashchuk_Petyk_13_end.pdf
2. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
3. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>
4. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>
5. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки та плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1805-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#Text>
6. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Мінекономрозвитку України від 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>
7. Про деякі питання діяльності банків України та банківських груп: постанова Правління Національного банку України від 25 лютого 2022 р. № 23. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_25022022_23
8. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану: Постанова Національного банку України від 24.02.2022 № 18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text>
9. Чому українські банки стабільні навіть під час війни. *oschadbank.ua*. 2022. URL: <https://www.oschadbank.ua/news/comuukrainski-banki-stabilni-navit-pid-cas-vijni-2>
10. Бригінець О. О. Актуальні проблеми підвищення рівня банківської безпеки України. *Часопис Київського університету права*. 2023/2.
11. Федець А. В. Державна політика фінансової безпеки банківського сектору України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. Національний університет цивільного захисту України. Харків, 2023. 238 с. URL: <https://nuczu.edu.ua/images/topmenu/science/spetsializovani-vcheni-rady/disFedets.pdf>

REFERENCES:

1. Sytnyk, N.S., Stasyshyn, A.V., Blashchuk-Deviatkina, N.Z., Petyk, L.O. (2020). *Bankivska systema*. [Banking system]. *Navchalnyi posibnyk*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka. 580. Retrieved from: https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/Blashchuk_Petyk_13_end.pdf [in Ukrainian].
2. Pro banky i bankivsku diialnist. (2000, December 7). [On banks and banking activity]. *Zakon Ukrainy №2121-III*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> [in Ukrainian].
3. Pro Natsionalnyi bank Ukrainy. (1999, May 20). the [On the National Bank of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 679-XIV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> [in Ukrainian].
4. Pro zasady derzhavnoi rehuliatornoj polityky u sferi hospodarskoj diialnosti. (2003, September 11). [On the basics of state regulatory policy in the field of economic activity]. *Zakon Ukrainy № 1160-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text> [in Ukrainian].
5. Pro skhvalennia Stratehii reformuvannia systemy upravlinnia derzhavnymy finansamy na 2022-2025 roky ta planu zakhodiv z yii realizatsii. (2021, December 29). [On the approval of the Strategy for Reforming the State Finance Management System for 2022-2025 and the Action Plan for its Implementation]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1805-r*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy (2013, October 29). [On the approval of Methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine]. *Nakaz Minekonomrozvytku Ukrainy № 1277*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> [in Ukrainian].
7. Pro deiaki pytannia diialnosti bankiv Ukrainy ta bankivskykh hrup. (2022, February 25). [On some issues of the activity of Ukrainian banks and banking groups]. *Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy № 23*. Retrieved from: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_25022022_23 [in Ukrainian].
8. Pro robotu bankivskoi systemy v period zaprovadzhennia voiennoho stanu.(2022, February 24). [On the operation of the banking system during the introduction of martial law]. *Postanova Natsionalnoho banku Ukrainy № 18*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text> [in Ukrainian].
9. Chomu ukrainski banky stabilni navit pid chas viiny. (2022). [Why Ukrainian banks are stable even during the war]. *Oschadbank.ua*. Retrieved from: <https://www.oschadbank.ua/news/comuukrainski-banki-stabilni-navit-pid-cas-vijni-2> [in Ukrainian].
10. Bryhinets, O. O. (2022). Aktualni problemy pidvyshchennia rivnia bankivskoi bezpeky Ukrainy. [On problems of increasing the level of banking security in Ukraine]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2023/2. [in Ukrainian].

11. Fedets, A. V. (2023). Derzhavna polityka finansovoi bezpeky bankivskoho sektoru Ukrainy. [State policy of financial security of the banking sector of Ukraine]. *Dysertatsiia na здobuttia naukovoho stupenia kandydata nauk z derzhavnoho upravlinnia za spetsialnistiu 25.00.02 – mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia. Natsionalnyi universytet tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. Kharkiv. 238. Retrieved from: <https://nuczu.edu.ua/images/topmenu/science/spetsializovani-vcheni-rady/disFedets.pdf> [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції: 8.11.2023

УДК 349.2

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-240-244

Мілова Тетяна Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: tmilovanik@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1480-6772>

Трошкіна Катерина Євгенівна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: katernareva@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1795-7234>

ОСОБЛИВОСТІ СПІВУЧАСТІ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМ СУБ'ЄКТОМ

Стаття досліджує особливості співучасті у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом. За допомогою системного аналізу та використання сучасних теоретичних підходів розглянуто поняття співучасті, що включає участь осіб у скоєнні кримінального правопорушення, які можуть мати особливий статус або вплив на подію. Розглянуто різні види співучасті, включаючи організаторство, підбурювання, сприяння та співдію. Аналізуються можливі мотивації та обставини, які спонукають осіб до участі у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом.

Окрема увага приділяється ролі та впливу спеціальних суб'єктів, таких як особи зі спеціальним статусом або представники владних структур. Досліджуються можливі наслідки співучасті у кримінальних правопорушеннях, включаючи адміністративну відповідальність, кримінальне переслідування та інші санкції. Стаття також розглядає методи виявлення та протидії співучасникам у кримінальних правопорушеннях, які можуть використовуватися правоохоронними органами та судовими інстанціями. Зокрема, розглядаються правові норми, процесуальні правила та методи доказування, які допомагають виявити та притягти до відповідальності осіб, які беруть участь у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом.

Це дослідження спрямоване на збагачення наукового розуміння співучасті у кримінальних правопорушеннях з урахуванням специфіки участі осіб із спеціальним статусом. Відзначається, що врахування цих особливостей є важливим для ефективного захисту законності та правосуддя.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, співучасть, спеціальний суб'єкт, організатор, практика, службова особа.

Milova T., Troshkina K. FEATURES OF COMPLICATION IN CRIMINAL OFFENSES WITH A SPECIAL SUBJECT

The article examines the peculiarities of complicity in criminal offenses with a special subject. With the help of systematic analysis and the use of modern theoretical approaches, the concept of complicity, which includes the participation of persons in the commission of a criminal offense who may have a special status or influence on the event is examined. The various types of complicity, including organizing, inciting, facilitating, and complicity are examined. Possible motivations and circumstances that encourage individuals to participate in criminal offenses with a special subject are analyzed.

Particular attention is paid to the role and influence of special subjects, such as persons with special status or representatives of power structures. Possible consequences of complicity in criminal offenses are explored, including administrative responsibility, criminal prosecution and other sanctions. The article also considers the methods of identifying and countering accomplices in criminal offenses that can be used by law enforcement agencies and judicial authorities. In particular, legal norms, procedural rules and methods of proof that help identify and bring to justice persons who participate in criminal

offenses with a special subject are considered.

This study is aimed at enriching the scientific understanding of complicity in criminal offenses, taking into account the specifics of the participation of persons with a special status. It is noted that taking into account these features is important for the effective protection of legality and justice.

Key words: criminal offence, complicity, special subject, organizer, practice, official.

Постановка проблеми. Обрана тематика щодо особливостей співучасті у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом наразі є актуальною через кілька ключових факторів. Сучасне суспільство стикається з ростом організованої злочинності та активного використання спеціальних суб'єктів для досягнення кримінально-протиправних цілей. Розуміння механізмів співучасті цих суб'єктів є важливим для боротьби з організованою злочинністю. Крім того, в останні роки спостерігається зростання інтересу суспільства до права, правосуддя та кримінальної юстиції. Розуміння особливостей участі спеціальних суб'єктів у кримінальних правопорушеннях допомагає в розв'язанні кримінальних справ і забезпеченні справедливості. Для боротьби з кримінальною злочинністю необхідно розробляти ефективні правові заходи. Розуміння специфіки співучасті спеціальних суб'єктів у кримінальних правопорушеннях дозволяє вдосконалити чинне законодавство та правопорядок. Крім того, справи, пов'язані із спеціальними суб'єктами, часто мають свої особливості розгляду в суді. Розуміння цих особливостей допомагає судовій системі більш ефективно і справедливо розглядати такі кримінальні справи. Тож, з погляду розвитку правової системи, боротьби зі злочинністю та забезпечення ефективного правосуддя наразі зумовлює необхідність дослідження представленої проблематики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика співучасті зі спеціальним суб'єктом стала предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців, серед яких: Д.П. Альошин, М.І. Ковальов, А.Н.Трайнін, Ф.Г. Бурчак, І.К. Туркевич, О.О. Кваша, М.І. Панов та ін. Однак, на сьогодні ще залишаються маловивчені аспекти цього виду співучасті у кримінальних правопорушеннях, які потребують удосконалення процесу кваліфікації та її теоретичного обґрунтування.

Мета статті – ґрунтовне дослідження особливостей співучасті у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом у розрізі її причин, правової кваліфікації та наслідків її вчинення для суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Співучасть у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом є складним та актуальним явищем в сучасному суспільстві. Ця проблема вимагає уваги з боку правоохоронних органів, наукової спільноти та громадськості. В межах статті спробуємо дослідити особливості такої співучасті, її причини та наслідки для суспільства.

Особливістю співучасті у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом є участь осіб, які мають певний статус, функції або доступ до певних ресурсів у скоєнні кримінальних правопорушень. Це можуть бути представники правоохоронних органів, політичні діячі, корпоративні керівники, медичні працівники тощо. Співучасть таких осіб у кримінальних правопорушеннях може бути обумовлена різними факторами, серед яких корупція, безкарність, аморальність, недостатня контрольна функція суспільства тощо.

Окремі вчені для вирішення такої проблеми пропонують закріпити поняття співвиконавця як особи, яка безпосередньо брала участь у вчиненні злочину спільно з виконавцем, але не володіє його спеціальними ознаками, в якості окремого виду співучасників. Однак при такому підході виникає питання про доцільність загалом виділення спеціальних суб'єктів злочину у кримінальному законодавстві. Другий підхід заперечує співвиконавство осіб, які не мають ознак спеціального суб'єкта, у злочинах, які можуть бути вчинені лише певною особою [1].

На думку Р.С. Орловського, якщо складом злочину передбачено спеціальний суб'єкт, то особи, які не є таким, визнаються не співвиконавцями, а іншими співучасниками, не залежно від фактичного виконання об'єктивної сторони [4].

Дану пропозицію підтримує М.І. Панов, оскільки згідно з ч. 2 ст. 27 КК виконавцем розглядуваних злочинів можуть бути спеціальні суб'єкти, участь же у вчиненні цих злочинів інших осіб, які не є спеціальними суб'єктами, не перетворює їх на останні, хоча вони фактично виконали певну частину суб'єктивної сторони злочину [6].

Спираючись на висловлені вище положення, не можна зробити єдиноправильного висновку, але деякі вчені вважають можливим співучасть у злочині зі спеціальним суб'єктом осіб, які не є спеціальними суб'єктами. Особи, що не мають ознак спеціального суб'єкта, можуть бути організаторами, підбурювачами, пособниками того злочину, виконавцем якого є спеціальний суб'єкт.

Згідно з п. 3 Постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26.12.2003 № 15 [7], організаторами, підбурювачами, пособниками перевищення влади чи службових повноважень можуть визнаватись як службові, так і неслужбові особи. Дії таких співучасників потрібно кваліфікувати за відповідними частинами статей 27 та 365 КК України [2].

Такі співучасники несуть відповідальність за тією статтею КК України, що передбачає кримінальне правопорушення, вчинене виконавцем – спеціальним суб'єктом. Наприклад, приватна особа, що організувала прийняття пропозиції або одержання неправомірної вигоди, несе відповідальність за ч. 4 ст. 27 і за відповідною частиною ст. 368 КК України. Якщо ж злочин зі спеціальним суб'єктом характеризується тим, що частина його об'єктивної сторони може бути виконана особою, котра не є спеціальним суб'єктом

(особливий випадок), останній підлягає відповідальності як співвиконавець (приміром, жінка, що за допомогою фізичного насилля чи погроз сприяє гвалтівнику у вчиненні зґвалтування іншої жінки, несе відповідальність як співвиконавець злочину, передбаченого ст. 152 КК України).

Що стосується причин співучасті у кримінальних правопорушеннях, вони можуть бути різноманітні. По-перше, це може бути наслідком відсутності ефективної системи контролю за діяльністю таких осіб, яка б відповідала за їх поведінку та вчинки. По-друге, корупційні механізми, що існують у суспільстві, створюють стимули для зловживання своїм становищем або владними повноваженнями. По-третє, наявність правових та моральних прогалин у системі може сприяти виникненню ситуацій, коли особа вирішує вчинити кримінальне правопорушення.

Згідно з ч. 2 ст. 18 КК спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення має місце там, де кримінальне правопорушення вчиняє лише певна особа. Таким чином, спеціальний суб'єкт – це суб'єкт кримінального правопорушення, який крім загальних ознак (фізична особа, осудності і віку) наділений ще й додатковими ознаками, які і визначають його відповідальність за певною статтею КК. У зв'язку з цим виникає питання про можливість співучасті у таких злочинах осіб, які не мають ознак спеціального суб'єкта, а також про можливість притягнення до кримінальної відповідальності за ті кримінальні правопорушення, суб'єкт вчинення яких є спеціальним.

У статтях КК про співучасть немає прямої вказівки на вирішення цього питання. Закон про кримінальну відповідальність не зазначає, що співучасть у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом неможлива. Це питання прямо передбачено щодо кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), спеціальний суб'єкт яких чітко визначений: військовослужбовці, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів (ч. 1 ст. 401 КК).

Наприклад, в ч. 3 ст. 401 КК прямо зазначено, що співучасть у військових кримінальних правопорушеннях осіб, не зазначених у цій статті, тягне за собою відповідальність за відповідними статтями розділу XIX Особливої частини КК про військові кримінальні правопорушення [2].

Такий стан в кримінальному праві є загальновизнаним і щодо інших кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом: особи, які не є спеціальними суб'єктами, можуть відповідати за співучасть у цих кримінальних правопорушеннях. При цьому виконавцем цих кримінальних правопорушень може бути тільки спеціальний суб'єкт, а як організатор, підбурювач, пособник можуть виступати й інші особи, які не наділені ознаками спеціального суб'єкта. Іноді об'єктивна сторона деяких кримінальних правопорушень описується в законі (диспозиції) так, що вона не виключає як співвиконавців і осіб, які не є спеціальними суб'єктами.

Вирішення цієї проблеми не має єдиного підходу в правовій літературі та судовій практиці. В одних випадках, коли вчиняються вказані кримінальні правопорушення, допускається співучасть у формі співвиконавства. В таких випадках пропонується кваліфікувати дії всіх осіб, що брали безпосередню участь у скоєнні кримінального правопорушення, лише за відповідною статтею Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за кримінальне правопорушення зі спеціальним суб'єктом. У інших випадках стверджується, що співвиконавство в таких кримінальних правопорушеннях неможливе, і дії осіб, які не є спеціальними суб'єктами, слід розглядати як форму співучасті в кримінальному правопорушенні та кваліфікувати їх за статтями Особливої частини КК, а також за статтею 27 КК як організаторство, підбурювання або пособництво у вчиненні кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом.

Згідно з ч. 2 ст. 27 КК виконавцем аналізованих кримінальних правопорушень можуть бути лише спеціальні суб'єкти. Участь інших осіб, які не є спеціальними суб'єктами, не перетворює їх в останніх, навіть якщо вони фактично брали участь у частині об'єктивної сторони. Особи без ознак спеціального суб'єкта можуть виступати як організатори, підбурювачі або пособники кримінального правопорушення, виконавцем якого є спеціальний суб'єкт. Ці співучасники несуть відповідальність згідно з частиною статті 27 та статтею Особливої частини КК, яка передбачає кримінальне правопорушення, вчинене виконавцем – спеціальним суб'єктом. Наприклад, приватна особа, яка організувала видачу службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, несе відповідальність згідно з ч. 3 ст. 27 та відповідною частиною статті 366 [2].

Згідно ж з пунктом 16 постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 26 квітня 2002 року «Про судову практику у справах про хабарництво», хабар вважається одержаним за попередньою змовою групою осіб, якщо злочин спільно вчинили декілька службових осіб (дві або більше), які заздалегідь домовилися про це. Співвиконавцями вважаються службові особи, які отримали хабар за виконання чи невиконання дій, що кожна з них могла або повинна була виконати з використанням службового становища. Для кваліфікації одержання хабара як вчиненого за попередньою змовою групою осіб не має значення, як розподілені ролі між співвиконавцями, чи всі вони мали виконувати чи не виконувати дії, умовлені тим, хто дав хабар, або усвідомлював він, що в одержанні хабара беруть участь декілька службових осіб. Злочин вважається закінченим з моменту, коли хабар прийняв хоча б один із співвиконавців. Отже, вчинення цього злочину за попередньою змовою групою осіб може бути вчинено тільки спеціальними суб'єктами, які є співвиконавцями [8].

З попереднього випливає, що виконавцем кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом може бути лише цей спеціальний суб'єкт. Так, згідно з пунктом 3 постанови Пленуму Верховного Суду України № 15 від 26 грудня 2003 року «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових

повноважень», виконавцем (співвиконавцем) злочину, відповідальність за який передбачено статтею 365 КК України, може бути лише службова особа [7].

Наслідки співучасті у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом можуть бути серйозними та шкідливими для суспільства. Вони включають в себе порушення прав та свобод громадян, підірив довіри до владних структур та загальне погіршення правової та соціальної ситуації. Крім того, співучасть таких осіб у кримінальних правопорушеннях може призвести до інституційної кризи та загрози національній безпеці.

З метою запобігання співучасті у кримінальних правопорушеннях зі спеціальними суб'єктами необхідно впроваджувати комплексні заходи, спрямовані на підвищення відповідальності таких осіб перед суспільством та зміцнення системи контролю за їх діяльністю. Це може включати в себе реформу правової системи, підвищення рівня прозорості та обліку діяльності суб'єктів влади, а також вдосконалення механізмів залучення їх до відповідальності за вчинені кримінальні правопорушення.

Висновки. Виходячи з вищевказаних положень та практики застосування кримінально-правових норм зауважимо, що виконавцем кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом може бути тільки особа, що володіє ознаками спеціального суб'єкта. Дискусійним є роль інших осіб, які не є спеціальними суб'єктами у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом, якщо вони фактично брали участь у частині об'єктивної сторони. Зауважимо, що в таких випадках ключовим виступає той факт, що особа не має ознак спеціального суб'єкта конкретного кримінального правопорушення. А тому, цілком обґрунтованим є твердження, що особи без ознак спеціального суб'єкта можуть виступати як організатори, підбурювачі або пособники кримінального правопорушення (але не співвиконавцями), виконавцем якого є спеціальний суб'єкт. Ці співучасники несуть відповідальність згідно з частиною статті 27 та статтею Особливої частини КК, яка передбачає кримінальне правопорушення, вчинене виконавцем - спеціальним суб'єктом.

Отже, співучасть у кримінальних правопорушеннях зі спеціальними суб'єктами є серйозною проблемою, яка вимагає комплексного підходу та активної участі всіх суспільних механізмів у її вирішенні. Тільки шляхом спільних зусиль можна досягти прогресу в боротьбі з цим явищем та забезпечити стабільність та безпеку в суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТУРАТУРИ:

1. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2010. 456 с.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 312-313.
4. Орловський Р.С. Диференціація кримінальної відповідальності при співучасті. Питання боротьби зі злочинністю. 2013. № 26. С. 53–63.
5. Осадча А. С. Спеціальний суб'єкт злочину: генезис, функції, проблеми кваліфікації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : [Б.в.], 2015. С. 18.
6. Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства. Київ: Ін Юре, 2010. С.504-505.
7. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: Постанова ПВСУ від 26.12.2003 № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text>
8. Про судову практику у справах про хабарництво: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text>
9. Таран Н. Г. Суб'єкт злочину у кримінальному праві України: теоретичні та прикладні аспекти : дис. ... к.ю.н. за спец. 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. К., 2019. С.175.
10. Терентьев В. И. Уголовная ответственность специального субъекта преступления по уголовному праву Украины : монографія. Николаев : Дизайн и полиграфия, 2006. С. 158-160.
11. Устименко В. В. Специальный субъект преступления. Харьков : Выща школа, 1989. С. 83-86.

REFERENCES:

1. Stashys, V. V., Tatsii, V. Ya. (2010). Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna : pidruchnyk. [Criminal law of Ukraine: General part: textbook]. Kharkiv [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. (2001, April 05). Zakon Ukrainy № 2341-III. [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 2341-III]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
3. Navrotskyi, V. O. (2006). Osnovy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii: navch. posibnyk. [Fundamentals of criminal-legal qualification: teaching manual]. Kyiv, p.312-313 [in Ukrainian].
4. Orlovskiy, R.S. (2013). Dyferentsiatsiia kryminalnoi vidpovidalnosti pry spivuchasti. [Differentiation of criminal liability with complicity. The issue of fighting crime]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*, 26, 53–63 [in Ukrainian].
5. Osadcha, A. S. (2015). Spetsialnyi subiekt zlochyну: henezys, funktsii, problemy kvalifikatsii. [Special subject of crime: genesis, functions, problems of qualification]. *Candidate's thesis*. Kharkiv: Nats. yurd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv [in Ukrainian].
6. Panov, M. I. (2010). Vybrani naukovyi pratsi z problem pravoznavstva. [Selected scientific works on the problems of jurisprudence]. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].

7. Pro sudovu praktyku u spravakh pro perevyshchennia vlady abo sluzhbovykh povnovazhen: Postanova PVSU № 15. (2003. December 26). [On judicial practice in cases of abuse of power or official powers: Resolution of the State Security Service of Ukraine No. 15]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text> [in Ukrainian].

8. Pro sudovu praktyku u spravakh pro khabarnytstvo: postanova PVSU № 5. (2002, April 26). [On judicial practice in bribery cases: resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine No. 5]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text> [in Ukrainian].

9. Taran, N. H. (2019). Subiekt zlochynu u kryminalnomu pravi Ukrainy: teoretychni ta prykladni aspekty. [The subject of the crime in the criminal law of Ukraine: theoretical and applied aspects]. *Doctor's thesis*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. Sprav [in Ukrainian].

10. Terentev, V. Y. (2006). Uholovnaia otvetstvennost spetsialnogo sub'yekta prestupleniya po uholovnomu pravu Ukrainy : monohrafiia. [Criminal liability of a special subject of a crime under the criminal law of Ukraine: monograph]. Nykolaev : Dyzaiv y polyhrafyia [in Ukrainian].

11. Ustymenko, V. V. (1989). Spetsyalnyi subekt prestupleniya. [Special subject of crime]. Kharkov : Vysha shkola [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 8.11.2023

УДК 351.74

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-244-250

Шевченко Василь Михайлович,

ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки
Харківського національного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0002-7072-961X>
vasyl.shevchenko93@gmail.com

ПРЕВЕНТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ: ДО ПИТАННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО РОЗМЕЖУВАННЯ ОКРЕМИХ СУМІЖНИХ ПОНЯТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті визначено особливості превентивної діяльності Національної поліції на підставі аналізу положень чинного законодавства в контексті термінологічного розмежування окремих суміжних категорій.

З'ясовано, що термін «превенція» кореспондується з небезпекою, небажаними наслідками, а сутність «превенції», як явища, визначається сукупністю дій, заходів, які «працюють на випередження», тобто спрямованих на недопущення певних наслідків, які є очікуваними, прогнозованими від певних дій, подій чи явищ негативного характеру. Визначено, що мета превенції у загальному вигляді полягає у трансформації стану небезпеки у стан безпеки шляхом нейтралізації відповідних чинників.

Наголошено, що «превенція» в поліцейській діяльності є одним із ключових, базисних завдань, які стоять перед Національною поліцією в обраному Україною європейському векторі руху, безпосередньо обумовлених інтересами суспільства та потребою безпеки як фундаменту сталого розвитку загалом.

Визначено особливості превентивної діяльності Національної поліції як самостійного напрямку поліцейської діяльності: 1) здійснюється на виконання завдань щодо: а) забезпечення публічної безпеки та порядку; б) забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави; в) охорони життя і здоров'я людини; г) забезпечення безпеки дорожнього руху; ґ) дотримання вимог дозвільної системи; д) дотримання обмежень, установлених законодавством щодо різних категорій осіб, які перебувають на профілактичному обліку; е) здійснення поліцейського піклування; 2) здійснення превентивної діяльності може обмежувати певні права і свободи людини, що впливає як зі змісту ст.ст. 31-41 Закону України «Про Національну поліцію», так і зі змісту ч. 1 ст. 29 Закону, якою надано визначення поліцейського заходу; 3) здійснення превентивної діяльності не завжди пов'язано із делінквентністю, превентивні поліцейські заходи можуть бути застосовані зокрема й у зв'язку з надзвичайними ситуаціями; 4) шляхом здійснення превентивної діяльності забезпечується не лише недопущення вчинення правопорушення, але й зокрема виявлення правопорушень та їх припинення.

Ключові слова: превентивна діяльність, Національна поліція, превентивна діяльність, превенція, профілактична діяльність Національної поліції, профілактика, попередження, запобігання, адміністративно-правові заходи, організаційні інструменти.

Shevchenko V. PREVENTIVE ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE: TO THE ISSUE OF THE TERMINOLOGICAL DELIMITATION OF CERTAIN RELATED CONCEPTS THROUGH THE PRISM OF MODERN LEGISLATION

The article defines the peculiarities of the preventive activities of the National Police based on the analysis of the provisions of the current legislation in the context of the terminological demarcation of separate related categories.

Випуск 15. 2023

© В.М.Шевченко, 2023

It was found that the term «prevention» corresponds to danger, undesirable consequences, and the essence of «prevention» as a phenomenon is determined by a set of actions, measures that «work to anticipate», that is, aimed at preventing certain consequences that are expected, predicted from certain actions, events or phenomena of a negative nature. It was determined that the general purpose of prevention is to transform a state of danger into a state of safety by neutralizing the relevant factors.

It was emphasized that «prevention» in police activity is one of the key, basic tasks facing the National Police in the European vector of movement chosen by Ukraine, directly determined by the interests of society and the need for security as the foundation of sustainable development in general.

The specifics of the preventive activity of the National Police as an independent direction of police activity are defined: 1) it is carried out to fulfill tasks related to: a) ensuring public safety and order; b) ensuring the protection of human rights and freedoms, the interests of society and the state; c) protection of human life and health; d) ensuring road traffic safety; e) compliance with the requirements of the permit system; f) compliance with the restrictions established by legislation regarding various categories of persons who are on preventive registration; g) implementation of police supervision; 2) implementation of preventive activities may limit certain human rights and freedoms, which follows from the content of Art. 31-41 of the Law of Ukraine «On the National Police», as well as from the content of Part 1 of Art. 29 of the Law, which defines a police measure; 3) the implementation of preventive activities is not always connected with delinquency, preventive police measures can be applied in particular in connection with emergency situations; 4) by carrying out preventive activities, it is ensured not only that offenses are not committed, but also, in particular, the detection of offenses and their termination.

Key words: preventive activity, National Police, preventive activity, prevention, preventive activity of the National Police, prevention, prevention, prevention, administrative and legal measures, organizational tools.

Постановка проблеми. Одним із головних критеріїв незворотнього європейського та євроатлантичного курсу України, проголошених Конституцією України, є забезпечення безумовної пріоритетності прав і свобод людини, що є безпосереднім та головним обов'язком держави в особі органів публічного управління, серед яких, на наше переконання, чільне місце займає саме Національна поліція України. Адже саме на цей центральний орган виконавчої влади згідно із Законом України «Про Національну поліцію» [1] покладено обов'язок «служіння суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку». В контексті наведеного такий напрямок діяльності Національної поліції як превентивна діяльність відіграє далеко не останню роль, адже в будь-якому випадку усунення негативних наслідків – процес набагато складніший аніж їх запобігання, поготів якщо мова йде про найбільшу цінність – життя та здоров'я людини. Тому саме недопущення вчинення правопорушень, що об'єктивується таким явищем як «превенція» в поліцейській діяльності, на наш погляд є одним із ключових, базисних завдань, які стоять перед Національною поліцією в обраному Україною європейському векторі руху, безпосередньо обумовлених інтересами суспільства та потребою безпеки як фундаменту сталого розвитку загалом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагоме значення для розвитку досліджуваної проблематики становлять наукові праці таких вітчизняних науковців як: Бандурка О., Батан Ю., Безпалова О., Джафарова О., Джужа О., Кобзар О., Лошицький М., Парханов Г., Рязанцева І., Шатрава С., які заклали науково-теоретичне підґрунтя обраної теми дослідження.

Метою статті є визначення особливостей превентивної діяльності Національної поліції на підставі аналізу положень чинного законодавства в контексті термінологічного розмежування окремих суміжних категорій.

Виклад основного матеріалу дослідження. В першу чергу для розкриття змісту та визначення особливостей превентивної діяльності Національної поліції слід звернутися до семантико-лінгвістичної сутності поняття «превенція». Оскільки, як слушно звертає увагу Кравченко С., «сама мова є найважливішим способом передачі будь-якої інформації, у тому числі й правового характеру. Завдяки мові відображені у свідомості ознаки стосовно предметів втілюються в матеріальну форму слів, і тим самим утворюється основа для ідеальних об'єктів мислення – понять, за допомогою яких здійснюється процес мислення. У цьому плані – мова першооснова не тільки утворення правових понять, але і фактор, що безпосередньо впливає на процес формування права» [2, с. 2].

Сам термін «превенція» має іншомовне походження, а саме – походить від латинського «praeventio» – попередження, застереження, «praevenio» – випереджати (превентивний), (praе + via) той, що йде попереду, передній [3, с. 168]. «Praе» означає перед, попереду, «venio» – приходити, перебувати; потрапляти (інтервенція) [3, с. 167, 188], тобто префікс «praе» («перед») виступає значимою частиною слова та має словотворчу функцію. Загалом слова з префіксом «перед» вживаються в контексті позначення: 1) випередження в чому-небудь; 2) для позначення того, що відбувається напередодні настання чого-небудь; 3) що відбувається напередодні чіх-небудь дій [4, с. 722].

Словник української мови трактує поняття «превенція» як відвернення, попередження чого-небудь [5]. В інших словникових виданнях загального спрямування – Великому тлумачному словнику сучасної української мови, Словнику іншомовних слів «превенція» трактується здебільшого як «запобігання злочинам». Водночас сам термін «превенція» широко застосовується не лише в юриспруденції, але й в медицині, психології, зокрема суїцидології, соціальній педагогіці, економіці тощо.

Тобто термін «превенція» кореспондується з небезпекою, небажаними наслідками, а сутність «превенції», як явища, визначається сукупністю дій, заходів, які «працюють на випередження», тобто спрямованих на недопущення певних наслідків, які є очікуваними, прогнозованими від певних дій, подій чи

явищ негативного характеру. З огляду на наведене вбачається, що мета превенції у загальному вигляді полягає у трансформації стану небезпеки у стан безпеки шляхом нейтралізації відповідних чинників.

Слід відмітити, що категорії «превенція», «превентивна діяльність» загалом не є широко розповсюдженими в українському законодавстві. Вперше наведена термінологія у вітчизняному законодавстві з'являється у 90-х роках, зокрема у Законі України «Про оподаткування доходів підприємств і організацій» від 21 лютого 1992 року № 2146-ХІІ [6], постанові Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» від 5 березня 1998 року № 188/98-ВР [7], в яких мова йде про «превентивні заходи». Більш активно законодавець почав застосовувати ці терміни лише впродовж останніх 10 років, зокрема мова йде про Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII [8], де власне лише в преамбулі йде мова про застосування «превентивних антикорупційних механізмів», Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII [1], Положення про Національну поліцію, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877 [9] та низку інших підзаконних нормативно-правових актів.

Така видозміна законодавчої лексики із більших звичних правникам термінів «профілактика», «запобігання», «попередження», «припинення», «протидія», «боротьба» тощо зумовила активізацію наукових пошуків в напрямку досліджень превентивної діяльності, зокрема й в діяльності Національної поліції. Хоча кількість часом діаметрально протилежних поглядів на співвідношення і взаємозамінність наведених вище понять та безпосередньо практичну доцільність їх розмежування в науковій літературі правничого спрямування не зменшується.

Дійсно, сучасна довідкова література загального спрямування переважно трактує поняття «профілактика», «запобігання», «попередження», «превенція» як рівноцінні, принаймні в загальнорозмовному ракурсі. Наприклад Словник синонімів української мови визначає прикметники «превентивний», «запобіжний», «профілактичний», «попереджувальний» як синонімічні [10]. Слушно на наш погляд зауважує Батан Ю., що труднощі, пов'язані зі вживанням і співвідношенням превентивних термінопонять передусім спричинені тим, що ці поняття мають походження з різних мов («превенція» – з латини, «запобігання» – зі староукраїнської, «попередження» з цим значенням – з російської, «профілактика» – з грецької) [11, с. 12]. Тобто семантичне навантаження цих слів дуже близьке, але етимологія – різна.

Деякі науковці вважають, що розрізнити такі категорії взагалі немає сенсу. Так на думку Джужі О. термінологічна дискусія стосовно розмежування цих понять, що визначають одне й те саме явище, явно недоцільна, оскільки не має теоретичного та практичного сенсу, є явно надуманою, поглиблює понятійну плутанину, змушує вчених «переключатися» з аналізу змісту явища на його етимологічну оболонку [12]. В аспекті наведеного хочемо зауважити, що ми не можемо погодитися із тим, що практичного сенсу даної термінологічної дискусії немає, оскільки чіткість та недвозначність термінології в юриспруденції має надзвичайне значення, зокрема:

1) точність і ясність правничих формулювань, якісні і чітке їх мовне втілення, правильне й однозначне використання правничої термінології сприяє належному розумінню нормативно-правних актів, є важливою передумовою подальшого процесу інтерпретації та реалізації сформульованих у мовній формі правних приписів [2, с. 1];

2) єдність термінології вже має превентивний характер, оскільки однакове вживання термінопонять як під час правотворчості, так і в процесі правозастосування запобігає різночитанню, колізіям, неоднозначності, правовим спорам і юридичним конфліктам [11, с. 11];

3) застосування неправильної термінології в національному законодавстві впливає на прийняття неправильних рішень на державному рівні [13, с. 48].

Тому слід погодитися із Лошицьким М., який справедливо наголошує, що обґрунтування ієрархічного розташування цих термінів має важливе не лише теоретичне, а й практичне значення. Однак, в його основу має бути покладено не етимологічне значення лексичних одиниць, а, передусім, конкретний зміст, який в них вкладається стосовно практики боротьби зі злочинністю [14, с. 35].

При цьому проблемність розмежування даних категорій обумовлена зокрема відсутністю єдиного та однозначного підходу до їх застосування у вітчизняному законодавстві. Що стосується безпосередньо тематики нашого дослідження, найбільш проблемним виявляється неоднозначне застосування понять «превентивна діяльність» та «профілактична діяльність» Національної поліції, оскільки в одних нормативно-правових актах, ці категорії ототожнюються, а в інших – розглядаються як різні напрями діяльності.

Так вітчизняні науковці Джафарова О. [15], Шатрава С., Рязанцева І., Парханов Г. [16] слушно звертають увагу, що п. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» [1], п.п. 2 п. 4 Положення про Національну поліцію [9], а також п. 2 Розділу III Положення про Департамент патрульної поліції [17] чітко визначено, що поліція відповідно до покладених на неї завдань здійснює (або провадить) превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень. Тобто законодавець у наведених положеннях наочно розмежовує превентивну і профілактичну діяльність на окремі напрями поліцейської діяльності, тобто функції [15, с. 177; 16, с. 106].

При цьому в Законі України «Про Національну поліцію» визначено лише перелік превентивних

заходів, у формі яких реалізується превентивна діяльність Національної поліції, а саме: 1) перевірка документів особи; 2) опитування особи; 3) поверхнева перевірка і огляд; 4) зупинення транспортного засобу; 5) вимога залишити місце і обмеження доступу до визначеної території; 6) обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю; 7) проникнення до житла чи іншого володіння особи; 8) перевірка дотримання вимог дозвільної системи органів внутрішніх справ; 9) застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; 10) перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб; 11) поліцейське піклування [1].

Водночас в Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад, затвердженій наказом Міністерства внутрішніх справ України від 28 липня 2017 року № 650 [18] «превентивна» та «профілактична» діяльність фактично ототожнюються. Так під превентивною (профілактичною) діяльністю дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад розуміються заходи, що застосовуються дільничними офіцерами поліції та поліцейськими офіцерами громад у межах компетенції, спрямовані на запобігання кримінальним та іншим правопорушенням, перевірку дотримання обмежень, установлених законодавством щодо осіб, які перебувають на профілактичному обліку, здійснення поліцейського піклування. В цій же Інструкції мова йде і про превентивний (профілактичний) облік – як комплекс організаційно-практичних заходів у діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад із запобігання, фіксації та припинення правопорушень, контролю за поведінкою осіб із метою недопущення повторного вчинення ними правопорушень, дотриманням установлених законодавством тимчасових обмежень та виконанням покладених зобов'язань [18].

В Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженій наказом Міністерства внутрішніх справ України від 19 грудня 2017 р. № 1044 мова йде про профілактику адміністративних і кримінальних правопорушень серед дітей – діяльність підрозділів Національної поліції України, спрямовану на виявлення та усунення причин і умов, що призводять до вчинення дітьми адміністративних і кримінальних правопорушень та про профілактичний облік дітей – комплекс заходів із взяття на облік, наповнення та підтримання в актуальному стані баз даних, що входять до єдиної інформаційної системи МВС, стосовно дітей, щодо яких здійснюється профілактична робота [19].

В цій же Інструкції серед основних завдань підрозділів ювенальної превенції визначено саме профілактичну діяльність – діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення [19]. При цьому про здійснення безпосередньо превентивної діяльності в Інструкції мова взагалі не йде.

В Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII також вживається термін «профілактичний облік», під яким розуміється здійснення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України організаційно-практичних заходів щодо контролю за поведінкою кривдника з метою недопущення повторного вчинення домашнього насильства, за дотриманням ним тимчасових обмежень його прав та виконанням обов'язків, покладених на нього у зв'язку із вчиненням домашнього насильства [20]. Закон України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» від 1 грудня 1994 року № 264/94-ВР оперує поняттям «профілактичні заходи». Так у ст. 1 Закону визначено, що адміністративний нагляд – це система тимчасових примусових профілактичних заходів спостереження і контролю за поведінкою окремих осіб, звільнених з місць позбавлення волі, що здійснюються органами Національної поліції [21].

У п. 1 Порядку організації та проведення профілактичних заходів, затвердженому наказом Національної поліції України від 27 грудня 2016 року № 1377 визначено, що даний Порядок визначає основні організаційні напрями діяльності поліції щодо проведення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень [22]. Тобто теж нібито розмежовуються ці два види діяльності як окремі функції Національної поліції України. Але далі в тексті наказу мова йде лише про профілактичні заходи, під якими розуміються дії поліції, спрямовані на недопущення правопорушень та запобігання їх учиненню, ліквідацію причин та умов, що їх викликають [22].

Враховуючи наведені положення нормативно-правових актів, маємо констатувати, що на сьогодні дійсно складно провести чітке розмежування превентивної та профілактичної діяльності Національної поліції. При цьому, як можна помітити, для розкриття змісту даних категорій застосовуються споріднені терміни, змістом яких є певні дії щодо недопущення вчинення правопорушень, зокрема такі як «запобігання», «припинення», що також ускладнює встановлення меж застосування усієї сукупності термінів, що позначають та характеризують різні аспекти механізму протидії злочинності. Що й не дивно, адже буквально тлумачення більшості цих понять свідчить якщо не про їх синонімічність в загальноорозмовному ракурсі, то про суттєву семантичну спорідненість.

Водночас, як слушно зазначає Джафарова О., хоча категорії «профілактична діяльність» і «превентивна діяльність» дуже схожі, але мають певні відмінності. Зокрема профілактична діяльність завжди спрямована на певного суб'єкта, об'єкта або захід. При цьому «превентивна діяльність» не має чіткого об'єкта, суб'єкта або предмета впливу, вона спрямована на суспільні відносини в певній сфері, тобто остання має більш широкий спектр розповсюдження і застосовується в більшості випадків коли протиправні дії ще не

були вчинені [15, с. 177].

Висновки. Підсумовуючи наведене, на підставі аналізу наведених положень нормативно-правових актів, можемо зробити висновок, що профілактична діяльність Національної поліції полягає у: 1) виявленні, запобіганні розвитку та усуненні факторів і чинників, що призводять до формування у особи девіантної поведінки, яка може призвести до вчинення правопорушень, а також нейтралізації механізмів делінквентної поведінки; 2) проведенні спеціальних організаційно-практичних та роз'яснювально-виховних заходів впливу щодо: а) осіб, схильних до девіантної поведінки, б) осіб, які перебувають на профілактичному обліку в органах поліції – з метою недопущення вчинення повторного правопорушення, коригування поведінки осіб, що є схильними до їх вчинення.

Водночас превентивна діяльність Національної поліції має свої характерні особливості, що свідчить про той факт, що обидва види діяльності є самостійними напрямками поліцейської діяльності, які характеризують різні аспекти механізму протидії злочинності:

– по-перше, превентивна діяльність здійснюється на виконання завдань щодо: 1) забезпечення публічної безпеки та порядку; 2) забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави; 3) охорони життя і здоров'я людини; 4) забезпечення безпеки дорожнього руху; 5) дотримання вимог дозвільної системи; 6) дотримання обмежень, установлених законодавством щодо різних категорій осіб, які перебувають на профілактичному обліку; 7) здійснення поліцейського піклування;

– по-друге, здійснення превентивної діяльності може обмежувати певні права і свободи людини, що впливає як зі змісту ст.ст. 31-41 Закону України «Про Національну поліцію», так і зі змісту ч. 1 ст. 29 Закону, якою надано визначення поліцейського заходу;

– по-третє, здійснення превентивної діяльності не завжди пов'язано із делінквентністю, превентивні поліцейські заходи можуть бути застосовані зокрема й у зв'язку з надзвичайними ситуаціями;

– по-четверте, шляхом здійснення превентивної діяльності забезпечується не лише недопущення вчинення правопорушення, але й зокрема виявлення правопорушень та їх припинення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41. ст. 379.

2. Кравченко С. Мова як фактор правоутворення та законотворення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2000. 20 с.

3. Рибачок С. Латинська мова для студентів-юристів: навч. посіб. Тернопіль, 2012. 190 с.

4. Глумачний словник сучасної української мови / укладачі: Л. Коврига, Т. Ковальова, В. Пономаренко; за ред. докт. філолог. наук, проф. В. Калашника. Х.: Белкар-книга, 2005. 800 с.

5. Словник української мови у 20 томах. URL: <https://1677.slovaronline.com/99925-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F>

6. Про оподаткування доходів підприємств і організацій: Закон України від 21 лютого 1992 року № 2146-XII (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 23. ст. 333.

7. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 року № 188/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 38-39. ст. 248.

8. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 49. ст. 2056.

9. Про затвердження Положення про Національну поліцію: постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 877. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/248607704>

10. Словник синонімів української мови. URL: <https://1675.slovaronline.com/28900-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9>

11. Батан Ю. Поняттєво-категорійний апарат превенції як призначення права. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. Дідоренка*. 2017. Вип. 4. С. 11–19.

12. Курс кримінології: Загальна частина: Підручник: У 2 кн. / О. Джужа, П. Михайленко, О. Кулик та ін.; за заг. ред. О. Джужа. К.: Юрінком Інтер, 2001. 352 с.

13. Куркова К. Особливості категорійного розуміння науково-технологічного розвитку як об'єкта адміністративно-правового забезпечення. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики в XXI столітті: матеріали Міжнар. науково-практичної конф. (Рівне, 16–17 жовт. 2020 р.)*. Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка Степана Дем'янчука. Рівне: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 47–52.

14. Лошицький М. Новий погляд на категоріальний апарат теорії профілактики правопорушень. *Митна справа*. 2014. № 1 (2.1). С. 33–40.

15. Джафарова О. Національна поліція України як провідний суб'єкт здійснення превентивної діяльності. *Шлях успіху і перспективи розвитку* (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ, матер. Міжнародної науковопрактичної конференції (Харків, 20 лист. 2020 року). Харків: Харківський національний університет внутрішніх, 2020. С. 176–178.

16. Шатрава С., Рязанцева І., Парханов Г. Превентивна діяльність Національної поліції України як об'єкт адміністративно-правового дослідження. *Наше право*. 2023. № 3. С. 103–109.
17. Про затвердження Положення про Департамент патрульної поліції: наказ Національної поліції України від 6 листопада 2015 року № 73. URL: <https://www.npu.gov.ua/acts/pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-departament-patruлноyi-sluzhbi-zi-zminami>
18. Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 28 липня 2017 року № 650 (у редакції наказу Міністерства внутрішніх справ України від 18 травня 2022 року № 301). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17#Text>
19. Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19 грудня 2017 року № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>
20. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 5. ст. 35.
21. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закон України від 1 грудня 1994 року № 264/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 52. ст. 455.
22. Про затвердження Порядку організації та проведення профілактичних заходів: наказ Національної поліції України від 27 грудня 2016 року № 1377. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/documents/normativno-pravovi-akti>

REFERENCES:

1. Pro Natsional'nu politsiyu (2015, 2 lypnya) [On the National Police] : Zakon Ukrayiny № 580-VIII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady. 2015. № 40-41. st. 379. [in Ukrainian].
2. Kravchenko, S. (2000). Mova yak faktor pravoutvorennya ta zakonotvorennya [Language as a factor in law-making and law-making] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Odesa. 20 s. [in Ukrainian].
3. Rybachok, S. (2012). Latyns'ka mova dlya studentiv-yurystiv [Latin language for law students]: navch. posib. Ternopil'. 190 s. [in Ukrainian].
4. Tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy [Interpretive dictionary of the modern Ukrainian language] / ukladachi: L. Kovryha, T. Koval'ova, V. Ponomarenko; za red. dokt. filoloh. nauk, prof. V. Kalashnyka. KH.: Belkar-knyha, 2005. 800 s. [in Ukrainian].
5. Slovnyk ukrayins'koyi movy u 20 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language in 20 volumes]. URL: <https://1677.slovaronline.com/99925-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F>. [in Ukrainian].
6. Pro opodatkuvannya dokhodiv pidpryemstv i orhanizatsiy (1992, 21 lyutoho) [On income taxation of enterprises and organizations] : Zakon Ukrayiny № 2146-XII vtratyv chynnist'). Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. № 23. st. 333. [in Ukrainian].
7. Pro Osnovni napryamy derzhavnoyi polityky Ukrayiny u haluzi okhorony dovkillya, vykorystannya pryrodnykh resursiv ta zabezpechennya ekolohichnoyi bezpeky (1998, 5 bereznia) [On the main directions of the state policy of Ukraine in the field of environmental protection, use of natural resources and ensuring environmental safety] : postanova Verkhovnoyi Rady Ukrayiny № 188/98-VR. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. № 38-39. st. 248. [in Ukrainian].
8. Pro zapobihannya koruptsiyi (2014, 14 zhovtnia) [On prevention of corruption]: Zakon Ukrayiny № 1700-VII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady. № 49. st. 2056. [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Natsional'nu politsiyu (2015, 28 zhovtnia) [On approval of the Regulations on the National Police] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 877. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248607704>. [in Ukrainian].
10. Slovnyk synonymiv ukrayins'koyi movy [Dictionary of synonyms of the Ukrainian language]. URL: <https://1675.slovaronline.com/28900-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9>. [in Ukrainian].
11. Batan, YU. (2017). Ponyattyevo-katehoriynyy aparat preventsiyi yak pryznachennya prava [Conceptual-categorical apparatus of prevention as the assignment of law]. *Visnyk Luhans'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. Didorenka*. Vyp. 4. S. 11–19. [in Ukrainian].
12. Kurs kryminolohiyi: Zahal'na chastyna [Criminology course: General part] : Pidruchnyk: U 2 kn. / O. Dzhuzha, P. Mykhaylenko, O. Kulyk ta in.; za zah. red. O. Dzhuzhy. K.: Yurinkom Inter, 2001. 352 s. [in Ukrainian].
13. Kurkova, K. (2020) Osoblyvosti katehoriynoho rozuminnya naukovo-tekhnohichnoho rozvytku yak ob'yekta administratyvno-pravovoho zabezpechennya [Peculiarities of the categorical understanding of scientific and technological development as an object of administrative and legal support]. *Aktual'ni problemy yurydychnoyi nauky ta praktyky v XXI stolitti: materialy Mizhnar. naukovo-praktychnoyi konf. (Rivne, 16–17 zhovt. 2020 r.)*. Mizhnarodnyy ekonomiko-humanitarnyy universytet im. akademika Stepana Dem'yanchuka. Rivne: Vydavnychy dim «Hel'vetyka». S. 47–52. [in Ukrainian].
14. Loshyts'kyu, M. (2014). Novyy pohlyad na katehoriial'nyy aparat teoriiy profilaktyky pravoporushen' [A new look at the categorical apparatus of the theory of crime prevention]. *Mytna sprava*. № 1 (2.1). S. 33–40. [in Ukrainian].

15. Dzhafarova, O. (2020). Natsional'na politsiya Ukrainy yak providnyy sub'yekt zdiysnennya preventyvnoyi diyal'nosti [The National Police of Ukraine as a leading subject of preventive activities]. *Shlyakh uspikhu i perspektyvy rozvytku (do 26 richnytsi zasnuvannya Kharkivs'koho natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav. mater. Mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi (Kharkiv, 20 lyst. 2020 roku). Kharkiv: Kharkivs'kyi natsional'nyy universytet vnutrishnikh. S. 176–178. [in Ukrainian].*

16. Shatrava, S., Ryazantseva, I., Parkhanov, H. (2023). Preventyvna diyal'nist' Natsional'noyi politsiyi Ukrainy yak ob'yekt administratyvno-pravovoho doslidzhennya [Preventive activity of the National Police of Ukraine as an object of administrative and legal research]. *Nashe pravo. № 3. S. 103–109. [in Ukrainian].*

17. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Departament patrol'noyi politsiyi (2015, 6 lystopada) [On the approval of the Regulation on the Department of Patrol Police]: nakaz Natsional'noyi politsiyi Ukrainy № 73. URL: <https://www.npu.gov.ua/acts/pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-departament-patrolnoyi-sluzhbi-zi-zminami>. [in Ukrainian].

18. Instruktsiya z orhanizatsiyi diyal'nosti dil'nychnykh ofitseriv politsiyi ta politseys'kykh ofitseriv hromad (2022, 28 lypnya) [Instructions for organizing the activities of precinct police officers and community police officers]: nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy № 650 (u redaktsiyi nakazu Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 18 travnya 2022 roku № 301). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17#Text>. [in Ukrainian].

19. Instruktsiya z orhanizatsiyi roboty pidrozdiliv yuvenal'noyi preventsiyi Natsional'noyi politsiyi Ukrainy (2017, 19 hrudnya) [Instructions for organizing the work of juvenile prevention units of the National Police of Ukraine]: nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>. [in Ukrainian].

20. Pro zapobihannya ta protydyu domashn'omu nasyl'stvu (2017, 7 hrudnya) [On preventing and combating domestic violence]: Zakon Ukrainy № 2229-VIII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady. 2018. № 5. st. 35. [in Ukrainian].*

21. Pro administratyvnyy nahlyad za osobamy, zvil'nenymy z mist' pozbavleniya voli (1994, 1 hrudnya) [On administrative supervision of persons released from prisons] : Zakon Ukrainy № 264/94-VR. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. 1994. № 52. st. 455. [in Ukrainian].*

22. Pro zatverdzhennya Poryadku orhanizatsiyi ta provedennya profilaktychnykh zakhodiv (2016, 27 hrudnya) [On approval of the Procedure for organizing and conducting preventive measures]: nakaz Natsional'noyi politsiyi Ukrainy № 1377. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/documents/normativno-pravovi-akti>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 8.11.2023

УДК 349.6(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-250-255

Кристюк Владислав Олегович,

аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права

імені академіка В.З.Янчука

Національного університету біоресурсів і природокористування

e-mail: warhammer3014@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-5832-422X>

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ДОСВІД МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Статтю присвячено дослідженню питання правового забезпечення екологічної безпеки. Розглянуто питання міжнародної співпраці у сфері екології. Проаналізовано діяльність та структуру міжнародних організацій, що здійснюють екологічну політику.

Автором встановлено, що проблема захисту довкілля є важливим питанням зовнішньої політики на міжнародній арені. Охорона навколишнього природного середовища належить до найбільш важливих глобальних проблем виживання людської цивілізації. Саме тому міжнародні урядові й неурядові екологічні організації повинні активно співпрацювати у контексті актуалізації різноманітних екологічних питань та проблем.

Визначено, що проблеми екології є за своєю природою міжнародними, а тому роль міжнародних екологічних організацій у їх вирішенні є надзвичайно важливою. Саме міжнародні екологічні організації є рушійним суб'єктом відстоювання екологічних проблем, привертання уваги міжнародної спільноти до їх вирішення; вони здатні реально впливати на урядові рішення та суспільство. Зроблено висновок про те, що в інтересах міжнародного співтовариства підтримувати функціонування міжнародних екологічних організацій, а також залучати до процесу покращення стану довкілля та створення ефективного механізму вирішення екологічних проблем ще більше країн та активістів.

Ключові слова: безпека, екологічна безпека, правове забезпечення екологічної безпеки, міжнародні організації з екологічної безпеки.

Krystiuk V. LEGAL PROVISION OF ENVIRONMENTAL SAFETY: EXPERIENCE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS

Випуск 15. 2023

© В.О.Кристюк, 2023

The article is devoted to the study of the issue of legal provision of environmental safety. The issue of international cooperation in the field of ecology was considered. The activity and structure of international organizations implementing environmental policy are analyzed.

The author established that the problem of environmental protection is an important issue of foreign policy in the international arena. Environmental protection is one of the most important global problems for the survival of human civilization. That is why international governmental and non-governmental environmental organizations should actively cooperate in the context of updating various environmental issues and problems.

It was determined that environmental problems are international in nature, and therefore the role of international environmental organizations in solving them is extremely important. It is international environmental organizations that are the driving force behind the advocacy of environmental problems, drawing the attention of the international community to their solution; they are able to really influence government decisions and society. It was concluded that it is in the interests of the international community to support the functioning of international environmental organizations, as well as to involve even more countries and activists in the process of improving the state of the environment and creating an effective mechanism for solving environmental problems.

Key words: safety, environmental safety, legal provision of environmental safety, international organizations on environmental safety.

Постановка проблеми. На сьогодні міжнародно-правове регулювання екологічної сфери набуває все більшої актуальності, оскільки міжнародній спільноті стало зрозуміло, що проблеми навколишнього природного середовища варто вирішувати не тільки в аспекті окремої держави, а в аспекті всієї планети.

Працюючи в партнерстві, міжнародні організації, національні уряди та громадянське суспільство роблять значні кроки у вирішенні проблем довкілля та безпеки в багатьох різних сферах. Така співпраця дозволить реалізовувати проекти та заходи, спрямовані на забезпечення сталого управління природними ресурсами, зокрема водою, всередині та між країнами, зменшення ризиків катастроф, вирішення проблем, пов'язаних зі зміною клімату та безпечне поводження з небезпечними відходами. Окрім того, це допоможе у питанні підвищення екологічної обізнаності, заохоченням участі громадськості в процесі прийняття екологічних рішень і полегшенням доступу до правосуддя з екологічних питань. Важливу роль у даному процесі відіграють міжнародні екологічні організації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Екологічній безпеці на міжнародному рівні присвячена значні кількість наукових досліджень, оскільки даний напрям не втрачає актуальності вже тривалий час. Серед вчених-юристів у сфері міжнародного права навколишнього середовища варто вказати наступних: як В. Андрейцев, Г. Балюк, М. Здоровага, Н. Малишева, Ю. Шемшученко та ін. Загострення вже існуючих глобальних проблем навколишнього середовища та виникнення нових, змушує шукати міжнародну спільноту більш ефективні заходи для подолання негативних наслідків антропогенного впливу на природу, а також їх недопущення у майбутньому.

Мета статті є визначення особливостей функціонування міжнародних екологічних організацій та основні напрями їх діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародний характер проблем екологічної безпеки зумовлює необхідність їх вирішення шляхом консолідації зусиль усіх держав, зокрема розробки міжнародно-правових інструментів забезпечення екологічної безпеки.

Такі проблеми, як зміна клімату (парниковий ефект і пов'язане з ним глобальне потепління), руйнування озонового шару, вичерпання природних ресурсів (у першу чергу, питної води, лісу) та біологічних ресурсів планети (зниження біорізноманіття, опустелювання тощо) мають глобальний характер. В їх успішному вирішенні зацікавлені всі держави. Для попередження (призупинення, уповільнення) відповідних процесів міжнародна спільнота вдається до розроблення й ухвалення спільних стратегій, здатних протидіяти поширенню небезпечних екологічних тенденцій або ж ліквідувати наслідки тих негативних процесів, які вже охопили нашу планету.

Міжнародна екологічна безпека безпосередньо пов'язана з необхідністю підтримки на міжнародному рівні глобального природно-ресурсного потенціалу та необхідної якості навколишнього середовища. Саме поняття «міжнародна екологічна безпека» виступає порівняно новим. Воно виникло наприкінці 80-х років, коли в багатьох розвинених країнах, переглядаючи концепцію безпеки, включали в неї не тільки традиційні військові, а й нетрадиційні загрози, серед яких екологічна була однією з основних. На даний момент не викликає сумніву, що взаємодія по екологічним питанням має стати обов'язковою частиною системи міжнародної безпеки. Проблеми екологічного характеру в міжнародних відносинах не сповільнюються, а прогресують та поступово розростаються до жахливих масштабів [1, с.229].

На думку Т. Короткого, «вплив екологізації проявляється не тільки у змінах позитивного міжнародного права, а й в інституціональному компоненті міжнародно-правової системи. І тут можна виділити декілька пов'язаних між собою тенденцій: по-перше, відбувається адаптація, підстроювання існуючих міждержавних організацій, насамперед, універсального характеру, під вирішення проблем, що носять глобальний характер. По-друге, скликаються міжнародні конференції, спеціально присвячені охороні навколишнього середовища. По-третє, створюються нові міжнародні спеціалізовані організації. По-четверте, дедалі більший вплив на міжнародну правотворчість і правозастосування справляють природоохоронні міждержавні організації. Можна констатувати, що екологізація міжнародного права носить об'єктивний характер» [2].

Серед міжнародних нормативних актів, які встановлюють механізми забезпечення глобальної екологічної безпеки, варто виділити такі: Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (1976 р.), Віденська конвенція про охорону озонного шару (1985 р.) та Монреальський протокол про речовини, що руйнують озонний шар (1987 р.), Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (1992 р.), Кіотський протокол до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату від (1997 р.), Конвенція про охорону біологічного різноманіття (1992 р.), Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття (2000 р.), Нагойський протокол регулювання доступу до генетичних ресурсів та спільного використання на справедливій та рівній основі вигод від їх застосування до Конвенції про біологічне різноманіття, прийнятий (2010 р.), Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі (2001 р.), Міжнародна угода з тропічної деревини, укладена в ході Конференції ООН з питань торгівлі та розвитку (2006 р.) тощо [3, с.260].

Глобальний масштаб викликів екологічній безпеці зумовив ключову роль в їх розв'язанні ряду міжнародних організацій. На сьогодні функціонують наступні організації, що займаються питаннями екологічної безпеки на міжнародно рівні:

Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) – є провідною світовою природоохоронною установою, яка встановлює міжнародний порядок денний щодо навколишнього середовища, сприяє реалізації екологічного компонента сталого розвитку в рамках ООН і виступає в якості провідного світового захисника навколишнього середовища [4].

ЮНЕП стимулює позитивні зміни, заглиблюючись у глибинні причини потрійної планетарної кризи, пов'язаної зі зміною клімату, втратою природного середовища та біорізноманіття, а також забрудненням довкілля.

Діяльність ЮНЕП зосереджена на наданні допомоги країнам у переході до низьковуглецевої та ресурсозберігаючої економіки, зміцненні екологічного керівництва та законодавства, охороні екосистем та наданні науково обґрунтованих даних для обґрунтування політичних рішень.

Використовуючи передові наукові розробки, координацію та інформаційно-пропагандистську діяльність, ЮНЕП надає підтримку 193 державам-членам у досягненні цілей сталого розвитку та життя в гармонії з природою.

Міжурядова група експертів зі зміни клімату (IPCC). Створена в 1988 році Всесвітньою метеорологічною організацією (ВМО) і Програмою ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), мета IPCC полягає в забезпеченні урядів усіх рівнів науковою інформацією, яку вони можуть використовувати для розробки кліматичної політики. Звіти IPCC також є ключовим внеском у міжнародні переговори щодо зміни клімату. IPCC – це організація урядів, які є членами ООН або ВМО. Зараз IPCC налічує 195 членів [5]. Міжурядова група експертів ООН зі зміни клімату проводить часті оцінки наукових даних про зміну клімату, її наслідки та пов'язані з нею ризики, а також стратегії готовності та реагування.

Світовий інститут ресурсів (WRI) — це глобальна дослідницька організація з понад 60 країн, яка прагне перетворити знання на дії на перетині клімату, економічних можливостей і добробуту людей. Метою даної організації є заохочення людей діяти так, щоб зберегти навколишнє середовище та потенціал планети для задоволення потреб і очікувань нинішнього та майбутніх поколінь [6].

Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (FAO). Створена у 1945 р. продовольча та сільськогосподарська організація є спеціалізованою агенцією ООН, яка відповідає за міжнародні зусилля по боротьбі з голодом. Місія організації полягає в тому, щоб кожен мав доступ до достатньої кількості їжі з високим вмістом поживних речовин, щоб жити продуктивним і здоровим життям, а також досягти продовольчої безпеки для всіх. Маючи 195 членів - 194 країни та Європейський Союз, FAO працює в більш ніж 130 країнах світу [7].

ООН Вода є організацією ООН, яка займається підтримкою сталого управління водою та санітарією. Надання послідовних і точних даних і знань про ключові моделі води та проблеми управління є однією з цілей UN-Water. ООН-Вода також координує міжнародну структуру та практику Організації Об'єднаних Націй у сфері прісної води та санітарії.

ООН-Вода є «координаційним механізмом». Він складається з установ Організації Об'єднаних Націй (членів) і міжнародних організацій (партнерів), які займаються питаннями водопостачання та санітарії. Роль ООН-Вода полягає в тому, щоб члени та партнери «діяли як єдине ціле» у відповідь на проблеми, пов'язані з водою [8].

Глобальна військова консультативна рада зі зміни клімату (GMACCC) – була створена в 2009 році в реагування на зростаючі загрози глобальній безпеці та миру через зміну клімату. Раду було створено за ініціатииви Інституту екологічної безпеки у рамках його проекту «Зміна клімату та військові дії» – спільної діяльності групи провідних аналітичних центрів, спрямованої на те, щоб надіслати чітке та рішуче повідомлення від безпеки сектору до глобальних політиків, щоб залучити міжнародну спільноту до пом'якшення ризиків безпеки в проактивних стратегіях адаптації до зміни клімату [9]. Глобальна військова консультативна рада зі зміни клімату — це глобальна мережа нинішніх і відставних військовослужбовців, яка займається підвищенням обізнаності про проблеми безпеки, пов'язані зі зміною клімату, і закликає до дій для пом'якшення загроз, які вона викликає. GMACCC організувала різноманітні форуми з питань зміни клімату та міжнародної безпеки, а також написала низку документів на цю тему.

Інститут екологічної безпеки (IES) є некомерційною неурядовою організацією, місія якої полягає в підвищенні політичного усвідомлення екологічної безпеки як засобу забезпечення критичних умов для миру та довгострокового зростання.

IES використовує міждисциплінарний підхід для надання детальних рекомендацій щодо політики та освітніх ресурсів, поєднуючи галузі науки, дипломатії, права, економіки та освіти [10].

Центр міжнародного екологічного права (CIEL) – це організація, яка проводить кампанії за захист навколишнього середовища, просування прав людини та прагнення до справедливого та рівноправного суспільства. CIEL працює у трьох сферах: клімат і енергетика, здоров'я навколишнього середовища та люди, земля та ресурси, щоб забезпечити юридичну підтримку, аналіз політики та розвиток потенціалу [11].

Агентство з охорони навколишнього середовища (EPA) є незалежною федеральною державною агенцією Сполучених Штатів, яка займається охороною навколишнього середовища. Місія EPA полягає в захисті здоров'я людини та навколишнього середовища. Для виконання цієї місії EPA створює та впроваджує екологічні норми, визначає екологічні проблеми та співпрацює з національними та міжнародними установами, щоб спробувати їх вирішити [12].

Інститут екологічної дипломатії та безпеки (IEDS) – дослідницький центр, який займається вивченням і застосуванням стратегій вирішення екологічних суперечок, а також використанням екологічних систем як механізмів побудови миру. IEDS організовано навколо трьох основних тем: (1) Borderlands – IEDS досліджує, як людську територіальність можна проактивно структурувати таким чином, щоб геополітичні кордони працювали відповідно до середовища. (2) Цінності ресурсів – IEDS працює над розробкою ефективних структур для визначення, координації та забезпечення дотримання цінностей природних ресурсів у спосіб, який пом'якшує конфлікт. (3) Прагматичний мир – IEDS сприяє практичному погляду на мир з метою інтеграції різноманітних підходів до державної політики [13].

Арабський форум з навколишнього середовища та розвитку (AFED) є некомерційною регіональною асоціацією, яка сприяє відповідальній екологічній політиці та програмам в арабському регіоні [14].

AFED було офіційно проголошено в Бейруті 17 червня 2006 року на завершенні регіональної конференції з питань громадської думки та навколишнього середовища, організованої журналом Al-Bia Wal-Tanmia (довкілля та розвиток). Згодом AFED отримав статус міжнародної неурядової організації з відповідними імунітетами для свого секретаріату, що базується в Бейруті.

Форум сприяє налагодженню зв'язків між арабськими торгово-промисловими палатами, а також науково-дослідницькими центрами та навчальними закладами арабського світу з метою розробки спільних екологічних програм шляхом екологічної співпраці. Мета Форуму полягає в тому, щоб заохотити уряди впроваджувати та створювати екологічні закони, які відповідають викликам, які існують сьогодні в арабському світі, з акцентом на імplementацію законодавства.

Інститут глобальних екологічних стратегій (IGES) був створений у березні 1998 року за ініціативи японського уряду та за підтримки префектури Канагава на основі «Статуту про створення Інституту глобальних екологічних стратегій».

Місія Інституту полягає в досягненні нового бачення суспільства та проведенні креативного формулювання політики та стратегічного аналізу екологічних заходів, переведення результатів досліджень у політичні рішення, які призведуть до сталого розвитку в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та в усьому світі [15].

Міжамериканська інформаційна мережа з питань біорізноманіття (IABIN) сприяє технічній співпраці та координації між країнами Північної та Південної Америки щодо збору, обміну та використання інформації про біорізноманіття, що стосується політики збереження та розвитку природних ресурсів [16].

Пріоритети IABIN включають удосконалення інфраструктури для обміну знаннями про біорізноманіття, зміцнення технологічного потенціалу для обміну інформацією про біорізноманіття та досвідом через кордони, а також розробку або адаптацію інструментів прийняття рішень, щоб допомогти політикам розробити успішну політику управління навколишнім середовищем для підтримки сталого розвитку в регіоні.

GenderCC - Жінки за кліматичну справедливість (GenderCC – Women for Climate Change) – це глобальна мережа організацій та захисників, які віддані просуванню гендерної рівності, прав жінок і кліматичної справедливості.

GenderCC має на меті досягти гендерної та кліматичної справедливості шляхом підвищення обізнаності про проблему та розбудови спроможності з метою зміцнення екологічного законодавства; розширення бази знань про гендер та клімат для визначення успішної готовності та варіантів реагування; заохочення людей до активного внеску в стратегії адаптації та пом'якшення; та покращення співпраці з гендерних та кліматичних питань на всіх рівнях [17].

Екологічна мережа корінних народів (IEN). Заснована в 1990 році в Сполучених Штатах, IEN була створена масовими корінними народами та окремими особами для вирішення питань екологічної та економічної справедливості (EJ). Розбудова потенціалу корінних громад і племінних урядів для створення стратегій захисту священних місць, землі, води, повітря, природних ресурсів і здоров'я є одним із видів діяльності IEN. IEN досягає цього шляхом проведення досліджень, координації програм і зміцнення спроможності громад і племен обговорювати питання екологічної справедливості. IEN скликає місцеві,

регіональні та національні зустрічі з питань екологічної та економічної справедливості, а також надає підтримку, ресурси та напрямки для корінних громад і молоді в основному в Північній Америці, а в останні роки – і в усьому світі [18].

Окрім того, проблемами екології, окрім універсальних міжнародних організацій, займаються також і регіональні. Зокрема, ОБСЄ (Організація з безпеки і співробітництва в Європі), ЄБРР (Європейський банк реконструкції та розвитку), ГЕФ (Глобальний екологічний фонд), ЄІБ (Європейський інвестиційний банк), ЄЕА (Європейська екологічна агенція), НАТО (Північноатлантичний альянс).

М.Здоровега зазначає, що «на міжнародній арені зростає вплив і міжнародних неурядових організацій, які діють у міжнародному просторі на основі добровільного характеру і є поза державними, тобто такими, що не мають прив'язки до конкретної держави». Отже, на думку автора «формування та діяльність міжнародних неурядових організацій можна вважати своєрідною паралеллю функціонування держав та їхніх структур, що надає нових тенденцій міжнародним відносинам» [19]. Міжнародні неурядовими екологічними організаціями є Всесвітній фонд дикої природи (WWF), Грінпіс (Greenpeace), Всесвітнє товариство захисту тварин (WSPA), Міжнародний зелений хрест (Green Cross), Міжнародний союз охорони природи (IUCN).

Висновки. Екологічна безпека є одним з ключових підвидів (напрямів) національної безпеки будь-якої держави. Глобальний масштаб викликів екологічній безпеці зумовив ключову роль в їх розв'язанні інтеграційних об'єднань і міжнародних організацій, які здатні консолідувати зусилля багатьох держав, зокрема шляхом розробки міжнародно-правових інструментів забезпечення екологічної безпеки. Як можна побачити, міжнародні організації активно беруть на себе зобов'язання щодо захисту навколишнього середовища, намагаючись надати цій проблемі загальносвітового масштабу для поглиблення співпраці між суверенними державами у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Головач А.Й. Глобальний рівень міжнародної екологічної безпеки в сучасному міжнародному праві навколишнього середовища. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*/ 2022. Серія ПРАВО. Випуск 73: частина 2. С. 228-233.

2. Короткий Т. Р. Екологізація міжнародного права. *Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія"*. 2011. Т.10. С. 186 – 201.

3. Муравйова С.В. Забезпечення екологічної безпеки: національний та міжнародно-правові підходи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 258-262.

4. The United Nations Environment Program (UNEP) URL: <https://www.unep.org/>

5. The Intergovernmental Panel on Climate Change <https://www.ipcc.ch/>

6. World Resource Institute URL: <https://www.wri.org/>

7. Food and Agriculture Organization of the United Nations URL: <https://www.fao.org/home/en/>

8. UN-Water URL: <https://www.unwater.org/>

9. Global Military Advisory Council on Climate Change URL: <https://www.gmaccc.org/>

10. Institute for Environmental Security URL: <https://www.envirosecurity.org/>

11. Center for International Environmental Law URL: <https://www.ciel.org/>

12. U.S. Environmental Protection Agency URL: <https://www.epa.gov/>

13. INSTITUTE FOR ENVIRONMENTAL DIPLOMACY AND SECURITY URL: <https://site.uvm.edu/ieds/>

14. Arab Forum for Environment and Development (AFED) URL: <http://www.afedonline.org/en>

15. The Institute for Global Environmental Strategies (IGES) URL: <https://www.iges.or.jp/en>

16. Inter-American Biodiversity Information Network (IABIN) URL: <https://www.oas.org/en/sedi/dsd/iabin/>

17. Gender cc - women for climate justice URL: <https://www.gendercc.net/home.html>

18. Indigenous Environmental Network URL: <https://www.ienearth.org/>

19. Здоровега М. В. Роль міжнародних неурядових організацій. *Міжнародні інтеграційні процеси: історичний досвід, сучасні виклики та перспективи*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Національний університет "Львівська політехніка". 3 жовтня 2015. С. 15 – 19.

REFERENCES:

1. Holovach, A.I. (2022). Hlobalnyi riven mizhnarodnoi ekolohichnoi bezpeky v suchasnomu mizhnarodnomu pravi navkolyshnoho seredovyscha. [The global level of international environmental security in modern international environmental law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu Seriya PRAVO*. Vypusk 73: chastyna 2. 228-233. [in Ukrainian].

2. Korotkyi, T. R. (2011). Ekolohizatsiia mizhnarodnoho prava. [Environmentalization of international law]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiia"*. T.10. 186 – 201. [in Ukrainian].

3. Muraviova, S.V. (2023). Zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky: natsionalnyi ta mizhnarodno-pravovi pidkhody. [Ensuring environmental safety: national and international legal approaches]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 6. 258-262. [in Ukrainian].

4. The United Nations Environment Program (UNEP). Retrieved from: <https://www.unep.org/> [in English].

5. The Intergovernmental Panel on Climate Change. Retrieved from: <https://www.ipcc.ch/> [in English].

6. World Resource Institute. (2023). Retrieved from: <https://www.wri.org/> [in English].
7. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Retrieved from: <https://www.fao.org/home/en/> [in English].
8. UN-Water Retrieved from: <https://www.unwater.org/> [in English].
9. Global Military Advisory Council on Climate Change. Retrieved from: <https://www.gmaccc.org/> [in English].
10. Institute for Environmental Security. Retrieved from: <https://www.envirosecurity.org/> [in English].
11. Center for International Environmental Law. Retrieved from: <https://www.ciel.org/> [in English].
12. U.S. Environmental Protection Agency Retrieved from: <https://www.epa.gov/> [in English].
13. INSTITUTE FOR ENVIRONMENTAL DIPLOMACY AND SECURITY. Retrieved from: <https://site.uvm.edu/ieds/> [in English].
14. Arab Forum for Environment and Development (AFED). Retrieved from: <http://www.afedonline.org/en/> [in English].
15. The Institute for Global Environmental Strategies (IGES). Retrieved from: <https://www.iges.or.jp/en> [in English].
16. Inter-American Biodiversity Information Network (IABIN). Retrieved from: <https://www.oas.org/en/sedi/dsd/iabin/> [in English].
17. Gender cc - women for climate justice Retrieved from: <https://www.gendercc.net/home.html> [in English].
18. Indigenous Environmental Network. Retrieved from: <https://www.ienearth.org/> [in English].
19. Zdroveha, M. V. (2015, October 3). Rol mizhnarodnykh neuriadovykh orhanizatsii. [The role of international non-governmental organizations]. *Mizhnarodni intehratsiini protsesy: istorychnyi dosvid, suchasni vyklyky ta perspektyvy. materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Natsionalnyi universytet "Lvivska politehnika"*. 15 – 19. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 9.11.2023

УДК 347.627

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-255-260

Грицишина Лариса Валеріївна,

докторка філософії з права, заступниця декана юридичного факультету,
доцентка кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету
управління та права імені Леоніда Юзькова

e-mail: lgrytsyshyna@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8590-728X>

ЗМІНА СТАТІ ПОДРУЖЖЯ ЯК ПІДСТАВА ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБУ

У статті розглянуто питання зміни статі подружжям як підставу припинення шлюбу. Наголошено, що аналізуючи правовий інститут припинення шлюбу, заслуговує на увагу ще одна підстава припинення шлюбу, не визначена у сімейному законодавстві України, а саме: зміна статі одним із подружжя. На нашу думку, її необхідно розцінювати як одну із новітніх підстав припинення шлюбу. Зазначена підстава є самостійною з урахуванням природи здійснюваних особою, яка змінює або коригує стать, особистих немайнових прав та є практичним втіленням «четвертого» покоління прав людини. Правове регулювання процедури здійснення цього особистого немайнового права та визначення змісту права на зміну (корекцію) статі відзначається недостатнім рівнем закріплення та деталізації у вітчизняному законодавстві. Це дозволяє нам запропонувати доповнити положення ст. 104 СК України ч.5 такого змісту «Шлюб припиняється внаслідок зміни або корекції статі одним із подружжя», оскільки у випадку зміни статевої належності одним із подружжя, збереження первісного шлюбу, у якому перебувала особа на момент проведення відповідної операції не є можливим. Водночас, припинення такого шлюбу не тягне за собою припинення існування сімейно-правових відносин між колишнім подружжям та тим більше відносин батьківства.

Ключові слова: гендерна ідентичність, шлюб, припинення шлюбу, підстави припинення шлюбу, зміна статі, наслідки припинення шлюбу.

Hrytsyshyna L. CHANGE OF GENDER OF SPOUSES AS A REASON FOR THE TERMINATION OF MARRIAGE

The article examines the issue of gender reassignment of spouses as a reason for the termination of marriage. It is emphasized that in the process of analyzing the legal institution of termination of marriage, one more reason for termination of marriage, not defined in the family legislation of Ukraine, deserves attention, namely: gender change by one of the spouses, which, in our opinion, should be considered as one of the newest grounds for termination of marriage. This ground is independent, taking into account the nature of personal non-property rights exercised by a person who changes or corrects gender, and is a practical embodiment of the "fourth" generation of human rights. The legal regulation of the procedure for exercising this personal non-property right and determining the content of the right to gender (correction) change is characterized by an insufficient level of consolidation and detailing in domestic legislation. This allows us to suggest supplementation of the provisions of Art. 104 of the

Family Code of Ukraine, Part 5 of the following content: "Marriage is terminated due to a change or correction of gender by one of the spouses," since in the case of a change of gender by one of the spouses, the preservation of the primary marriage in which the person was at the time of the relevant operation is not possible. At the same time, the termination of such a marriage does not entail the termination of the existence of family-legal relations between the former spouses, and even more so the relations of parentage.

Key words: gender identity, marriage, termination of marriage, grounds for termination of marriage, gender reassignment, consequences of termination of marriage.

Постановка проблеми. Шлюб та сім'я і на початку XXI століття залишаються важливими соціальними інститутами, а суспільство й держава зацікавлені в їх тривалому існуванні та збереженні. Виходячи з цього, законодавці більшості країн світу передбачають детальний та вичерпний перелік правових фактів, з настанням яких відбувається припинення шлюбу, а також вибудовують ефективний правовий механізм розірвання шлюбу з метою забезпечення дотримання та захисту прав та законних інтересів колишнього подружжя та їх дітей. Водночас, новий погляд на «традиційний» шлюб надає поширення доктрини гендерної рівності. Доктрина гендерної рівності базується на ідеї, що всі люди, незалежно від їх статі або гендерної ідентичності, мають рівні права та можливості у всіх сферах життя. Це стосується, наприклад, доступу до освіти, роботи, здоров'я, участі в політичному житті та багатьох інших аспектах. Одним із таких аспектів є гендерна ідентичність.

Гендерна ідентичність — це внутрішнє і особисте почуття особи щодо того, до якого гендера вона належить, незалежно від біологічної статі, з якою вона народилася. Гендерна ідентичність може співпадати з природженою статтю особи (цисгендер) або бути відмінною від неї (трансгендер). Поняття та розуміння гендерної ідентичності може відрізнятися в залежності від культури, традицій та соціальних норм конкретного суспільства. Гендерна ідентичність кожної особи є унікальною і може не завжди відповідати соціокультурним очікуванням, базованим на біологічній статі особи. Важливо розуміти, що гендерна ідентичність є глибоко особистою і внутрішньою характеристикою, і кожна особа має право на визнання та повагу до своєї гендерної ідентичності. Головною тезою при цьому є те, що гендерна ідентичність базується на особистому відчутті, а не на зовнішніх атрибутах або соціальних нормах.

Традиційно, гендер у праві розглядали як бінарний — чоловік або жінка. Однак сучасне розуміння гендерної ідентичності визнає, що гендер може бути не лише бінарним. Люди можуть ідентифікувати себе як небінарні, двостатеві та відносити себе до інших гендерних категорій.

Таким чином, якщо біологічна стать визначається фізичними та генетичними характеристиками, такими як статева будова та хромосоми, то гендерна ідентичність — це внутрішнє відчуття, яке може або не може співпадати з біологічною статтю особи. Усвідомлені особою невідповідності між власною гендерною ідентичністю та статтю, з якою вона народилася можуть бути мотивом проведення відповідної операції зі зміни (корегування) статі. Такі кардинальні зміни можуть відбуватися у період перебування особи у зареєстрованому шлюбі, що впливає на його дійсність та може тягнути за собою його припинення.

Традиційно в науці сімейного права під припиненням шлюбу розуміється зумовлене настанням певних обставин припинення правовідносин, що виникають між подружжям в результаті державної реєстрації шлюбу. Відповідно, така ознака шлюбного союзу як добровільність традиційно в науці сімейного права розглядається, як добровільність не тільки укладення, але і припинення шлюбу

Водночас, припинення шлюбу не завжди тягне за собою абсолютне припинення правових відносин між подружжям. Незважаючи на традиційну точку зору про повне припинення правовідносин між подружжям, правові наслідки в сфері особистих немайнових і майнових відносин між колишнім подружжям наступають при будь-якій з підстав припинення шлюбу, визначені у межах глави 11 СК України [1].

Метою статті є дослідження питання припинення шлюбу у сімейному праві України при зміні статі одним із подружжя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання припинення шлюбу та його підстави розглядаються у працях В. А. Ватраса [2], А.О. Дутко [3], О.І. Сафончик [4] та інших дослідників сучасного сімейного права України. Однак, розвиток та удосконалення механізму захисту основоположних прав та свобод людини зумовлює необхідність дослідження питання особливостей припинення (розірвання) шлюбу з окремими категоріями осіб.

Виклад основного матеріалу дослідження. Невід'ємною частиною правовідносин з припинення шлюбу виступають правові підстави припинення шлюбу. Водночас, зрозуміло, що діюче законодавство у жодній правовій системі не може претендувати на виключне і повне регламентування суспільних відносин. Суспільна практика постійно приносить певні зміни та вимагає доповнювати чи корегувати зміст правового регулювання.

У наш час така потреба обумовлена поширенням основних прав людини «четвертого» покоління. Людство не стоїть на місці, а право як певний живий організм має постійно відповідати сучасним викликам, що пов'язані з невідпинною еволюцією. В сьогоденні у зв'язку з розвитком біомедицини, генної інженерії та особливо з наявними трансформаційними процесами глобалізації постають нові завдання для права, вирішення яких потребує обширного аналізу сучасного покоління прав людини [5, с. 87].

Наприклад, О.О. Барабаш наголошує, що права «четвертого покоління» є відносно новими та перебувають на стадії активного розвитку та обговорення, зазначаючи: «на нашу думку, до вищезазначених

прав належать права людини, що виникли внаслідок розвитку медицини, біології, техніки та змін у загальній моралі. Більшість прав четвертого покоління недостатньо регламентовано на законодавчому рівні» [6, с.213].

В.Г. Данільцева наголошує, що четверте покоління прав людини - це правова відповідь викликам XXI століття. До їх переліку належить включити право на: зміну статі, трансплантацію органів, клонування, використання віртуальної реальності, одностатеві шлюби, штучне запліднення, евтаназію, вільну від дитини сім'ю, незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами, на доступ до Інтернету та ін [7].

Ю.І. Турянський виокремлює загальнотеоретичне тлумачення соматичних прав як групи новітніх прав четвертого покоління, що пов'язані з тілесністю людини та полягають у можливості реалізації автономної волі щодо її цілісного тіла, певного органу/органів чи тканин та біологічних компонентів, які вже відмежовані від тіла, а також можливості щодо модифікації, вдосконалення, видозміни своєї тілесності [6, с.215].

В.В.Завальнюк наголошує на необхідності запровадження соматичних прав, пов'язаних із можливістю людини розпоряджатися власним тілом, адже в сучасному законодавстві вони регулюються на галузевому і навіть підзаконному рівні, а деякі з них (право на зовнішність, репродуктивні права, право на клонування, право на розпорядження своїм життям) взагалі не закріплені на нормативному рівні [8, с. 24].

Таким чином, у випадку зміни (корекції) статі, внесення змін до морфологічних ознак організму має на меті приведення у відповідність соматичної будови тіла до стійкої трансформації статевої самосвідомості, за наявності достатнього ступеня вираженості ендокринних, морфологічних, нейрофізіологічних, психологічних і фізичних ознак бажаної статі.

Правове регулювання процедури реалізації цього особистого немайнового права та визначення змісту права на зміну (корекцію) статі відзначається недостатнім рівнем деталізації у вітчизняному законодавстві. Це пояснюється досить низьким рівнем «соціальної» потреби у здійсненні такого медичного втручання. Проте, явище корекції статі не може бути за своєю природою поширеним у суспільстві. Необхідність досить радикального втручання у сферу репродуктивно-генетичної природи людини виникає лише у виняткових випадках.

Законодавчо можливість проведення такої операції закріплена лише у ст.51 Основ законодавства України про охорону здоров'я. У ній, зокрема, зазначено: «Особі, якій було здійснено зміну статевої належності, видається медичне свідоцтво, на підставі якого надалі вирішується питання про відповідні зміни в її правовому статусі» [9].

На рівні відомчих нормативно-правових актів зміна (корекція) статі регулюється наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про встановлення медико-біологічних та соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої належності та затвердження форми первинної облікової документації й інструкції щодо її заповнення» від 05.10.2016 №1041 [10]. Власне, у праві на зміну (корекцію) статі можна виділити два різні елементи: право на зміну статі та право на корекцію статі.

Цивільний кодекс України не містить прямих вказівок на зміст права особи на зміну (корекцію) статі, визначаючи, проте, що перелік особистих немайнових прав, які встановлені Конституцією, цим кодексом та іншим законом, не є вичерпним, а у інших законах можуть бути передбачені й інші особисті немайнові права фізичної особи (ч.2, 3 ст.270 ЦК України) [11].

Наголосимо, що зміна статі, часто відома як корекція статі, включає в себе процес адаптації фізичних та/або соціальних характеристик особи, щоб вони відповідали її гендерній ідентичності. Це може включати гормональну терапію, хірургічні втручання та зміни в особистих документах. Т.В.Войтенко у цьому контексті наголошує: «Залишається невирішеною також проблема про існування шлюбу під час зміни статі одним із подружжя. Оскільки українське законодавство зміну статі не називає підставою для припинення шлюбу, то складається ситуація, що шлюб існуватиме, якщо обоє із членів подружжя зацікавлені в збереженні сім'ї» [12, с. 21].

Таким чином, у контексті розуміння шлюбу, що закріплена в СК України, можемо стверджувати, що на даний час зміну статі одним із подружжя необхідно розцінювати як одну із підстав припинення шлюбу. Зазначена підстава є самостійною з урахуванням природи здійснюваних особою, яка змінює або коригує стать, особистих немайнових прав.

Якщо вітчизняне законодавство ще не розглядає зміну (корекцію) статі як підставу для припинення шлюбу, то в зарубіжних правових системах її вже передбачено як підставу для припинення шлюбу, зокрема, шляхом його розірвання. Зокрема, причиною розлучення, котра є чинною для Шотландії та Північної Ірландії, але не зазначається в загальному законодавстві Великої Британії, є *зміна статі* одним із подружжя. Якщо сторона-трансгендер надасть суду сертифікат, де зазначається, що він/вона змінили стать чи перебувають у відповідному процесі, то шлюб буде припинено шляхом розлучення [13].

Так, наприклад, згідно із законодавством Фінляндії шлюб дозволений тільки між особами протилежної статі [14]. Хоча одностатевим парам заборонено вступати в шлюб, вони можуть укласти контракт про створення цивільного шлюбу. Наглядним прикладом буде випадок із судової практики ЄСПЛ. Мова йде про справу "Hämäläinen v. Finland" (2014). При народженні заявниця пані Hämäläinen була хлопчиком і вступила в шлюб з жінкою в 1996 році. У 2002 році у пари з'явилася дитина. У 2009 році вона пройшла процедуру зміни статі та звернулася з проханням змінити свою стать у документах без необхідності

розриву шлюбу або перетворення його на партнерство. Незважаючи на те, що вона змінила свої перші імена, вона не могла добитися зміни документа, що посвідчує особу на жіночу, поки її дружина не погодиться на перетворення їхнього шлюбу в цивільний шлюб або поки пара не розлучиться. Фінське законодавство, однак, передбачало, що для офіційної зміни статі необхідно або бути незаміжнім/неодруженим, або перетворити шлюб на партнерство. Як заявниця, так і її дружина хотіли залишитися в шлюбі, оскільки розлучення суперечило їхнім релігійними переконаннями, і вони вважали, що цивільний союз не давав такої ж безпеки для них і для їхньої дитини, як законний шлюб.

У своїй скарзі до Європейського суду заявниця вказала (з посиланням на статтю 8 Конвенції), що її право на особисте і сімейне життя було порушено, оскільки повне визнання її нової статі було поставлено в залежність від перетворення її шлюбу в цивільний союз [15, с.20]. У Постанові від 13 листопада 2012 року Європейський суд з прав людини визнав, що вимоги Фінляндії не порушили статті 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) та статті 12 (право на вступ у шлюб) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Суд вирішив, що державам-членам надається певний "відступ" у вирішенні таких питань, та що Фінляндія діяла в межах цього відступу, враховуючи баланс між загальними інтересами суспільства та інтересами позивачки. Суд також вказав, що поняття шлюбу в статті 12 Конвенції відноситься до шлюбу між особою чоловічої статі та особою жіночої статі. Судом було встановлено, що законодавство Фінляндії надає заявниці три варіанти вибору. Залишаючи остеронь варіанти підтримки статус-кво або розлучення, скарга заявниці була, головним чином, спрямована на можливість перетворення шлюбу в цивільний союз за згодою її дружини. Європейський суд встановив, що, оскільки перетворення шлюбу в цивільний союз є автоматичним у фінській правовій системі, згода іншого з подружжя на реєстрацію зміни статі є елементарною вимогою, спрямованою на те, щоб захистити кожну особу від одноосібних рішень, прийнятих іншим. Більше того, заявниця та її дружина не втратять інших своїх прав, якщо їхній шлюб буде перетворений в зареєстрований цивільний союз. В результаті, ЄСПЛ вирішив на користь фінської держави, визнавши, що вимоги щодо розірвання шлюбу або його перетворення на партнерство для зміни статі в документах були прийнятними в рамках Конвенції.

Звертаючись до сімейних аспектів справи, Європейський суд зазначив, що цивільний союз не вплине на батьківство дочки заявниці, так як воно вже було законно встановлено під час шлюбу. Водночас, зміна статі не матиме і юридичних наслідків для відповідальності по догляду за дитиною, її утримання чи виховання, оскільки така відповідальність у Фінляндії ґрунтується на батьківському статусі, незалежно від статі або форми співжиття. Отже, перетворення шлюбу в цивільний союз у цьому разі не позначиться на сімейному житті заявниці. Незважаючи на дискомфорт, який заявниця щодня відчувала від неправильного документа, що посвідчує її особу, у неї була справжня можливість зміни ситуації, в будь-який момент перетворивши свій шлюб в зареєстроване співжиття за згодою її дружини [14].

Ще дві подібні справи становлять інтерес у цьому контексті (Рішення Європейського суду у справі «Паррі проти Сполученого Королівства» (Parry v. United Kingdom) [16], скарга №42971/05, ECHR 2006-XV та Рішення Європейського Суду у справі «R. і F. проти Сполученого Королівства» (R. and F. v. United Kingdom) від 28 листопада 2006 року, скарга № 35748/05) [14].

В обох випадках заявниками були подружні пари, які склалися з жінки і постхірургічного транссексуала, який змінив чоловічу стать на жіночу. Європейський суд прийшов до висновку, що саме державам належить правомочність вирішення питання про те, як регулювати наслідки зміни статі в уже наявних шлюбах. Крім того, Європейський суд визнав, що, якщо заявники прийняли б рішення розлучитися, що дозволило б транссексуальному партнеру отримати повне визнання статевої приналежності, той факт, що заявники мали можливість укласти цивільне партнерство, сприяв пропорційності оскаржуваної форми визнання статевої приналежності [14].

Висновки. Аналізуючи правовий інститут припинення шлюбу, доцільно зазначити, що на увагу заслуговує ще одна підстава припинення шлюбу, не визначена у сімейному законодавстві України, а саме: зміна статі одним із подружжя, яку, на нашу думку, необхідно розцінювати як одну із новітніх підстав припинення шлюбу. Зазначена підстава є самостійною з урахуванням природи здійснюваних особою, яка змінює або коригує стать, особистих немайнових прав та є практичним втіленням «четвертого» покоління прав людини. Правове регулювання процедури здійснення цього особистого немайнового права та визначення змісту права на зміну (корекцію) статі відзначається недостатнім рівнем деталізації у вітчизняному законодавстві. Зазначене пояснюється досить низьким рівнем соціальної потреби у здійсненні такого медичного втручання.

Це дозволяє нам запропонувати доповнити положення ст.104 СК України ч.5 такого змісту «Шлюб припиняється внаслідок зміни або корекції статі одним із подружжя». Наголосимо, що у випадку зміни статевої належності одним із подружжя, збереження первісного шлюбу, у якому перебувала особа на момент проведення відповідної операції не є можливим. Водночас, припинення такого шлюбу не тягне за собою припинення існування сімейно-правових відносин між бувшим подружжям та тим більше відносин батьківства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1 Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947–III. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

2. Ватрас В.А. Особливості суб'єктного складу подружніх і прирівняних до них правовідносин. *Університетські записки*, 2009. №1(29). С. 65-70.
3. Дутко А.О. Розірвання шлюбу за законодавством України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. №5. С.51-55.
4. Сафончик О.І. Поняття припинення шлюбу та його відмінність від визнання шлюбу недійсним за законодавством України. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. №3. С. 51-60.
5. Турянський Ю. І. Соматичні права людини в сучасній доктрині конституціоналізму: теоретико-правове дослідження: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2020. С.482.
6. Барабаш О.О. Четверте покоління прав людини: загальнотеоретична характеристика. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 213-217.
7. Данільцева В.Г. Покоління прав людини. URL: <https://cutt.ly/MwMFVoOB>
8. Завальнюк В.В. Антропологізація права: традиції та сучасність: монографія. Одеса: Юридична література, 2018. С.344.
9. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
10. Про встановлення медико-біологічних та соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої належності та затвердження форми первинної облікової документації й інструкції щодо її заповнення : наказ МОЗ України від 05.10.2016 №1041. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-16#Text>
11. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
12. Войтенко Т. В. Зміна статі як підстава припинення шлюбу. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2015. Випуск 2. С.20-25.
13. If you're applying for an interim gender recognition certificate. Advice for Scotland. URL: <https://www.citizensadvice.org.uk/scotland/family/relationship-problems-s/getting-divorced-s/>
14. Постанова ЄСПЛ від 16.07.2014 у справі «Хемелайнен (Hamalainen) проти Фінляндії» (скарга № 37359/092). Бюлетень Європейського суду з прав людини. 2014. № 11(149)
15. Конвенція про захист прав людини і основних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950 р. Офіційний вісник України. 1998 р. № 13. Ст. 270
16. Рішення Європейського суду у справі «Пеппі проти Сполученого Королівства» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_210#Text

REFERENCES:

1. Simeyni kodeks Ukrainy. (2002, January 10). [Family Code of Ukraine]. № 2947-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian].
2. Vatrash, V.A. (2009). Osoblyvosti subiektnoho skladu podruznykh i pryivnnykh do nykh pravovidosyn. [Peculiarities of the subject structure of marital and legal relations equated to them]. *Universytetski zapysky*. №1(29). 65-70. [in Ukrainian].
3. Dutko, A.O. (2014). Rozirvannia shliubu za zakonodavstvom Ukrainy. [Divorce according to the legislation of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhniky»*. №5. 51-55. [in Ukrainian].
4. Safonchik, O.I. (2017). Poniattia pryypynennia shliubu ta yoho vidminnist vid vyznannia shliubu nediyisnym za zakonodavstvom Ukrainy. [The concept of termination of marriage and its difference from recognition of marriage as invalid under the legislation of Ukraine]. *Visnyk Chernivetskofo fakultetu Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»*. №3. 51-60. [in Ukrainian].
5. Turianskyi, Yu.I. (2020). Somatychni prava liudyny v suchasni doktryni konstytutsionalizmu: teoretyko-pravove doslidzhennia. [Somatic human rights in the modern doctrine of constitutionalism: a theoretical and legal study]. *Dys. ... doktora yuryd. nauk: 12.00.01*. 482. [in Ukrainian].
6. Barabash, O.O. (2016). Chetverte pokolinnia prav liudyny: zahalnoteoretychna kharakterystyka. [The fourth generation of human rights: a general theoretical description]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhniky". Serii : Yurydychni nauky*. № 837. 213-217. [in Ukrainian].
7. Daniltseva, V.H. (2017) Pokolinnia prav liudyny. [Generation of human rights]. Retrieved from: <https://cutt.ly/MwMFVoOB> [in Ukrainian].
8. Zavalniuk, V.V. (2008). Antropologizatsiia prava: tradytsii ta suchasnist. [Anthropologization of law: traditions and modernity]. *Monohrafiia*. Odessa. Yurydychna literatura. 344. [in Ukrainian].
9. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia. (1992, November 19). [Fundamentals of Ukrainian legislation on health care]. *Zakon Ukrainy № 2801-XII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> [in Ukrainian].
10. Pro vstanovlennia medyko-biologichnykh ta sotsialno-psykholohichnykh pokazan dlia zminy (korektsii) statevoi nalezhnosti ta zatverdzhennia formy pervynnoi oblikovoi dokumentatsii y instrukttsii shchodo yii zapovnennia. (2016, October 5). [On the establishment of medico-biological and social-psychological indications for changing (correction) gender identity and approving the form of primary accounting documentation and instructions

for filling it out]. *Nakaz MOZ Ukrainy №1041*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-16#Text> [in Ukrainian].

11. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [The Civil Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 435-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

12. Voitenko, T. V. (2015). Zmina stati yak pidstava pryypynennia shliubu. [Change of gender as a ground for termination of marriage]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Vypusk 2. 20-25. [in Ukrainian].

13. If youre applying for an interim gender recognition certificate. (2024). *Advice for Scotland*. Retrieved from: <https://www.citizensadvice.org.uk/scotland/family/relationship-problems-s/getting-divorced-s/> [in English].

14. Postanova YeSPL u spravi «Khemelainen (Hamalainen) proty Finliandii» (skarha № 37359/092). (2014, July 16). [Judgment of the ECtHR in the case "Hamalainen (Hamalainen) v. Finland" (complaint No. 37359/092)]. *Biuletyn Yevropeiskoho sudu z prav liudyny*. № 11(149). [in English].

15. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovnykh svobod. (1950, November 4). [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *Mizhnarodnyi dokument. Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 1998. № 13. 270. [in Ukrainian].

16. Rishennia Yevropeiskoho sudu u spravi «Perri proty Spoluchenooho Korolivstva». (2002, April 29). [Decision of the European Court in the case "Perry v. United Kingdom"]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_210#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 9.11.2023

УДК 342.95

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-260-264

Козар Максим Олегович,

аспірант Західноукраїнського національного університету

e-mail: kozar_max@ukr.net

<https://orcid.org/0009-0003-9795-3552>

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ У ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ

Аналізується досвід низки держав із забезпечення законності у правоохоронних органах. Дослідження способів попередження порушення законності правоохоронцями дозволило авторам сформулювати висновок про те, що до пріоритетних заходів слід віднести жорсткий відбір кандидатів на службу, високий рівень контролю за діяльністю посадових осіб, тісний зв'язок з громадськістю у виявленні фактів правопорушень з боку правоохоронців.

Метою статті є проведення наукового дослідження полягає в проведенні комплексного аналізу теоретико-правових основ інституційного забезпечення міжнародного досвіду забезпечення законності у правоохоронних органах, та в розробці рекомендацій щодо його вдосконалення.

Автор приходить до висновку, що проаналізувавши досвід запобігання порушенням законності у сфері правоохоронної діяльності, можна зробити висновок, що пріоритетними заходами є жорсткий відбір кандидатів на службу, високий рівень контролю за діяльністю посадових осіб, тісний зв'язок з громадськістю у виявленні фактів правопорушень з боку співробітників.

Ключові слова: законність, правоохоронні органи, закордонний досвід

Kozar M. INTERNATIONAL EXPERIENCE OF ENSURING LEGALITY IN LAW ENFORCEMENT BODIES

The experience of a number of states in ensuring legality in law enforcement agencies is analyzed. The study of ways to prevent violations of the law by law enforcement officers allowed the authors to formulate the conclusion that priority measures should include strict selection of candidates for service, a high level of control over the activities of officials, close communication with the public in the detection of violations by law enforcement officers.

The purpose of the article is to conduct a scientific study, which consists in conducting a comprehensive analysis of the theoretical and legal foundations of institutional support of the international experience of ensuring legality in law enforcement agencies, and in the development of recommendations for its improvement.

The author comes to the conclusion that after analyzing the experience of preventing violations of the law in the field of law enforcement, it can be concluded that the priority measures are strict selection of candidates for service, a high level of control over the activities of officials, close communication with the public in identifying facts of violations by employees

Key words: legality, law enforcement agencies, foreign experience

Постановка проблеми. Законність визначається як правове соціальне явище, що характеризується організацією та функціонуванням суспільства та держави на правовій основі. Законність базується на понятті «закон» [1], що обумовлює проникнення принципу законності у всі сфери життєдіяльності та підвищену суспільну роль – від процесу створення закону до реалізації його норм у юридичній практиці (правозастосування). Як зазначає (*Singh, Danny*. (2022)) стан законності відображає рівень правової організації суспільного, політичного життя, зв'язок права та діяльності як державної влади, та держави

загалом [2, с. 69]. З боку держави законність постає як певний метод державного керівництва суспільством. А саме: діяльність держави здійснюється виключно правовими засобами. Тому основною метою законності в умовах будь-якої демократично-правової держави є шлях правової регламентації організації суспільних відносин, для забезпечення прогресивного розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інституційне забезпечення процесу забезпечення законності у правоохоронних органах, знаходяться у фокусі наукових досліджень вчених юристів. Теоретичні проблеми, пов'язані з різними аспектами діяльності правоохоронних органів досліджувались в наукових роботах зарубіжних авторів: Wonicki, R., Silverburg, S., Mckinnon, F., Kierulf, J. та ін.

У вітчизняних наукових колах актуальне питання діяльності правоохоронних органів досі залишається дискусійним. У результаті аналізу наукового доробку фахівців різних галузей наукових досліджень сформовано не менше двох десятків визначень із різним змістовим навантаженням. Серед вітчизняних авторів, які досліджують інституційне забезпечення процесу діяльності правоохоронних органів, можна виділити В. Б. Авер'янова, С. О. Бондар, О. П. Гетьманець, С. Ф. Денисюка, Т. А. Кобзева, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, С. С. Резнікової, А. О. Селіванова, Ю. В. Юрченко.

Мета статті полягає в проведенні комплексного аналізу теоретико-правових основ інституційного забезпечення міжнародного досвіду забезпечення законності у правоохоронних органах, та в розробці рекомендацій щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У різних країнах світу пильну увагу приділяють дотриманню законності представниками правоохоронних органів, що є гарантією забезпечення правопорядку, громадської та національної безпеки. Розглянемо основні заходи щодо профілактики порушень закону співробітниками поліції на прикладі деяких зарубіжних країн.

Позитивним прикладом поліцейської системи внутрішньої безпеки та боротьби з корупцією є Франція. Міністерство внутрішніх справ Франції має вертикальну структуру. На чолі – міністр внутрішніх справ (громадянська особа). Начальники всіх департаментів є одночасно заступниками міністра. До складу кожного департаменту входять декілька управлінь.

Штатна чисельність правоохоронних органів становить:

- близько 105 тисяч активних поліцейських;
- близько 5 тисяч офіцерів;
- 16 тисяч адміністративного складу [3, с.187].

Крім того, слід зазначити, що жандармерія, яка також здійснює охорону правопорядку та фінансується МВС, входить до структури військового відомства. Питання дисципліни та законності серед поліцейських належать до компетенції підрозділів двох управлінь Департаменту Національної поліції Франції: – дисциплінарного бюро адміністративного управління; - Генеральної інспекції. Дисциплінарне бюро адміністративного управління (чисельність апарату – 20 осіб) реалізує функцію контролю над дотриманням дисципліни всіма поліцейськими. У Франції, як зазначає (Wonicki, R. (2022)) існує децентралізована система управління. Країна поділена на зони. У кожній зоні (Марсель, Бордо, Ліон тощо) є генеральний секретаріат (комісаріат) поліцейського управління [4].

Посадові злочини поліцейських мають широкий спектр і, залежно від тяжкості вчиненого, діляться на чотири групи з відповідними видами санкцій, що застосовуються:

1) службові правопорушення від запізнення на службу до втрати документів (картки поліцейського) передбачають попередження або догану від безпосереднього начальника;

2) керування транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння (під час несення або поза службою), відмова від виконання наказу, необґрунтовано жорстоке поведіння із затриманим, нагнітання негативної ситуації в колективі передбачають зняття з черги по просуванню по службі, скорочення вислуги років та, відповідно, зарплати за збереження звання;

тимчасове усунення від виконання посадових обов'язків строком на 15 діб без грошового утримання (дане покарання може бути умовним або частково умовним, проте протягом цих 15 діб не нараховується стаж, пенсія, термін просування по службі тощо);

переведення на службу в інший регіон за рахунок порушника;

3) невиконання службових обов'язків та зловживання службовим становищем (в т.ч. сексуальне домагання) караються пониженням у званні;

крадіжка чи постійне перебування у стані алкогольного сп'яніння на службі чи під час керування транспортним засобом тягнуть у себе тимчасове усунення з посади терміном від 3 місяців до 2 років із тими самими наслідками, як у другій групі;

4) вбивство, використання або продаж наркотичних засобів, сексуальне домагання неповнолітніх, пограбування, корупція (хабарництво) спричиняють звільнення з поліції або на пенсію (наприклад, нарколог дає висновок, що поліцейський не може виконувати свої обов'язки у зв'язку з регулярним вживанням наркотичних засобів), або з негативних мотивів (наприклад, отримання хабара).

Причому за звільнення з негативних мотивів автоматично анулюються стаж і пенсія [5].

Професійні помилки другої – четвертої груп обов'язково розглядаються на дисциплінарній раді, рішення про винність поліцейського, тяжкість вчиненого та санкції виносяться колегіально, що гарантує його об'єктивність.

Аналітичні дані свідчать, що у Франції загалом було зареєстровано близько 2.5 млн держслужбовців (2018–2023), у тому числі 148–150 тис. поліцейських. Застосовано 5700 санкцій, з яких близько 3000 – до поліцейських, близько 600 з них постали перед дисциплінарною радою. Загальна штатна чисельність Генеральної інспекції Національної поліції складає 185 службовців.

Діяльність здійснюється за двома критеріями:

- тематичним (дисциплінарні розслідування, аудиторські перевірки);
- територіальному (Центральне дисциплінарне бюро із трьома територіальними урядами).

Центральну службу запобігання корупції створено 1993 року.

Основне завдання служби, з позиції (*Mathieu Delahousse (2009)*) профілактика порушень законності, запобігання корупції. Служба складається з Міністерства юстиції Франції, її незалежність забезпечена законом [6].

Керівник служби призначається президентом країни на 4 роки, за традицією – з числа прокурорів чи суддів. Одна з особливостей служби – її автономність та фінансова незалежність. Служба має свій бюджет, що виділяється державою. Склад служби міжміністерський, штатна чисельність – 15 осіб (це колишні співробітники різних міністерств та відомств) [7].

Кожен співробітник служби є сполучною ланкою між службою та будь-яким відомством. Служба займається не лише конкретними випадками корупції, а й системними. При цьому під час розгляду конкретного запиту вона має право залучати експертів [8].

До компетенції служби входять 3 основні завдання:

- систематизація всієї інформації про корупцію (щорічно служба надає Президенту доповідь з результатами аналізу ситуації та пропозиціями, які мають рекомендаційний характер. Політики мають право скористатися цими пропозиціями або ні. Наприклад, у доповіді вказується, які закони вимагають доопрацювання, які служби працюють неефективно тощо);

- консультативна роль (співробітники служби мають можливість офіційно висловлювати свою думку щодо діяльності осіб, зазначених у певних списках (від міністрів до мерів міст)). З конкретних випадків за наявності запиту співробітники служби можуть надати роз'яснення юридичним особам про наявність або відсутність ознак корупції у їхніх діях;

- проведення експертиз (міністерство юстиції Франції надає службі ситуації з метою проведення їх експертизи. При складних питаннях виносяться синтезоване рішення: на загальній раді представники різних відомств висловлюють свою думку, після чого приймається остаточне рішення). В даний час велику увагу служба приділяє укладенню контрактів між місцевою владою та приватними підприємствами, великим будівництвом та ринками збуту [9].

Розглянемо також як приклад структуру поліції Іспанії, яка становить децентралізовану 3-рівневу модель організації:

державний рівень – Національний корпус (CNP) та Громадянська гвардія (GC),

національний – корпуси поліції двох автономій: Каталонії, Країни Басків,

місцевий – комісаріати автономних спільнот, провінцій та інших муніципальних утворень із чітко розмежованими повноваженнями. Загальна кількість поліцейських становить близько 190 тисяч співробітників [10].

Питання забезпечення власної безпеки віднесено до компетенції трьох підрозділів:

відділ з підготовки та перепідготовки кадрів,

відділ з внутрішніх питань,

відділ дисциплінарного режиму.

Відмінною особливістю даної системи є відсутність профілактичної складової у її діяльності, за винятком етапу прийому на службу та підготовки кандидатів на поліцейські посади. Оперативно-розшукову діяльність з виявлення, припинення та розкриття злочинів, скоєних співробітниками поліції, здійснює відділ із внутрішніх питань (чисельність – 130 осіб), що входить до структури дивізіону кримінальних розслідувань Головного управління Національного корпусу поліції. Аналогічні підрозділи є у Цивільній гвардії. Свою роботу відділ здійснює у тісній взаємодії з відділом дисциплінарного режиму [11].

Підставою для початку розслідування є інформація про вчинення посадовцем правоохоронних органів протиправного діяння, яка надходить офіційними та оперативними каналами. Про початок та перебіг розслідування повідомляються судові органи. Після закінчення оперативних заходів матеріали передаються до суду для ухвалення процесуального рішення. Інформація про початок розслідування, його результати, а також злочини, скоєні поліцейськими, розкриті судовими органами без участі відділу, акумулюється в єдиній базі даних дивізіону кримінальних розслідувань. Це дозволяє отримувати відомості про можливу участь фігурантів в інших протиправних діяннях та виключити випадки розслідування кількома групами одного й того самого злочину [12].

Ще одним прикладом забезпечення законності є поліція Чехії. Пріоритетними напрямками діяльності поліції Чехії є:

- боротьба з організованою злочинністю;
- боротьба з корупцією;
- боротьба з економічними злочинами;

- боротьба з отриманням прибутку злочинним шляхом [13].

До структури МВС Чеської Республіки також входить Інспекція поліції Чеської Республіки (далі – Інспекція). Інспекція підпорядковується безпосередньо міністру внутрішніх справ та організаційно відокремлена від керуючих структур міністерства. Є органом дізнання, здійснює оперативно-розшукову діяльність з використанням як гласних, так і негласних методів оперативно-розшукової діяльності в рамках Кримінально-процесуального кодексу. У 2008 році в поліції Чеської Республіки було створено 5-те відділення Інспекції. До його компетенції належить розгляд скарг на поліцейських, президента поліції та його заступників, директорів середніх поліцейських шкіл міністерства (у разі якщо ці посадові особи є поліцейськими) [14].

З метою запобігання, запобігання та викриття незаконної дії інспектор зазначеного відділення має право провести «тестування надійності». Перевірка полягає у створенні ситуації, яку випробувана особа має вирішити. Тобто під «перевіркою надійності» розуміється штучне створення умов, у яких випробувана особа повсякденно проходить службу, з метою встановити сумлінність виконання співробітником своїх функціональних обов'язків у межах наданих повноважень. Перевірка проводиться без інформування випробуваного. Після закінчення перевірки співробітник повідомляє про проведену перевірку, а також в обов'язковому порядку знайомиться з результатами тестування. Якщо співробітник не проходить цю перевірку, він притягується до дисциплінарної відповідальності або підлягає звільненню (залежно від результатів тестування).

Ще одним прикладом системи забезпечення власної безпеки є канадська поліція. При прийомі на службу на поліцейські посади канадської поліції в обов'язковому порядку передбачено проходження спеціальних психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа, що дозволяє встановити відповідність особистісної мотивації кандидата на службу вимогам держави. Кожні 5 років усі офіцери зазнають скорочених додаткових перевірок на поліграфі. Такі ж процедури передбачені при просуванні по службі та одержанні допуску безпеки вищого ступеня.

Наступною ланкою в системі забезпечення законності в діяльності органів правопорядку є проведення перевірок правомірності дій службовців поліції, правова оцінка вчинених ними правопорушень та застосування заходів дисциплінарного впливу. Основні вимоги до перевірочних заходів щодо працівників – це прозорість, об'єктивність і рівність незалежно від посадового становища. Головним принципом у дисциплінарній практиці є пріоритет заходів, спрямованих на виправлення співробітника та профілактику подібних порушень надалі. У зв'язку з цим такий вид покарання, як звільнення, застосовується дуже рідко. До інших дисциплінарних санкцій відносяться: зниження на посаді, зниження розміру оплати, догана, переведення на менш престижне місце служби [15].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши досвід запобігання порушенням законності у сфері правоохоронної діяльності, можна зробити висновок, що пріоритетними заходами є жорсткий відбір кандидатів на службу, високий рівень контролю за діяльністю посадових осіб, тісний зв'язок з громадськістю у виявленні фактів правопорушень з боку співробітників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Freemuse (2019) Security, creativity, tolerance and their co-existence: the new European agenda on freedom of artistic expression. Freemuse, Copenhagen, The new European agenda on freedom of artistic expression, accessed on 30 September 2022.
2. Singh, Danny. (2022) "Causes of Police Corruption and Prevention of Corruption in Conflict-Affected States" *Laws* 11, no. 5: 69. <https://doi.org/10.3390/laws11050069>
3. Asgarova, M.P. (2022). Issues of international cooperation in criminal proceedings: Some problems of reform. *Amazonia Investiga*, 11(52), 186-194. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.52.04.20>
4. Wonicki, R. (2022). Is Order in International Relations Justified? *An Online Journal of Philosophy*, vol. 16, no. 1. Retrieved August 19, 2022, from https://www.kritike.org/journal/issue_30/wonicki_june2022.pdf
5. Silverburg, S. (2011). *International law: Contemporary issues and future developments*. Routledge & CRC Press. Retrieved August 18, 2022, from <https://www.routledge.com/International-Law-Contemporary-Issues-and-Future-Developments/Silverburg/p/book/9780813344713>
6. Mathieu Delahousse, Justice, le ministère infernal, Paris, Flammarion, coll. « Flammarion EnQuête », 2009, 385 p. (ISBN 978-2-08-120844-5)
7. Pascal Durand-Barthez (préf. Roland Drago), *Histoire des structures du Ministère de la justice, 1789-1945*, Paris, Presses universitaires de France, coll. « Travaux et recherches de l'Université de Droit, d'Économie et de Sciences Sociales de Paris II / science administrative » (no 5), 1973, 91 p.
8. Adolphe Robert et Gaston Cougny, *Dictionnaire des parlementaires français... : depuis le 1er mai 1789 jusqu'au 1er mai 1889...* V. Pla-Zuy, Paris, Bourloton, 1891, 647 p. (lire en ligne), p. 385
9. Adolphe Robert, Edgar Bourloton et Gaston Cougny, *Dictionnaire des parlementaires français... : depuis le 1er mai 1789 jusqu'au 1er mai 1889...* IV. Lav-Pla, Paris, Bourloton, 1891, 640 p. (lire en ligne), p. 292
10. Fragen zur Wahrnehmung staatlicher Aufgaben im Bereich der öffentlichen Sicherheit und Ordnung und zum Strafmaß bei Gewalt gegen Vollstreckungsbeamte im europäischen Vergleich. WD 3 – 3000 – 139/11 WD 7 – 3000 – 112/11 Abschluss der Arbeit: 16. Juni 2011

11. Quelle: Koordination Bundesregierung, Fußball verbindet: Endbericht Koordination Bund zur UEFA EURO 2008TM in Österreich <http://www.bka.gv.at/DocView.axd?CobId=32147111>.
12. Ausschuss für bürgerliche Freiheiten, Justiz und Inneres, Arbeitsdokument über die Verbesserung der polizeilichen Zusammenarbeit zwischen den Mitgliedstaaten der Europäischen Union, vor allem an den Binnengrenzen, und zur Änderung des Übereinkommens zur Durchführung des Übereinkommens von Schengen (2006) http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dt/598/598935/598935de.pdf
13. Mckinnon, F. (2009, July 21). Reprisals as a method of enforcing international law: Leiden Journal of International Law. Cambridge Core. Retrieved August 18, 2022, from <https://www.cambridge.org/core/journals/leiden-journal-of-international-law/article/reprisals-asa-method-of-enforcing-international-law/E2728CA38C241AEECAB8CF303D6E8869>
14. Kierulf, J. (2017). Disarmament under international law: McGill-Queen's University Press. Disarmament under International Law | McGill-Queen's University Press. Retrieved August 18, 2022, from <https://www.mqp.ca/disarmament-under-international-law-products-9780773548237.php>
15. Kirgis, F. (1996, January 22). Enforcing international law. ASIL. Retrieved November 18, 2022, from <https://www.asil.org/insights/volume/1/issue/1/enforcing-international-law>

REFERENCES:

1. Freemuse (2019) Security, creativity, tolerance and their co-existence: the new European agenda on freedom of artistic expression. Freemuse, Copenhagen, The new European agenda on freedom of artistic expression, accessed on 30 September 2022. [in English]
2. Singh, Danny. (2022) "Causes of Police Corruption and Prevention of Corruption in Conflict-Affected States" *Laws* 11, no. 5: 69. <https://doi.org/10.3390/laws11050069> [in English]
3. Asgarova, M.P. (2022). Issues of international cooperation in criminal proceedings: Some problems of reform. *Amazonia Investiga*, 11(52), 186-194. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.52.04.20> [in English]
4. Wonicki, R. (2022). Is Order in International Relations Justified? *An Online Journal of Philosophy*, vol. 16, no. 1. Retrieved August 19, 2022, from https://www.kritike.org/journal/issue_30/wonicki_june2022.pdf [in English]
5. Silverburg, S. (2011). *International law: Contemporary issues and future developments*. Routledge & CRC Press. Retrieved August 18, 2022, from <https://www.routledge.com/International-Law-Contemporary-Issues-and-Future-Developments/Silverburg/p/book/9780813344713> [in English]
6. Mathieu Delahousse, *Justice, le ministère infernal*, Paris, Flammarion, coll. « Flammarion EnQuête », 2009, 385 p. (ISBN 978-2-08-120844-5) [in French]
7. Pascal Durand-Barthez (préf. Roland Drago), *Histoire des structures du Ministère de la justice, 1789-1945*, Paris, Presses universitaires de France, coll. « Travaux et recherches de l'Université de Droit, d'Économie et de Sciences Sociales de Paris II / science administrative » (no 5), 1973, 91 p. [in French]
8. Adolphe Robert et Gaston Cougny, *Dictionnaire des parlementaires français... : depuis le 1er mai 1789 jusqu'au 1er mai 1889.... V. Pla-Zuy*, Paris, Bourloton, 1891, 647 p. (lire en ligne), p. 385 [in French]
9. Adolphe Robert, Edgar Bourloton et Gaston Cougny, *Dictionnaire des parlementaires français... : depuis le 1er mai 1789 jusqu'au 1er mai 1889.... IV. Lav-Pla*, Paris, Bourloton, 1891, 640 p. (lire en ligne), p. 292 [in French]
10. Fragen zur Wahrnehmung staatlicher Aufgaben im Bereich der öffentlichen Sicherheit und Ordnung und zum Strafmaß bei Gewalt gegen Vollstreckungsbeamte im europäischen Vergleich. WD 3 – 3000 – 139/11 WD 7 – 3000 – 112/11 Abschluss der Arbeit: 16. Juni 2011 [in German]
11. Quelle: Koordination Bundesregierung, Fußball verbindet: Endbericht Koordination Bund zur UEFA EURO 2008TM in Österreich <http://www.bka.gv.at/DocView.axd?CobId=32147111> [in German]
12. Ausschuss für bürgerliche Freiheiten, Justiz und Inneres, Arbeitsdokument über die Verbesserung der polizeilichen Zusammenarbeit zwischen den Mitgliedstaaten der Europäischen Union, vor allem an den Binnengrenzen, und zur Änderung des Übereinkommens zur Durchführung des Übereinkommens von Schengen (2006) http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dt/598/598935/598935de.pdf [in German]
13. Mckinnon, F. (2009, July 21). Reprisals as a method of enforcing international law: Leiden Journal of International Law. Cambridge Core. Retrieved August 18, 2022, from <https://www.cambridge.org/core/journals/leiden-journal-of-international-law/article/reprisals-asa-method-of-enforcing-international-law/E2728CA38C241AEECAB8CF303D6E8869> [in English]
14. Kierulf, J. (2017). Disarmament under international law: McGill-Queen's University Press. Disarmament under International Law | McGill-Queen's University Press. Retrieved August 18, 2022, from <https://www.mqp.ca/disarmament-under-international-law-products-9780773548237.php> [in English]
15. Kirgis, F. (1996, January 22). Enforcing international law. ASIL. Retrieved November 18, 2022, from <https://www.asil.org/insights/volume/1/issue/1/enforcing-international-law> [in English]

Стаття надійшла до редакції: 9.11.2023

УДК 347.962

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-265-270

Соболь Євген Юрійович,
доктор юридичних наук, професор,
ректор Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: 81sobol@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0804-8354>

Габелко Вероніка Олексіївна,
студентка 3 курсу ОС «Бакалавр»
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
e-mail: gabelkov@gmail.com

ЕЛЕКТРОННЕ СУДОЧИНСТВО ЯК СКЛАДОВА ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Ми невинно рухаємося у світ, де глобалізаційні процеси передбачають беззаперечне втручання технологій. Більш того, ми не можемо їх уникати, а маємо лише пристосовуватися до їх розвитку, раціонально впроваджуючи елементи цифрових інновацій. Таким чином, стрімкий прогрес зумовив судову гілку влади багатьох країн перейти до модернізованої форми судочинства – електронної.

Здійснивши аналіз закордонної та вітчизняної моделі використання «онлайн»-суду ми можемо зазначити, що здійснення правосуддя за допомогою технологій є більш доступним для громадян, воно також сприяє зменшенню витрат на утримання судів. У статті наведено ряд країн із високим рівнем розвитку ІТ навичок у сфері судочинства, а також проведено дослідження структурних елементів найбільш відомих електронних судових систем. Дослідження включає подальше прогнозування й перспективи для українських судів, які в умовах повномасштабного вторгнення зазнали ряду змін: від тимчасового припинення функціонування на окупованих територіях до передачі значної кількості справ, що збільшило навантаження на суддів. Своєрідним виходом із ситуації стала можливість подачі заяв та документів онлайн, використовуючи систему ЄСПС. Доведено високу ефективність у розгляді справ із використанням електронних судів. У ході дослідження висунуто пропозицію щодо вдосконалення сучасного стану ЄСПС із запозиченням закордонного досвіду.

Ключові слова: електронне судочинство, віддалений доступ, інформаційна система, судовий процес, документи, заява.

Sobol Y., Habelko V. ELECTRONIC JURISDICTION AS A COMPONENT RIGHT TO A FAIR TRIAL: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR UKRAINE

We are steadily moving into a world where globalization processes involve the undeniable intervention of technology. Moreover, it is impossible to avoid them, but we only have to adapt to their development, rationally introducing elements of digital innovation. Thus, rapid progress has forced the judicial branch of government in many countries to switch to a modernized form of judicial proceedings - electronic.

Having studied the foreign and domestic models of using the "online" court, we can note that the administration of justice with the help of technology is more accessible to citizens, it also helps to reduce the costs of maintaining courts. The article lists a number of countries with a high level of development of IT skills in the field of justice, as well as an analysis of the structural elements of the most well-known electronic judicial systems. The study includes further forecasting and prospects for the Ukrainian courts, which in the conditions of a full-scale invasion underwent a number of changes: from the temporary suspension of functioning in the occupied territories to the transfer of a significant number of cases, which increased the workload on judges. A peculiar way out of the situation was the possibility of submitting applications and documents online using the unified judicial information and telecommunication system. The high efficiency in the consideration of cases using the online court system has been proven. In the course of the study, a proposal was put forward to improve the current state of the unified judicial information and telecommunication system by taking into consideration foreign experience.

Key words: electronic justice, remote access, information system, court process, documents, application.

Постановка проблеми. Останнім часом люди почали пристосовувати віртуальний світ не лише задля розваг, а й для повсякденного життя: перш за все, це заощаджує час, іноді – кошти. Не минула модернізація та перехід до використання цифрових застосунків й судову гілку влади. На сьогоднішній день правосуддя стало ще більш «доступним» – наразі немає необхідності подавати заяви, клопотання та інші документи безпосередньо в судову установу, можна це зробити в режимі онлайн.

Англія та Уельс почали розробляти систему електронних судів ще в кінці 20-го сторіччя задля відмови від великої кількості паперових документів, що, в подальшому, призвело до економії коштів та

ресурсів. Проаналізовано також й інші судові системи у сфері судочинства з впровадженням цифрових модернізацій ряду країн.

На конкретних прикладах ми виявили переваги та недоліки впровадження віртуальних судів. Система американського суду також включає в себе наявність програми Public Access to Court Electronic Records (PACER), що дозволяє переглянути документи з окружних та апеляційних судів за конкретну плату. Це зроблено задля підтримання принципу відкритості інформації щодо розглядів справи, проте конфіденційними є записи судових засідань. Під час дослідження штату Айови було виявлено, що наразі громадяни 24/7 мають змогу подати заяви та процесуальні документи, переглянути стан судового розгляду та надати доступ для представників в повноцінному віртуальному режимі. Це, на наше переконання, є безумовним показником високого рівня розвитку як інформаційної, так і судової систем, які синхронізувалися задля покращення судочинства.

Фінляндія є однією з провідних держав світу у сфері інформаційно-технічного забезпечення. Не оминула цифровізація і судову систему влади: на сьогоднішній день будь-який документ, який може подаватися через письмовий формат, стане доступним для надсилання і за допомогою сайту Tuomioistuinlaitos.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогоднішній день проблемним є аспект, який полягає в недостатній кількості публікацій у сфері електронного судочинства: монографій, статей, підручників. Про цю проблему у своїх працях також зазначає Н.Кушакова-Костицька. Серед вітчизняних науковців можна відмітити роботи С. Круля, В. Яркова, С. Пограничного, Г. Гончарук, І. Каланчі та інші. Більшість інформації щодо сучасного стану електронних судів відображена на офіційних сторінках судової влади країн, а також зі слів представників держав.

Під час аналізу публікацій виявлено, що переважна більшість українських науковців робить висновок щодо доцільності впровадження і подальшого вдосконалення цифрової судової системи навіть пропри недоліки, які були в інших країнах. Вони знайшли свій вияв у можливості технічних проблем, які призведуть до неможливості розгляду судом справи в режимі онлайн, втрати документів, пов'язаних із розглядом справи. Звісно ж, є проблеми і в суспільному сприйнятті відходження від «паперових» форм судочинства.

Мета статті – аналіз досвіду провідних країн у сфері інформаційних технологій, виокремлення необхідних для України ресурсів, методів щодо вдосконалення вітчизняної електронної судової системи, зосередження уваги на першочергових та другорядних змінах в правовому полі українських електронних судів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах цифровізації все частішим стає відходження від паперових форм судочинства, надаючи перевагу впровадженню електронно-комунікаційних систем. Право на доступ до суду, закріплене в статтях 8, 55 Конституції України, статті 2 «Міжнародного пакту про громадянські та політичні права», статті 8 «Загальної декларації прав людини», статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та низці нормативно-правових актів України, гарантує можливість особи звернутися до суду за захистом своїх прав, свобод та інтересів. Проте, внаслідок повномасштабного вторгнення РФ на територію України використання цього права значно ускладнилося: на окупованих територіях стала неможливою подача заяв.

В міжнародній практиці застосування електронних кабінетів та подача заяв через віртуальну площину не є новизною. Серед країн, які активно використовують модернізовану форму судочинства, є США, Швейцарія, Німеччина, Англія, Сінгапур, Фінляндія. Так, Англія та Уельс почали використовувати перші здобутки електронних нововведень ще в кінці 1980 рр., згодом перейшли на використання цифрових технологій не лише з подачею заяв та документів, а й повноцінного судового процесу. Ян Бернетт, лорд-головний суддя Англії та Уельсу, попередив у зверненні до суддів сімейних і цивільних судів, що, за відсутності слухань, «доступ до правосуддя стане міражем». Лорд-головний суддя наказав суддям готуватися до слухань, які проводитимуться з дистанційною присутністю одного або навіть усіх учасників [1]. Своєрідною новацією в британському праві став «повноцінний» віртуальний судовий розгляд справи в 2018 році, де суддя, позивач та представник відповідача, за допомогою спеціальної «закритої» мережі в застосунку Skure, провели засідання, що стосувалося податкового спору [2].

Досвід використання електронного суду в Америці розпочався із запровадження «e-court» та функціонування системи PACER (Public Access to Court Electronic Records). Електронна служба публічного доступу до Федерального суду США, що надає змогу переглянути реєстри в окружних штатах, апеляційних штатах США та знайти документи, подані до судів через онлайн-систему за фіксовану плату. З дозволу суду уповноважені особи (адвокати, особи, призначені судом, персонал юридичної допомоги, державний персонал) можуть переглянути повний запис судової справи, використовуючи віддалений доступ. Судові рішення щодо певних категорій справ оприлюднюються на сайті із можливістю ознайомлення охочими. Проте, не всі є дозволеними для перегляду поза межами будівлі суду, а отже, законодавством хоч і передбачено публічний доступ до матеріалів, все ж дотримано принцип балансу між правом громадськості знати про справи, які розглядає суд та конфіденційністю учасників процесу [3].

В контексті застосування передових технологій варто звернути увагу на перспективи утворення та функціонування так званих «електронних суддів». Так, в правовому полі Норвегії з'явиться перший

робот-суддя, покликаний розглядати рішення суперечок щодо порушення контрактів [4]. Проте, якщо створення робота-судді ще перебуває в процесі, застосування штучного інтелекту вже давно знаходить своє місце в провідних країнах світу – США, Англії та Китаю.

Із 2016 року Китай активно впроваджує власну інформаційну систему, що дозволяє реєструвати справи, вести запис судових засідань. Нещодавно Верховний суд зазначив, що рекомендаційний характер перейшов в обов'язок суддів консультиватися зі штучним інтелектом, і у разі невідповідності рішення судді з вердиктом машини, останній має надати роз'яснення у письмовій формі. Наразі система може заарештувати майно засудженого, а також виставити його майно на онлайн-аукціон. Тим не менш, фахівці ІТ переконані, що згодом люди стануть все більш залежними від технологій, тому здобутки цифрових систем не варто впроваджувати у судові систему: критерій індивідуальної оцінки судді на основі власного досвіду та знань може бути нівельований [5].

Особливої уваги заслуговує штат Айова з першою судовою системою в країні, яка має безпаперовий процес розгляду всіх справ на рівні окружного суду. Це, безумовно, є кардинальною подією, яка сприяє зменшенню навантаження на державних службовців, можливістю швидко усувати недоліки в процесуальних документах без необхідності перебування в суді та економії часу для учасників справи. Директор судової інформаційної системи Кен Босье зазначив, що планування масштабної цифрової трансформації почалося ще наприкінці 1990-х років судовою гілкою влади. Головною перевагою використання телекомунікаційних нововведень, на його думку, є швидкість подачі заяв та їх розгляд. За п'ять років з моменту подання першого документа в окрузі Пілмут близько 2 мільйонів справ було розглянуто онлайн. Звісно ж, такі досягнення пояснюються наполегливістю як робітників судової установи з числа суддів та працівників, так і умінням ІТ-служби судової гілки влади. Стрімке зменшення навантаження зумовило можливість передачі роботи одного офісу до іншого за умови надмірної кількості роботи, а також більш продуктивного ККД у наданні консультацій та роз'ясненнях громадянам особливостей електронного суду. Недоліком є неможливість зайти в конкретну справу громадянам, котрі не причетні до справи, відповідно переглянути і завантажити документи, не використовуючи загальнодоступний комп'ютер в місцевому суді. Тим не менш, прогнозування щодо цього «недоліку» наступне: застосування системи може призвести до проблем конфіденційності, завантаження матеріалів справ стане доступним кожному із внесенням оплати, як за аналогією PACER [6].

Ще одним показовим прикладом, впровадження системи електронного судочинства якого стала об'єктивна причина віддаленості правоохоронних органів один від одного, розгалуженість інформаційної складової є Фінляндія. Країна-лідер серед телекомунікаційних інновацій у статті 98 Конституції Фінляндської республіки зазначає про ієрархічність судових установ: Верховний Суд, апеляційні та окружні суди, де Загальні адміністративні суди та місцеві загальні суди входять до складу Вищої адміністративної юстиції. Стаття 21 Конституції наголошує, що кожен має право на належний і без зволікань судовий розгляд його справи судом або іншим компетентним органом [7]. Варто відмітити про наявність сайту з прецедентами – Finlex, а також переклади фінських указів та актів, який належить Міністерству юстиції Фінляндії.

Фінська служба пошуку судових документів надала інформацію, що наразі особи зможуть шукати документи не за ключовими словами (Key Words Spotting), як було до реформи: вже є доступний пошук повнотекстового файлу з розпізнаванням тексту понад 1.5 мільйона зображень, взяті з судових розглядів 1800-х років.

Технічну реалізацію сервісу та обробку розпізнаного тексту матеріалу спільно здійснили кооператив READ-COOP і Національний архів Фінляндії. READ-COOP – це кооператив, створений після фінансованого ЄС проекту READ (2016–2019) для продовження роботи, розпочатої в рамках проекту. Метою проекту READ була розробка і сприяння розпізнаванню тексту рукописного матеріалу, а також використання історичного матеріалу в цифровому форматі. Серед інших завдань кооператив підтримує та модернізує програмне забезпечення Transkribus для створення моделей рукописного тексту [8].

На сьогоднішній день фінська судова влада (Tuomioistuinlaitos) має сайт <https://oikeus.fi/tuomioistuimet/fi/index.html>, де можна порушити судовий процес за допомогою Інтернету. Сервіс доступний 24 години на добу, 7 днів на тиждень. Автоматична обробка даних фінських судів захищена спеціальним зашифрованим протоколом передачі файлів https. Дані, надані в користування судами, зберігаються на захищеному сервері, звідки зацікавлені сторони можуть завантажити свої документи, при цьому ввійшовши в особистий кабінет [9].

Із 01.02.2002 у Фінляндії наявний Закон «Про електронний документообіг у судах» (The act of E-service in the courts), відповідно до якого докази, подані в електронному вигляді, є тотожними за правовим становищем із паперовими у кримінальному судочинстві. Доцільно відмітити про те, що будь-який документ, що подається у паперовій формі, може бути надісланий через онлайн-систему електронним листом. Країна має високий рівень розвитку технологій, а тому захист персональних даних є важливою складовою в контексті інформатизації [10, с. 226].

В українському законодавстві використання технологічних пристроїв та їх результатів не є новизною. Так, кваліфікований електронний підпис (КЕП) вже давно прирівняний до власноручного, про що зазначено в статті 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг»; використання електронних доказів в цивільному, адміністративному, господарському та кримінальному процесі також регламентовано визначено ГПК 6, 128 ЦПК, ст. 99 КАСУ.

Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» в абзаці 9 частини 2 статті 4 зазначає про мету здійснення державного регулювання та управління у сферах електронної ідентифікації та наданні електронних довірчих послуг, що полягає у сприянні інтеграції України у світовий електронний простір [11]. Проте досі чіткої дефініції поняття «електронний суд» в законодавстві відсутнє. Відповідно, не зрозуміло, чи варто розглядати цей термін в аспекті окремої форми судового процесу, базованого на інформаційних розробках, що дозволяє в повному форматі здійснювати судочинство, чи лише підсистема Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи України. Вважаємо за доцільне виокремити ці два явища законодавцю, при цьому залишивши друге трактування для нормативно-правових актів [12]. Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС) – сукупність інформаційних та телекомунікаційних підсистем (модулів), які забезпечують автоматизацію процесів діяльності судів, органів та установ в системі правосуддя. При цьому, ЄСІТС включає документообіг, автоматизований розподіл справ, обмін документами між судом та учасниками судового процесу, фіксування судового процесу та участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції та інші важливі функції. Діяльність системи регламентується Рішенням Ради Правосуддя №1845/0/15-21 від 17.08.2021 року Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, функції якої зазначені у статті 15¹ Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Наразі Україна лише починає впроваджувати трансформації щодо судових установ. Міністр цифрової трансформації, Михайло Федоров, зазначив щодо трансформації сервісів електронного правосуддя. До прикладу, серед нововведень стане можливим видача судом електронного виконавчого документа, що матиме назву Автоматизована система виконавчого провадження (АСВП), який буде відображатися в застосунку «Дія». Значна кількість сервісів та послуг уже доступні для громадян: електронний кабінет, документообіг та режим відеоконференції в системі «Електронний суд»; сповіщення, судові рішення – у Дії [13].

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами» від 29.06.2023 р. зазначив про доповнення інформацією щодо електронного кабінету для адвокатів, нотаріусів, державних та приватних виконавців, арбітражних керуючих, судових експертів, органів державної влади та інших державних органів, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб. Ч.6 ст. 6 ГПКУ, ч. 6 ст. 18 КАСУ, ч. 6 ст. 14 ЦПКУ констатують, що перелічені особи реєструють свої електронні кабінети в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами, в обов'язковому порядку. Інші особи реєструють свої електронні кабінети в добровільному порядку. Також, законодавець забезпечив можливість для сторони надсилати документи через ЄСІТС іншим учасникам справи у разі наявності в них електронного кабінету. У разі, якщо учасник справи має електронний кабінет, суд надсилає всі судові рішення такому учаснику в електронній формі виключно за допомогою ЄСІТС, що забезпечує обмін процесуальними документами. У разі відсутності в учасника справи електронного кабінету суд надсилає всі судові рішення такому учаснику в паперовій формі рекомендованим листом з повідомленням про вручення [14].

Рекомендація Rec (2001) 3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій від 28.02.2001 зазначає, що засоби зв'язку з судами й іншими юридичними установами (відділами реєстрації актів тощо) слід якомога більше спростити, застосовуючи новітні технології. Це передбачає за умови дотримання вимог безпеки й таємниці приватної інформації:

- можливість відкриття провадження за допомогою електронних засобів;
- можливість здійснення подальших процесуальних дій у рамках провадження в середовищі електронного документообігу;
- можливість одержувати відомості про хід справи шляхом одержання доступу до судової інформаційної системи;
- можливість одержання інформації про результати провадження в електронній формі;
- можливість одержання доступу до інформації, що має відношення до ефективного провадження (статутне право, судові прецеденти й судові процедури).

Інформація в електронній формі про судові процеси має бути загальнодоступною, поширюватися за допомогою найбільш використовуваних технологій [15].

Серед переваг електронного суду є зменшення витрат на фінансування судових установ, ресурсів, витрачених на друк документів, швидке доставлення повідомлень на електронну адресу або в кабінет, можливість сторін ознайомлюватися із матеріалами справи поза межами суду.

Звісно ж, недостатня кількість зразків документів, технічні затримки та недостатня обізнаність громадян щодо електронного суду можуть викликати певні труднощі, натомість із подальшим розвитком та вдосконаленням нового формату судочинства все більша кількість громадян зможуть захистити свої права у більш зручний спосіб. Більш того, є ризик, який не пов'язаний з так званим «людським фактором» – збій системи та втрата документів, що, в подальшому, може призвести до затягнення розгляду справи.

Висновки. При оцінці рівня розвитку інновацій інформаційно-технічного забезпечення судових установ досліджуваних країн зазначимо, що впровадження будь-якого потребує детального опрацювання з боку держави. Досвід провідних держав показує, що навіть за наявності суттєвого фінансового забезпечення не всі плани щодо комп'ютеризації можуть бути впроваджені з першого разу. Для України вектор розвитку електронного суду визначений рядом країн, але навіть за наявності програмних забезпечень система потребуватиме значного проміжку часу задля подальшого вдосконалення та усунення недоліків.

Виникає питання: який шлях модернізації передових технологій у сфері судочинства є найбільш оптимальний для України? На нашу думку, вітчизняне законодавство має налагодити всі початкові складові, які мають забезпечити безперервний документообіг та можливість розгляду справи повністю у віртуальному просторі, вже згодом покращувати систему нововведеннями. В аспекті вдосконалення Електронного суду в Україні виокремимо наступне: наявність пошукової системи прецедентів сприяла б можливості прогнозування варіантів судових рішень, базуючись на аналізі матеріалів справ, що стане корисним для громадян та їх представників, створення окремої мережі вдосконалив можливість безперервного онлайн-розгляду між усіма учасниками процесу. Досвід Фінляндії доцільно впровадити в контексті пошукової системи за зображенням або текстом, а також в можливості шукати необхідну інформацію на сайті у структурованих підсистемах. Доцільним, на наш погляд, здається адаптація поступового переходу до безпаперового судочинства, що зменшить витрати на друк та зекономить час для всіх учасників судового процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Coronavirus Poised To Test UK Courts' Digital Skills. URL: <https://www.law360.com/insurance-uk/articles/1254907/coronavirus-poised-to-test-uk-courts-digital-skills>
2. Перший віртуальний процес за британським правом: як це було. URL: <https://loyer.com.ua/uk/pershij-virtualnij-sudovij-protse-za-britanskim-pravom-yak-tse-bulo/>
3. Access to Electronic Case Records. URL: <https://www.courts.ca.gov/42512.htm>
4. В Естонії створюють робота-суддю: що він вирішуватиме. URL: <https://rubryka.com/2019/04/13/v-estoniyi-stvoryuyut-robota-suddyu-shho-vin-vyrishuvatyeme/>
5. Розумні суди у Китаї: як вони працюють та чому судді мають радитись зі штучним інтелектом. URL: <https://processer.media/ua/rozumni-sudi-u-kitai-yak-voni-pracjujut-ta-chomu-suddi-majut-raditis-zi-shtuchnim-intel-ektom/>
6. Paperless Court filing system now complete in every county in Iowa. URL: <https://www.thegazette.com/news/paperless-court-filing-system-now-complete-in-every-county-in-iowa/>
7. The Constitution of Finland. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/text/194303>
8. The National Archives of Finland. URL: <https://kansallisarkisto.fi/en/-/the-finnish-court-records-search-service-update-you-can-now-use-full-text-search-with-over-three-million-hand-written-pages>
9. Online processing of cases and e-communication with courts. URL: https://e-justice.europa.eu/280/EN/online_processing_of_cases_and_ecommunication_with_courts?FINLAND&clang=en
10. Каланча І. Міжнародний досвід використання електронного сегмента в кримінальній процесуальній діяльності суду. *National Law Journal: Theory and practice*. 2015. DECEMBRIE 2015. С. 224-228.
11. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України № 2155-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>
12. Обрусна С. Ю., Пасинчук К. М. Електронний суд як адміністративно-правова категорія. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. С. 120-124.
13. Цифровізуємо судову систему, – міністр цифрової трансформації Михайло Федоров заявив, що електронний суд буде в Дії. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/294340-tsifroviziruem-sudebnuyu-sistemu-ministr-tsifrovoy-transformatsii-mikhail-fedorov-zayavil-chto-elektronnyy-sud-budet-v-diyi>
14. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#Text>
15. Рекомендація Rec (2001) 3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій: 28.02.2001. С. 6.

REFERENCES:

1. Coronavirus Poised To Test UK Courts Digital Skills. (2020). *Law360*. Retrieved from: <https://www.law360.com/insurance-uk/articles/1254907/coronavirus-poised-to-test-uk-courts-digital-skills> [in English].
2. Pershyi virtualnyi protses za brytanskym pravom: yak tse bulo. (2018). [The first virtual trial under British law: what it was like]. *Loier*. Retrieved from: <https://loyer.com.ua/uk/pershij-virtualnij-sudovij-protse-za-britanskim-pravom-yak-tse-bulo/> [in Ukrainian].

3. Access to Electronic Case Records (2023). Retrieved from: <https://www.courts.ca.gov/42512.htm> [in English].
4. V Estonii stvoriuiut robota-suddiu: shcho vin vyrishuvatyme. (2019). [In Estonia, a robot judge is being created: what will he decide]. *Rubryka*. Retrieved from: <https://rubryka.com/2019/04/13/v-estoniyi-stvoryuyut-robota-suddyu-shho-vin-vyrishuvatyme/> [in Ukrainian].
5. Rozumni sudy u Kytai: yak vony pratsuiut ta chomu suddi maiut radytys zi shtuchnym intelektom. (2022). [Smart Courts in China: How They Work and Why Judges Should Consult with Artificial Intelligence]. *Protses*. Retrieved from: <https://processer.media/ua/rozumni-sudi-u-kitai-yak-voni-pracjujut-ta-chomu-suddi-majut-raditis-zi-shtuchnim-intel-ektom/> [in Ukrainian].
6. Paperless Court filing system now complete in every county in Iowa. (2015). *The Gazette*. Retrieved from: <https://www.thegazette.com/news/paperless-court-filing-system-now-complete-in-every-county-in-iowa/> [in English].
7. The Constitution of Finland. (1999). *WIPO*. Retrieved from: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/text/194303> [in English].
8. The National Archives of Finland. (2022). Retrieved from: <https://kansallisarkisto.fi/en/-/the-finnish-court-records-search-service-update-you-can-now-use-full-text-search-with-over-three-million-hand-written-pages> [in English].
9. Online processing of cases and e-communication with courts. *European e-Justice*. Retrieved from: https://e-justice.europa.eu/280/EN/online_processing_of_cases_and_ecommunication_with_courts?FINLAND&clang=en [in English].
10. Kalancha, I. (2015). Mizhnarodnyi dosvid vykorystannia elektronnoho sehmenta v kryminalnii protsesualnii diialnosti sudu. [International experience of using the electronic segment in the criminal procedural activity of the court]. *National Law Journal: Theory and practice*. 224-228. [in Ukrainian].
11. Pro elektronnu identyfikatsiiu ta elektronni dovirchi posluhy. (2017, October 5). [On electronic identification and electronic trust services]. *Zakon Ukrainy № 2155-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> [in Ukrainian].
12. Obrusna, S. Yu., Pasynchuk, K. M. (2020). Elektronnyi sud yak administratyvno-pravova katehoriia. *Pivdenoukrajnskyi pravnychi chasopys*. 120-124. [in Ukrainian].
13. Tsyfrovizuiemo sudovu systemu, – ministr tsyfrovoy transformatsii Mykhailo Fedorov zaiavyv, shcho elektronnyi sud bude v Dii. (2023). [We are digitalizing the judicial system, - Minister of Digital Transformation Mykhailo Fedorov said that the electronic court will be in Dii]. *Sudovo-yurydychna hazeta*. Retrieved from: <https://sud.ua/uk/news/publication/294340-tsyfroviziruem-sudebnuyu-sistemu-ministr-tsyfrovoy-transformatsii-mikhail-fedorov-zayavil-chto-elektronnyy-sud-budet-v-diyi> [in Ukrainian].
14. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo oboviazkovoї reiestratsii ta vykorystannia elektronnykh kabinetiv v Yedynii sudovii informatsiino-telekomunikatsiinii systemi abo yii okremii pidsystemi (moduli), shcho zabezpechuie obmin dokumentamy. (2023, June 29). [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the mandatory registration and use of electronic cabinets in the Unified Judicial Information and Telecommunication System or its separate subsystem (module), which ensures the exchange of documents]. *Zakon Ukrainy №3200-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#Text> [in Ukrainian].
15. Rekomendatsiia Rec (2001) Z Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo nadannia hromadianam sudovykh ta inshykh yurydychnykh posluh z vykorystanniam novitnykh tekhnolohii. (2021, February 28). [Recommendation Rec (2001) From the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states regarding the provision of judicial and other legal services to citizens using the latest technologies]. 6. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 9.11.2023

УДК 342.95

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-271-278

Kovalchuk Olha Yaroslavivna,

Ph.D. in physical and mathematical sciences, associate professor,
Associate Professor of the Department of Theory of Law and Constitutionalism
Western Ukrainian National University
e-mail: olhakov@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6490-9633>,

Teremecky Vladyslav Ivanovych,

D. Scin. Law, Professor, Leading research scientist
Academician F.H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and
Entrepreneurship of the NALS of Ukraine
e-mail: vladvokat333@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>

INFORMATIONAL AND LEGAL SUPPORT OF THE JUSTICE SYSTEM

The article comprehensively investigates the information and legal challenges faced by the justice system when making effective decisions, and proposes conceptual foundations for developing reliable information support for this critically important process. The authors emphasize the role of information and legal support in ensuring impartiality, substantiation, efficiency, and transparency of judicial proceedings. Key aspects of information and legal support are analyzed in detail, such as ensuring timely access to up-to-date legal information, providing analytical support for processing large volumes of evidence and documents, protecting confidentiality and personal data, automating routine document operations, and ensuring open access to information about the activities of courts.

The article critically examines the shortcomings of the existing hierarchical decision-making model in the justice system, which is subject to the influence of political interests, bureaucratic inefficiency, and significant delays. The decision-making process at various stages of justice is described in detail: crime prevention, pre-trial investigation, court proceedings, obtaining confessions, sentencing and post-trial decisions, as well as crime detection. The need to develop a unified decision support system for consolidating information flows and providing comprehensive analytical support to participants in legal proceedings is emphasized.

Key words. judicial system, information and legal support, administration of justice, information support, legal proceedings, court, information systems, personal data, automation, information security.

Ковальчук О.Я., Теремецький В.І. ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ

У статті ґрунтовно досліджуються інформаційно-правові проблеми, з якими стикається система правосуддя під час ухвалення ефективних судових рішень, та пропонуються концептуальні основи для розробки надійної інформаційної підтримки цього критично важливого процесу. Автори наголошують на ролі інформаційно-правової підтримки у забезпеченні неупередженості, обґрунтованості, ефективності та прозорості судочинства. Детально аналізуються ключові аспекти інформаційно-правової підтримки, такі як забезпечення своєчасного доступу до актуальної правової інформації, надання аналітичної підтримки для опрацювання великих обсягів доказів та документів, захист конфіденційності та персональних даних, автоматизація рутинних операцій з документами та забезпечення відкритого доступу до інформації про діяльність судів.

Стаття критично розглядає недоліки існуючої ієрархічної моделі ухвалення судових рішень, яка піддається впливу політичних інтересів, бюрократичної неефективності та значних затримок. Докладно охарактеризовано процес ухвалення рішень на різних етапах правосуддя: запобігання злочинності, досудове розслідування, судовий розгляд, отримання зізнання, ухвалення вироків та післясудових рішень, а також розкриття злочинів. Підкреслюється необхідність розроблення єдиної уніфікованої системи підтримки ухвалення рішень для консолідації інформаційних потоків та надання комплексної аналітичної підтримки учасникам судового процесу.

Ключові слова: судова система, інформаційно-правове забезпечення, здійснення правосуддя, інформаційна підтримка, судочинство, суд, інформаційні системи, персональні дані, автоматизація, інформаційна безпека.

Problem Statement. The justice system is one of the fundamental institutions of the state, ensuring the rule of law, protecting the rights and freedoms of citizens, as well as resolving legal disputes. Decision-making in this system carries extremely high weight and responsibility, as it affects the fates of people, the activities of organizations, and even the functioning of the state as a whole. However, effective decision-making in the justice system faces several challenges and problems related to information and legal support (ILS) of this process. In particular, this includes the difficulty of ensuring timely access to complete, up-to-date, and reliable legal information for all participants in the decision-making process; the need to process, analyze, and visualize huge volumes of documents, evidence, and other relevant information to make informed decisions; ensuring an appropriate level of information

security, protection of confidential data and personal information in the context of active use of information systems; the need to automate routine operations with documents, registration, and accounting to improve process efficiency; and the necessity to ensure transparency, accountability, and open access to information about the activities of judicial bodies for public control. Proper resolution of these problems within the framework of information and legal support is critically important for improving the quality, substantiation, and impartiality of decisions made in the justice system, which determines the relevance of these studies.

Analysis of Recent Research and Publications. Scholars and representatives of the judiciary are increasingly paying attention to the issues of automating routine court activities to improve the efficiency of the judicial system and the quality of court decisions [1–4]. The use of modern information and communication technology tools can provide automation of the procedure for considering applications, case management before and during trial, analytics and monitoring of judicial trends, identifying cases of different decisions in similar cases, and eliminating conflicts and gaps in legislation [5–7]. The development and implementation of reliable ILS in the activities of the justice system can improve the effectiveness of protecting the rights, freedoms, and interests of citizens, as well as the unity and sustainability of judicial practice [8–10].

Researchers M. Romdoni et al. studied the role of technology in ensuring the effectiveness of the judicial system. They identified the links between ICT and the effectiveness of the judicial system [11]. G. Lupo and D. Carnevali identified the institutional, organizational, and technological conditions for the implementation of intelligent technologies in the electronic justice system [12]. Researchers D. Garat and D. Wonsever presented a solution aimed at automatically managing the national jurisprudence database, with a particular focus on the process of anonymizing personal information [13]. M. Queudot et al. presented dialogue systems (chatbots) designed to provide legal information [14]. Despite the presence of numerous studies on the automation of the judicial system, there are currently no relevant, universally recognized models, methods, and means of supporting rational decision-making in the justice system that would provide effective information support [15–17]. There is also no single, unified, generally accepted, integrated technological solution, approach, or platform that would combine all the necessary technologies into one system. This has led to an important scientific and practical problem of developing theoretical foundations for the development of effective information and legal support for the functioning of an information system that will provide support for making effective decisions in the justice system.

The purpose of the article is to investigate the information and legal problems of making effective decisions in the judicial process and analyze the conceptual foundations for developing reliable information support for decision-making in the justice system.

Presentation of the main research material. Information and legal support (ILS) plays a key role in ensuring impartiality, validity, efficiency and transparency of the justice system in making decisions by the law. ILS covers several key aspects: access to up-to-date legal information, analytical support, confidentiality protection, process automation and open access to information. To make lawful and substantiated decisions, judges, prosecutors, and lawyers need quick access to the full texts of current laws, regulations, judicial practice and precedents. This is provided by specialized legal databases and information systems. Complex court cases often require a thorough analysis of large volumes of evidence, documents, expert opinions. The use of electronic document management systems, tools for legal analytics and data visualization helps to identify interconnections and draw sound conclusions faster. The justice system operates with large volumes of confidential information about the parties to the proceedings. Ensuring cybersecurity, personal data protection, implementing reliable encryption systems, and access control is critically important. The introduction of specialized information systems allows the automation of routine operations with documents, maintaining registers, generating statistics, etc., increasing work efficiency and reducing the risk of human error. The appropriate level of openness and transparency of the courts' activities, the availability of court decisions and information on the progress of cases for the public, which is ensured by the ILS for decision-making in the justice system, is the key to trust in the system and the ability to exercise public control.

The justice system is the basis of the state's internal security [18] and consists of the following main elements:

- the judicial system – a set of courts that administer justice. These are judges and court staff, as well as the judicial administration and bodies of judicial self-government;
- the legislative framework – a set of laws and regulations governing the organization and functioning of the justice system;
- pre-trial investigation bodies – the prosecutor's office, internal affairs bodies, the Security Service of Ukraine, and other authorized bodies that conduct pre-trial investigation of offenses;
- the bar system – independent lawyers who ensure the protection of citizens' rights and freedoms in court;
- the system for enforcing court decisions – the state bailiff service, private bailiffs, and other bodies for enforcing court decisions;
- the probation system – services that supervise convicts and facilitate their re-socialization.

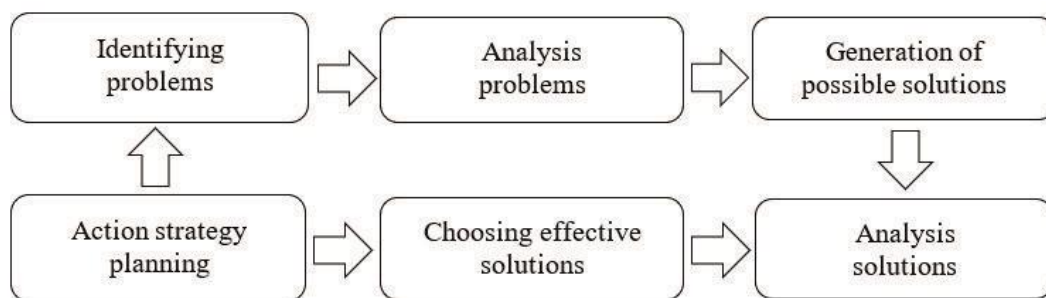
All these institutions interact with each other in a single information space. However, a unified comprehensive information system that would consolidate information flows between different components of the justice system and provide reliable information support for decision-making to each of them has not yet been developed. In addition, the activities of such structures are characterized by significant regional differences. The legislations of different countries of the world vary. A comprehensive information system for supporting decision-making in the judiciary must take into account all national legal norms and specifics of procedural activities.

To solve this problem, it is necessary to create conceptual foundations and practical approaches to information technology for supporting decision-making in the judicial system, which will ensure support for decision-making regarding assessing the propensity for repeated offenses, confessions of suspects, the possibility of applying a suspended sentence or participation in the probation system, making effective court decisions, profiling crime and preventing crime.

Making effective decisions in the field of justice is critically important for ensuring internal security. This is a complex multifaceted problem that requires comprehensive solutions. Reforming the justice system requires the introduction of new models capable of promptly providing information to support effective decision-making. Quality data is the foundation of this process. Legislative bodies seek to improve the practice of pre-trial proceedings, and court sentencing, as well as align the activities of correctional institutions and supervisory bodies with evidence-based principles [19].

Decision-making in the judicial system is data-driven. Its goal is to help government agencies analyze the factors driving trends and costs in the justice sector, develop and implement policies to address these factors, and assess the impact of decisions made (Fig. 1).

Figure 1. The decision-making process in the justice system

Decisions in the justice sector cover a wide range – from notifying victims to arrest, determining preventive measures, filing charges, passing sentences, applying community or penitentiary correctional measures, and conditional early release. These decisions differ in their goals, alternatives, criteria, and consequences. They are influenced by potentially conflicting factors – deterrence, rehabilitation, retribution, and reintegration, as well as the results of social research. It is important to increase the rationality of decision-making through facts and scientific methods, which creates prospects for improving the system.

The justice system is organized as a vertical hierarchical decision-making structure [20]. Such a hierarchical system inevitably leads to delays and lags in implementing reform policies. Fig. 2 presents a scheme of the decision-making process and feedback in the justice system.

The hierarchical decision-making system in the justice system has several shortcomings that hinder the effectiveness of this process. It is based on the interests of voters, who through politicians influence the appointment of judges, members of qualification and disciplinary commissions for sentencing, and prosecutors. However, the electoral process itself is influenced by the ignorance of voters, political interests, and bias towards maintaining the status quo due to the costs of reforms.

Appointed individuals may be guided by their interests rather than public needs. Resources are spent on ensuring political loyalty, bureaucratic inefficiency, and private interests, rather than on proportional punishment. Lengthy delays at all stages – from indictment to final sentencing, formation of commissions, and coordination of punishment systems – also contribute to the distortion of the decision-making process. Prosecutors use plea bargaining to influence outcomes.

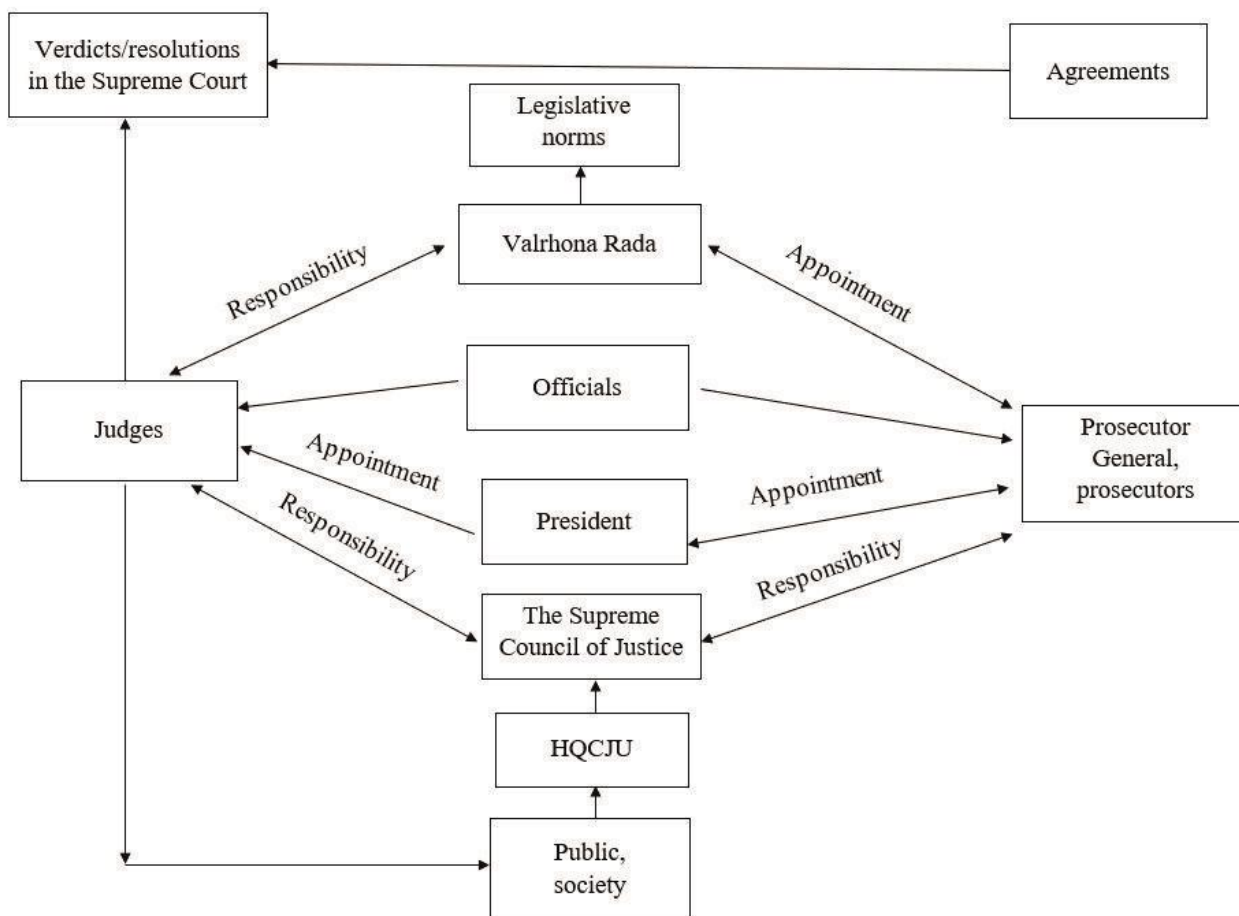

Figure 2. The structure of decision-making in the justice system (HQCJU – Higher Qualification Commission of Judges of Ukraine)

Only stable, widely accepted rules and laws can ensure the safety of citizens, the rights of the accused, and provide an opportunity to evaluate and improve strategies in the justice sector and the redistribution of resources in accordance with public needs. This requires a comprehensive decision support system in the justice system.

The existing hierarchical decision-making model in the justice system has several shortcomings that undermine its effectiveness. This model is based on the interests of voters, who through politicians influence the appointment of judges, members of qualification and disciplinary commissions, and prosecutors. However, the electoral process itself is subject to the influence of voter ignorance, political interests, and bias towards maintaining the status quo due to the costs of reforms.

Appointed individuals may be guided by their own interests rather than public needs. Resources are spent on ensuring political loyalty, bureaucratic inefficiency and private interests instead of ensuring proportional justice. Lengthy delays at all stages - from indictment to final sentencing, formation of commissions, coordination of punishment systems - also distort the decision-making process. Prosecutors use plea bargaining to manipulate outcomes.

Only stable, widely accepted rules and laws can guarantee the safety of citizens, protect the rights of the accused, and allow for the evaluation and improvement of strategies in the justice sector and the allocation of resources in accordance with public needs. This requires a comprehensive decision support system in the justice system.

Decision-making occurs at different stages of justice:

I. Decision-making regarding crime and offense prevention. Preventing crime and unlawful behavior is an extremely important aspect of maintaining law and order in society. It requires a multifaceted approach and requires decision-makers to carefully analyze the various factors that lead to criminal activity and develop effective strategies to overcome them. Decisions made in this area have far-reaching consequences, impacting public safety, resource allocation, and the overall well-being of communities.

At the core of decision-making regarding crime prevention is the identification and assessment of risks that could potentially compel individuals or groups to engage in criminal activities [21]. Such factors may include socioeconomic conditions, educational inequality, drug use, family dynamics, mental health issues, and contact with violence or criminal groups. By thoroughly understanding these root causes, decision-makers can develop targeted measures and policies aimed at addressing the underlying problems, rather than simply reacting to the symptoms.

One critically important area of decision-making relates to the allocation of resources for preventive programs and initiatives. This includes funding educational campaigns, community outreach, youth development programs, vocational training initiatives, and support services for at-risk families or individuals. Effective resource allocation requires careful cost-benefit analysis, prioritization of efforts based on local needs, and collaboration among various stakeholders, including law enforcement agencies, social services, educational institutions, and community organizations.

Decisions related to crime prevention also involve the realm of legislation and policy formulation. Lawmakers and policymakers need to consider the potential impact of proposed laws or regulations on crime rates, societal dynamics, and civil liberties. They must strike a balance between deterrent measures, such as tougher penalties or increased enforcement actions, and proactive approaches aimed at addressing the underlying factors that contribute to criminal behavior.

Furthermore, decision-making regarding crime prevention often involves implementing evidence-based practices and utilizing data-driven approaches. This may include the application of predictive analytics tools, crime mapping methods, and the integration of research findings from criminology, sociology, and psychology. By relying on data and empirical evidence, decision-makers can make informed choices and continuously refine their strategies based on measurable outcomes.

Effective decision-making for crime prevention also requires collaboration and coordination among various stakeholders, including law enforcement agencies, social service providers, educational institutions, community organizations, and private partners. Such collaboration facilitates information sharing, aligns efforts, and maximizes the impact of collective actions in addressing the multifaceted nature of crime and offenses.

It is important to recognize that decision-making regarding crime prevention is not a one-time event but an ongoing process that demands constant monitoring, evaluation, and adaptation. As societal dynamics evolve and new challenges emerge, decision-makers must remain vigilant and flexible, adjusting strategies and reallocating resources as needed to maintain the effectiveness of preventive efforts.

Decision-making regarding crime and offense prevention involves a comprehensive understanding of risk factors, resource allocation, policy formulation, implementation of evidence-based practices, collaboration among various stakeholders, and a commitment to continuous improvement. It is a complex process that requires a delicate balance between deterrence, intervention, and addressing the root causes of criminal behavior, with the ultimate goal of creating safer and more prosperous communities.

II. Decision-making at the pre-trial investigation stage. Making decisions during the pre-trial investigation stage is a critically important aspect of the justice system. At this stage, evidence is gathered, witnesses are interrogated, and a determination is made as to whether there are sufficient grounds to formally charge the suspect. The decisions made during this phase can have far-reaching consequences, as they can significantly impact the outcome of the case and the rights of the accused.

Initiating an investigation: A pre-trial investigation typically begins when law enforcement receives a report of a possible crime or when, during their routine activities, they uncover evidence of criminal activity. At this stage, the decision to initiate an investigation is made based on an assessment of the available information and the likelihood of a crime having been committed.

Gathering evidence: Once an investigation has been initiated, investigators must decide on the methods and extent of evidence gathering. This may include conducting searches, seizing physical evidence, obtaining witness testimonies, and carrying out surveillance. Decisions must be made carefully to ensure the admissibility and integrity of the evidence collected.

Interrogating suspects and witnesses: Interrogating suspects and interviewing witnesses are important aspects of the pre-trial investigation. Investigators must decide on the timing, location, and methods to be used during these interactions. They must also consider the rights of the individuals involved and ensure that proper procedures are followed to protect the integrity of the testimonies obtained.

Obtaining warrants and court orders: In many cases, investigators may need to obtain warrants or court orders to conduct certain investigative actions, such as searches, wiretapping, or accessing electronic data. The decision to seek such legal authorizations requires a careful assessment of the available evidence and a demonstration of sufficient grounds.

Determining charges: Based on the evidence gathered, investigators and prosecutors must make the critically important decision of whether to press charges against the suspect. This decision involves weighing the strength of the evidence, applicable laws, and potential consequences of the charges. Prosecutors must exercise discretion and consider factors such as the severity of the crime, the suspect's criminal history, and the interests of justice.

Arrest and pre-trial detention: If the decision is made to press charges, investigators and prosecutors must determine whether to seek the arrest of the suspect or issue a summons for court appearance. Additionally, they may need to decide whether to request pre-trial detention or release the suspect on bail or with certain conditions.

Disclosure and discovery of evidence: Throughout the pre-trial investigation stage, decisions must be made regarding the disclosure and discovery of evidence to the defense. Prosecutors are typically obligated to provide the defense with all relevant evidence, both incriminating and exculpatory, to ensure a fair trial.

The decisions made during the pre-trial investigation stage have profound implications for the rights of the accused, the integrity of the justice system, and the administration of justice. Investigators and prosecutors must exercise sound judgment, adhere to legal principles, and carefully weigh the available evidence and circumstances when making these critical decisions.

III. Decision-making during the trial stage. Making decisions during the trial stage is an extremely important aspect of the justice system. At this stage, the final decision about sentencing is made. If the defendant is found guilty, the judge must make a decision regarding the appropriate punishment, considering factors such as the severity of the crime, the defendant's criminal history, mitigating or aggravating circumstances, as well as sentencing guidelines or mandatory minimums.

Judges play a crucial role in decision-making during trials, especially in bench trials without juries. They are responsible for interpreting and applying the laws to the facts of the case. Judges must remain objective and impartial, setting aside personal biases or beliefs. They must carefully consider the arguments and evidence presented by both sides, assessing the credibility of witnesses and the weight of the evidence. Judges are expected to make decisions based on existing legal principles, precedents, and their understanding of the law.

In jury trials, the responsibility for decision-making lies primarily with the jurors. Jurors are selected from a pool of eligible citizens and are tasked with determining the facts of the case based on the evidence presented. During the trial, jurors must carefully listen to the testimony, assess the credibility of witnesses, and determine the relevance and weight of the evidence. After both sides have presented their cases and closing arguments, the jurors convene in private to discuss the evidence and reach a verdict. The jury decision-making process involves analyzing the evidence, applying the law according to the judge's instructions, and rendering a unanimous or majority decision, depending on the jurisdiction.

During the trial stage, decision-making occurs at various levels and involves many participants, such as judges, attorneys, and jurors. These decisions can have far-reaching consequences for the defendant, victims, and the overall administration of justice. All parties involved must approach the decision-making process with due diligence, impartiality, and a commitment to upholding the principles of fairness and due process.

During deliberations, judges or jurors carefully analyze the case. They review the evidence, testimony, and legal arguments presented by both sides. They may consult legal sources, such as statutes or precedents, to ensure a proper understanding of the applicable laws. The decision-making process often involves weighing conflicting evidence, assessing the credibility of witnesses, and considering the strengths and weaknesses of each side's arguments. Judges or jurors must carefully evaluate all available evidence and apply the appropriate legal standards, such as "beyond a reasonable doubt" in criminal cases or "preponderance of evidence" in civil cases.

After thorough deliberation, the judge or jury must render a final decision or verdict. In a jury trial, the decision is typically announced in open court by the jury foreperson or the judge. In a bench trial, the judge provides a written or oral decision, often with a detailed explanation of the rationale behind the decision. The decision or verdict must be based solely on the evidence presented during the trial and the applicable laws, without the influence of personal beliefs or biases.

Effective decision-making during trials is extremely important for upholding the principles of justice, fairness, and the rule of law. It requires a thorough consideration of evidence, an impartial application of legal norms, and a commitment to rendering well-reasoned and defensible decisions.

IV. Decision-making regarding obtaining a suspect's confession.

Making decisions regarding obtaining a confession from a suspect is a delicate and extremely important aspect of the crime investigation process. While confessions can provide valuable evidence, improper tactics or coercion during interrogations can undermine the integrity of the judicial system and violate the suspect's rights. Investigators must act within the law and respect the suspect's constitutional rights, such as the right to remain silent and the right to legal counsel.

Decisions regarding interrogation tactics and the admissibility of confessions are governed by legal principles and case law to prevent coerced or involuntary confessions. Investigators must make decisions on appropriate interrogation strategies and tactics, considering factors such as the suspect's age, mental state, and vulnerability. Investigators and prosecutors must carefully evaluate the circumstances surrounding the confession to determine its reliability and admissibility in court.

Decision-making strategies regarding obtaining a suspect's confession require striking a delicate balance between effective investigative techniques and the protection of individual rights. Investigators must exercise prudence, adhere to ethical and legal principles, and prioritize the pursuit of truth while ensuring that confessions are obtained through proper and lawful means.

V. Making post-trial decisions.

Making post-trial decisions is an important aspect of the justice system, as it determines the course of action after a verdict has been rendered. These decisions can have significant consequences for the defendant, victims, and the overall administration of justice. Here is a detailed overview of post-trial decision-making:

If the defendant is found guilty, the court must determine the appropriate punishment, considering various

factors such as the nature and severity of the crime, the defendant's criminal history, aggravating or mitigating circumstances, and relevant sentencing guidelines or mandatory minimums. Sentencing decisions may include incarceration, probation, fines, community service, or a combination of these measures.

For defendants sentenced to probation or granted parole, the court or relevant authorities must establish conditions and terms of supervision to ensure public safety and facilitate the defendant's rehabilitation. These conditions may include regular reporting, drug testing, employment requirements, travel or communication restrictions, and participation in counseling or treatment programs.

Making post-trial decisions is a crucial step in ensuring fairness, accountability, and the proper administration of justice. These decisions must be made judiciously, taking into account the specific circumstances of each case, the rights of the parties involved, and the broader principles of the legal system.

VI. Decision-making regarding crime solving.

Making decisions regarding crime-solving is a critical responsibility entrusted to law enforcement agencies and investigators. It involves a complex process of gathering evidence, analyzing information, and formulating strategies to unravel the intricate circumstances of a case.

Decision-making regarding crime-solving requires a combination of investigative experience, critical thinking, and adherence to ethical and legal principles. Investigators must weigh various factors, such as resource availability, case urgency, and the potential consequences of their actions. Effective decision-making in this area is crucial for ensuring public safety, upholding the rule of law, and restoring justice for victims and society.

Making effective decisions at all stages of the justice system requires reliable information support, which can be provided by developing a unified, comprehensive decision-support system for the judiciary.

Conclusions. Proper information and legal support is critically important for improving the quality, validity, and impartiality of decisions in the justice system. The existing hierarchical decision-making model in the judiciary has several shortcomings related to political influence, bureaucratic inefficiency, and delays at various stages of the process. Effective decision-making occurs at different stages of justice: crime prevention, pre-trial investigation, trial, obtaining confession, post-trial decisions, and crime solving. Each stage has its own specifics and requires careful analysis of relevant information. To ensure proper information support for decision-making in the judiciary, it is necessary to develop a unified integrated system that will consolidate information flows between different components of the justice system and provide comprehensive analytical support. The creation of such a system will help improve the effectiveness of protecting the rights and freedoms of citizens, ensure the unity and consistency of judicial practice, as well as ensure transparency and accountability of the justice system.

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy "Pro dostup do sudovykh rishen" № 3262-IV vid 22.12.2005 [Law of Ukraine "On Access to Court Decisions" No. 3262-IV of 22.12.2005]. [in Ukrainian].
2. Hartung D., Brunnader F., Veith C. Plog P., Wolters T. The Future of Digital Justice. Boston Consulting Group, Bucerius Law School, Legal Tech. 2022. URL: [https://legaltechcenter.de/pdf/Hartung%20et%20al%20\(2022\)%20Digital%20Justice.pdf](https://legaltechcenter.de/pdf/Hartung%20et%20al%20(2022)%20Digital%20Justice.pdf).
3. Kovalchuk O., Banakh S., Masonkova M., Burdin V., Zaverukha O., Ivanytskyi R. A Scoring Model for Support Decision Making in Criminal Justice. Proceedings of the 12th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (Ruzomberok, Slovakia, 26–28 Sept. 2022). P. 116–120. DOI: 10.1109/ACIT54803.2022.9913182.
4. Teremetskyi V.I., Duliba YE.V. Osoblyvosti Vprovadzhennya ta Funkcionuvannya Yedynoyi Sudovoi Informacijno-Telekomunikacijnoyi Systemy. [Peculiarities of Implementation and Functioning of the Unified Judicial Information and Telecommunication System as an E-Justice Tool]. *Forum Prava*. 2023. 75(2). S. 130–143. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.7947514>. [in Ukrainian].
5. Cristallo J., Lavin R., Gayraud F., Daglio A. C. Digital transformation of the Judiciary. Opportunities for speedy, accessible and transparent justice. 2023. URL: <http://fund.ar/en/publicacion/digital-transformation-of-the-judiciary-opportunities-for-speedy-accessible-and-transparent-justice/>.
6. Teremecky V.I., Zhuravel Y.V. Didzhytalizatsiia yak orhanizatsiina osnova optymizatsii orhaniv vykonavchoi vlady. [Digitization as an organizational basis for optimization of executive authorities]. *Pryvatne ta publichne pravo – Private and public law*. 2020. No 2. S. 108–112. DOI: 10.32845/2663-5666.2020.2.21. [in Ukrainian].
7. Berezka K., Kovalchuk O., Banakh S., Zlyvko S., Hrechaniuk R. A Binary Logistic Regression Model for Support Decision Making in Criminal Justice. *Folia Oeconomica Stetinensia*. 2022. Vol. 22 (1). P. 1–17. DOI: 10.2478/fole-2022-0001. [in Ukrainian].
8. Turkanova V. Prospects for the use of artificial intelligence and machine learning algorithms for effective resolution of civil disputes. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2023. Vol. 2(19) P. 1–10. DOI: 10.33327/AJEE-18-6.2-n000224. [in Ukrainian].
9. Mathis B. Extracting Proceedings Data from Court Cases with Machine Learning. *Stats*. 2022. Vol. 5. P. 1305–1320. DOI: 10.3390/stats5040079.

10. Bandurka O., Teremetskyi V., Boiko V., Zubov O., Patlachuk V. Current Situation of Judicial Reform in Ukraine: Problems and Ways of Their Solution. *Lex Humana*. 2023. Vol. 15. No. 4. P. 55–72. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2700>.
11. Romdoni M., Lussak A., Darmawan I. Success Factors for Using E-Court in Indonesian Courts. *Proceedings*. 2022. No. 82(58). DOI: <https://doi.org/10.3390/proceedings2022082058>.
12. Lupo G., Carnevali D. Smart Justice in Italy: Cases of Apps Created by Lawyers for Lawyers and Beyond. *Laws*. 2022. Vol. 11(51). DOI: <https://doi.org/10.3390/laws11030051>.
13. Garat D., Wonsever D. Automatic Curation of Court Documents: Anonymizing Personal Data. *Information*. 2022. Vol. 13(27). DOI: <https://doi.org/10.3390/info13010027>.
14. Queudot, M.; Charton, É.; Meurs, M.-J. Improving Access to Justice with Legal Chatbots. *Stats*. 2020. Vol. 3. P. 356–375. DOI: <https://doi.org/10.3390/stats3030023>.
15. Fernandes W.P.D., Silva L.J.S., Frajhof I.Z., Konder C.N., Nasser R.B., de Carvalho, G.R., Almeida G.F.C.F., Barbosa S.D.J., Lopes H.C.V. Appellate Court Modifications Extraction for Portuguese. *Artif. Intell. Law*. 2019. Vol. 28. P. 1–34.
16. Teremetskyi V., Boiko V., Malyshev O., Seleznova O., Kelbia S. Electronic Judiciary in Ukraine: Problems of Implementation and Possible Solutions. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12. Issue 68. P. 33–42. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.68.08.3>.
17. Belov D.M., Belova M.V. Shtuchnyi intelekt v sudochynstvi ta sudovykh rishenniakh, potentsial ta ryzyky. [Artificial intelligence in judicial proceedings and court decisions, potential and risks]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo. – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University Series: Law*. 2023. Vol. 2 No. 78. S. 315–320. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.50>. [in Ukrainian].
18. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. [in Ukrainian].
19. Policymaker's Use of Data to Inform Criminal Justice Decisions. A Briefing from Justice Counts Partner, the National Conference of State Legislatures. 2020. P. 1–6.
20. Khovpun O., Chudyk N. Methodology for the formation of information and analytical support for decision-making in criminal jurisdiction. *Actual problems of jurisprudence*. 2023. Vol. 3 (35). DOI: [10.35774/app2023.03.144](https://doi.org/10.35774/app2023.03.144). [in Ukrainian].
21. Kovalchuk O. Asotsiatyvna model pidtrymky pryiniattia rishen u kryminalnomu sudochynstvi. [Associative Model of Support for Judicial Decision-Making]. Aktualni problemy pravoznavstva – Actual problems of jurisprudence. 2023. No 3. S. 56–62. DOI: <https://doi.org/10.35774/>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 9.11.2023

УДК 34.096

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-278-284

Омельченко Андрій Володимирович,
аспірант кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін
Інституту права та суспільних відносин
ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
e-mail: omeland80@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4281-2173>

ОСНОВНІ ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

Статтю присвячено виявленню історичних передумов та основних етапів формування правової визначеності, як ідеї, концепції та юридичного принципу.

Принцип правової визначеності розглядається у якості однієї із базових та невід'ємних компонентів верховенства права. При цьому, на думку автора, правова визначеність являє собою складний юридичний інститут, що включає низку органічних складових. За такого підходу, історія формування даного явища розглядається як процес його постійного ускладнення, через збагачення новими елементами.

В ході дослідження автор приходить до висновку, що витoki принципу правової визначеності можна прослідкувати до найдавніших часів, коли виникли перші письмові законодавчі пам'ятки. Передумовою формування позитивного права автор вважає природне прагнення людини до розумного упорядкування життя та розуміння однозначних наслідків своєї поведінки.

В процесі історичного розвитку принцип правової визначеності пройшов кілька умовних етапів, хронологія яких відрізнялася у різних державних формаціях.

Остаточне оформлення та початок сучасного тлумачення принципу правової визначеності автор відносить до кінця XIX століття. Разом із тим, станом на сьогодні, реалізація даного принципу продовжує стикатися із низкою

викликів, серед яких окремо відмічається проблема узгодження та взаємодії правової визначеності із інститутом дискреційних повноважень.

Ключові слова: історія права, принцип права, верховенство права, правова визначеність, права людини, легітимні очікування.

Omelchenko A. MAIN HISTORICAL STAGES OF THE FORMATION OF LEGAL CERTAINTY

The article is devoted to identifying the historical prerequisites and main stages of the formation of legal certainty, as an idea, concept and legal principle.

The principle of legal certainty is considered as one of the basic and integral components of the rule of law. At the same time, according to the author, legal certainty is a complex legal institution that includes a number of organic components. According to this approach, the history of the formation of this phenomenon is considered as a process of its constant complication, through enrichment with new elements.

In the course of the research, the author comes to the conclusion that the origins of the principle of legal certainty can be traced back to the most ancient times, when the first written legal records appeared. The author considers the prerequisite for the formation of positive law to be the natural desire of a person to rationally organize his life and understand the unambiguous consequences of his behavior.

In the process of historical development, the principle of legal certainty went through several conditional stages, the chronology of which differed in different state formations.

The author attributes the final design and the beginning of the modern interpretation of the principle of legal certainty to the end of the 19th century. However, as of today, the implementation of this principle continues to face a number of challenges, among which the problem of coordination and interaction of legal certainty with the institution of discretionary powers is separately noted.

Key words: history of law, principle of law, rule of law, legal certainty, human rights, legitimate expectations.

Постановка проблеми. Принцип правової визначеності вважається одним із засадничих інститутів національної правової системи та невід'ємною складовою верховенства права. Особливої актуальності дотримання даного принципу набуває зараз, в умовах воєнного стану, коли правова система має залишатися цілісною та бути тією основою, завдяки якій може функціонувати держава для досягнення її головної мети - утвердження правової свободи людини, що передбачає, перш за все, забезпечення та захист прав і свобод людини і громадянина в будь-яких екстремальних умовах.

Почавши шлях становлення з ідеї простої фіксації юридичних норм у писемних документах, принцип правової визначеності поступово перетворився на багатоеlementний правовий інститут. Історичний процес становлення даного принципу пов'язаний із нашаруванням юридичних вимог, спрямованих на забезпечення особистої свободи індивіда. Трансформація принципу правової визначеності відбувалася у зв'язку з природньою потребою кожного члена суспільства, на будь-якому умовному історичному етапі, мати можливість вільно планувати власну поведінку та прогнозувати її наслідки.

Однак, стан глобальної нестабільності у світі може спровокувати початок наступного умовного історичного етапу який буде мати вплив на розвиток принципу правової визначеності в частині розширення даного змістовного поняття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню окремих аспектів принципу правової визначеності, зокрема історичних витоків, присвячено роботи Л.Л. Богачової, Н.В. Варламової, Ю.І.Матвєєвої, С.П. Головатого, М.І. Козюбри, С.П. Погребняка, І.В. Рехтіної, С.В. Шевчука, В.О.Панкратової та ін.

Разом із тим, аналіз наявних наукових джерел дає підстави констатувати відсутність комплексних досліджень принципу правової визначеності з точки зору історичних передумов його виникнення, етапів розвитку та формування у контексті онтологічного зв'язку із сучасністю. Враховуючи багатоеlementний характер даного принципу та його виняткове значення для розбудови національної правової системи України на засадах верховенства права та демократії, вбачається доцільним проведення загальнотеоретичного аналізу витоків концепції правової визначеності та вивчення змістового наповнення даного поняття новими елементами в історичній ретроспективі.

Метою статті є дослідження історії формування, розвитку та трансформації правової визначеності, як ідеї та принципу, в контексті поступового збагачення даного явища новими змістовними елементами, в онтологічному зв'язку із сучасністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найдавнішим джерелом права вважається звичай, тобто система загальновизнаних та санкціонованих правил поведінки що склалося історично, у результаті багаторазового повторення людьми певних дій. Проте, усна форма звичаєвого права спричиняла труднощі під час вирішення спорів та конфліктів, оскільки залишалась необхідність доводити факт існування тієї чи іншої юридичної традиції. Розвиток писемності та нагальна потреба у фіксуванні норм права слугувала передумовою надання усним звичаям письмової форми, що і стало початком формування ідеї правової визначеності.

Низка істориків припускають, що першою писемною пам'яткою в історії людства були закони Хаммурапі. Також до найдавнішого етапу формування ідеї правової визначеності можна віднести Закони Ману, збірки звичаєвого права давньогрецьких держав-полісів, Закони XII таблиць тощо. Не зважаючи на те, що значну частину таких законів продовжували становити місцеві звичаї, все ж логіка суджень тих людей, які

кодифікували їх у формі єдиного закону, та суспільне розуміння тих завдань, які вони ставили перед собою, зводилась до того, що такі закони уже мали письмово-статичний зміст, що надавало можливість до їх вивчення, однотипного тлумачення та правозастосування. І хоча юридична основа таких законів (як і родових звичаїв) знову ж зводилась до питання: що вважалося справедливим, а що ні, але тепер не на рівні оціночних суджень старійшин роду, а на рівні погляду суспільства, обумовленого нормами права, що, безумовно, змінювало підходи до правосуддя. [1, с.9-14]

В Античні часи фіксація звичаю в писаному законі була чи не єдиним шляхом до визначеності правової норми. Правові норми, які містилися в інших джерелах права, набували визначеності так само – шляхом свого закріплення у письмовій формі. [2, с.55]

Закони XII таблиць, так само, як і ранньосередньовічні збірки «Салічна правда» (лат. *Lex Salica*), «Руська Правда» фактично були кодифікацією звичаїв, які сформувалися в того чи іншого народу. Надання нормам звичаєвого права письмової форми і закріплення їх у юридичних збірниках, а отже, визнання державою, було важливим кроком на шляху до встановлення стабільності у стародавніх та середньовічних державах.

Таким чином, можна констатувати, що першим кроком людства на шляху формування ідеї правової визначеності було надання законам письмової форми. Даний етап різні народи пройшли у різний час від стародавньої до ранньосередньовічної доби.

Разом із тим, ще в другій половині V-IV століття до н.е. греки зіткнулися з серйозними проблемами законотворчості, в результаті якого всі закони були «визначеними» (тобто точно сформульованими та записаними), але ніхто не був упевнений, що будь-який закон, що діє сьогодні, не втратить чинності завтра через ухвалення наступного закону.

Реформування афінської системи права Тисаменом наприкінці V століття до н. е. надає нам приклад засобів захисту від зловживань законодавчою владою. В даному випадку, в Афінах була встановлена нова жорстка і складна процедура, яку необхідно пройти для прийняття законодавчих новацій. Спеціальний комітет магістратів (*nomotetai*), завдання якого полягало в тому, щоб охороняти чинне право від неузгодженої законодавчої ініціативи, ретельно вивчав кожен законопроект, запропонований будь-яким громадянином. При цьому автор проекту мав переконати всезагальні законодавчі збори у необхідності його прийняти, незважаючи на думку *nomotetai*. Обговорення законопроекту являло собою порівняння старого та нового закону, що безсумнівно сприяло об'єктивності у вирішенні питання необхідності його прийняття. [3, с. 97]

Крім того, ще однією перепоною на шляху прийняття нових законів та внесення змін до діючих було запровадження нового інституту, відповідно до якого кожен автор закону ніс відповідальність у вигляді штрафу або інших санкцій, аж до смертної кари, у разі виникнення ситуації коли будь-який громадянин, який діятиме як позивач доведе що вже після ухвалення закону зборами, у ньому існують істотні недоліки або він суперечить старішим законам, що діють в Афінах. [3, ст. 98]

Таким чином, цілком слушною є думка італійського юриста та громадського діяча Л. Бруно в праці «Свобода і закон», що вже в V-IV столітті до н.е. громадяни демократичних суспільств усвідомлювали що їх не влаштовує лише точне формулювання письмового тексту законів, і що вони не можуть бути вільними від втручання політичної влади, лише підкоряючись чинним законам, і що їм також необхідно передбачати наслідки власних дій відповідно до законів завтрашнього дня. [3, ст. 98]

Ідея встановлення своєрідних запобіжників від сваволі законодавця знайшла своє відображення у працях античних мислителів, у яких послідовно розвивається думка про необхідність підпорядкування писаного законодавства універсальному принципу справедливості. Необхідність забезпечення справедливості і на сьогодні вважається базисною передумовою принципу правової визначеності.

Вже в епосах Гомера і Гесіода, хоча і на міфологічній основі, розвинулися певні правові та політичні ідеї. Так, в поемах Гомера "Іліаді" та "Одісеї", Зевс у морально-правовій площині виступав, як верховний заступник загальної справедливості («*dike*»), який суворо карає тих, хто творить насильство і неправий суд.

Божественна по своїй природі справедливість у Гомера виступала в якості об'єктивної основи і критерію правового. І лише те, що відповідало тодішнім поглядам на справедливість, сприймалось як право. У гомерівських поемах порушення справедливості («*dike*») — не просто антигромадський, але, перш за все, антибожественний акт, за який неминуче наступає божа кара.

Таким чином, ще в час панування міфологічної свідомості в уявленні давніх греків право і справедливість, хоча і тісно були пов'язані між собою, але розрізнялися навіть термінологічно. [4, с. 5]

Важливим етапом розвитку комплексу ідей, що складають світоглядну основу принципу правової визначеності, стали праці давньогрецького філософа Аристотеля, який обґрунтував, що політична справедливість можлива тільки між вільними і рівними людьми, які належать до одного спілкування і мають на меті самозадоволення, самодостатність (автаркію). [5, с. 48]

Аристотель не зводив всього права до права, створеного шляхом волевиявлення, тобто встановленого людьми. Підкреслюючи, що, хоча вся область права і змінюється, проте поняття справедливості в праві може змінюватися тільки певним чином. Природне право є природним, перш за все, тому, що воно політичне, адекватне політичній природі людини і висловлює вимоги і уявлення про політичну справедливість у людських взаємовідносинах. [5, с. 50]

У цьому відношенні прикладом є таке розуміння Аристотелем справедливого під яким він розумів

такий порядок речей, такий стан, коли б «всі рівні то владували тією ж самою мірою, якою вони коряться, і щоб кожен поперемінно то повелів то корився». Це — той стан, той порядок речей, який він і називав законом: «В такому випадку ми маємо справу із законом, бо порядок і є закон. Тому доцільніше, щоб панував закон, а не котрийсь з-поміж громадян». [6, с. 96]

Отже, у цьому випадку Аристотель під поняттям «закон» цілком чітко розумів аж ніяк не законодавчий акт, а певний стан, а саме — порядок, суть якого полягає у тому, що його встановлено і що він існує на засадах справедливості. Таке розуміння зв'язку права та закону, було, загалом, загальноприйнятим у давньогрецькому суспільстві. [7, с. 49]

«Отже, хто вимагає, аби панував закон, очевидно хоче, щоб панували Божество і Розум, а хто вимагає, аби панувала людина, проявляє (у своїй вимозі) певне дикунство; бо пристрасть саме і є таким (чимось тваринячим), до того ж вона зводить навіть найкращих правителів з істинного шляху; навпаки, закон — це розум поза пристрастями і бажаннями». [6, с. 97] варто звернути увагу, що дане твердження Аристотеля уже містить основу концепції верховенства права, яка полягає зокрема у наданні пріоритету «правлінню права» над «правлінням людини».

Зазначені ідеї знайшли подальше відображення у працях давньоримських авторів, які доповнили їх власними ідеями республіканізму, непорушності громадянських прав та «довгострокової» концепції закону. У римлян верховенство права забезпечувалося тим що закон не міг бути змінений непередбачено та не залежав від свавільних бажань та дій сенаторів чи інших вищих посадових осіб. Протягом більшої частини історії Римської республіки та Римської імперії римське приватне право, знаходилося поза досяжністю законодавців, а формувалося на засадах принципів та правозастосовчої практики, поступово розвиваючись та удосконалюючись протягом багатьох століть в процесі судочинства, майже без втручання з боку законодавців.

Римська концепція визначеності закону була довгостроковою. Знамениті дослідники звертали увагу на відсутність у римських юристів індивідуальності. Відсутність індивідуальності була природним супутником їхнього індивідуалістичного погляду на приватні закони, дослідженням яких вони займалися. Вони сприймали приватне право як загальну спадщину всіх римських громадян. Через це ніхто не відчував себе повноважним змінювати його за своїм бажанням. Коли зміни відбувалися, вони визнавали юристами як зміни, які вже відбулися насправді, а не як зміни, які запровадили вони самі. [3, с. 112]

Ще один приклад застосування елементів принципу правової визначеності знаходимо у працях та виступах Цицерона. Зокрема, диктатор Сулла намагався помститися жителям таких міст Італії, як Арретіум і Волатерра, які підтримали його головного ворога Марія. Сулла змусив римські законодавчі збори прийняти закони, які позбавили жителів цих міст *jus civitatis*, тобто римського громадянства і всіх пов'язаних із громадянством привілеїв. Цей факт відомий із виступу Цицерона в суді в захист Цеціни. Цицерон виграв цю справу, довівши, що закон, ініційований Суллою, не є легітимним, оскільки жодні законодавчі збори не мають права за допомогою будь-якого законодавчого акта позбавити римського громадянина його громадянства, так само, як жодним законодавчим актом не можна позбавити римського громадянина його свобод. Закон, введений в дію Суллою, був законодавчим актом, який формально схвалений народом. Слід згадати, що закони такого типу прийнято називати у Римі *lex rogata*, тобто закони, які схвалені народними зборами за проханням обраного магістрату з дотриманням відповідної процедури. У зв'язку із цим Цицерон згадує, що з найдавніших часів усі законопроекти містили застереження, значення яких пов'язано з тим, що зміст прийнятого законопроекту може виявитися неправомірним: «*Si quid jus non esset rogatier, eius ea lege nihilum rogatum*» («Якщо у цьому законопроекті, схвалити який я Вас прошу, є що-небудь, що є протиправним закону, Ваше схвалення також буде нікчемним», – приблизно так звертався магістрат до законодавчих зборів римського народу) [3, с.103].

Таким чином, досліджуючи історичне формування принципу правової визначеності можна констатувати, що людством ще в період до нашої ери, були винайдені потужні механізми направлені на забезпечення визначеності законодавства такі як: надання нормам письмової форми; встановлення жорстких і складних процедур, які необхідно пройти для прийняття законодавчих новацій; встановлення юридичної відповідальності для авторів «невдалих» законопроектів; формування законодавства на підставі принципів які поступово розвивалися та удосконалювалися протягом багатьох століть в процесі судочинства, майже без втручання з боку законодавчого органу.

Наступний етап формування принципу правової визначеності пов'язується із епохою розвинутого (так званого «високого») Середньовіччя у Західній Європі та появою перших протоконституційних актів. На цьому етапі абстрактний принцип справедливості поступово набуває конкретних юридичних форм, які отримують правове забезпечення. Першим документом, у якому відбулася «нормативізація» згаданих ідей, вважається англійська Велика хартія вольностей (*lat. Magna Carta*) 1215 року. Хартія містила значний масив елементів сучасного принципу верховенства права, зокрема: гарантування особистих прав індивіда, право на справедливий розгляд та загальний (для вільних людей) доступ до судочинства, обмеження державної влади у сфері законодавства тощо. Так право на справедливий, паритетний розсуд та обмеження прав короля закріплювався ст. 39 Великої хартії вольностей: «Жодна вільна людина не буде оштрафована, або ув'язнена, або позбавлена володіння або якимось іншим чином обездолена, і ми не підемо на неї і не пошлемо на неї, тільки як за законним рішенням рівних їй (її перів) і за законом країни.» [4, с.48-52]

Процес постійного і тривалого підтвердження («конфірмації») Великої Хартії 1215 р. зумовив і утвердив за цим документом характер «вищого права» Англії.

Подальший розвиток ідеї правової визначеності знайшов своє відображення в працях багатьох видатних мислителів, вчених та юристів таких епох Гуманізму та Просвітництва, таких як Ф. Бекон, Дж. Бентам, Г. Гегель, Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є та інших. Філософські міркування та наукові розвідки вищезазначених мислителів сприяли виникненню багатьох нашарувань, концептуальних системоутворюючих елементів та виявленню закономірностей властивим принципу правової визначеності які вплинули на сьогоденне розуміння.

Зокрема Шарль Луї Монтеск'є – один із найяскравіших представників Просвітництва, видатний політичний мислитель, систематизував усі вже наявні на той час знання про державу і право, звів їх у єдине ціле, побудував ієрархію їх взаємозв'язку та взаємодії. На думку Монтеск'є «Політична свобода» підданого — це «спокій душі», який настає «від думки про те, що кожна людина є у безпечному стані». Аби мати цю «свободу» — «необхідно, щоб правління було побудоване таким чином, щоб одна людина не боялась іншої».

Виходячи з того, що у всесвіті існує «порядок», обумовленість якого цілком очевидна завдяки існуванню «первозданного розуму», Монтеск'є вважав, що «джерелом порядку» виступає «принцип справедливості», який є «загальнішим за всі закони», бо впливає «з порядку речей». [8]

Наближене до сучасного уявлення про принцип правової визначеності запропонував британський конституціоналіст Альберт Венн Дайсі, який розглядав його, у якості складової верховенства права. Дайсі вважав, що існує два принципи, властивих некодифікованій британській конституції. Перший і найважливіший – суверенітет або верховенство парламенту: у такий спосіб схвалювалось поняття представницького врядування як головної риси демократичної держави. Другим принципом, що виступав як стримувач першого, було верховенство права (*the rule of law*).

Принцип верховенства права став результатом звичаєвого (що його дуже довго творили судді) права (і тому його не обов'язково було кодифікувати в будь-якій писаній конституції). З погляду А. Дайсі, верховенство права мало три стрижневі характерні риси. Перша – нікого не може бути покарано, крім як за порушення приписів права, які мають бути однозначними і передбачними, з тим щоб скеровувати дії або справи людей та унеможливити їх покарання ретроспективно. Друга риса – ніхто не повинен бути понад приписами права та всіх (у суспільстві) підпорядковано приписам однаково. Третя риса – верховенство права впливає не з якоїсь писаної конституції, а зі «звичаєвого (витвореного суддями) права».

Таким чином, у версії науковця, правова визначеність пов'язується із наявністю чітко виписаних меж владних повноважень державних органів. Разом із тим, основою права визнаються не закони, а безпосередня юридична практика, заснована на певних базисних принципах.

Саме розвиток ідей Дайсі та його сучасників було покладено в основу теперішнього розуміння правової визначеності, як концепції та принципу. Зокрема в п.44 Доповіді Венеціанська комісія 2011р. зазначається, що принцип правової визначеності є істотно важливим для питання довіри до судової системи та верховенства права. Аби досягти цієї довіри, держава повинна зробити текст закону легко доступним. Вона також зобов'язана дотримуватись законів, які запровадила, і застосовувати їх у передбачуваний спосіб та з логічною послідовністю. Передбачуваність означає, що закон має бути, за можливості, проголошений наперед — до його застосування, та має бути передбачуваним щодо його наслідків: він має бути сформульований з достатньою мірою чіткості, аби особа мала можливість скерувати свою поведінку. Правова визначеність також вимагає, щоб остаточні рішення судів були виконані. [9, с.22-24]

Важливою проблемою на теперішньому етапі стало питання взаємодії принципу правової визначеності та об'єктивною потребою в існуванні дискреційних повноважень органів та посадових осіб державної влади. Так, в п.45 Доповіді комісія звернула увагу, що не відповідатиме верховенству права, якщо надана законом виконавчій владі дискреція матиме характер необмеженої влади, а тому закон повинен вказати на обсяг будь-якої такої дискреції та на спосіб її здійснення із достатньою чіткістю, аби особа мала змогу відповідним чином захистити себе від свавільних дій.

Висновки. В результаті проведеного дослідження, можемо констатувати, що концепція правової визначеності пройшла довгий шлях історичного розвитку від простого усвідомлення необхідності письмової фіксації правових норм до складного та багатоелементного правового принципу, необхідної складової сучасної національної правової системи. Передумовою виникнення даного комплексу уявлень зі значною вірогідністю можна вважати природне прагнення людини до розумного упорядкування життя та передбачуваності наслідків своїх дій. Важливо зауважити, що принцип правової визначеності від початку формувався в органічному поєднанні із комплексом інших ідей та принципів, які сьогодні розглядаються у якості складових верховенства права.

Формування принципу правової визначеності відбувалося у різних держав та народів не одночасно та відбувалося у кілька умовних етапів:

1. Виникнення перших спроб писемної фіксації звичаєвого права у письмових нормативних збірках. На цьому етапі норми писаного законодавства ще мало відрізняються від усних та не мають чітко визначеного юридичного статусу.

2. Усвідомлення необхідності забезпечення стабільності правових норм та узагальнення юридичної практики. Першими запобіжниками від законодавчої сваволі стають ідеї загальної справедливості,

єдності правозастосування та узгодженості законодавства, а також принцип пріоритету давнішої норми над новою.

3. Конкретизація базових правових принципів через їх фіксацію у протоконституційних актах. Перші спроби формального «конституційного» обмеження державної влади в питаннях законодавства та управління.

4. Виявлення зв'язку між вимогами правової визначеності, забезпеченням основних, невід'ємних прав людини, правопорядком та «суспільним спокоєм».

5. Початок сучасного комплексного розуміння правової визначеності, як принципу, який передбачає, зокрема: відповідність норм конституційним принципам; узгодженість формулювання, тлумачення та застосування правової норми; неприпустимість зворотної дії; передбачуваність норми в сенсі її прийняття та застосування (тільки уповноваженим органом, у відповідності до загальних системоутворюючих принципів та усталеної практики); логічність та зрозумілість юридичних норм, однозначність тлумачення тощо.

Важливим викликом сьогодення є питання взаємодії та узгодження принципу правової визначеності із інститутом дискреційних повноважень в контексті утвердження верховенства права. Дана проблема потребує детального вивчення та буде досліджуватися у наступних наукових розвідках автора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Курило М.П., Ясинок Д.М. Судова правотворчість в цивільному судочинстві та її межі при подоланні законодавчих прогалів. *Приватне та публічне право*. 2022. № 1. С. 9-14. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/2020/scachano/PPP/PPP2022n1/9.pdf>

2. Матвієєва Ю.І. Принцип правової визначеності як складова верховенства права: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2019. 55 с.

3. Леони Б. Свобода и закон / пер. с англ. Москва: ИРИСЭН, 2008. 97 с.

4. Бурдоносова М.А. Генеза справедливості як основоположного принципу права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 2. С. 4–7.

5. Яцюк М. В. Історія світової політичної думки: конспект лекцій для очної і заочної форм навчання освітньо-наукової програми підготовки доктора філософії. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. 321 с.

6. Аристотель. Політика / пер. з давньогрец. Київ: Основи, 2003. 239 с.

7. Фаст О.О. Поняття «право» і «закон» у філософсько-правовій думці європейського Середньовіччя. *Право і суспільство*. 2017. №1, частина 2. С. 47-51.

8. Монтеск'є Ш.Л. Про дух законів: хрестоматія. Київ, 2008. URL: <http://pid.atwebpages.com/geopolitika-hrestomatiya-burlakov.html>

9. Верховенство права. Доповідь схвалена Венеційською комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25-26 березня 2011 року). *Право України*. 2011. №10. С. 168-184.

REFERENCES:

1. Kurylo, M.P., Yasynok, D.M. (2022). Sudova pravotvorchist v tsyvilnomu sudochynstvi ta yii mezhi pry podolanni zakonodavchykh prohalyn. [Judicial law-making in civil proceedings and its limits when overcoming legislative gaps]. *Pryvatne ta publichne pravo*. № 1. 9-14. Retrieved from: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/2020/scachano/PPP/PPP2022n1/9.pdf> [in Ukrainian].

2. Matvieieva, Yu.I. (2019). Pryntsyp pravovoi vyznachenosti yak skladova verkhovnstva prava. [The principle of legal certainty as a component of the rule of law]. *Dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.01*. 55. [in Ukrainian].

3. Leoni, B. (2008). Svoboda i zakon. [Freedom and law]. Per. s angl. IRISEN. 97. [in Russian].

4. Burdonosova, M.A. (2019). Heneza spravedlyvosti yak osnovopolozhnoho pryntsypu prava. [The genesis of justice as a fundamental principle of law]. *Aktualni problemy vitchyznianoii yurysprudentsii*. № 2. 4–7. [in Ukrainian].

5. Yatsiuk, M.V. (2018). Istoriia svitovoi politychnoi dumky. [History of world political thought]. Konspekt lektsii dlia ochnoi i zaочноi form navchannia osvitno-naukovoii prohramy pidhotovky doktora filosofii, haluz znan 03 – Humanitarni nauky, spetsialnist 032 – Istoriia ta arkheolohiia). KhNUMH im. O. M. Beketova. 321. [in Ukrainian].

6. Arystotel. (2003). Polityka. [Policy]. Per. z davnohrets. 239. [in Ukrainian].

7. Fast, O.O. (2017). Poniattia «pravo» i «zakon» u filosofsko-pravovii dumtsi yevropeiskoho Serednovichchia. [Concepts of "right" and "law" in the philosophical and legal thought of the European Middle Ages]. *Pravo i suspilstvo* №1, chastyna 2, 47-51. [in Ukrainian].

8. Monteskie, Sh.L. (2008). Pro dukh zakoniv. [On the spirit of laws]. Khrestomatia. Retrieved from: <http://pid.atwebpages.com/geopolitika-hrestomatiya-burlakov.html> [in Ukrainian].

9. Verkhovnstvo prava. (2011). [Rule of Law]. Dopovid skhvalena Venetsiiskoiu komisiieiu na 86-mu plenarnomu zasidanni (Venetsiia, 25-26 bereznia 2011 roku). *Pravo Ukrainy*. №10. 168-184. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 9.11.2023

УДК 347.9:342.722

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-284-291

Довгополий Єгор Ігорович,

аспірант кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін
Інституту права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна»
e-mail: yehordovhopoliy@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0006-8121-4562>

Вітко Артур Костянтинівич,

аспірант НДІ ППіП ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
e-mail: artur.vitko@yahoo.com
<https://orcid.org/0009-0000-2875-2042>

Шляховчук Михайло Васильович,

аспірант кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету
E-mail: mihaaa2188@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0006-0978-8641>

Маслов Микола Сергійович,

аспірант НДІ ППіП ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
e-mail: Nicolgreat@ukr.net
<https://orcid.org/0009-0006-3260-5823>

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Авторами статті досліджено проблеми діяльності судів як органів державної влади, що мають безперервно здійснювати власні повноваження за умов воєнного стану. Підкреслено, що запроваджений 24 лютого 2022 року воєнний стан, передбачив можливість обмеження громадських прав і встановлення особливих процедур здійснення влади. Утім більшість заборон не торкнулося функціонування судової системи. Це обумовило необхідністю гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина. Тому метою статті є аналіз особливостей здійснення правосуддя у період воєнного стану та визначення напрямів подолання існуючих проблем.

З'ясовано, що функціонування судів нині відбувається лише на територіях, підконтрольних Україні. Визначено особливості функціонування органів судової влади в умовах воєнного стану. Окреслено проблему зміни багатьма особами місця своєї реєстрації або перебування, виїзду в інші регіони та за кордон, що вплинуло на здійснення правосуддя взагалі та розгляд окремих категорій судових справ зокрема. Виявлено умови розширення територіальної підсудності стосовно судів, які знаходяться під окупацією або де ведуться активні бойові дії. Встановлено, що поновлення процесуальних строків має бути досліджено та враховано судом на підставі певних аргументів заявника та вирішуватись окремо у кожному випадку. Виявлено, що коли матеріали судової справи залишені на окупованій території та по ним не прийнято рішення судом першої інстанції, вирішення справи по суті можливе лише за умов її повторного розгляду.

Вказано, що складна ситуація, в якій функціонують суди, передбачає оперативне врегулювання багатьох питань матеріально-технічного та організаційно-правового забезпечення їх функціонування. Наголошено, що в період воєнного пріоритетом має бути забезпечення безпечного функціонування судів, їх співробітників та учасників судового процесу. Акцентовано увагу на необхідності внесення змін до чинного законодавства та узагальнення судової практики здійснення правосуддя в умовах воєнного стану задля врегулювання існуючих проблем, що виникають під час реалізації права кожного на доступ до правосуддя.

Ключові слова: суд, судочинство, правосуддя, доступ до правосуддя, воєнний стан, правовий режим.

Dovhopolyi Ye., Vitko A., Shliakhovchuk M., Maslov M. PECULIARITIES OF ADMINISTERING JUSTICE UNDER MARTIAL LAW

The authors of the article have explored the challenges faced by courts as state authorities, which must continuously exercise their powers under the conditions of martial law. It is emphasized that the martial law introduced on February 24, 2022, allowed for the restriction of public rights and the establishment of special procedures for the exercise of power. However, most prohibitions did not affect the functioning of the judicial system. This necessitated the guarantee of constitutional rights and freedoms of individuals and citizens. Therefore, the purpose of the article is to analyze the peculiarities of justice during the period of martial law and to identify ways to overcome existing problems.

It was found that the functioning of courts currently takes place only in territories controlled by Ukraine. The peculiarities

of the functioning of judicial authorities under the conditions of martial law have been determined. The problem of many individuals changing their place of registration or residence, moving to other regions or abroad, which has affected the administration of justice in general and the consideration of certain categories of court cases in particular, has been outlined. Conditions for the expansion of territorial jurisdiction regarding courts that are under occupation or where active combat operations are taking place have been identified. It has been established that the renewal of procedural deadlines must be examined and considered by the court based on certain arguments of the applicant and resolved separately in each case. It has been found that when the materials of a court case are left in the occupied territory and no decision has been made by the court of first instance, resolving the case on its merits is only possible under the conditions of its re-examination.

It is indicated that the complex situation in which courts operate requires the prompt regulation of many issues related to the material-technical and organizational-legal support of their functioning. It is emphasized that during the period of war, the priority must be to ensure the safe functioning of courts, their employees, and participants in the judicial process. Attention is focused on the need to amend the current legislation and generalize the judicial practice of administering justice under the conditions of martial law in order to regulate existing problems that arise during the realization of everyone's right to access to justice.

Key words: court, judiciary, justice, access to justice, martial law, legal regime.

Постановка проблеми. Через повномасштабну військову агресію РФ на території України з 24 лютого 2022 року Указом Президента України введено правовий режим воєнного стану, яким передбачено можливість обмеження громадянських прав та встановленні особливі процедури здійснення влади [1]. Водночас відповідно до ст. 64 Конституції України [2] конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені у ст. 55 Конституції України навіть за умов воєнного стану не можуть бути обмежені. Крім того, у ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» вказано, що припинення функціонування судів є неприпустимим [3]. При цьому судочинство в умовах воєнного стану потребує забезпечення балансу між забезпеченням права на доступ до правосуддя та забезпеченням безпеки учасників судового процесу та забезпеченням безпеки як працівників суду, так і всіх учасників судового процесу [4].

Зауважимо, що суди (як і інші державної органи судової гілки влади) мають безперервно здійснювати власні повноваження навіть у складних умовах правового режиму воєнного стану, що обумовлено необхідністю гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина. Відповідно до ст. 124 Конституції України [2] правосуддя здійснюється виключно судами, делегування цих функцій або їх привласнення іншими органами (посадовими особами) не допускається. Водночас відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [5] в системі правосуддя утворюються органи та установи для забезпечення фінансового та організаційного забезпечення судів. Саме на органи державної влади та місцевого самоврядування (Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Державна судова адміністрація України та ін.) відповідно до ч. 2 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» покладено обов'язок із організаційного забезпечення діяльності судів. Зокрема, йдеться про забезпечення цими органами доступності правосуддя для кожної особи, яка звернулася чи планує звернутися до суду для вирішення різноманітних правових питань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною основою дослідження стали наукові праці вітчизняних вчених, які вивчали різні аспекти здійснення судочинства в умовах воєнного стану в Україні. Так, у статті використовувалися праці В. І. Теремецького у співавторстві з іншими науковцями, присвячені: актуальним питанням доступу до правосуддя та правової допомоги для вразливих верств населення [6]; особливостям та підставам введення воєнного стану в Україні, а також формулюванню пропозицій щодо внесення змін до законодавства, яке регулює правовий режим воєнного стану в Україні [7]; висвітленню стану організації діяльності судів у період дії воєнного стану та побудови нормативно-правової бази щодо використання сучасних інформаційних технологій у здійсненні правосуддя [8]; можливості та доцільності запровадження повноцінного електронного судочинства в Україні в умовах воєнного стану [4] тощо. Крім того, автори статті вивчали та використовували наукові доробки Т. В. Федоренко, яка проаналізувала чинне процесуальне законодавство про роботу судів та суддів в умовах воєнного стану [9], М. Смоковича, який розглянув питання здійснення правосуддя в умовах воєнного стану [10], М. Кравцова і Т. Дацюк, котрі визначили особливості роботи суддів в умовах військового стану [11], а також праці інших українських науковців. Утім вважаємо, що особливості здійснення судочинства за сучасних умов воєнного стану потребують свого подальшого поглибленого вивчення.

Метою статті є аналіз особливостей здійснення правосуддя у період дії воєнного стану та визначення напрямів подолання існуючих проблем.

Вклад основного матеріалу дослідження. Конституція України [2], будучи фундаментальним документом, яким закріплені права й обов'язки людини і громадянина, компетенції державних органів, особливості правових режимів тощо гарантує: заборону обмеження права на судовий захист (ст. 64 та 55); оскарження рішень, дій (бездіяльності) органів державної влади та місцевого самоврядування, посадових і службових осіб в суді. Виходячи з цього діючий сьогодні в Україні правовий режим повинен забезпечити належну реалізацію права кожного на судовий захист. Однак існуючі складні умови воєнного стану вимагають не лише вжиття безпечних заходів здійснення правосуддя для всіх учасників судового процесу, а й допустимості відповідних процесуальних форм, за якими здійснюється правосуддя у зазначених обставинах.

Відтак, розкриваючи особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [3], закріплює реалізацію процесу судочинства на території,

до якої застосовано цей правовий статус, виключно судами, які створені згідно з положеннями Конституції України, без будь-яких обмежень чи скорочень його процесуальних форм та заборони формування особливих або надзвичайних судів. З цього виходить, що усі державні органи та установи системи правосуддя, зобов'язані належним чином виконувати свої функції, незважаючи на можливу небезпеку або загрози з метою забезпечення доступу до правосуддя для захисту особою своїх прав, збереження виконання принципу незалежності судів тощо. Схожу думку висловлює Т. І. Азаренко [12, с. 10-13].

Спираючись на умовний поділ території України на ті частини, на яких і досі ведуться активні бойові дії або наближені до них, які знаходяться під окупацією, де не ведуться активні бойові дії, зауважимо, що це розмежування впливає на виконання відповідними судами своїх функцій щодо гарантування захисту прав кожної особи в умовах запровадженого правового режиму воєнного стану. При цьому серед перших областей, в яких було припинено діяльність судів стали Донецька, Луганська, Херсонська, Запорізька, Миколаївська, Харківська, Сумська, Чернігівська та Житомирська.

Зазначимо, що в розпорядженні Голови Верховного Суду від 13.03.2022 [13] містяться рекомендації організації порядку евакуації судів у разі загрози захоплення або безпосереднього захоплення відповідного населеного пункту, зокрема стосовно вивезення справ, бухгалтерської документації, серверів. Передусім пропонувалось вивезити резонансні справи кримінальних проваджень, щодо неповнолітніх, щодо вчинення особливо тяжких злочинів та інших справ, що мають важливе значення для забезпечення прав суб'єктів відповідного судового процесу. У зв'язку з відсутністю можливості вивезти такі справи, необхідно було забезпечити їх зберігання у сейфах суду.

Зрозуміло, що функціонування судових органів зараз відбувається лише на територіях, підконтрольних Україні. Аналіз офіційних даних свідчить, що до місцевих судів за період 2022 року надійшли матеріали, що склали майже 655 тис. справ, а у 2023 році – 1 млн 144 тис. У 2022 році більшість звернень буда пов'язана з майновими питаннями та банкрутством, а у 2023 році переважали питання, що виникають із сімейних правовідносин, правочинів, спадку, а також багато інших аспектів життєвих ситуацій. Суб'єктами звернення до суду виступали фізичні та юридичні особи, кількість яких у 2022 році дорівнювала 527 тис та 390 тис осіб відповідно, а у 2023 році – майже 630 тис та 702 тис осіб [14; 15].

Як справедливо зазначає Г. О. Попадинець [16, с. 117], судова влада покликана розв'язувати правові конфлікти, сприяти поновленню порушеного права, допомагати суб'єктам права в реалізації їхніх прав, усувати соціальну напругу та відновлювати правопорядок у суспільстві. Отже, органи правосуддя становлять стрижневу основу забезпечення правового захисту та правопорядку в державі. При цьому рівень судового захисту є основним показником правового характеру держави та демократичного суспільства [17, с. 123].

Як вже зазначалося нами, забезпечення реалізації права на правосуддя в умовах встановленого правового режиму гарантується ст. 55 та 64 Конституцією України, а саме, як підтверджує рішення Конституційного Суду України від 12.04.2012 № 9-рп/2012 [18], заборонено обмеження реалізації права на доступ до правосуддя, зокрема як ініціювати розгляд судової справи, так і безпосередньо брати участь у процесі розгляду. Водночас, враховуючи, що за офіційною інформацією через військові дії на території України виїхали за кордон понад 14,5 млн громадян, а 8 млн зареєстровані як внутрішньо переміщені особи [19], то очевидно, що виклик учасників відповідного судового процесу засобами поштового зв'язку за поштовою адресою, яка була повідомлена суду раніше, або за адресою місця реєстрації, не може бути забезпечений. Ці обставини обумовили пошук нових рішень зазначеної проблеми.

Слід зазначити, що забезпечення належного рівня поінформованості сторін судової справи щодо її розгляду, часу проведення судових засідань, ухвалені рішення становлять важливу передумову для реалізації гарантованого Конституцією України права на доступ до правосуддя. Утім нинішні обставини обумовили необхідність розробки нового нормативного підґрунтя здійснення правосуддя в умовах особливого правового режиму, забезпечуючи своєчасний, неупереджений та справедливий розгляд справ. Ці питання обумовлюють проведення аналізу правових механізмів щодо дотримання законності та забезпечення справедливості в процесі розгляду справ в умовах встановленого правового режиму.

Так, передбачено певні особливості функціонування органів судової влади в умовах воєнного стану, які передусім стосуються таких критеріїв: територіальна підсудність, процесуальні строки, здійснення судочинства в дистанційному режимі. Розглянемо запроваджені зміни.

Зауважимо, що за наявних умов діяльність судів передусім залежить від безпеки тієї місцевості, де вони знаходяться. Задля цього ст. 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [3] наділяє військові адміністрації повноваженнями на певній території щодо здійснення відповідних заходів з метою сприяння діяльності суду. Також «з метою оперативної координації дій з органами системи правосуддя України» відповідно до рішення Ради суддів України щодо невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні [20] при цьому органі судового самоврядування було утворено «оперативний штаб у складі: голови Ради суддів України, його заступника, секретаря Ради суддів України та голів комітетів, Голови Верховного Суду (за згодою), керівника Державної судової адміністрації України або особи, яка виконує його обов'язки (за згодою), голови Служби судової охорони (за згодою)» [20].

Слід зазначити, що положення Закону України «Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [21] спрямовані на врегулювання безперервного функціонування судів в умовах воєнного стану та розширення територіальної підсудності. При цьому в

умовах запровадженого правового режиму юридичною підставою змін підсудності справ може виступати як рішення Вищої ради правосуддя (за поданням Голови Верховного Суду), так і розпорядження Голови Верховного Суду через об'єктивну необхідність таких змін. Зокрема, у разі небезпеки, це підвищує оперативність прийняття рішення щодо функціонування певного судового органу.

Значним кроком вдосконалення процесу судового розгляду у період воєнного стану стало запровадження дистанційного режиму проведення зборів суддів шляхом застосування відео конференції з метою вирішення нагальних питань внутрішньої діяльності відповідного судового органу. Проте є виключення. Так, ч. 1 ст. 128 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [5] визначає збори суддів як зібрання суддів певного суду, під час якого проводиться обговорення питань стосовно внутрішньої діяльності цього органу та прийняття відповідних рішень з питань, що обговорювались. Підкреслимо, що зазначені зміни позитивно вплинуть на діяльність судів загалом та на ефективність і швидкість реагування щодо їх функціонування.

Відповідаючи на сучасні виклики, законодавцем запроваджено можливість надання інформації про розгляд справи, учасників, предмету позову, а зокрема дату, місце та час проведення відповідного судового засідання, за допомогою Єдиного державного веб-порталу електронних послуг (пов'язаного з Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою), а також мобільного застосунок Порталу Дія як додаткових способів інформування (ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [5]. Проте передбачається, що учасник судового процесу буде мати інформацію стосовно відповідної справи, тому буде мати змогу вжити заходів для забезпечення захисту своїх прав. Також інформацію щодо справ, які розглядаються судом, можна отримати на офіційному сайті суду, у якому розглядається відповідна справа або в особистому кабінеті на порталі «Електронний суд», який наразі також надає можливість подання та отримання документів у відповідній судовій справі, отримання актуальних відомостей про процес розгляду тощо. Процедура відправлення повісток, викликів та інших повідомлень також відбувається через застосування месенджеру відповідного програмного додатку на телефоні, а у разі неможливості це здійснити, то за допомогою SMS-повідомлень [13]. Розширені цифрові рішення в державі, з початком військових дій, дозволяють громадянам отримувати необхідну інформацію та послуги в онлайн режимі, що є безпечною процедурою за існуючих складних умов. Це стало можливим завдяки досвіду, який був напрацьований під час пандемії COVID-19 [22], та вдосконалений вже за сучасних умов і за нових потреб, зокрема забезпечення доступу до правосуддя через цифровізацію. Йдеться, зокрема, про можливість особі отримати рішення суду у справі в електронному вигляді.

Зазначимо, що впровадження інструментів здійснення правосуддя за допомогою сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій та засобів представляє собою дистанційну форму взаємодії між судом та учасниками справи, що передбачає встановлення дистанційного доступу та дистанційної участі у засіданнях суду засобами відеоконференції системи EasyCon. Слід враховувати, що усі компоненти зазначеної форми взаємодії мають бути спрямовані на забезпечення розширення використання права на доступ до правосуддя, підвищення якості здійснення судового захисту, ефективності функціонування відповідних судових органів, їх справедливості та відкритості. Доцільно вважати, що це є допоміжним технологічним процесом правосуддя, з визначеним обмеженням та масштабами застосування з метою збереження головних цінностей та принципів правосуддя, як гілки державної влади – його доступність, що за сучасних умов є вкрай актуальним рішенням. Виступаючи як динамічне явище, яке організоване правовими нормами, судова система також відчуває на собі вплив еволюції інформаційного суспільства та способів взаємодії, що існують у ньому.

Звернемо увагу, що через правовий режим воєнного стану у зв'язку з вжиттям необхідних заходів забезпечення інформаційної безпеки на цей період закрито доступ осіб до раніше відкритої публічної інформації, зокрема про стан розгляду справ та прийнятих судових рішень, що розміщені на веб-порталах органів судової влади, у тому числі Єдиному державному реєстрі судових рішень та інших його веб-сторінках.

Отже, зауважимо, що ключовою передумовою для реалізації права на доступ до правосуддя виступає забезпечення інформування учасників справи про відповідні засідання суду, прийняті рішення тощо. Однак відповідних змін потребують і процесуальні нормативно-правові акти, завдяки яким буде розширено інструментарій інформування сторін про процес перебігу розгляду справи в суді.

Слід також відмітити, що через воєнний стан передбачено перерозподіл повноважень державно-владного характеру між Державною судовою адміністрацією України, Верховним судом та Вищою радою правосуддя згідно з положеннями Закону України «Про внесення змін до розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо забезпечення сталого функціонування судової влади в період відсутності повноважного складу Вищої ради правосуддя» від 15.03.2022 № 2128-IX [23]. Так, у період встановленого правового режиму та протягом тридцяти днів з дня його припинення через відсутність повноважного складу Вищої ради правосуддя, Державна судова адміністрація України стає повноваженою на виконання певних функцій стосовно навантаження працівників судових органів та оплати їх праці; утворення територіальних управлінь у необхідній кількості та інші. Водночас компетенція Верховного суду у цьому випадку також розширюється з вирішення таких питань: формування керівництва Державної судової адміністрації України; відрядження суддів; проведення

перевірки отриманих повідомлень, що містять інформацію про втручання в діяльність судді, оприлюднення рішень та результатів перевірок таких повідомлень тощо.

Варто зазначити, що такі зміни мають виключно тимчасовий характер, які впроваджені лише на період дії правового режиму воєнного стану, та викликані можливими обставинами щодо відсутності кворуму або легітимного призначення Вищої ради правосуддя, що у разі не вирішення питання легітимності може призвести до зупинення функціонування судів, і, як наслідок, перешкодити здійсненню правосуддя у країні загалом.

Важливе питання у період воєнного стану постає стосовно поновлення процесуальних строків, у випадках, коли на його перепуск вплинули фактори, пов'язані з військовими діями країни-агресора, тоді кожний окремий випадок вирішується відповідно до конкретної ситуації. Отже, суд має дослідити та врахувати зазначені аргументи заявника про поновлення строку, оскільки запровадження досліджуваного правового режиму не виступає безумовною обставиною для проведення поновлення процесуальних строків, у зв'язку з цим доцільно наводити безперечні докази, які перешкождали суб'єкту звернення виконувати вчасно свої зобов'язання.

Слід окреслити проблему, яка виникла через події лютого 2022 року, коли у суді першої інстанції вже почалось вивчення матеріалів та розгляд справи, проте військові події завадили прийняттю остаточного рішення судом. Відповідно всі матеріали справи були залишені на території, яка опинилась під окупацією, або були знищені країною-агресором будь-яким способом. Тож прийняття рішення у такій справі буде можливим лише у разі повторного подання позову до суду за новою підсудністю. Такі заходи викликані неможливістю поновлення матеріалів конкретної судової справи [10, с. 451]. Однак, якщо суд першої інстанції ухвалив рішення, а матеріали судової справи були залишені на території, яка опинилась під окупацією, або були знищені, то апеляційне, касаційне оскарження, перегляд такого рішення за нововиявленими чи виключними обставинами, вирішення питань, пов'язаних з виконанням судового рішення можливі лише після відновлення судового провадження. Це питання врегульовано розділом X «Відновлення втраченого судового провадження» ЦПК України [24].

Тож, як слушно зазначають М. О. Кравцова та Т. К. Дацюк [11, с. 393], у період воєнного стану вітчизняна судова система має бути гнучкою для уникнення прояву надмірного формалізму в її діяльності. При цьому законодавець повинен бути зацікавлений у злагодженій та оперативній співпраці для корегування нормативного підґрунтя забезпечення відправлення правосуддя в певних умовах військових дій.

Висновки. Узагальнюючи наведене, зазначимо, що початі 24 лютого 2022 року військові дії на території України не завадили судам забезпечити виконання своєї найважливішої функції щодо здійснення правосуддя, надаючи при цьому кожній особі можливість реалізувати її конституційне право на судовий захист. Складна ситуація, у якій опинилися суди та інші органи системи правосуддя, передбачала оперативне врегулювання багатьох питань матеріально-технічного та організаційно-правового забезпечення їх функціонування. Адже право на доступ до суду повинно бути «практичним та ефективним», а не «теоретичним чи ілюзорним». Цілком справедливо, що пріоритетом у період воєнного стану стало забезпечення безпеки діяльності як співробітників суду, так і учасників відповідного судового процесу. При цьому можливість проводити засідання суду завдяки використанню засобів відеоконференцзв'язку значно розширила реалізацію права на доступ до правосуддя.

Серед особливостей здійснення правосуддя в умовах воєнного стану можна зазначити такі:

- 1) наявність низки нормативних актів, які регулюють діяльність судів в умовах воєнного стану;
- 2) здійснення правосуддя виключно судами, які створені згідно з положеннями Конституцією та Законами України, без будь-яких спрощень процесуальної форм його здійснення, заборони формування особливих або надзвичайних судів;
- 3) розширення використання дистанційних технологій у судочинстві для здійснення правосуддя з метою забезпечення безперервності функціонування судової системи. Йдеться про проведення судових засідань в режимі відеоконференції (за можливості);
- 4) вжиття спеціальних заходів щодо захисту інформації, зокрема обмеження доступу до певної інформації з метою забезпечення державної таємниці та безпеки, а також захисту персональних даних окремих категорій осіб;
- 5) можливість зміни територіальної підсудності справ (йдеться про можливість розгляду в іншому регіоні справ судів, які тимчасово не працюють) задля підвищення оперативності прийняття рішення, збільшення ефективності функціонування судової системи та реалізації права на доступ до суду.

Ці, а також інші особливості здійснення правосуддя в умовах воєнного стану демонструють, як воєнний стан впливає на правосуддя в Україні. Однак важливо, що всі вони реалізуються в рамках чинного законодавства України та відображають необхідність забезпечення ефективної та справедливої системи правосуддя навіть у виключно складних умовах воєнного стану. Це означає, що виклики, пов'язані з воєнними діями, не повинні перешкоджати доступу до правосуддя та захисту основних прав і свобод громадян.

Таким чином, здійснення правосуддя в умовах воєнного стану в Україні вимагає збалансованого підходу, який поєднує необхідність захисту національної безпеки, забезпечуючи при цьому дотримання принципів справедливості, правової визначеності та поваги до основоположних прав людини.

У подальших наукових дослідження з цієї проблематики важливо приділити увагу питанням аналізу внесених змін до чинного законодавства та узагальнення судової практики здійснення правосуддя в умовах воєнного стану задля врегулювання існуючих проблем, що виникають під час реалізації права кожного на доступ до правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text>
3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
4. Teremetskyi V., Boiko V., Malyshev O., Seleznova O., Kelbia S. Electronic Judiciary in Ukraine: Problems of Implementation and Possible Solutions. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12. Issue 68. P. 33–42. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.68.08.3>. URL: <https://www.amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2482>
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
6. Teremetskyi V., Duliba Ye., Drozdova O., Zhukovska L., Sivash O., Dziuba I. (2021). Access to Justice and Legal aid for Vulnerable Groups: New Challenges Caused by the Covid-19 Pandemic. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, Vol. 24, Special Issue 1: Business Ethics and Regulatory Compliance, 1-11. URL: <https://www.abacademies.org/articles/access-to-justice-and-legal-aid-for-vulnerable-groups-new-challenges-caused-by-the-covid19-pandemic-11384.html>
7. Теремецький В.І., Васильєв С. В. Воєнний стан: підстави для введення в Україні. *ScienceRise: Juridical Science*. 2022. № 2 (20). С. 4–7. <https://doi.org/0.15587/2523-4153.2022.256829>. URL: https://journals.uran.ua/sr_law/article/view/256829/256536
8. Teremetskyi V., Zhuravlov D., Boiko V., Stratonov V., Ilchenko O., Glukh, M. Chudyk N. (2023). Organization of courts operation in Ukraine in the period of martial law: comparative and legal research. *Revista de Gestão e Secretariado. Management and Administrative Professional Review*, 14(10), 18976–18991. <https://doi.org/10.7769/gesec.v14i10.2945>. URL: <https://ojs.revistagesec.org.br/secretariado/article/view/2945/1833>
9. Федоренко Т. В. Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану. *Modern scientific journal (Сучасний науковий журнал)*. 2023. №1 (1). С. 46-51. <https://doi.org/10.36994/2786-9008-2023-1-6>
10. Смокович М. (2022). Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. № 70. 450-456. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.72>.
11. Кравцова М. О, Дацюк Т. К. (2022). Особливості роботи суддів в умовах військового стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 390-395. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.72>.
12. Азаренко Т. І. (2020). Вплив збройного конфлікту на сході України на доступ осіб до системи правосуддя. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф.* (Чернівці, 16 жовтня 2020 р.). Київ: ВАІТЕ, 2020. С. 10-13. URL: <http://law.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/12/Zbirnyk-16.10.20.pdf>
13. Рекомендації судам першої та апеляційної інстанції на випадок захоплення населеного пункту та/або суду чи безпосередньої загрози його захоплення : розпорядження Голови Верховного Суду від 13.03.2022 № 6/0/9-22. URL: https://oda.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/dsa/rozp_6_VC_13_03_22.pdf
14. Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2022 році. Верховний Суд України. URL: http://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/2022_analiz_KCS.pdf
15. Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2023 році. Верховний Суд України. URL: http://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_KCS_2023.pdf
16. Попадинець Г. (2021). Сутність, зміст та основні ознаки судової влади. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 4, 114-117. <https://doi.org/10.15421/392190>
17. Теремецький В.І., Батрин О.В. Апеляційне оскарження рішень суду та правовий порядок. *Правопорядок і правовий режим в Україні: наукова монографія / кер. авт. колективу А.О. Селіванов*. Київ: Логос, 2022. С. 122–135.
18. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12.04.2012 № 9-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text>
19. Михайло Д. (2023). Скільки українців, які поїхали з країни через війну, планують повернутися – опитування, 17 лютого 2023. Суспільне новини. URL: <http://suspilne.media>
20. Рішення Ради суддів України від 24 лютого 2022 року № 9 щодо вжиття невідкладних заходів для

забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні. URL: <https://rsu.gov.ua/uploads/news/risenna-rsu-no9-vid-240222-2de02988e4.pdf>

21. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ: Закон України від 03.03.2022 № 2112-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#Text>.

22. Особливості функціонування судів в умовах пандемії COVID-19 жовтень 2020 р.: базовий посібник. Посібник розроблений Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ. Переклад здійснений за підтримки Координатора проєктів ОБСЄ в Україні. 2020. URL: <http://www.osce.org/files/f/documents/9/0/483854.pdf>

23. Про внесення змін до розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо забезпечення сталого функціонування судової влади в період відсутності повноважного складу Вищої ради правосуддя: Закон України від 15.03.2022 № 2128-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2128-20#Text>

24. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

REFERENCES:

1. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini. (2022, February 24). [On the imposition of martial law in Ukraine]. *Ukaz Prezidenta Ukrainy No 64/2022*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> [in Ukrainian].

2. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, 28 June) [The Constitution of Ukraine]. *Zakon Ukrainy No 254к/96-ВР*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

3. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu. (2015, May 12). [On legal regime of martial law]: *Zakon Ukrainy No 389-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].

4. Teremetskyi, V., Boiko, V., Malyshev, O., Seleznova, O., Kelbia, S. (2023). Electronic Judiciary in Ukraine: Problems of Implementation and Possible Solutions. *Amazonia Investiga..* Vol. 12. Issue 68. 33–42. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.68.08.3>. Retrieved from: <https://www.amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2482> [in English].

5. Pro sudoustrii i status suddiv. (2016, June 2). [On the Judiciary and the Status of Judges]: *Zakon Ukrainy No 1402-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian].

6. Teremetskyi, V., Duliba, Ye., Drozdova, O., Zhukovska, L., Sivash, O., Dziuba, I. Access to Justice and Legal aid for Vulnerable Groups: New Challenges Caused by the Covid-19 Pandemic (2021). *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, Vol. 24, Special Issue 1: Business Ethics and Regulatory Compliance, 1-11. URL: <https://www.abacademies.org/articles/access-to-justice-and-legal-aid-for-vulnerable-groups-new-challenges-caused-by-the-covid19-pandemic-11384.html> [in English].

7. Teremetskyi, V. I., Vasyliiev S.V. (2022). Voiennyi stan: pidstavy dlia vvedennia v Ukraini. [Martial law: grounds for putting into operation in Ukraine]. *ScienceRise: Juridical Science*. No 2 (20). 4–7. <https://doi.org/0.15587/2523-4153.2022.256829>. Retrieved from: https://journals.urau.ua/sr_law/article/view/256829/256536 [in Ukrainian].

8. Teremetskyi V., Zhuravlov D., Boiko V., Stratonov V., Ichenko O., Glukh, M. Chudyk N. (2023). Organization of courts operation in Ukraine in the period of martial law: comparative and legal research. *Revista de Gestão e Secretariado. Management and Administrative Professional Review*. No 14(10), 18976–18991. <https://doi.org/10.7769/gesec.v14i10.2945>. Retrieved from: <https://ojs.revistagesec.org.br/secretariado/article/view/2945/1833> [in English].

9. Fedorenko T. (2023). Osoblyvosti zdiisnennia sudochynstva v umovakh voiennoho stanu. [Peculiarities of court proceedings under martial law]. *Modern scientific journal*. No 1 (1). 46-51. <https://doi.org/10.36994/2786-9008-2023-1-6> [in Ukrainian].

10. Smokovych M. I. (2022). Zdiisnennia pravosuddia v umovakh voiennoho stanu: do pyttannia zakonodavchychk zmin. [Execution of justice in martial law: to the question of legislative changes] *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. No 70. 450-456. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.72> [in Ukrainian].

11. Kravtsova M., Datsyuk T. (2022). Osoblyvosti roboty suddiv v umovakh viiskovoho stanu. [Peculiarities of the work of courts under martial law]. *Analytical and Comparative Jurisprudence Current Archives About*. 390-395. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.72> [in Ukrainian].

12. Azarenko T. I. (2020, October 16.). Vplyv zbroinoho konfliktu na skhodi Ukrainy na dostup osib do systemy pravosuddia. [The impact of the armed conflict in eastern Ukraine on people's access to the justice system]. *Suchasni vyklyky ta aktualni problemy sudovoi reformy v Ukraini: materialy IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf.*. Kyiv: VAITE. 10-13. Retrieved from: <http://law.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/12/Zbirnyk-16.10.20.pdf> [in Ukrainian].

13. Rekomendatsii sudam pershoi ta apeliatsiinoi instantsii na vypadok zakhoplennia naselenoho punktu ta/abo sudu chy bezposerednoi zahrozy yoho zakhoplennia (2022, March 13). [Recommendations to courts of first instance and appellate instance in case of seizure of a settlement and/or court or immediate threat of its seizure: order of the Chairman of the Supreme Court] : rozporiadzhennia Holovy Verkhovnoho Sudu No 6/0/9-22. Retrieved from: https://oda.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/dsa/rozp_6_VC_13_03_22.pdf [in Ukrainian].

14. Analitичnyi ohliad stanu zdiisnennia tsyvilnoho sudochynstva u 2022 rotsi. [Analytical review of the state of civil justice in 2022]. *Verkhovnyi Sud*. Retrieved from: http://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/2022_analiz_KCS.pdf [in Ukrainian].
15. Analitичnyi ohliad stanu zdiisnennia tsyvilnoho sudochynstva u 2023 rotsi [Analytical review of the state of civil justice in 2023]. *Verkhovnyi Sud*. Retrieved from: http://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_KCS_2023.pdf [in Ukrainian].
16. Popadynets H. (2021). Sutnist, zmist ta osnovni oznaky sudovoi vlady. [Essence, content and main features of the judiciary]. *Actual problems of native jurisprudence*. No 4, 114-117. <https://doi.org/10.15421/392190> [in Ukrainian].
17. Teremetskyi, V., Batryn, O., Apeliatsiine oskarzhennia rishen sudu ta pravovyi poriadok. [Appellate appeal of court decisions and legal order]. *Pravoporiadok i pravovyi rezhym v Ukraini: naukova monohrafiia / ker. avt. kolektyvu A.O. Selivanov*. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].
18. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam hromadianyna Troiana Antona Pavlovycha shchodo ofitsiinoho tлумachennia polozhen statti 24 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro rivnist storin sudovoho protsesu). (2012, April 12). [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional appeal of citizen Troian Anton Pavlovich regarding the official interpretation of the provisions of Article 24 of the Constitution of Ukraine (case on the equality of parties to the legal process)] No 9-пр/2012. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text> [in Ukrainian].
19. Mykhailo D. (2023, February 17). Skilky ukraintziv, yaki poikhaly z krainy cherez viinu, planuiut povertatsia – opytuvannia. [How many Ukrainians who left the country because of the war plan to return - survey]. *Social news*. Retrieved from: <https://suspilne.media/386273-skilki-ukrainciv-aki-poihali-z-kraini-cerez-vijnu-planuut-povertatisa-dodomu-opituvanna/> [in Ukrainian].
20. Rishennia Rady suddiv Ukrainy vid 24 liutoho 2022 roku # 9 shchodo vzhytta nevidkladnykh zakhodiv dlia zabezpechennia staloho funktsionuvannia sudovoi vlady v Ukraini. [Decision No. 9 of the Council of Judges of Ukraine dated February 24, 2022 regarding taking urgent measures to ensure the stable functioning of the judiciary in Ukraine]. Retrieved from: <https://rsu.gov.ua/uploads/news/risenna-rsu-no9-vid-240222-2de02988e4.pdf> [in Ukrainian].
21. Pro vnesennia zminy do chastyny somoi statti 147 Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» shchodo vyznachennia terytorialnoi pidsudnosti sudovykh sprav. (2022, March 3). [On amending the seventh part of Article 147 of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" regarding the determination of territorial jurisdiction of court cases]: *Zakon Ukrainy No 2112-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#Text> [in Ukrainian].
22. Osoblyvosti funktsionuvannia sudiv v umovakh pandemii COVID-19 zhovten 2020 r.: bazovyi posibnyk. (2020). [Peculiarities of the functioning of courts in the conditions of the COVID-19 pandemic, October 2020: a basic guide]. *Posibnyk rozroblenyi Biuro demokratychnykh instytutiv i prav liudyny OBSIe*. Pereklad zdiisnennyi za pidtrymky Koordynatora proektiv OBSIe v Ukraini. Retrieved from: <http://www.osce.org/files/f/documents/9/0/483854.pdf> [in Ukrainian].
23. Pro vnesennia zmin do rozdil XII «Prykintsevi ta perekhidni polozhennia» Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» shchodo zabezpechennia staloho funktsionuvannia sudovoi vlady v period vidsutnosti povnovazhnogo skladu Vyshchoi rady pravosuddia. [On Amendments to Chapter XII "Final and Transitional Provisions" of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" on Ensuring the Stable Functioning of the Judiciary during the Absence of the High Council of Justice]. (2022, March 15): *Zakon Ukrainy No 2128-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2128-20#Text> [in Ukrainian].
24. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2004, March 18) [The Civil Procedural Code of Ukraine]: *Zakon Ukrainy No 1618-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 9.11.2023

УДК 342.2.1

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-292-295

Kolesnikov A. P.

Ph. D, Associate professor of the Department of Security and Law Enforcement

West Ukrainian National University

e-mail: kole.ua@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3064-4133>

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN CRIME PREVENTION AND INVESTIGATION

The article is devoted to artificial intelligence's role and capabilities in law enforcement. The author analyzes how artificial intelligence can improve the effectiveness of crime investigation and prevention and also considers the regulatory and legal aspects of its use in this field.

The article reveals the key aspects of information provision in law enforcement activities, particularly the use of artificial intelligence to analyze large volumes of data, automate routine processes, and predict potential crimes. The author also considers challenges and issues related to the use of artificial intelligence, including privacy issues, data analysis accuracy, and ethical aspects.

The article pays special attention to the regulatory and legal support for the use of artificial intelligence in law enforcement activities. The author analyzes the Concept of artificial intelligence development in Ukraine and considers foreign experience using elements of artificial intelligence in law enforcement activities.

The article focuses on the features of the "Cassandra" system in the penitentiary system. The article also examines the role and functionality of this system aimed at assessing the risk of reoffending among prisoners. It was studied the methods of data analysis used to predict relapses and determine the risk level. The author analyzes the effectiveness, possible advantages, and limitations of using the "Cassandra" system in the penitentiary system.

The article also outlines the possibilities of using artificial intelligence to investigate war crimes using the Clearview AI program as an example. The author analyzes the functionality and capabilities of this program in detecting and identifying persons involved in war crimes by analyzing faces from an extensive database.

The article is an essential addition to the scientific discourse on the role of artificial intelligence in modern society and its potential in the field of law enforcement.

Key words: information provision for law enforcement activities, artificial intelligence in crime investigation, artificial intelligence in crime prevention, regulatory and legal support for the use of artificial intelligence in law enforcement activities, the Concept of the artificial intelligence development in Ukraine, foreign experience in the use of artificial intelligence in law enforcement activities.

Колесніков А.П. ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В ЗАПОБІГАННІ ТА РОЗСЛІДУВАНІ ЗЛОЧИНІВ

Стаття присвячена дослідженню ролі та можливостей штучного інтелекту в контексті правоохоронної діяльності. Автор аналізує, як штучний інтелект може використовуватися для підвищення ефективності розслідування злочинів та їхнього запобігання, а також розглядають нормативно-правові аспекти використання штучного інтелекту в цій сфері.

Стаття розкриває ключові аспекти інформаційного забезпечення правоохоронної діяльності, зокрема використання штучного інтелекту для аналізу великих обсягів даних, автоматизації рутинних процесів та прогнозування потенційних злочинів. Автори також розглядають виклики та проблеми, пов'язані з використанням штучного інтелекту, включаючи питання приватності, точності аналізу даних та етичні аспекти.

Особливу увагу в статті приділено нормативно-правовому забезпеченню використання штучного інтелекту в правоохоронній діяльності. Автор аналізує Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні та розглядає закордонний досвід використання елементів штучного інтелекту в правоохоронній діяльності.

У статті приділено увагу особливостям модулю "Касандра" у пенітенціарній системі. Вона розглядає роль і функціонал цієї системи, що спрямовані на оцінку ризику повторного вчинення кримінального правопорушення серед ув'язнених. Досліджуються методи аналізу даних, що використовуються для прогнозування рецидивів та визначення рівня ризику. Автор аналізує ефективність та можливі переваги і обмеження використання модуля "Касандра" у пенітенціарній системі.

У статті також окреслені можливості використання штучного інтелекту при розслідуванні військових злочинів на прикладі програми Clearview AI. Автор аналізує функціонал та можливості цієї програми у виявленні та ідентифікації осіб, залучених до військових злочинів, шляхом аналізу обличчя з великої бази даних.

Стаття є важливим доповненням до наукового дискурсу про роль штучного інтелекту в сучасному суспільстві та його потенціал у сфері правоохоронної діяльності.

Ключові слова: інформаційне забезпечення правоохоронної діяльності, штучний інтелект в розслідуванні злочинів, штучний інтелект в запобіганні злочинів, нормативно-правове забезпечення використання штучного інтелекту в правоохоронній діяльності, Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, закордонний досвід використання штучного інтелекту в правоохоронній діяльності.

Problem Statement. Global digitization determines the newest opportunities in all spheres of social development. Therefore, the prospects for its application and challenges regarding the development of legal instruments of regulation are relevant. This issue has become especially pressing during the systemic globalization of

the artificial intelligence use. The advantages of AI have been proven not only in the business environment but also during activity of state structures, particularly law enforcement agencies. Artificial intelligence can bring essential results for investigating crimes, as it can process large amounts of data, analyze the information, and highlight critical relationships and patterns that help law enforcement agencies detect and investigate crimes. At the same time, creating a legal field that would allow it to be used as a procedural investigation tool does not exist in Ukraine today. This issue actualizes the need for further scientific investigations in this direction.

Analysis of recent research and publications. Taking into account the relative novelty of using artificial intelligence in law enforcement, over the last period scientists have noted its future prospects. Thus, Professor V. Teremetskyi notes that the value of law and order enforcement is pointed in its systemic properties, in particular, emergence, stability, integrability, structure, purposefulness, etc. [1, p. 52], namely the integration of artificial intelligence tools into the law enforcement system and is a vivid example of emergent qualities that will allow optimizing the crime investigation system.

The use of artificial intelligence in law enforcement has become more widespread abroad. In this context, it is worth paying attention to the work of M. Belova and D. Belov [5], who investigate the peculiarities of international experience in this field, in particular, conduct a review of implemented projects and programs that introduce artificial intelligence into pre-trial investigations of criminal cases in various countries of the world through the lens of legal regulation, as well as thorough research by S. Matulene, V. Shevchuk, and Y. Baltruniene [10].

Generally the use of artificial intelligence, particularly in the field of law enforcement, were investigated by O. Zachek, Yu. Dmyryk, and V. Senyk [11].

A number of other publications dealing with certain aspects of digitalisation in the field of law enforcement are worthy of note [13; 14; 15; 16].

Along with taking into account the impact of scientific achievements, the approaches regarding the systematic use of the latest information technologies in law enforcement activities require further formation.

The purpose of the article is to investigate the organizational and legal aspects of artificial intelligence usage regulation in Ukraine and outline individual vectors of its improvement in the context of law enforcement activities.

Presentation of the main research material. The research starts with a general analysis of the legal framework for the artificial intelligence use. The basic document in this direction is the "Concept of Artificial Intelligence Development in Ukraine" [2] (hereinafter - the Concept), where among the basic principles it is stated "increasing the level of public safety through the use of artificial intelligence technologies during the development of measures for the resocialization of convicted persons and the risk of reoffending" [2]. In this case, its use is aimed at preventive effect. One of the attempts to implement this principle was the launch in mid-2021 of the "Unified Register of Convicted Persons and Persons Taken Into Custody" [3], with the support of the EU projects "Pravo-Justice" and EDGE. The main purpose of this register is to create a single database of convicts and prisoners, to keep records of recidivism, to summarize statistical data on the number of people who re-enter the system of punishment, and to ensure communication between bodies and institutions of the penitentiary system and probation, as well as facilitating interaction with other state structures. At the same time, one of the important modules is the "Cassandra" subsystem, designed to assess information about the risk of committing a new criminal offense by a person in prison.

The Cassandra system automatically creates a recidivism risk assessment using automated inference algorithms that draw on processed data from large, structured sets of information about an individual's criminal history, housing, education and employment, financial status, behavioral control, and thinking, alcohol and drug use, social connections and other aspects. These data are used to determine the level of risk of reoffending. The assessment is based on the calculation of points and their correlation with the established levels of risk (low, medium, high, very high). Cassandra also provides predictions about an individual's likelihood of reoffending using machine learning and automated inference algorithms based on the processing of large structured data sets. Although the decision on the early release of a convicted person is made by a judge in any case, using artificial intelligence tools will make the decision-making procedure much more transparent and reduce the probability of materializing corruption risks. In the future, developers envision additional tools for machine learning of the system based on artificial intelligence tools. However, the "European Ethical Charter on the use of artificial intelligence (AI) in judicial systems" [4] recommends conducting a significant amount of scientific research when using programs of this type. Considering the lack of publications on the theme in public access, this may be one of the reasons for the next postponement of the official presentation of the program.

At the same time, it is worth paying attention to some short-sightedness of the developers of the system when formulating the naming. It is a well-known myth that no one believed the predictions of the legendary prophetess of ancient Greek mythology, Cassandra, and her fate ended tragically.

In the Concept it was allocated the "Justice" module, which determined the intriguing potential of using artificial intelligence to "prevent socially dangerous phenomena by analyzing available data". While we view this norm as progressive, it also carries substantial risks of infringing on citizens' rights and freedoms.

In the context of ensuring the implementation of the Concept, the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 12, 2021, N. 438-r approved the "Action plan for the implementation of the Concept of Artificial Intelligence Development in Ukraine for 2021-2024" [9]. The subsection 6 of the Plan refers to the "implementation of artificial intelligence technologies into the national cyber security system to analyze and classify threats and choose

a strategy to contain them and prevent their occurrence" [9]. The first among responsible authorities for this area is the National Police. The indicator of the task performance is the approval of countermeasures against cyber threats using artificial intelligence technologies. There was not found a document on the content of these measures on official resources.

Artificial intelligence can help police and law enforcement agencies identify patterns, find connections, and analyze large volumes of data to aid in crime investigations. It can also be used for automatic processing of text documents, face recognition and crime prediction; helps detect fraud and fraudulent schemes, which contributes to the fight against financial crime and corruption. Artificial intelligence can also be used to identify suspects and potential witnesses.

This approach in law enforcement activities is quite progressive and versatile.

The use of artificial intelligence technologies in the implementation of "predictive policing" strategies is one of the areas of modern law enforcement activity. "Predictive policing" is an approach based on the use of data analysis and artificial intelligence algorithms to predict the places, times, and types of possible crimes.

The basic idea of "predictive policing" is to use statistical data about past crimes, as well as other relevant data, such as socioeconomic indicators, population information, climatic conditions, and more, to create models for predicting crime in certain areas. These models can help law enforcement agencies make decisions about resource allocation, patrol routing, and preventive measures to prevent crime.

In general, the directions of using artificial intelligence in the "Predictive policing" system can be defined as follows:

1. Data analysis. AI can process large amounts of data, including past crime reports, patrol patterns, social and economic data, weather information, and other factors that may influence crime.
2. Identification regularities. Using statistical analysis and machine learning, AI identifies patterns and trends that are not always obvious to a human analyst.
3. Spatial analysis. Spatial analytical tools make it possible to identify "hot spots" of crime where high crime activity is concentrated. AI crime prediction is already being used in some US cities, such as Chicago and New York, where systems analyze data and help police determine where and when to increase police presence.

Let's describe several examples of the successful use of similar technologies abroad.

The PredPol system is software that uses data analysis algorithms to predict places and times where crimes are likely to occur. It is based on the statement that crimes are not evenly distributed over the territory but often tend to cluster in certain areas and at certain times. The system analyzes historical crime data, such as assaults, thefts, robberies, and others, and uses various mathematical models and statistical methods to determine the probability of future crimes in certain areas and at certain times. Police can use these predictions to assign patrol cars or officers to certain areas in the city where crime is most likely. This makes it possible to optimize the use of police resources and concentrate them where are most needed [6]. HunchLab is another example of predictive analytics in the police, similar to PredPol, but with a specific approach and functionality. This system uses data analysis to identify and predict potential crime locations and times. However, HunchLab takes into account more factors, such as geographic features, socioeconomic conditions, and other contextual variables that may influence crime in a given neighborhood.

The main idea behind HunchLab is to give police officers a tool to help them more accurately analyze and predict crime at the local level. The system generates "suspects" or "summaries" that show how likely crimes are to occur in certain areas and periods and also provide recommendations on the optimal deployment of police resources to prevent crimes.

HunchLab can also consider the dynamics of changes in society, such as changes in the economy, demographic trends, and socio-political factors, which allows for more accurate predictions of crime. This helps the police to make better decisions about the allocation of resources and the development of crime prevention strategies [7].

There are also promising applications for the use of artificial intelligence in law enforcement agencies investigating economic crimes in Ukraine. Thus, in an interview with Ukrinform (which belongs to the "white" list of Ukrainian media, so author considers it possible to use its materials in this scientific study), the director of the National Anti-Corruption Bureau Semen Kryvonos noted that negotiations are underway with a company that owns an analytical product, which will potentially be able to investigate in "Prozoro tenders, when company X during a specific period of time took part in 50 procurements where there are signs of abnormally inflated prices for a certain category of goods" [5]. At the same time, he noted that the program will not replace the work of a NABU detective.

It is also worth noting the prospects of using artificial intelligence technologies in the investigation of war crimes during the period of military aggression of the Russian Federation in Ukraine. Clearview AI technology, provided to the Ukrainian government to identify both the living and the dead, highlights the importance of artificial intelligence in today's conflicts. As of July 2022, 4 months after its transfer, "7 agencies and more than 600 military personnel were actively using the Clearview AI platform, performing more than 60,000 searches. Each search could save a life at a roadblock, help identify a missing person, etc." [8].

Conclusions. Artificial intelligence can significantly improve the ability of law enforcement agencies to combat crime by enabling faster detection and investigation of crimes, reducing the risk of criminal activity, and improving overall public safety. However, although artificial intelligence can be a powerful tool in the investigation of crimes, it cannot completely replace human expertise and interpersonal communication. Simplified access to large

amounts of personal data also requires high privacy protection and ethical considerations to avoid abuses and violations of citizens' rights.

REFERENCES

1. Teremetskyi, V. I. (2022) *Pravoporiadok yak umova isnuvannia derzhavy i suspilstva*. [Law and order as a condition of existence of the state and society]. *Order and legal regime in Ukraine: scientific monograph*. Kyiv, Ukraine: Logos. 44–57. [in Ukrainian]
2. Pro skhvalennia kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini. (2020, December 2). [On the approval of the Concept of Artificial Intelligence Development in Ukraine]. *Rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy № 1556-p*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
3. Pro zatverdzhennia Poriadku formuvannia ta vedennia Yedynoho reiestru zasudzhenykh ta osib, uziatykh pid vartu. (2018, June 26). [On the approval of Formation and management procedure of the Unified Register of Convicted Persons and Persons Taken Into Custody]. *Order of the Ministry of Justice № 2023/5*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0762-18#Text> [in Ukrainian].
4. CEPEJ. European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment (2018, December 3). Strasbourg. Retrieved from: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c> [in English].
5. Belova, M., Belov, D. (2023). Implementatsiia shtuchnoho intelektu v dosudove rozsliduvannia kryminalnykh sprav: mizhnarodnyi dosvid. [Implementation of artificial intelligence in pretrial investigation of criminal cases: international experience]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*. № 42. 448–453 [in Ukrainian].
6. Tian An Wong. (2022). The mathematics of policing. *University of Michigan- Dearborn Community Personal Page*. Retrieved from: <https://www-personal.umd.umich.edu/~tiananw/PredPol.pdf> [in English].
7. Benbouzid, B. (2019). To predict and to manage. Predictive policing in the United States. *Big Data & Society*. № 6(1). Retrieved from: <https://doi.org/10.1177/2053951719861703> [in English].
8. Official website of Clearview AI. Service. Retrieved from: <https://www.clearview.ai/ukraine>
9. Plan zakhodiv z realizatsii Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini na 2021-2024 roky. (2021, May 12). [Action Plan for the Implementation of the Concept of Artificial Intelligence Development in Ukraine for 2021-2024]. *Rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy № 438-p*. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-438r> [in Ukrainian].
10. Matulienė, S., Shevchuk, V., Baltrūnienė, J. (2023). Shtuchnyi intelekt v diialnosti orhaniv pravoporiadku ta yustytzii: vitshyzniani ta yevropeyskyi dosvid. [Artificial Intelligence in law enforcement and justice bodies: domestic and European experience]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy ta kryminalistyky*. № 4. 12–46 [in Ukrainian].
11. Zachek, O., Dmytryk, Yu., Senyk, V. (2023). Rol' shtuchnoho intelektu v pidvyshchenni efektyvnosti pravoohoronnoi diialnosti. [The role of artificial intelligence in increasing efficiency law enforcement activities]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. №3. 148–156 [in Ukrainian].
12. Ukhno, O. (2021). Henezys i problemni pytannia vykorystannia novitnykh tekhnolohii ta shtuchnoho intelektu v kryminalistytsi, ekspertnii diialnosti y dosudovomu rozsliduvanni. [Genesis and issues of using latest technologies and artificial intelligence in criminalistics, forensic expert activity and pre-trial investigation]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. №3 (25). 40–59 [in Ukrainian].
13. Teremetskyi, V. I. (2019). Dosudove rozsliduvannia: zarubizhnyi dosvid ta praktyka zastosuvannia v Ukraini. [Pre-Trial investigation: foreign experience and practice of application in Ukraine]. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava*. №69. 20–29 [in Ukrainian].
14. Teremetskyi, V., Zhuravel, Ya. (2020). Didzhitalizatsiia yak orhanizatsiina osnova optymizatsii orhaniv vykonavchoi vlady. [Digitalization as organizational basis for optimizing executive authorities]. *Pryvatne ta publichne pravo*. №2. 108–112 [in Ukrainian].
15. Teremetskyi, V., Tokarieva, K., Dziuba, Iu., Shelukhin, N., Predmestnikov O., Parpan U. (2021) *Combatting Disinformation and Cyber Threats in the European Union and United States: Lessons for Ukraine*. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. Vol. 24, Special Issue 1. 1–10. Retrieved from: <https://www.abacademies.org/abstract/combating-disinformation-and-cyber-threats-in-the-european-union-and-unit-ed-states-lessons-for-ukraine-11389.html> [in English].
16. Chumak, V. V., Teremetskyi, V. I., Popovych, T. G. (2023). Organizational and Legal Model of the Activities of the Police of Germany regarding Anti-Smuggling: Prospects for the Implementation of the Positive Experience in Ukraine. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava*. №110. 27–32 [in English].

Стаття надійшла до редакції: 9.11.2023

УДК 347.99:004

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-296-301

Позняков Спартак Петрович,

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права Вінницького національного аграрного університету
e-mail: poznakovspartak@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3861-3710>

Гальона Інеса Іванівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри транспортних технологій Національного транспортного університету
e-mail: ntu.tt.inesa@gmail.com
[orcid.org/ 0000-0002-1484-1682](https://orcid.org/0000-0002-1484-1682)

Медведська Вікторія Валеріївна,

доктор філософії, старший викладач кафедри транспортного права та логістики Національного транспортного університету
e-mail: v_medevedska@ukr.net
[orcid.org/ 0000-0001-5579-4600](https://orcid.org/0000-0001-5579-4600)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ «ЕЛЕКТРОННОГО СУДУ»: ОСОБЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ДОСВІДУ

Стаття присвячена висвітленню питання тенденцій розвитку цифрової трансформації у національному судочинстві. Охарактеризовано сутність поняття «електронний суд» та його значення для забезпечення ефективності судочинства. Досліджено основні аспекти та напрями «електронного суду» відповідно до чинного законодавства.

У статті проаналізовано основні європейські стандарти запровадження електронного судочинства та впровадження цифрових технологій у процес правосуддя.

Розкрито проблеми запровадження «електронного суду» на сучасному етапі його становлення та реалізації на практиці. Запропоновані шляхи та перспективи розвитку функціонування електронного судочинства на національному рівні.

Автори прийшли до висновку, що розвиток електронного правосуддя є ключовим елементом модернізації судових систем. Основною метою електронного судочинства є впровадження та просування електронних систем, процесів і технологій у сфері юстиції та електронного урядування.

Ключові слова: правове регулювання, інформаційні технології, електронний суд, ефективне судочинство, правосуддя.

Poznyakov S., Galyona I., Medvedska V. LEGAL REGULATION OF "ELECTRONIC COURT": FEATURES OF EUROPEAN AND NATIONAL EXPERIENCE

The article is devoted to highlighting the issue of trends in the development of digital transformation in the national judiciary. The essence of the concept of "electronic court" and its importance for ensuring the effectiveness of judicial proceedings are characterized. The main aspects and directions of the "electronic court" were studied in accordance with the current legislation.

The article analyzes the main European standards for the introduction of electronic justice and the introduction of digital technologies into the justice process.

The problems of the introduction of the "electronic court" at the current stage of its formation and implementation in practice are revealed. Proposed ways and prospects for the development of the functioning of electronic justice at the national level.

The authors came to the conclusion that the development of electronic justice is a key element of the modernization of judicial systems. The main goal of e-judiciary is the implementation and promotion of electronic systems, processes and technologies in the field of justice and e-government.

Key words: legal regulation, information technologies, electronic court, effective judiciary, justice.

Постановка проблеми. Становлення та розвиток України як правової держави вимагає проведення реформування різних сфер суспільного життя. Однієї з найбільш важливих напрямів такого процесу можна вважати модернізацію та оновлення судової системи України.

Основним завданням процесу реформування національної судової системи є забезпечення права на судовий захист, а також підвищення її ефективності, доступності та прозорості, у тому числі шляхом використання сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій.

Упровадження новітніх інформаційно-телекомунікаційних технологій у судову систему України здатне суттєво модернізувати діяльність судів. Цифрові інструменти можуть підвищити ефективність сектору правосуддя, прозорість і доступ до правосуддя. При стратегічному застосуванні електронне правосуддя може сприяти верховенству права та захисту прав людини, а також підвищувати ефективність систем та установ правосуддя. Але технологію також можна використовувати таким чином, щоб посилювати несправедливість, негативно впливати на права та свободи, розпалювати насильство та сприяти злочинності. Виявлення та розуміння як можливостей, так і ризиків технологій має вирішальне значення для повного усвідомлення їх ролі в просуванні правосуддя, прав людини та верховенства права. Все це зумовлює виникнення, поряд із традиційною формою судочинства, новий формат – «електронний суд».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням впровадження інформаційних технологій у діяльність державних органів у науковій літературі приділено належну увагу. Електронне судочинство як окремий напрямок електронного урядування останнім часом досліджують все більше вітчизняних дослідників, серед яких: А.Каламайко, М.Кравчик, Н.Логінова, І.Каланча, Л.Сердюк, В.Білоус, О.Фонова, О.Головченко, Р.Кирилук, О.Присяжнюк, І.Булгакова та інші.

Мета статті. є аналіз сучасного стану правового забезпечення функціонування електронного судочинства в Україні, визначення його специфіки, сутності та значення, а також обґрунтування пріоритетних напрямків його вдосконалення з урахуванням позитивного європейського досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Доступ до правосуддя став важливою проблемою для багатьох судових систем у всьому світі. Технології все частіше розглядаються як потенційний засіб полегшення доступу до правосуддя особливо в частині підвищення ефективності у сфері юстиції. Міжнародне поширення інформаційних систем у секторі юстиції ставить важливе питання про те, як забезпечити якість послуг і безпеку.

Затримки у вирішенні судових справ і винесенні судових рішень мають низку негативних наслідків. Уявна нездатність держави швидко й ефективно здійснювати правосуддя може спричинити відсутність довіри до державних інституцій, підриваючи соціальну та політичну тканину та міжнародний авторитет країни. На матеріальному рівні неефективність системи правосуддя перешкоджає або затримує повернення величезних сум податків і внесків державними органами, пенсійними фондами та окремими сторонами. Застосування Інтернет-технологій у судовій системі дозволяє значно прискорити розгляд справ від чого «виграють» всі учасники сфери правосуддя. Електронне подання та класифікація судових справ мають великий потенціал для порівняльного зіставлення та юрисдикційного контролю. Завдяки цьому судді можуть більш ретельно та якісно розглядати доручені їм справи.

У 2020 році пандемія COVID-19 порушила системи правосуддя та закрила багато судів, що негативно вплинуло на забезпечення справедливості під час карантину. Це зумовило процес цифрової трансформації в секторі юстиції. Уряди багатьох країн почали використовувати оновлені платформи для онлайн-подання документів, цифрових процесів і віртуальних судів. Відтак, давні заклики до модернізації та цифровізації судових послуг у всьому світі отримали новий імпульс.

Окрім пандемії актуалізує питання запровадження електронного судочинства в нашій державі і повномасштабне вторгнення росії. Умови воєнного стану призвели до збільшення кількості судів, де було запроваджено дистанційну роботу, а це, у свою чергу, збільшило важливість питання правильного функціонування підсистеми «Електронний суд», яка надає учасникам судового процесу значні переваги у доступі до судочинства: подавати документи в електронному вигляді, надсилати таким учасникам процесуальні документи в електронному вигляді, брати участь у судовому засіданні за допомогою засобів відеозв'язку тощо.

На сьогодні системи «Електронний суд» діють у багатьох європейських країнах, а також США, Австралії тощо. Це забезпечує, в першу чергу, функціонування моделей судового процесу, котрі дають можливість здійснювати судовий розгляд без вчинення зайвих фізичних транзакцій.

Досліджуючи загальноєвропейський досвід запровадження електронного судочинства, варто зазначити, що перші кроки на шляху до цифрової трансформації у судовій владі відбулися ще у 1995 році. Рекомендацією № R (95) 11 Комітету міністрів Ради Європи щодо відбору, опрацювання, подання та архівації судових рішень у законних інформаційно-пошукових системах від 11 вересня 1995 р. було визначено пріоритети розвитку та функціонування автоматизованих судових систем.

Проте, це не означало миттєве впровадження електронного правосуддя в усіх країнах Європи. Реальні заходи європейських країн щодо процесу діджиталізації у сфері судочинства було здійснено починаючи з 2008–2009 років, а вже зараз мають успішно працюючу систему.

Вагомим внеском у запровадження електронного судочинства стала Європейська стратегія електронного правосуддя, яку вперше представила Європейська Комісія 30 травня 2008 року. Основною метою її реалізації було вдосконалення судової співпраці як на національному, так і на європейському рівнях. Згодом були розроблені стратегії на наступні періоди, включаючи до 2023 р.

Основні рекомендації щодо впровадження електронної демократії викладені у рекомендації CM/Rec

(2009) 1 км РС державам-членам від 18 лютого 2009 р. [1]. Вказаний документ містить дефініцію електронного правосуддя – це «використання ікт (інформаційних та комунікаційних технологій) у реалізації правосуддя усіма зацікавленими сторонами в юридичній сфері з метою підвищення ефективності та якості державних служб, зокрема для приватних осіб та підприємств. Це включає в себе електронний зв'язок і обмін даними, а також доступ до судової інформації».

Рекомендація Rec (2001) 3 КМ РС державам-членам «Щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій» вказує на необхідність забезпечення можливості: 1) відкриття провадження за допомогою електронних засобів; 2) здійснення подальших процесуальних дій у рамках провадження в середовищі електронного документообігу; 3) одержування відомостей про хід справи шляхом одержання доступу до судової інформаційної системи; 4) одержання інформації про результати провадження в електронній формі (п. 3) [2].

Регламент (ЄС) 2023/2844 про цифровізацію судової співпраці та доступ до правосуддя в транскордонних цивільних, комерційних і кримінальних справах, а також про внесення змін до певних актів у сфері судової співпраці, також відомий як Регламент «цифрового правосуддя», був прийнятий. прийнятий 13 грудня 2023 року [3].

Цей Регламент є важливим кроком у виконанні зобов'язань ЄС щодо модернізації транскордонних проваджень у європейському судовому просторі відповідно до принципу «цифрового за замовчуванням». До речі, цей принцип означає, що надання послуг у цифровому вигляді є кращим варіантом через єдину контактну точку. У судовому контексті це стосується цифрового спілкування між органами влади та сторонами. Він спрямований на підвищення ефективності обміну та зменшення витрат і адміністративного тягаря. У той же час, цей цифровий зсув означає, що всі необхідні гарантії повинні бути введені в дію, щоб запобігти соціальному відчуженню певних сторін судового процесу, одночасно забезпечуючи взаємну довіру між органами влади, сумісність і безпеку процесів і даних.

Регламент «Цифрове правосуддя» прагне знайти цей складний баланс шляхом встановлення єдиної правової бази для використання електронних комунікацій між, з одного боку, компетентними органами в транскордонних судових розглядах, а з іншого боку, між цими органами та сторонами. Регламент також передбачає узгоджені положення, що стосуються використання відеоконференцій, застосування електронних підписів, правових наслідків електронних документів та електронної оплати зборів.

Окрім того, на сьогодні діє Європейський портал електронного правосуддя як майбутнє електронне єдине вікно у сфері правосуддя. Мета створення поталу - надання інформації про системи правосуддя та покращити доступ до нього в ЄС 23 мовами [4]. В межах даного порталу можна знайти: правову інформацію щодо сімейних справ для транскордонних питань в ЄС; інформацію про законодавство, процедури, збори та форми щодо фінансових питань; інформацію про судові процедури в цивільних і кримінальних справах; детальну інформацію про процес судового позову в ЄС; інформаційні сторінки, що стосуються прав громадян ЄС; застосовне законодавство для громадян ЄС і судові рішення; інформацію про бізнес, земельні реєстри та реєстри банкрутства на рівні ЄС та національному рівні; інструменти для пошуку юристів у країнах ЄС; судова підготовка та професійні мережі.

Українська держава також докладає чимало зусиль, щоб не відставати від глобальної діджиталізації з використання інформаційно-комунікаційних технологій у запровадженні електронного правосуддя. В першу чергу, такі кроки зумовлені проєвропейським вектором зовнішньополітичного розвитку нашої держави та підписанням відповідних угод у цьому напрямі.

В Україні під електронним судочинством варто розуміти альтернативний спосіб здійснення правосуддя, чи лише частково існуючий на основі інформаційних технологій; це можливість учасників судового процесу здійснювати передбачені нормативно-правовими актами дії в електронній формі [5, с. 27].

Отже, розглянемо систему нормативно-правових актів, якими регламентовано порядок функціонування «Електронного суду» в адміністративному судочинстві України. У першу чергу, до національних джерел права у сфері регулювання електронного адміністративного судочинства відносяться Конституція України та Закон України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII від 02.06.2016.

Конституцією України у розділі VIII «Правосуддя» встановлено загальні правила здійснення судочинства в Україні. Визначено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації, вплив на суддів у будь-який спосіб заборонений, держава забезпечує фінансування судів і діяльності суддів [6]. Такі основні засади конституційно-правового регулювання в діяльності судів є непохитними та забезпечуються правовими заходами різних галузей права.

Основи суцільної інформатизації всіх сфер суспільного життя в Україні, у тому числі судочинство, були закладені Законом України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 9 січня 2007 р. №537-V5. Даним законодавчим актом однією із основних стратегічних цілей розвитку інформаційного суспільства в Україні було визначено розбудову інформаційного суспільства в Україні та впровадження новітніх ікт в усі сфери суспільного життя і в діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Варто зазначити, що концепція «Електронний суд» була розроблена в Україні ще у 2012 р. державним підприємством «Інформаційні судові системи» на розвиток положень Закону України «Про

судоустрій та статус суддів» від 7 липня 2010 р. №2453-VI7, «Про доступ до судових рішень» від 22 грудня 2005 р. №3262-IV тощо, а також Концепції галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції, інших органів та установ судової системи та Стратегічного плану розвитку судової влади в Україні на 2013–2015 роки.

Профільним законодавчим актом у досліджуваній сфері є Закон України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII від 02.06.2016, який став першим нормативно-правовим актом, яким започатковано функціонування в Україні електронного судочинства. Так, відповідно до ст. 15 цього Закону у судах функціонує Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, що забезпечує: ведення електронного діловодства; збереження справ та інших документів в електронному архіві; обмін документами та інформацією (надсилання та отримання документів та інформації, спільна робота з документами) в електронній формі між судами, іншими органами системи правосуддя, учасниками судового процесу, а також проведення відеоконференції в режимі реального часу; автоматизацію роботи судів; віддалений доступ користувачів цієї системи до будь-якої інформації, що в ній зберігається, в електронній формі відповідно до диференційованих прав доступу; інші функції, передбачені Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему [7].

Обов'язок щодо впровадження електронного суду та здійснення заходів щодо організації обміну електронними документами між судами та іншими державними органами та установами покладено на Державну судову адміністрацію України (ст. 152 Закону).

До інших законів України у сфері електронного судочинства необхідно віднести:

- Закон України «Про доступ до судових рішень» № 3262-VI від 22.12.2005;
- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» № 1416-IX від 27.04.2021;
- Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 2147-VIII від 03.10.2017;
- Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» № 851-IV від 22.05.2003;
- Закон України «Про електронні довірчі послуги» № 2155-VIII від 05.10.2017;
- Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» № 5076-VI від 05.07.2012.

Вагоме місце у системі джерел права відіграють також підзаконні нормативно-правові акти, до яких необхідно віднести:

- Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затверджене Рішенням Вищої ради правосуддя № 1845/0/15-21 від 17.08.2021;
- Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затверджене Рішенням Ради суддів України № 25 від 2.04.2015;
- Інструкцію користувача підсистеми «Електронний суд» Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затвердженої Наказом ДП «Центр судових сервісів» від 22.08.2021 р. №74-ОД.

Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затверджене Рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21 є основним підзаконним нормативно-правовим актом, який визначає порядок функціонування в судах та органах системи правосуддя підсистеми (модуля) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи «Електронний суд» та порядок вчинення процесуальних дій в електронній формі з використанням таких підсистем.

Даним Положенням детально визначено порядок створення та надіслання до суду в електронному вигляді процесуальних чи інших документів, зокрема електронні документи створюються із застосуванням вбудованого текстового редактора шляхом заповнення форм документів, передбачених Інструкцією користувача Електронного суду, підписуються кваліфікованим електронним підписом (підписами) його підписувача (підписувачів) та надсилаються засобами відповідної підсистеми ЄСІТС (пп. 26 п. 2 розділ III Положення) [8].

До системи джерел права у сфері електронного адміністративного судочинства в Україні необхідно також віднести стратегічні правові акти, які встановлюють пріоритети реформування судової системи України:

Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 роки, схваленої Указом Президента України № 276/2015 від 20.05.2015 [9] - було визначено такий напрямок реформування судової системи України як поетапне запровадження інструментів «електронного правосуддя»;

Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затверджена 11 червня 2021 року Указом Президента України № 231/2021 [10] – визначила основні засади та напрями подальшого сталого функціонування та розвитку системи правосуддя з урахуванням кращих

міжнародних стандартів та практик та передбачає, що з метою покращення доступу до правосуддя необхідно забезпечити розвиток електронного судочинства з урахуванням світових стандартів у сфері інформаційних технологій, його інтегрування у національну інфраструктуру електронного врядування шляхом запровадження можливості розгляду онлайн певних категорій справ незалежно від місцезнаходження сторін і суду та інших сервісів електронного судочинства, а також впровадження сучасного електронного діловодства в суді, електронного ведення справ, електронних комунікацій із судом, кабінету судді та кабінету учасника процесу.

Висновки. Отже, аналіз нормативного регулювання функціонування електронного суду в Україні дає підстави стверджувати:

- цифровізація правосуддя сприяє раціоналізації та спрощенню судових процедур. Це також зменшує процедурні затримки та операційні витрати на користь громадян, підприємств, практикуючих юристів і органів правосуддя;
- «електронне правосуддя» можна визначити як використання технологій, інформаційних та комунікаційних систем для покращення доступу громадян до правосуддя та ефективних судових дій, які полягають у врегулюванні суперечок або накладенні кримінальних санкцій;
- специфіка «електронного судочинства» полягає у тому, що воно може реалізовуватися через надання учасникам судового процесу певних можливостей, а саме: 1) отримання інформації про стадію розгляду судової справи; 2) надсилання процесуальних документів через електронну пошту сторонам судового процесу; 3) надсилання судових повісток засобами електронного або мобільного зв'язку; 4) сплата судового збору онлайн;
- в Україні наявна система нормативно-правових актів, які регулюють досліджуваний напрям правосуддя. Разом із цим, на сьогодні спостерігається ще недостатній рівень деталізації окремих елементів у сфері електронного адміністративного судочинства на нормативному рівні, а також функціонування «електронного суду» на практиці. У зв'язку із вищезазначеним, можна констатувати необхідність у подальшій розробці, вдосконаленні та створенні узгодженої системи правових норм, які б належним чином регламентували усю специфіку функціонування «Електронного суду» в адміністративному судочинстві України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Рекомендації CM/Rec(2009)1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам від 18.02.2009 URL: [http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/2009/RecCM2009_1_and_Accomp_Docs/Recommendation%20CM_Rec\(2009\)1E_FINAL.asp#TopOfPage](http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/2009/RecCM2009_1_and_Accomp_Docs/Recommendation%20CM_Rec(2009)1E_FINAL.asp#TopOfPage).
2. Рекомендація Rec (2001)3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій» від 28.02.2001. URL: [http://sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/5.%20%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20\(2001\)%203.pdf](http://sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/5.%20%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20(2001)%203.pdf)
3. Регламент (ЄС) 2023/2844 Європейського парламенту та Ради від 13 грудня 2023 року URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/2844>
4. European e-Justice URL: <https://e-justice.europa.eu/home?action=home>
5. Романенкова С.В. Поняття електронного правосуддя, його генезис та впровадження у правозастосовну практику розвинених країн. *Господарський та цивільний процес*. 2013. № 4. С. 26–31.
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
8. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: затв. Рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 р. № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>
9. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 роки: затв. Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2312021-39137>.
10. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки: затв. Указом Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2312021-39137>.

REFERENCES:

1. Rekomendatsii CM/Rec(2009)1 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam. (2009, February 18). [Recommendations CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states]. Retrieved from: [http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/2009/RecCM2009_1_and_Accomp_Docs/Recommendation%20CM_Rec\(2009\)1E_FINAL.asp#TopOfPage](http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/2009/RecCM2009_1_and_Accomp_Docs/Recommendation%20CM_Rec(2009)1E_FINAL.asp#TopOfPage) [in English].
2. Rekomendatsiia Rec (2001)3 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam «Shchodo nadannia hromadianam sudovykh ta inshykh yurydychnykh posluh z vykorystanniam novitnikh tekhnolohii». (2001, February 28). [Recommendation Rec (2001)3 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states

"Regarding the provision of judicial and other legal services to citizens using the latest technologies"]. Retrieved from: <https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/rek-2001-3.pdf> [in Ukrainian].

3. Rehlament (IeS) 2023/2844 Yevropeiskoho parlamentu ta Rady. (2023, December 13). [Regulation (EU) 2023/2844 of the European Parliament and of the Council]. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/2844> [in English].

4. European e-Justice. Retrieved from: <https://e-justice.europa.eu/home?action=home> [in English].

5. Romanenkova, S.V. (2013). Poniattia elektronnoho pravosuddia, yoho henezys ta vprovadzhennia u pravozastosovnu praktyku rozvynenykh krain. [The concept of electronic justice, its genesis and implementation in the law enforcement practice of developed countries]. *Hospodarskyi ta tsyvilnyi protses*. № 4. 26–31. [in Ukrainian].

6. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 254k/96-VR*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

7. Pro sudoustrii i status suddiv. (2016, June 2). [On the the judiciary and the status of judges]. *Zakon Ukrainy № 1402-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok funktsionuvannia okremykh pidsystem (moduliv) Yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy. (2021, August 17). [On the approval of the Regulation on the procedure for the functioning of individual subsystems (modules) of the Unified Judicial Information and Telecommunication System]. *Rishennia Vyshchoi rady pravosuddia № 1845/0/15-21*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> [in Ukrainian].

9. Stratehiia reformuvannia sudoustroiu, sudochynstva ta sumizhnykh pravovykh instytutiv na 2015 – 2020 roky. (2015, May 20). [Strategy for reforming the judiciary, judiciary and related legal institutions for 2015-2020]. *Zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy № 276/2015*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> [in Ukrainian].

10. Stratehiia rozvytku systemy pravosuddia ta konstytutsiinoho sudochynstva na 2021-2023 roky. (2021, June 11). [Strategy for the development of the justice system and constitutional judiciary for 2021-2023]. *Zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy № 231/2021*. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/2312021-39137> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 9.11.2023

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-301-305

Павловська Наталія Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії права

ДВНЗ «Київського національного економічного університету

імені Вадима Гетьмана»

e-mail: wwwpav@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3311-0364>

КОНТРОЛЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ВЕТЕРИНАРНОЇ СПРАВИ

У даній статті визначено поняття, характерні ознаки, особливості та види контролю як інструменту публічного адміністрування.

Основною метою виступає дослідження взаємовідносин суб'єктів державного управління з метою підтримання законності та дисципліни в державному управлінні. Цілі контролю можна поділити на стратегічну та тактичну (або прикладну). Стратегічною ціллю контролю є забезпечення законності й дисципліни в суспільстві взагалі і в державному управлінні зокрема.

Контроль є важливим інструментом публічного адміністрування, спрямованим на забезпечення ефективності, ефективності та законності управлінських процесів та діяльності органів влади. Цей інструмент використовується для перевірки виконання законодавства, нормативних актів, політики та програм, а також для забезпечення відповідності цих дій прийнятним стандартам і критеріям.

Контроль як інструмент публічного адміністрування ветеринарної справи – є ключовим засобом забезпечення законності та дисципліни, що сприяє ефективній реалізації державної політики в галузі охорони здоров'я тварин та безпеки харчових продуктів через оцінку та корекцію дій, відповідно до потреб громадського здоров'я, при цьому він діє як превентивний захід проти правопорушень і сприяє підвищенню рівня прозорості та підзвітності у даній галузі.

Контроль як інститут публічного адміністрування ветеринарної справи має наступні ознаки: контроль спрямований на виявлення та усунення порушень законодавства та внутрішньо-організаційних правил; здійснюється через систематичні перевірки та оцінки з метою забезпечення відповідності діяльності суб'єктів галузевим стандартам та

нормам; охоплює різні рівні управління від локального до національного; має цільову спрямованість на підвищення якості та безпеки ветеринарних послуг і продукції; включає механізми зворотного зв'язку для коригування та вдосконалення управлінських рішень та процедур; забезпечує прозорість діяльності органів влади та підзвітність перед громадськістю; діє як засіб превентивного впливу, запобігаючи можливим порушенням перед тим, як вони стануть серйозними проблемами; сприяє формуванню культури відповідальності та законності серед суб'єктів галузі.

Ключові слова: контроль, публічне адміністрування, юридичні інструменти, публічна адміністрація, нагляд, державне регулювання, ветеринарна справа.

Pavlovska N. CONTROL AS A TOOL OF PUBLIC ADMINISTRATION OF VETERINARY AFFAIRS

This article defines the concept, characteristics, features and types of control as a tool of public administration.

The main goal is the study of the relationships between subjects of state administration in order to maintain lawfulness and discipline in state administration. Control objectives can be divided into strategic and tactical (or applied). The strategic goal of control is to ensure legality and discipline in society in general and in state administration in particular.

Control is an important tool of public administration, aimed at ensuring the effectiveness, efficiency and legality of management processes and activities of authorities. This tool is used to verify the implementation of legislation, regulations, policies and programs, and to ensure that these actions comply with accepted standards and criteria.

Control as a tool of public administration of veterinary affairs is a key means of ensuring legality and discipline, which contributes to the effective implementation of state policy in the field of animal health and food safety through the assessment and correction of actions, in accordance with the needs of public health, while it acts as a preventive measure against offenses and contributes to increasing the level of transparency and accountability in this field.

Control as an institution of public administration of veterinary affairs has the following characteristics: control is aimed at identifying and eliminating violations of legislation and internal organizational rules; carried out through systematic inspections and evaluations in order to ensure compliance of the activities of the subjects with industry standards and norms; covers different levels of governance from local to national; has a targeted focus on improving the quality and safety of veterinary services and products; includes feedback mechanisms for adjusting and improving management decisions and procedures; ensures transparency of the activities of authorities and accountability to the public; acts as a means of preventive influence, preventing possible violations before they become serious problems; contributes to the formation of a culture of responsibility and legality among the subjects of the industry.

Key words: control, public administration, legal instruments, public administration, supervision, state regulation, veterinary affairs.

Постановка проблеми. У сучасних умовах державного регулювання ветеринарної справи, особлива увага приділяється питанню контролю. Визначальною характеристикою ефективності публічного адміністрування є не лише формування нормативної бази, але й наявність ефективних контрольних-наглядових механізмів. Контроль у сфері ветеринарної справи в Україні виступає як гарантія здоров'я тварин, безпеки продуктів харчування та захисту довкілля від можливих негативних впливів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання контролю були предметом наукових праць В. Б. Авер'янова, С. С. Алексєєва, Д. М. Бахраха, Ю. П. Битяка, В. М. Гарашука, Є. В. Додіна, Р. А. Калужного, С. В. Ківалова, Л. В. Ковалюк, Я. М. Когута, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, О. В. Кузьменко, В. І. Курила, М. В. Лошицького, Д. М. Лук'янця, Т. О. Мацелик, Р. С. Мельника, О. І. Миколенка та ін.

Метою статті є розкриття поняття, ознак та видів контролю як інструменту публічного адміністрування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Контроль у рамках публічного адміністрування охоплює широкий спектр діяльності – від моніторингу та оцінки до впровадження заходів протидії. Важливим аспектом є інтеграція контрольних заходів у загальну систему державного регулювання, що включає правове регулювання, організаційно-методичне забезпечення та використання сучасних технологій для аналізу та прогнозування ризиків.

Важливо детально розглянути загальне поняття контролю, його ролі та місце у системі публічного адміністрування. Це дозволить нам визначити ключові аспекти цього інструменту публічного адміністрування та виокремити проблеми, які потребують уваги і вирішення.

Поняття «контроль» є предметом дослідження наукових робіт багатьох вчених з різних галузей, включаючи право, економіку та менеджмент. Важливо розуміти, що, незважаючи на багатогранність поглядів, існує консенсус щодо визначення контролю як фундаментального елемента управлінського процесу. За Р.М. Пушкарем та Н.П. Тарнавською, контроль може бути охарактеризований як механізм перевірки виконання встановлених завдань і рішень, який є необхідним для забезпечення цілісності управлінської функції [1, с. 317]. Ця концепція розкривається через декілька основних аспектів. По-перше, контроль розглядається як систематична та цілеспрямована діяльність, що забезпечує постійний моніторинг та оцінку діяльності з метою виявлення і усунення відхилень від плану або стандартів. Це, згідно з думкою Н.В. Дикань та Л.І. Гомберга, є невід'ємною частиною всіх управлінських процесів, забезпечуючи їх зв'язність і цілісність [2, с.99]. По-друге, контроль виступає як засіб забезпечення зворотного зв'язку, що дозволяє коригувати діяльність організації відповідно до змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі.

З.В. Гуцайлюк наголошує на стимулюючій ролі контролю, вказуючи на те, що він не тільки сприяє уточненню цілей виконавчої діяльності, але й мотивує персонал до їх досягнення [3, с. 145]. Водночас, Л.Ф. Зверенчук розкриває двобічну природу контролю: як перевірку виконання прийнятих рішень і як засіб

забезпечення відповідності фактичного стану до запланованого [4, с. 189]. Ці підходи підкреслюють функціональну значимість контролю у вирішенні стратегічних та оперативних завдань управління.

За В.Б. Авер'яновим державний контроль полягає у спостереженні та перевірці розвитку суспільної системи й усіх її елементів відповідно до визначених напрямів, а також у попередженні та виправленні можливих помилок і неправомірних дій, що перешкоджають такому розвитку. Контроль тісно пов'язаний з іншими видами державної діяльності й може входити до їх складу як певна частина. Водночас як самостійна функція управління контроль має специфічний характер. Тому контроль як певний вид діяльності можна розглядати як самостійне явище або як складову інших видів діяльності держави та функцій її органі [5, с. 356].

О.К. Шинкевич та П.А. Михненко підкреслюють, що контроль є фундаментальним елементом процесу управління, невід'ємною частиною усіх його аспектів, від планування до мотивації. Контроль спрямований на кількісно-якісну оцінку результатів роботи, виявлення та усунення відхилень від норм і стандартів [2, с. 99]. Це демонструє, що ефективність контролю безпосередньо впливає на якість управлінських рішень та відповідно на загальну продуктивність організації. Впровадження ефективних контрольних механізмів дозволяє керівництву організації забезпечити дотримання встановлених процедур і стандартів, оптимізувати використання ресурсів та підвищити ефективність виконання поставлених завдань.

За визначенням Я.В. Соколова, контроль обумовлює необхідність аналізу інформації про господарську діяльність, перетворення облікових даних на інформацію, що є зрозумілою для користувачів [2, с. 99]. Це підкреслює роль контролю в процесі інформаційного забезпечення управління, де він виступає як засіб для оцінки дійсного стану речей у порівнянні з плановими показниками. Таким чином, контроль допомагає виявляти проблеми на ранніх стадіях і сприяє прийняттю вчасних та обґрунтованих управлінських рішень.

Н.Г. Виговська акцентує увагу на тому, що контроль в управлінні передбачає перевірку дотримання та виконання нормативно поставлених завдань, планів і рішень [6, с. 365].

Досить інноваційною є позиція В.М. Гаращука, який зазначає, що у літературі є поширеною точка зору, що контроль – кульмінаційний пункт управлінського циклу. Але це не так. Функція контролю присутня на будь-якій стадії організації державного управління (наприклад, при підготовці управлінського рішення, при поточній перевірці його реалізації та ін.). Контроль – це водночас і самостійна функція управління, і одна з складових управлінської діяльності в цілому. Особливо це притаманно сучасному багатоплановому управлінню. Англіїці навіть увели термін «контролінг» (англ. controlling) – систематичний контроль, відслідковування ходу виконання поставлених завдань з одночасною корекцією роботи. Конкурує з ним термін «моніторинг», який означає практично те саме, що і контролінг (щоправда, до його складових відносять ще функції прогнозування та охорони, але ж такі функції, на нашу думку, притаманні і контролінгу, і контролю [7, с.202]. Продовжуючи свою позицію науковець зазначає, що державний контроль включає контролюючі дії усіх без винятку державних структур та контроль у сфері державного управління. Його основною метою виступає дослідження взаємовідносин суб'єктів державного управління з метою підтримання законності та дисципліни в державному управлінні. Цілі контролю можна поділити на стратегічну та тактичну (або прикладну). Стратегічною ціллю контролю є забезпечення законності й дисципліни в суспільстві взагалі і в державному управлінні зокрема. Тактична – полягає в «спостереженні та аналізі відповідності діяльності усіх суб'єктів суспільних відносин встановленим державою параметрам, а також у певному «корегуванні» відхилень від цих параметрів». Недержавний контроль здійснюється недержавними утвореннями, громадянами та пронизує усі сфери діяльності людини, у тому числі й державне управління (контроль профспілок за діяльністю адміністрації підприємства тощо) і сферу побутових та особистих відносин (контроль з боку батьків за дітьми), самоконтроль та ін. [7, с. 203].

Контроль, як зазначає В.О. Шевчук, спрямований на оптимальне функціонування системи управління, включаючи адаптацію на основі зворотного зв'язку [8, с. 25]. Продовжуючи думку, вчений акцентує увагу на тому, що контроль посідає кінцеву позицію в системі управлінських функцій. І за організаційно правовою природою є систематичною, конструктивною й позитивною діяльністю, яка має місце як у сфері регулятивних, так і у сфері правоохоронних відносин, що зумовлено тісним зв'язком контролю з процесом прийняття управлінських рішень [9, с. 28].

Контроль, в сфері публічного управління наділений специфічними функціями. Так, контроль виконує перевірку дотримання і виконання поставлених завдань та прийнятих рішень. Він оцінює весь процес управлінської діяльності, аналізуючи якість виконання різних управлінських функцій. Контроль дозволяє оцінити ефективність виконання різноманітних управлінських процесів і визначити ступінь досягнення поставлених цілей, а також діяльності у відповідності до чинних правових норм. Контроль є інтегруючим засобом, який забезпечує дотримання та виконання поставленої мети і завдань управління, а також сприяє координації різних функцій державного управління. Контроль забезпечує орган управління необхідною інформацією про стан керованого об'єкта, що дає змогу своєчасно здійснити необхідні коригувальні дії для досягнення основних цілей системи. Контрольні функції передбачають наявність відповідних правовідносин між державою (в особі компетентних органів) і контрольованим суб'єктом, відображаючи правові аспекти управління. Контроль має чітко визначену цільову спрямованість, оскільки спрямований на досягнення

конкретної мети - забезпечення ефективності та відповідності управлінської діяльності заданим стандартам і очікуванням [10; 11; 12].

Система публічного адміністрування має наступні види контролю:

За сферами:

контроль стану матеріально-технічного забезпечення: це включає моніторинг та оцінку наявності необхідного обладнання, персоналу, інформаційних систем, а також регулярність і якість поставок сировини та матеріалів, важливих для державних установ та служб;

контроль виробництва: фокусується на процесах створення державних продуктів та послуг, перевіряючи відповідність виробничих показників стандартам якості, ефективність використання ресурсів і дотримання термінів виконання послуг;

контроль маркетингу і збуту: оцінює ефективність маркетингових стратегій, конкурентоспроможність продукції та послуг у сфері державного управління, а також правильність ціноутворення та використання каналів збуту.

За змістом:

контроль ресурсів: включає аналіз доступності та якості матеріальних, фінансових, людських та інформаційних ресурсів, необхідних для ефективної роботи державних органів;

контроль процесів: підтверджує, що адміністративні та управлінські процедури виконуються відповідно до установлених правил і стандартів, сприяючи якісному наданню державних послуг [13].

За формами організації:

централізований контроль: виконується спеціалізованими відділами або органами всередині державних установ, які зосереджені на моніторингу та аудиті загальної діяльності;

децентралізований контроль і самоконтроль: здійснюється на рівні окремих підрозділів або працівників, які несуть відповідальність за певні аспекти державного управління [14].

За способами:

загальний контроль: охоплює всі елементи та процеси, забезпечуючи комплексний нагляд за державним управлінням;

вибірковий контроль: застосовується для оцінки окремих аспектів або випадкових зразків в межах загальної діяльності, дозволяючи ефективно виявляти та аналізувати потенційні проблемні зони без необхідності перевірки всієї системи [15].

За етапами проведення:

попередній контроль: здійснюється до початку виконання робіт або запровадження процедур і спрямований на попередження можливих недоліків чи порушень у сфері публічного адміністрування;

поточний контроль: відбувається протягом всього процесу державного управління і дозволяє оперативно виявляти та усувати проблеми, що виникають.

підсумковий контроль: проводиться після завершення визначених заходів або періоду діяльності з метою оцінки кінцевих результатів та ефективності управлінських дій [16; 17].

Об'єктом контролю можуть бути насамперед посадові особи, процеси, що відбуваються в організації, а також в цілому організація [18].

Висновки. Таким чином, контроль як інструмент публічного адміністрування ветеринарної справи - є ключовим засобом забезпечення законності та дисципліни, що сприяє ефективній реалізації державної політики в галузі охорони здоров'я тварин та безпеки харчових продуктів через оцінку та корекцію дій, відповідно до потреб громадського здоров'я, при цьому він діє як превентивний захід проти правопорушень і сприяє підвищенню рівня прозорості та підзвітності у даній галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Пушкар Р.М., Тарнавська Н.П. Менеджмент: теорія та практика : підручник. 2-е вид. Тернопіль : Карт-бланш, 2017. С. 235.
2. Кузнецов А.А. Управлінський контроль: сутність, місце та призначення. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2015. № 2 (19). С. 97-106
3. Гуцайлюк З.В. Облік і контроль у ринковій економіці: елементи концепції: монографія. Тернопіль: Крок, 2013. 176 с.
4. Татарова Т.М. Поняття та зміст контролю в державному управлінні фінансами. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 6. С. 188-193
5. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України : підруч. у двох томах: Том I. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 592 с.
6. Виговская Н.Г. Основные элементы системы внутрихозяйственного контроля. Очерки по бухгалтерскому учету и контролю: монографія. Житомир: ЧП «Рута», 2005. 444 с.
7. Гарашук В. М. Доктрина контролю та нагляду в управлінні. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7162/1/Garashuk_201.pdf
8. Шевчук В.О. Ризики в підприємстві: оцінювання та управління / В.О. Шевчук, А.В. Шегда, М.В. Голованенко. К.: Знання, 2008. 271 с.
9. Шевчук В.О. Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою (Проблеми теорії, організації, методології). Київ, 1999. 312 с.

10. Гаєвський Б.А. Основи науки управління. Київ, 1998. 67 с.
11. Ісаков М.Г. Поняття, публічно-правові засади та значення державного контролю у економічній сфері. *Вісник Одеського національного університету*. 2012. № 7. URL: http://www.globus.ua/ua/publ/publ_one/36.html?print=1
12. Андрійко О.Ф. Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи. Київ : Оріяни, 1998. 222 с.
13. Симоненко В.К., Барановський І.О., Петренко П.С. Основи єдиної системи державного фінансового контролю в Україні (макроекономічний аспект). Київ : Знання України, 2016. 280 с.
14. Контроль і ревізія : підручник / Бутинець Ф.Ф., Бардаш С.В., Малюга Н.М., Петренко. Київ : Н. І. К., 2000. 512 с.
15. Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю / Матеріали ІХ НМПК. Черкаси: ЧДТУ, 2012. 143 с.
16. Державний контроль: адміністративно-правовий режим. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/gov_reg/17690/
17. Контроль і ревізія: підручник. Ф.Ф. Бутинець, С.В. Бардаш, Н.М. Малюга, Н.І. Петренко. Житомир: ЖІТІ, 2000. 512 с.
18. Контроль як функція управління URL: <https://stud.com.ua/19385>

REFERENCES:

1. Pushkar, R.M., Tarnavska, N.P. (2017). Menedzhment: teoriia ta praktyka. [Management: theory and practice]. Pidruchnyk. 2-e vyd. 235. [in Ukrainian].
2. Kuznetsov, A.A. (2015). Upravlinskyi kontrol: sutnist, mistse ta pryznachennia. [Management control: essence, place and purpose]. *Yevropeiskyi vektor ekonomichnoho rozvytku*. № 2 (19). 97-106. [in Ukrainian].
3. Hutsailiuk, Z.V. (2013). Oblik i kontrol u rynkovii ekonomitsi: elementy kontseptsii. [Accounting and control in the market economy: elements of the concept]. Monohrafiia. 176. [in Ukrainian].
4. Tataroova, T.M. (2020). Poniattia ta zmist kontroliu v derzhavnomu upravlinni finansamy. [The concept and content of control in state financial management]. *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo*. № 6. 188-193. [in Ukrainian].
5. Averianov, B. B. (Ed.) (2007). Tom I.Zahalna chastyna. Administratyvne pravo Ukrainy. [Administrative law of Ukraine]. Pidruch. u dvokh tomakh. 592. [in Ukrainian].
6. Vigovskaya, N.G. (2005). Osnovnyie elementy sistemyi vnutrihozyaystvennogo kontrolya. Ocherki po buhgalterskomu uchetu i kontrolyu. [The main elements of the on-farm control system. Essays on accounting and control]. Monografiya. 444. [in Russian].
7. Harashchuk, V.M. (2013). Doktryna kontroliu ta nahliadu v upravlinni. [The doctrine of control and supervision in management]. Retrieved from: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7162/1/Garashuk_201.pdf [in Ukrainian].
8. Shevchuk, V.O. Shehda, V.A., Holovanenko, M.V. (2008). Ryzky v pidpriemnytstvi: otsiniuvannia ta upravlinnia. [Risks in entrepreneurship: assessment and management]. 271. [in Ukrainian].
9. Shevchuk, V.O. (1999). Kontrol hospodarskykh system v suspilstvi z perekhidnoiu ekonomikoiu (Problemy teorii, orhanizatsii, metodolohii). [Control of economic systems in a society with a transitional economy (Problems of theory, organization, methodology)]. 312. [in Ukrainian].
10. Haievskiy, B.A. (1998). Osnovy nauky upravlinnia. [Basics of management science]. 67. [in Ukrainian].
11. Isakov, M.H. (2012). Poniattia, publichno-pravovi zasady ta znachennia derzhavnoho kontroliu u ekonomichnii sferi. [Concept, public-legal principles and significance of state control in the economic sphere]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu*. № 7. Retrieved from: http://www.globus.ua/ua/publ/publ_one/36.html?print=1 [in Ukrainian].
12. Andriiko, O.F. (1998). Reformuvannia derzhavnoho upravlinnia v Ukraini: problemy i perspektyvy. [Reforming public administration in Ukraine: problems and prospects]. 222. [in Ukrainian].
13. Symonenko, V.K., Baranovskiy, I.O., Petrenko, P.S. (2016). Osnovy yedynoi systemy derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini (makroekonomichnyi aspekt). [Basics of the unified system of state financial control in Ukraine (macroeconomic aspect)]. 280. [in Ukrainian].
14. Butynets, F.F., Bardash, S.V., Maliuha, N.M., Petrenko, N.I., (2000). Kontrol i reviziia. [Control and revision]. Pidruchnyk. 512. [in Ukrainian].
15. ChDTU. (2012). Oblik, kontrol i analiz v upravlinni pidpriemnytskoiu diialnistiu. [Accounting, control and analysis in business management]. Materialy IKh NMPK. 143. [in Ukrainian].
16. OSVITA.UA. (2011). Derzhavnyi kontrol: administratyvno-pravovyi rezhym. [State control: administrative and legal regime]. Retrieved from: https://osvita.ua/vnz/reports/gov_reg/17690/ [in Ukrainian].
17. Butynets, F.F., Bardash, S.V., Maliuha, N.M., Petrenko, N.I., (2000). Kontrol i reviziia. [Control and revision]. Pidruchnyk. 512. [in Ukrainian].
18. Kontrol yak funktsiia upravlinnia. [Control as a management function]. Retrieved from: <https://stud.com.ua/19385> [in Ukrainian].

УДК 346.16

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-306-310

Попович Тетяна Григорівна,

учений секретар, кандидат юридичних наук,

старший дослідник Науково-дослідного інституту

приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

e-mail: tgpvip@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2292-4530>**КОРПОРАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ: НАУКОВО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ НОВЕЛ
ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ЗАКОНОПРОЄКТУ 5593-Д**

Багаторічний шлях України до ринкової економіки потребує розвитку законодавства України з метою наближення до міжнародних стандартів корпоративного управління юридичних осіб щодо спрощення та модернізації процесів фінансового планування, розширення повноважень наглядових рад, врегулювання проблемних питань управління. На сьогодні законодавство України, звичайно, потребує приведення у відповідність до Керівних принципів корпоративного управління ОЕСР, що покращить управління державними компаніями з одночасним підвищенням прозорості їх діяльності.

З'ясовано, що у Верховній Раді України зареєстровано проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення корпоративного управління юридичних осіб, акціонером (засновником, учасником) яких є держава», аналіз якого пропонується у статті.

Виявлено, що у проєкті пропонується: розширити повноваження наглядових рад щодо затвердження стратегічних планів розвитку та річних фінансових та інвестиційних планів, забезпечувати проведення щорічних незалежних аудиторських перевірок фінансової звітності; оплати праці і винагороди керівникам державних підприємств; призначення та звільнення з посад керівників господарських структур тощо; передбачити передачу відповідальності за затвердження фінансових планів наглядовим радам для всіх без винятку державних компаній, в яких передбачено створення наглядової ради; призначення та звільнення керівника державних компаній віднести до виключної компетенції наглядової ради. Передбачається, що Кабінет Міністрів України погоджуватиме рішення наглядової ради про призначення та звільнення з посад керівників щодо державних господарських об'єднань, підприємств, господарських товариств, функції з управління якими він здійснює. Пропонується оновлення положень про дивіденди, що мають затверджуватися суб'єктом управління на підставі пропозиції наглядової ради, наданої на основі державної дивідендної політики, а також щодо винагород наглядової ради та виконавчого органу, винагороди керівників державних компаній.

Визначено, що фідучіарність – це добре, але чи принесе вона бажані результати при прийнятті закону? Сумнівно. У проєкті фактично пропонується трирівнева класифікація режиму майна: вільний обіг: усе, що коштує до 10 % вартості активів; середній обіг: усе, що коштує від 10 до 25 % вартості активів; суворий обіг: усе, що коштує від 25 % вартості активів. Усі рівні виключають контроль Фонду державного майна за цим майном. Ліквідовуючи один із базових (амортизаційний) фонд ми маємо розуміти, що підприємство йтиме двома шляхами: ліквідація або дотація. Проєкт закону передбачає не розвиток підприємств, а їх знищення. Сумнівним є також скасування прямої норми про відповідальність посадових осіб.

Ключові слова: корпоративне право, корпоративне управління, регулювання, державне підприємство, господарське товариство, акціонерне товариство, посадові особи.

Popovich T. CORPORATE MANAGEMENT: SCIENTIFIC AND LEGAL ANALYSIS OF THE AMENDMENT OF THE EUROPEAN INTEGRATION DRAFT 5593-D

Ukraine's long-term path to a market economy requires the development of Ukrainian legislation in order to approach international standards of corporate governance of legal entities in terms of simplifying and modernizing financial planning processes, expanding the powers of supervisory boards, and resolving problematic management issues. Today, the legislation of Ukraine, of course, needs to be brought into line with the OECD Corporate Governance Guidelines, which will improve the management of state-owned companies while simultaneously increasing the transparency of their activities.

It was found out that the draft Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Improving the Corporate Governance of Legal Entities whose Shareholder (Founder, Participant) is the State" has been registered in the Verkhovna Rada of Ukraine, the analysis of which is offered in the article.

It was revealed that the project offers: to expand the powers of supervisory boards to approve strategic development plans and annual financial and investment plans, to ensure annual independent audits of financial statements; wages and salaries for managers of state-owned enterprises; appointment and dismissal of heads of economic structures, etc.; provide for the transfer of responsibility for approving financial plans to supervisory boards for all state-owned companies, without exception, in which the creation of a supervisory board is foreseen; the appointment and dismissal of the head of state-owned companies shall be attributed to the exclusive competence of the supervisory board. It is assumed that the Cabinet of Ministers of Ukraine will approve the decisions of the supervisory board on the appointment and dismissal of managers in relation to state economic associations, enterprises, economic societies, the management functions of which it performs. It is proposed to update the provisions on dividends, which must be approved by the management entity based on the proposal of the supervisory board, provided on the basis of the state dividend policy, as well as on the remuneration of the supervisory board and the executive body, remuneration of the heads of state-owned companies.

It was determined that fiduciary is a good thing, but will it bring the desired results when the law is adopted? Doubtful.

The project actually proposes a three-level classification of the property regime: free circulation: everything worth up to 10% of the value of assets; average turnover: everything worth from 10 to 25% of the value of assets; strict turnover: anything worth 25% or more of the asset value. All levels exclude State Property Fund control over this property. When liquidating one of the basic (depreciation) funds, we must understand that the enterprise will go in two ways: liquidation or subsidy. The draft law does not envisage the development of enterprises, but their destruction. The cancellation of the direct rule on the responsibility of officials is also doubtful.

Key words: corporate law, corporate management, regulation, state enterprise, Business Company, joint-stock company, officials.

Постановка проблеми. Перехід України від планової економіки до ринкової, роздержавлення переважної більшості підприємств та швидке створення корпоративних підприємств потребували принципів корпоративного управління, які на позадержавному рівні були вперше прийняті на початку ХХІ сторіччя.

Багаторічна практика розвинутих економік свідчить, що належне корпоративне управління забезпечує повну реалізацію прав акціонерів і те, що наглядова рада товариства належним чином забезпечує реалізацію законних прав власників.

Коли йдеться про приватний сектор економіки, то дуже легко обговорювати питання про вигоди, які компанія може одержати від упровадження практики належного корпоративного управління: ефективне використання ресурсів компанії буде безпосередньо зв'язане з покращанням роботи компанії та збільшенням вартості компанії; збільшення можливостей компанії ефективно конкурувати на ринку своєї продукції; збільшення привабливості для внутрішніх та іноземних інвесторів, що приводить до зниження вартості капіталу.

На відміну від приватного сектора державний сектор має багато застережень та перепон, зумовлених, переважно, безпековими ризиками. Реалізація ж державою прав власника потребує ретельного законодавчого забезпечення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом правові проблеми управління в окремих видах корпоративних утворень розглядалися, зокрема, у докторській дисертації Бориса Шуби (2014) та кандидатській дисертації Андрія Мягкого (2017).

Борис Шуба досліджував теоретико-правові засади удосконалення господарського управління корпоративними відносинами. Зокрема: економічний зміст управління корпоративними відносинами; корпоративні відносини й управління ними в Україні та зарубіжжі; моделі господарського управління корпоративними відносинами; удосконалення понятійного апарату господарського управління корпоративними відносинами; системний підхід до вдосконалення господарського управління корпоративними відносинами; правові засади вдосконалення господарського управління корпоративними відносинами; господарсько-правову відповідальність учасників корпоративних відносин, а також майнову відповідальність учасників товариства перед кредиторами [1].

Більш пізня праця Андрія Мягкого теж відображала питання вдосконалення господарського управління корпоративними відносинами та була комплексним дослідженням правового забезпечення корпоративного управління в Україні. Зокрема щодо: поняття корпоративного управління, а також його співвідношення з поняттям корпоративного контролю; історичних аспектів становлення та розвитку вказаного інституту з виділенням етапів становлення вітчизняного законодавства у досліджуваній проблематиці. Великий акцент був зроблений на зарубіжному законодавстві з корпоративного управління та обґрунтовано на його основі конкретні напрями удосконалення вітчизняної правової бази. Не обійшов він питання особливостей порядку створення окремих органів корпорації, де було сформульовано питання виключної компетенції кожного з них. Автором було визначено поняття контролю у корпоративному секторі з обґрунтуванням відповідних законодавчих пропозицій та встановлено форми контролю за діяльністю виконавчого органу господарського товариства [2].

Як ми бачимо дві роботи на різних рівнях розкривали подібну тематику і вона щоразу потребувала такого дослідження. Зміни відбуваються в суспільстві, в корпораціях, в їх управлінні, а тому питання знову постало. Цього разу його вчергове намагаємося вирішити на законодавчому рівні, що в подальшому постане як нове підґрунтя для дослідників права.

Метою статті є аналіз пропозицій законотворців щодо вдосконалення корпоративного управління юридичних осіб, акціонером (засновником, учасником) яких є держава.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна виявила бажання приєднатися до ЄС, подала заявку на членство до Ради з метою оцінки здатності заявника відповідати Копенгагенським критеріям. Під час переговорів Комісія традиційно стежить за прогресом кандидата у застосуванні законодавства ЄС та виконанні інших своїх зобов'язань, включаючи будь-які контрольні вимоги, дає кандидату додаткові вказівки, оскільки він бере на себе обов'язки членства, а також гарантує поточним членам, що кандидат відповідає умовам для приєднання.

Для приведення у відповідність до Керівних принципів корпоративного управління ОЕСР [3] законодавства України у Верховній Раді України було зареєстровано Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення корпоративного управління юридичних осіб, акціонером (засновником, учасником) яких є держава (5593-д від 06.07.2021) [4]. Проектом Закону пропонується внести зміни до Господарського кодексу (далі – ГК) України [5], Цивільного Кодексу (далі –

ЦК) України [6], а також законів України «Про управління об'єктами державної власності» [7], «Про акціонерні товариства» [8], «Про Кабінет Міністрів України» [9], «Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту» [10], «Про особливості утворення акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування» [11] та «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [12].

Перша новація, що пропонується: фидуціарність обов'язків вищого менеджмента. Фидуціарність не є новою. Вона походить з римського права, а сучасну теорію детально описано в статті Євгена Харитонова, присвяченій теорії фидуціарних відносин усередині корпорації, яка на сьогоднішній день викликає велику кількість питань у сучасному корпоративному законодавстві держав-членів ЄС та праві ЄС [13]. Зокрема, чи потрібна конструкція фидуціарних відносин у корпорації; що є фидуціарні відносини у корпоративному праві; що входить у фидуцію; як співвідносяться добросовісність та фидуціарність; хто всередині корпорації є фидуціаром, а хто фидуціантом – відповідь на які дозволить розібратися в суті цього правового інституту та визначити його роль у корпоративному праві. Відсутність уніфікованого підходу породжує різне розуміння цього правового явища. Відмінність у розумінні фидуціарних обов'язків у корпоративному праві демонструється і в доктринальних позиціях, і в правозастосовчій практиці, і в самому законодавстві.

Лариса Рогач, суддя Великої Палати Верховного Суду, у Пілотному рішенні ВП ВС від 25.05.2021 (справа № 910/11027/18) також подає роз'яснення про фидуціарні обов'язки: 1) обов'язок дбайливого ставлення (діяти добросовісно на користь розвитку підприємства, приділяючи достатньо часу, зусиль і професійних навичок управлінню ним) та обов'язок лояльності (уникати конфлікту інтересів і діяти під час ухвалення рішень щодо діяльності підприємства лише в інтересах останнього); 2) діяти не лише в межах своїх повноважень, але й добросовісно і розумно, в найкращих інтересах товариства суд виходить з презумпції, що така посадова особа діяла в найкращих інтересах товариства; її рішення були незалежними та обґрунтованими; 3) її фидуціарні обов'язки були виконані належним чином – але ця презумпція може бути спростована позивачем [14].

Підприємництво – це ризикована діяльність. Часто власник приватного підприємства йде свідомо на необґрунтовані ризикові операції (на початку), здобуваючи максимальні бонуси (в кінці). Держава може мінімізувати ризики, не вкладатися у ризикові операції, але отримати мінуси навіть за найсприятливіших умов, бо ринок потребує ризиків. Чи можна тоді говорити, що дбайливість менеджмента держпідприємства може додати прибутку? Можливо, так. Але це виняткові випадки.

Друге. Дуже сумнівною є пропозиція усунути Фонд державного майна України від організації продажу нерухомого майна. Є багато питань до цього Фонду, але повне усунення його від процесів обігу нерухомості держави може спричинити хаос та породити масу позовів з цих питань.

У проєкті фактично пропонується трирівнева класифікація режиму майна:

- 1) вільний обіг: усе, що коштує до 10 % вартості активів;
- 2) середній обіг: усе, що коштує від 10 до 25 % вартості активів;
- 3) суворий обіг: усе, що коштує від 25 % вартості активів.

Вільний обіг передбачає, що розпоряджатися в інший спосіб майном, що належить до основних фондів, державне комерційне підприємство має право лише у межах повноважень та у спосіб, що передбачені ГК, ЦК та іншими законами України.

Середній обіг передбачає права персоналу про продаж виключно на електронних аукціонах та за рішенням наглядової ради такого державного комерційного підприємства.

Суворий обіг передбачає відчуження за рішенням органу, до сфери управління якого належить державне комерційне підприємство.

Проєктом пропонується виключити з ГК України поняття «амортизаційний фонд». За визначенням Амортизаційний фонд (англ. sinking fund; нім. Amortisationsfonds) – цільовий фонд накопичення фінансових коштів, який утворюється за рахунок амортизаційних відрахувань і призначається для відтворення основних фондів (устаткування, машин, будівель тощо), котрі в процесі виробництва піддаються фізичному та моральному зносу, через що втрачають частину споживної вартості [15]. ДСТУ 2962-94 також передбачає такий фонд [16].

Фактично його створення передбачає, що підприємство не потребуватиме дотацій, а буде самовідновлюватися з нього. Ліквідовуючи один із базових (амортизаційний) фонд ми маємо розуміти, що підприємство йтиме двома шляхами: ліквідація або дотація. Жоден з них не передбачає розвитку.

Далі ще гірше. Для посадових осіб, що будуть керувати державними підприємствами, спрощується навіть питання відшкодування збитків. Пропонується, що ці посадові особи відповідатимуть за збитки, завдані ними господарському товариству у порядку та у випадках, *передбачених законом*. Формулювання невинне та правильне, але не несе того навантаження, що є в чинній статті 89 ГК України щодо відшкодування збитків, завданих посадовою особою господарському товариству її діями (бездіяльністю), у разі, якщо такі збитки були завдані: 1) діями, вчиненими посадовою особою з перевищенням або зловживанням службовими повноваженнями; 2) діями посадової особи, вчиненими з порушенням порядку їх попереднього погодження або іншої процедури прийняття рішень щодо вчинення подібних дій, встановленої установчими документами товариства; 3) діями посадової особи, вчиненими з дотриманням порядку їх попереднього погодження або іншої процедури прийняття рішень щодо вчинення відповідних дій,

встановленою товариством, але для отримання такого погодження та/або дотримання процедури прийняття рішень посадова особа товариства подала недостовірну інформацію; 4) бездіяльністю посадової особи у випадку, коли вона була зобов'язана вчинити певні дії відповідно до покладених на неї обов'язків; 5) іншими винними діями посадової особи.

Невиправданою та неповноцінною є заміна ч. 4 ст. 91 ЦК України «Якщо члени органу юридичної особи та інші особи, які відповідно до закону чи установчих документів виступають від імені юридичної особи, порушують свої обов'язки щодо представництва, вони несуть солідарну відповідальність за збитки, завдані ними юридичній особі» на ч. 9 ст. 92-1 «Посадові особи юридичної особи несуть відповідальність за збитки, завдані юридичній особі їхніми діями (бездіяльністю), у порядку, передбаченому законом, якщо буде доведено, що вони діяли у порушення обов'язків, передбачених цією статтею. При цьому, у колегіальному органі члени, які голосували за рішення, що призвело до завдання збитків юридичній особі, несуть солідарну відповідальність».

Проектом пропонується застосовувати солідарну відповідальність лише до відповідальних за прийняття колегіальних рішень. Особа, яка здійснюватиме представництво юридичної особи і завдасть їй збитків, мабуть притягуватиметься до матеріальної відповідальності. Швидше за все це буде механізм, заснований на нормах КзПП. Можливо, загальний механізм цивільно-правової відповідальності. Практика покаже.

Висновки. Фідуціарність – це добре, але чи принесе вона бажані результати при прийнятті закону? Сумнівно. У проєкті фактично пропонується трирівнева класифікація режиму майна: вільний обіг: усе, що коштує до 10 % вартості активів; середній обіг: усе, що коштує від 10 до 25 % вартості активів; суворий обіг: усе, що коштує від 25 % вартості активів. Усі рівні виключають контроль Фонду державного майна за цим майном. Ліквідовуючи один із базових (амортизаційний) фонд ми маємо розуміти, що підприємство йтиме двома шляхами: ліквідація або дотація. Проєкт закону передбачає не розвиток підприємств, а їх знищення. Сумнівим є також скасування прямої норми про відповідальність посадових осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Шуба Б. В. Теоретико-правові засади вдосконалення господарського управління корпоративними відносинами: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2014. 32 с.
2. Мягкий А. В. Корпоративне управління за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2017. 20 с.
3. Керівні принципи ОЕСР щодо корпоративного врядування на підприємствах державної форми власності, Редакція 2015 року, OECD Publishing, Paris. 2019. URL: <https://doi.org/10.1787/9789264312906-uk>.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення корпоративного управління юридичних осіб, акціонером (засновником, учасником) яких є держава: Проєкт Закону, реєстраційний № 5593-д від 06.07.2021. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72440.
5. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
6. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
7. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21 вересня 2006 року № 185-V. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/185-16/>
8. Про акціонерні товариства: Закон України від 27 липня 2022 року № 2465-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#n1985>.
9. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>.
10. Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту: Закон України від 24.03.2022 № 2154-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2154-20#Text>.
11. Про особливості утворення акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування: Закон України від 23 лютого 2012 року № 4442-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4442-17#Text>.
12. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 6 лютого 2018 року № 2275-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>.
13. Харитонов Є. О. Фідуціарні обов'язки учасників корпоративних відносин в праві ЄС та законодавстві держав-членів ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 731-734. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/177>.
14. Рогач Л. Деякі питання вирішення правових проблем у спорах щодо відповідальності пов'язаних з банком осіб за шкоду, завдану банку Пілотне рішення ВП ВС від 25.05.2021 справа № 910/11027/18. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/prezent_rogach_bank_spori.pdf.
15. Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / за ред. В. С. Білецького. Д., 2004. Т. 1: А–К. 640 с.
16. ДСТУ 2962-94. Організація промислового виробництва. Облік, аналіз та планування на промисловому підприємстві. Терміни та визначення. К.: Держстандарт України, 1995. 52 с.

REFERENCES:

1. Shuba, B.V. (2014). Teoretyko-pravovi zasady vdoskonalennia hospodarskoho upravlinnia korporatyvnymi vidnosynamy. [Theoretical and legal principles of improving the economic management of corporate relations]. *Avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk 12.00.04.* 32. [in Ukrainian].
2. Miahkyi, A.V. (2017). Korporatyvne upravlinnia za zakonodavstvom Ukrainy. [Corporate governance according to the legislation of Ukraine]. *Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk 12.00.04.* 20. [in Ukrainian].
3. Kerivni pryntsyipy OIECP shchodo korporatyvnoho vriaduvannia na pidpriemstvakh derzhavnoi formy vlasnosti, Redaktsiia 2015 roku. (2019). [OECD Guidelines on Corporate Governance at State-Owned Enterprises, 2015 Edition]. *OECD Publishing*. Retrieved from: <https://doi.org/10.1787/9789264312906-uk> [in Ukrainian].
4. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia korporatyvnoho upravlinnia yurydychnykh osib, aktsionerom (zasnovnykom, uchasnykom) yakykh ye derzhava. (2021, July 6). [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement of corporate governance of legal entities whose shareholder (founder, participant) is the state]. *Proekt Zakonu № 5593-d*. Retrieved from: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72440 [in Ukrainian].
5. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (1991, November 6). [Economic Procedural Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 1798-XII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> [in Ukrainian].
6. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2004, March 18). [Civil Procedure Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 1618-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].
7. Pro upravlinnia ob'ekty derzhavnoi vlasnosti. (2006, September 21). [On the management of state-owned objects]. *Zakon Ukrainy № 185-V*. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/185-16/> [in Ukrainian].
8. Pro aktsionerni tovarystva. (2022, July 27). [On joint stock companies]. *Zakon Ukrainy № 2465-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#n1985> [in Ukrainian].
9. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy. (2014, February 27). [On the Cabinet of Ministers of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 794-VII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> [in Ukrainian].
10. Pro zabezpechennia masshtabnoi ekspansii eksportu tovariv (robit, posluh) ukrainskoho pokhodzhennia shliakhom strakhuvannia, harantuvannia ta zdeshevlennia kredytuvannia eksportu. (2022, March 24). [On ensuring the large-scale expansion of the export of goods (works, services) of Ukrainian origin by means of insurance, guarantees and cheaper export crediting]. *Zakon Ukrainy № 2154-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2154-20#Text> [in Ukrainian].
11. Pro osoblyvosti utvorennia aktsionernoho tovarystva zaliznychnoho transportu zahalnoho korystuvannia. (2012, February 23). [On the peculiarities of the formation of a joint-stock company of public railway transport]. *Zakon Ukrainy № 4442-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4442-17#Text> [in Ukrainian].
12. Pro tovarystva z obmezhenoiu ta dodatkovoiu vidpovidalnistiu. (2018, February 6). [On limited and additional liability companies]. *Zakon Ukrainy № 2275-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text> [in Ukrainian].
13. Kharytonov, Ye.O. (2023). Fidutsiami oboviazky uchasnykiv korporatyvnykh vidnosyn v pravi YeS ta zakonodavstvi derzhav-chleniv YeS. [Fiduciary duties of participants in corporate relations in EU law and legislation of EU member states]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. №10.* 731-734. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/177> [in Ukrainian].
14. Rohach, L. (2021, May 25). Deiaki pytannia vyrishennia pravovykh problem u sporakh shchodo vidpovidalnosti poviazanykh z bankom osib za shkodu, zavdanu banku. [Some issues of solving legal problems in disputes regarding the liability of persons connected with the bank for damage caused to the bank]. *Pilotne rishennia VP VS sprava № 910/11027/18*. Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/prezent_rogach_bank_spori.pdf [in Ukrainian].
15. Biletskyi, V.S. (Ed.). (2004). Mala hirnycha entsyklopediia u 3 t. [Small mining encyclopedia in 3 volumes.]. (T. 1. A--K.). 640. [in Ukrainian].
16. Orhanizatsiia promysloвого vyrobnytstva. Oblik, analiz ta planuvannia na promyslovomu pidpriemstvi. Terminy ta vyznachennia. [Organization of industrial production. Accounting, analysis and planning at an industrial enterprise. Terms and definitions]. (1995). DSTU 2962-94. Derzhstandart Ukrainy. 52. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 9.11.2023

Гапонов Олександр Олександрович,

доктор філософії

Генеральний директор ТОВ «Ексклюзив консалтинг груп»

e-mail: alex@ecg.ua

<https://orcid.org/0000-0002-7778-673X>

СФЕРА ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Сфера транспортної інфраструктури як об'єкт адміністративно-правового дослідження заслуговує на особливу увагу через своє стратегічне значення для національної економіки та безпеки. Адміністративно-правове регулювання в цій сфері охоплює широкий спектр питань, від розвитку та управління транспортною інфраструктурою до забезпечення її безпеки та ефективності.

Вивчення чинного законодавства, що регулює транспортну інфраструктуру, включаючи закони, нормативні акти, міжнародні угоди, які впливають на розвиток та експлуатацію різних видів транспорту. Аналіз організаційних структур, які здійснюють управління та нагляд за транспортною інфраструктурою, включаючи міністерства, відомства, агенції та їх взаємодії на національному та регіональному рівнях.

Важливою складовою є вивчення впливу транспортної інфраструктури на довкілля та заходи, спрямовані на мінімізацію цього впливу, включаючи реалізацію екологічних стандартів та впровадження "зелених" технологій. Дослідження доступності транспортних послуг для різних верств населення, включаючи механізми забезпечення рівного доступу до транспортних послуг, особливо для маломобільних груп.

Такі дослідження можуть допомогти не тільки в удосконаленні існуючих норм і практик, але й в формуванні стратегічних напрямків розвитку транспортної інфраструктури в Україні, забезпечуючи її стійкість, ефективність і безпеку.

Відзначено, що забезпечення транспортної безпеки є критично важливим для ефективної оборони, стабільності та відновлення країни у воєнний та післявоєнний періоди. Це вимагає координованих зусиль на усіх рівнях уряду та залучення адекватних ресурсів для підтримки стійкості та ефективності транспортної системи.

Визначено, що транспортна інфраструктура - це комплексна система, яка включає всі види транспорту (автомобільний, залізничний, водний, повітряний, трубопровідний) та відповідні шляхи сполучення, яка обумовлюється інтегрованою мережею фізичних і логістичних елементів, таких як транспортні засоби, дороги, мости, тунелі, аеропорти, вокзали, порти та інші вузлові точки. Вона також включає інфраструктуру підтримки, як-от сервісні та ремонтні центри, логістичні комплекси, що сприяють ефективному управлінню, обслуговуванню та керуванню транспортними потоками. Транспортна інфраструктура відіграє ключову роль у зв'язуванні виробничих та споживчих ринків, сприяючи соціально-економічному розвитку та інтеграції регіонів у єдине економічне середовище, а також забезпечує мобільність і доступність послуг для громадянського населення і господарської діяльності.

Ключові слова: транспортна інфраструктура, транспорт, національна безпека, наукове дослідження, види транспорту.

Gaponov O. THE FIELD OF TRANSPORT INFRASTRUCTURE AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RESEARCH

The field of transport infrastructure as an object of administrative and legal research deserves special attention due to its strategic importance for the national economy and security. Administrative and legal regulation in this area covers a wide range of issues, from the development and management of transport infrastructure to ensuring its safety and efficiency.

Study of current legislation governing transportation infrastructure, including laws, regulations, and international agreements that affect the development and operation of various modes of transportation. Analysis of organizational structures that manage and oversee transport infrastructure, including ministries, departments, agencies and their interactions at the national and regional levels.

An important component is the study of the impact of transport infrastructure on the environment and measures aimed at minimizing this impact, including the implementation of environmental standards and the introduction of "green" technologies. Research on the accessibility of transport services for different segments of the population, including mechanisms for ensuring equal access to transport services, especially for groups with reduced mobility.

Such studies can help not only in improving existing norms and practices, but also in forming strategic directions for the development of transport infrastructure in Ukraine, ensuring its stability, efficiency and safety.

It was noted that ensuring transport security is critically important for effective defense, stability and recovery of the country in the war and post-war periods. This requires a coordinated effort at all levels of government and adequate resources to maintain the sustainability and efficiency of the transportation system.

It was determined that transport infrastructure is a complex system that includes all types of transport (road, rail, water, air, pipeline) and the corresponding means of communication, which is determined by an integrated network of physical and logistical elements, such as vehicles, roads, bridges, tunnels, airports, train stations, ports and other hubs. It also includes supporting infrastructure, such as service and repair centers, logistics complexes, which contribute to the effective management, maintenance and management of traffic flows. Transport infrastructure plays a key role in connecting production and consumer markets, contributing to the socio-economic development and integration of regions into a single economic environment, and also ensures

mobility and availability of services for the civil population and economic activity.

Key words: transport infrastructure, transport, national security, scientific research, types of transport.

Постановка проблеми. Постановка проблеми у сфері транспортної інфраструктури в Україні висвітлює ряд викликів та необхідностей, які потребують уваги дослідників, політиків та інженерів. Наступні аспекти окреслюють основні проблемні поля, що потребують вирішення: 1) застаріла та недостатня інфраструктура. Багато частин транспортної інфраструктури в Україні застарілі та потребують модернізації. Це стосується залізничних ліній, автомобільних доріг, мостів та тунелів, які часто не відповідають сучасним стандартам безпеки та ефективності. 2) недостатнє фінансування. Інвестиції в транспортну інфраструктуру часто недостатні для забезпечення її належного розвитку та обслуговування. Це призводить до відставання від потреб населення і економіки, а також створює перешкоди для інтеграції в європейські та світові транспортні мережі. 3) безпека транспорту. Проблеми безпеки залишаються критично важливими, враховуючи високу аварійність на дорогах та застаріле обладнання на залізницях. Потрібні додаткові заходи для підвищення безпеки пасажирських та вантажних перевезень. 4) транспортна галузь є значним джерелом викидів парникових газів. Вирішення цієї проблеми вимагає впровадження екологічно чистих технологій, таких як електротранспорт та використання альтернативних видів палива. 5) проблеми управління та корупція у сфері транспортних проектів знижують ефективність використання ресурсів та підривають довіру громадськості до державних інституцій. 6) вплив глобальних криз та воєнних конфліктів. Зовнішні виклики, такі як військові конфлікти або глобальні економічні кризи, можуть суттєво впливати на функціонування транспортної інфраструктури, вимагаючи оперативних дій для адаптації та забезпечення стійкості.

Розробка ефективних рішень для цих проблем вимагає комплексного підходу, що поєднує правове регулювання, інвестиції, наукові дослідження та міжнародне співробітництво, що забезпечить сталий розвиток транспортної інфраструктури в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання розвитку транспортної інфраструктури досліджувались І.П. Садловською, Н.М. Бондар, О.М. Ложачевською, П.Ю. Беленьким, Ю.С. Пашенко, Н.В.Кудрицька, М.І. Коглубай, М.Т. Примачев, І.М. Аксьонов, С.І. Дорогунцов, О.Г. Кірдіна, Н.І. Богомолова, Ю.Ф. Кулаєв та ін.

Метою статті є розкриття сфери транспортної інфраструктури як об'єкту адміністративно-правового дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ряд авторів по-різному визначають поняття «транспорт». Л.В. Канторович визначає транспорт аналогічно вищесказаному як одну з найважливіших галузей народного господарства, яка створює необхідні умови для функціонування і розвитку всієї економіки, впливає на кінцеві результати практично у всіх галузях народного господарства, і є важливим фактором підвищення ефективності [2]. Й.Р. Гілецький, Р.Р. Сливка та М.М. Богочович також трактують транспорт як специфічну галузь господарства, що не створює, як інші виробничі сектори, нових матеріальних цінностей, оскільки результатом роботи транспорту є переміщення вантажів і людей [3]. Д.В. Зеркалов вважають, що транспорт – це сукупність транспортних засобів; шляхів сполучень; засобів управління та зв'язку; технічних пристроїв та механізмів; споруд [4].

О.Ю. Дубінський зазначає, що поняття «транспорт» доцільно відрізнити від поняття «транспортної системи», яку пропонують визначати як сукупність усіх видів транспорту, пов'язаних між собою з метою задоволення потреб населення і держави в перевезеннях пасажирів і вантажів, і яка складається з транспортних пунктів (невелика залізнична станція, річкова пристань, автостанція, аеропорт), транспортних вузлів і транспортних магістралей; як сукупність усіх видів транспорту, які пов'язані між собою транспортними вузлами тощо. Тому пропонує визначити транспорт у вузькому розумінні як засіб, відповідно до чинного законодавства призначений для переміщення людей, вантажу, ресурсів, інформації, електронних сигналів тощо. Відповідно в широкому значенні транспорт – це невід'ємна стратегічно важлива сфера національної економіки міжгалузевого характеру, орієнтована на задоволення державних, суспільних, особистих громадських, промислово-виробничих чи інших потреб головним чином у перевезенні/переміщенні [1, с.105].

Г.П.Фердман транспортна безпека – це стан захищеності транспортної системи держави від реальних та потенційних загроз, який забезпечує захищеність національних інтересів економіки, стійке функціонування та розвиток транспортної галузі в сучасних умовах та на перспективу. Автор доводить, що транспортна безпека є елементом національної безпеки: «діяльність транспортного комплексу країни виходить далеко за рамки чисто економічних задач і значною мірою визначає рівень функціонування підприємств, всіх сфер життєдіяльності суспільства та держави. Крім того, транспортна безпека не може існувати поза рамками національної безпеки. Як частина єдиного цілого, вона несе в собі спадковість концептуальних підходів щодо забезпечення безпеки країни на мікро- і макрорівнях, нерозривність взаємозв'язків, спільність принципів і методів. Причому транспортна безпека об'єктивно має свої особливості і специфіку, що відображає галузеву спрямованість і визначальне її місце, роль і значення в структурі національної безпеки. У зв'язку з цим, враховуючи безперервно зростаючу роль транспортної інфраструктури, варто виділити транспортну безпеку як важливого самостійного виду національної безпеки [5, с.233-234].

На нашу думку, транспортна безпека є елементом національної безпеки, особливо в умовах воєнного стану. З огляду на те, що: 1) ефективність військових операцій залежить від своєчасного та надійного пересування військ, обладнання, зброї та боєприпасів. Без належно захищених та ефективно керованих транспортних шляхів, це пересування може бути затримано або зірвано, що негативно вплине на обороноздатність країни; 2) в умовах воєнного стану критично важливо підтримувати стабільність внутрішнього забезпечення харчами, медикаментами та іншими життєво необхідними ресурсами. Транспортна інфраструктура має забезпечити ефективну логістику та дистрибуцію цих ресурсів серед цивільного населення, що є основою для збереження соціальної стабільності та порядку; 3) в разі загрози або вже відбуваються бойових дій, здатність до швидкої та організованої евакуації цивільного населення з зони конфлікту є ключовою. Транспортна безпека забезпечує, що транспортні засоби та маршрути є безпечними для перевезення людей; 4) транспортні вузли, такі як аеропорти, залізничні станції та порти, часто стають цілями для атак у воєнний час. Забезпечення їх безпеки від саботажу або терористичних атак є важливим для підтримки функціонування держави; 5) після завершення активних воєнних дій, транспортна система відіграє ключову роль у відновленні країни. Відновлення транспортної інфраструктури дозволяє відновити економічну активність, сприяє реінтеграції регіонів та поверненню життя до нормального стану.

Таким чином, забезпечення транспортної безпеки є критично важливим для ефективної оборони, стабільності та відновлення країни у воєнний та післявоєнний періоди. Це вимагає координованих зусиль на усіх рівнях уряду та залучення адекватних ресурсів для підтримки стійкості та ефективності транспортної системи.

Поняття транспортної інфраструктури були предметом наукових робіт О. Фастовець, яка вказує, що транспортна інфраструктура включає до свого складу шляхи сполучення (автомобільні, залізничні, водні, повітряні тощо), комплекс інженерних споруд, будівель та відповідних пристроїв, який забезпечує функціонування елементів транспортної інфраструктури, а також необхідних засобів транспортування, керування та взаємного зв'язку [6]. О. Пікулик вважає, що транспортна інфраструктура – це сукупність транспортних комунікацій, об'єктів з обслуговування пасажирських і вантажних перевезень, об'єктів технічного обслуговування та ремонту, які забезпечують потреби в наданні транспортних послуг, тобто переміщення вантажів і пасажирів [7]. Л. Медвідь стверджує, що транспортна інфраструктура складається з усіх видів транспорту, з їх частинами і ланками, шляхами сполучення, змінним складом автотранспорту, об'єктами машинного обслуговування і транспортно-логістичними компаніями, що працюють у сфері перевезень людей і вантажів. Транспортна інфраструктура, що є основою транспортного комплексу регіону, сприяє формуванню транспортної мережі і слугує для перевезення вантажів і пасажирів. Вона бере участь у формуванні організаційної структури транспортного комплексу, забезпечуючи ефективне використання транспортних засобів [8]. Транспортна інфраструктура є сполучним елементом між такими секторами економіки, як виробництво і споживання, і включає в себе транспорт (автомобільний, залізничний, водний, трубопровідний, авіаційний) і комунікації всіх видів, а також об'єкти, що обслуговують транспорт і комунікації (вокзали, станції, аеропорти, порти, ремонтні підприємства, депо, станції технічного огляду) [2, с.87].

З огляду на зазначене, вважаємо, що транспортна інфраструктура - це комплексна система, яка включає всі види транспорту (автомобільний, залізничний, водний, повітряний, трубопровідний) та відповідні шляхи сполучення, яка обумовлюється інтегрованою мережею фізичних і логістичних елементів, таких як транспортні засоби, дороги, мости, тунелі, аеропорти, вокзали, порти та інші вузлові точки. Вона також включає інфраструктуру підтримки, як-от сервісні та ремонтні центри, логістичні комплекси, що сприяють ефективному управлінню, обслуговуванню та керуванню транспортними потоками. Транспортна інфраструктура відіграє ключову роль у зв'язуванні виробничих та споживчих ринків, сприяючи соціально-економічному розвитку та інтеграції регіонів у єдине економічне середовище, а також забезпечує мобільність і доступність послуг для громадянського населення і господарської діяльності.

М.В. Бабій, Н.М. Бісовський; С.С. Балацький відзначають, що найбільша питома частка всіх перевезень припадає на автомобільний транспорт, який є найбільш гнучким, але одним з найдорожчих видів транспорту. Друге місце за обсягами перевезень займає залізничний транспорт, далі йде трубопровідний і т.д. Україна, що має значний транспортний потенціал за всіма видами транспорту, з надто великою питомою вагою використовує автомобільні перевезення, тому товари для споживача додають у своїй вартості. Для здешевлення вартості доставки товару потрібно раціонально поєднувати різні види транспорту. Проблема якісної взаємодії видів транспорту для України є ще досить гострою. Відповідно до Державної програми розвитку транспортної системи України відносяться питання розвитку та можливості завантаження таких видів транспорту як морського, річкового тощо. Для використання повного потенціалу вказаних видів транспорту потрібно, перш за все, технічне переоснащення відповідних галузей, застосування новітніх технологій в логістиці транспортних процесів та використання кваліфікованого трудового потенціалу для обслуговування цих процесів [9, с.153].

Рівень розвитку транспортної системи держави - одна з найважливіших ознак її технологічного процесу. За умови інтеграції до європейської та світової економіки, потреба у високо розвинутій транспортній системі дедалі посилюється - вона має стати базисом для ефективного входження України до світового співтовариства та зайняти в ньому місце, яке б відповідало рівню успішної держави. Протягом останніх років

транспортна галузь України зазнала суттєвих змін і на даний момент знаходиться в активній стадії переформування. Однак в умовах воєнного стану її розвиток не те що сповільнився, а навпаки регресує.

На сьогодні, через відсутність координації при плануванні промислово-складської та транспортно-логістичних зон в країні сформувалось розсіяне та неефективне розміщення транспортно-логістичних центрів. Така ситуація призвела до значного росту витрат у сфері виробництва та послуг, за рахунок чого сповільнилось зростання всіх галузей економіки країни. Крім того, Україна має всі можливості для розвитку свого транзитного потенціалу на міжнародному ринку, однак вона не може скористатися даними перевагами через низький розвиток логістичної інфраструктури, в тому числі і логістичних центрів. Транзитний потенціал дав би можливість збільшити зовнішньоекономічні показники, тобто підвищити темпи росту експорту товарів до країн Азії та Європи. Рациональне використання логістичних та транспортних можливостей призведе до більш стабільного розвитку всієї транспортно-логістичної інфраструктури країни та підвищить її конкурентоспроможність на міжнародному транспортному ринку. Різне зростання ринку торгівлі призводить до необхідності розвитку послуг транспортної і складської логістики, які поєднані в єдиному логістичному комплексі - логістичному центрі. Автор акцентує увагу на необхідності створення мережі масштабних мультимодальних транспортно-логістичних центрів та злагоджена робота всіх учасників логістичного ланцюжка призведе до безперервності просування товаро-матеріальних потоків по всій країні та за її межами, забезпечить розвиток контейнерних перевезень, високий рівень транспортно-логістичного сервісу, відповідно до міжнародних стандартів, дозволить значно скоротити час та витрати в процесі доставки вантажів та знизити витрати на посередників, підвищити рівень зовнішнь-торгівельних зв'язків, залучити іноземних інвесторів на розвиток транспортної інфраструктури, забезпечити найбільш повне задоволення споживачів в якості надання послуг [10].

Розглядаючи перспективні види транспорту в Україні, можна виділити кілька ключових напрямків, які обіцяють значний потенціал розвитку на основі поточних тенденцій, інфраструктурних проєктів, а також стратегічних ініціатив уряду:

1) залізничний транспорт. Завдяки своїй здатності переміщати великі об'єми вантажів та пасажирів з високою ефективністю та низьким впливом на довкілля, залізничний транспорт залишається одним з найбільш перспективних напрямків. Модернізація залізниць, включно з електрифікацією та введенням швидкісних поїздів, може значно підвищити його ефективність;

2) електромобільність. З огляду на глобальні тенденції до зниження викидів вуглецю, розвиток електромобільності в Україні має великі перспективи. Зростання кількості зарядних станцій і урядові стимули для власників електромобілів сприяють популяризації цього виду транспорту;

3) міський громадський транспорт. Велике значення має модернізація та розширення мереж метрополітенів, трамваїв та тролейбусів, особливо в великих містах. Розвиток комфортабельного та ефективного міського громадського транспорту може значно підвищити його привабливість для населення;

4) водний транспорт. Україна має великий потенціал для розвитку річкового та морського транспорту завдяки своєму географічному розташуванню. Модернізація портової інфраструктури та покращення навігації по основних річках можуть зробити водний транспорт більш ефективним та екологічним варіантом для вантажних перевезень;

5) повітряний транспорт. Покращення аеропортової інфраструктури та збільшення кількості міжнародних та внутрішніх рейсів можуть значно підвищити конкурентоспроможність України у сфері авіаційних перевезень. Розвиток лоукост-перевезень та нові авіаційні угоди також відіграють важливу роль.

Ці види транспорту мають потенціал не тільки підвищити мобільність населення та ефективність вантажних перевезень, але й забезпечити більшу інтеграцію України в міжнародні транспортні мережі, сприяючи економічному розвитку та поліпшенню екологічної ситуації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Дубінський О.Ю. Аналіз сутності поняття транспорту і Єдиній транспортній системі України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2018. № 1 (35). С.102-107.

2. Лавренюк (Ігнатова) Н. Поняття транспортної інфраструктури в умовах інтеграційних процесів України. *Юридичний вісник*. 2018. №4. С.82-88. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v4_2018/15.pdf

3. Гілецький Й.Р. Географія: Довідник / Й.Р. Гілецький, Р.Р. Сливка, М.М. Богович. Харків: Ранок, 2008. 480 с.

4. Основи економіки транспорту: Курс лекцій для студентів денної та заочної форм навчання напряму підготовки 27 Транспорт з професійною орієнтацією на спеціальність 275 Транспортні технології (за видами) / Попович П.В., Шевчук О.С., Гаврон Н.Б. Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, Тернопіль, 2017. 147 с.

5. Фердман Г. П. Сутність поняття транспортної безпеки: державно-управлінський аспект. *Право та державне управління*. 2020. №2. С.231-237. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2020/2_2020.pdf#page=231

6. Фастовець О.О. Розвиток транспортної системи з найдавніших часів до початку ХХ ст. як чинник виникнення туристичної галузі. *Туристично-краєзнавчі дослідження*. Київ : Держ. підприємство «Національна туристична організація», 2002. Вип. 4. С. 418–443.

7. Пікулик О.Б. Пріоритетні напрями розвитку транспортної системи Західного регіону України в умовах європейської інтеграції. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. 2008. № 7. С. 284–291. (Серія: Економічні науки).

8. Медвідь Л.І. Транспортна інфраструктура як важливий чинник розвитку туристичної галузі регіону. *Геополітика і екогеодинаміка регіонів*. 2014. № 10. С. 154–157.

9. Бабій М.В., Бісовський Н.М., Балацький С.С. Аналіз проблематики при взаємодії видів транспорту. *Актуальні задачі сучасних технологій*: мат. ІХ Міжн. наук.-техн. конф. молодих учених та студентів. (м. Тернопіль, 25-26 листопада 2020 р.). URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/34476/2/APMT_2020v1_Babii_M-Analysis_of_problems_in_the_interaction_153.pdf

10. Корнійко Я.Р. Сучасний розвиток транспортної системи України. URL: <https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/3092>

REFERENCES:

1. Dubinskyi, O.Iu. (2018). Analiz sutnosti poniattia transportu i Yedynii transportnoi systemi Ukrainy. [Analysis of the essence of the concept of transport and the Unified Transport System of Ukraine], *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka*. № 1 (35). 102-107. [in Ukrainian].

2. Lavreniuk (Ihnatova), N. (2018). Poniattia transportnoi infrastruktury v umovakh intehratsiinykh protsesiv Ukrainy. [Concept of transport infrastructure in terms of integration processes of Ukraine]. *Yurydychnyi visnyk*. №4. 82-88. Retrieved from: http://yurvisnyk.in.ua/v4_2018/15.pdf [in Ukrainian].

3. Hiletskyi, Y.R. Slyvka, R.R., Bohovych M.M. (2008). Neohrafiia: Dovidnyk. [Geography: Handbook]. 480. [in Ukrainian].

4. Popovych, P.V., Shevchuk, O.S., Havron, N.B. (2017). Osnovy ekonomiky transportu: Kurs lektsii dlia studentiv dennoi ta zaochnoi form navchannia napriam pidhotovky 27 Transport z profesiinoiu orientatsiieiu na spetsialnist 275 Transportni tekhnolohii (za vydamy). [Basics of transport economics: Course of lectures for full-time and part-time students in the field of study 27 Transport with a professional focus on the specialty 275 Transport technologies (by types)]. Ternopilskiy natsionalnyi tekhnichnyi universytet imeni Ivana Puliuia. 147. [in Ukrainian].

5. Ferdman, H. P. (2020). Sutnist poniattia transportnoi bezpeky: derzhavno-upravlinskyi aspekt. [The essence of the concept of transport safety: the state-management aspect]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. №2. 231-237. Retrieved from: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2020/2_2020.pdf#page=231 [in Ukrainian].

6. Fastovets, O.O. (2002). Rozvytok transportnoi systemy z naidavnishykh chasiv do pochatku KhKh st. yak chynnyk vynykнення turystychnoi haluzi. [Development of the transport system from the earliest times to the beginning of the 20th century. as a factor in the emergence of the tourism industry]. *Turystychno-kraieznavchi doslidzhennia*. Vyp. 4. 418–443. [in Ukrainian].

7. Pikulyk, O.B. (2008). Priorytetni napriamy rozvytku transportnoi systemy Zakhidnoho rehionu Ukrainy v umovakh yevropeiskoi intehratsii. [Priority areas of development of the transport system of the Western region of Ukraine in the conditions of European integration]. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky (Serii: Ekonomichni nauky)*. № 7. 284–291. [in Ukrainian].

8. Medvid, L.I. (2014). Transportna infrastruktura yak vazhlyvyi chynnyk rozvytku turystychnoi haluzi rehionu. [Transport infrastructure as an important factor in the development of the tourism industry in the region]. *Heopolityka i ekoheodynamika rehioniv*. № 10. 154–157. [in Ukrainian].

9. Babii, M.V., Bisovskyi, N.M., Balatskyi, S.S. (2020). Analiz problematyky pry vzaiemodii vydiv transportu. [Analysis of problems in the interaction of modes of transport]. *Aktualni zadachi suchasnykh tekhnolohii: mat. IX Mizhn. nauk.-tekhn. konf. molodykh uchenykh ta studentiv. (m. Ternopil, 25-26 lystopada 2020 r.)*. Retrieved from: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/34476/2/APMT_2020v1_Babii_M-Analysis_of_problems_in_the_interaction_153.pdf

10. Korniiiko, Ya.R. (2012). Suchasnyi rozvytok transportnoi systemy Ukrainy. [Modern development of the transport system of Ukraine]. *Problemy pidvyshchennia efektyvnosti infrastruktury*. №35. Retrieved from: <https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/3092>

Стаття надійшла до редакції: 9.11.2023

УДК 342. 951

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-316-322

Батрин Олеся Василівна,

кандидат юридичних наук,

суддя Печерського районного суду міста Києва

e-mail: mysha-s@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-9798-201X>

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЛІЦЕНЗІЙНИХ УМОВ ПРОВАДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З МЕДИЧНОЇ ПРАКТИКИ

Наукова стаття присвячена особливостям правового регулювання державного нагляду за дотриманням ліцензійних умов медичної практики. Досліджено норми законодавчих і підзаконних актів, які регулюють порядок проведення заходів державного нагляду за дотриманням ліцензійних умов медичної практики. Вивчено праці правознавців, які досліджували правовідносини у сфері державного нагляду та правового регулювання медичної практики. Сформульовано рекомендації щодо внесення змін до чинного законодавства.

Запропоновано визначення державного нагляду за дотриманням ліцензійних умов медичної практики як діяльності уповноважених посадових осіб МОЗ України по контролю за дотриманням організаційних, кадрових і технологічних умов медичної практики закладами охорони здоров'я.

Доведено існування певних особливостей державного нагляду за виконанням ліцензійних умов медичної практики порівняно з іншими видами господарської діяльності, а саме: 1) предметом нагляду є дотримання організаційних, кадрових і технологічних вимог ліцензійних умов медичної практики; 2) органом влади, уповноваженим здійснювати заходи державного нагляду, є управління ліцензування і контролю якості медичних послуг МОЗ України; 3) особливі умови здійснення заходів державного нагляду, які закріплені у Порядку контролю якості медичної допомоги, затвердженому наказом МОЗ України; 4) спеціальні критерії для визначення частоти і періодичності планових заходів державного нагляду; 5) особливе коло питань, які досліджуються під час заходу контролю, що встановлені підзаконним актом МОЗ України.

Розроблено пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства. Зокрема, у Положенні про контроль якості медичної допомоги запропоновано уточнити предмет нагляду, підстави для позапланових перевірок і повноваження посадових осіб МОЗ України під час проведення наглядових заходів.

Ключові слова: медична практика, державний нагляд, ліцензійні умови, медична допомога, охорона здоров'я, заклад охорони здоров'я, законодавство у сфері медичної практики, правове регулювання.

Batryn O. SPECIFIC FEATURES OF STATE SUPERVISION OVER COMPLIANCE WITH LICENSING CONDITIONS FOR CONDUCTING ECONOMIC ACTIVITIES IN MEDICAL PRACTICE

The scientific article is devoted to the peculiarities of the legal regulations of state supervision of compliance with licensing conditions of medical practice. The legislative norms and by-laws governing the procedures for overseeing compliance with medical practice licensing conditions have been examined. Legal scholars' works on legal relations in state supervision and legal regulations of medical practice have been examined. Suggestions for amending the existing legislation have been developed.

It is proposed to define the state supervision of compliance with licensing conditions of medical practice as an activity of authorized officials of the Ministry of Health of Ukraine to monitor compliance with organizational, personnel, and technological conditions of medical practice by healthcare institutions.

Certain aspects of state supervision over the fulfillment of licensing conditions for medical practice, compared to other economic activities, have been established. These include 1) supervision focusing on compliance with organizational, personnel, and technological requirements of licensing conditions for medical practice; 2) the Department of Licensing and Quality Control of Medical Services of the Ministry of Health of Ukraine being authorized to conduct state supervision measures; 3) specific conditions for implementing state supervision measures outlined in the Procedure for controlling the quality of medical care, approved by the Ministry of Health of Ukraine; 4) distinct criteria for determining the frequency and periodicity of planned state supervision measures; 5) a specific set of issues investigated during the control measure, as established by the Ministry of Health of Ukraine's regulations.

Several proposals for amendments to the current legislation have been proposed. In particular, the Regulation on quality control of medical care should specify the subject of supervision, the grounds for unscheduled inspections, and the powers of the Ministry of Health officials during supervision activities.

Key words: medical practice, state supervision, licensing conditions, medical assistance, health care, healthcare institution, legislation in medical practice, legal regulation.

Постановка проблеми. Забезпечення охорони здоров'я населення є одним із основних завдань сучасної соціальної держави. Кожен новий заклад охорони здоров'я для здійснення медичної практики повинен отримати відповідну ліцензію. Якість медичної допомоги може бути забезпечена ефективним державним наглядом за дотриманням ліцензійних умов медичної практики. Саме тому порядок здійснення такого нагляду потребує належного правового регулювання. Наведені аргументи обґрунтовують актуальність обраної теми наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми здійснення державного нагляду у різних галузях господарювання достатньо часто стають предметом наукових досліджень. Зокрема, загальні засади державного нагляду вивчали С. Л. Серов, Л. В. Сорока, Н. А. Горбова, С. В. Васильєв. Праці цих науковців дозволили встановити загальні засади державного нагляду у сфері господарювання. Особливості здійснення контрольно-наглядових заходів у галузі охорони здоров'я відображені у працях О. Г. Яреми, О. В. Худошиної, Г. В. Муляр, Ю. М. Павлюченко, А. В. Симонян, В. І. Теремецького та інших вчених. Наприклад, Г. В. Муляр дослідила специфіку державного нагляду за господарською діяльністю у сфері медичної практики, але не сформулювала конкретних рекомендацій щодо вдосконалення законодавства про державний нагляд. О.В.Худошина вивчала критерії ризикованості вчинення порушень законодавства у сфері медичної практики. Водночас вчена не сфокусувалася на особливостях здійснення державного нагляду у цій сфері господарювання. Праці названих науковців, законодавчі та підзаконні акти стали джерельною основою цього дослідження та підґрунтям для формулювання висновків.

Мета статті полягає у визначенні правових засад державного нагляду за дотриманням ліцензійних умов медичної практики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правові засади державного нагляду встановлені Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» (далі – Закон № 877-V). Згідно з абз. 1 ч. 1 ст. 1 Закону № 877-V державним наглядом (контролем) визнається діяльність уповноважених законом органів влади в межах повноважень щодо виявлення і запобігання порушень вимог законодавства суб'єктами господарювання, що здійснюється з метою забезпечення інтересів суспільства [1]. Наведене визначення характеризує державний нагляд, який здійснюється у багатьох галузях господарської діяльності. Зауважимо, що оскільки в тексті Закону № 877-V терміни контроль і нагляд вживаються як синоніми, то під час цього дослідження ми їх також будемо ототожнювати.

Науковці висловлюють різні роздуми щодо сутності, об'єкта і предмета державного нагляду у сфері господарювання. Зокрема, С.Л.Серов стверджує, що нагляд і контроль з боку держави охоплює спостереження за дотриманням господарюючими суб'єктами норм законодавства, виявлення причин порушень законодавства і приведення якості і безпечності продукції відповідно до нормативів [2, с. 127]. Дійсно, сутність державного нагляду полягає не лише у спостереженні за дотриманням ліцензійних умов та законодавства підприємцями. Державний нагляд також охоплює притягнення винуватців до юридичної відповідальності.

Л.В.Сорока наголошує, що нагляд і контроль як елементи системи державних гарантій являють собою комплекс правових, організаційних, інформаційних, інспекційних заходів, що проводяться уповноваженими органами державної влади для виявлення, припинення та запобігання порушенням законодавства. Метою державного нагляду є забезпечення якісної і безпечної підприємницької діяльності, захист інтересів суспільства і держави, безпека навколишнього природного середовища [3, с. 176]. Вказане визначення повною мірою характеризує сутність державного нагляду як засобу регулювання господарської діяльності.

Н.А.Горбова зауважує, що державний контроль полягає у застосуванні таких заходів адміністративного примусу, як попередження, припинення правопорушень, притягнення винуватців до юридичної відповідальності, та відновлення підприємницької діяльності у відповідності до законодавства [4, с. 41]. Так, в результаті державного нагляду до підприємства можуть бути застосовані заходи адміністративної відповідальності та анулювання ліцензії.

Таким чином, державний нагляд передбачає перевірку господарської діяльності підприємств на предмет дотримання вимог законодавства у певній галузі господарювання та застосування заходів відповідальності до порушників. Існують загальні правила щодо порядку, умов і строків проведення державного нагляду, повноважень інспекторів державних служб під час перевірок підприємств у будь-якій сфері господарювання, встановлені Законом № 877-V.

Науковці звертають увагу на особливості здійснення державного нагляду у сфері охорони здоров'я. Зокрема, О. Г. Ярема наголошує, що предметом такого нагляду може бути якість надання медичної допомоги, ліцензійні умови медичної практики, санітарно-епідемічне благополуччя населення, дотримання прав пацієнтів, дотримання трудових гарантій медичних працівників [5, с. 246]. Окремі дослідники вказують, що об'єктами державного нагляду у сфері охорони здоров'я є медичне законодавство, оточуюче навколишнє середовище, нормативи професійної діяльності у галузі охорони здоров'я, процес виробництва лікарських засобів, медичне обслуговування, а також медичні матеріали і технології [6, с. 197]. Зауважимо, що виконання медичними закладами ліцензійних умов медичної практики є одним із предметів державного нагляду (контролю) у сфері охорони здоров'я.

З метою пояснення ролі ліцензійних умов у регулюванні господарської діяльності варто зазначити, що подібні підзаконні акти регулюють вимоги до підприємств та організацій, які бажають отримати ліцензію для здійснення певного виду господарської діяльності. Зокрема, ліцензійні умови господарської діяльності з медичної практики встановлюють організаційні, кадрові, а також технологічні вимоги до закладів охорони здоров'я [7]. Повноваження з видачі ліцензій для здійснення медичної практики належать Міністерству охорони здоров'я (далі – МОЗ) України і закріплені у абз. 28 пп. 10 п. 4 Положення про це міністерство [8]. Засновник нового закладу охорони здоров'я спочатку повинен виконати встановлені ліцензійні умови, а потім

– звертатися для отримання ліцензії у МОЗ України.

І.В.Чеховська та В.І.Теремецький стверджують, що гарантією надання якісних і доступних медичних послуг є ефективний державний нагляд за господарською діяльністю у сфері охорони здоров'я [9, с. 488]. Г.В.Муляр пропонує визначення поняття державного нагляду за медичною практикою як діяльності МОЗ України, яка здійснюється в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням законодавства під час здійснення медичної практики закладами охорони здоров'я та забезпечення інтересів суспільства на отримання якісної медичної допомоги [10, с. 155]. Пропонуємо наведене визначення взяти за основу і спробувати визначити особливості такого нагляду для вдосконалення його правового регулювання.

Підзаконні акти у сфері охорони здоров'я також встановлюють особливості здійснення державного нагляду за медичною практикою. Відповідно до пп. 10 п. 4 Положення про МОЗ України міністерство здійснює контроль і нагляд за додержанням законодавства про охорону здоров'я, а також виконання ліцензійних вимог ліцензійних умов з медичної практики [8]. У структурі МОЗ України функції державного нагляду за дотриманням ліцензійних умов господарської діяльності у сфері медичної практики здійснює управління ліцензування та контролю якості МОЗ України, що передбачено відповідним положенням [11]. Отже, один і той самий орган влади має повноваження щодо видачі ліцензій і контролю за дотриманням ліцензійних умов господарювання з медичної практики. Таким органом є управління ліцензування та контролю якості МОЗ України.

Варто наголосити, що відповідно до абз. 5 ч. 1 ст. 3 Закону № 877-V державний нагляд (контроль) ґрунтується на принципах об'єктивності та неупередженості [1]. В умовах, коли один і той самий підрозділ здійснює і видачу ліцензій, і контроль за виконанням ліцензійних умов важко забезпечити об'єктивність державного нагляду. Виникають корупційні ризики. А вже під час видачі ліцензії посадова особа управління ліцензування МОЗ України може умисно чи з необережності не врахувати недоліки в матеріально-технічній базі ліцензіата, порушення законодавства при підборі персоналу тощо. Є побоювання, що, здійснюючи перевірку дотримання ліцензійних умов, та ж сама посадова особа або її колега з певних причин не помітять аналогічних порушень доки не станеться нещасний випадок або пацієнт не поскаржиться до поліції.

Подібна ситуація спостерігається і в правовідносинах з регулювання фармацевтичної діяльності. С.В.Васильєв звертає увагу, що МОЗ України координує діяльність Державної служби з лікарських засобів та контролю за наркотиками (далі – Держлікслужба), яка видає ліцензії у сфері обігу лікарських засобів та контролює дотримання ліцензійних умов [12, с. 57]. Згідно з Переліком органів ліцензування правом видавати ліцензії на медичну практику користується МОЗ України, а у сфері обігу лікарських засобів – Держлікслужба [13]. Медична і фармацевтична діяльність є спорідненими, регулюються нормами Основ законодавства про охорону здоров'я України. Саме тому для забезпечення об'єктивності і неупередженості державного нагляду за медичною практикою варто передати функції контролю за дотриманням ліцензійних умов реорганізованій Державній службі з лікарських засобів, медичної практики і контролю за наркотиками. Водночас МОЗ України буде виконувати повноваження з видачі ліцензій на фармацевтичну діяльність і медичну практику. Але функція контролю буде відокремлена від тих посадових осіб, які видають ліцензію.

Порядок державного нагляду за дотриманням Ліцензійних умов передбачений відповідним наказом МОЗ України. Згідно з п.п. 4 – 6 Порядку контролю якості медичної допомоги (далі – Порядок) здійснюється внутрішній і зовнішній контроль якості такої допомоги. При цьому одним із напрямів зовнішнього контролю є дотримання ліцензійних умов медичної практики. Зовнішній контроль здійснюється посадовими особами органів влади у межах наданих повноважень [14]. Отже, у цьому нормативно-правовому акті йдеться про діяльність посадових осіб управління ліцензування та контролю якості МОЗ України по перевірці дотримання ліцензійних умов медичної практики в закладах охорони здоров'я.

Зауважимо, що п. 7 Порядку визначає особливий предмет контролю якості медичної допомоги: організація надання та результат медичної допомоги, контроль за реалізацією управлінських рішень, відповідність кваліфікаційним вимогам медичних працівників, забезпечення прав та безпеки пацієнтів [14]. Дійсно, кваліфікаційні вимоги до медичних працівників та дотримання прав пацієнта є частиною кадрових і організаційних вимог ліцензійних умов медичної практики. Водночас незрозуміло, чому серед предмету контролю якості не вказано стан матеріально-технічної бази закладу охорони здоров'я, що є частиною ліцензійних умов.

Ю. М. Павлюченко та А. В. Симонян називають серед порушень ліцензійних умов медичної практики такі проступки, як порушення санітарних норм і права, стандартів медичної допомоги, правил комплектування медичним обладнанням, вимог про надання безоплатної медичної допомоги, розголошення відомостей, що становлять лікарську таємницю тощо [15, с. 51]. Всі перелічені порушення повинні бути враховані у Порядку контролю якості медичної допомоги як предмета державного нагляду.

Зауважимо, що у п. 8 Порядку перелічені випадки проведення такого контролю. До них належать: смерть пацієнтів, розбіжності діагнозів, недотримання закладами охорони здоров'я стандартів медичної допомоги, клінічних протоколів, табелів медичного оснащення, а також подання скарг пацієнтами або їх близькими родичами [14]. Наведені випадки належать до підстав проведення позапланових перевірок, які закріплені у ст. 6 Закону № 877-V. Водночас норми п. 8 Порядку контролю якості медичної допомоги варто привести у відповідність до ст. 6 Закону № 877-V. Зокрема, слід передбачити такі підстави для позапланових

перевірок, як подання недостовірних даних при отриманні ліцензії, невиконання розпоряджень МОЗ України про усунення порушень законодавства, виявлених під час планової перевірки.

Наголосимо, що у ст. 8 Закону № 877-V закріплені повноваження посадових осіб органів державного контролю (наприклад, відбирати зразки продукції, призначати експертизу, одержувати пояснення, довідки, документи, матеріали) [1]. Вважаємо, що у Порядку слід було б передбачити специфіку застосування цих прав під час перевірки закладу охорони здоров'я. Зокрема, визначити, які саме документи мають право перевіряти посадові особи МОЗ України, а в яких випадках можуть проводити експертизу лікарських засобів.

Отже, однією з особливостей державного нагляду за дотриманням ліцензійних умов медичної діяльності є особливий порядок контролю якості медичної допомоги. При цьому підзаконний акт, який передбачає особливості наглядової діяльності у сфері медичної практики, потребує приведення у відповідність до вимог Закону № 877-V.

Проведення планових перевірок дотримання ліцензійних умов медичної практики також характеризується низкою особливостей. Частота планових перевірок закладів охорони здоров'я визначається критеріями, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності з медичної практики, що затверджені Кабінетом Міністрів України. Згідно з п. 1 цих критеріїв частота планових заходів державного нагляду визначається строком здійснення діяльності з медичної практики, видами медичної допомоги, яку надає суб'єкт господарювання, кількістю спеціальностей, за якими провадиться медична практика, кількістю позапланових заходів, проведеними за скаргами пацієнтів протягом останніх двох – п'яти років [16]. Отже, цей підзаконний акт встановлює низку особливих умов, які визначають частоту і періодичність проведення планових заходів державного контролю за дотриманням ліцензійних умов медичної практики.

О. В. Худошина наголошує, що частота планових перевірок закладів охорони здоров'я залежить від ступеня ризику порушень медичного законодавства у діяльності певного закладу охорони здоров'я [17, с. 110]. Варто звернути увагу на те, що медичні заклади належать до організацій з високим, середнім і незначним ступенем ризику порушень законодавства. Тому наявність особливих критеріїв для проведення планових заходів контролю є наступною особливістю державного нагляду у сфері медичної практики.

Окремим наказом МОЗ України від 05 березня 2019 року затверджено перелік питань для державного нагляду за господарською діяльністю з медичної практики. Згідно із цим наказом під час перевірки інспектори можуть звернути увагу на використання в медичній практиці засобів лікування, медичного обладнання або лікарських засобів, які заборонені до застосування в Україні. Порушенням буде вважатися відсутність статуту, штатного розпису, правил внутрішнього трудового розпорядку, посадових інструкцій [18]. Отже, цей підзаконний акт конкретизує об'єкти перевірки під час здійснення державного нагляду за медичною практикою.

Зауважимо, що згідно з ч. 6 ст. 7 Закону № 877-V передбачено складання акта за результатами перевірки [1]. Форма акта, який складається за результатами перевірки закладу охорони здоров'я, затверджена відповідним наказом МОЗ України [18]. Тож, наступною особливістю державного нагляду за дотриманням ліцензійних умов є встановлення певного переліку питань, які підлягають вивченню під час проведення планової або позапланової перевірки.

Важливо зазначити, що всі норми щодо оформлення документів для проведення планових і позапланових перевірок, допуску інспекторів до проведення перевірки, строків проведення наглядових заходів, установлені Законом № 877-V повинні виконуватися посадовими особами МОЗ України. За результатами державного нагляду можуть бути складені відповідні розпорядчі документи. Зокрема, згідно з ч. 8 ст. 7 Закону № 877-V посадова особа органу контролю може видати припис про усунення порушень законодавства, виявлених під час проведення планової або позапланової перевірки [1]. Відповідно до ст. 16 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» встановлені підстави для прийняття рішень про зупинення або анулювання ліцензії, які можуть бути прийняті МОЗ України за певних обставин [19]. Отже, результатом державного нагляду може бути як припис про усунення порушень законодавства, так і рішення про зупинення або анулювання ліцензії. Можливість застосування штрафних санкцій до закладів охорони здоров'я за порушення ліцензійних умов медичної практики законодавство не передбачає.

Висновки. Державний нагляд за дотриманням ліцензійних умов медичної практики можна визначити як діяльність уповноважених посадових осіб МОЗ України по контролю за дотриманням організаційних, кадрових і технологічних умов медичної практики закладами охорони здоров'я. Особливості цього виду державного нагляду полягають у наступному:

1. Предметом нагляду (контролю) є дотримання організаційних, кадрових, технологічних вимог ліцензійних умов медичної практики.
2. Органом влади, уповноваженим здійснювати заходи державного нагляду, є Управління ліцензування і контролю якості медичних послуг МОЗ України.
3. Особливі умови здійснення заходів державного нагляду встановлені у Порядку контролю якості медичної допомоги, затвердженому наказом МОЗ України.
4. Спеціальні критерії для визначення частоти і періодичності планових заходів державного нагляду.

5. Особливе коло питань, які досліджуються під час заходу контролю, що встановлені підзаконним актом МОЗ України.

Для вдосконалення правового регулювання державного нагляду (контролю) за здійсненням господарської діяльності з медичної практики пропонується:

1. Реорганізувати Державну службу лікарських засобів шляхом передачі їй функцій державного контролю (нагляду) за дотриманням ліцензійних умов господарської діяльності з медичної практики від МОЗ України та оптимізації назви (Державна служба лікарських засобів, медичної практики та контролю за наркотиками). Повноваження щодо видачі ліцензій на медичну практику залишити за управлінням ліцензування МОЗ України, натомість передбачити відповідні посади у реорганізованій службі.

2. Внести такі зміни до чинного Порядку контролю якості медичної допомоги:

– у п. 7 Порядку визначити, що до предмета контролю якості медичної допомоги належить дотримання організаційних, кадрових і технологічних умов медичної практики;

– у п. 8 Порядку викласти підстави для проведення позапланової перевірки ліцензійних умов медичних послуг відповідно до умов проведення позапланових перевірок господарської діяльності, закріплених у ст. 6 Закону № 877-V;

– закріпити норми, які б передбачали повноваження посадових осіб МОЗ України під час проведення перевірки щодо ознайомлення із конкретними документами закладу охорони здоров'я, можливості проведення експертизи якості лікарських засобів відповідно до ст. 8 Закону № 877-V.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть стосуватися розробки окремого підзаконного акта, який би регулював порядок проведення державного нагляду за дотриманням ліцензійних умов медичної практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 № 877-V. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>

2. Серов С. Л. Нагляд і контроль у сфері господарської діяльності як засіб реалізації публічного інтересу. *Lex portus*. 2019. № 1 (15). С. 118–130.

3. Сорока Л. В. Державний нагляд і контроль як основа адміністративно-правового забезпечення та реалізації державних гарантій. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2020. № 4. С. 173–177.

4. Горбова Н. А. Природа державного контролю (нагляду) та генезис його законодавчого визначення. *Право та державне управління*. 2019. № 1 (34). С. 37–42.

5. Ярема О. Г. Предмет і об'єкти державного контролю та нагляду в сфері охорони здоров'я. *Молодий вчений. Юридичні науки*. 2020. № 8 (84). С. 242–247.

6. Теремецький В. І., Николаенко Т. Д., Дидковская Г. В., Гмырин А. А., Шаповал Т. Б. Контроль и надзор как средства предупреждения и выявления правонарушений в сфере здравоохранения в Украине. *Georgian Medical News*. 2021. № 1 (310). С. 192–199.

7. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики : постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-п>

8. Положення про Міністерство охорони здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 № 26. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-п>

9. Чеховська І. В., Теремецький В. І. Система гарантій захисту прав людини у приватних відносинах, що виникають у зв'язку із наданням медичних послуг (підр. 3.7). Приватно-правові засади захисту прав людини у соціальній державі: *монографія*. Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. С. 459–504. URL: <https://repository.ndipp.gov.ua/handle/765432198/625>

10. Муляр Г. В. Здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності з медичної практики. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 151–157.

11. Про затвердження Положення про Управління ліцензування та контролю якості надання медичної допомоги : наказ МОЗ України від 23.05.2018 № 980. *Міністерство економіки України. Платформа ефективного регулювання*. URL: <https://regulation.gov.ua/catalogue/department/id4599>

12. Васильев С. В. Специфіка державного нагляду у сфері обігу лікарських засобів. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 55–58.

13. Про затвердження переліку органів ліцензування та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2015 № 609. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/609-2015-п>

14. Про порядок контролю якості медичної допомоги : наказ МОЗ України від 28.09.2012 № 752. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1996-12#Text>

15. Павлюченко Ю. М., Симонян А. В. Анулювання ліцензій за порушення правил здійснення господарської діяльності з медичної практики. *Правовий часопис Донецького університету*. 2016. № 1/2. С. 47–56.

16. Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності з медичної практики і визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) Міністерством охорони здоров'я : постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1163. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2018-п#Text>

17. Худошина О. В. Ризикоорієнтований підхід як основа для вдосконалення правового механізму державного регулювання медичної практики в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Державне управління».* 2019. № 2. С. 107–112.

18. Про затвердження переліку питань та уніфікованої форми акта, складеного за результатами проведення планового (позапланового) заходу державного нагляду (контролю) щодо дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері господарської діяльності з медичної практики, що підлягає ліцензуванню : наказ МОЗ України від 05.03.2019 № 500. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0301-19>

19. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>

REFERENCES:

1. Pro osnovni zasady derzhavnogo naglyadu (kontrolyu) u sferi gospodarskoyi diyalnosti (2007, April, 05). [About the basic principles of state supervision (control) in the field of economic activity]. *Zakon Ukrainy № 2168-VIII.* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text> [in Ukrainian].

2. Syerov S. L. (2019). Naglyad i kontrol u sferi gospodarskoyi diyalnosti yak zasib realizaciyi publichnogo interesu. [Supervision and control in the field of economic activity as a means of realizing the public interest]. *Lex portus.* 1 (15). 118–130 [in Ukrainian].

3. Soroka L. V. (2020). Derzhavnyj naglyad i kontrol yak osnova administratyvno-pravovogo zabezpechennya ta realizaciyi derzhavnyx garantij. [State supervision and control as the basis of administrative and legal support and implementation of state guarantees]. *Vcheni zapysky Tavrijskogo nacionalnogo universytetu imeni V. I. Vernadskogo. Seriya «Yurydychni nauky».* 4. 173–177 [in Ukrainian].

4. Gorbova N. A. (2019). Pryroda derzhavnogo kontrolyu (naglyadu) ta genezys jogo zakonodavchogo vyznachennya. [The nature of state control (supervision) and the genesis of its legislative definition]. *Pravo ta derzhavne upravlinnya.* 1 (34). 37–42 [in Ukrainian].

5. Yarema O. G. (2020). Predmet i ob'yekty derzhavnogo kontrolyu ta naglyadu v sferi oxorony zdorovya. [Subject and objects of state control and supervision in the field of health care]. *Molodyj vchenyj. Yurydychni nauky.* 8 (84). 242–247 [in Ukrainian].

6. Teremetskyi V. I., Nikolaienko T. D., Didkovska H. V. ta inshi (2021). Kontrol i nahliad yak zasoby poperedzhennia i vyjavlennia pravoporushen u sferi okhorony zdorovia v Ukraini. [Control and supervision as a means of prevention and detection of offenses in the field of health care in Ukraine]. *Georgian Medical News.* 1 (310). 192–199 [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennya Licenzijnyx umov provadzhennya gospodarskoyi diyalnosti z medychnoyi praktyky. (2016, Bereznya, 02). [On the approval of the Licensing conditions for carrying out business activities in medical practice]. *postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 28.* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-п> [in Ukrainian].

8. Polozhennya pro Ministerstvo oxorony zdorovya Ukrayiny (2015, Bereznya, 25). [Regulations on the Ministry of Health of Ukraine]. *postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 26.* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-п> [in Ukrainian].

9. Chekhovska I. V., Teremetskyi V. I. (2023). Systema harantiy zakhystu prav liudyny u pryvatnykh vidnosynakh, shcho vynykaiut u zv'yazku iz nadanniam medychnykh posluh (pidr. 3.7). Pryvatno-pravovi zasady zakhystu prav liudyny u sotsialnii derzhavi: monohrafiia. [Private legal principles of human rights protection in the social state: monograph]. Irpin : Derzhavnyi podatkovyi universytet, 2023. S. 459–504. Retrieved from: <https://repository.ndipp.gov.ua/handle/765432198/625> [in Ukrainian].

10. Mulyar G. V. (2020). Zdijsnennya derzhavnogo naglyadu (kontrolyu) u sferi gospodarskoyi diyalnosti z medychnoyi praktyky. [Implementation of state supervision (control) in the field of economic activity of medical practice]. *Yurydychnyj visnyk.* 2. 151–157 [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Upravlinnya licenzuvannya ta kontrolyu yakosti nadannya medychnoyi dopomogy (2018, Travnya, 23). [On the approval of the Regulations on the Office of Licensing and Quality Control of Medical Care]. *nakaz MOZ Ukrayiny.* Retrieved from: <https://regulation.gov.ua/catalogue/department/id4599> [in Ukrainian].

12. Vasylyev S. V. (2017). Specy`fika derzhavnogo naglyadu u sferi obigu likarskyx zasobiv. [The specifics of state supervision in the field of circulation of medicinal products]. *Pidpryyemnyctvo, gospodarstvo i pravo.* 1. С. 55–58. [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennya pereliku organiv licenzuvannya ta vyznannya takymy, shho vtratyly chynnist, deyakyx postanov Kabinetu Ministriv Ukrayiny (2015, Serpnia, 05). [On approving the list of licensing authorities and recognizing as invalid certain resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. *postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 609.* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/609-2015-п> [in Ukrainian].

14. Pro porядok kontrolyu yakosti medychnoyi dopomogy. (2012, Veresnya, 28). [About the procedure for quality control of medical care]. *nakaz MOZ Ukrainy № 52*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1996-12#Text> [in Ukrainian].

15. Pavlyuchenko Yu. M., Symonyan A. V. (2016). Anulyuvannya licenzij za porushennya pravyl zdijsnennya gospodars'koyi diyalnosti z medychnoyi praktyky. [Cancellation of licenses for violation of the rules of economic activity in medical practice]. *Pravovyj chasopys Doneczkogo universytetu*. 1/2. 47 – 56 [in Ukrainian].

16. Pro zatverdzhennya kryteriyiv, za yakymy ocinyuyetsya stupin ryzyku vid provadzhennya gospodarskoyi diyalnosti z medychnoyi praktyky i vyznachayetsya periodychnist provedennya planovykh zaxodiv derzhavnogo naglyadu (kontrolyu) Ministerstvom oxorony zdorovya. (2018, Grudnya, 18). [On the approval of the criteria by which the degree of risk from the implementation of economic activity from medical practice is assessed and the periodicity of planned measures of state supervision (control) by the Ministry of Health is determined]. *postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1163*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2018-п#Text> [in Ukrainian].

17. Xudoshyna O. V. (2019). Ryzikooryentovanyj pidxid yak osnova dlya vdoskonalennya pravovogo mexanizmu derzhavnogo reguluvannya medychnoyi praktyky v Ukraini. [Risk-oriented approach as a basis for improving the legal mechanism of state regulation of medical practice]. *Vcheni zapysky Tavrijskogo nacionalnogo universytetu imeni V. I. Vernadskogo. Seriya «Derzhavne upravlinnya»*. 2. 107–112. [in Ukrainian].

18. Pro zatverdzhennya pereliku pytan ta unifikovanoyi formy akta, skladenogo za rezul'tatamy provedennya planovogo (pozaplanovogo) zaxodu derzhavnogo naglyadu (kontrolyu) shhodo dotrymannya subyektom gospodaryuvannya vymog zakonodavstva u sferi gospodarskoyi diyalnosti z medychnoyi praktyky, shho pidlyagaye licenzuvannyu. (2019, Bereznya, 05). [On the approval of the list of questions and the unified form of the act, drawn up based on the results of the planned (unplanned) measure of state supervision (control) regarding compliance by the business entity with the requirements of the legislation in the field of economic activity on medical practice, which is subject to licensing]. *nakaz MOZ Ukrainy № 500*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0301-19> [in Ukrainian].

19. Pro licenzuvannya vydiv gospodarskoyi diyalnosti (2015, Bereznya, 02). [About licensing of economic activities]. *Zakon Ukrainy № 222-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 9.11.2023

ЗМІСТ**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА**

Туренко О.С. ІНВЕРСИЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ: МІЖ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЮ ТЕОРІЄЮ ТА КЛІЄНТАЛЬНОЮ ТРАДИЦІЄЮ	6
Корнієнко О.О. СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗОВНІШНІХ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ ТА УГОРЩИНІ	11

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

Сокурєнко О.А. ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА МІСЦЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ У ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ	16
Філіппських М.О. ГАРМОНІЗАЦІЯ ДЖЕРЕЛ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ З ПРАВОМ ЄС	19

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Свічкарьова Я.В., Макарицька А.І. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У СФЕРІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН	30
Соловійов О.В., Радковський М.І. ТРУДОВИЙ ДОГОВІР З НЕФІКСОВАНИМ РОБОЧИМ ЧАСОМ	35

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ФІНАНСОВЕ ТА ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Джафарова О.В., Шатрава С.О., Лещенко Д.О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА СЛУЖБОЮ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ	42
Воронятніков О.О., Стріяшко Г.М. ОПОДАТКУВАННЯ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В ІТ-СЕКТОРІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЇХ ПРАВОВОГО СТАТУСУ: ПЕРЕГЛЯД ТРЕНДІВ ТА ПЕРСПЕКТИВ	47
Юрах В.М., Резуєв Є.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ НЕБАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ	52
Кікінчук В.Ю., Рязанцева І.М., Лещенко Д.О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ МОБІНГУ: ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ	56
Максименко Н.В. МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ СПОРУ: ПРОЦЕСУАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА	61
Свічкарьова Я.В. СУТНІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОНЦІВ	64
Гулак О.В., Попова О.В., Позняков С.П. ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА	68
Овчатова-Редько А.О., Ніколенко Л.І., Огурцова Г.В. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ВАЛЮТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА	73
Шлапко Т.В., Даніч С.А. ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ ДЛЯ ОСІБ, УЗАЛЕЖНЕНИХ ВІД ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН, В УКРАЇНІ	77
Бондарь О.В. ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	85
Бублик О.А. ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ ЯК ПРОВІДНИЙ СУБ'ЄКТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОРОНИ ДЕРЖАВИ	92
Власов А.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	96

Линник О.А. КОМПАРАТИВІСЬКИЙ АНАЛІЗ РОЛІ ДЕРЖАВИ У СТВОРЕННІ УМОВ ДЛЯ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ	99
Мартинюк Р.Р. ПРИМУСОВЕ ВІДЧУЖЕННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ ЯК СПОСІБ ПРОТИДІЇ ТА ПРОФІЛАКТИКИ КЕРУВАННЯ В СТАНІ СП'ЯНІННЯ	104
Поліщук М.А. ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ПРОЦЕДУРИ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМ СЕКТОРАЛЬНОЇ БЮДЖЕТНОЇ ПІДТРИМКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В УКРАЇНІ	109
Стебловський В.В. ПОНЯТТЯ, ПРИНЦИПИ ТА СКЛАДОВІ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	116
Ширган В.В. РЕТРОСПЕКТИВА ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ	112
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ	
Рогатинська Н. З., Яценко Х. ІНСТИТУТ СЛІДЧОГО СУДДІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ	127
Шульга А.О., Чорна М.В. СУМЩЕННЯ ФУНКЦІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ НА ПРИКЛАДІ Ч.1 СТ. 284 КПК УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРШЕННЯ	133
Стрілець Г.О., Щеглова А.О. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОВОГО ТА ОБВИНУВАЧЕНОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	138
СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА	
Стратонов В.М., Рибалко В.О., Сімонишина Ж.В. ПІДСТАВИ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ КРАЇН	142
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИПУСКУ	
Дашутін І.В. СУТНІСТЬ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ У ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ	149
Кузьменко О.В., Чорна В.Г., Кожура Л.О. НУМІЗМАТИЧНА ПРОДУКЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	154
Юркевич І.І., Метельський І.Д. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В МУСУЛЬМАНСЬКИХ КРАЇНАХ ТА УКРАЇНІ	158
Миколаєнко Р.В. РОЛЬ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ЗАПОБІГАННІ КОРУПЦІЇ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН	163
Олійничук Р.П. ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ОПЕРАТИВНОГО КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ПІД ЧАС ПЛАНУВАННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	168
Панченко С.В. ПОНЯТТЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ	172
Федорюк Л.В. ПРИНЦИП СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ	176
Грубінко А.В. НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ФІКСАЦІЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ВИМОГ ДО ДІЯЛЬНОСТІ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ	181
Терзі О.О. НАЦІОБЕЗПЕКОЗНАВСТВО В СИСТЕМІ НАУК	185
Артем'єва А.М. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ СОЦІАЛЬНО ВРАЗЛИВИХ ВЕРСТВ НАЛЕЛЕННЯ	189

Чудик Н. ФОРМУВАННЯ СУДДІВСЬКОГО КОРПУСУ В УКРАЇНІ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	195
Морозова К.Д. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	198
Дракохруст Т.В. ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТУ СУДУ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ	206
Кравчук В.М. АКТИВНІСТЬ СУДДІВ В СОЦМЕРЕЖАХ: ОБМЕЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ ВИСНОВКУ КРЕС ЩОДО СВОБОДИ ВИРАЖЕННЯ СУДДІВ	210
Гринько С.Д. ПРАВОВА ОХОРОНА ОБ'ЄКТІВ ТОРГОВЕЛЬНОЇ МАРКИ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ	215
Яковець І.С. ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ: АСПЕКТИ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЛІКАРСЬКІ ЗАСОБИ	221
Соболь Є.Ю., Палій В.В. ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	227
Шатрава С.О., Джафарова О.В. УЧАСТЬ ЗАХИСНИКА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ	231
Гулак О.В., Піддубний О.Ю., Слюсаренко С.В. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	236
Мілова Т.М., Трошкіна К.Є. ОСОБЛИВОСТІ СПІВУЧАСТІ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМ СУБ'ЄКТОМ	240
Шевченко В.М. ПРЕВЕНТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ: ДО ПИТАННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО РОЗМЕЖУВАННЯ ОКРЕМИХ СУМІЖНИХ ПОНЯТЬ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОГО ЗАКОНОДАВСТВА	244
Кристюк В.О. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ДОСВІД МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ	250
Грицишина Л.В. ЗМІНА СТАТІ ПОДРУЖЖЯ ЯК ПІДСТАВА ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБУ	255
Козар М.О. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ У ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ	260
Соболь Є.Ю., Габелко В.О. ЕЛЕКТРОННЕ СУДОЧИНСТВО ЯК СКЛADOVA ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ	265
Ковальчук О.Я., Теремецький В.І. ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ	271
Омельченко А.В. ОСНОВНІ ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ	278
Довгополий Є.І., Вітко А.К., Шляховчук М.В., Маслов М.С. ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	284
Колесніков А.П. ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В ЗАПОБІГАННІ ТА РОЗСЛІДУВАНІ ЗЛОЧИНІВ	292
Позняков С.П., Гальона І.І., Медведська В.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ «ЕЛЕКТРОННОГО СУДУ»: ОСОБЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ДОСВІДУ	296
Павловська Н.В. КОНТРОЛЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ВЕТЕРИНАРНОЇ СПРАВИ	301
Попович Т.Г. КОРПОРАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ: НАУКОВО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ НОВЕЛ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ЗАКОНОПРОЄКТУ 5593-Д	306
Гапонов О.О. СФЕРА ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЯК ОБ'ЄКТ	

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	311
Батрин О.В. ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЛІЦЕНЗІЙНИХ УМОВ ПРОВАДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З МЕДИЧНОЇ ПРАКТИКИ	316

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

- Turenro O.** THE INVERSION OF TOLERANCE: BETWEEN POLITICAL AND LEGAL THEORY AND THE CLIENT TRADITION 6
- Korniyenko O.** THE ESSENCE AND CLASSIFICATION OF THE EXTERNAL FUNCTIONS OF THE STATE IN UKRAINE AND HUNGARY 11

CIVIL LAW AND PROCEDURE; FAMILY LAW

- Sokurenko O.** PROBLEMS OF DETERMINING THE ESSENCE AND PLACE OF PERSONAL IMMOVABLE RIGHTS IN CIVIL LEGISLATION 16
- Filippskikh M.** HARMONIZATION OF SOURCES OF CIVIL LAW OF UKRAINE WITH EU LAW 19
- Fedoseev P., Balzhik I., Todorova M.** THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS OF APPLYING CIVIL LIABILITY FOR VIOLATION OF ENVIRONMENTAL LEGISLATION IN UKRAINE 25

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

- Svichkaryova Y., Makarytska A.** SOME ISSUES OF GENDER EQUALITY IN THE FIELD OF LABOR RELATIONS 30
- Soloviov O., Radkovskyi M.** EMPLOYMENT CONTRACT WITH UNFIXED WORKING HOURS 35

ADMINISTRATIVE, INFORMATION, FINANCIAL AND TAX LAW

- Dzhafarova O., Shatrava S., Leshchenko D.** ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION OF HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS BY THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE: TODAY'S ISSUES 42
- Voronyatnikov O., Striyashko H.** TAXATION OF LEGAL ENTITIES IN THE IT SECTOR THROUGH THE PRISM OF THEIR LEGAL STATUS: REVIEWING TRENDS AND PROSPECTS 47
- Yurakh V., Rezuev E.** ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS OF NON-BANKING LENDING 52
- Kikinchuk V., Riazantseva I., Leshchenko D.** ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES FOR PREVENTING AND COMBATING MOBBING: TODAY'S ISSUE 56
- Maksymenko N.** MEDIATION AS AN ALTERNATIVE WAY TO RESOLVE THE DISPUTE: PROCEDURAL CHARACTERISTICS 61
- Svichkaryova Y.** THE ESSENCE OF INFORMATION SECURITY IN THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF LAW OFFICERS 64
- Gulak O., Poznyakov S., Popova O.** FEATURES OF ADMINISTRATIVE LIABILITY OF FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS 68
- Ovchatova-Red'ko A., Nikolenko L., Ohurtsova H.** CONCEPT AND CONTENT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL LIABILITY FOR VIOLATIONS OF FOREIGN EXCHANGE LEGISLATION 73
- Shlapko T., Danich S.** PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF REHABILITATION CENTRES FOR PEOPLE ADDICTED ON PSYCHOACTIVE SUBSTANCES IN UKRAINE 77
- Bondar O.** CONCEPT AND CLASSIFICATION OF PUBLIC INFORMATION AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION 85
- Bublyk O.** THE ARMED FORCES OF UKRAINE AS THE LEADING SUBJECT OF PROVIDING DEFENSE OF THE STATE 92

Vlasov A. ADMINISTRATIVE AND LEGAL FORMS OF ACTIVITY OF PUBLIC ADMINISTRATION ENTITIES IN THE FIELD OF COMMERCIAL ACTIVITY	96
Lynnyk O. COMPARATIVE ANALYSIS OF THE ROLE OF THE STATE IN CREATING CONDITIONS FOR ATTRACTING INVESTMENTS	99
Martyniuk R. FORCED ALIENATION OF VEHICLES AS A WAY OF COUNTERACTION AND PREVENTION OF DRIVING UNDER THE INFLUENCE	104
Polishchuk M. FEATURES OF THE LEGAL PROCEDURE IN THE IMPLEMENTATION OF SECTORAL BUDGET SUPPORT PROGRAMS OF THE EUROPEAN UNION IN UKRAINE	109
Steblovskiy V. CONCEPTS, PRINCIPLES AND COMPONENTS OF THE SECURITY ENVIRONMENT AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION	116
Shyrhan V. RETROSPECTIVE OF IMPLEMENTATION OF THE SYSTEM	112
112	121
CRIMINAL PROCESS AND CRIMINAL SCIENCE; JUDICIAL EXPERTISE; OPERATIONAL AND SEARCH ACTIVITY	
Rohatynska N., Yatsenko Kh. THE INSTITUTE OF INVESTIGATING JUDGE IN THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE	127
Shulga A., Chorna M. CONCURRENCE OF FUNCTIONS IN THE CRIMINAL PROCESS ON THE EXAMPLE OF PART 1 OF ARTICLE 284 OF THE CRIMINAL PROCEDURE CODE OF UKRAINE: PROBLEMS AND SOLUTIONS	133
Strilets' H., Shcheglova A. FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF A MINOR SUSPECT AND ACCUSED IN CRIMINAL PROCEEDINGS	138
JUDICATURE; PROSECUTOR'S OFFICE AND ADVOCACY	
Stratonov V., Rybalko V., Simonyshina Zh. GROUNDS FOR DISCIPLINARY RESPONSIBILITY OF JUDGES ACCORDING TO THE LEGISLATION OF UKRAINE AND OTHER COUNTRIES	142
CURRENT ISSUES OF THE ISSUE	
Dashutin I. THE ESSENCE OF THE LEGAL MECHANISM FOR ENSURING LEGALITY IN LABOUR RELATIONS WITH THE PARTICIPATION OF A JUDGE	149
Chorna V., Kuzmenko O., Kozhura L. NUMISMATIC PRODUCTS OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT	154
Yurkevych I., Metelskyii I. COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CRIMINAL PROCESS IN MUSLIM COUNTRIES AND UKRAINE	158
Mykolaenko R. THE ROLE OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN PREVENTING CORRUPTION IN THE SPHERE OF LAND RELATIONS	163
Oliynychuk R. USE OF THE OPPORTUNITIES OF OPERATIONAL CRIMINAL ANALYSIS DURING THE PLANNING AND CONDUCT OF COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS IN THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL	168
Panchenko S. CONCEPT OF THE EXECUTION OF CIVIL RIGHTS OF CONTRACTUAL OBLIGATIONS BY THE PARTICIPANTS	172
Fedoryuk L. THE PRINCIPLE OF SOCIAL JUSTICE AS THE BASIS OF THE DEVELOPMENT OF MANDATORY STATE INSURANCE IN UKRAINE	176
Hrubinko A. LEGAL FIXATION OF MORAL AND ETHICAL	

REQUIREMENTS FOR JURORS IN UKRAINE	181
Terzi O. NATIONAL SECURITY KNOWLEDGE IN THE SYSTEM OF SCIENCES	185
Artemieva A. STATE POLICY IN THE SPHERE OF ENSURING THE RIGHT TO AWARENESS OF SOCIALLY VULNERABLE PEOPLE	189
Chudyk N. FORMATION OF THE JUDICIARY IN UKRAINE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT	195
Morozova K. ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF THE ACTIVITIES OF COURTS IN UKRAINE DURING THE CONDITIONS OF MARITAL STATE	198
Drakokhrust T. TRANSFORMATION OF THE COURT INSTITUTE IN UKRAINIAN SOCIETY	206
Kravchuk V. ACTIVITY OF JUDGES IN SOCIAL NETWORKS: LIMITATIONS IN THE CONTEXT OF THE CONCLUSION OF THE CCJE ON THE FREEDOM OF EXPRESSION OF JUDGES	210
Hrynko S. LEGAL PROTECTION OF TRADEMARK OBJECTS IN THE CONDITIONS OF MODERN INNOVATIVE DEVELOPMENT	215
Yakovets I. ABUSE OF RIGHTS: ASPECTS OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS ON MEDICINAL PRODUCTS	221
Sobol Y., Palii V. SOME PROBLEMS OF THE REGULATORY AND LEGAL BASE WHEN APPLYING ADMINISTRATIVE AND LEGAL MEASURES LIMITING HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS WHILE ENSURING PUBLIC SECURITY	227
Dzhafarova O., Shatrava S. PARTICIPATION OF DEFENSE COUNSEL IN CRIMINAL PROCEEDINGS: ISSUES OF THEORY AND PRACTICE	231
Gulak O., Piddubnyi O., Slyusarenko S. CURRENT ISSUES OF ENSURING THE SECURITY OF THE BANKING SECTOR IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE	236
Milova T., Troshkina K. FEATURES OF COMPLICATION IN CRIMINAL OFFENSES WITH A SPECIAL SUBJECT	240
Shevchenko V. PREVENTIVE ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE: TO THE ISSUE OF THE TERMINOLOGICAL DELIMITATION OF CERTAIN RELATED CONCEPTS THROUGH THE PRISM OF MODERN LEGISLATION	244
Krystiuk V. LEGAL PROVISION OF ENVIRONMENTAL SAFETY: EXPERIENCE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS	250
Hrytsyshyna L. CHANGE OF GENDER OF SPOUSES AS A REASON FOR THE TERMINATION OF MARRIAGE	255
Kozar M. INTERNATIONAL EXPERIENCE OF ENSURING LEGALITY IN LAW ENFORCEMENT BODIES	260
Sobol Y., Habelko V. ELECTRONIC JURISDICTION AS A COMPONENT RIGHT TO A FAIR TRIAL: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR UKRAINE	265
Kovalchuk O., Teremecky V. INFORMATIONAL AND LEGAL SUPPORT OF THE JUSTICE SYSTEM	271
Omelchenko A. MAIN HISTORICAL STAGES OF THE FORMATION OF LEGAL CERTAINTY	278
Dovhopolyi Ye., Vitko A., Shliakhovchuk M., Maslov M. PECULIARITIES OF ADMINISTERING JUSTICE UNDER MARTIAL LAW	284
Kolesnikov A. ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN CRIME PREVENTION AND INVESTIGATION	292
Poznyakov S., Galyona I., Medvedska V. LEGAL REGULATION OF "ELECTRONIC COURT": FEATURES OF EUROPEAN AND NATIONAL	

EXPERIENCE	296
Pavlovska N. CONTROL AS A TOOL OF PUBLIC ADMINISTRATION OF VETERINARY AFFAIRS	301
Popovych T. CORPORATE MANAGEMENT: SCIENTIFIC AND LEGAL ANALYSIS OF THE AMENDMENT OF THE EUROPEAN INTEGRATION DRAFT 5593-D	306
Gaponov O. THE FIELD OF TRANSPORT INFRASTRUCTURE AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RESEARCH	311
Batryn O. SPECIFIC FEATURES OF STATE SUPERVISION OVER COMPLIANCE WITH LICENSING CONDITIONS FOR CONDUCTING ECONOMIC ACTIVITIES IN MEDICAL PRACTICE	316

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Право

Випуск 15
2023

Відповідальний за випуск – Соболь Є.Ю.
Відповідальний редактор – Трошкіна К.Є.

Підписано до друку 20.11.2023 р.
Формат 60x84x1/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Друк різнограф. Ум. друк. арк. 12,01. Наклад 100 прим.

ВІДДРУКОВАНО: ФОП Піскова М.А.
м. Кропивницький, вул. Тараса Карпи, 17–11.
СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ
№ 2444000000027816 від 18.08.2016.